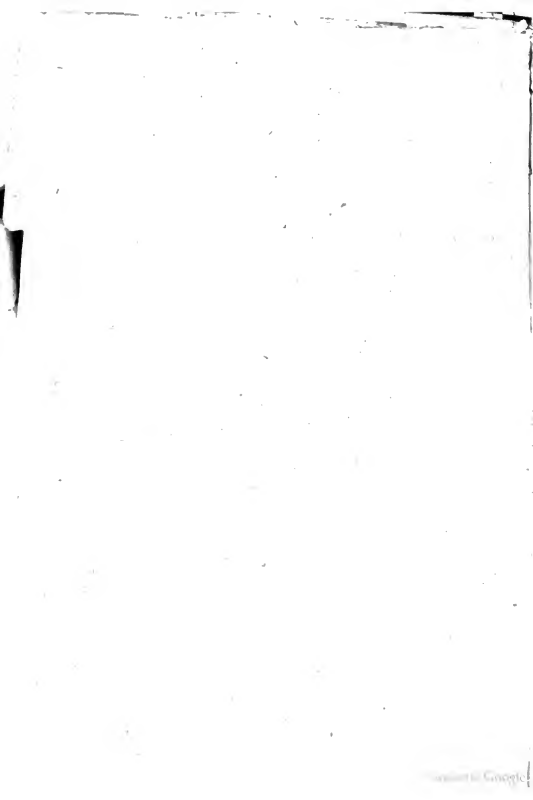

25. 6. 41

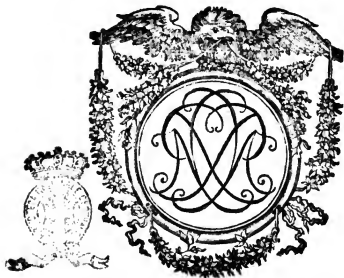
MISCELLANEORUM

EX MSS. LIBRIS

BIBLIOTHECÆ COLLEGII ROMANI

SOCIETATIS JESU

TOMUS II.

ROMÆ MDCCLVII.

APUD FRATRES PALEARINOS

PRÆSIDUM FACULTATIS.

Prestant in Bibliopolio Palladis in Platea vulgo di Pasquino.

25. 6. 41

PONTIFICUM ROM.

EPISTOLÆ XXX

SÆCULO XIII SCRIPTÆ

AONII PALEARII EPISTOLÆ XXV

M. ANTONII MURETI

ET AD MURETUM

PAULI MANUTII, DIONYSII LAMBINI, JUSTI LIPSII

PETRI MORINI, ALIORUMQUE VIRORUM CLARISS.

EPISTOLÆ SELECTÆ

ACCESSERUNT

GRÆCORUM SCRIPTORUM ALIÆ NONNULLÆ

A LEONE ALLATIO OLIM RECENSITÆ

OMNES EX CODD. MSS.

BIBLIOTHECÆ COLLEGH ROMANI S. J.

NUNC PRIMUM EDITÆ.

ROMÆ MDCCLVIII

EX TYPOGRAPHIA PALLADIS

SUMTIBUS NICOLAI, ET MARCI PALEARINII

PRÆSIDUM FACULTATE.

EMINENTISS. AC REVERENDISS. PRINCIPI

ALBERICO
CARD. ARCHINTO
S.R.E. VICE-CANCELLARIO
ET SECRETARIO STATUS.

NICOLAUS PALEARINIUS F.

X longa diuturnaque peregrinatione, qua Angliam, Galliam, & Germaniae partem lustravi, hunc ego cæpi fructum, ALBERICE Cardinalis Amplissime, non
a 3 *solum*

solum ut externos homines , qui in his sunt regionibus , eximios nobilissimosque viderem , sed ut nostros , qui Romæ præsertim vivunt , atque ante oculos quotidie versantur , cognoscerem . Nam quorum corpora Urbem , externas terras fama , nominisque gloria inhabitat . Eorum vero , qui ad illa quoque loca aliquando venerunt , quæ ego vidi impressa vestigia integritatis , continentiae , liberalitatis , virtutum omnium ! Itaque quales essent , tum denique cum ab eorum oculis absui , plane perspexi , non ex præsentis corporis forma , sed partim ex aliorum , tunc cum minime assentari possunt , prædicatione , partim ex imagine virtutum , quam iis in locis reliquerunt . Ex iis si Te unum esse dixero , qui amplissimæ atque antiquissimæ Familiæ communibus ornamentis , eximias has virtutum laudes adjeceris & tuas , cum excellenti doctrina , & singulari litterarum amore conjunctas ; non equidem vereor , ne assentationi dare videar , quæ vera esse omnes homines fateantur , sed metuo ne offendam modestiam tuam . Itaque a prædicandis tuis laudibus , quæ extremas Europæ regiones pervaserunt , abstinerebo . Illud dicam tantummodo ,

modo, quod omnes vel me tacente vident, Te ardentissimo & flagranti in litteras amore adductum, conquirendis doctorum hominum libris & praeclarissimis monumentis, atque in nostras has regiones adsportandis, opibus nimirum & mercibus quæ preciosissima sunt, cum Bibliothecam tuam, tum vero Romam, atque Italiam locupletasse. Merces ergo huiusmodi aliquas ipse quoque expositurus, cui eas potissimum dedicarem, & primo veluti offerrem, quam Tibi, cujus eximia exstat in iis colligendis diligentia, atque in dijudicandis facultas omnino singularis? praesertim cum & illos, quorum ipsæ sunt, id maxime velle intelligerem, & is qui eas disposuit recensuitque, eo etiam nomine, ut id facerem suaderet, quod sunt ex his nonnullæ, quæ peritum atque intelligentem aestimatorem postulant; sive quod speciem habeant non ita præclaram, & aspectu venustam; sive quod obso- luerit earum usus, in hac corrupta apud multos studiorum & scientiæ disciplina. Sed Tu, Cardinalis amplissime, eas apud omnes auctoritate nominis tui tueberis atque ornabis. Me vero, qui operas, & sumptus, ut illæ producantur & veniant in hominum manus, contuli,

VIII

*quique Romæ hanc pæne intermortuam proferen-
dorum id genus monumentorum curam excitavi,
si in clientelam tuam recipies, si conatus hosce
meos ad fovendas amplificandasque bonas artes,
& voluntatem probabis; fructum ero amplissi-
mum atque optatissimum consecutus.*

PETRUS

INDEX EPISTOLARUM

ROMANORUM PONTIFICUM

1.	Clementis IV. Carolo Andegavensi.	Pag. 1.
2.	— Marchionibus &c. Thufcia.	5.
3.	Innocentii V. Carolo Regi Sicilia.	9.
4.	Martini IV. Eidem.	19.
5.	— Populo Urbis.	29.
6.	Honorii IV. Eidem.	30.
7.	Martini IV. Priori Prædicatorum, & Guardiano Minorum.	32.
8.	— Carolo Principi Salernitano.	34.
9.	— Petro Regi Aragonum.	35.
10.	— Philippo de Lavena.	38.
11.	— Contra Petrum Regem Aragonum.	ibid.
12.	— Contra eundem.	44.
13.	— Episcopo Castellanenſi.	51.
14.	— Anconitanis.	54.
15.	— Carolo Regi Sicilia.	56.
16.	— Universitatibus Neapolitan. &c.	58.
17.	— Contra Petrum Regem Aragonum.	63.
18.	— Contra eundem.	74.
19.	— Contra eundem.	88.
20.	Honorii IV. De Reservatione a Provisione gene- rali.	92.
21.	— Gerardo Legato.	93.
	a 6	22. Ho-

22.	<i>Honorii IV. Contra Alphonsum Petri filium .</i>	96.
23.	<i>— Contra Jacobum Alphonsi fratrem .</i>	100.
24.	<i>— Bonifacio Ravenn. & Petro Montisregalis Archiep.</i>	103.
25.	<i>— Regi Anglia .</i>	104.
26.	<i>— Eidem .</i>	105.
27.	<i>Nicolai IV. Gerardo Legato .</i>	106.
28.	<i>— Eidem .</i>	108.
29.	<i>— Simoni Legato .</i>	108.
30.	<i>— Petro Archiepiscopo Montisregalis .</i>	110.
<i>AONII PALEARII</i>		
1.	<i>— Octavio Vicecomiti .</i>	143.
2.	<i>— Eidem .</i>	144.
3.	<i>— V. F. V.</i>	145.
4.	<i>— Andrea Marino .</i>	146.
5.	<i>— Herculi Vicecomiti .</i>	147.
6.	<i>— P. N.</i>	149.
7.	<i>— H. S. C.</i>	150.
8.	<i>— V.</i>	151.
9.	<i>— M. P.</i>	152.
10.	<i>— Ma .</i>	153.
11.	<i>— An. M.</i>	154.
12.	<i>— Andrea Rapicio .</i>	155.
13.	<i>— Antonio Veranto .</i>	158.
14.	<i>— Senatui Mediolanensi .</i>	161.
15.	<i>— Ferdinando Imperatori .</i>	162.
16.	<i>— Nicolao Perrenoto .</i>	164.
17.	<i>— Basilio Amerbachio .</i>	166.
18.	<i>— Eidem .</i>	167.
		<i>AQ-</i>

AONII PALBARI

19. —	<i>Petro Paulo Origonio.</i>	168.
20. —	<i>Jo. Michaeli Bruto.</i>	169.
21. —	<i>Ad Ducem Florentie.</i>	172.
22. —	<i>Ad Senatum Mediolanensem.</i>	173.
23. —	<i>Supplicatio.</i>	174.
24. —	<i>Philippo Regi.</i>	176.
25. —	<i>Senasui.</i>	180.
—	<i>Carmina Carolo Austrio.</i>	182.
—	<i>Epistola uxori.</i>	184.
—	<i>filiis.</i>	185.

M.A. MURETI ET AD MURETUM CLAR. VIR.

I. —	<i>Ripario.</i>	365.
2. —	<i>Eidem.</i>	366.
3. —	<i>Eidem.</i>	367.
4. —	<i>Eidem.</i>	367.
5. —	<i>Eidem.</i>	368.
6. —	<i>Eidem.</i>	369.
7. —	<i>Herculi Giofano.</i>	369.
8. —	<i>Eidem.</i>	370.
9. —	<i>Eidem.</i>	372.
10. —	<i>Eidem.</i>	372.
11. —	<i>Eidem.</i>	373.
12. —	<i>Eidem.</i>	374.
13. —	<i>Eidem.</i>	375.
14. —	<i>Melisso.</i>	376.
15. —	<i>Angelesello.</i>	377.
16. —	<i>Poleario.</i>	378.
17. —	<i>Andr. Austr.</i>	379.

M.A. MURETI

18. ———	<i>Philosophie studiosis.</i>	380.
19. ———	<i>Alexio Paganuccio.</i>	385.
20. ———	<i>Hieronymo Ottobono.</i>	386.
AD MURETUM		
21. ———	<i>Pauli Manutii.</i>	387.
22. ———	<i>Ejusdem.</i>	388.
23. ———	<i>Ejusdem.</i>	389.
24. ———	<i>Ejusdem.</i>	390.
25. ———	<i>Ejusdem.</i>	392.
26. ———	<i>Ejusdem.</i>	394.
27. ———	<i>Ejusdem.</i>	395.
28. ———	<i>Ejusdem.</i>	399.
29. ———	<i>Ejusdem.</i>	400.
30. ———	<i>Aldi Manutii.</i>	401.
31. ———	<i>Dionysii Lambini.</i>	404.
32. ———	<i>Ejusdem.</i>	418.
33. ———	<i>Ejusdem.</i>	420.
34. ———	<i>Ejusdem.</i>	423.
35. ———	<i>Ejusdem.</i>	424.
36. ———	<i>Ejusdem.</i>	426.
37. ———	<i>Ejusdem.</i>	428.
38. ———	<i>Ejusdem.</i>	430.
39. ———	<i>Achillis Statii.</i>	435.
40. ———	<i>Caroli Sigonii.</i>	437.
41. ———	<i>Ejusdem.</i>	438.
42. ———	<i>Ejusdem.</i>	440.
43. ———	<i>Alexandri Rocii.</i>	441.
44. ———	<i>Petri Morini.</i>	442.

AD MURETUM

45. ———	<i>Petri Morini.</i>	444.
46. ———	<i>Ejusdem.</i>	446.
47. ———	<i>Ejusdem.</i>	447.
48. ———	<i>Ejusdem.</i>	449.
49. ———	<i>Ejusdem.</i>	450.
50. ———	<i>Ejusdem.</i>	452.
51. ———	<i>Ejusdem.</i>	453.
52. ———	<i>Ejusdem.</i>	454.
53. ———	<i>Ejusdem.</i>	455.
54. ———	<i>Hippolyti Card. Estensis.</i>	457.
55. ———	<i>Ejusdem.</i>	458.
56. ———	<i>Horatii Cardaneti.</i>	459.
57. ———	<i>Ejusdem.</i>	462.
58. ———	<i>Oberti Giphanii.</i>	464.
59. ———	<i>Iusti Lipsii.</i>	467.
60. ———	<i>Ejusdem.</i>	470.
61. ———	<i>Ejusdem.</i>	473.
62. ———	<i>Ejusdem Paulo Manutio.</i>	474.
63. ———	<i>Ejusdem F. Ursino.</i>	477.
64. ———	<i>Ejusdem.</i>	478.
65. ———	<i>Ejusdem.</i>	481.
66. ———	<i>Hugonis Blotii.</i>	485.
67. ———	<i>Ejusdem.</i>	487.
68. ———	<i>Jo. Caselii.</i>	490.
69. ———	<i>Ejusdem.</i>	492.
70. ———	<i>Levini Torrentii.</i>	494.
71. ———	<i>Ejusdem.</i>	495.
72. ———	<i>Jo. Biffonerii.</i>	497.

AD MURETUM

73. ———	<i>Jo. Biffonerii .</i>	501.
74. ———	<i>Ejusdem .</i>	503.
75. ———	<i>Ejusdem .</i>	505.
76. ———	<i>Gilberti Mallocii .</i>	508.
77. ———	<i>Melissi .</i>	511.
78. ———	<i>Ejusdem Gregorio XIII. .</i>	512.
79. ———	<i>Ejusdem .</i>	515.
80. ———	<i>Ejusdem .</i>	516.
81. ———	<i>B. Parthenii .</i>	517.
82. ———	<i>Pelusii Crotoniata .</i>	520.
83. ———	<i>Episcopi Reatini .</i>	521.
84. ———	<i>Ascanii Columnæ .</i>	522.
85. ———	<i>Balthasaris Ansidei .</i>	524.
86. ———	<i>Juliani Medices .</i>	527.
87. ———	<i>Petri Fabri .</i>	529.
88. ———	<i>Alani Copi .</i>	
	<i>Mureti Oratio pro Jo. Episcopo Militia Melitenfis</i>	
	<i>Magno Magistro ad Gegerium XIII. .</i>	533.
	<i>—— Alterius Orationis fragmentum .</i>	538.
	<i>Nicolai Constantinopolitani Patriarcha Ep. Græcæ .</i>	549.
	<i>Theodori Nicani Epistola Græcæ .</i>	553.
	<i>Theodori Prodromi Epistola Græcæ tres .</i>	564.

PETRUS LAZERI SOC. JESU

LECTORI.

ERIUS omnino quam initio constitueram, atque operis incepti ratio postulare videbatur, hanc clarissimorum hominum partem alteram epistolarum profero in lucem: cujus longioris intervalli nulla fuit alia causa, præter absentiam illius, per quem erat alia pars edita, edi autem ista etiam deberet. Sed, ut scite est a Catone dictum, & ab Hieronymo postea ¹ usurpatum; *Sat cito, si sat bene*: ut bene vero res instituta a nobis procedere videretur, pro virili curavimus; idest ut præstantissima doctorum hominum scripta (relictis multis, quæ in forulis asservantur Bibliothecæ hujus) & maxime utilia eligeremus. Sed quid nomine hoc *utilium* complectamur, necesse est hoc loco explicemus: nam utilitatem suo quisque unius commodo definire solet; cetera inutilia, levia, futilia, supervacanea prædicare. Ego tres video esse præcipuas proferendorum Scriptorum causas; quarum illa prima, ut Historiæ, sive aliarum disciplinarum obscuris ma-

¹ Ep. 66. edit. Vallars. n. 9.

modum est a Plinio¹ vere atque eleganter dictum, *nemo mortalium omnibus horis sapit*. Itaque, ut in corporibus effingendis deficere aliquando, & a legitima quasi forma abe rare natura videtur; cum scilicet gibberos homines procreat, cæcos, distortos; ita vel summi viri *non semper intendunt animum*, quod Quintilianus² agebat; non semper id quod volunt consequuntur; vel animo curis aliis distracto, sive tristitia occupato; vel, ut ajunt, Minerva non favente & obsecundante, sed repugnante atque invita. Quamobrem bene idem docet, non omnia, quæ magni auctores dixerint, utique esse perfecta. Quæ quidem si nihilominus educere in lucem velimus, operam ipsi nostram, & famam perdimus hominum illustrissimorum. In aliis quoque, quæ ob nitorem, atque elegantiam scripta efferrimus, magis est adhuc servandus modus. Ut enim in iis rebus, in quibus delectatio sola queritur, id solum probatur, quod est excellens; ita ubi eloquentia dumtaxat atque elegantia spectatur, quod libenter legas, id vero necesse est esse eximium; sin minus, contemnitur & repudiatur. Hæc quæ dixi si ego præsto, non vereor, ut *συναγωγῶν* hanc nostram fastidiosis ipsis hominibus probem: utrum vero præstiterim, erit eorum qui illam legent judicare; me certe voluisse, non metuo vel juratus affirmare. Sed hæc mittamus; quidque ipsa hac operis nostri parte continetur, breviter indicemus. Sunt vero primò epistolæ Pontificum Romanorum sæculo XIII. scriptæ, quibus historiam eorum temporum illustrari maxime posse confidimus. Sequuntur epistolæ Aonii Palearii scriptoris elegantissimi numero XXV. Tertio loco posuimus M. Antonii Mureti nonnullas, plures vero ad Muretum ipsum Manutii, Lambini, Lipsii, Petri Possini, aliorumque virorum ea ætate doctissimorum. Denique accessit Appendix veluti quædam epi-

¹ Lib. 7. cap. 40.

² Inst. lib. 10. cap. 1.

epistolarum Græcarum, quas edere olim Leo Allatius vir Græcæ & Latine doctissimus volebat; idque palam significavit. Ex ejus adversariis has habuimus; Mureri illas ex ejusdem codicibus, qui, ut alias dixi, cum Bibliotheca ejusdem, fratris filii testamento, ad nos pervenerunt. Palearii vero epistolæ, partim descriptæ sunt ex libro ms. Canonici Joannis Andreæ Irici Ambrosiani Collegii Doctoris, nimirum priores XVIII.; partim exstant in codice quodam nostro cum hac inscriptione. *Ex ms. Bibliothecæ Ambrosianæ f. l. H. 72.* Epistolas vero Pontificum Romanorum sumpsimus ex apparatu quodam historiæ Siculæ (Siculas enim res ferme comprehendunt) quem satis amplum habemus in libris Rogerii Comitis a Ventimilia. Sed de singulis his generibus epistolarum dicemus more nostro separatim. Nolumus enim ipso in aditu fatigare lectorem; & maxime cupimus ad fructuosâ quæ sunt loca digitum intendere, quod animadvertere ea facilius nullo ipsius labore possit.

EPISTOLÆ
ROMANORUM PONTIFICUM
XXX
SÆCULO XIII SCRIPTÆ.

IN EPISTOLAS PONTIFICUM ROMANORUM.

UAS primo loco collocavimus hoc libro litteras, eæ sunt a Pontificibus Romanis: ut vero præponerentur, fecit vel dignitas eorum a quibus scriptæ sunt, vel ipsarum antiquitas; addo etiam, rerum de quibus agunt gravitas & magnitudo. Nam prima, ipsa est, qua Carolo Andegavensi Clemens IV. dignitatem auctoritatemque *Paciarii* contulit.

Paciarii nomen ante hoc sæculum fortasse auditum non est, neque hujus dignitatis principibus quibusdam viris collatæ extant ullæ vestigiæ: quam etiam nemo, quem viderim, paulo diligentius uberiusque explicavit. Causam non tam nomini quam rei dedisse videntur quæ ea maxime ætate effervere rixæ atque tumultus; cum seditionibus, factionibus, & discordiis, bellis etiam tota arderet Italia, necnon alia extra Italiam regna atque provinciæ; nec provinciæ aut civitates dumtaxat, sed domus, & familiæ, ac ejusdem sæpe familiæ homines inter se odiis & ferro certarent: quamobrem direptiones, cædes, mala plurima, luctuosissimæque quotidie oriebantur. Publice ergo pax ut statueretur a prudentioribus hominibus, Pontificibus præcipue Romanis curabatur, & cum constituta fuerat, ne interturbaretur, ad eam sacramento homines adigebantur; qui repugnarent, aut pacem jam sancitam everterent, inflictiis gravissimis poenis coercerentur. Itaque necesse erat, ut vir aliquis insignis, qui quidem esset a partium studio alienus, ad id curandum eligeretur, eique auctoritas tanta, quanta ad ea omnia præstanda necessaria esset, concederetur. Hæc *Paciariorum* causâ & quasi ortus.

Multo

Multo ante hoc tempus, video paci curandæ & seditionis hominibus coercendis præpositos fuisse Episcopos, quod etiam in epistola ex his prima atque altera Clemens commemorat ¹. In Concilio Juliotonenfi ² decretum est. *Ut pax Dei, quæ vulgo Trevia, sicut ipse eam initio constituerat, firmiter teneatur, & per singulas Paræcias, diâis excommunicationibus, renovetur. Qui vero eam observare contempserint, vel aliquatenus frugerint, Episcopi secundum quod prius constitutum est, eos judicando, justitiam faciant.* Est autem hic justitiam facere, quod vulgus nunc quoque populari sermone dicit, idest in noxios animadvertere; etsi aliter in aliis locis explicaverit eas voces Ducangius ³. Multo frequentius occurrunt similia Conciliorum decreta hoc Sæculo, idest XIII. Satis est indicare Tolosanum concilium habitum anno MCCXXIX. aut Monpelienſe paulo antiquius anno MCCXV. De pace, ait Tolosanum ⁴, statuimus & præcipimus, quod omnes quatuordecimo anno, & supra jurent servare pacem. Et si quis monitus a Diocesano vel per litteras, vel per nuncium ejus, infra xv. dies venire noluerit, ad id cogatur per censuram Ecclesiasticam: & ipse sit extra pacem, & homines sui, si ei fuerint; nec aliquis qui sit in pace teneatur ei in aliquo respondere; ipse autem de conquerentibus respondere cogatur. Illud autem juramentum de conservatione pacis de triennio in triennium renovetur. Aliaque in hanc rem deinceps statuuntur ⁵. Concilium apud Montempeſſulanum ⁶; Quoniam in præſenti Concilio agitur de negotio Jesu Christi, qui pacis est auctor, quedam super observatione pacis duximus statuenda, quæ volumus firmiter observari. Si quis pacem infra xv. dies, postquam a Diocesano Archiepiscopo, vel Episcopo, viva voce, vel per litteras, sen per

NUMERUM

¹ pag. 3. & 7.

² ap. Ordericum Vitalem ad an. 1080. lib. 5. pag. 552. inter Normannic. Scriptor. Duchesnii, & in Collect. Harduini t. 6. par. 1. col. 1508.

³ Glossar. V. Justitiam facere &c. 4 c. 28. Collect. Hard. t. 7. col. 181.

⁵ cap. 29. 30. 31. &c. 6 cap. 32. Collect. Hard. 10. 6. par. 2. col. 2050.

PONTIFICUM ROMANORUM. XVII

nuntium fuerit requisitus, jurare noluerit; ad id Ecclesiastica censura cogatur, & ipse sit extra pacem &c. Sequuntur ¹ id genus decreta multa. Sed quod proximum est huic, sedulo animadvertendum est: nam in eo invenitur *Paciarii* nomen: *Qui commonitus a Paciariis infra xv. dies iustitiam ad cognitionem Paciariorum facere* (hic iustitiam facere est *pacisci*, sive cum adversario transigere) *vel firmare noluerit, Episcopus eum excommunicet, & de pace dejiciat, & terram ejus interdicto supponat.*

Hi tamen Paciarii non ea erant vel dignitate, vel auctoritate, quam hic volumus. Nam Paciarii nostri vel sunt vi ri ipsi principes, vel Archiepiscopi, Cardinales, & Apostolicæ Sedis Legati. Joannes Villanus ² narrat, a Nicolao IV. Paciarium missum Florentiam Latinum Ord. Præd. Cardinalem Legatum; *Ordinò Paciario, e Legato Fra Latino Cardinale, ch' era in Romagna per la Chiefa, buono di grande autorità, e scienza grande appresso il Papa.* Waddingus ³ munus hujusmodi delatum refert Vesiano Ord. Min. Archiepiscopo Capuano Rectori Campaniæ & maritimæ plagæ. Habuit id quoque, ut Paciarius esset, Petrus S. Mariæ novæ Diaconus Cardinalis, ex diplomate apud Raynaldum ⁴. Ex Laicis Principibus, præter hunc nostrum, constitutus est Paciarius Carolus Valesius a Bonifacio VIII. ut tradit Villanus ⁵; *E oltre a questo le diede titolo di Paciario in Toscana:* quod mox etiam repetit ⁶; *E per intestamento de' Guelfi di Firenze si li diede titolo di Paciario in Toscana, e ordinò che venisse alla Città di Firenze.*

Quæ autem esset Paciariorum auctoritas, cognoscimus ex litteris, quibus Vesiano ⁷ apud Waddingum potestas confertur, *inter quascunque personas provinciarum ipsarum . . . . . invicem dissidentes tractandi, ordinandi, & faciendi*
Cl. Vir. Ep. To. II. b ciendi

¹ 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39.   ² lib. 7. cap. 36.

³ *Diplom. n. 94. tom. 8. edit. nov. pag. 411.*   ⁴ *ad an. 1296. n. 20*

⁵ lib. 8. cap. 42.   ⁶ cap. 48.   ⁷ l. III.

XVIII IN EPISTOLAS

ciendi pacem atque concordiam; & trenguas etiam ineundi; necnon pacem, concordiam, & trenguas hujusmodi, juramentorum interpositionibus, pœnarum adjectionibus, & aliis firmitatibus vallandi & roborandi, turbatores quoque, & impeditores pacis... per censuram Ecclesiasticam, per temporalem distributionem... appellatione postposita, compescendi. Sed longius abeundum non est, ut quæ Paciarii nomine Carolo auctoritas accederet, intelligamus. Nostræ hæ, quas vulgamus, significant¹, & extant Clementis ejusdem litteræ² Vicario Urbis, quibus id quidem narrat, & Carolum Paciarium in Tuscia constitutum, & quæ ejus esset potestas, quidque hæc potestate usus effecerit; Eidem Regi, inquit, de fratrum nostrorum consilio pacis tutelam in Tusciæ finibus, quæ³ vacanti subsunt imperio, duximus committendam, eundem inibi Paciarium flatuentes, data sibi sub certa forma plenaria potestate omnes illos qui pacem jurare nollent, aut juratam violare præsumerent, comprehendendi. Cum igitur Rex idem, sicut Ecclesiæ fidelis filius devotissimus, onus hujus officii assumpsisset, & nedum cum benevolis, sed etiam cum his qui pacem oderunt vellet esse pacificus; quia tamen in locis aliquibus pacis filios non invenit, attente considerans & prudenter attendens, quod juxta Sanctorum sententias, pax tantum est bonum, ut per suum licite quærat contrarium, si nequeat aliter obtineri, subegit aliquos manu valida, & nonnullos obsidione vallavit, illuc se conferens personaliter, ut non solum utilius, quin etiam citius, & humanius cæptum tantum negotium consummaretur. Addit Clemens, se, eidem repugnantes & opposites, vel opem ac consilium opponentibus præstantes, Excommunicationis mucrone percutere, loca vero, in quibus se receperint, Ecclesiasticis interdictis supponere. Adversatos Carolo Senenses præcipue & Pisanos, constat ex alia ejusdem Urbani epistola⁴. Itaque Pisanorum urbem Metropolitana dignitate pri-

¹ pag. 4.

² tom. 1. Anecd. Martens ep. 512. col. 512.

³ qui.

⁴ ep. 559. ib.

privavit ob eam causam, quod *charissimum in Christo Filium nostrum Carolum Siciliae Regem illustrem, primo Patiarum, & postea Vicarium Imperii per eandem Ecclesiam in Tusciam destinatum non solum recusaverunt admittere, verum etiam se illi præsumpserunt opponere, ac ipsum multipliciter oppugnare*; ut restituta postea dignitate, narrat Gregorius X.¹

At quo tempore Carolus Paciarii manus obtinuit, id nunc vero quærendum est. Litteræ nostræ, quibus hoc Carolo tribuitur, datæ leguntur II. Non. Jun. an. III. Clementis idest a. 1267. Atque eundem etiam diem habent aliæ, quarum particulam produxit Raynaldus², sive nostris his similes, sive eadem potius. Verum inter Clementis Epistolæ quas Martene protulit, est CCCCL.³ data IV. Id. April. In ea dignitatis hujusce Carolo collatæ mentio habetur; *In vestris partibus constituendum duximus ad vestrum beneplacitum Paciarium generalem*. Et quamquam codd. nonnulli habeant *Ad nostrum beneplacitum vicarium generalem*, prior tamen illa lectio (quæ etiam convenit codici, quem Raynaldus⁴ vidit) probatur magis, ex iis quæ sequuntur; *Ceterum nullus timeat quod se faciat partiarium* (ita bene Raynaldus, male Martene *panciarium*) quem *Paciarium nominamus*. In verbulo enim *paciarus* & *partiarus* ludus est quæsitus, qui si *Vicarium* substituimus, omnino perit. Illud tamen malo, quod & Raynaldus habet, *ad nostrum beneplacitum*. Quod tamen hæc apud Martene epistola habeatur maturius aliquando data, nil impedit hanc nostram. Est enim animadversum præclare a Raynaldo⁵, non semel, sed iterum fuisse hanc Paciarii dignitatem Carolo a Clemente collatam, sive confirmatam. Et ve. o est aliqua inter utramque epistolam, & muneris ejusdem assignationem diversitas. Nam primò illa Florentinis solis scripta est, & ad solos Florentinos

¹ Ex diplomat. Gregor. X. ap. Ughellum in Archiep. Pisan. to. 3. col. 442. edit. nov.   ² ad an. 1267. num. 7.   ³ tom. 2. Anecd. col. 456.

⁴ ad an. 1267. num. 5.   ⁵ ad an. 1267. num. 6. & ad an. 1268. num. 20.

XX IN EPISTOLAS

spectat. Deinde in illa Paciarium facit Carolum Clemens ad beneplacitum suum; in nostra ad id tempus, quo Imperatorem, vel Regem Romanorum a Sede Apostolica approbatum regnare contigerit; tunc vero eo munere fungi prohibetur ultra mensē. Valuisse tamen maxime videtur tempus illud, quod commissum est litteris nostris. Nam idem Clemens scribens Regi Castellæ¹, eo legitimo tempore Paciarium futurum Carolum significat, quod litteræ nostræ assignant, adjecta causâ cur factum id fuerit; Sciat igitur, inquit, tua sublimitas, quod cum sublato de medio Manfredo, quondam Dei persecutore, & nostro, filii Satanae familiares ipsius in Tusciæ & Lombardiæ partibus se videntes acephalos Corradini nomen invocare cœpissent, jam Tusci quemdam proditorem Ecclesiæ tamquam ejus Vicarium erexissent; nos videntes discrimen in limine, pacem per Tusciam jurari mandavimus, & carissimum in Christo filium Carolum Regem illustrem Siciliæ, non Imperii sicut quidem mentiuntur in contrarium, sed pacis constituimus servatorem: quem ad hoc cō magis idoneum esse credimus, quod in partibus illis factus erat robustior; Florentinis, Pistoriensibus, Pratenis (sic enim legendum omnino est, non Pracensis, sive Præjacentibus, quæ est altera lectio pessima apud eundem Martene) & quibusdam aliis in Potestatem assumptus. Sane similia a nostris Prædecessoribus facta legimus, quæ non solum vacante Imperio legitime possunt fieri, sed etiam fluctuante. Cautionem tamen ab eo recepimus, quod Imperio ordinato datum sibi deponat officium infra mensē. Datæ sunt litteræ XVII. Cal. Jul. idest die undecimo a nostris, cum rumores sparfos Pontifex collegisset, vetereturque ne Regem moverent. Ceterum quæ de Florentinis, Pistoriensibus, Pratenis habet, continentur etiam in nostris; explicantur vero omnia a Saba Malaspina²: ex quo habetur, Vicarium Conradini factum esse Conradum Capycium.

Erit

¹ ep. 492. tom. 2. Thef. Anecd. Mart. col. 499.

² lib. 3. cap. 17. 18. &c.

PONTIFICUM ROMANORUM :

XXI

Erit fortasse qui illud exquirat ; cum in litteris Regi Castellæ, non Tusciæ solum Clemens, sed Lombardiæ etiam meminerit, an Paciarii auctoritatem sola Tuscia circumscripserit ; an vero ad Lombardiam propagarit . Non est difficile respondere ; sive eo tempore quo litteræ nostræ scriptæ sunt, sive ante diem v. Kal. Augusti, aut iis, qui hunc proxime antecesserunt, factum illud fuisse, neque in Lombardia solum, sed etiam in Flaminia, sive *Romaniola*. Nam inter diplomata quæ producit Martene, post litteras datas Vicario Urbis v. Cal. Augusti, quibus significatur, Paciarium constitutum Carolum, additur ; *In eodem modo Prælati in Tuscia, & Lombardia constituti* ¹.

Sed redeundum est ad litteras illas scriptas Regi Castellæ, in quibus Clemens negat, Carolum Imperii servatorem a se fuisse constitutum, licet id nonnulli affirmaverint. *Vicarium*, opinor, intelligit . Et revera nullas vidi, nec reperire potui litteras Clementis, quæ illud hoc anno ab eo factum ostenderent . Sunt tamen anno sequente datæ Viterbii xv. Kal. Martii ², in quibus legitur ; *A multo tempore scissuris variis provinciam laceratam ad pacem reducere cupientes, te, cujus in majoribus longe negotiis fidem probavimus & industriam, in ipsius Tusciæ finibus Romano subiectis Imperio dudum constituimus Paciarium . Sed cum pacis filios in diversis civitatibus, & locis earum partium non inveneris, immo potius turbatores ; ne officii commissi tenuitas nostrum possit propositum, & tuum impedire processum ; nos qui fluctuantis Imperii curam gerimus, te Vicarium ipsius Imperii in dilectis partibus constituimus generalem* . Meminit hujus muneris ei in Tuscia concessi Gregor. X. ³, & Joannes XXII. ⁴ Itaque de eo dubitare non licet . Sed ut dixi ad annum sequentem

b 3

MCCLXVIII.

¹ col. 513.

² ep. 625. ap. Marten. tom. 2. Anted. col. 587.

³ in ep. Regi Castella ap. Roymald. ad an. 1272. num. 376

⁴ Process. II. in Ludovic. Bavar. t. 2. Antec. col. 650.

XXII IN EPISTOLAS

MCCLXVIII. pertinet. Erravit ergo, & vulgi opinionem, quam Clemens ipse damnat, secutus est Monachus Patavinus¹; Anno D.MCCLXVII. Rex Carolus regno subactō Siciliæ venit Viterbium ad revocandum Papam Clementem, & ibidem est ab eo Vicarius Imperii constitutus: nisi hoc non Scriptoris ipsius, sed librarii peccatum sit, qui pro Paciario, nomine fortasse & muliere ignoto, quod erat ei notissimum Vicarium substituerit, quemadmodum in litteris supra ex Martene allatis factum in aliquibus codicibus deprehendimus. Est præterea in iisdem litteris, Carolum a florentinis, Pistoriensibus, Pratenſibus, & quibusdam aliis in Potestatem assumptum fuisse. Id etiam apertius in litteris Cardinalis Sanctæ Cæcilie²; Rex vero Siciliæ carissimus in Christo Filius noster nobiscum est Viterbii, quem vacante Imperio Capitaneum Tusciæ proponimus constituere. Etiam Florentini, Lucani, Pistorienses, & quædam alia loca celebria eundem Potestatem usque ad Calendas Januarii, & inde ad sex annos continuos elegerunt, & per eum hodie gubernantur. Idem habet in epistola Episcopo Albanensi³, & Card. s. Hadriani⁴; Gregorius vero X,⁵ hoc & in urbibus Lombardiæ quibusdam consecutum eum narrat; Porro cum ad Vicariam in Tuscia, charissimo in Christo Filio nostro Regi Siciliæ illustri, ejusdem sedis auctoritate commissam, & Potestarias in quibusdam Tusciæ ac Lombardiæ civitatibus a Rege ipso ejusdem sedis tolerantia, seu permissione susceptas, ipsius petitionis feratur intentio &c. Uberius etiam hoc idem Gregorius in litteris apud Raynaldum, rem totam explicans⁶; Pucis autem bujusinodi eundem Regem a principio constituens servatorem, deinde ut in commissâ sibi Provincia, singulis suam reddendo justitiam, pacem melius conservaret, cum pax justitiæ sit opus, & fructus, ipsum ut haberet exhibendo omnibus justitiæ pote-

¹ tom. 8. Script. Murator. col. 727. V. & Sabam Maleſpinam lib. 5. c. 6.

² ep. 471. col. 472. Theſ. tom. 2. Marten.

³ 462. ib. col. 465.

⁴ 559. col. 543.

⁵ l. alb.

⁶ ad an. 1272. num. 38.

*potestatem, Vicarium sub certa forma in eadem provincia Tuscia constituit generalem; Et demum cum post labores innumeros, Et expensas non modicas, reductis rebellibus per suum ministerium toti eidem provincie pax saltem publica proveniret; idem prædecessor, regiminis Regis ipsius utilitate pensata, patienter toleravit, seu non indigne permisit, eundem Potestariæ officium in civitatibus Lombardiæ, quæ illud sibi offerrent, licite exercere. Animadvertas & illud, in litteris Cardinali s. Cæcilie, in animo habuisse Clementem eundem Capitaneum Tusciæ constituere; quod significare forte voluit Jo. Villanus¹, cum Carolum appollat *Campione di s. Chiesa*. Sed nihil hæc ad rem nostram; nec diutius in hoc Paciarii munere explicando immorari debemus, quod ad primam atque alteram harum epistolarum pertinet.*

Tertia ea est, qua Innocentius V. Anno MCCLXXVI. testatur, *homagium*, ut tunc dicebatur, sibi factum ab eodem Carolo pro Siciliæ regno, & regno Neapolitano: atque *homagii* hujus sibi præstiti *Actum* litteris suis Pontifex inferuit. Habemus *homagii* istius exempla multa, præsertim apud Baronium. Antiquissimum fortasse est, quod ipse recitat ad AN. MLIX.² Roberti Guiscardi. Aliud simile nostro (quod ab eodem commemoratur) inferuit Annalibus suis Raynaldus³; item Caroli II., sive Claudii, filii Caroli hujus, sed aliquanto auctius; multo etiam similis, imo geminum Caroli nostri Joanni XXI.⁴: itaque abstinuissemus ab hoc vulgando, nisi duo, ut id faceremus, suasissent; I. Quod integrum, quale nostrum est, cum testificatione Pontificis, cui præstatur, adjunctaque epistola, de servata custoditaque sacramenti fide, nullum vidimus. II. Quod volumus præclarum hoc de Innocentio V. monumentum extare, de quo vix quicquam occurrit in Annales relatum. Addere & illud possumus, emendatius aliquantò esse nostrum, quam quod a Raynaldo vulgatum est.

Quarta epistola eo etiam nobilior digniorque visa est quam vulgaremus, quod præclarum omnino monumentum continet collatæ Senatoriæ dignitatis a Romanis Martino IV. Multi id jampridem docuerunt, & testes ejus rei produxerunt antiquos Scriptores; imo Raynaldus¹, Romani ipsius populi decretum, Senatorem eligentis Martinum, vulgavit: nemo tamen, quem viderim, hanc epistolam, quæ etiam ipsum populi decretum continetur: itaque illud iterum producimus, non solum, ne litterarum ipsarum partem auferamus, sed quod testium adscriptorum nomina voluit Raynaldus, nescio qua de causa, refecare. Gravius multo est quod in producenda hac epistola peccavit Martene². Partem ejus dumtaxat primam vulgavit, & ad aliud argumentum traduxit: itaque ei fecit hunc titulum; *Ad Regem Siciliæ; ut Pontificalis consecrationis munus in Urbe susciperet, se studuisse pacem Romanis procurare; quod ut efficacius obtineret, ipsi commississe urbis regimen*. Nihil tam alteri dissimile aut repugnans, nec Hercules quidem *προχωροφóρος*, ut huic argumento illa epistola, si tota legatur: quod enim de consecratione sua habet in Urbe, & in Principis Apostolorum Basilica, præfatio quædam est ejus, cujus causa scribit, idest concessæ sibi Senatoriæ dignitatis & ad Carolum translata. Sed eam quod melius Martene aptaret argumento suo, præter ablatam, ut diximus, extremam partem, *nobis* vertit in *vobis*, levi unius voculæ mutatione, sed quæ omnem sensum pervertit. Addas alia Marteniani exempli menda, ut cum epistolæ ferme ipsius initio *pro niteremur pacis fluentia diffundere*, habet *intererunt fluentia diffundere*. Illam ergo nos restituimus, integramque dedimus, præsertim cum in postrema parte, qua Senatorium munus sibi delatum Pontifex transfert in Carolum Andegavensem, res contineatur, quæ est quidem a Raynaldo aliisque tra-

¹ ad an. 1281. num. 15.
sol. 1284.

² tom. 2. amplissima Collectionis Martene

tradita, sed non ita antiquo atque idoneo testimonio confirmata. Subjecta est huic epistolæ alia epistola *Populo Urbis*, eodem argumento.

Sexta, quam huic Martini subjunximus, est Honorii IV. atque eum locum habuerat in codice nostro a collectore, quod secutus, credo, sit argumenti similitudinem. Est enim de Senatoria dignitate Urbis collata Honorio IV. Atque egregium sane monumentum haberi debet, quod rem, de qua hactenus viri docti dubitaverunt, decidit. In catalogo, quos legi, Senatorum Urbis, Honorii nomen non comparet, nec hujusce rei meminere unquam aut Bernardus Guidonis, aut alii ejus vitæ Scriptores. Platina eum ait electum in Pontificem venisse Romam, *fratre ejus Pandulpho Senatoriam dignitatem tunc gerente*. Senatorem fuisse Pandulphum alii etiam tradunt: itaque etiam Senatoris insignibus ornatur in cenotaphio, cujus eſtypon dedit Cl. P. Abbas Nerinius¹. Hinc aliquid de Senatoria Honorii ipsius dignitate suboluit nonnullis; asserere autem ausi non sunt: quos inter recensēbo recentem Scriptorem vitæ Bafonis Cl. Raffaelium². Compertam ergo rem facit epistola nostra; atque hinc autumamus, Romam venientem, (nam cum epistolam scriberet, Perusiæ erat, licet se venturum *e vestigio* Romam significet) ideo fratrem ejus Pandulphum Senatoria dignitate ornatum invenisse, quod ipsius vices gereret, locumque teneret, vel quod in illum (ut Martinus cum Carolo fecerat) eam transfuisset. Est etiam in fine epistolæ quod adnotari debeat ad horum temporum instituta moresque cognoscendos; *nec miremini, quod Bulla non exprimens nomen nostrum est appensa presentibus, quæ ante solemnia memorata præcedunt, quia hi qui fuerunt*

runt

¹ in monument. Eccles. & Monast. s. Alexii pag. 161.

² pag. 196. Non mi è noto, se sia stato creato Senatore Onorio IV. Veggio però sostenere nel breve suo Pontificato, e nel 1185, cotale impiego il fratello suo Pandolfo de' Savelli.

sunt hactenus in Romanos electi Pontifices consueverunt in bullandis litteris, ante suum consecrationis munus modum hujusmodi observare. Olim nec nomen suum præponere aliis consuevissent in inscriptione litterarum, sed eum locum datum Archipresbytero, primo scilicet eorum, penes quos, sede vacante erat rerum gerendarum potestas, tradidit Garnerius¹ ex inscriptione epistolæ Joannis IV.², *Dilectissimis & sanctissimis Thomiano &c. Hilarus Archipresbyter & servans locum sanctæ Sedis Apostolicæ, Joannes Diaconus & in Dei nomine electus* (Joann. IV.) *item Joannes Primicerius & servans locum Sanctæ Sedis Apostolicæ, & Joannes servus Dei Consiliarius ejusdem Apostolicæ Sedis.* Mabillonius tamen³ ideo factum hoc censet, quod expectanda tunc esset Imperatoris confirmatio, atque ea nondum advenisset. De eadem inscriptione epistolæ Baronius⁴, & Pagius⁵. Quod pertinet ad nomen Pontificis Bullis insculptum, fuse alibi⁶ idem Mabillonius.

Septima epistola ad Martinum pertinet, atque ea Martinus dispensat (ut in vulgari re vulgaribus verbis utamur) ut matrimonium contrahi possit inter Franciscum Crescentium, & Magdalenam de Insula, quæ se quarto consanguinitatis gradu attingebant. Lubentes producimus hanc epistolam, quod non adeo olim, ut nunc, frequentia fuerint hujusmodi dispensationum exempla. Christianus Lupus⁷ primam hujusmodi dispensationem, quam noverit, ait in Ecclesia Latina fuisse a Nicolao II. concessam Guillelmo Normanniæ Duci & Mathildi Flandrensi; additque, longe difficiliorem se præbuisse Innocentium III. ad dispensandum quarto cognationis gradu Othonem IV. & filiam Philippi olim Imperatoris. Alibi etiam⁸ fusius in eodem argumento versatur,

¹ ad Diurnum cap. 2. tit. 1.

² ap. Baronium ad an. 659. n. 6. & Coll. CC. Labbe tom. 5. col. 1717.

³ Commentar. in Ord. R. §. 17.

⁴ ad an. 590. num. 10.

⁵ ad an. eundem num. 8.

⁶ lib. 2. Diplom. cap. 14. num. 10.

⁷ ad Conc. Rom. Nicolai II. tom. 3. edit. Venet. pag. 110.

⁸ ad can. 11. Conc. Remens. Leonis IX. tom. 4. pag. 188.

tur, docetque, illam rigidiorē disciplinam, quæ incestuosa conjugia dirimebantur, nec dispensatio concedebatur, ad Urbani II. tempora viguisse; primum, qui dispensaverit, fuisse Alexandrum III. cum Othone & Philippi filia, ut diximus; quæ quidem dispensatio ad pacem Imperio reddendam necessaria omnino videbatur; datam etiā ea lege, ut amplissima duo monasteria Otho fundaret, & ceteri qui ad Imperium spectabant, largitione elemosynarum, precibus, operibusque piis illud veluti Ecclesiasticæ disciplinæ inflatum vulnus curarent: præcessisse quidem dispensationes alias; sed illas non fuisse contrahendi matrimonii prævias, sed *duntaxat posteriores male contracti matrimonii toleratrices dispensationes*; atque hujusmodi esse illam, quam Guillelmus Normanniæ Dux accepit; item quam Rainerio Hannoniæ Comiti impertitus est Gerardus Cameracensis, ut Baldricus Tornacensis narrat, affirmans hunc sibi proposuisse B. Gregorii exemplum, cum Anglis scilicet dispensantis¹. Concludit ergo Lupus disputationem suam; *Dispensationes prævias initiavit Alexander III., Innocentius III. ac ejus successores viam ampliarunt. Ad prævias dispensationes pertinere hanc Martini, nemo, opinor, dubitabit. Itaque is quoque accensendus illis Pontificibus, qui veterem disciplinæ rigorem temperandum duxerunt.*

Octava ejusdem Martini epistola gratulatoria est de confirmata a morbo valetudine Caroli Andegavenfis, Carolo Principi Salernitano ejus filio scripta. Cum v. Id. Octobris Dominicum esse diem significet; colligitur annum, quo scripta fuit epistola, esse MCCLXXXII. Nec fortasse est, præter hanc epistolam, qui his temporibus morbo tentatum Carolum, aut sanitati restitutum tradat.

Epistolæ quæ deinceps sequuntur multæ ad Siculas res pertinent, & acerrimas de eo regno contentiones Petrum inter Aragonensem, & Carolum Andegavensem, de quibus

¹ Epist. 64. lib. xi. ind. 4. (tom. 2. oper. col. 1155.)

XXVIII IN EPISTOLAS

bus gentis illius scriptores Nicolaus Specialis¹ (quem post Baluzium Muratorius² recensuit) & Bartholomæus de Neocastro³; Exteri quoque Ricordanus Malespina, sive ejus continuator Jacchettus⁴, Jo. Villanus⁵, Caffari⁶, &c. Habemus & in Cimeliis nostris dignam, quam aliquando fortasse proferamus, Siculæ cladis, & eorum quæ eam præcesserunt, fusiori stylo contextam narrationem ignoti Auctoris cujusdam, qui tunc vivebat: ipse enim codex recentiore ætate ferre non potest. Est ergo ordine hoc nostro IX. qua Martinus respondet Petro Regi Aragonum, petenti, ut Sedis Apostolicæ legatus mittatur, qui, se præsentem, expeditionem, & *Crucem*, ut vocabant, adversus Saracenos indicat: cum nimirum ipse negotium hoc conficiendum curret. Etsi nota temporis epistolæ adscripta non est, ad illud certe pertinet, quod eadem, quam *Vesperorum Siculorum* nomine vulgo indigitamus, antecessit; quando nimirum id molienti Petrus, ut Siciliæ regno potiretur, metuens vero Carli potentiam, instructa classe, *diede boce, e levò stendale a' andare sopra i Saracini*, ut ait Villanus⁷. Fusus id, atque epistolam hanc nostram subindicare videtur Guillelmus de Nangis; *Petrus Rex Aragonum navigium parans adversus Carolum Regem Siciliæ, Siculorum monitu, ne perciperetur quod male conceperat, misit ad Romanam Curiam solennes nuncios, fingendo significans, quod cum sumptuoso, & sollicito apparatu ad servitium Dei, & Ecclesiæ, & exaltationem Fidei Catholicæ, versus Africam super barbaros potentie sue brachium dirigebat*. Ita apud Dacherium⁸ ille, & Anonymus apud Duchesnium⁹ omnino verbis iisdem, ut multa alia. Quin Martinus ipse in litteris apud Raynaldum¹⁰: *Nec eum excusat, sed accusat potius, quod ad partes Afri-*

¹ lib. 1. Hist.

² tom. 10. Script. var. Ital.

³ tom. 13. Script.

⁴ Addit ad Ricord. cap. 209.

⁵ lib. 7.

⁶ lib. 10.

⁷ lib. 7. c. 60. ⁸ to. xi. vet. edit. ⁹ to. 5. Script. Hist. Frana. p. 250.

¹⁰ ad an. 1283. num. 22.

Africa insule prædictæ vicinas diebus aliquibus declinavit; id enim ipsum ideo concinnasse probat, immo & convincit eventus, ut opportunitate captata commodius iniquitatem quam conceperat parturiret. . . nec esset vel sit verisimile, quod eandem Africam, terram quippe diffuso vastam ambitu, refertam incolis non prorsus imbellibus, crebris munitionibus, ut habet fama, non vacuam. . . cum comitiva modica bellatorum solus assumeret invadendam: cujus epistolæ verba hanc nostram illustrant. Repugnare his paulum videtur in Vita Martini¹ Amalricus Augerius, scribens, iter in Sardiniam simulasse Petrum. Explicari tamen potest ex iis, quæ, ex vetustioribus, opinor, Auctoribus, Fazellus² narrat, Petrum, ne sacræ militiæ professione abusus ementiendo videretur, primum Africæ oram circa Hipponensem urbem incendio vastasse, deinde Siciliam animo spectantem, iter in Corsicam instituisse, ibique expectasse, quod Joannis Prochytae consilia & conspiratio evaderet.

Epistola x. cavet Martinus, ne Urbis vetus a militibus Petri Regis Aragonum occupetur: præpotens enim erat Ghibellinorum factio, atque ex ea Dux Consulum artis electus fuerat anno superiori 1581. Nerijs de Greca, ut refert Monaldus Monaldeschi³. Præterea, ut idem Martinus Joanni Cardinali s. Cæcilie scribit⁴; Petrus *ad pacificum statum Urbis, patrimonii s. Petri, aliarumque terrarum ipsius Ecclesiæ subvertendum, & partes easdem ab (Pontificis) obedientiæ debito avertendas, nunc per nuncios, nunc per litteras, variis machinationibus nititur, & nisibus fraudulentis insistit.*

Quæ deinceps sunt epistolæ ordine xi. xii. xvii. xviii. Petri Aragonensis condemnationem habent, quibus hominibus Christianis sacris interdicitur illa formula, qua in hujusmodi re uti Romani Pontifices consueverunt. Gabriel Cossartius⁵ sententiam pariter Martini contra Petrum representatu-

¹ tom. 3. p. 12. Script. Muras. col. 430.

² init. lib. 9.

³ Comment. Hist. pag. 55.

⁴ ap. Martene tom. 2. ampl. coll. col. 1296.

⁵ tom. 21. collect. Cons. par. 1. col. 1186. edit. Paris.

Ab his diebus, quibus excommunicationis sententia ferri consuevit, sejungendi sunt alii dies, qui pro *peremptoriis terminis*, ut ibidem dicitur, assignantur, dies *Aff. B. V., S. Michaelis &c.* quos quidem assignari antea debere, decernit Gregorius X. in Lugdunensi ¹, & inter Pontificia decreta relatum est ²; Statuimus quoque, ut inter monitiones, quas, ut canonice promulgetur Excommunicationis sententia, statuunt jura præmitti, Judices siue monitionibus tribus utantur, siue una pro omnibus observent aliquorum dierum competentia intervalla, nisi facilis necessitas aliter ea suaserit moderanda. De his & Pontificii juris Interpretes, & Theologi ³. Ceterum ut ad litteras revertamur, si omnes hæ (quæ scilicet Labbeus, & quæ nos proferimus) jungantur, series tota Actuum, siue Processuum solemnium, & publice institutorum habebitur. Nam primus post cladem illatam Gallis (tertio siue altero die, post Pascha ⁴ anni 1282.) adversus Siculos, qui etiam Petrum licet nominatim non appellet percellit, est Labbeanus ⁵ in festo Ascensionis. Secundus in festo Dedicationis Basilicæ Apostolorum apud eundem: atque uterque a. MCCLXXXII. consignari debent; nam annum adscriptum habent Martini Pontificatus secundum, qui procedit ab VIII. Cal. Mar. MCCLXXXI. Alter habet etiam Indictionem XI. sed ea non a Januario anni sequentis, sed ab autumno anni hujus numeratur. Anno sequenti MCCLXXXIII. Pascha incidit in diem 18. Aprilis ⁶, & Ascensionis dies in diem 27. Maii; quamobrem his diebus annus erat Pontificatus Martini in cursu tertius. Earum epistolarum, siue sententiarum, quæ sunt apud Raynaldum, aut Labbeum, nulla in hos dies cadit; bene vero nostræ XI. & XII. quæ annum habent Martini tertium, & dies

¹ cap. 29. collect. Hard. to. 7. col. 718.

² de Sent. Excomm. in 6. cap. 9. tit. XI. ³ V. Suarez. disp. 3. de Censuris sect. 12. ⁴ Bartholom. de Neocastro alterum habet tom. XIII. Scriptor. Murat. col. 1027. Malespina, Villanus lib. 7. cap. 60. Tertium Nicolaus Specialis lib. 1. cap. 4. Cæc. ⁵ col. 1146.

⁶ V. Ricciolum lib. 1. cap. 28. Chronol. Reform. qui tamen male consignat Pascha an. 1282. die 23. Martii, cum fuerit d. 25.

PONTIFICUM ROMANORUM. XXXIII

& dies adscriptos horum festorum : sunt ergo solemnes ejus anni sententiæ adversus Petrum latæ, quibus additur XVII. in festo Dedicationis Basilicæ Apostolorum. A. MCCLXXXIV. incidit Pascha in diem 9. Aprilis, cum jamdudum auspicatus esset Martinus annum Pontificatus sui IV. Nostra XVIII. diem Cœnæ Domini nominat, & annum Martini IV. quam alia sequitur, eodem anno, die Ascensionis data. Sunt ergo omnes solemnes sententiæ contra Petrum, Martini. Mortuus est vero Martinus Papa in *Perusia die Mercurii infra octavam Paschæ, scilicet v. kal. Aprilis*, ut ait Bernardus Guidonis¹, cui convenit Memoriali Potestatum Rhegiensium² auctor æqualis, nec repugnant Honorii successoris litteræ, quas proferet Raynaldus³; cum potuerit facile unitas irreperere; & pro v. fieri IV. quod quidem in scriptoribus nostris, qui ejusdem diei tam multas proferunt notas, admittere non possumus. De die creationis Honorii, de quo fuit Raynaldus & Mansius⁴, nihil refert hic disputare: nam dies Martini obitus facit, ut statuamus, epistolam nostram XXII. quæ nominat diem cœnæ Domini, & annum Pontificatus Honorii primum, spectare non posse nisi ad A. MCCLXXXVI. Quod si Honorii electionem statuere placet die Aprilis 2. a. 1285., ut placet Raynaldo & Mansio; diem vero cœnæ Domini 2. 1286. die Aprilis undecima, ut Paschales tabulæ jubent; ad retinendum annum Honorii primum, eò confugere possumus ut dicamus (quod Papebrochius docuit⁵,

Cl. Vir. Ep. T. II.

c

pro-

¹ tom. 3. *Script. Murator. part. 1. pag. 609.* Ms. Papebrochii addit alia familia Memoriali Rhegiens.

² tom. 8. *Script. Murat. col. 167.* Eodem anno Papa Martinus IV. canonicavit Missam in civitate Perusina, in Ecclesia majori diocesis civitatis, scilicet in Ecclesia S. Laurentii, & Hereuliani, & fuit Pascha in mense Martii in Annunciatione B. Mariæ Virginis, VII. die exeunte dicto mense (id est ante finem: ita enim Græcorum more computant aliquando dies) & infirmus fuit die lune sequenti, feria secunda, & obiit die Mercurii nocte; quarta feria.

³ ad an. 1285. n. 13.

⁴ ibid.

⁵ in *Præf. ad Const. Chron. n. 14.*

XXXIV IN EPISTOLAS

probavitque Pagius ¹) non ab Electionis, sed ab Ordinationis die, Pontificum annos esse computandos. Serius vero coronatum & consecratum fuisse Honorium, ex Encyclica de ejus electione, data Romæ apud s. Petrum VIII. *Kal. Junii*, admonuit idem Papebrochius; nec maturiorem multo exhibet Leonis Urbevetani Chronicon a Lamio editum ². Hæc vero, quam dicimus, XXII. epistola debet superioribus addi. Quamvis enim fuerit Petrus mortuus (A. MCCLXXXV. die 8. aut 9. Novembris, si Joannem Villanum ³ sequimur; si Bartholomæum de Neocastro ⁴, die XI.) in eandem causam scripta est contra Alfonsum filium, non eum quidem expresse damnans, sed adversus patrem sententias latas recensens, easque iteraturum se contra filium asseverans, nisi Ecclesiæ sibi que satisfaciatur; interea vero, quod legatos missurum spondeat, ad festum Ascensionis rejecturum sententiam. Hujus epistolæ particulam recitavit Raynaldus, & quid deinde factum fuerit, ex veteribus aliis monumentis exposuit: nimirum, cum dies festus Ascensionis advenisset, nondum Romæ visos ejus nuncios; sed quod in itinere esse perhiberentur, ferendæ sententiæ tempus iterum extraxisse Honorium; Romam tandem pervenisse oratores; nec tamen Alfonsi causam ab eo probatam. De his nunciis legendus etiam Surita ⁵. Hoc eodem die coenæ Domini, eadem de causâ sententiam in Jacobum Alfonsi fratrem, & Constantiam ejus matrem, Manfredi filiam tulit Honorius; eaque est epistola nostra XXIII. Raynaldus ⁷ extremam partem protulit dumtaxat, quam nos omisimus, ubi & dies adscripta eodem modo ac in superiori. Erit fortasse qui illud a nobis exquirat, cur partes etiam harum epistolarum alias non omiserimus; aut cur

¹ ad an. 67. n. 17.

² *Delic. erud.*

³ lib. 7. cap. 102.

⁴ lib. 10. c. 100.

⁵ ad an. 1286. n. 12.

⁶ lib. 4. *Hist. Arag.* c. 85.

⁷ ad an. 1286. n. 6.

cur vulgemus plures eodem ferme exemplo exaratas litteras? Huic ita respondeo; me ita eas vulgasse, ut in meo codice descriptas, collectasque a viro illo erudito inveni; neque existimasse rem facturum ingrati veteris sanctioris disciplinæ studiosis, si fusc haberent descriptos Actus omnes, quibus Ecclesia & Romanus Pontifex agere illis temporibus adversus homines istos consuevit. Ceterum facile unusquisque sive labori, sive molestiæ suæ parceret, id in legendo omittens, quod me omisisse in vulgando voluisset.

Pauca de ceteris epistolis, ut lectorum satietati occurramus; nec vero longiorem operam nostram postulant: ideo etiam reservavi in hunc locum de XIII. XIV. XV. dicere. Harum prima episcopo Castellanetensi inscribitur, (quem quis fuerit, non ita pronum est dicere, cum lacuna in catalogis appareat) jubetque Martinus, ut Venetiis *processus* adversus Petrum promulget, ut manifestiores sint, & nemo illum ulla in re juvet. Altera data est Anconitanis, qui triremes eorum, sive *galeas* Carolo postulanti, nisi a Pontifice mandatum afferret, dare noluerunt; ut ergo illis dentur, mandat Pontifex his litteris. Denique tertia, ordine nostro XV. solutionem census octo millium unciarum auri, quam præstare Carolus debebat instante festo die SS. Apostolorum, ad diem Domini natalem prorogat. Census hic, formula juramenti a Carolo dati continetur, apud Raynaldum¹, adjecta poena Excommunicationis, nisi mensium duorum intervallo persolvatur. Eundem persolutum Cardinalibus Sede vacante, ex codice Vallicelliano, docet idem Raynaldus². Notum est, primum a Roberto Guiscardo pro Apuliæ & Calabria Ducatu, censum persolutum fuisse denariorum duodecim in singula boum iuga, eosque *Papiensis monetæ*, ut dicitur in sacramenti formula, quam Sigonius³, Baronius⁴,

c 2

aliique

¹ ad an. 1265. n. 18.   ² ad an. 1277. n. 52.   ³ De regno Italia ad
a. 1059. tom. 2. oper. col. 540. edit. Med. 1732.   ⁴ ad a. 1099. n. 70.

aliique habent, narraturque a Leone Ostiensi¹. Fuit postea census huiusmodi *sexcentorum schifatorum* (alii codd. *esquifatorum*) *de Apulia & Calabria, quatringtonum vero de Marsica* (alii *Marsia*) *vel æquivalens in auro vel argento*, ut dicitur in diplomate Willelmi primi, quod ex codice Vaticano recitat Pirrus². Summontius medio inter utrumque tempore, aliud census genus fuisse tradit³, *unius maropetini* (quod *maravidiſum* Hispanum valere putat) *pro quolibet pare bouni in regno*: dies vero solutionis ubique est dies festus SS. Petri & Pauli. Idem Summontius⁴ exhibet *Summarium investituræ regni Neapolitani factæ a Clemente PP. IV. Carolo Andegavio, depromptum ex Bulla aurea, ubi præter censum octo millium unciarum auri in feſto BB. Petri & Pauli tribus terminis, & unum palafrenum album pulchrum & bonum, alia injunguntur; Quod debeat ſolvere Romanæ Eccleſiæ 5000. marchas ſterlingorum. Quod in ſubſidium terrarum Romanæ Eccleſiæ ad requiſitionem Pontificis teneatur mittere 300. equites bene armatos &c. Quod habeat mille equites ultramontanos paratos pro negotio fidei &c.* Eadem fuſius leges in diplomate Nicolai IV. apud Raynaldum⁵.

Epistolæ xvi. argumentum ſatis explicat Raynaldus⁶ ſcribens; cum præcipua Siculi mali labes ex importunis exactionibus orta eſſet, quas Carolus tuendi juris ſpecie, publicanorum nefaria ſectus conſilia, ac Friderici II. Imp. & Manfredi tyrannorum exempla, nec eorum tristes exitus perhorreſcens inſtituerat; medendo huic malo ſerius ſollicitum, regio edicto ſanxiſſe, ad populos, qui nondum defece- rant, continendos in obſequio, alioſque ad officium pelli- ciendos, libertatis leges, quæ vigerant regnante Guillelmo II., ſub quo Sicula res bonorum omnium affluentia ſingulari

¹ *Chron. Caſin. lib. 3. cap. 16. edit. Murator. pag. 413. tom. 4. Script.*

² *in Chronolog. reg. Sicil. ad an. 1136. V. & Innocentii epiſt. Rogerio ap. Summont. lib. 2. cap. 8.*

³ *lib. 2. c. 1. ad an. 1130.*

⁴ *lib. 2. ad an. 1206.*

⁵ *ad an. 1289. num. 7.*

⁶ *ad an. 1283. n. 41.*

PONTIFICUM ROMANORUM. XXXVII

gulari floruerat, restitutum iri. Acceptis etiam a parente abeunte in Gallias Siculi regni habenis, Salernitanus Princeps, ad mulcendos populos edixit, ut e singulis provinciis spectatissimi viri ad Martinum IV. legarentur, ut de iustis consuetudinibus, quæ Guillelmi II. temporibus vigerant, quarum jam obsoleverat memoria apud Siculos, videret; pluresque optimas leges condidit, inseruitque in volumine juris Siculi inscripto, *Constitutiones Regni utriusque Siciliæ*. Decerpit ex illa constitutione postea Honorius IV. præcipuas leges, quæ ad tuendum jus Ecclesiasticum spectabant, easque e sacri Collegii Cardinalium consilio Apostolica auctoritate confirmavit. Hæc Raynaldus. Vere autem dixit, esse quasdam leges a Carolo Principe Salernitano latas, quæ in Constitutionibus regni utriusque Siciliæ leguntur¹, scilicet quæ hoc nomine appellantur: nam quæ *Capitula* nominari solent, ordiuntur ab illis, quas Jacobus Petri Aragonensis filius, patre mortuo, & Siciliæ regno potitus, scripsit². Quas postea Honorius IV. leges dixit, ejusdem constitutione continentur, quam annalibus suis inseruit Raynaldus³, & nos in codice nostro habebamus, cui ejusdem Honorii subiciebantur epistolæ duæ, quas edimus xx. & xxi. Harum prima, a legibus quibus vectigalibus gravatos populos sollevat, reservat potestatem excipiendi eos, qui a Carolo Andegavensi, ejusque hæredibus desciverint: altera & leges illas, & exceptionem hanc sive reservationem mittit Gerardo Episcopo Sabinensi Apostolicæ Sedis in Sicilia Legato, & Roberto Comiti Atrebatensi. De Gerardo Blanco, cum Ughellus in Episcopis Sabinensibus, tum Ciaconius⁴, qui etiam de hac legatione fuit: Raynaldus quoque, qui pariter ei in gerendo hoc

¹ V. edit. an. 1532. pag. 10. Venet. 1590. pag. 332. &c.

² V. edit. Venet. 1573. & edit. Panormit. 1741. recens. Franc. Testa.

³ ad an. 1283. n. 29.   ⁴ tom. 2. col. 226.

XXXVIII IN EPISTOLAS

munere socium adjunctum narrat a Martino Robertum Comitem Atrebatensem, & diploma producit ¹ hac inscriptione; *Martinus .... Vener. fratri Gerardo Episcopo Sabinensi, Apostolicæ Sedis Legato, & dilecto filio nobili viro Roberto Comiti Atrebatensi Bajulis Regni Siciliæ per Romanam Ecclesiam constitutis*; ac de eodem Roberto sæpius egerat idem Raynaldus hoc, & superioribus annis. De die quo epistolæ scriptæ sunt dubitari aliquid potest, cum præsertim epistolæ xx. dies eum antecedit, quem habent leges latæ. Sed quam facile erratum sit a librariis in numeris, nemo ignorat; & eodem ego die datas omnes existimo. Ut ad epistolam xvi. revertamur, ea Martinus, Neapolitanis aliisque petentibus, ut revocarentur in usum leges Guillelmi II. Regis Siciliæ, respondet, de illis non constare; & se regno datis legibus consulturum promittit. Regis Guillelmi nonnullæ cum aliis Rogerii I. & Guillelmi I. Normannorum Regum, ut in unum codicem colligerentur, adjunctis suis, curavit Imperator Fridericus e Suevorum gente; idque negotii dedit Petro de Vineis, ut clausula earum testatur ², quæ etiam habet adscriptum A. MCCXXI. alias xxii. mense Augusti Indictionis iv.

Consequentes epistolæ xxiv. & xxv. scriptæ sunt de certo negotio; quod quidem epistola xxvi. negotium Aragoniæ vocat. Erat id nimirum, de quo tunc multis nunciis & contentione maxima actum est, & cujus conficiendi cura atque auctoritas est Eduardo Angliæ Regi commissa; ut Carolus Caroli Andegavensis filius, qui in Alfonsi potestate venerat, dimitteretur, & pax inter ipsos Principes conciliaretur: conciliabatur vero ab Eduardo, iniquioribus sane in Carolum conditionibus. Rem totam perspicue

ex-

¹ ad an. 1285. n. 6.

² Accipite gratanter o populi Constitutiones istas .... quas per Magistrum Petrum de Vineis Capuanum, magnæ Curie nostræ, iudicem & fidelem nostrum, mandavimus compilari.

PONTIFICUM ROMANORUM. XXXIX

exponunt litteræ Honorii ejusdem scriptæ. Carolo apud Raynaldum ¹, quæ & his adjugebantur in codice nostro, & idem cum istis adscriptum tempus habent. Hinc ergo liquet, quale illud sit *certum negotium*. Addas, negotium de liberando Carolo urgere apud Eduardum & Alfonsum, Bonifacium Ravennatum, & Petrum Montis Regalis Archiepiscopos, ut Raynaldus tradit ²; atque his epistola harum **xxiv.** inscribitur. Negotium tamen nobis aliquod facessit tempus datarum epistolarum **iv. non-Martii Pontificatus a. 111.** Nam Honorium electum **iv. Non. April. A. MCCLXXXV.** veteres Scriptores tradunt apud Raynaldum ³, iidemque mortuum **A. MCCLXXXVII.** in coena Domini ⁴, quam incidisse in **111. Non. Aprilis Jo. Villanus** ⁵ testatur. Quomodo ergo **iv. Nonis Martii** annum numerabat Pontificatus tertium? Facile fuit in numeros errorem irrepere. Sed constantia illa indicandi annum **111.** (nam hunc habent etiam in codice nostro litteræ, quas Raynaldus vulgavit) facit, ut suspicer, annos Pontificatus sui Honorium numerasse a calendis Januarii, Romanum Romano more; atque hinc fortasse discrepare veteres illius Scriptores, atque annos tribuere Honorio nonnullos ⁶ duos; Franciscum Pipinum ⁷, Ricobaldum Ferrariensem ⁸, &c. tres.

Epistola **xxvii.** & **xxviii.** Gerardo Episcopo Sabinesi, de quo jam diximus, scribitur a Nicolao IV. His litteris ei Legati munus confirmatur: & notabilia sunt verba illa; *Tu ad nostram præsentiam pro exponendis maxime quibusdam ejusdem regni conditionibus, & necessitatibus, a nobis petita licet non expressa licentia te personaliter contulisti, moram apud Sedem Apostolicam aliquamdiu contrahendo. Ne igitur*

C 4

tur

¹ ad an. 1287. n. 4.   ² ad an. 1288. n. 12.   ³ ad an. 1285. n. 14.
⁴ ad an. 1287. n. 9.   ⁵ lib. 7. cap. 132.   ⁶ Bernardus Guidonis to. 3. par. 1. p. 611. Script. Murat.   ⁷ Chron. col. 727. to. 9. Script. Murat.
⁸ Compilat. col. 252. ibid. & Histor. Pontif. Rom. col. 132.

sur propter hoc deposuisse commissum tibi hujusmodi Legationis officium forsitan censeris: quod tamen absque concessione superioris non est alicui a jure provisum; cum etiam Legatus se abdicando, imperium non amittat. Pertinet hoc ad id, quod Tit. de Officio Legati DD. passim statuunt; Legatum a latere non posse propria auctoritate se Legatione abdicare. Altera vero epistola, nimirum xxviii. facultatem impertit, postquam fines Legationis suæ ingressus fuerit, ex illis quoties videbitur egredi, & ad Sedem etiam Apostolicam, ipsius non petita licentia, se conferre, ac redire.

Rejecimus in hunc locum, fecimusque ordine isto xxxix. quæ sedem hanc obtinebat in codice nostro, adjuncta aliæ epistolæ, quam Raynaldus edidit ¹. Sed Raynaldus Nicolao III. tribuit, noster Nicolao IV. & quamquam non dubitamus Raynaldum recte eam statuisse, Nostri tamen ordinem, ne turbaremus omnia, secuti sumus. Ceterum Raynaldo subscribunt Ciaconius in Vita Simonis de Bria ², & Ducangius ad Jonvilleum ³: quamvis hic non iii. sed iv. appellet, sed in quarti tempora eundem conjicit. Nec vero est, quod in hanc epistolam, quæ est *de Torneamentorum exercitio, usque ad Passagium generale, vitando*, ut habet alia a Raynaldo edita, aliquid addamus iis, quæ uberime, doctissimeque, idest more suo, differuit de hoc argumento Ducangius ⁴.

Postrema nostrarum epistolarum scripta est Petro Gerara Archiepiscopo Montis Regalis, ut tempore, quo, Siculis excommunicationis sententia devinctis, commercium omne interdictum erat, nuncios ed ipse destinare ad suos posset. Litteræ datæ sunt A. MCCLXXXIX. Et Pontifex tamen eum *nuper* absolvisse dicit a vinculo, quo Ecclesiæ Reatinæ Episcopus tenebatur. Atqui eum ab Reati-

na

¹ ad a. 1279. num. 17.

² tom. 2. col. 161.

³ dissert. 6. pag. 171.

⁴ h. ill.

na ad hanc Ecclesiam translatus ab Honorio IV. a. 1286. Ludovicus Lellus & Michael *del Giudice* in Historia hujus Ecclesiæ definit. Si recte ergo narratio ab his instituta ex idoneis monumentis procedit, dicendum est, nunc demum, cum possidere Archiepiscopatum potest, eum absolutum a vinculo Reatinæ Ecclesiæ, & in hanc translatus fuisse, affirmari.

Atque hæc de rebus, quas epistolæ illæ continent; easque ideo hoc loco indicare volumus, ut quem fructum earum lectio habitura sit, prænoscere quivis antea posset. Nil in vocibus immoramur; licet nonnulla quandoque occurrant, in quibus hærare vel latini sermonis peritissimi consueverunt; ut cum *se, sibi* pro *illum illi* frequentissime ponitur. Præterea *Bajulum*, idest *Balivum*, ut aliter dicitur; *Curialiter* pro *comiter*, sive *civiliter* &c. sunt enim hujusmodi innumera, ut sit iste horum temporum, ab illo antiquo castoque Latii sermone pene alius; quem tamen monumentorum hujusmodi lectio, & Glossariorum mediæ ætatis, quæ vocant, subsidium explanabit. Illud fortasse desiderabis, in quo Glossaria muta sunt, quid sit *ad Solarium*, quod sæpius occurrit in his litteris? quamquam habebat codex nonnunquam *ad Salarium*, nimirum quod magis Latino vocabulo dicere nunc quoque solemus *ad nutum*; cum res sunt hujusmodi, ut ad arbitrium nutumque alterius vel dari, vel auferri possunt, vocabulo ducto ab instrumento, quo horas cognoscere, & numerare antiqui homines consueverunt. Significationis hujus exempla alia proferre non possumus: vix tamen ut de ea dubitemus, litteræ nostræ sinunt, in quibus hæc ¹, ut dixi, vox occurrit: nisi vero mavis legere *ad Salarium*, & facultatem dicere factam Martino, Senatorem cum *Salario*, idest victu publice præbito, constituendi. Salarium enim nihil abjectum aut vile sonat, neque ut nunc

in

in vulgi sermone, opificum dumtaxat aut famulorum mercedem; sed *honoribus etiam, militiæque interponitur*, ut Plinius agebat¹; eratque proprie, quod ad eum locum Harduinus adnotavit, Tribunorum militarium, & Ducum annonæ. Addas, Aureliano *ad inspicienda, & ordinanda castra omnia destinato*, a Valeriano, quæ tributa sunt, *Salaria* a Vopisco² appellari. Sed videndus Gothofredus ad titulum *De præbendo Salario*, qui est *Codicis Theodosiani lib. XII. 2.*

Huc pertinet, ad voces scilicet his temporibus usurpatas, modus, quo dies scriptæ vel datæ epistolæ indigitatur, sive dies mensis computandi ratio: de qua quidem ideo dicam hoc loco, quod ad scripta sincera, & supposita internoscenda conferre aliquid possit, & nihil ferme de ea diplomaticæ aut criticæ artis Magistri. Epistolæ Romanorum Pontificum nostræ tempus significant, aut more illo antiquo per *Nonas, Idus, Calendas*, aut solemnem memoria *Cænæ Domini, Ascensionis*, & similium dierum, vel eorum, qui ad hos referuntur. Postremo hoc modo tempus tunc adnotari solitum, ex monumentis hujus ætatis constat, apud Mabillonium, Dacherium &c. in quibus legas³, *Actum anno ab Incarnatione Domini MCCXVIII. in vigilia Paschæ: Datum Conchis sabbato ante carnisprivium A. circ. 1231.*⁴ *Actum A. D. MCCXXXIX. sabbato post Resurrectionem Domini*⁵; *Actum A. D. MCCXL. die lunæ proxima post Assumptionem B. M. V.*⁶ *Datum in Cypro feria quarta ante Resurrectionem Domini*⁷. Plura non adtexam, quod passim occurrant; & satis sit epistolas legere S. Ludovici Gallie Regis, aut Philippi filii, vel eorum qui in ejus familia erant⁸: ex his

epi-

¹ Lib. 31. cap. 7. sect. 41.   ² In Aurelian. cap. 9.   ³ tom. 12. Spicil. leg. Dacher. veter. edit. pag. 167.   ⁴ Ibid. to. 3. pag. 176.   ⁵ App. 2. ad to. 1. Annal. Bened. n. 28.   ⁶ To. 13. Spicil. p. 341.   ⁷ To. 7. p. 224.   ⁸ tom. 2. Spicil. pag. 549. Datum in castris apud Aquas mortuas in crastino

epistola Petri de Condeto notam hanc habet , dignam quæ animadvertatur ¹ ; *Actum in recessu a portu Tunis die Martis Novembris S. Martini hyemalis* ; æstivus enim erat dies IV. Non. Julii S. Martino sacer , idest ejus Ordinationi , & Translationi , ut habet Ufuardus , atque etiam dedicationi Basilicæ , quam præterea Ado memorat . Neque ad hos tantum sanctorum festos dies spectare solent , sed ad dies Dominicos , & Ecclesiastica officia . In diplomate Mariæ Reginæ Aragoniæ , quo Montempeffulanum dat Petro Aragoniæ Regi ² ; *Datum in Quoquolibeto secunda Dominica Septembris A. D. MCCV.* In alio Willelmi Abbatis S. Eparchii ³ ; *Actum apud Jarniacum feria vi. proxima ante Dominicam , qua cantatur „ Reminiscere „ vel apud quosdam „ Domine dilexi „ A. D. MCCXXXII.* In alio Officialis Curie Parisiensis ⁴ ; *Datum A. D. MCCLXXII. die Sabbati ante Dominicam , qua cantatur „ Reminiscere „.* Ex quibus quidem constat , in Gallia maxime viguisse hunc usum , atque hoc præcipue sæculo : etsi idem quandoque proximis sæculis factum inveniatur ; exempla vero apud eosdem veterum monumentorum collectores prostant ⁵ : in quibus quandoque ad-

ditur

Rinoo B. Johannis Baptista . Pag. 550. Datum in castris ante dictam civitatem in festo B. Jacobi Apostoli . Pag. 555. Actum in castris subtus Carthaginem die Dominica post festum S. Jacobi Apostoli . Pag. 556. & 557. Actum in castris juxta Carthaginem die Veneris post festum Nativitatis B. M. V. An. Dom. 1270. Pag. 558. Datum in castris juxta Carthaginem die Sabbati post festum S. Remigii . Pag. 560. Actum in castris juxta Carthaginem die Jovis ante Nativitatem B. M. V. Pag. 567. Actum apud Cusentiam in Calabria die Veneris ante festum Purificationis B. M. V. Pag. 571. Datum Viterbis die Sabbati post festum B. Gregorii &c. 1 Tom. 2. Spicil. pag. 564.

2 Ibid. tom. 8. pag. 221. 3 Ibid. to. 9. p. 181. 4 Tom. 6. pag. 482.

5 Tom. 12. pag. 349. Datum apud Longum campum die xi. post Assumptionem B. M. V. A. D. MCCCLIII. Tom. 8. pag. 277. Datum Parisi. sub sigillo nostro die Veneris post festum B. Mariæ Magdalena A. D. MCCCXVI. To. 9. p. 304. Datum in castro nostro Kopenhaven regni nostri Dacia Dominica in ramis Palmarum A. D. MCCCCLVII. Tom. 4. pag. 391. Datum . . . . feria vi. proxima ante festum S. Jacobi A. D. MCCCCLVI. Ibid. pag. 263. Anno Verbi incarnati MCLXX. die S. Augustini .

ditur hæc notis temporis aliis, quæ solæ tempus designarent, ut in *Donatione Raterii* cuiusdam¹; *Quæ scriptio facta est in conspectu totius Canonice Congregationis mense Aprilis vi. Idus ejusdem mensis feria iil. post ramos Palmarum; regnante Philippo Rege*: erat vero annus MCIV. ut ex sequenti diplomate liquet. In diplomate Baldrici Dolensis Archiepiscopi²; *Actum est hoc anno ab Incarnatione Domini MCIX. indictione Romanorum iil., Cyclo lunari viiil. Termino Paschali xiv. Calendas Maji, die ipsius Paschæ vii. Calendas Maji, luna ipsius diei xxi.* Cumulativus vero ita, ut postremum hoc exemplum habet (nam obiter hoc quoque placet animadvertere), sive ut librariorum oscitantæ occurrant, sive ad pompam quamdam, quæ Chronicorum etiam Scriptoribus, cum annum operis sui designant, usitata est; diem aut annum enuntiare solent³. Sunt tamen aliquando multæ notæ, sive ad annum, sive ad diem designandum necessariæ; ut in diplomate Guillelmi Cadurcensis⁴; *Per scripta est charta hæc in Caturcensi civitate . . . mense Julio, hebdomada iil. feria i. A. Dom. Incarnat. MCIII., & in alio Poncii Gabalitenfis; Acta sunt autem hæc anno jam pene finito x. post M. . . mense Februarii feria 2. luna 20.*⁵ atque earum unam quod forte librarius aliquando omiserit, incertus est dies⁶.

Prior ille modus diem per Nonas, Idus, Calendas significandi, & antiquissimus est in Pontificum Romanorum litteris, ut litteræ Siricii⁷, Innocentii I.⁸, Zosimi, Boni-

¹ Tom. 8. p. 365.   ² Tom. 7. p. 197.   ³ Tom. 8. Spicileg. pag. 174. Actum Laudun. iv. Kal. Decemb. A. Dominice Incarn. mcccci. Indictione x. Epacta 1, concurrente iil.   ⁴ tom 8. pag. 363.   ⁵ tom 11. pag. 294.   ⁶ Ex causa tom. 11. Spicil. pag. 291., Acta sunt autem hæc A. 962. Nativ. Dom. Indict. v. mense Febr. die sabbato., To. 13. pag. 281., Data per manus Fawel in mense Junio sub die Jovis, regnante feliciter Rodulfo Rege, anno xxx. regni ejus.,   ⁷ V. ap. Constant. ep. 1. col. 638. ep. 3. col. 638.   ⁸ Ibid. ep. 2. 6. 13. &c.

Bonifacii, Cælestini, Leonis &c. ostendunt, & ad nostram ætatem in eorundem diplomatibus, in quibus eo sæpe utuntur, durat. Quin etiam eodem ad tempus designandum, Græci ipsi, aliæque gentes usæ sunt, aut solo, aut proprio ipsarum, interpretamenti cujusdam loco, adjuncto. Atque ita in S. Athanasii *Historia ad Monachos* Epistola populi Alexandrini scribitur ¹ *Μεχὶρ 17. quæ est prædie Idus Februarii*. Tempus hoc pariter modo adnotatur in Actis S. Ignatii ²: *Hæc autem acta sunt ante diem XIII. Kalendas Januarias, hoc est Δεκεμβρίῳ εἰκάδι*. Addas epistolam Ecclesiæ Smyrnenfis de martyrio S. Polycarpi ³, ubi legitur: *Martyrium autem passus est B. Polycarpus Xantici mensis Σιυρίῃ ἰσαμῖν, ante VII. Kalendas Majas: & Acta Bollandiana Martyrii S. Pionii* ⁴: *Hæc acta sunt . . . . ante IV. Idus Martias more Romanorum, Asiæ autem more septimi mensis undecimo die*. Nec vero triplex hæc veluti divisio mensis, a Græca, sive Attica ratione dies adnotandi, multum adhorrebat, quod Theodorus Gaza admonuit ⁵; qua mense partito trifariam, partem unam ἰσαμῖνον, idest instantem seu ineuntem vocabant, alteram ἐπὶ δέκα, idest supra decem, ultimam φθῖνον, idest præcipientem vel desinentem; de qua re multi, præsertim vero Allatius ⁶.

Græcam hanc rationem, aut illi similem expressisse videntur Scriptores, & diplomata medii ævi, præsertim post annum millesimum, mensem distinguentes in duas sectiones, quarum alteram mensem intrantem, alteram mensem exeuntem appellabant; sumendo primam partem a prima mensis die usque ad xv. alteram a xvi. ad finem; & primam quidem partem numerantes ordine recto, alteram retrogrado, ut in re

¹ Tom. 1. Oper. edit. Paris. pag. 395. *Μεχὶρ 17 ἡμερῶν ἔτι τῶν πρὶν τῆς γεννητικῆς*. ² Act. sinc. Ruinart. num. 6. ³ num. 21. ap. Ruinart. ⁴ ad d. 1. Febr. ⁵ lib. de mensib. cap. 15. edit. Petav. in Uranol. ⁶ de mens. temp. cap. 12.

XLVI . I N E P I S T O L A S

in re facili explicanda (quam tamen alii involvunt) verbis utar Mabillonii ¹ . Exemplum, tempore quod diximus antiquius, suppeditat liber Diurnus Romanorum Pontificum, ubi in formula epistolæ ad Exarchum *de transitu Romani Pontificis* ² dicitur; *die enim iiii. instantis mensis obiit* . Multo vero plura habet sequior ætas, ut epistola Boamundi a Baluzio edita; & in pacto a. 1232. ³; *Hoc fuit pactum secunda die exitus mensis Sept. feria iv.* Eo modo sæpe etiam Historici utuntur, & locum superius ⁴ attulimus ex *Memoriali Potestatum Rbe-giensium* . In historia Belli sacri, quam Mabillonius vulgavit ⁵, legitur; *Discessimus igitur a castro facientes pactum, & pervenimus Tripolim in sexta feria, quartadecima die intrante Majo* . Alia exempla attulit Du-Cangius idem explicans ex Rollandino . Sed Mabillonius dies hac methodo aliter tamen computatos tradidit ⁶ ex codice Sancti Emmerani . Colligere autem inde sibi posse videtur Mabillonius, quibusdam saltem in locis menses non fuisse bifariam ita divisos, ut primi decem dies mensi intranti, mensi vero exeunti reliqui assignarentur . Quid tamen rei esset, aut quo pacto medii illi dies numerarentur, nec ipse nec Du-cangius reperire potuerunt . Asscutus mihi videor ex inscriptione Hamensis Monasterii ⁷; novam scilicet rationem fuisse menses designandi, quæ pressius etiam Græcæ illi insisteret, mensemque divideret in partes tres; & mediam hoc nomine, scilicet *mediam* vocaret . Nam ita fecisse Græcos, apud quos dies xi. non modo *πρώτη ἡμέρα*, sed etiam *πρώτη μεσῆντρος* vocatur, ex vet. laudatus Allatius, Potterus ⁸, alique tradunt . Inscriptio vero illa Hamensis altare ait dedicatum *mensē Augusto medio* . Quin igitur

¹ *Diplom. lib. 2. cap. 22. num. 5.*   ² *tit. 2.*   ³ *tom. 9. Spicil. Dacher. pag. 283.*   ⁴ *pag. xxxiii.*   ⁵ *num. 92. (tom. 1. Mus. Ital. pag. 205.)*
⁶ *Analekt. tom. 4. p. 480.*   ⁷ *tom. 1. Annal. Bened. ad A. 677. p. 338.*
⁸ *Append. 2. pag. 697.*   ⁸ *Archæolog. Græc. lib. 2. cap. 23.*

PONTIFICUM ROMANORUM. XLVII

tur dies ceteros, *medios omnes dictos existimemus, donec exeuntes intervenirent?*

Ut vero Græcos Latini, dividendo mensem in partes plures imitati sunt, ita & ab iis fortasse alterum modum, per decades tres, sive naturali ordine dies recensendi, habuerunt. Usus est hoc modo sæpe S. Gregorius M.; nam in ejus epistolis legimus ¹ *datum die xii. Augusti Indiē. xiiii.* ² *Data die xii. mensis Augusti Indiē. xiiii.* ³ *Datum die xv. mensis Augusti Indiē. xiiii.* ⁴ *Data die xv. mensis Augusti.* An hanc rationem ante Gregorium in epistolis adhibuerint Romani Pontifices, mihi non constat. Quamvis enim in Pelagii epistola similem notam reperio ⁵; aliis tamen de causis suppositam illam epistolam vulgo monent: & satis mihi persuadeo, Gregorium, ut alia constituit nova, in quibus Ecclesiasticas res ab Ethnicis, sive civilibus differre voluit, ita hanc induxisse. Quamquam ille & alium modum quoque frequenter adhibuit ⁶; atque hic ad civiles usus adductus est. Itaque in legibus Rhotaris ⁷: *Quæ autem non sunt finitæ ad præsentem vigesimam secundam diem mensis hujus Novembris &c.* In diplomate Aistulphi ⁸: *Data in Palatio Otalii decima die mensis Febr.* Ita in additamento ad leges Ludovici II. ⁹ &c. Sed in Ecclesiasticis rebus maxime occurrit; ut in Synodo Romana missa S. Bonifacio Moguntino Archiepiscopo ¹⁰: *Anno v. mense Octobris die xxv. Indiē. xiv.* In Sublacensis inscriptione apud Mabillonium ¹¹: *mensē Decembris die 4. Indiē. viii.*; ut falsum sit, quod vir eruditus mihi

¹ lib. 3. ep. 53.   ² Ibid. ep. 54. & 55.   ³ ep. 58.   ⁴ lib. 5. ep. 57.
⁵ tom. 1. epist. RR. Pont. edit. Rom. 1591. pag. 639. V. Labbe to. 5. p. 931.
edit. Paris.   ⁶ lib. 1. ep. 36. Datum sub die xvii. Calendarum Aprilium.
lib. 2. ep. 36. Data x. Cal. Augusti. lib. 5. ep. 16. Data x. Cal. Januarii. ep. 18.
Data Calendis Januarii &c.   ⁷ tom. 1. part. 2. Script. Ital. Murat. p. 42.
⁸ Ibid. pag. 193.   ⁹ Ib. pag. 158. Mense Februario die ejusdem quarta.
¹⁰ ep. S. Bonif. edit. Serarii 134. & 135.   ¹¹ tom. 3. Mus. Ital. edit.
Paris. 1724. pag. 126.

XLVIII IN EPIST. PONTIF. ROMANOR.

Mihi olim affirmabat, ante seculum XI. nullum hujus computandi moris testimonium reperiri. Ceterum sequioris ætatis multo etiam plura suppeditant Chronicon Farsense, Casauriense, Vulturnense &c. & in diplomate S. Leonis IX. *Scriptum per manus Albini Scriniarii sacri Palatii anno quinto Domini Leonis IX. Papæ Indict. VI. Martio mense xx. die*¹.

Denique Pontificum litteræ mensem aliquando significant, diem mensis tacent. Hoc quoque videre licet in S. Gregorii epistolis, ubi passim: *mensē Novembri, Februario, Martio Indictione IX.*² *Data mense Maji. Data mense Julio*³ &c. Frequentissime vero hoc in Romanorum Pontificum diplomatibus videmus, ut scriptarum litterarum a Notario sive Scriniario mensis tantum adnotetur; datarum a Bibliothecario sive Cancellario etiam dies. Ita in diplomate Paschalis I. in Farsensi Chronico⁴. In diplomate Leonis III. apud Dandulum⁵. In privilegio Formosi Monasterio S. Teuderii⁶. Antiquiora exempla in Romano Bullario congesta reperies⁷; inferioris vero ætatis innumera. Sed de his Pontificæ diplomaticæ facultatis Scriptores.

EPI-

- ¹ Bullar. Vatic. to. 1. pag. 27.   ² lib. 1. ep. 9. 21. 23.   ³ ep. 43. 52. V. lib. 2. ep. 10. 14. 17. &c.   ⁴ tom. 2. part. 2. Script. Murat. pag. 372. ⁵ tom. 12. Script. Murat. col. 153.   ⁶ tom. 12. Spicil. Dach. pag. 153. ⁷ V. tom. 12. Cosquelines pag. 125. & 160.

EPISTOLÆ ROMANORUM PONTIFICUM

SÆCULO XIII. SCRIPTÆ.

I.

LEMENS Episcopus servus servorum
Dei carissimo in Christo filio nostro
Carolo Regi Siciliae Illustri &c.

Nuper nobis fili carissime inti-
masti, quod tu dudum intelligens
ex fideli relatu multorum, quod tam nostri quam
tui pessimi proditores in Thusciae partibus se re-
ceperant, & a multis ibidem recepti tam apertis,
quam occultis tractatibus cum malitiae suae con-
sciis, & consortibus exaltationem inimicorum,
Romanæ Ecclesiæ matris tuæ, necnon & ejusdem
Ecclesiæ ac tuorum fidelium exterminium procu-
rabant, & in eam jam proruperant præsumptionis
insaniam, ut Corradinum nepotem quondam Fri-
derici olim Romanorum Imperatoris Regem Sici-
liæ nominare præsumerent, & nominari ab aliis
facerent, ac ejusdem Corradini literas, & privile-
gia sub sigillo, & nomine regis circumferrent:

Cl. Vir. Ep. To. II.

A

& ven-

& venturum ipsum in partes Italiae publice praedicarent; tu praedictae Ecclesiae matris tuae injuriam tuam omnino reputans, & propriam nihilominus aequanimiter ferre non valens; memor etiam obsequiorum multorum, quae a Thuscis nostris, ac tuis fidelibus, & devotis, quorum sanguis ab æmulis in praedictis tractatibus quærebatur, te recepisse dicebas, ad nostram praesentiam accessurus, tuam in partes Thusciae promissisti militiam, non ut Imperii partes invaderes, sed ut tantis malis occurreres, inimicos nostros, ac tuos contereres, & amicorum paci ac totius Provinciae provideres: receptus autem primum a civibus Florentinis pacifice, & postmodum a Lucanis, Pistoriensibus, Pratenis, ac quibusdam aliis, & ab eisdem ad tempus in Potestatem assumptus, geris in votis te in omnibus nostro beneplacito coaptare, & sic loca in praedictis partibus tuo commissa, & committenda regimini in omni tranquillitate regere, ut cuique sua servetur justitia, cuique status suis debitus meritis conservetur, purgetur haeretica pravitas, praedonum cohibeatur audacia, eadem Sancta Mater Ecclesia honoretur, & fidelium pia devotio nutriatur. Verum quia hoc ipsum nequit prout aestimas solide fieri, nisi civitates saltem, & loca celebria ejusdem Provinciae stabiliantur in pace, nobis humiliter supplicasti, ut cum ad praesens vacet Imperium, cujus ad nos dum vacat pacifica conservatio noscitur pertinere, in quo nihil vendicas

dicas tibi juris , nec quicquam , ut supradictum est occupare per usurpationem in eodem intendis , tibi conservationem pacis in Tuscia, Ecclesiæ Romanæ terra dumtaxat excepta , concedere dignaremur ; ita quod tam eos , qui te receperunt , quam alios possis inducere , & acquiescere nolentes cogere ad pacem ipsius Provinciæ initiandam , & fideliter conservandam , ac nostros , & tuos inimicos penitus averrens , sicque cessent violentiæ , cessent guerræ , cessent aggressiones itinerum , spoliationes Ecclesiarum , & pauperum , & quilibet suo jure contentus , jus sibi dicere non præsumat , sed si quam sibi fieri putat injuriam , eam sub competenti judice prosequatur : possis etiam turbatores pacis compescere , & pro tali præsumptione punire , a suis nihilominus Ordinariis , si ad eos recursus habitus fuerit , prout justitia permiserit puniendos , cum pacis turbatione crimen commiserint jure vel consuetudine coercendum : possis etiam pariter cum eisdem pro contemptus qualitate punire illos , qui tam pium præstare noluerint juramentum , & alia facere , quæ ad dicti soliditatem negotii ad honorem Dei , & Romanæ Ecclesiæ atque tuum , necnon , & utilitatem fidelium videris expedire , Nos igitur tam paci prædictæ Provinciæ providere volentes , quam elisis hostium viribus , & eorum machinationibus fraudolentis elusis , statum tuum , & Tuscorum fidelium undique roborari ; votis tuis benivolum præben-

bentes assensum, pacis, quam in ea parte Thusciae, quæ Romano Imperio subjacet nunc ¹ vacari, jurari volumus, & mandamus; te de Fratrum nostrorum consilio constituimus, servatorem, præcipientes districte omnibus constitutis in Thusciae partibus, qui jam quartumdecimum exegerunt, quod ad illius seu illorum monita vel mandata, quos ad hoc duximus deputandos, jurent pacem servare; in contra pacem jurare nolentes vel eandem temere violantes, te & vices tuas gerentes juvare fideliter, nolentes nullum Principem, vel Magnatem nulliusque militiam dum vacabit Imperium recipere, qui nostrum ac tuum statum pacificum, aut ipsius pacem Provinciae seu cujusslibet partis ejusdem velit concutere seu turbare. Tibi vero concedimus liberam potestatem tam jurare nolentes, quam eandem infringere, præsumentes, pro præsumptione hujusmodi puniendi, quos tamen a suis judicibus ordinariis propter hoc eximi volumus, quo minus ab eis puniri valeant, si forsitan crimen illud cum pacis fractione concurrat, quod eidem judicibus puniendum, mediante justitia videatur. Dictum autem Paciarii seu pacis Servatoris officium, & omnia superscripta cum omnibus, quæ ad hujusmodi solidationem negotii pertinebunt, quæ tibi committimus per te vel alium, aut alios, quos ad hoc deputare volueris exercendi ea tibi lege concedimus, quod
 si for-

si forsitan Imperatorem vel Regem Romanum a Sede Apostolica approbatum regnare contigerit, tu ex tunc eodem officio non utaris amplius ultra mensem: & si contrarium forte feceris, eo ipso personam excommunicationis, terram vero interdicti sententiis, quas propter hoc ex tunc ferimus, decernimus subjacere. Porro per hæc, vel horum aliquid, conventionibus inter nos, & te in concessione Regni Siciliae olim initis, in nullo volumus derogari, sed illæ nihilominus in suo robore perseverent. Datum Viterbii 11. nonas Junii Pontificatus nostri anno tertio.

II.

Idem universis Marchionibus, Comitibus, & aliis Magnatibus necnon Potestatibus, Capitaneis, cunctisque Rectoribus, & Consiliariis ac Universitatibus, Civitatum, Castrorum, & aliorum locorum cæterisque per partes Tusciae Romano subiectas Imperio constitutis.

Qualiter hætenus Provinciam Tusciae, immo singulas fere partes ipsius sciderit inveterata dissensio, quam graviter lacerarit, quam gravia (proh dolor!) animarum pericula, quas strages corporum, quæ rerum germinarit dispendia, vos non aliter quam expertos expedit admonere. Scitis etiam quod in quibuscumque ejusdem Provinciae civitatibus, castris, & villis, animis per domestica, & particularia odia concitatis, & non

solum inter ea discordiis publicis obfirmatis alterutrum, sed illismet in se ipsis divis in partes, adeo concitationis, & discordiarum hujusmodi processit iniquitas, quod ad internicionem propriam, suis eadem viribus Provincia non contenta, nationes ad id etiam barbaras advocavit, tyrannorum interdum se jugo subiiciens, & cum ministris ipsorum in partes easdem alternis vicibus, prout exquisitis insidiis oportunitas procurata permisit, tyrannidem frequenter exercens. Hæc, & alia non facile numeranda discrimina, quæ in eadem Provincia diuturnitas tam periculosa dissensionis induxit, & in futurum tantò periculosius comminatur, quantò radices ex eo videtur firmiores egisse, quod, ipsius principalibus fatoribus & cultoribus extirpatis, nihilominus ipsa non aruit, sed in pluribus ejusdem ejusdem Provinciæ partibus cotidie revirescit; ordinatum in nobis ad vos paternæ compassionis affectum instanter movent, & multipliciter excitant, ut & illatis per hoc gravaminibus, quibus possumus remediis succurramus accomodis, & in ferendis Divina favente clementia promptis auxiliis occurramus. Ideoque ut tot mala pacis lenitas sopiat, quæ guerrarum calamitas introducit, summo opere affectamus, sic animos vestros fieri omnino pacificos, quod inter vos cessent familiares insidiæ, cedant domesticæ simultates, nec bella intestina supersint. Desideramus omnimodis sic vestris finibus pacem dare, quod non sit
de

de cætero, qui eandem Provinciam velit vel valeat exterrere. Attendentes itaque quod cum ad Prælatos omnes, & Episcopos maxime spectet in suis diocæsibus, exhortationibus prius, & tandem sua jurisdictione ac potestate revocare ad concordiam discordantes; multo magis ad nos, qui potestatis plenitudine fungimur nobis ex alto concessæ, singulariter pertinet in universali Ecclesia, cunctave congregatione fidelium in omni tempore pacem quærere, ac ipsam facere diligentius observari. Nunc autem potissime in prædictis Thuscix partibus, quæ Imperiali destitutæ regimine, nostræ in his provisionis remedium specialiter expectant, & expectant, ut inter vos per concordiam bona crescant, quæ per discordiam sunt dilapsa, pacis bonum, quod sic cætera bona complectitur, sic conservat, quod turbantur aut pereunt, ejus dulci, & utili consortio destituta, propagari admodum desiderantes in vobis, de Fratrum nostrorum consilio duximus ordinandum, ut incolæ partium dictæ Provinciæ Romano subjectæ Imperio pacem jurent se inviolabiliter servaturos, & eam studeant fideliter observare. Non intendentes quod per hoc aliquis sui juris prosecutionem omittat, sed ut illud non viribus sed juribus coram competente Judice prosequatur: ne si quisquam sine sui Magistratus Imperio sibi jus dicere propria temeritate præsumeret, non absque gravi aliorum dispendio pacem Provinciæ perturbaret. Pacis au-

tem hujusmodi carissimum in Christo filium nostrum Carolum Siciliae Regem illustrem de ipsorum Fratrum nostrorum consilio constituimus Servatorem, eidem in praedictis ejusdem Provinciae partibus Paciarii seu pacis Servatoris officium committentes, per se, vel per alios, quos ad id deputaverit, exercendum, puniendi pacem jurare nolentes vel eam juratam temere violantes: insuper sibi sub forma negotio competenti potestate concessa. Quocirca Universitatem vestram &c.. *usque mandantes*. Quatenus ad ipsum respicientes pacis auctorem, & ad salutem animarum vestrarum, ac tranquillitatem vestram totiusque dictae Provinciae intendentes, nullam omnino difficultatem ingeratis in hujusmodi pace juranda, sed ipsam promptis animis sincerisque jurantes, studeatis eam fideliter, & inviolabiliter observare. De se quidem queri poterit, qui pacis commodis, & hujusmodi nostris ordinatione, ac mandato contemptis, pro tam gravi contemptu poenam de meritis suis emeritam non indigne subibit. Datum *ut in proxima superiori*.

III.

Innocentius Episcopus servus servorum Dei carissimo in Christo filio Carolo Regi Siciliae Illustri salutem.

Ne in posterum rei gestae memoriam diuturnitas temporis forsitan oblitteret, litterarum nostra-

strarum præsentium insinuatione testamur, te
ligium homagium, & fidelitatis juramentum,
ratione regni Siciliae ac terræ citra Pharum, tibi
a Romana Ecclesia concessarum nobis fecisse
ac præstitisse, in forma subscripta, super hoc lite-
ris tuis formam eandem exprimentibus, bullatis
aurea tua bulla concessis; quarum tenor talis est.

IN DEI NOMINE AMEN. Ego Carolus Dei gratia
Rex Siciliae, Ducatus Apuliae, & Principatus Ca-
puæ &c. Ad honorem Dei Omnipotentis Patris, &
Filii, & Spiritus Sancti, & beatæ & gloriosæ
Virginis Mariæ, Beatorum quoque Apostolorum
Petri, & Pauli, & Ecclesiæ Romanæ, ligium
homagium facio tibi Domino meo Innocentio
PP. Quinto tuisque Successoribus canonice intrans-
tibus, & ipsi Ecclesiæ pro regno Siciliae, &
tota terra quæ est citra Pharum, usque ad confi-
nia terrarum ejusdem Ecclesiæ: quæ utique, re-
gnum, & terram, excepta Civitate Beneventana,
cum toto territorio, & omnibus districtibus, &
pertinentiis suis mihi & hæredibus meis prædicta
Ecclesia Romana concessit.

Ego Carolus Dei gratia Rex Siciliae plenum, &
ligium vassallagium faciens Ecclesiæ Romanæ pro
regno Siciliae, & tota terra, quæ est citra Pha-
rum usque ad confinia terrarum ipsius Ecclesiæ,
excepta civitate Beneventana cum toto territorio,
& omnibus districtibus, & pertinentiis suis se-
cundum antiquos fines territorii pertinentiarum,
& di-

& districtus civitatis ejusdem , per Romanum Pontificem distinctos vel in posterum distinguendos, ab hac hora fidelis, & obediens ero B. Petro, & tibi Domino meo Innocentio PP. Quinto, tuisque successoribus Canonice intrantibus, sanctæque Apostolicæ Romanæ Ecclesiæ . Non ero in consilio aut consensu vel facto, ut vitam perdatis, aut membrum aut capiamini mala captione . Consilium quod mihi credituri estis, per vos aut per nuncios vestros, sive per literas, ad vestrum damnum me sciente nemini pandam : & si scivero, fieri vel procurari sive tractari aliquid, quod sit in vestrum damnum, illud pro posse impediam, & si impedire non possem, illud vobis significare curabo . Papatum Romanum, & Regalia Sancti Petri tam in regno Siciliae & terra prædictis, quam alibi existentia, adiutor ero vobis ad retinendum, & defendendum ac recuperandum, & recuperata manutenendum contra omnem hominem . Item juro, me ad hoc specialiter obligans, quod ego seu mei in regno & terra prædictis hæredes, nunquam per nos, vel alios, seu quocunque modo procurabimus, ut eligamur vel nominemur in Regem vel Imperatorem Romanum, vel Regem Theotoniae, seu Dominum Lombardiæ, vel Thusciae, vel majoris partis earundem Lombardiæ vel Thusciae : & si Electionem vel nominationem ad Imperium, vel ad Regnum Romanum, seu ad Regnum Theotoniae, aut ad Dominium Lombardiæ, vel Thusciae, seu

seu majoris partis earum de me, vel ipsis hæredibus celebrari contigerit, nullum hujusmodi electioni, vel nominationi assensum præstabimus, nec intromitemus nos ullo modo de regimine ipsius Imperii, vel regni Romani, seu regni Theotonix, aut Lombardiæ, aut Thuscix vel majoris partis earum, ad quodcumque horum nominati fuerimus vel electi. Quod si ego vel aliqui in Regno hæredum meorum, studentibus, & procurantibus me aut eis, ad Imperium ipsum sive ad dictum Regnum Romanum sive Regnum Theotonix, aut Dominium Lombardiæ, seu Thuscix, vel majoris partis earum, electi seu nominati fuerimus (si hoc verum, & manifestum fuerit) aut si post talem electionem vel nominationem de Imperii vel Regni Romani seu Regni Theotonix aut Lombardiæ seu Thuscix vel majoris ipsarum partis regimine, ego vel ipsi nos manifeste intromiserimus; eo ipso a jure prædictorum Regni Siciliæ, & terræ cadamus ex toto, ipsaque prorsus amittamus, & eadem Regnum, & terra ad Romanam Ecclesiam libere devoluantur. Si autem ego vel aliquis ex dictis hæredibus electioni vel nominationi factæ, non procurantibus me vel eis, aut procurantibus consenserimus, & huic electioni seu nominationi vel juri ego vel ipsi omnino renunciemus, & quod de Imperio seu aliquo alio præmissorum ad quod electi seu nominati ego vel ipsi fuerimus, nos nullatenus intromittamus, moniti, infra quatuor

tuor mensium spatium post monitionem huiusmodi tali electioni seu nominationi vel juri non renuntiaverimus, vel de ipso Imperio seu aliquo præmissorum ad quod electi vel nominati fuerimus nos intromiserimus quoquomodo; ex hoc simus ego & ipsi eisdem Regno Siciliæ, & terra ac omni prorsus eorum jure privati, &, ut dictum est, eadem Regnum, & terra ad Romanam Ecclesiam libere devolvantur. Si vero ad me vel ipsos meos in eodem regno hæredes non poterit commode talis monitio pervenire; (super quo utique impedimento, videlicet quod moneri commode, ego vel ipsi nequeamus, credetur, & stabitur assertioni vestræ seu successorum vestrorum sive dicto) sufficiet pro ea super hoc vestra seu ipsorum, Successorum vestrorum monitio publica, & sollemnis, ita quod si infra sex menses post illam non renuntiaverimus, aut de Imperio seu aliquo alio prædictorum, ad quod ego vel dicti hæredes electi seu nominati fuerimus, nos quomodolibet intromiserimus, cadamus ex hoc ab omni jure Regni, & terræ, & Regnum & terra ipsa ad Romanam Ecclesiam libere devolvantur. Cæterum si contigerit, aliquem de dictis meis hæredibus, qui debent in prædictis Regno Siciliæ, & terra succedere, in Regem vel Imperatorem Romanum seu Regem Theotonix vel Dominum Lombardiæ aut Thuscix seu majoris partis earum nominari seu eligi vel assumi, nullatenus possessionem eorundem Regni

Regni Siciliæ, & terræ nanciscatur vel habeat, nec se de illorum cura seu dominio, & regimine per se vel alios aliquatenus intromittat, nisi prius Imperio vel Regno Romano seu Regno Theotoniæ aut dominio Lombardiæ vel Thuscianæ seu majoris earum partis ad quodcunque eorum electus nominatus fuerit vel assumptus, & omni juri sibi competenti in illis omnino renuntiet, & illorum regimini nec de jure nec de facto illud gerens vel retinens, omnino dimittat ipsum, nullo unquam tempore resumpturus: alioquin cadat ab omni successione, & jure, quæ in Regno Siciliæ ac terra prædictis sibi competere, ipso facto, ita quod eadem Regnum Siciliæ & terra ad Romanam Ecclesiam ejusque dispositionem, plene ac libere devolvantur. Quod si non extantibus masculis femina in eisdem regno & terra successerit, illa Regi vel Imperatori seu in Regem vel Imperatorem Romanum electo, aut Regi vel electo in Regem Theotoniæ seu Domino Lombardiæ vel Thuscianæ aut majoris partis earum, seu electo ad earum dominium, nunquam matrimonialiter copuletur, & si contrarium fecerit eo ipso cadat a Siciliæ regno, & terra prædictis, maneatque prorsus ipsorum jure privata, ipsis regno, & terra ad eandem Ecclesiam devolutis. Si autem ego vel aliquis dictorum in Regno meorum hæredum contra hoc venerimus, eo ipso excommunicati prout secundum conditiones sub quibus regnum, & terra

& terra prædicta mihi , & hæredibus meis concessa sunt, per Sedem Apostolicam extitit ordinatum, & insuper labe , & reatu perjurii respersi , & notati existamus . In hujusmodi quoque juramento addo , & per eosdem in dicto regno hæredes addetur expresse , quod nullo unquam tempore regnum , seu Imperium Romanum , aut regnum Theotonix vel dominium Lombardiæ seu Thuscix, aut majoris earum partis, aut easdem Lombardiam vel Thusciam vel majorem partem ipsarum, per nos vel per alios seu alium occupabimus, capiemus vel adquiremus, aut nobis aliàs quomodolibet vendicabimus : & si secus fecerimus , secundum præscriptam formam poenas similes incurramus . Quod autem dicitur de majori parte domini Lombardiæ vel Thuscix , intelligitur scienter : si vero ignoranter , eam ad mandatum Ecclesiæ dimittere teneamur , & si eam Ecclesia mandante dimittamus , non incidamus in poenam in isto articulo , & concessionibus constitutam : si vero moniti non dimittamus , remaneat poena, prout in hoc articulo , & aliis consimilibus constituta . Quod si forte imposterum Regem Siciliae contigat in Imperatorem eligi , postquam fuerit Regni possessionem adeptus , non transeat ad Imperium ; alioquin in poenas incidat in hoc articulo , & aliis consimilibus comprehensas . Quod si Regni possessione prædicti nondum agnita seu obtenta , in Imperatorem electus transire voluerit

rit ad Imperium, in manu prius Romani Pontificis vel illius, quem ad hoc idem Pontifex duxerit destinandum, filium suum successurum in regno cujuscunque fuerit ætatis emancipet, & regno renunci- et, nihil juris in eo retinens clam vel pa- lam, nec cujuslibet etiam potestatis: nec ipsum fi- lium ad servitium vel subsidium aliquod facien- dum juramento vel voto, stipulatione, vel pacto sibi vel successoribus suis astringat, sicque factus filius sui juris ab eodem Romano Pontifice vel ab alio destinato ab ipso protinus investiatu- de Regno. Ad cujus Regis successionem si forte de- cederet sine liberis, nullo unquam tempore pa- ter veniat Imperator existens: sed si Imperio, & omnibus, quæ ad Imperium pertinent idem pa- ter renunciare voluerit, & Regno tantum esse, contentus, post renunciationem hujusmodi ad illius successionem libere admittatur, & tunc ab ipso Romano Pontifice vel ab alio destinato ab ipso investituram recipiat Regni ejus. Quod si dictus filius sic ad Regnum assumptus major annis decem & octo fuerit, libere administret: sed quandiu mi- nor extiterit, tam ipse quam regnum ipsius in- custodia Romanæ Ecclesiæ maneat, donec Rex ipse impleverit supradictam ætatem, fructibus, & obventionibus regni, ex quibus sumptus neces- sarii faciendi pro ejusdem Regni custodia dedu- cantur, Regi conservandis eidem, & lucro alte- rius, ratione ipsius custodiæ, non cessuris. Quæ vero

vero de filio dicuntur, ut ei videlicet regnum possit sub observatione præmissa a patre ad Imperium transeunte dimitti, de filia etiam est concessum. Et si Rex non habens filios in Imperatorem electus ad Imperium transire voluerit, & de personis, quæ in conditionibus contentis in instrumento seu literis, bonæ memoriæ, A.¹ Basilicæ XII. Apostolorum Presbyteri, & Venerab. patrum R.² Sancti Angeli, J.³ Sancti Nicolai in Carcere Tulliano, & Jacobi S. Mariæ in Cosmedin Diacon. Cardinalium super concessione prædictorum regni, & terræ mihi facta, confectis dicuntur, liberis non extantibus in regno posse succedere, aliqui superstites fuerint; quæ de filio, & filia prædicta sunt, observentur in illis, excepto emancipationis articulo, qui in solis illis procedere poterit, quæ capaces emancipationis existent ratione patriæ potestatis. Quod si Regi Siciliae sine filio decedenti superstes sit filia, vel mulier alia, quæ juxta formam in prædictis conditionibus contentam debeat ad hujusmodi successionem admitti, quæ Imperatori dum ipse Rex viveret, fuerat desponsata vel nupta; non succedat in regno, & si regno sibi delato, Imperatori nupserit, cadat protinus ab eadem, nisi vir ejus Imperio prorsus renunciens, regno solummodo sit contentus. In primo autem casu, repulsis filia, & alia prædicta, ad personas illas servatis gradibus regnum perveniat, quas in regno pos-

1 Anibaldi.

2 Ricardi.

3 Joannis.

posse succedere in ipsis conditionibus continetur , si Regi præmormo liberi non supersint . In secundo autem casu regnum ipsum ad Romanam Ecclesiam devolvatur . Regnum quoque Siciliæ , & terra prædicta Imperio nullo modo subdentur nec sibi ullo unquam tempore in eadem persona quomodolibet unientur , & præcise super hoc articulo tam per pœnas spirituales , quam per alias cautiones cavebo juxta Ecclesiæ voluntatem , quandocumque tu , vel dicti successores tui hoc duxeritis requirendum : cum prorsus sit intentionis Romanæ Ecclesiæ , ut regnum , & terra prædicta nullo unquam tempore Imperio uniantur , ut scilicet unus Romanus Imperator , & Siciliæ Rex existat . Quod autem circa unionem ipsorum regni , & terræ cum Imperio dictum est , hoc ipsum circa unionem eorundem Regni , & terræ cum regno Romano aut regno Theotonix , seu cum Lombardia vel Thuscia , sive cum majori parte ipsarum Lombardiæ vel Thuscix volo , & intelligo esse dictum . Universas , & singulas condiciones contentas in prædictis instrumento seu litteris prædictorum bonæ memoriæ A. Basilicæ XII. Apostolorum Presbyteri , & Venerabilium patrum R. Sancti Angeli . I. Sancti Nicolai in Carcere Tulliano , & Jacobi Sanctæ Mariæ in Cosmedin Diaconorum Cardinalium super ipsorum regni , & terræ concessione mihi ab eis facta , confectis ; & omnia , & singula , quæ continentur in eisdem in

Cl. Vir. Ep. To. II. B monu-

instrumento seu litteris plenarie adimplebo , & inviolabiliter observabo , nec nullo unquam tempore veniam contra illa : sic me Deus adjuvet , & hæc sancta Dei Evangelia . In hujus autem rei testimonium perpetuamque memoriam præfens scriptum exinde confici jussi , & aurea bulla regiae Majestatis impressa typario communiri . Actum in Palatio Lateranensi An. Dom. MCCCLXXVI. mensis Martii secundo die IV. Indictionis , regni nostri Anno XI.

Nos itaque hujusmodi homagium , & fidelitatis juramentum de Fratrum nostrum consilio acceptamus , tibi exinde ad tuam , hæredunque tuorumque cautelam easdem nostras literas concedentes .

De Fratrum nostrorum consilio declaramus , quod , pro eo quod per te vel per alios egisti hætenus , de beneplacito Sedis Apostolicæ Dominium , Senatoriam seu regimen urbis , ac Vicariam Tusciæ , non venisti in aliquo nec fecisti contra conditiones contentas in instrumento seu litteris confectis de collatione regni Siciliae , ac totius terræ , quæ est citra Pharus , atque ad confinia terrarum Ecclesiæ Romanæ , Civitate Beneventana cum suo territorio , districtibus , & pertinentiis excepta , tibi facta Sedis Apostolicæ auctoritate per bonæ memoriæ A. Basilicæ XII. Apostolorum Presbyterum , & dilectos filios nostros R. Sancti Angeli , I. Sancti Nicolai in Carcere Tulliano , & I. Sanctæ Mariæ in Cosmedin Diaconos Cardinales ,

les, nec poenas in eisdem conditionibus expressas vel earum aliquam incurristi, nec iuramentum super eisdem conditionibus plenarie adimplendis, & inviolabiliter observandis a te præstitum aliquatenus violasti, nec quamdiu deinceps eadem Dominium, Senatoriam seu Regimen Urbis toto tempore tibi ad hoc ab eadem Sede concessio, aut Vicariam Tusciæ, de nostris, vel prædictorum nostrorum concessione seu beneplacito gesseris, contra conditiones easdem in aliquo veniens, aut faciens, nec prædictas poenas aut aliquam ipsarum incurres, nec præfatum iuramentum propterea violabis. Actum in Palatio nostro Lateranensi iv. nonas Martij Pontificatus nostri anno primo.

I V.

Martinus Episcopus servus servorum Dei carissimo in Christo filio nostro Carolo Regi Siciliæ Illustri, Senatori Urbis &c.

Pater futuri seculi, Princeps pacis, qui nos licet, iudicio nostræ humilitatis, indignos, vocari ad sui Vicariatus officium sua inscrutabili dignatione concessit, nostris infudit affectibus, ut ab hujusmodi vocationis exordio, ponentes quasi viarum nostrarum principium bonum pacis, in S. Matris Ecclesiæ filios totis nitibus illius niteremur fluenta diffundere, diffusaque continuis favoribus irrigando fovere. Hoc nobis circa magnificum, & peculiarem Urbis populum specialis suggessit affectio, specialiter nobis illius

imminens cura suasit . Id enim exigebat ejusdem Urbis intestina turbatio , animarum pericula ingerens , & rerum vastitatem inducens . Ad idem urgebat instantius nostra devotio , interpellans multipliciter , & inttigans , ut in illius videlicet Apostolorum Principis veneranda Basilica successor ipsius manus consecrationis reverenter acciperet , cujus Divina dispositione onus successionis accepit : in ea civitate fumeret idem successor Apostolicis honoris insignia , ex qua titulum suæ denominationis assumit , Romanus Pontifex seu Papa vocatus . Hinc , ut saluti tam spiritualium filiorum provisio paterna succurreret , damnis occurreret , & tantæ ipsius nostræ devotionis instantiæ desiderata satisfactio proveniret , nostræ consecrationis , & coronationis ¹ sollemnia non sine multorum persuasione contraria , non absque negotiorum nobis imminantium , & ad retardatæ ipsorum expeditionis accelerationem instantium impedimento , distulimus ad Urbem eandem venerabili fratri L. ² Ostiensi Episcopo , & dilecto filio nostro G. ³ Sancti Georgii ad Velum aureum Diacono Cardinali , velut Angelis pacis , destinatis , ut in ibi reformando statum pacificum , sopirent odia , concordarent corda discordia , & in unitate caritatis unirent ; nobisque adeundi Urbem eandem ad prosequenda præsertim eadem sollemnia , opportunitatem Curiae nostræ ipsamque sequentibus

ne-

¹ deest in Martene

² Latino Malabranca .

³ Gottifredo de Alatro ,

necessariam præpararent. Quibus diligenter sollicitudini eis commissæ vacantibus, licet in illius executione ipsis non solum principalium partium-aperta discordia, verum etiam dissensiones particulares, quæ, inimico homine superseminante zizania, cotidie multiplicabantur, obsisterent, tandem tamen faciente, ut credulitas devota supponit, pacis actore ¹ illa sola via remedii ad optinendam ipsius urbis tranquillitatem, quam per hoc spes verisimilis promittebat, & eventus exsoluit, huc usque præter intentionem mittentis occurrit, ut ² nobis regimen Urbis committeretur ejusdem. Sed quia occurrentibus demum ad id votis partium, & populi prædictorum, Constitutio felicitis recordationis Nicolai Papæ Prædecessoris nostri de Imperatoribus, Regibus, Principibus, Marchionibus, Ducibus, Comitibus, Baronibus, vel alicujus notabilis præeminentiae, potentiae, potestatis, excellentiae vel dignitatis existerent, aut fratribus, filiis, seu nepotibus eorundem, quovis modo vel colore tam per se quam per aliam personam quomodolibet submittendam, in Senatorem, Capitaneum, Patricium, aut Rectorem, vel ad ejusdem Urbis regimen seu officium non nominandis sub certa forma, & poenis edita, ne ad id procederetur, putabatur obstare: nos tantis ejusdem populi periculis obviare volentes omne impedimentum, sive obstaculum, si quod circa hoc ex ea-

B 3

dem

¹ auctore.² nobis Martens.

dem Constitutione quomodolibet occurrebat, ea vice de potestatis plenitudine duximus submovendum. Sicque postmodum, sæpefatto Urbis populo ad sonum campanæ vocesque præconum, ut moris est, ante palatium Capitolii publice congregato, dilecti filii nobiles viri Petrus de Comite, & Gentilis de filiis Urbi tunc Senatores Urbis, ordinati ab ipso Romano populo Electores, ex auctoritate, ac potestate super hoc eis ab eodem populo Romano concessa, invocata Spiritus Sancti gratia, nobis, ut eorum verba sequamur, non ratione Papatus, vel Pontificalis dignitatis, sed ratione personæ nostræ, unanimiter, & concorditer transtulerunt, & plenarie commiserunt regimen Senatus Urbis, ejusque territorii, & districtus toto tempore vitæ nostræ, ac dederunt nobis plenam, & liberam potestatem regendi toto tempore vitæ nostræ Urbem ejusque territorium, & districtum per nos, vel per alium, seu alios, & eligendi, instituendi, seu ponendi Senatorem vel Senatores unum, vel plures ad tempus seu tempora, & ad solarium, secundum formam, & modum prout nobis placeret: necnon dederunt, transtulerunt, & plenarie commiserunt nobis plenam, & liberam potestatem disponendi, & ordinandi per nos, vel per alium, seu alios de regimine prædictorum Urbis, territorii, & districtus prout hoc, & alia in nos ab eodem populo Romano translata nobisque commissa, & data in intuitu publico super hoc per manus Stephani Jo-

Joannis Guidonis Ecclesiæ Romanæ Judicis , & Scrinearii , Senatusque scribæ confecto , sigillo ipsius Urbis sigillato , plenius continetur , cujus tenorem fecimus ad perpetuam rei memoriam præsentibus annotati , de eadem potestatis plenitudine decernentes, tenorem ipsum , etiamsi prædictum originale instrumentum contingeret deperire , per omnia eandem vim , & potestatem habere : necnon , & eandem probationem facere quam prædictum originale haberet , & faceret , si non corruptum, non cancellatum, non abolitum, nec in aliqua sui parte viciatum , sed totaliter integrum , & sollemne in propria sui facie appareret . Tenor autem ejusdem instrumenti talis est .

IN NOMINE Patris , & Filii , & Spiritus Sancti . Amen . Anno MCCLXXXI. , tempore Domini Martini Papæ Quarti , die Lunæ, x. Martii , nonæ Indictionis . In præsentia mei Stephani Scribæ Senatus , & horum testium ad hoc specialiter vocatorum , & rogatorum congregato magnifico populo Romano ante palatium Capitolii publice ad sonum campanæ , & voces præconum , ut moris est , de mandato nobilium virorum Dominorum Petri de Comite , & Gentilis de Filiis Urbi, Almæ Urbis Illustrium Senatorum , iidem nobiles viri Domini Gentilis de Filiis Urbi , & Petrus de Comite Senatores , Electores ordinati a magnifico populo Romano , ex auctoritate , & potestate eis super hoc a præfato populo Romano concessa.

cessa, attendentes sanctitatem, prudentiam, & bonitatem sanctissimi Patris nostri Dñi Martini Papæ Quarti, & dilectionem, quam idem Dominus Papa habet ad Romanam Urbem, & Romanum populum, & sperantes, quod per ipsius sapientiam, & probitatem expertam, bono statui Urbis, & populi Romani salubriter poterit Divina favente gratia provideri, invocata Spiritus Sancti gratia, præfato D. Martino Papæ Quarto, non ratione Papatus, vel Pontificalis dignitatis, sed ratione suæ personæ, quæ de nobili prosapia traxit originem, unanimiter, & concorditer transtulerunt, & plenarie commiserunt regimen Senatus Urbis, ejusque territorii, & districtus, toto tempore vitæ suæ, & dederunt sibi plenam, & liberam potestatem regendi toto tempore vitæ suæ Urbem, ejusque territorium, & districtum per se, vel per alium seu alios, & eligendi, instituendi, seu ponendi Senatorem, vel Senatores, unum, vel plures ad tempus seu tempora, & ad solarium, secundum formam, & modum, prout sibi placebit: necnon dederunt, transtulerunt, & plenarie commiserunt dicto Domino Papæ Martino plenam, & liberam potestatem disponendi, & ordinandi per se, vel per alium, seu alios de regimine prædictorum Urbis, & territorii, & districtus, & insuper disponendi seu ordinandi de proventibus, fructibus, seu spectantibus ad Urbem eandem, seu ad commune populi Romani, prout de ipsius Domini Papæ processerit voluntate; mutandi etiam Senato-

natores in Urbe, & alios substituendi, seu subrogandi quodcumque voluerit, & limitandi modum regiminis ipsorum, ac insuper convertendi præfatos fructus seu obventiones in utilitatem, & meliorationem ipsius Urbis, & tam Senatori vel Senatoribus, qui erunt pro tempore, quam aliis Urbis officialibus seu ministris, de prædictis fructibus, ac proventibus, prout sibi placuerit providendi, faciendi quoque in præmissis omnibus, & singulis, & circa præmissa pertinentia ad prædicta, quicquid de ipsius Dñi Martini Papæ processerit voluntate, toto tempore vitæ suæ; & contradictores, & rebelles seu non parentes poenis, modis, mulctis, & viis per se, vel per alium quibus sibi placuerit puniendi. Voluerunt quoque prædicti Electores quod per prædicta, vel aliquid prædictorum in nullo diminuat, seu crescat jus populi Romani, seu Ecclesiæ Romanæ in electione Senatus Urbis, transacto tempore vitæ ipsius D. Papæ Martini, sed jus suum permaneat ex tunc integrum cuilibet, & illæsum. Quibus concorditer, & unanimiter celebratis per Electores jam dictos, ipsi Electores prædicta omnia, & ipsam electionem, & omnia, & singula supradicta recitaverunt ipsi populo, & solemniter publicaverunt, & idem populus omnia & singula supradicta acceptavit, & confirmavit expresse. Actum, & prædicatum in prædicto populo præsentibus Dño Angelo Malabranca, D. Petro Bulgamino, D. Paulo Bartholomæi, D. Thomasio olim de Ocra, & nunc cive,

Ro-

Romano , D. Angelo Dompnico , D. Petro Paparonis , D. Jacobo Ilpetino , D. Fr. Joanne Odonis Maynardi Judice , D. Petro Rodulphi , & Joanne Dompzellocti Notario , testibus ad hoc vocatis , & rogatis . Ego Stephanus Joannis Guidonis S. R. Ecclesiæ Judex , & Scriniarius , & nunc Scriba Senatus prædictis omnibus interfui , scripsi , & publicavi rogatus , de mandato , & auctoritate dictorum Dominorum , & populi supradicti in anno , indictione , mense , & die prædictis .

Sane hujusmodi electione , translatione , commissione , potestatis datione nobis per sollemnes Ambassadors , & legitimos Syndicos in Consistorio præsentata publico;circa præstandum vel non præstandum illis assensum , deliberationis nostræ judicium diversæ circumstantiæ alternabant . Hinc etenim occurrebat , per hoc non esse adjiciendum innumeris , & immensis oneribus , quæ officii sollicitudo Pastoralis indicit . Allegabat illinc paternus affectus , tam carissimos filios in adeo gravibus periculis animarum , & corporum a spirituale patre non sis deferendos atrociter , sed ab illis pie potius eruendos : cum etiam censura legalis id habeat , ut potestas patria in pietate non in atrocitate consistat . Vicit itaque in scrutinio deliberationis hujusmodi , eorundem prædilectorum caritas filiorum , nosque nostris adjicientes laboribus , ut eorum discrimina vitarentur , electioni , translationi , commissioni , & potestatis dationi prædictis consensum præstitimus

timus cum multa instantia postulatum. Ut igitur quod Divinæ retributionis obtentum, & ipsius intuitu populi tantummodo coepimus, ad ejusdem utilitatem evidentius prosequamur, quamquam ad eandem Urbem dilectum filium nobilem virum, Philippum de Lavena, ne interim Rectoris cura careret, ad Senatoris officium exercendum ad tempus duxerimus destinandum; deliberavimus tamen illum eidem urbi Senatorem concedere, qui ejusdem nobis carissimi populi opportunitatibus, & præcipue circa tranquillitatem, quam non est dubium in quietem totius adjacentis patriæ redundare; necnon & circa ubertatem necessariorum, ob cuius defectum eundem populum querulum frequenter audivimus; sufficeret, providere. Proinde ad personam tuam fili carissime, quam novimus ex Christianissimo genere processisse, Domino, & Ecclesiæ Romanæ devotam, ipsius zelare statum prosperum & honorem, dictæque Urbi fuisse, ac fore perutilem, quamque non solum fama, sed & recentis facti evidentia perhibet eundem populum diutius tam in præmissis rexisse feliciter, quam in aliis etiam prospere gubernasse, præmissæ deliberationis exitum dirigentes, ex potestate nobis ab eodem populo tradita, te Urbis ipsius elegimus, institui-
mus, & posuimus Senatorem, committentes tibi regimen Senatus Urbis ejusdem, totiusque sui territorii, & districtus, & cætera omnia, quæ in nos ab eodem populo translata, nobisque com-
missa

missa, concessa, seu data instrumenti prædicti serie continentur: teque insuper substituentes in illis omnibus loco nostri, electionem, institutionem; positionem, commissionem, & substitutionem hujusmodi, prædicta nostra constitutione nequaquam obstante, durare toto tempore vitæ nostræ nisi ea expresse per literas facientes de prædictis omnibus, & singulis plenam, & expressam ac de verbo ad verbum singulariter mentionem duxerimus revocandam. Ut autem per omnia circa præmissa plenius sit provisum, volumus, & Apostolica nihilominus auctoritate decernimus, ut pro eo quod per te, vel per alios geras Senatoriam, seu regimen supradictum, nequaquam contra conditiones contentas in instrumento, seu literis confectis de collatione Regni Siciliæ, ac totius terræ, quæ est citra Pharum usque ad confinia terrarum Ecclesiæ Romanæ, Civitate Beneventana cum suo territorio, districtibus, & pertinentiis excepta, tibi facta Sedis Apostolicæ auctoritate per eundem Prædecessorem nostrum, tituli S. Nicolai in carcere Tulliano Diaconum, & bonæ memoriæ, A. Basilicæ XII. Apostolorum Presbyterum, R. Sancti Angeli Diaconum, & dilectum filium nostrum I. Sanctæ Mariæ in Cosmedin Diaconum Cardinalem venisse in aliquo censearis aut poenas in eisdem conditionibus expressas vel earum aliquam incurrisse, nec juramentum super eisdem conditionibus plenarie adimplendis, & inviolabili-

biliter observandis a te præstitum aliquatenus violasse; nec quandiu deinceps eandem Senatoriam, seu regimen urbis geres, toto tempore ad hoc, ut præmittitur, tibi concessio, contra condiciones easdem quoquomodo venire aut præfatum juramentum, vel illud quod super eisdem conditionibus observandis, & inviolabiliter adimplendis, & nobis secundum condiciones easdem in proximo es nobis præstaturus, propterea violare, nec ipsum juramentum a te præstitum vel præstandum aliquod impedimentum afferre, quo minus toto præmisso tempore Senatoriam seu regimen Urbis a nobis tibi commissum libere per te, vel per alium valeas exercere. Nulli ergo electionis, institutionis, positionis, commissionis, substitutionis, & constitutionis &c. Datum &c.

V.

Idem universo urbis populo &c.

Pater futuri seculi &c. *usque* prout hoc & alia in nos a vobis translata, nobisque commissa, & data in instrumento publico super hoc per manus Stephani Joannis Guidonis Ecclesiæ Romanæ auctoritate Judicis, & Scriniarii, Senatusque Scribæ confecto, sigillo ipsius urbis sigillato plenius continentur. Sane hujusmodi electione, translatione, commissione, potestatis datione nobis per sollemnes vestros Ambassadors, & legitimos Syndi-

cos

cos præsentata &c. *usque* libere per se vel per alium valeat exercere : *verbis competenter mutatis*, sicut hæc omnia series literarum super illis Regi concessarum eidem, plenius, & aptius manifestat. Ideoque Universitatem vestram monemus, rogamus, & hortamur, intente per Apostolica vobis scripta mandantes, quatenus considerato prudentius quanta ex præfati Regis regimine vobis accrescat utilitas, quantusque in diversis mundi partibus favor accedat, ipsum devote recipientes ac honorificentiam tanto Principi congruentem exhibentes, eidem sibi tanquam Senatori vestro, cui regimen Senatus, ut præmittitur, est commissum, in omnibus pareatis humiliter, & plenariæ intendatis, ut exinde Romanæ Reipublicæ tranquillitatis optatæ serenitas, prout desideramus, arrideat, & totius contratæ, securitas sperata resultet.

VI.

Honorius electus Episcopus servus servorum Dei dilectis filiis populo Romano.

Levantes in circuitu considerationis nostræ oculos Almam Urbem orbis caput inter cuncta Mundi climata præfulgentem lætis intuemur obtutibus : & dum consideramus illam divinitus nobis datam in filiam, quæ dulce natale præbuit, lactavit, & nutrit ut filium, specialitate quadam inter

Ro-

Romanos etiam nos , & progenitores nostros favorabilibus amplexibus confovendo , filialis affectio quam in nobis ad ipsam natalis soli dulcedo creaverat , crescit proculdubio in paternam , quam nullus profecto superat , nullus , sicut habet legalis assertio , vincit affectus : Dum insuper nos electum ipsius urbis populum , quos nobis olim non solum concives carissimos , sed quasi fratres effecerat loci natali idempritas , lætanter advertimus , nobis tamquam spiritali patri concessos in filios , & curæ nostræ commissos ; profunde nimirum ad vos , & ipsam urbem afficimur , & ad vestra commoda , specialiter ad tranquillum vestrum statum , & prosperum intentis desideriis suspiramus , quibus grandia quidem præbet vestræ filialis gratitudinis grata meditatio , incentiva . Quis enim non delectabiliter meditetur , non gratanter acceptet , quod vos evidentiam operum exhibentes conceptam de nostra promotione lætitiā , adeo gratam , & acceptam vobis , spiritualem potestatem humilitati nostræ in vos traditam ostendistis , quod nos ad vitam in Senatorem Urbis concorditer eligentes , potestatem eandem ad temporalis etiam vestri curam regiminis , quantum in vobis extitit , ampliastis , nobis electionem hujusmodi per vestros Ambassadors , & nuntios , quos lætanter , & benigne facie serena recepimus , præsentando . Nos itaque licet ex imposito nobis onere Apostolicæ servitutis , negotiorum
con-

concurrentium undique varietate premimur , ut tamen circa tranquillitatem vestram , & pacem aliorumque vestrorum commodorum augmentum vestris desideriis efficacius satisfiat , electionem præmissam , necnon & ipsum temporale urbis ejusdem , ac vestrum regimen duximus acceptanda . Et ut in prosperitatis abundantia , ubertate fertilitatis , & pacis vos præsentialiter efficacius confovere possimus , ecce quasi e vestigio ad urbem ipsam dante Domino venire proponimus , inibi consecrationis , & benedictionis munus , ac juxta morem prædecessorum nostrorum Romanorum Pontificum , diadema summi Pontificii recepturi , & illis diligentius celesti nobis assistente clementia vacaturi , quæ ad laudem divini nominis , & prosperitatem vestram viderimus pertinere . Nec miremini quod Bulla non exprimens nomen nostrum est appensa præsentibus , quæ ante sollennia memorata præcedunt ; quia hi , qui fuerunt hætenus in Romanos electi Pontifices , consueverunt in bullandis literis ante suæ consecrationis , & benedictionis munus , modum hujusmodi observare . Datum Perusii Nonis Aprilis suscepti a nobis Apostolatus officii anno primo ,

VII.

Martinus Episcopus servus servorum Dei dilectis filiis Priori Prædicatorum & Guardiano Fratrum Minorum Ordinum de Urbe salutem ,
& Apo-

& Apostolicam benedictionem. Exposita coram nobis dilectorum filiorum Francisci Nicolai Crescentii, & Magdalene natæ Nicolai Joannis de Insula civium Romanorum petitio consistebat: quod ipsi ad sedandas inimicitias capitales, quas inter dictum Franciscum, & memoratum Nicolaum patrem dictæ Magdalene inimicus homo hætenus excitavit; per verba de præsentī matrimonio, quod adhuc consumatum non extitit, contraxerunt eadem Magdalena per ipsum Franciscum subarrata per annulum, ut est moris. Quia vero postmodum ad eorum pervenit notitiam, quod iidem Franciscus, & Magdalena quarto scilicet consanguinitatis gradu conjuncti; nobis humiliter supplicarunt, ut cum ex dissolutione prædicti matrimonii eadem inimicitia facile possent in grave incidere recidivum, quod impedimento hujusmodi non obstante dictum matrimonium consumare ac in ipso consumato licite remanere valeant, dispensare misericorditer dignaremur; dilecto filio nobili viro Anibaldo de Anibaldis super hoc pro eis apud nos humilis supplicationis instantia insistente. Nos itaque animarum periculis, quæ inducere inimicitia solent hujusmodi, occurrere cupientes, præfati nobilis supplicationibus inclinati Devotioni tuæ committimus, quatenus a memoratis Francisco, & Magdalena juramento recepto, quod dicta sponsalia contraxerint ignorantes consanguinitatis vinculum, quo junguntur cum ipsis,

Cl. Vir. Ep. To. II.

C

si quod

fi, quod de prædictis inimiciis præmittitur, veritate fulcitur, quod impedimento non obstante prædicto, matrimonium libere consummare ac in eo consummato licite remanere valeant, auctoritate Apostolica, quam vobis in hac parte committimus, dispensetis.

VIII.

Martinus Episcopus servus servorum Dei dilecto filio nobili viro Carolo Illustri Siciliæ Regis Primogenito Principi Salernitano &c.

Die Dominico xi. mensis præsentis Oct. Nobilitatis tuæ recepimus litteras inter cætera continentes, quod carissimus in Christo filius noster Carolus Siciliæ Rex Illustris genitor tuus, a dicratia¹, qua quibusdam diebus gravatus fuerat, erat per Dei gratiam plenarie liberatus. Super quo gratias bonorum omnium largitori: & sollicitudinem tuam, denunciatis nobis his, & aliis rumoribus, commendantes in Domino, & condignis laudibus prosequentes, paterno rogamus affectu, quatenus statum, & processum ipsius Regis, & tuos totiusque tui exercitus, quos semper prosperos faciat virtus Altissimi, frequenter nobis studeas intimare. Datum apud Montem-Flasconem.

IX.

Martinus Episcopus servus servorum Dei carissimo in Christo filio nostro P. Regi Aragonum Illustri &c.

Dilectus filius nobilis vir Guilielmus Vicecomes de Castro-novo Serenitatis Regiæ Nuncius, quem contemplatione mittentis, & suæ nobilitatis obtentu, facie serena recepimus, benigne audivimus, & intelleximus diligenter; nobis Magnificentiae tuæ, quæ fidem ei adhiberi petebat, literis præsentatis, ex parte sua quasdam petitiones verbo prius exposuit, & postmodum in scriptis obtulit nostræ ac nostrorum fratrum considerationi, admirationis materiam secum pariter offerentes. Petiit siquidem, tibi venerabilem fratrem nostrum Valentinum Episcopum deputari Legatum, qui personaliter ad tuam præsentiam, crucem nihilominus in favorem negotii per te de novo contra Saracenos assumpti, per se ac alios, quos ad hoc duxerit deputandos, prædicaturus accedat, & idem negotium prosequentibus, de peccatis, prout nobis videretur, veniam indulgeri: tuam, & omnium tuorum, ut verbis utamur ipsius Nuncii, valedictorum, & specialiter carissimorum in Christo filiorum nostrorum Portugalliæ ac Majoricarum Regum Illustrium, & nobilis viri Santii nati carissimi in Christo filii nostri Regis Castellæ, ac Legionis illustris, fratrumque suorum personas, & terras

sub Sedis Apostolicæ protectione recipi; & in omnes, te vel ipsos, tua vel ipsorum litora impetentes, quamdiu tu & ipsi ad expugnationem dictorum infidelium operam dederitis efficacem, & parati fueritis in nostro examine stare juri, seu ad cognitionem communium amicorum quibuscunque de vobis querelantibus respondere, excommunicationis sententiam promulgari: ac insuper decimam in Tarraconensi Provincia jam collectam tibi pro hujusmodi negotii executione concedi. Sane quamquam in his, ex eo, quod idem Nuncius nullum exhibuit, prout res exigere videbatur, speciale ad tam singularia petenda mandatum, sed ejus in genere solummodo quamdam ex prædictis literis conjecturam, & ex illorum, quæ petitiones eadem continent qualitate, causam habuerit admiratio nostra multiplicem; illud tamen nos, & fratres eosdem propter sinceræ charitatis affectum, quem ad te gerimus non sine anxietate sollicitat, quo videlicet ductus consilio, quo fretus auxilio Africam diffuso quidem vastam ambitu, refertam incolis non prorsus inbellibus, divitiis opulentam, munitionibus, ut fertur, & crebis nonvacuam, assumpseris invadendam: præsertim Romana Ecclesia matre tua, quam in his maxime, quæ Fidem respiciunt, viarum tuarum ejus assumentarum arbitrio, habere te decuisset aurigam, penitus inconsulta, nec nobis ante negotii ejusdem initium publice divulgatum, tuo circa illud
pro-

proposito quomodolibet relato : quamquam id a tuæ Celsitudinis Nuncio per nos fuerit cum instantia etiam secrete petitum . Licet enim sit regalis magnanimitas hujusmodi assumptione superior, ejus tamen quamtacumque potentia, viribus impar, & sumptuum ad id necessaria erogatione videtur . Cum igitur hoc, & alii facti circumstantiæ varie nostrum, & eorundem fratrum circa finalem responsionem ad petita iudicium, quousque super illis obveniat instructio plenior, suaserit nec immerito suspendendum ; venerabilem fratrem nostrum B. ¹ Grossetanum Episcopum, virum utique nobis, & eisdem fratribus merito suæ probritatis acceptum, & in sibi commissis experientia longa probatum, deliberavimus, ob obtinendam instructionem hujusmodi, ad Regalem Excellentiam destinandum, rogantes & obsecrantes in D. J. Christo. quatenus ipsum, ob reverentiam ejusdem Sedis & nostram benigne recipiens, & tractans honore condigno, illi plene in præmissis animum tuum aperias, & eum in his, & aliis quæ circa eadem a te duxerit sciscitanda sic ad plenum instruas, sic sufficienter informes, quod in ejus reditu nos ex sufficientia suæ relationis instructi circa prædicta possimus, quæ Deo sunt placita, Christianitati utilia, & quibus tu, quem corde sincero diligimus, cujusque profectum in Domino plenis desideriis affectamus, contentus esse debeas, ordinare .

X.

Martinus Episcopus servus servorum Dei , nobili viro Philippo de Lavena Regio in Urbe Vicario .

Fide digna relatione ad aures nostras noveris pervenisse , per aliquorum insidias procurari , quod Civitas vetus per gentem Regis Aragonum jam ad id sollicitati , ut dicitur , occupetur . Quia vero id in grave totius contratæ dispendium redundaret , Devotionem tuam monemus , rogamus , & hortamur attente per Apostolica tibi scripta mandantes , quatenus omnem quam poteris , ad præservandam dictam civitatem a tanto periculo , diligentiam adhibens , sufficientem , fidelem , & sedulam eidem civitati custodiam studeas deputare , aliàs circa eandem custodiam omnibus viis , & modis , quos cum fidelibus , & discretis excogitare poteris , celeriter , & sollicite provisorus ; ita quod tua possit exinde solertia non immerito commendari . Datum apud Montem Flasconem Kal. Decembris Pontificatus nostri anno 11.

X I.

Martinus Episcopus servus servorum Dei , ad certitudinem præsentium , & memoriam futurorum .

Detestabiles excessus , & culpas enormes Petri quondam Regis Aragonum , persecutoris , Dei ,
& Ec-

& Ecclesiæ manifesti , contra nos , eandem Ecclesiam , ac carissimum in Christo filium nostrum , Carolum Siciliae Regem Illustrem, Regnum Siciliae ab Ecclesia ipsa tenentem , ejusque vassallum, praesumptione temeraria , immo potius insania execranda in praedicto Regno commissos, non putavimus diffusa , & onerosa repetitione singulariter recensendos , sed tamquam notorios , & jam pluries maxime his diebus publice recensitos , sic sub quadam generali commemoratione transire; quod sententiam latam propterea contra eum , & processus aliquos contra rebelles Siculos habitos , explicite repetamus : & quod propter dictos ipsius Petri excessus , & culpas , injusticias , injurias , contumelias, dolosque diversos , praeter ipsius contumaciam manifestam , contra eum cogente conscientia , & exigente justitia , de Fratrum nostrorum consilio procedentes , & Regnum Aragoniae caeterasque terras ipsius exponentes modo subscripto , ipsam sententialiter eisdem regno , & terris , omnique regio honore privavimus , & privantes , regnum , & terras easdem exposuimus occupanda Catholicis, de quibus, & prout Sedes Apostolica duceret , providendum , in regno , & terris eisdem praefatae Ecclesiae jure salvo : vassallos quoque ipsius , quos ut praemissorum processuum continentia seriosa declarat , a juramento fidelitatis , si quo tenebantur, eidem jam duximus absolvendos , denunciantes penitus absolutos , & denuo ab eodem , & quolibet

fidelitatis vinculo , & homagii expressius absoi-
ventes : ac eundem Petrum , Siculos complices ,
& fautores , omnesque alios singulares , qui nostras
monitiones , inhibitiones , & comminationes da-
mnabiliter contempserunt, excommunicationis, U-
niversitates vero , civitates , castra , & loca cætera
denunciavimus interdicti sententiis subjacere ,
ipsos , & ipsa ex causis eisdem , & propter conti-
nuatam , auctamque eorum contumaciam simili-
bus sententiis supponentes . Universis præterea ,
Christifidelibus cujuscumque conditionis , præemi-
nentiae , sive status , etiam si dignitate Pontificali ,
seu Regia forsitan decorentur , & specialiter Ar-
chiepiscopis , Episcopis , aliisque inferioris gradus
Prælati , & personis ecclesiasticis , religiosis , cu-
juscumque Religionis , aut Ordinis , & secularibus
ipsique Petro , Comitibus , Vicecomitibus , Baroni-
bus , Universitatibus civitatum , castrorum , alio-
rumque locorum , ac universis incolis , & habita-
toribus eorundem regni , ac terrarum , quibus de-
nique P. tunc Aragonum Regem privavimus , du-
ximus inhibendum , ne ipse Petrus de dictis regno ,
& terris , ex tunc se aliquatenus intromitteret ; ne-
ve cæteri supradicti eidem Petro , vel aliis , qui-
buscumque , contra prædictas privationem , & ex-
positionem , aut prosequentes easdem , per quos di-
cta regnum , & terras occupandas Sedes eadem
provideret , temptantibus , se oppositione quoquo-
modo assisterent , vel qualitercumque faverent , seu
præ-

præstarent in hoc consilium , auxilium , vel favorem publicum , vel occultum , quacumque occasione quæsitâ , vel prætextu alicujus homagii , vel cujuscumque colligationis , confœderationis , societatis , seu cujusvis conventionis , aut jure contracta antea , sive in posterum contrahenda , etiam si colligatus , confœderationes , societates , & conventiones hujusmodi , & alia supradicta , poenarum adjectionis , litterarum , vel juramenti , seu cujuslibet alterius essent vinculo firmitatis innexa . Nos igitur colligationes , confœderationes , societates , conventiones , cæteraque hujusmodi præmissa , quo ad hæc , de plenitudine dissolvimus potestatis : juramenta super illis præstita poenasque propterea præmissas poenitus relaxantes ; & universos , & singulos , qui eas contraxerant , se ad observationem eorundem , quantumcumque sollemniter abstringendo , ab ipsarum in præmissis observatione penitus absolventes . Specialiter autem Archiepiscopis , Episcopis , & cæteris personis ecclesiasticis , Comitibus , Vicecomitibus , Baronibus , incolis , & habitatoribus supradictis eorundem regni Aragoniæ , ac terrarum , expresse prohibere curavimus , ne dictum Petrum olim Regem Aragonum , pro Rege , vel Domino reciperent , vel haberent , neve sibi obedirent , vel intenderent , aut ipsi , vel alii pro eo de redditibus , vel obventionibus , sive juribus regalibus , seu ratione Domini , debitis responderent , vel aliquam satisfactio-

ctionem impendere sub quocumque velamine acceptarent . Alioquin memoratum Petrum quondam Regem , & omnes singulares personas cujuscumque forent præminentiaë , conditionis , aut status , ecclesiastici , aut mundani , etiamsi regalis dignitatis honore fulgerent , excommunicationis , civitates vero , castra , & loca cætera , necnon , & universitates ipsorum , quæ prædictas inhibitiones , vel earum aliquam præterire propria temeritate , præsumerent , interdicti sententiis , quas ex nunc protulimus , decrevimus subjacere . Non obstantibus quibuscumque privilegiis , vel indulgentiis , quibuscumque Imperatoribus , Regibus , Principibus , Archiepiscopis , seu quibuscumque Prælatiis aliis , Cisterciensibus , Prædicatoribus , Minoribus , Hospitalariis , Templariis , seu Religiosis aliis , aut secularibus personis , etiam in dignitate qualibet constitutis , civitatibus , castris , locis , communitatibus , collegiis , vel quibuscumque universitatibus , sub quacumque verborum forma , vel expressione ab eadem Sede concessis , & quibuscumque aliis indulgentiis ejusdem Sedis , per quas nostri processûs effectus impediri posset quomodolibet , vel differri . Quæ quidem omnia privilegia , & indulgentias , quoad hoc omnino duximus juribus vacuanda , aptius nihilominus prædicantes , quod contra hujusmodi præsumptores , & specialiter contra dictos Prælatos , Religiosos , Comites , Vicecomites , Barones , incolas , habitatores , civitates , castra ,

stra, villas, & alia loca, & universitates ipsorum ad privandum eos, & ea quibuscumque privilegiis, indulgentiis, immunitatibus, sive gratiis ipsis ab eadem Sede concessis, necnon terris, feudis, & juribus, quæ a præfata Romana, vel aliis quibuscumque tenent Ecclesiis, seu personis ecclesiasticis, ac aliàs gravius spiritualiter, & temporaliter quando, & qualiter, sicut facti qualitas suaderet, ac putaremus expediens, procedere prævia Divina gratia curaremus: sicuti hæc omnia in serie dictæ contra eum latæ sententiæ plenius continentur. Cum autem dictus Petrus, nec per hoc a cœpta malitia reprimatur, sed contumaciter eam semper continuando multiplicet, & multiplicando continuare non cesset, eam nunc dolis, & insidiis nunc insultibus, & conatibus aliis prosequendo; nos ipsum ex causis variis vinculo excommunicationis attrictum, de novo ex causis eisdem, & propter suæ iniquæ contumaciæ, ac iniquitatis contumacis augmentum simili vinculo innodantes, omnes processus contra eum habitos, & specialiter præmissam latam contra ipsum expositionis, & privationis sententiam de ipsorum fratrum consilio ratificantes expresse, ratosque manere decernentes, ac firmos, & auctoritate apostolica nihilominus approbantes præmissas omnes, & singulas inhibitiones, & necnon homagii præstiti, sive facti, colligationum, confederationum, & conventionum quarumlibet, dissolutiones, & relaxatio-

tionem juramenti , ac poenarum adjectarum in
 ipsis sub eisdem poenis , & sententiis innovamus ;
 contra universos , & singulos dictis inhibitionibus
 non parentes , prout excessuum circumstantiæ sua-
 debunt , poenis spiritualibus , & temporalibus ,
 quando , & prout utile fore viderimus , auctore
 Dño processuri . Ut autem hujusmodi noster pro-
 cessus ad communem omnium notitiam deducatur ,
 chartas sive membranas processum continentes eun-
 dem , in præsentis Ecclesiæ Majoris Urbevetanæ
 appendi , vel affigi ostiis , seu superliminaribus fa-
 ciemus , quæ processum ipsum suo quasi sonoro
 præconio , & patulo indicio publicabunt : ita
 quod idem Petrus , & alii , quos processus ipse con-
 tingit , nullam postea possint excusationem præ-
 tendere , quod ad eos talis processus non perve-
 nerit , vel quod ignoraverint eundem : cum non
 fit verisimile , remanere , quo ad ipsos incognitum ,
 vel occultum , quod tam patenter omnibus publi-
 catur . Actum apud Urbemveterem in platea ma-
 joris Ecclesiæ Urbevetanæ , in die Coenæ Domini
 Pontificatus nostri anno III.

X I I.

Martinus Episc. servus servorum Dei , ad certitu-
 dinem præsentium, & memoriam futurorum.
 Propter notorios excessus detestabiles , &
 culpas horrendas Petri quondam Regis Arago-
 num , Dei , & Ecclesiæ persecutoris infesti con-
 tra

tra nos , eandem Ecclesiam , & carissimum in Christo Filium nostrum Carolum Siciliæ Regem Illustrem , Regnum Siciliæ ab Ecclesia ipsa tenentem , ejusque de illo vassallum , damnabili præsumptione in prædicto Regno commissos contra dictum Petrum , post ipsius contumaciam manifestam cogente conscientia , & vigente justitia de Fratrum nostrorum consilio procedentes , & Regnum Aragoniæ cæterasque terras ipsius exponentes modo subscripto , ipsum sententialiter eisdem Regno , & terris , omnique Regio honore privavimus , & privantes , Regnum , & terras easdem exposuimus occupanda Catholicis , de quibus , & prout Sedes Apostolica duceret , providendum , in Regno , & terris eisdem præfatæ Ecclesiæ jure salvo : vassallos quoque ipsius , quos , ut præmissorum processuum continentia seriosa declarat a juramento fidelitatis , si quo tenebantur , eisdem jam duximus absolvendos , denunciantes penitus absolutos , & denuo ab eodem , & quolibet fidelitatis vinculo , & homagio expresse absolventes , ac eundem Petrum , Siculos complices , & fautores , omnesque alios singulares , qui nostras monitiones , inhibitiones , & comminationes damnabiliter contempserunt , excommunicationis ; universitates vero , civitates , & loca cætera denunciavimus interdicti sententiis subjacere , ipsos , & ipsa ex causis eisdem , & propter continuatam , auctamque eorum contumaciam similibus sententiis

sup-

supponentes . Universis præterea Christifidelibus
cujuscunque conditionis , præminentiae , sive sta-
tus , etiam si dignitate Pontificali , seu Regia for-
fitan decorentur , & specialiter Archiepiscopis ,
Episcopis , aliisque inferioris gradus Prælati , &
personis Ecclesiasticis , religiosis cujuscunque Re-
ligionis aut Ordinis , & secularibus , ipsique Petro ,
Comitibus , Vicecomitibus , Baronibus , universi-
tatibus civitatum , castrorum , aliorumque lo-
corum ac universis incolis , & habitatoribus eo-
rundem Regni ac terrarum , quibus denique Pe-
trum tunc Aragonum Regem privavimus , duxi-
mus inhibendum , ne ipse Petrus de dictis Re-
gno , & terris ex tunc se aliquatenus intromitte-
ret ; neve cæteri supradicti eidem Petro , vel aliis
quibuscunque contra prædictas privationem , &
expositionem , aut prosequentes easdem , per quod
dicta Regnum , & terras occupandas Sedes eadem,
provideret , temtantibus se opponere , quoquo-
modo assisterent , vel qualitercunque faverent , seu præ-
starent in hoc consilium , auxilium , vel favorem
publicum , vel occultum , quacunque occasione quæ-
sita , vel prætextu alicujus homagii , vel cujuscum-
que colligationis , confœderationis , societatis ,
seu cujusvis conventionis , aut jure contractæ antea ,
sive in posterum contrahendæ , etiam si colliga-
tus , confœderationes , societates & conventio-
nes hujusmodi , & alia supradicta poenarum adie-
ctionis , literarum , vel juramenti , seu cujuslibet al-
terius

terius essent vinculo firmatis, innexa. Nos igitur colligationes, confœderationes, societates, conventiones, cæteraque hujusmodi præmissa, quoad hæc, de plenitudine dissolvimus potestatis, juramenta super illis præstita, poenasque propterea præmissas poenitus relaxantes. Et universos, & singulos, qui eas contraxerunt, se ad observationem eorundem quantumcumque sollemniter abstringendo, ab ipsarum in præmissis observatione penitus absolventes, Specialiter autem Archiepiscopis, Episcopis, & cæteris personis Ecclesiasticis, Comitibus, Vicecomitibus, Baronibus, incolis, & habitatoribus supradictis eorundem Regni Aragoniæ, ac terrarum expresse prohibere curavimus, ne denique dictum Petrum olim Regem Aragonum, pro Rege vel Domino reciperent, vel haberent, neve sibi obedirent, vel intenderent, aut ipsi, vel alii, pro eo de redditibus, vel obventionibus, sive juribus regalibus, seu ratione Domini debitis responderent, vel aliquam satisfactionem impendere sub quocunque velamine acceptarent. Alioquin memoratum Petrum quondam Regem, & omnes singulares personas cujuscunque forent præminentiae, conditionis, aut status Ecclesiastici, aut mundani, etiamsi regalis honore fulgerent, excommunicationis, civitates vero castra, & loca, cetera, necnon, & universitates ipsorum, quæ prædictas inhibitiones, vel earum aliquam prætereire propria temeritate præsumerent, interdicti senten-

tentiis , quas ex nunc protulimus , decrevimus
subjacere . Non obstantibus quibuscumque privile-
giis , vel indulgentiis quibuscumque Imperatoribus,
Regibus , Principibus , Archiepiscopis , seu quibus-
libet Prælatiis aliis , Cisterciensibus , Prædicatori-
bus , Minoribus , Hospitalariis , Templariis , seu
religijs aliis , aut secularibus personis , etiam in di-
gnitate qualibet constitutis , civitatibus , castris ,
locis , communitatibus , collegiis , vel quibusvis
universitatibus , sub quacumque verborum forma , vel
expressione ab eadem Sede concessis , & quibusli-
bet aliis indulgentiis ejusdem Sedis , per quas no-
stri processus effectus impediri posset quomodoli-
bet , vel differri . Quæ quidem omnia privilegia ,
& indulgentias , quo ad hoc , omnino duximus ju-
ribus vacuanda , aptius nihilominus prædicentes ,
quod contra hujusmodi præsumptores & specia-
liter contra dictos Prælatos , Religiosos , Comi-
tes , Vicecomites , Barones , incolas , habitato-
res , civitates , castra , villas , & alia loca , &
universitates ipsorum , ad privandum eos , & ea
quibusliter privilegiis , indulgentiis , immunitati-
bus , five gratiis ipsis ab eadem Sede concessis , nec-
non terris , feudis , & juribus , quæ a præfata Ro-
mana , vel aliis quibuscumque tenent Ecclesiis , seu
personis Ecclesiasticis ac aliàs gravius spiritualiter ,
& temporaliter , quando , & qualiter , sicut facti
qualitas suaderet , ac putarem expedire , procede-
re prævia Divina gratia curarem , sicuti hæc
omnia

omnia in serie dictæ contra eum latæ sententiæ plenius continentur . Cumque idem Petrus nec per hæc a præactis suis reprimeretur excessibus , nec a sua iniquitate cœpta desisteret , sed ei contumaci animo semper insisteret , ipsam non solum dolis , & solitis insidiis persequens , sed & aliis conatibus diversis augmentans : nos in die Coenæ Domini transacto novissime , præsentē tunc multitudinem copiosa fidelium , ipsum ex causis variis vinculo excommunicationis adstrictum de novo ex causis eisdem , & propter suæ iniquæ contumaciæ ac iniquitatis contumacis augmentum simili vinculo innodantes , omnes processus contra eum habitos , & specialiter præmissam latam expositionis , & privationis sententiam de ipsorum fratrum consilio ratificantes expresse , ratosque manere decernentes , ac firmos auctoritate Apostolica nihilominus approbantes , præmissas omnes , & singulas inhibitiones , nec non homagii præstiti sive facti colligationum , confœderationum , & conventionum quarumlibet dissolutiones , & relaxationem , juramenti ac pœnarum adiectarum in ipsis , sub eisdem pœnis & sententiis duximus innovandas . Et nihilominus manifeste prædiximus , nos contra universos , & singulos dictis inhibitionibus non parentes , prout circumstantiæ suaderent excessuum , pœnis spiritualibus , & temporalibus , quando , & prout fore videremus expediens , processuros . Cum autem memoratus Petrus nec tantis , & talibus

Cl. Vir. Ep. Tō. II.

D

re-

remediis ab assumpta nequitia compescatur, sed eam contumacius prosequens, & de sui perversi obstinatione propositi, tam in adductione uxoris, & filiorum suorum in Insula Siciliæ, sicut fertur, quam alia plura, & manifestiora solitis exhibens argumenta, monitionibus, prohibitionibus, præceptis, & etiam sententiis Apostolicis, non absque gravi contemptu clavium vilipensis, cotidie in continuatione suæ contumaciæ intumescat: nos omnes processus contra rebelles Siculos, qui eidem Petro qualitercumque in pertinacia suæ iniquitatis adhærent, & contra ipsum Petrum, necnon & contra quoslibet alios, seu quoad quoslibet alios occasione ipsorum Petri, & Sicularum habitos, de Fratrum eorundem consilio denunciantes, ac nihilominus decernentes, & statuentes plenum robur firmitatis habere, ipsum Petrum, licet alias suis exigentibus demeritis diversis excommunicationum sententiis innodatum, tamquam prædictarum monitionum inhibitionum ac cæterorum processuum, & specialiter ratione regni Aragoniæ aliarumque terrarum, quibus idem Petrus privatus extitit, habitorum, notorium contemptorem, necnon & alios, qui eadem contempserunt, denunciantes, latus, ut præmittitur, contra contemptores inhibitionum, & processuum eorundem sententias incurrisse, ac nihilominus eundem Petrum de novo ex causis præmissis, & præcipue propter contumaciæ tam gravis augmentum simili sententia innodamus,

con-

contra eum, & quoslibet alios cujuscumque sint dignitatis, præeminentiæ, conditionis aut status Ecclesiastici, vel mundani, qui præmissas monitiones, prohibitiones, siue præcepta nostra quomodolibet præterire præsumpserint, quando, & prout circumstantiæ facti suaferint ac expedire viderimus, gravius spiritualiter, & temporaliter actore Domino processuri. Ut autem hujusmodi noster processus ad communem omnium notitiam deducatur, chartas siue membranas processum continentes eundem, in præsentis Ecclesiæ Majoris Urbevetanæ appendi, vel affigi ostiis, seu superliminaribus faciemus, quæ processum ipsum suo quasi sonoro præconio, & patulo indicio publicabunt; ita, quod idem Petrus, & alii, quos processus ipse contingit, nullam postea possint excusationem prætere, quod ad eos talis processus non pervenerit, vel quod ignoraverint eundem; cum non sit verisimile, remanere quo ad ipsos incognitum, vel occultum, quod tam patenter omnibus publicatur.

Actum apud Urbem-veterem in platea Majoris Ecclesiæ Urbevetanæ in festo Ascens. Dñi P. nostri anno 111.

XIII.

Martinus Episcopus servus servorum Dei Venerab. fratri nostro Episcopo Castellan.

Refert temporis exacti memoria, quod nobilis Venetiarum civitas, & insignis Universitas Venetorum

rum ea erga Deum, & Romanam Ecclesiam devotionis hactenus integritate resplenduit, ut eidem Ecclesiæ assistens in prosperis, nec deficiens etiam in adversis, illius indevotos horruerit persecutores, quasi proprios hostes habuerit, & humiliter ipsius Ecclesiæ parendo mandatis & monitis, non solum illis favere sed, & communionem eorum quamlibet, prout decet Catholicos, evitarit. In his olim in laudabili Universitate prædicta nulla solebat apparere diversitas, nullum dissonantiæ murmur obrepere, nulla dissidentia resonare. Propter quod si consonent facta relatibus, admirationis, immo & turbationis occasio ex eo non levis occurrit, quod licet contra Petrum, quondam regem Aragonum, Insulæ Siciliæ invasorem, rebelleque Siculos, variis per nos processibus habitis, inter multa quæ in processibus continentur eisdem, expresse ac districte duxerimus inhibendum ipsi Petro, & Rebellibus quocumque dolo, arte, vel machinatione procurari auxilium, consilium seu favorem, publicum, vel occultum, ipsiusue Petri litteras, vel nuncios recipi, aut destinari eidem, in nostrum ipsius Ecclesiæ, seu carissimi in Christo filii nostri Caroli Siciliæ Regis illustris, quem notorium est regnum Siciliæ ab ipsa Ecclesia tenere, præjudicium, & gravamen, contra id præsumentes diversis excommunicationum sententiis promulgatis. Nonnulli tamen de Universitate prædicta damnabiliter a laudabilibus prædecessorum suorum semitis, sicut in-

intelleimus, deviantes, in eam proruperunt temeritatis audaciam, quod non solum memorati Petri contra prædictam prohibitionem nuncios, vel literas recipere, ipsique mittere non verentur, verum etiam alios, ne contra Petrum, & rebelles eosdem, nobis, Ecclesiæ, ac Regi præfatis assistant, in nostrumve procedant auxilium contra illos malitiose impedire præsumunt. Per quod non est dubium, ipsos sæpefatis Petro, & rebellibus, dum ipsius Petri propalari maliciam, dictosque rebelles a præsumpta rebellione revocari præpediunt, & favorem manifestum impendere, & ut in sua nequitia persistere valeant, auxilium impertiri, eosque per consequens dictarum sententiarum laqueos nullatenus evitare. Licet autem dictos processus præmissas prohibitiones, sententias, & alia continentes frequenter præsentem multitudinem copiosa fidelium duxerimus publicandos, ita quod nulla potest in huiusmodi ignorantia excusabilis alligari; ut tamen excusationis huiusmodi allegatio evidentius adimatur, processus eosdem sub Bulla nostra tibi per latorem præsentium destinantes, fraternitati tuæ per Apostolica scripta in virtute obedientiæ districtæ præcipiendo mandamus, quatenus personaliter, absque moræ dispendio, ad prædictam civitatem accedens, in Ecclesia Sancti Marci, vel platea ipsius, seu alio loco civitatis ejusdem, ubi commodius fore putaveris, clero & populo convocatis, processus eosdem seriatim legi

faciens, & per te, vel per alium exponens apertius in vulgari, omnes cujuscunque sint dignitatis, præminentiae, conditionis aut status, qui contra præmissas prohibitiones nostras memorati Petri nuncios, vel literas receperunt, aut suas miserunt eidem, sibiue ac præfatis rebellibus præstatum præstiterunt auxilium, consilium, seu favorem, generaliter denuncies præmissis innodatos. Et nihilominus ipsis ac universis, & singulis de Universitate prædicta, ut a similibus prorsus abstineant, sub sententia simili auctoritate Apostolica districtè inhibere procures, nobis quidquid super his actum fuerit per tuas patentes litteras harum seriem continentes plenius responsurus.

Datum apud Urbeveterem VI. idus Junii Pontificatus nostri anno tertio.

XIV.

Martinus Episcopus servus Servorum Dei. Postestati Consilio, communi Anconitan.

In Apostolicæ Sedis conspectu de vobis frequens est, & grata memoria, non absque concursu notiori veritatis affirmans, vos erga Romanam Ecclesiam vestram matrem, & Dominam sic semper illibatum fidelitatis debitum observasse, quod in ipsius persecutoribus, deficientibus aliis, vestræ juventutis constantia non defecit, sed contra persecutores ipsius eidem adhæsitis intrepidi, calcatisque periculis, ac rerum, & personarum dispendiis non

vitatis, in ipsius devotione invariabiliter perstitistis. Hoc sicut per nuncios carissimi in Christo filii nostri Caroli Siciliae Regis illustris audivimus; in imminenti turbine tempestatis, quam in regno Siciliae, terra peculiari ejusdem Ecclesiae, Siculorum praesumptuosa rebellio excitavit, & Petrus quondam Rex Aragonum illius, ut manifesta perhibent argumenta, fraudulentius, & occultius intendor, sed notorius persecutor, pro viribus exequi non veretur; vestra devotio laudabili continuatione prosequitur, dum sicut habet eorundem nunciorum assertio, vos ex parte Regis ejusdem, & dilecti filii nobilis viri Caroli primogeniti Regis ipsius, Salernitani Principis requisiti, ut contra Petrum, & Siculos memoratos Galeas vestras armatas decenter hominibus, ab ipsis Rege seu Principe competentia stipendia recepturis, in dictorum Regis, & Principis auxilium mitteretis, devote ac curialiter respondistis eisdem; quod cum Anconitana civitas sit ipsius Ecclesiae specialis, si de nostra in hoc vobis voluntate constaret, libenter eisdem Regi, & Principi tamquam specialibus ipsius Ecclesiae filiis serviretis. Quod profecto tanto nobis venit acceptius, tantoque, proinde vestram sinceritatem amplius commendamus, quanto in consuetae devotionis spiritu praeveniendo nostrae petitionis instantiam, vos nostris in his beneplacitis obsequia benignius obtulistis. Cum itaque hujusmodi negotium specialiter Ecclesiam ipsam respiciat, ipsum-

que nostrum, prout est, ac ipsius Ecclesiæ proprium reputemus; Universitatem vestram monemus, rogamus, & hortamur, ac quæsumus, ob reverentiam ejusdem Sedis & nostram, præfatis Regi, & Principi, cum potius nobis, & eidem Ecclesiæ, in prædicto negotio modis quibus poteritis efficaciter assistentes, eisdem Regi, & Principi petatum Galearum auxilium exhibere in omni qua poteritis promptitudine festinetis, diligentius attendentes, quod exinde uberius ipsius Sedis, & nostram merebimini gratiam, dictosque Regem, & Principem experiemini non immerito in vestris oportunitatibus gratiosos.

Datum apud Urbeveterem VI. idus Junii Pontificatus nostri anno tertio.

X V.

Martinus Episcopus servus servorum Dei carissimo in Christo filio nostro Carolo Regi Siciliæ Illustri.

Per tuos nobis nuncios, & litteras supplicasti, ut cum censum octo millium unciarum auri ad pondus Regni Siciliæ, ad quem solvendum in instanti festo Beatorum Apostolorum Petri & Pauli, nobis, & Ecclesiæ Romanæ teneris, in eodem festo solvere commode nequeas, variis negotiis, & expensarum oneribus imminentibus impeditus, terminum solutionis dicti census faciendæ in festo prædicto, usque ad festum Nativitatis Domini primo

mo venturum prorogare de speciali gratia curaremus . Nos itaque impedimentorum tuorum conficii , & onerum non ignari , super illis paterno tibi compatiens affectu , terminum ejusdem solutionis dicti census octo millium unciarum in præfato Apostolorum festo , ut prædicitur , faciendæ utque ad idem festum Nativitatis Dominicæ proximum venturum , ad tuæ petitionis instantiam , sub illis eisdem poenis tam spiritualibus , quam temporalibus , & obligationibus , quæ sunt pro solutione ipsius census in eodem festo Apostolorum faciendæ statutz , seu contra ordinatz , de fratrum nostrorum consilio prorogamus : ita tamen quod per prorogationem hujusmodi , ejusdem solutionis faciendæ in dicto festo Apostolorum terminus imposterum nullatenus immutetur , sed in eodem Apostolorum festo annis singulis solutionem ipsam facere tenearis , sub poenis statutis , & ordinatis ; sicut in conditionibus inter eandem Ecclesiam , & te habitis in concessione prædicti Regni ab ipsa Ecclesia tibi facta plenius continetur . Et si forte deficeres in solutione prædicti census in eodem festo Nativitatis Domini faciendæ , proinde poenas incurras easdem , ac si non facta hujusmodi prorogationis gratia , dictum censum tempore secundum easdem conventiones debito , te non solvere contigisset : ita etiam quod per petitionem , & concessionem prorogationis hujusmodi , dictæ conditiones , & conventiones nullam prorsus

sus innovationis varietatem festiant nec immutationis dispendium patiantur, sed in sua omnino permaneant firmitate; nec tu, aut tui successores in regno prædicto, quo ad solutionem dicti census de cætero in sæpessato Apostolorum festo annis singulis faciendam, aliter quomodolibet teneamini, quam tenebamini hætenus, priusquam prorogationis ejusdem petitio, & prorogatio processissent, sed sic in omnibus, & per omnia, teneamini, prout inter Romanum Pontificem, & Romanam Ecclesiam ex parte una, & te ex altera ordinatum extitit, & conventum. Cæterum volumus, ut si hujusmodi supplicationem tuam, & prorogationem nostram ratas habueris, super hoc patentes literas tuas harum seriem continentes, aurea bulla tua signatas in forma, quam dilectus filius B. Camerarius noster tibi sub suo sigillo transmittit, nobis infra dictum festum Nativitatis, cessante quolibet occasione, transmittas: alioquin prorogatio hujusmodi nullius penitus sit momenti.

Datum apud Urbeveterem vi. Kal. Julii Pontificatus nostri anno tertio.

XVI.

Martinus Episcopus servus servorum Dei. Universitatibus Neapolitanæ, Capuanæ, Aversanæ, ac aliarum civitatum, castrorum, cæterorumque locorum justitiarius Terræ Laboris, & Comitatus Molisii

Quan-

Quantæ compassionis, quam singulari dilectionis affectu semper viscera piæ Matris Ecclesiæ ad Regnum Siciliæ sibi carissimum, tamquam ad eam pertinens pleno jure, ferverint, quam ferventer Ecclesia eadem ad prosperitatem illius intenderit, quam sollicitè laborarit; evidentia operum perhibet, quæ non solum antiqua monimenta commemorant, sed & notissima modernorum temporum gesta testantur. Quis enim enumerare sufficeret innumera sumptuum onera, labores immensos, multiplicia sollicitudinum studia, quæ diversis temporibus Ecclesia ipsa pertulisse dignoscitur, ut a manibus diripientium illud eriperet, de jugo servitutis in libertatem erigeret, ab occupatorum, & opprimentium duricia liberaret? Profecto hæc non facile narratio quamvis diffusa repeteret, non facile repetitio quantumcumque seriosa narraret. Quanto itaque ad ejusdem Regni statum prosperum per Romanos Pontifices prædecessores nostros, & nos ipsos, qui dum nos minor status haberet, legationem laboriosam, & propter viarum discrimina tunc præcipue imminetia, evidenti periculorum suspitione non vacuam, pro ipsius liberatione subivimus, diutius, & desiderantius novimus laboratum; tanto magis afficimur, tanto desideramus ardentius, ut tam pium tam utile tam salubre desiderium celeriter, & efficaciter impleatur, ut de Regno ipso, indebitarum exactionum molestiis expiatis, illarum
abo-

aboleatur , immunitatis lenitate restituta , memoria , & vos , qui nobis , eidem Ecclesiæ , nec non carissimo in Christo filio nostro **Carolo Regi Siciliae Illustri fidelitatis**, debitum observastis , illud continuatione laudabili de bono in melius prosequentes , quiete potiamini debita , in requie opulenta , & in tabernaculis fiduciæ habitantes . Ad quod Regis ipsius , & dilecti filii Nobilis viri **Caroli** ejus primogeniti , Principis **Salermitani** vota concurrere , statuta ipsorum , ob vestra gravamina relevanda , noviter edita satis indicant evidenter . Sed quia super quodam illorum , videlicet de reducendo prædicto Regno in subventionibus , & collectis ad eum statum , qui tempore claræ memoriæ **Guillelmi II. Regis Siciliae** dicitur extitisse , dubia incidere , quis seu qualis fuerit status ille ; Princeps ipse id nostræ declarationi servavit . Et tam idem Princeps quam vos , & nonnulli alii de Regno prædicto , ad declarationem hujusmodi audiendam , nuncios de mandato ejusdem Principis ad nostram præsentiam destinastis , quos facie serena recepimus , benigne audivimus , & intelleximus diligenter . Licet autem iidem nuncii ad optinendam editionem celerem declarationis ipsius prudenter intiterint , & eorum instantiæ nostra concordaret intentio , id tamen facti qualitas , & dicti status , cujus declaratio petitur , ignorantia non permittit . Nec enim cum memorati Regis **Guillelmi** tem-

po-

poribus ætas nostra concurrat, nec in sæpefacto Regno, aut vicinis partibus tamdiu conversati fuimus, quod de statu illo, qui etiam apud Regni ejusdem incolas incertus dicitur, nos certificare conversatio diuturna potuerit vel quomodolibet informare: nec nos decet, nec nostra conscientia pateretur, in incerto præcipitare sententiam, præsertim in eo, quod respicit perpetuum præfati Regni statum, & vestrum. In quo sic mature, sic solide, sic diligentia expedit exacta procedere, quod processus nostri soliditas nec revocationis patiatur injuriam, nec immutationis dispendium vereatur. Ideoque dictis nunciis, qui expectare indaginem, quam exigit negotii natura, non poterant, licentiam ad præsens redeundi ad propria duximus concedendam: ad obtinendam certitudinem dicti status taliter, quatenus circumstantiæ pensandæ permiserint, actore Domino, vacaturi, quod circa vestrum desiderium a nostro, circa quietem, & tranquillitatem debitam ejusdem Regni non discrepans in ullo, Domino favente, sermoni petita dedaratio sequi possit. Quod si hujusmodi certitudinem inveniri temporis forsan longævitas, seu causa quælibet alia non permittat, non propter hoc in cordibus nostris cogitationes alicujus dubitationis ascendant, aut diffidentiae cujusque scrupulus oriatur. Cum enim idem Rex Carolus per suas patentes literas, quas sicuti nosse vos credimus, in Regno ipso fecimus
pu-

publicari super directione , ordinatione , vel reformatione , seu quacunque alia dispositione collectarum , talliarum , exactionum , matrimonio- rum , aut aliorum quorumcumque gravamina dicerentur , vel dici possent tam circa Ecclesias , communitates , & universitates civitatum , castrorum , & aliorum locorum , & etiam circa singulares personas totius regni prædicti , & cujuslibet partis ipsius , se tam pro præsentis tunc , quam pro futuro tempore nobis personaliter nostræque directioni , reformationi , dispositioni , ac ordinationi , plene , libere , alte , basse submiserit , volens consentiens & concedens expresse quod in prædictis omnibus , & singulis habeamus plenam , & liberam potestatem ordinandi , constituendi , disponendi , reformandi , dirigendi , & etiam faciendi , prout nobis placuerit , & viderimus expedire , si probatio temporis , seu status illius forte deficerent pro concessione hujusmodi ; possumus , volumus , & incunctanter intendimus eidem regno , & vobis , taliter Divina prævia gratia providere , quod ab illicitarum oppressorum oneribus liberati , earum immunitate gaudere perpetuo valeatis .

Datum apud Urbeveterem Kal. Julii Pontificatus nostri anno tertio ,

Universitatibus Justiciariatus terræ Bari . Quantæ compassionis &c. *ut in proxima superiori .*

In E. M. Universitatibus Justiciariatus Aprutii .

In

In E. M. Universitatibus Justiciariatus Capitanatæ .

In E. M. Universitatibus Justiciariatus Basilicatæ .

In E. M. Universitatibus Justiciariatus terræ Idronti.

*In E. M. Universitatibus Salernitanæ, Amalphitanæ,
ac aliarum civitatum, castrorum, cæterorumque
locorum Justiciariatus Principatus .*

XVII.

Martinus Episcopus servus servorum Dei , ad
certitudinem præsentium , & memoriam fu-
tutorum .

Petri quondam Regis Aragonum , & perfidorum
Siculorum detestabiles , excessus , & culpas contra
Deum , nos , Romanam Ecclesiam , & carissimum
in Christo filium nostrum Carolum Siciliæ Regem
Illustrem, regnum Siciliæ ab Ecclesia ipsa tenentem,
ejusque de illo vassallum , infanda in regno eodem
temeritate commissos , sic facti evidentia notos
reddit, sic illos quasi assidue ipsorum continuatio
diuturna , & obstinata commemorat , sic insuper
processus propterea contra eosdem Petrum , &
Siculos per nos , de fratrum nostrorum consilio, ri-
te habitos , frequens repetitio publicavit , ut non
sit opus hæc omnia singulari commemoratione
repetere , sed ex his ea solum succinctæ narratio-
nis compendio recensere , quæ ad uberiores pro-
cessus non tantum viam aperiunt , sed nos quasi
quadam justitiæ necessitate compellunt . Et qui-
dem propter dictos ipsius Petri excessus , & cul-
pas ,

pas , injustitias , & injurias , contumelias dolos-
que diversos contra eum , præter ipsius contumaciam
manifestam , cogente conscientia , exigente justitia
de fratrum ipsorum consilio procedentes , regnum
Aragonie cæterasque terras ipsius exponentes mo-
do subscripto , ipsum sententialiter eisdem regno ,
& terris , regioque honore privavimus , & pri-
vantes , regnum , & terras easdem exposuimus occu-
pandas Catholicis , de quibus , & prout Sedes Apo-
stolica duceret providendum , in regno , & terris
eisdem , præfatæ Romanæ Ecclesiæ jure salvo , vas-
sallos ipsius , quos , ut dictorum processuum con-
tinentia seriosa declarat , a juramento fidelitatis ,
si quo tenebantur eidem , absolvendas antea duxera-
mus , denunciantes penitus absolutos , & denuo
ab eodem , & quolibet fidelitatis vinculo , & ho-
magio absolventes , eundem quoque Petrum ,
Siculos , complices , & fautores eorum , omnesque
alios singulares , qui nostras monitiones , inhibi-
tiones , & comminationes super his , & circa hoc
habitas damnabiliter contempserunt , excommuni-
cationis , universitates , vero civitates , castra , &
loca cætera denunciavimus , interdicti sententiis
subjacere ipsos , & ipsa , ex causis eisdem , & prop-
ter continuatam auctamque contumaciam eorun-
dem , similibus sententiis supponentes . Universis
propterea Christifidelibus cujuscumque ordinis ,
præminentie , sive status , etiam si decorarentur
Pontificali , seu regia dignitate , & specialiter Ar-
chie-

chiepiscopis, Episcopis, & aliis inferioris gradus Prælati, & personis Ecclesiasticis, religiosis cujuscunque religionis, aut ordinis, & secularibus, ipsique Petro, Comitibus, Vicecomitibus, Baronibus, Universitatibus civitatum, castrorum cæterorumque locorum, ac universis incolis, & habitatoribus eorundem regni, & terrarum, quibus denique Petrum tunc Aragonum regem privavimus, duximus inhibendum, ne ipse Petrus de dictis regno, & terris ex tunc se aliquatenus intromitteret, neve cæteri supradicti eidem Petro, vel aliis quibuscunque, contra prædictas privationes, & expositionem, aut prosequentes easdem, per quod dicta regnum, & terras occupandas Sedes eadem provideret, temptantibus se opponere quoquomodo assisterent, vel qualitercumque faverent, seu præstarent in hoc consilium, auxilium, vel favorem publicum, vel occultum, quacunque occasione quæsita, vel prætextu alicujus homagii, vel cujuscunque colligationis, confederationis, societatis, seu cujusvis conventionis, aut jure contractæ antea, sive imposterum contrahendæ, etiamsi colligatus, confederationes, societates, & conventiones hujusmodi, & alia supradicta, pœnarum adjectionis, literarum, vel juramenti, seu cujuslibet alterius essent vinculo firmitatis innexa. Nos igitur colligationes, confederationes, societates, conventiones, cæteraque hujusmodi præmissa, quo ad hoc de plenitudine

Cl. Vir. Ep. To. II.

E

dis-

dissolvimus potestatis , juramenta super illis præstita , poenarumque propterea præmissas penitus relaxantes ; & universos , & singulos , qui eas contraxerant, se ad observationem eorundem quantumcumque sollemniter astringendo , ab ipsarum in præmissis observatione penitus absolventes : specialiter autem Archiepiscopis , Episcopis , & cæteris personis Ecclesiasticis , Comitibus , Vicecomitibus , Baronibus , incolis , & habitatoribus supradictis eorundem regni Aragoniæ ac terrarum expresse prohibere curavimus , ne denique Petrum olim regem Aragonum pro rege , vel domino reciperent , vel haberent , neve sibi obedirent , vel intenderent , aut ipsi , vel alii pro eo de redditibus , vel obventionibus sive juribus , regalibus , seu ratione domini debitis responderent , vel aliquam satisfactionem impendere sub quocumque velamine acceptarent . Alioquin memoratum Petrum quondam regem , & omnes singulares personas cujuscumque forent præminentiae , conditionis , aut status , Ecclesiastici , aut mundani , etiam si regalis dignitatis honore fulgerent , excommunicationis , civitates vero , castra , & loca cætera , necnon & universitates ipsorum , quæ prædictas inhibitiones , vel earum aliquam præterire propria temeritate præsumerent , interdicti sententiis , quas ex nunc protulimus , decrevimus subjacere . Non obstantibus quibuslibet privilegiis , vel indulgentiis , quibuscumque Imperatoribus , Regibus , Principibus,

Ar-

Archiepiscopis , seu quibuslibet Prælati aliis , Gisterciensibus , Prædicatoribus , Minoribus , Hospitalariis , Templariis , seu religiosis aliis , aut secularibus personis , etiam in dignitate qualibet constitutis , civitatibus , castris , locis , communitatibus , collegiis , vel quibusvis universitatibus sub quacumque verborum forma , vel expressione ab eadem Sede concessis , & quibuslibet aliis indulgentiis ejusdem Sedis , per quas nostri processus effectus impediri posset quomodolibet , vel differri . Quæ quidem omnia privilegia , & indulgentias , quo ad hoc omnino duximus juribus vacuanda , aptius nihilominus prævidentes , quod contra hujusmodi præsumptores , & specialiter contra dictos Prælatos , Religiosos , Comites , Vicecomites , Barones , incolas , habitatores , civitates , castra , villas , & alia loca , & universitates ipsorum ad privandum eos , & ea quibuslibet privilegiis , indulgentiis , immunitatibus , sive gratiis ipsis ab eadem Sede concessis , necnon terris , feudis , & juribus , quæ a præfata Romana Ecclesia , vel aliis quibuscunque tenent , Ecclesiis , seu personis Ecclesiasticis , ac alias gravius spiritualiter , & temporaliter , quando , & qualiter , sicut facti qualitas suaderet ac putaremus expediens , procedere , prævia Divina gratia , curaremus , sicuti hæc omnia in serie dictæ contra eum latæ sententiæ plenius continentur . Cumque idem Petrus nec per hæc a prætactis suis reprimeretur excessibus , nec a sua

iniquitate coepta desisteret , sed ei contumaci animo semper insisteret , ipsam non solum dolis , & solitis insidiis persequens , sed & aliis conatibus diversis augmentans ; nos in die Cœnæ Domini transactō novissime, præsentē tunc multitudine copiosa fidelium, ipsum Petrum ex causis variis vinculo excommunicationis astrictum , de novo ex causis eisdem , & propter suæ iniquæ contumaciæ ac iniquitatis contumacis augmentum , simili vinculo innodantes , omnes processus contra eum habitos , & specialiter præmissam latam expositionis , & privationis sententiam , de ipsorum fratrum consilio ratificantes expresse , ratosque manere decernentes firmos ac auctoritate Apostolica nihilominus approbantes , præmissas omnes , & singulas inhibitiones , necnon homagii præstiti sive facti colligationum , confœderationum , & conventionum quarumlibet dissolutionem , & relaxationem juramenti , ac pœnarum adjectarum in ipsis , sub eisdem pœnis , & sententiis duximus innovandas . Et nihilominus manifeste prædiximus , nos contra universos , & singulos dictis inhibitionibus non parentes, prout circumstantiæ suaderent excessum, pœnis spiritualibus , & temporalibus, quando , & prout fore videremus expediens, processuros . Cum autem memoratus Petrus nec tantis , & talibus remediis ab assumpta nequitia compescatur , sed eam contumacius , & de sui perversi obstinatione propoliti , tam in abductione uxoris , & filiorum
rum

rum in Insulam Siciliae, quam alia plura, & manifestiora exhibeat solitis argumenta; monitionibus, prohibitionibus, praeceptis, & etiam sententiis Apostolicis, non absque gravi contemptu Clavium, vilipensis, cotidie in continuatione suae contumaciae intumescens; nos in praeterito festo Ascensionis Domini omnes processus contra rebelles Siculos, qui eidem Petro qualitercumque in pertinacia suae iniquitatis adhærent, & contra ipsum Petrum, necnon & contra quoslibet alios, occasione ipsorum Petri, & Siculorum habitos, de fratrum eorundem consilio denunciante, ac nihilominus decernentes, & statuente plenum robur firmitatis habere, ipsum Petrum licet alias suis exigentibus demeritis, diversis excommunicationis sententiis innodatum, tamquam praedictarum monitionum, inhibitionum, ac caeterorum nostrorum processuum, & specialiter ratione regni Aragoniae, aliarumque terrarum, quibus idem Petrus privatus extitit, habitorum, notorium contemptorem, necnon & alios, qui eadem contempserunt, denunciavimus latas, ut praemittitur, contra contemptores inhibitionum, & processuum eorundem sententias incurrisse. Ac nihilominus eundem Petrum de novo ex causis praemissis, & praecipue propter contumaciae tam gravis augmentum, simili sententia duximus innodandum; manifestius praedicentes, quod contra eum, & quoslibet alios cujuscumque forent dignitatis, praeminentiae, conditionis, aut

status, Ecclesiastici, vel mundani prædictas monitiones, prohibitiones, sive præcepta nostra quomodolibet præterire præsumerent, quando, & prout facti circumstantiæ suaderent, & videremus expediens, gravius spiritualiter, & temporaliter procedere curaremus. Cum autem sæpefatus Petrus, licet ab Insulæ Siciliæ absens corpore, præsens tamen in ea, per suos satellites & ministros, solitæ nequitiae persecutor, monita, præcepta, inhibitiones, comminationes factas, poenas indictas, & sententias propter suas contumacias & excessus commissos, in eadem Insula, cæterisque præfati regni Siciliæ partibus, necnon, & ratione dicti regni Aragoniæ aliarumque terrarum, quibus eum privavimus, latus a nobis, non solum non audiens, sed etiam non absque gravi, & notabili contemptu Clavium vilipendens, ad nostra, & Ecclesiæ mandata super hoc specialiter monitus, & peremptorie citatus, jam diutius contumacia obstinata redire contempserit, & contemnat, dictique Siculi rei contumaciæ similis, non solum in coepta, pertinacia, & obstinatione persistant, sed quasi continue perversitatibus suis adjiciant, cæteras ejusdem Siciliæ Regni partes clandestinis insidiis, & manifestis molestiis impetere præsumentes; nos omnes, & singulos processus prædictos, tamquam singulariter repetitos ratificantes, & approbantes expresse, ac manere decernentes, de ipsorum fratrum consilio, in pleno robore firmitatis, omnes sin-

singulares personas, & specialiter dictos Petrum, & Siculos, qui parere contumaciter eisdem processibus contempserunt, excommunicationis, civitates vero, castra, & loca cætera, necnon & universitates ipsorum denunciamus interdicti latis super hoc sententiis subjacere. Ac nihilominus ex causis eisdem, & specialiter propter hujusmodi contumaciam, & contemptum, in ipsos, & ipsa, de novo similes sententias promulgamus. Adversus Siculorum quoque perfidiam, quam hucusque lenioribus remediis inollire nequivimus, paulo acerbioribus deliberavimus insistendum, ut sic saltem a suæ rebellionis, & prodicionis invio, per quod infideliter gradiuntur, ad fidelitatis debitæ suæque salutis semitas, & sinum matris Ecclesiæ revertantur. Licet itaque cum excommunicatis communicare non liceat, sed id generaliter omnibus juris auctoritas interdicit, quia tamen plus time-ri solet, quod spiritualius inhibetur; nos cum eisdem Siculis tot excommunicationum sententiis innodatis, universis, & singulis Christifidelibus, & specialiter Duci Venetorum, & Venetis, Potestatibus, Capitaneis, Consiliariis Januensium, Pisanorum, Anconitanorum, omniumque maritimarum civitatum, castrorum, & locorum, necnon & universitatibus eorundem, & singulis de ipsis universitatibus interdici-mus commercium omne spontaneum; ita quod ipsis, nec ab eisdem, Siculis emere, aut ipsis aliquid vendere liceat, vel aliquem

cum eis contractum, seu quamcumque obligationem inire, nec ipsos scienter in suis terris seu locis recipere, vel ad dictam Insulam sponte accedere sub quocumque colore, seu vasa, vel arma, sive quæcumque alia illis necessaria, seu utilia mittere vel deferre. Prædictis insuper Duci, Potestatibus, Capitaneis districtè præcipimus, ut præmissa omnia, & singula generali edicto cunctis eorum ditioni subjectis arctius inhibere procurent, sub certis poenis, per eos ab illis, qui contrarium fecerint, exigendis; nos enim universos, & singulos cujuscumque sint præeminentiæ, conditionis, aut status, qui contra hujusmodi nostrum interdictum cum Siculis memoratis qualecumque habere commercium, quive prædictum mandatum nostrum contumaciter præterire præsumperint, excommunicationis sententiam, quam ex nunc ferimus, incurrere volumus ipso facto, præmissis non obstantibus, vel aliquo præmissorum; contra civitates vero, castra, locave cætera, & universitates eorum, quæ secus fecerint, ad interdicti sententiam, & contra quoslibet hujusmodi præsumptores gravius spiritualiter, & temporaliter, quando, & pro ut expedire viderimus, auctore Domino procedemus. Omnes autem qui contra præmissa interdictum & mandatum ita fecerint, quod ex eorum facto in victualibus, vel aliis opportunis subventio proveniat Christifidelibus, qui partes incolunt transmarinas, quas ad recuperatio-

tionem Terræ Sanctæ contra persecutores nominis Christiani plurimum expedit conservare, a præfata interdictione commercii, sententia, & comminationibus adiectis in ea, quod ad illa, quæ taliter egerint, & ipsos prædictarum partium incolas similiter, propter varias necessitates partium earundem, prorsus excipimus, & esse decernimus prorsus exemptos. Cæterum quia, sicut intelleximus, sæpessati Petrus quondam Rex Aragonum, Archiepiscopi, & cæteræ personæ Ecclesiasticæ, Comites, Vicecomites, Barones, incolæ, & habitatores eorundem Regni Aragoniæ ac terrarum, quibus idem Petrus, ut præmittitur, est privatus, necnon & civitates, castra, villæ, loca cætera, & universitates ipsorum, licet præmissas monitiones nostras specialiter, ut supra exprimitur, eis factas propria temeritate contempserint, propter quod non est dubium singulas personas excommunicationis; civitates vero, castra, & loca eadem, necnon & universitates ipsorum interdicti latas propter hoc sententias, si consonent facta reatibus, incurrisse; interdictum tamen huiusmodi non observant, non verentes nervum disrumpere, quantum in eis est, Ecclesiasticæ disciplinæ: nos contra eos, & specialiter contra memoratos Prælatos, & alias personas Ecclesiasticas, taliter Divina favente gratia providere proponimus, quod huiusmodi eorum temeritas, postquam manifestius de ipsa constiterit, nequaquam impunita remaneat, sed

sed ita debitæ subjaceat ultioni, quod ipsius vindicta, cæteris similia præsumendi audaciam interdicit. Ut autem hujusmodi noster processus ad communem omnium notitiam deducatur, chartas si-
ve membranas processum continentes eundem, in præsentis Ecclesiæ Majoris Urbevetanæ appendi, vel affigi ostiis, seu superliminaribus faciemus, quæ processum ipsum suo quasi sonoro præconio, & patulo indicio publicabunt; itaque idem Petrus, & alii quos processus ipse contingit, nullam postea possint excusationem prætere, quod ad eos talis processus non pervenerit, vel quod ignoraverint eundem: cum non sit verisimile remanere quo ad ipsos incognitum, vel occultum, quod tam patenter omnibus publicatur.

Actum apud Urbem veterem in festo Dedicationis Basilicæ Principis Apostolorum, Pontificatus nostri anno tertio.

XVIII.

Martinus Episcopus servus servorum Dei. Ad certitudinem præsentium, & memoriam futurorum.

Excitata in Insula Siciliæ turbationis audacia, cui Panormitanorum effrenata temeritas, quin potius effera crudelitas, patens, & horrendum dedit initium, quamquam reliquorum Siculorum generalis rebellio, quasi e vestigio revelata, una cum illis prosecuta est hætenus, & adhuc pertinacia,
ob-

obstinata prosequitur, in Apostolicæ Sedis deducta
 noticiam ; Nos ad obstandum multiplicium malo-
 rum initiis , quæ non absque gravibus periculis
 animarum & corporum , turbatio eadem in sui ex-
 ordio minabatur , & (proh dolor !) in continuatio-
 ne persistit , more pii patris , non solum monitio-
 nibus , mandatis , præceptis , & inhibitionibus ip-
 sis rebellibus , & aliis eorum occasione factis , sen-
 tentiis variis contra non parentes eisdem de fra-
 trum nostrum consilio promulgatis , necnon &
 diversis poenis comminatis institimus , sed & Ve-
 nerabilem fratrem nostrum ¹ G. Sabinensem Epif-
 copum Apostolicæ Sedis Legatum duximus desti-
 nandum , ut monitionum , inhibitionum , manda-
 torum , præceptorum prædictorum , ac commina-
 tionum ipsius Legati ministerio , rebelles eosdem
 a tam grandis ruinæ discrimine , cui se temere sub-
 jecerunt , mansuetudo paternæ pietatis eriperet ,
 & ad fidelitatis semitas , a quibus eos nimis pro-
 culdubio devius error abduxerat , revocaret . Sed
 Petri quondam Regis Aragonum , quem turbatio-
 nis ejusdem machinatorem subdolum , & actorem
 præcipuum communis clamat opinio , & incen-
 torem , fautorem , ac persecutorem infestum facti
 evidentia manifestat, dolis , & insidiis revelatis, co-
 que hostiliter eandem Insulam contra nos , Roma-
 nam Ecclesiam , & carissimum in Christo filium no-
 strum Carolum Regem Siciliæ Illustrem, absque dis-
 fida-

¹ Gerardum .

fidationis præmissione cujuslibet, & proinde non sine nota prodicionis, ingresso, seque pro Siciliæ Rege gerente, ac alias multiplicante cotidie adversus nos, Ecclesiam, & Regem eisdem injusticias, injurias, contumelias, dolosque diversos; nos tam quo ad eum gerentem suam, dictosque rebelles, quàm etiam quo ad alios universos cujuscunque præminentia, conditionis, aut status, monitiones, inhibitiones, mandata, præcepta, comminationes, & sententias varias juxta facti exigentiam multiplicare curavimus, ipsosque ac specialiter dictum Petrum tunc Regem Aragonum sub certa forma expresse monuimus, ut infra certa tempora, quæ ipsis pro peremptoriis terminis assignanda duximus, a præactis suis excessibus desistentes, omnino ad nostra, & Ecclesiæ mandata redirent. Et quia ipsum Petrum non solum præmissorum omnium contumacem invenimus contemptorem, verum etiam detestabiliorum excessuum, & offensarum multiplicatorem assiduum; nos contra eum, & usque ad dictum terminum, & post, clementer aliquandiu expectatum, cogente conscientia, & exigente justitia, de ipsorum fratrum consilio procedentes, & Regnum Aragoniæ cæterasque tunc ejus terras, juxta præmissam super hoc specialiter denunciationem, & comminationem, exponentes modo subscripto, ipsum sententialiter eidem Regno, & terris regioque honore privavimus, & privantes, Regnum, & terras easdem ex-

exposuimus occupandas Catholicis , de quibus , & prout ipsa Sedes Apostolica duceret providendum , in Regno & terris eisdem præfatæ Romanæ Ecclesiæ jure salvo , vassallos , ipsius , quos ut processuum nostrorum ¹ conniventia seriosa declarat , a juramento fidelitatis , si quo tenebantur eidem , absolvendos antea duxeramus , denunciantes penitus absolutos , & denuo ab eodem quolibet fidelitatis vinculo , & homagio absolventes ; eosdem quoque Petrum , Siculos , complices , & fautores eorum , omnesque alios singulares , qui nostras monitiones , inhibitiones , & comminationes super his , & circa hæc habitas , damnabiliter contempserunt , excommunicationis , universitates vero , civitates , castra , & loca cætera denunciavimus interdicti sententiis subiacere ipsos ; & ipsa , ex causis eisdem , & propter continuatam , auctamque contumaciam eorundem , similibus sententiis supponentes . Universis præterea Christifidelibus cujuscumque conditionis , præeminentiæ , sive status , etiam si decorarentur Pontificali , seu Regia dignitate , & specialiter Archiepiscopis , Episcopis , & aliis inferioris gradus Prælatiis , & personis Ecclesiasticis , religiosiis cujuscumque religionis , aut ordinis , & secularibus , ipsique Petro , Comitibus , Vicecomitibus , Baronibus , Universitatibus civitatum , castrorum , cæterorumque locorum , ac universis incolis , & habitatoribus eorundem Regni ac terrarum , quibus dictum Petrum tunc A-

rago-

¹ continentia .

ragonum Regem privavimus, duximus inhibendum, ne ipse Petrus de dictis Regno, & terris se aliquatenus intromittat, neve cæteri supradicti eidem Petro, vel aliis quibuscumque, contra prædictas privationem, & expositionem, aut prosequentes easdem, per quos dicta regnum & terras occupandas, Sedes eadem provideret, temptantibus se opponere quoquomodo assisterent, vel qualitercumque faverent, sive præstarent in hoc consilium, auxilium, vel favorem publicum vel occultum, quacumque occasione quæsitæ, vel prætextu alicujus homagii, vel cujuscumque colligationis, confederationis, societatis, seu cujusvis conventionis aut jure contractæ antea, sive in posterum contrahendæ, etiamsi colligationes, confederationes, societates, & conventiones hujusmodi, ac alia supradicta, poenarum adjectionis, vel juramenti, seu cujusvis alterius essent vinculo firmitatis innexa. Nos enim ex tunc colligationes, confederationes, cæteraque hujusmodi præmissa, quo ad hoc de plenitudine dissolvimus potestatis, juramenta super illis præstita, poenasque propterea præmissas penitus relaxantes, ut universos, & singulos, qui eas contraxerant, se ad observationem earundem quantumcumque solemniter adstringendo, ab ipsarum in præmissis observatione penitus absolventes: specialiter autem Archiepiscopis, Episcopis, & cæteris personis Ecclesiasticis, Comitibus, Vicecomitibus, Baronibus, incolis, & habitatoribus supradictis eorundem regni Aragoniæ

niæ ac terrarum expresse prohibere curavimus , ne dictum Petrum olim regem Aragonum , pro rege , vel Domino haberent, neve sibi obedirent , vel intenderent , aut ipsi , vel alii pro eo de redditibus , vel obventionibus , sive juribus , regalibus , seu ratione Domini debitis responderent , vel aliquam satisfactionem impendere sub quocumque velamine attentarent . Alioquin memoratum Petrum , & omnes singulares personas cujuscumque forent præminentie , conditionis , aut status Ecclesiastici , vel mundani , etiamsi regalis dignitatis honore fulgerent , excommunicationis ; civitates vero , castra , villas , & loca cætera , necnon & universitates ipsorum , quæ prædictas inhibitiones , vel earum aliquam præterire propria temeritate præsumerent , interdicti sententiis , quas ex tunc protulimus , decrevimus subjacere: non obstantibus quibuslibet privilegiis , vel indulgentiis quibuscunque , Imperatoribus , Regibus , Principibus , Archiepiscopis , seu quibuslibet Prælati aliis , Cisterciensibus , Prædicatoribus , Minoribus , Hospitalariis , Templariis , seu religiosi aliis , aut secularibus personis , etiam in dignitate qualibet constitutis , civitatibus , castris , locis , communitatibus , collegiis , vel quibusvis universitatibus , sub quacumque verborum forma , vel expressione ab eadem Sede concessis , & quibuslibet aliis indulgentiis ejusdem Sedis , per quas nostri processus effectus impediri posset quomodolibet , vel differri . Quæ quidem omnia pri-

vi-

vilegia , vel indulgentias , quo ad hoc , omnino duximus juribus vacuanda : apertius nihilominus prædicentes , quod contra hujusmodi præsumptores , & specialiter contra dictos Prælatos , Religiosos , Comites , Vicecomites , Barones , incolas , habitatores , civitates , castra , villas , aliave loca , & universitates ipsorum , ad privandum eos , & ea quibuscumque privilegiis , indulgentiis , immunitatibus sive gratiis , ipsis ab eadem Sede concessis : nec non terris , feudis , & juribus , quæ a præfata Romana , vel aliis quibuscumque tenerent Ecclesiis , & aliis gravius spiritualiter , & temporaliter , quando , & sicut facti qualitas suaderet , ac putaremus expediens , procedere prævia Divina gratia curaremus ; sicut hæc omnia , & alia , quæ ipsius Petri nequitiam , injustitiam , injurias , contumelias , excessus , & dolos apertius detegunt , in serie dictæ contra eum latæ sententiæ plenius continentur . Cumque idem Petrus nec per hoc a prædictis suis reprimeretur excessibus , nec a sua iniquitate coepta desisteret , sed ei contumaci animo semper insisteret , ipsam non solum dolis , & solitis insidiis prosequens , sed & aliis conatibus diversis augmentans : nos in die Cœnæ Domini , Pontificatus nostri anno III. , præsentē multitudinē copiosa fidelium ; ipsum Petrum ex causis variis vinculo excommunicationis astrictum , de novo propter suæ iniquæ contumaciæ ac iniquitatis contumacis augmentum simili vinculo innodantes , omnes process-

cessus contra eum habitos, & specialiter præmissam latam expositionis, & privationis sententiam de ipsorum fratrum consilio ratificantes expresse, ratosque manere decernentes ac firmos, & auctoritate Apostolica nihilominus approbantes, præmissas omnes, & singulas inhibitiones, necnon & homagii præstiti sive facti, colligationum, confœderationum, & conventionum quarumlibet dissolutiones, & relaxationem juramenti, ac poenarum adjectarum in ipsis, sub eisdem poenis, & sententiis duximus innovandos; & nihilominus manifeste prædiximus, nos contra universos, & singulos dictis inhibitionibus non parentes, prout circumstantiæ suaderent excessuum, poenis spiritualibus, & temporalibus, quando, & prout fore videremur expediens, processuros. Et quia memoratus Petrus nec tantis, & talibus remediis ab assumpta compeſcebatur nequitia, sed eam contumacius prosequens, & de sui perversi obstinatione propositi tam in adductione uxoris, & filiorum suorum in Insulam Siciliæ, quam alia plura, & manifestiora exhibebat solitis argumenta, monitionibus, prohibitionibus, præceptis, & etiam sententiis apertius, non absque gravi contemptu Clavium, vilipensis, cotidie in continuatione suæ contumaciæ intumescens; nos in festo Ascensionis Domini omnes processus contra rebelles Siculos eidem Petro qualitercumque in suæ iniquitatis contumacia adhærentes, & contra ipsum Petrum, necnon &

Cl. Vir. Ep. To. II.

F

con-

contra quoslibet alios , occasione ipsorum Petri , & Sicularum habitos , de fratrum eorundem consilio denunciante , ac nihilominus decernentes , & statuentes plenum robur firmitatis habere , ipsum Petrum , licet alias suis exigentibus demeritis diversis excommunicationum sententiis innodatum , tamquam prædictarum monitionum , inhibitionum , ac cæterorum nostrorum processuum , & specialiter ratione regni Aragoniæ aliarumque terrarum , quibus idem Petrus privatus extitit , habitorum , notorium contemptorem , necnon & alios , qui eadem contempserunt , denunciavimus latas , ut præmittitur , contra contemptores inhibitionum , & excessuum eorundem sententias incurrisse . Ac nihilominus eundem Petrum de novo , præcipue , propter contumaciæ tam gravis augmentum , simili sententia duximus innodandum ; manifestius prædicentes , quod contra eum , & quoslibet alios cujuscumque forent præminentiae , conditionis , aut status , Ecclesiastici , vel mundani , qui prædictas monitiones , prohibitiones , sive præcepta nostra quomodolibet præterire præsumerent , quando , & prout facti circumstantiæ suaderent , & videremus expediens , gravius spiritualiter , & temporaliter procedere curaremus . Cumque sæpe factus Petrus , licet ab Insula Sicilia abiens corpore , præsens tamen in ea per suos satellites , & ministros , solitæ nequitiae prosequutor , monita , præcepta , inhibitiones , comminationes factas , poenas

nas indictas, & sententias propter suas contumacias, & excessus commissos in eadem Insula, cæterisque præfati regni Siciliæ partibus, necnon & ratione dicti regni Aragoniæ, aliarumque terrarum, quibus eum privavimus, latis a nobis, non solum obaudiens, sed etiam non absque gravi, & notabili contemptu Clavium vilipendens, ad nostra, & Ecclesiæ mandata super hoc specialiter monitus, & peremptorie citatus, jam diutius contumacia, obstinata redire contemneret, prout etiam nunc contemnit, dictique Siculi rei contumaciæ similis, non solum in cœpta pertinacia, & obstinatione persisterent, sed quasi continue perversitatibus suis adjicerent, cæteras ejusdem Siciliæ regni partes clandestinis insidiis, & manifestis molestiis impetere præsumentes: nos in festo Dedicationis Basilicæ Principis Apostolorum transacto novissime, fidelium multitudine numerosa præsentē, ipsos, & singulos processus prædictos, tamquam singulariter repetitos ratificantes, & approbantes expresse, ac manere decernentes de fratrum eorundem consilio in pleno robore firmitatis, omnes singulares personas, specialiter dictum Petrum, & Siculos, qui parere contumaciter eisdem processibus contempserunt, excommunicationis, civitates vero, castra, & loca cætera, necnon & universitates ipsorum, denunciavimus interdictis, latis super hoc similiter subjacere. Ac nihilominus propter hujusmodi contumaciam, & contemptum in ipsos, & ipsa, de

novo similes sententias duximus promulgandas; adversus Siculorum quoque perfidiam, quam lenioribus remediis mollire nequivimus, paullo acerbioribus, ad revocandum eos a suis perversitatibus, insistentes, licet cum excommunicatis participare non liceat, sed id generaliter omnibus juris auctoritas interdicat; quia tamen plus timeri solet, quod spiritualius inhibetur, ex tunc cum eisdem Siculis tot excommunicationum sententiis innodatis, universis, & singulis Christi fidelibus, & specialiter Duci Venetorum, & Venetis, Potestatibus, Capitaneis, Consiliariis Januensium, Pisanorum, Anconitanorum, omniumque maritimarum civitatum, castrorum, & locorum, necnon & universitatibus eorundem, & singulis de ipsis universitatibus interdiximus commercium omne, spontaneum, ita quod ipsis, nec ab eisdem Siculis emere, aut eis aliquid vendere liceat, vel aliquem cum illis contractum, seu quamcumque obligationem inire, nec scienter ipsos in suis terris, seu locis recipere, vel ad dictam Insulam sponte accedere sub quocumque colore, seu vasa, vel arma, sive quæcumque alia illis necessaria, seu utilia mittere, vel deferre: prædictis insuper Duci, Potestatibus, Capitaneis, & Consiliariis districte præcepimus, ut præmissa omnia, & singula, generali edicto cunctis eorum ditioni subjectis arctius inhibere curarent, sub certis poenis per eos ab his, qui commercium facerent, exigendis: & nihili-

nihilominus universos, & singulos cujuscumque forent præminentiae, conditionis, aut status, qui contra hujusmodi nostrum interdictum cum Siculis memoratis quaecumque habere commercium, quique prædictum mandatum nostrum contumaciter præterire præsumerent, excommunicationis sententiam, quam ex tunc tulimus, incurrere volumus ipso facto, præmissis non obstantibus, vel aliquo præmissorum, contra civitates, castra, loca cætera, & universitates eorum, quæ secus facerent ad interdicti sententiam; & contra quoslibet hujusmodi præsumptores, prædicentes nos gravius spiritualiter, & temporaliter, quando, & prout videremus expediens, processuros. Omnes autem, qui contra præmissa interdictum, & mandatum ita facerent, quod ex eorum facto in victualibus, & aliis opportunis subventio proveniret Christi fidelibus, qui partes incolunt transmarinas, quas ad recuperationem Terræ Sanctæ contra persecutores nominis Christiani plurimum expedit conservare, a præfata interdictione commercii, sententia, & comminationibus adjectis in ea, quo ad illa, quæ taliter agerent, & ipsos prædictarum partium incolas, similiter propter varias necessitates partium earundem prorsus exceptimus, & esse decrevimus prorsus exceptos. Quamquam igitur præmissi nostri processus omnes, & singuli, ex sui qualitate, firmitate solida innitantur, nihilominus tamen, ut evidentius cunctis eorum robur appareat, i-

fos, de fratrum eorundem consilio, de novo approbamus, ratificamus, ratos, & firmos manere decernimus, & obtinere perpetui roboris firmitatem, contra contemptores ipsorum, & specialiter contra dictos Petrum, & Siculos, propter eorum contumaciam, & aliàs, & continuatione prolixioris temporis augmentatam, de novo similes sententias promulgantes. Manifeste præterea monemus eisdem, & specialiter memoratos Petrum, & Siculos, aliosque in eadem Insula existentes, ut infra festum Assumptionis B. Virginis primo venturum, quod ipsis pro peremptorio termino assignamus, ab huiusmodi contumacia, & cæteris præactis suis excessibus ac perversitatibus desistentes omnino, ad nostra, & Ecclesiæ mandata humiliter redeant, nobis, eidem Ecclesiæ, ac memorato Regi Siciliæ, de damnis, & injuriis, omnique interesse satisfactionem, prout nobis videbitur, impensuri plenariam, & nostris præcise beneplacitis parituri. Alioquin ipsos similibus sententiis, quas ex nunc propterea in eos ferimus, ex tunc esse decernimus innodatos; contra eos gravius spiritualiter, & temporaliter processuri, prout expedire videbimus, & facti qualitas suadebit; & nihilominus interim, ad compescendas perversitates ipsorum, & eos ad sinum Matris Ecclesiæ reducendos, viis, & modis, atque remediis, quæ Dominus ministraverit, per nos, & alios insistemus, in prædicto Dedicationis festo novissimo, quia, sicut intellexeramus, sæpessati Petrus quondam Rex Aragonum,

gonum, Archiepiscopi, & cæteræ personæ Ecclesiasticæ, Comites, Vicecomites, Barones, incolæ, & habitatores eorundem Regni Aragoniæ, ac terrarum, quibus idem Petrus, ut præmittitur, est privatus, necnon & civitates, castra, villæ, loca cætera, & universitates ipsorum, licet præmissas monitiones nostras specialiter, ut supra exprimitur, eis factas propria temeritate contempserint; propter quod non est dubium singulares personas excommunicationis, civitates vero, castra, & loca eadem, necnon & universitates ipsorum interdicti latas propter hoc sententias, si consonent facta relatibus, incurrisse; interdictum tamen hujusmodi non servabant, & adhuc, ut dicitur, non observant, non verentes nervum disrumpere, quantum in eis est, Ecclesiasticæ disciplinæ; aperte prædiximus, quod contra eos, & specialiter contra memoratos Prælatos, & alias personas Ecclesiasticas taliter proponebamus, divina favente gratia, providere, quod hujusmodi eorum temeritas, postquam manifestius de ipsa constaret, non remaneret aliquatenus impunita, sed ita ultioni debitæ subjaceret, quod propter ipsius vindictam cæteris interdiceretur audacia, similia præsumendi. Sed quia licet in indaganda circa id plenius veritate, non fuerimus otiosi, nondum tamen ad nos super hoc plena certitudo pervenit, processum habendum propterea sustinemus ad præsens, tanto gravius, & durius, prout veritas revelata suaserit, & expe-

dire viderimus , actore Domino processuri , quanto nunc benignius circa id a processu quolibet abstinemus , quantoque interdictum idem non servantium culpa diuturnior , & proinde gravior apparebit . Ut autem hujusmodi noster processus ad communem omnium notitiam deducatur , chartas sive membranas processum continentes eundem in præsentis Ecclesiæ Majoris Urbevetanæ appendi , vel affigi ostiis , seu superliminaribus faciemus , quæ processum ipsum suo quasi sonoro præconio , & patulo indicio publicabunt ; ita quod idem Petrus , & alii , quos processus ipse contingit , nullam postea possint excusationem prætere , quod ad eos talis processus non pervenerit , vel quod ignoraverint eundem : cum non sit verisimile , remanere quo ad ipsos incognitum , vel occultum , quod tam patenter omnibus publicatur .

Actum apud Urbemveterem in Majori Ecclesia Urbevetana in die Coenæ Dñi, Pontificatus nostri an. IV.

X I X.

Martinus Episcopus servus servorum Dei . Ad certitudinem præsentium , & memoriam futurorum .

Infandis crudelitatis horrendæ principiis , in quæ Panormitanæ præsumptionis eruptio factiosa prorupit , & quæ innumeris onusta periculis , non absque factionis inique concinnatæ nequitia , cæterorum Sicularum confestim subsecuta rebellio ,
& Pe-

& Petri quondam Regis Aragonum quominus revelata insidiosa temeritas, olim, ut fertur, concinnatrix occulta, nunc notorie manifesta persecutrix, ostendunt, dudum obviare volentes, paterna præmissimus monita, inhibitiones, mandata, & præcepta subjecimus, diversisque aliis processibus additis, & contra temere contemnentes eosdem, singulares quidem personas excommunicationis, universitates vero interdicti sententiis promulgatis, & comminatoriis poenarum edictis adjectis, Venerabilem fratrem nostrum Gerardum Episcopum Sabinensem cum plenæ legationis officio ad partes illas duximus destinandum, ut non solum præmissorum commonitorio suffragio, sed & ipsius Cardinalis ministerio sedulo dicti Panormitani, & rebelles cæteri a perversitate averterentur incœpta, & tam ipsi, quam alii, quos eorundem processuum series contingebat, prædictarum sententiarum laqueos, & poenarum discrimina consultius evitarent. Deinde vero memorati Petri malitia, per notabilem ingressum ipsius in Insulam Siciliæ, aliosque suos, & suorum inibi detestabiles multiplicatos excessus, in publicum prodeunte; monitiones, inhibitiones, mandata, præcepta, comminationes generales, & speciales, & sententias similes, variosque processus alios, tam quo ad dictos rebelles, Petrum, & suos, quam ipsorum occasione quo ad alios universos, & singulos, cujuscumque forent præeminentiæ, conditionis, aut status,

tus, Ecclesiastici, vel mundani multiplicare curavimus, prout facti qualitas exigebat. Et demum quia ipsum Petrum contumacem contemptorem, horum omnium, & inchoatæ iniquitatis persecutorem invenimus pertinacem; ad exponendum, certo modo Regnum Aragoniæ, ac alias eo tempore terras ipsius, ipsumque sententialiter tam illis quam Regio etiam honore privandum, juxta præmissam super hoc specialiter comminationem, de fratrum nostrorum consilio, ejus contumacia, & justitia exigente, processimus, prout hæc omnia lata super his contra ipsum sententia seriose declarat. Et quia nec sic suus dictorumque rebellium furor aversus, aut iniquitas est repressa, quin semper ad graviora procederent, & idem Petrus pejora prioribus, tam in regno prædicto, quam extra, contra nos, & Romanam Ecclesiam, in totius Christianitatis præjudicium, & non leve dispendium, insidiis, dolisque clandestinis, & apertis conatibus moliretur; contra eos itidem processus iteravimus varios, monita, præcepta, & sententias excommunicationis, & interdicti edicta comminatoria, interdictaque similia, & alia continentes, prout iidem processus, post dictam contra eum latam, sententiam subsecuti, plenius continent, apertiusque testantur. Quia vero sic induratum est insipiens cor eorum, præcipue dicti Petri, ut nec monitionibus pareant, nec comminationibus cedant, nec sententiarum aculeos sentiant, nec jussibus

acquiescant , sed tam ipse , quam dicti rebelles in sua obstinata contumacia persistentes in deteriora cotidie contumaciter dilabantur , nos dictos processus , ac omnia , & singula contenta in eis , tamquam nominatim expressa , & singulariter repetita , de fratrum ipsorum consilio , ratificantes , & approbantes expresse , ipsaque rata , & firma manere per omnia , & in omnibus decernentes ; præfatos Petrum , & rebelles , ac universos , & singulos alios dictorum processuum contemptores denunciamus , sententias prædictas , & poenas , prout uniuscujusque promeruit excessus , & qualitas , ipsorumque processuum series indicat , incurrisse . Ac nihilominus propter præactam eorum contumaciam tanti continuatione temporis augmentatam , de novo in eos similes excommunicationis , & interdicti sententias promulgamus , ipsosque monentes aperte , ut in proximum festum Sancti Michaelis , quod eis pro peremptorio assignamus termino , ad nostra , & ipsius Ecclesiæ mandata humiliter redeant , satisfacturi nostro arbitrio de memoratis eorum excessibus , & nostris præcise beneplacitis parituri . Alioquin contra eos universos , & singulos , cujuscumque præeminentiæ , conditionis , aut status , Ecclesiastici , vel mundani fuerint , procedemus gravius spiritualiter , & temporaliter , prout eorum excessus exegerint , & nobis videbitur expedire . Et nihilominus interim ad compescendas perversitates ipsorum , & eos ad finem

Ma-

Matris Ecclesiæ reducendos, viis, & modis, atque remediis, quæ Dominus ministraverit, per nos, & alios insistemus. Ut autem hujusmodi noster processus ad communem omnium notitiam deducatur, chartas, sive membranas processum continentes eundem, in præsentis Ecclesiæ Majoris Urbevetanæ appendi, vel affigi ostiis, seu superliminaribus faciemus, quæ processum ipsum suo quasi sonoro præconio, & patulo indicio publicabunt; ita quod idem Petrus, & alii, quos processus ipse contingit, nullam postea possint excusationem prætere, quod ad eos talis processus non pervenerit, vel quod ignoraverint eundem: cum non sit verisimile remanere, quod ad ipsos incognitum, vel occultum, quod tam patenter omnibus publicatur.

Actum apud Urbemveterem in Platea Majoris Ecclesiæ Urbevetanæ in festo Ascensionis Domini, Pontificatus nostri anno IV.

XX.

Honorius Episcopus servus servorum Dei ad perpetuam rei memoriam.

Ad tollendam de Siciliæ Regno gravamina, quæ inibi quondam Fredericus olim Romanorum Imperator tunc Siciliæ Rex induxit, & contagiosa ejus iniquitatis in posteros suos derivata contagio usque ad hæc tempora prorogavit, de fratrum nostrorum consilio provisionem generalem edentes nul-

nullum incolam regni prædicti a sui participio excludentem, Nobis reservavimus expresse liberam potestatem, universitates, & singulares personas regni ejusdem, & specialiter Insulæ Siciliæ, cujuscumque sint præeminentiae, conditionis, aut status, quæ a fidelitate claræ memoriæ Caroli Regis Siciliæ, vel hæredum suorum, non sine gravi contemptu, & offensa Ecclesiæ recesserunt, nisi celeriter ad nostra, & Ecclesiæ mandata redierint, reddendi, quando, & prout nobis expedire videbitur, ab ejusdem provisionis beneficio penitus alienas. Et tam contra eas, quam contra quoscumque alios, qui deinceps ab eorundem hæredum recedere fidelitate præsumpserint, non solum ad hoc, sed & aliàs gravius spiritualiter & temporaliter, procedendi. Ut autem de reservatione hujusmodi per præsentem liquido constet in posterum, eas fieri iussimus in testimonium veritatis.

Datum Tybure xviii. Kal. Octobris, Pontificatus nostri anno I,

XXI.

Honorius Episcopus servus servorum Dei Venerabili fratri nostro G. Episcopo Sabinenfi Apostolicæ Sedis Legato, & una cum dilecto filio nobili viro R. comite Atrebatense Bajulo Regni Siciliæ per Romanam Ecclesiam constituto, &c.

Quam

Quam gravis , quam dispendiosa , & amara Siciliæ Regni conditio usque nunc , a diebus olim Frederici quondam Romanorum Imperatoris extiterit ; quanta etiam , & quam dira , quinimmo pene inaudita gravamina ; quot afflictionum , & persecutionum angustias , per ipsius Frederici , postremorumque suorum inducta tyrannidem usque ad tempora moderna pertulerit ; quot propterea tempestatum fluctibus regnum ipsum , & regnantes in eo patuerint ; tibi verborum oraculis exprimi , ac ministerio repeti scripturarum , supervacuum fore putavimus , cum sic ea didiceris , sic quasi palpaveris digito , & fide cognoveris oculata ; quod de illis instructus , plenius ad reformationem status regni ejusdem , felicitis recordationis Martinum Papam prædecessorem nostrum , & nos etiam , quamvis ab olim illa communis notitia publicasset , per tuas literas plenius , & serius informasti . Nos itaque per hæc , & alia informati , magno desiderio cupientes , excitatis in regno eodem obvian-
di periculis , sic inibi thronum regium perpetuis stabilire temporibus , & solida stabilitate firmare , quod & claræ memoriæ Caroli Siciliæ Regis hæredes in perpetuum , & regnum idem statu pacifico , & tranquillo , summi regis favente clementia , jocundetur ; de fratrum nostrorum consilio & assensu , circa præmissa provisionem , seu ordinationem edidimus generalem , prout in nostris literis super hoc confectis , quas tibi per dile-

lectum filium Magistrum Berengarium Fredoli Cappellanum nostrum , succentorem Biterrensem , latorem præsentium mittimus , videbis plenius contineri . Licet autem nullum incolam dicti regni ab illius participio series præfatæ provisionis excludat ; nos tam in ipsius editione liberam nobis reservavimus potestatem , universitates , & singulares personas jam dicti regni , & specialiter Insulæ Siciliæ , cujuscumque sint præeminentiæ , conditionis , aut status , quæ a fidelitate regis , & hæredum ipsorum , non sine gravi contemptu , & offensa Ecclesiæ recesserunt , nisi celeriter ad nostra , & ipsius Ecclesiæ mandata redierint , reddendi , quando , & prout expedire viderimus , a beneficio provisionis ejusdem penitus alienas , & tam contra illos , quam contra quoscumque alios , qui ex tunc ab eorundem hæredum recedere fidelitate præsumerent , non solum ad hoc , sed & aliàs gravius spiritualiter , & temporaliter procedendi , prout hæc in specialibus nostris confectis exinde literis , quas per latorem ipsum , una cum prædictis literis aliis tibi direximus destinandas , plenius exprimuntur . Quia vero parum esset provisionem sive ordinationem hujusmodi edidisse , nisi eam observatio tueatur ; volumus , & fraternitati tuæ per Apostolica scripta præcipiendo mandamus , quatenus præfatam provisionem , seu ordinationem nostram , necnon & prædictas alias literas super reservatione præfata conceptas , in Neapolitana , & ali-

aliis solemnibus civitatibus , & locis dicti regni , & specialiter in terris finitimis dictæ Insulæ Siciliæ convicinis , prout commodius fieri poterit , per te , vel per alium , seu alios solemniter publicans , eam diligenter observes , & ab aliis , & præcipue officialibus in quibusvis ejusdem regni partibus deputatis observari facias , ut , actore illo , cujus in pace factus est locus , quique in pacis abundantia delectatur , justitia & pax in eodem regno solido convenientes amplexu excludant inde gravamina , injurias relegent , & quibuslibet eliminatis adducant quietem inibi , tranquillitatemque conservent .

Datum Tybure x. Kal. Octobris Pontificatus nostri anno I.

XXII.

Honorius Episcopus servus servorum Dei , ad certitudinem præsentium , & memoriam futurorum .

Graves , & detestandos excessus quondam Petri , olim regis Aragonum , contra Romanam Ecclesiam , & claræ memoriæ Carolum Regem Siciliæ , regnum Siciliæ ab ipsa Ecclesia tunc tenentem , in eodem regno , tempore felicitis recordationis Martini Papæ III. prædecessoris nostri damnabili præsumptione commissos , sic facti evidentia , diversorumque processuum , per dictum prædecessorem habitum , eorumque de fratrum suorum consilio contra eum frequens publicatio divulgavit ; ut non
fit

fit opus, illos singulariter diffusa, & onerosa commemoratione repetere, sed quadam illorum generali, & succincta epilogatione præmissa, sufficiat aliqua explicite recensere, per quæ justitia, & mansuetudo præsentis nostri processus evidentius clareat, & cunctis clarius innotescat. Sane dictus Prædecessor, propter ipsius Petri præactos excessus, injustitias, injurias, contumelias, dolosque diversos, præter manifestam ejus contumaciam pertinacem, de dictorum Fratrum consilio, justitia exigente procedens, & Regnum Aragoniæ ac terras alias eo tempore dicti Petri, certo modo exponens, ipsum sententialiter eisdem Regno, & terris, regioque honore privavit, & privans, Regnum Aragoniæ, terrasque prædictas exposuit occupandas fidelibus, de quibus, & prout Sedes Apostolica duceret, providendum. Vassallis præterea ipsius Petri a juramento fidelitatis, & homagio, si quo tenebantur eidem, penitus absolutis, universis Christianis fidelibus, cujuscumque conditionis, præeminentiæ, sive status, etiamsi decorarentur regia dignitate, dictoque Petro specialiter inhibuit, ne ipse Petrus de Regno Aragoniæ, terrisve prædictis se aliquatenus intromittere attemptaret, neve ceteri dicto Petro, vel aliis quibuscumque, contra hujusmodi privationem, & expositionem, aut prosequentes easdem, per quos dicta Regnum Aragoniæ ac terras occupandas Sedes eadem provideret, temptantibus se opponere, quoquomodo assisterent, vel

Cl. Vir. Ep. To. II.

G

qua-

qualitercumque faverent, sive præstarent in hoc consilium, auxilium, seu favorem publicum, vel occultum, prout in sententia lata, & præfatis aliis processibus, contra eundem Petrum habitis præmissa, & alia serius, & plenius continentur. Verum Alphonsus memorati Petri filius hoc non attendens, ut debuit, sed inconsulte contemnens, carissimo in Christo filio nostro Carolo Regi Aragonum illustri, nato claræ memoriæ Philippi Regis Franciæ, juxta præmissam reservationem provisione Sedis ejusdem ad prosequendum expositionem, & occupationem hujusmodi deputato, & dicto genitori ejus, ceterisque prosequantibus expositionem, & occupationem easdem se opponentibus patenter, sicut publica fama clamat, modis, quibus potuit, astitit, seque dicto Carolo Regi Aragonum opposuit, & opponit, possessioni eorundem Regni Aragoniæ ac terrarum in ipsius præjudicium, de facto contumaciter, & temere incumbendo. Licet itaque super dictis processibus, & ejusdem Alphonsi excessibus, cum fratribus nostris propensa deliberatione præhabita, de ipsorum consilio contra ipsum Alphonsum deliberavissemus procedere, prout processuum, & excessuum eorundem qualitas exigebat, & nos expediens putabamus, quia tamen idem A. per suas litteras tam nobis, quam eorundem Fratrum nostrorum Collegio, assignatas, de non missis ad nos post obitum dicti Patris sui Nunciis, causis prætenfis variis se excusans,

fans , & supplicans excusatus haberi , asserit se in
 præsentiarum Nuncios ad nostram præsentiam de-
 stinare ; nos , etsi videretur aliquibus , nequaquam
 propter hoc ab habendis adversus ipsum processibus
 abstinendum , nec deesset qui de ipsius intentione
 certiora expectanda suggereret argumenta ; vo-
 lentes tamen solitam maturitatem Sedis Apostolicæ
 observare , de ipsius Sedis mansuetudine consueta ,
 contra eundem A. omnem processum usque festum
 Ascensionis Dominicæ primo venturum duximus
 sustinendum , tanto contra ipsum ex tunc , si appa-
 ruerit per eum nobis illudum , gravius spiritualiter ,
 & temporaliter , prout expedire viderimus , proces-
 suri , quanto amplius ipse suam contumaciam per il-
 lusionem hujusmodi aggravaret . Ut autem hujus-
 modi noster processus ad communem omnium noti-
 tiam deducatur , chartas sive membranas processum
 continentes eundem in præsentis Ecclesiæ S. Sabinæ
 appendi , vel affigi ostiis , seu superliminaribus fa-
 ciemus , quæ processum ipsum suo quasi sonoro præ-
 conio , & patulo indicio publicabunt ; ita quod
 idem Alphonfus nullam postea possit excusationem
 prætere , quod ad eum talis processus non per-
 venerit , vel quod ignorarit eundem : cum non sit
 verisimile , quoad ipsum remanere incognitum , vel
 occultum , quod tam patenter omnibus publicatur .

Actum in Urbe ante prædictam Ecclesiam S. Sa-
 binæ in die Cœnæ Domini Pontificatus nostri An-
 no primo .

Honorius Episcopus servus servorum Dei ad certitudinem præsentium, & memoriam futurorum.

Dudum felicitis recordations Martinus PP. IV. Prædecessor noster, crudelitatis horrendæ clamoribus in Sicilia insula, per sævam immo sævissimam habitantium in illa rabiem, nefandis ausibus perpetratæ, fusique inibi sanguinis innocentis, moestis vocibus intellectis, obviacionis opportunæ remedia tantis tamque scelestis initiis cupiens adhibere, paterna præmilit monita, inhibitiones, mandata, & præcepta subjecit, diversisque processibus aliis additis, & contra temere contemnentes eosdem, singulares quidem personas excommunicationis, universitates vero interdicti sententiis promulgatis, & comminationis poenarum edictis adjectis, venerabilem Fratrem nostrum Gerardum Episcopum Sabinensem ad partes illas cum plenæ legationis officio destinavit, ut non solum processuum commonitorio suffragio, sed & ipsius legati ministerio sedulo rebelles Siculi a perversitate averterentur incepta, & tam ipsi quam alii, quos eorundem processuum series contingebat, prædictarum sententiarum laqueos, & poenarum discrimina consultius evitarent; cumque postmodum, quasi e vestigio, quondam Petri olim Regis Aragonum detestanda malitia, per notabilem in prædictam insulam ingressum ipsius, aliofque

que suos , & suorum ibidem multiplicatos excessus in publicum produxissent ; præfatus Prædecessor monitiones , inhibitiones , mandata , & præcepta , comminationes generales , & speciales , & sententias similes , variosque processus alios , tam quo ad eosdem rebelles Petrum , & suos , quam occasione ipsorum , quo ad alios universos , & singulos , cujuscumque forent præeminentiæ , conditionis , aut status , Ecclesiastici , vel mundani , multiplicans , prout facti qualitas exigebat , inter cætera ipsum Petrum tunc Regem Aragonum , ac externos universos , & singulos , qui cum eo , sive aliàs , in auxilium adhuc instantis perturbationis , seu rebellionis , dictam insulam intraverant , vel inibi existentes eidem turbationi , seu rebellionis quomodocumque fauerunt , attente monuit , eisque districte præcepit , ut ab hujusmodi suis excessibus desistentes insulam ipsam prorsus exirent , nunquam illuc in Ecclesiæ Romanæ , vel claræ memoriæ Caroli Regis Siciliæ præjudicium redituri : adjiciens , ne quis ad eandem postea intrare , vel aliquam ejusdem Siciliæ Regni partem publice , vel occulte impetere , vel turbare aliquatenus præsumeret , seu contra molestare , universisque civibus , incolis , habitatoribus , & universitatibus civitatum , & aliorum locorum ipsius insulæ cum similibus monitorie ac districte præcipiens , ut Petrum , & externos memoratos de ipsa insula penitus expellentes , nunquam eos , vel alios ad præmissa , vel similia inibi recipere attem-

ptarent, in contrarium præsumentes excommunicationis, & interdicti promulgatis sententiis, comminationibus etiam gravioribus, & poënis adjectis. Et quia jam dicti Siculi contra monitionem, & præceptum hujusmodi Prædecessoris ejusdem non solum memoratos non expulerunt exteros, immo etiam Constantiam Manfredi olim Principis Tarentini filiam, dudum dicti Petri uxorem, & Jacobum natum ipsorum, in præfatæ turbationis, seu rebellionis fomentum, & auxilium receperunt, ac eos sibi velut in idola erigentes, illis in hoc obediunt, & intendunt; quia etiam Constantia, & Jacobus supradicti ad hoc intrare præactam insulam præsumentes, dictas turbationem, & rebellionem foveant, & nutriunt, easque pro viribus, memorato vivente, persecuti sunt hætenus, & adhuc etiam persecuntur, ac per se, gentemque suam, etiam partes alias dicti Regni Siciliae multipliciter impetunt, & molestant; tam Siculos, quam Constantiam, & Jacobum sæpefatos, easdem dicti Prædecessoris sententias, propter præmissas causas & alias, non est dubium incurrisse. Porro quia decet, & consuevit Romana Ecclesia tamquam pia mater, etiam circa filios delinquentes se benivolam exhibere; nos de Siculorum ipsorum salute solliciti, cupientes eos ab erroris invio ad rectitudinis semitam saltem Apostolicis gratiis, & beneficiis revocare, ipsos a beneficio constitutionis, nuper a nobis super reformatione status ipsius Regni Siciliae de Fratrum nostro-

noſtrorum conſilio editæ , duximus excludendos . Monuimus tamen eoſdem , ut ſibi celeriter , & ſalubriter conſulentes , ne dicti beneficii commodo priuarentur , ad noſtra , & ejuſdem Eccleſiæ mandata humiliter redire curarent , prout in quibuſdam noſtris literis ſuper hoc conſectis plenius continetur . Quia igitur Conſtantia , & Jacobus ſæpe dicti turbationem , & rebellionem præſatas fovere , nutrire , ac etiam pro viribus augmentare non ceſſant , propter quod prædictas excommunicationis ipſius prædeceſſoris ſententias , ſicut præmittitur , incurriſſe noſcuntur ; quia etiam iidem Conſtantia , & Jacobus , quibus nihil omnino juris competit in dictis regno Siciliae , vel inſula , ſeu aliqua parte ipſorum , prout prætaſti ejuſdem Prædeceſſoris proceſſus manifeſtè declarant , & nos nihilominus decernimus , & etiam declaramus ; & inſulæ præſatæ incumbunt , & alias ejus partes per gentem ſuam turbant , impetunt , & moleſtant ; nos eoſdem Conſtantiam , & Jacobum ac Siculos , præſente hic multitudi- ne copioſa fidelium , denunciamus &c.

XXIV.

Honorius Epiſcopus ſervus ſervorum Dei Venerabilibus Fratribus B. ¹ Ravennat . & P. ² Montifregalis Archiepiſcopis .

Licet vos ad præſentiam chariſſimi in Chriſto filii

G 4

no-

1 Bonifacio .

2 Petro .

nostri E. Regis Angliæ illustris, commissa nobis super certo negotio sollicitudine speciali duxerimus destinandos; volumus tamen, & præsentium vobis auctoritate committimus, & mandamus, quatenus in tractatu concordie mundo utilis, & specialiter quieto ejus statui opportune inter quosdam Principes reformandæ, quem idem Rex, sicut dicitur, proponit assumere, vel jam forsan assumpsit, consilio, & auxilio assistatis eidem, cum ad hoc vos duxerit requirendos. Datum Romæ apud S. Sabinam IV. non. Martii, Pontif. nostri anno III.

X X V.

Honorius Episcopus servus servorum Dei Regi Angliæ illustri.

Licet Venerabiles Fratres nostros B. Ravennat., & P. Montisregalis Archiepiscopos, commissi eis super certo negotio sollicitudine speciali, ad tuam præsentiam duxerimus destinandos; scire tamen Regalem Excellentiam volumus, quod ad petitionem nuntiorum, quos nuper ad Sedem Apostolicam destinasti, dictis Archiepiscopis per alias sub certa forma literas nostras committimus & mandamus, ut in tractatu concordie mundo utilis, & specialiter quieto ejus statui opportune inter quosdam Principes reformandæ, quem Regalis Excellentia, sicut dicitur, proponit assumere, vel jam forsan assumpsit, consilio & auxilio assistant eidem

eidem, cum ad hoc ipsos duxerit requirendos . Datum Romæ apud S. Sabinam IV. non. Martii, Pontificatus nostri anno III.

XXVI.

Honorius Episcopus servus servorum Dei Regi Angliæ illustri.

Exigit Regalis ad Deum immensis laudibus attollenda devotio, ut ei pro te, fili charissime, frequenter labiorum vitulum exolvamus, qui sic animum Regium gratia divina prævenit, quod ad ejus prosequenda servitia disponit vota tua, & ut promoveantur utilius, ac promptius executionis votivæ consequantur effectum, ad Christianitatis statum pacificum, non vitatis laboribus, sed & contemptis oneribus, anxius, & operosus intendis; sicut ex his, quæ per dilectum filium Nobilem, virum Odonem de Granchifono Celsitudinis tuæ familiarem, & nuncium circa negotium Aragoniæ sub literarum tuarum, fidem ipsi nobili adhiberi petentium, testimonio exponere curavisti, aliisque laudabilibus, & Deo acceptis Serenitatis tuæ partibus satis apertè convincitur, quin potius convincitur evidenter. Persta in his, Princeps inclyte, persta quæsumus, & quæ Creatori tuo grata cognoveris, attente prosequere, proinde non tantum laudis humanæ præconium, sed & inextimabile retributionis æternæ præmium uberius recepturus. Cæterum super dicto negotio nobili memorato plene respondimus,

dimus, & clarè nostram tibi, quæ facti congruit qualitati, expressimus voluntatem, Regali Excellentiae ipsius ministerio, quo & tu ad nos usus fueras nuncio, cum literis exprimendam. Datum Romæ apud S. Sabinam IV. non. Martii, Pontific. nostri an. III.

XXVII.

Nicolaus Episcopus servus &c. Venerabili Fratri nostro Gerardo Episcopo Sabinensi Apostolicæ Sedis Legato, & una cum dilecto filio Nob. viro R. Comiti Atrebatensi Bajulo Regni Siciliae per Romanam Ecclesiam constituto.

Felicis recordationis Martinus Papa IIII. Prædecessor noster, ad eum rumore perlato, quod Regnum Siciliae turbatione non modica fluctuabat, volens obviare periculis, quæ turbatio eadem minabatur, & in primis Regni statui salubriter providere, te ad prædictum Regnum, commissio in eo tibi plenæ legationis officio, destinavit. Et tam ipse, quam piæ memoriæ Honorius Papa IV. Prædecessor noster postmodum quamplura tibi ad pleniorē, & efficaciorē ipsius executionem, & ampliacionem officii, reformationem ejusdem Regni, reprehensionem, reductionem, & poenam rebellium, provisionem fidelium & devotorum, tuique favoris augmentum, & eorum etiam commodum, qui tunc insisterant obsequiis, & insisterent in futurum, nec non & super aliis multis articulis, plenariam potestatem per suas diversas
lit-

litteras concefferunt . Nobis autem Divinæ difpo-
 fitionis arbitrio ad apicem Apoftolicæ dignitatis af-
 fumptis , tu ad noſtram præſentiam pro exponen-
 dis maxime quibuſdam ejuſdem Regni conditioni-
 bus , & neceſſitatibus , a nobis petita , licet non
 expreſſa licentia , te perſonaliter contuliſti , mo-
 ram apud Sedem Apoftolicam aliquandiu contra-
 hendo . Ne igitur propter hoc depoſuiſſe commiſ-
 ſum tibi huiuſmodi legationis officium forſitan
 cenſereris , quod tamen abſque conceſſione ſupe-
 rioris non eſt alicui a jure proviſum , cum etiam
 legatus ſe abdicando , imperium non amittat ; nos
 attendentes , quod præſentia tua in eodem Regno ,
 ſtatu , & conditione ipſius , ac etiam Regionum hæ-
 redum , nec non & aliis , quæ conſiderationi ſe
 offerunt , ſolicita meditatione diſcuſſis , adhuc
 fore dignoſcitur quam plurimum opportuna ; pen-
 ſantes etiam , quod ſic prudenter , & provide in
 ipſius re geſſiſti legationis officium , & curaſti gra-
 tioſum , favorabile , & benignum illarum par-
 tium incolis , prout conditio requirebat eorum , &
 temporis ſuadebat qualitas , exhibere , ita quod de-
 votionem , & dilectionem ipſorum tibi non ſine lau-
 dis præconio vendicaſti ; ſperantes quoque , quod
 ſi te laudabiliter in eodem officio habuiſti hætenus ,
 illud laudabiliori ac etiam utiliſſimo ſtudio proſe-
 quereris ; de plenitudine poteſtatis , præſentium au-
 ctoritate decernimus , tam ipſum plenæ legationis
 officium , quam omnia , & ſingula per eoſdem Præ-
 deceſ-

decessores ac nos concessa tibi hæctenus, seu commissa, omnino integra, & illibata, nec non in eo statu, vigore, ac robore omnimodis permanere, in quibus erant tempore, quo ad præsentiam nostram accedens, egredi sæpefatæ legationis terminos incepisti. Nulli ergo omnino &c. Dat. Reate Non. Junii, Pontificatus nostri Anno Primo.

XXVIII.

E *Idem.* Cum te ad Regnum Siciliæ ad profequendum feliciter Dño auspice tibi commissum plenæ legationis officium remittamus, volentes ut illud ea efficacia exequaris, quo majori ad id fueris libertate munitus, Fraternitati tuæ præsentium tenore concedimus, ut postquam fueris ejusdem Regni partes ingressus, liceat tibi, eas, quotiens tibi videbitur, egredi, & ad Sedem etiam Apostolicam, ipsius non petita licentia, te conferre ac redire, prout expedire videris, ad eandem; necnon & præfatum officium libere in omnibus exercere, ac si eas minime fuisses egressus. Nulli ergo &c. Datum *ut in proxima.*

XXIX.

Nicolaus Episcopus servus servorum Dei dilecto filio S. ¹ tituli S. Cæciliæ Presbytero Cardinali Apostolicæ Sedis Legato.

Quam attente libravimus, quam moleste tulerimus

rimus excessus illorum, qui se Torneamentis in Regno Franciæ immiscere, lata in tales excommunicationis contempta sententia præsumpserunt, satis per alias tibi super hoc directas litteras declaratur. Ex quibus potes aperte colligere, quod non absque admiratione recepimus persuasionem & petitionem tuas de dicta sententia revocanda, nec eis acquiescendum putavimus, variis ad hoc in prædictis literis rationibus allegatis. Licet autem quo ad omnes, qui dictam sententiam incurrerunt, per easdem litteras duximus generaliter providendum; quia tamen in his consideratio Carissimi in Christo filii nostri Regis Francorum illustris, qui secundum ea, quæ in quodam Torneamento, cui personaliter interfuit, fecisse describitur, nisi speciali, quod nos ignoramus, privilegio excusetur, videri potest prædicta sententia involutus, eò nos singularius afficit, quò singulariorem ad ipsum affectum gerimus, & de ipsius statu spiritualiter, & temporaliter prospero attentius nec immerito cogitamus, ei desiderantes spiritualiter provideri, Discretionis tuæ per Apostolica scripta mandamus, quatenus, his quæ prædictæ nostræ litteræ continent, aliisque circumstantiis, quas tibi revelasse credimus plenioris facti notitiam, prudenter inspectis, eundem Regem secreto conveniens, sibi que plenius qualitatem huiusmodi suæ transgressionis aperiens, si eum inveneris dicta excommunicatione ligatum, ipsum paterne moneas, & inducas, ut
humi-

humiliter ab illa publice postulet se absolvi, tuque sibi taliter postulanti, absolutionis beneficium liberaliter secundum formam Ecclesiæ largiaris, injuncturus eidem, quod de cætero contra eandem sententiam aliquid non attemptet; & quicquid super his actum fuerit rescripturus.

Datum Romæ apud S. Petrum x. Kal. Maii, Pontificatus nostri Anno secundo.

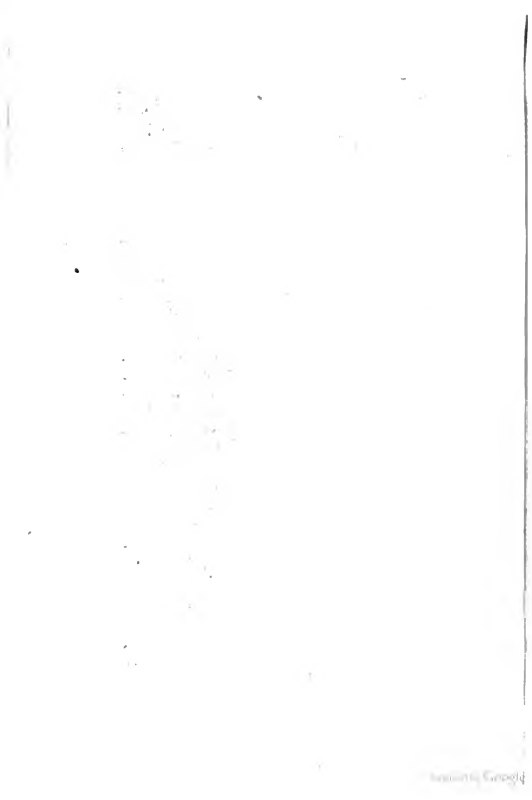
X X X.

Nicolaus Episcopus &c. Venerabili fratri nostro P. Archiepiscopo Montis-Regalis.

Nuper te a vinculo quo tenebaris Ecclesiæ Reatinæ, cui præeras, absolventes, ad Montis Regalis Ecclesiam tunc vacantem de Fratrum nostrorum consilio duximus transferendum, præficientes te ipsi Montis-Regalis Ecclesiæ in Archiepiscopum, & Pastorem, tibi dantes licentiam ad eandem Montis-Regalis Ecclesiam libere transcundi. Verum, quia Siciliæ Insula, Ecclesiæ Romanæ ac hæredibus claræ memoriæ Caroli Siciliæ Regis jamdudum rebellis extitit, & adhuc in rebellionem persistit, propter quod universis Christi fidelibus est per Sedem Apostolicam cum Siculis, variis excommunicationum sententiis innodatis, sub certa forma commercium specialiter interdictum, excommunicationis sententia per Sedem ipsam in omnes cujuscumque sint præeminentiæ, conditionis, & status, præsumentes contrarium, promulgata; tu dubitans

bitans ad dictam Montis-Regalis Ecclesiam in eadem Insula constitutam nuncium destinare, præfertim cum ad Insulam ipsam nuncios dirigentes, aut litteras, à dictis hæredibus facile possent de infidelitate notari; tu quoque apud ipsos, quos sincero affectu prosequeris, quorumque promovendis utilitatibus multotiens vacavisti, & libenter, sicut asseris, concessa opportunitate vacares, omnem vitare desideres suspicionis etiam cujuslibet conjecturam; unde cum ad mittendum ad præfatam Ecclesiam commissæ tibi curæ ipsius necessitas urgeat, præmissa vero suadeant a nuntiorum, & literarum missione cessandum, petiisti super his de Sedis ejusdem consueta clementia provideri. Nos itaque in hujusmodi pro licitatis articulo tuæ conscientie puritati consulere cupientes, fraternitati tuæ, ut præmissis non obstantibus, tibi ad eandem Montis-Regalis Ecclesiam pro tuis, & ipsius negotiis prosequendis nuncios, & litteras destinare, ipsisque nuntiis, illuc, dummodo se ad alia, quæ sint eidem Ecclesiæ Romanæ, vel dictis hæredibus quoquomodo contraria, non convertant, accedere liceat, itaque nec tu, nec ipsi propter hoc dictam sententiam, vel infidelitatis cujuscumque notam aliquam incurratis, liberam tenore præsentium concedimus facultatem.

Datum Tiburi XII. Nonas Augusti, Pontificatus nostri anno secundo.

AONII PALEARII
EPISTOLÆ XXV.

Cl. Vir. Ep. To. II.

H

· IN ·

THE
NEW YORK
LIBRARY

IN EPISTOLAS
AONII PALEARII.

NIHIL causæ erat, cur ego tantum negotii susci-
rem, quantum est res gestas scribere hominum
magna quidem doctrina, sed in fortuna sæpe
misera atque afflictâ tenuissimorum; nisi in iis quæ sunt ab
aliis de ipsis narrata miram temporum perturbationem vi-
derem; qualem in Aonii Palearii vita me arbitror de-
prehendisse; in ea quoque quam recensitis viri docti ope-
ribus præmittendam duxit Frider. Andr. Hallbaverus¹.
Quamquam de illo ut aliquid dicerem (non enim ju-
stam vitam texere aut vacat, aut lubet) alia me causâ,
eaque, ut puto, gravissima justissimaque non impulit mo-
do, sed prope coegit: quod ejus scilicet mors sanctissimi
Pontificis inclementiæ, atque asperitati (ut mollius, quam
ipfi faciunt, ego dicam) vulgo tribuitur. Quæ calumnia
ab Heterodoxis hominibus, in quibus nihil habet admi-
rationis tale aliquid de Romanis Pontificibus inveniri,
nescio quomodo, in nostrorum, idest Catholicorum scrip-
ta pervasit. Actus veluti quinque distinguere possumus Pa-
learii vitæ; nimirum præter primam postremamque partem,
pro locis in quibus ætatem egit, Senensem, Lucensem,
Mediolanensem commorationem.

§. I.

PAlearii prima tempora obscurissima sunt, atque ignora-
ta penitus essent, nisi dictis ille aliquot suis paululum
aperuisset. Sunt vero præcipue quæ in epistolis de se prodit.

H 2

Ait

¹ Jena ex officina Christ. Franc. Buchii 1728.

Ait ergo in his¹, se Philosophiæ aliisque severioribus disciplinis ante captam ab Hispanis Urbem, Romæ sex annos vacasse; ea postea intermisisse biennium; Roma discedentem Perusiam primò venisse, sed hinc continuo profectum Senas; hic sive vicinis in locis cum habitaret, fundum emisse Cæcinianum; ac tum denique vinci se passum ab amicis uxorem duxisse cum quartum annum ageret & tricesimum; idque fecisse eo anno, qui Jacobi Sadoleti iter habuit, & periculosum in itinere morbum². His Palearii dictis, filo veluti quodam uti possumus ad natalem ejus annum investigandum, primaque ejusdem tempora constituenda. Nam Sadoleti iter hoc, morbusque incidit in A. MDXXXVIII. ut, cum de Sadoleto ageremus, ostendimus; captam vero fuisse Urbem pridie Nonas Martii A. MDXXVII. nemo ignorat. Sequitur igitur, ut A. MDIII. aut sequenti (placet tamen priorem eligere, ut alia consent quæ dicemus) natus sit Palearius; præterea ut Romæ fuerit, & liberalibus disciplinis vacaverit ab A. MDXXI. inde Senas se contulerit A. MDXX. Cæcinianum autem emerit, atque uxorem duxerit A. MDXXXVIII. Sunt qui sexennio dumtaxat Romanam Palearii commorationem definiunt, Bailius³, Niceronius⁴, Grævius⁵ sive alius quivis auctor Præstationis in

Am-

¹ *Epist. lib. 1. 4. p. 406. edit. Wetstenii Amst. 1696.* „Mirum me desiderium tenet Philosophiæ, & eorum studiorum, in quibus ante captam ab Hispanis Urbem sex annos consumpseram: ea intermissa biennium cupio revocare „

² *Ep. 7. p. 443.* „Quamobrem cum in Hetruriam rediissem, & emissem Cæcinianum... facile me vivi passus sum ab amicis, qui ut ad uxorem animam appellerem cohortabantur. Etenim hæc ipse mecum recta reputabam via. Hem habeo hic neminem neque cognatum, neque affinem, quartum annum ago & tricesimum „ *Ep. 8. p. 444.* Cum superiore anno emissem villam, quæ fuit A. Cælinæ &c. Sollicitus est enim, quod dixi vereri me, ne hoc labore itineris multorum dierum, si cum collegis profectus es, defatigare, quo minus valens sis, quod Deus prohibeat, præsertim cum superiore anno aegrotaveris, & purgationibus, & vi morbi non esses satis firmus „

³ *Diſt. V. Palearius.*

⁴ *Memoir. t. 16. p. 53.*

⁵ *edit. Wetsteniana 1696.* Grævium esse illum plerisque esse persuasum, ait Hallbaverus p. 35.

Amstelodamensi editione Operum Palearii: credo, quod biennium illud, quo se studia intermisisse narravit, sexennio comprehenderent. Verum & epistola illa Romæ data aliud significat; & luculentum hujusce rei extat testimonium Oratione 111.¹ Ego, inquit, *P. C. anno tertio ab Urbe Roma ab Hispanis capta, cum omne Latium arsisset bello tetra & calamitosa, & pestilentia inopiaque frugum Hernici mei laborarent, & tribus ingentibus malis vastati agri, villæ succensæ, urbes assiduis funeribus haustæ essent, in Hetruriam veni: rebus enim integris acceperam, præstantissimis artibus, & omnium disciplinarum genere pulcherrime hanc Italiæ partem esse exornatam*. Temporibus ita constitutis, cetera quæ recte alii ponunt non persequar longius. Parentes ipsæ suos prodit in epitaphio, quod restituto sepulcro apponi voluit², Mattheum Palearium, & Claram Janarillam cum fororibus, Elysa, Francisca, Janilla. Patriam, *Verulam* titulus scriptis ejus præmissus ostendit; Hernicum se a provincia sæpius vocat³. Supellectilem præterea sibi fuisse lautam, Bibliothecam non vulgarem, significat; & paterna bona, domum, hortos, fundos, quæ, cum Roma, & Latio vellet discedere, alienavit⁴. Empta domus est a Joanne Martello vetere amico, ad quem se dicit, *tantillum deductum a patre, qui incredibiliter lætari solebas, quod hominem conperisset, cui suos liberos tuto committere posset*⁵.

2 Antequam Roma discederet, imo ante urbem captam epistolas scripsit nonnullas, ut primi libri alteram, in qua rumorem narrat increbrescere, iras esse inter Clementem Pontificem, & Carolum Cæsarem. Quæ hanc consequuntur, post Romanam cladem scriptæ sunt, in quibus de suz

H 3

offen-

¹ p. 75.² l. 1. ep. 9. p. 417.³ l. 3. ep. 7. l. 1. ep. 8. &c.

⁴ lib. 1. epist. 12. Cupio alienare bona paterna, domus honestata est, successore novo, de orto & fundis Corsinius transigit. . . . supellex nobis erat lauta, Bibliotheca non vulgaris. . .

⁵ ep. 10.

offensa apud Cæsarem ¹, quod Indicem quemdam bene longum in Livii libros exobservatione Cathanei transcripsisset; de consilio abeundi in alias terras, ubi litteræ excolantur; *Audio*, inquit ², *in Hetruria florere bonas artes; nihil est quin recta proficiſſear Senas; nisi prius Perusiam, quod Ennius meus ibi est pro Legato; valde cupio hominem visere; nam me multum amat, & Philosophi non ignobiles esse dicuntur.* De Ennio Philonardo loquitur hic Palearius. Cogitabat etiam Patavium, ubi ab Aristotele Græce scripta, Græce & Latine & ornate reddebat Joannes Lampridius. Profectetur etiam, si patrimonium amplum & copiosum habuisset, nihil sibi fuisse prius, quam non modo Italiam, Gallias, Germaniam, ornatissimas Christianorum provincias visere, sed & Græciam omnem, *in qua*, ait, *prope nullus pes est, qui in Turcæ non sit potestate. Quid enim, ut superius dixit, turpius, quam nos tam firma ætate Romæ ignavos, socordes, inexercitados, inglorios sedere in ocio?* Nec tamen ita sedebat. Absolutos prope a se fuisse commentarios in orationem M. Tullii, quod ad id faciendum magnis præmiis urgeretur a viro amplissimo, cui tamen vigilias suas concesserit, ibidem ³ narrat.

§. I I.

³ **A**Nno 1530., qui erat a Romana clade tertius, Urbe discedens Perusiam venit, ubi ab Ennio Philonardo Verulanorum Antistite, atque ea in urbe Prolegato habuit omnia prompta & parata. Cupiebat, ut eum retineret Philonardus, in Collegium juvenum studiosorum cooptari; renuit Palearius, ac maturime abire inde voluit, Senasque, quo destinaverat, venit ⁴. Et Perusiæ quidem erat XVI. Cal. Martias, quo die ait se Mauri Arcani litteras accepisse ⁵;
vene-

¹ l. 1. ep. 1.² l. 1. ep. 4.³ l. 1. ep. 3.⁴ l. 1. ep. 9.⁵ l. 1. ep. 5.

venerat vero Senas vi. Cal. Novembris, ut idem narrat¹ cum eleganti urbis, atque hominum ingeniorum, & studiorum descriptione. Eam urbem discordiis ac factionibus afflictam reperit; abire ergo hinc quoque cogitabat: sed omnibus rebus ad profectiorem paratis, retentus est annum a Bartholomæo Carolo, & Bernardino Boninfigni², quos duos laudat optimos, atque illustri & præstanti ingenio juvenes³. Interea cum horum opibus se sustentabat, tùm Cincii Phrygepanis, cui hæc Senis scribit⁴; *Cum in Hetruriam venimus, tantum pecuniæ nobiscum attulimus, quantum tu liberalitate tua concessisti: si venisses, nulla re egere-
mus; fuerat scilicet juveni huic nobilitate atque ingenio præstanti optimorum studiorum Palearius suator & auctor; aique ipse vicissim Palearium juvabat. Itaque in eadem epistola Palearius; Rationum nostrarum es particeps, au-
tor studiorum.... Est tuæ ingenuitatis, magnitudinisque ani-
mi cogitare, quod nos promovetis, quid promiseris, meminisci. Sequitur vero ibidem; Liberalitate tua nobis opus est, ut quæ tibi gratissima & jucundissima sunt studia sequamur; Bibliotheca Græca comparanda, Latini libri supplendi sunt. Latinorum magna est caritas, Græcorum mira difficultas. Ac de itinere suo Patavino; Obsecro, si sine te Patavium sit eundum, ne ab*

H 4

omni-

¹ lib. 1. ep. 9. „ Senas veni vi. cal. Novembris. Urbs est in amoenissimis collibus posita, fertilis, & copiosa omnium rerum; insecta partibus tamen, & factionibus prope enecta. Maxima pars nobilitatis per vicos & pagos diffusa habitat, quæ aliter ubique solet esse liberalium artium... Ingenia Senensium sunt acris atque acuta, sicut omnium Etruscorum; mulieres egregia forma; Juvenes Academicis excitatis oblectant se scriptis vulgaribus; felicitas illa linguæ Tuscæ hoc habet incommodi, ut avocet a Latina & Græca, quæ labore sunt comparanda; qui unus est hostis acerrimus studiorum... „

² Non Bono, ut eum appellat hic Haltbaverus, Tuscorum scilicet cognominum ignarus, deceptus verò, ut opinor, a loco illo sub finem orat. 111. *Quid me angis pietate ista tua, vir Bono & virtute insignis, Comes, & Dux studiorum meorum?*

³ orat. 3. pag. 76.

⁴ lib. 1. ep. 6.

omnibus destituti videamur : cupiebat scilicet ipse urbem videre , ut alio in loco ait ¹ , in qua Poetæ , Oratores , Philosophi non ignobiles habitabant , & quod sapientia in unam urbem commigraverat , veluti in aliquam domum , *in qua Pallas omnes artes docet* . Cupiebat etiam Roma Cincium abducere ² , atque in Hetruriam primum , deinde Patavium evocare , ac ejusdem liberalitate sumptus , qui necessarii erant facere . Cum tamen ille ad has litteras non respondisset , lentiusque ageret , versuram fecit Aonius , prædiaque , & domum per Pterigem familiarem suum , & Franciscum Corfinium vendidit . Id litteris postea acceptis , eidem significavit ³ . Nec tamen venerat , cum diem constituit Palearius discessus sui vi. Calendas Octobris ⁴ . Iter hoc peregisse , & Patavii fuisse , anno credo elapso , quo a Carolo , & Boninfigni retentus fuerat , cum ex ipsius litteris constat ⁵ , tum ex aliis Bartholomæi Riccii ⁶ , in quibus postremis hoc invenio esse scriptum Aonio ; *Ego te semel allocutus , sum cum Patavii agebas ; continuo enim postea ipse alio revocatus sum , tu vero in patriam rediisti , ut ne iterum quidem congregiendi copia esset* . Atque hinc colliges , & A. 1533. aut 1534. (quo Patavio excessisse Riccium narrant ejus vitæ Scriptores Cll. Emaldus , & Dandinus ⁷) fuisse Aonium , & in patriam remigrasse . Senas tamen cito rediit : nam Senis scribit Bembo ⁸ suppedere se , quod annum jam absentem nihil ad eum dederit litterarum . Cum tamen nihil , quod volebat , profecisset , rediit Patavium , quo etiam Bembo ⁹ eundem revocaverat . Habemus id ex alia epistola ad Sadoletum scripta Patavio ¹⁰ , in qua se ei libros suos de animorum immortalitate misisse significat ; respondet vero Sadoletus litteris datis vi Cal.

Junii

1 l. 1. ep. 8.   2 V. lib. 1. ep. 12.   3 l. 1. ep. 8.   4 l. 1. ep. 12.
 5 V. l. 1. ep. 14. 15.   6 Ricc. ep. l. 3. ep. 8. edit. Comin. 1748.
 7 in V. oper. præm.   8 l. 1. ep. 15.   9 ep. 16.   10 l. 2. 1.

Janii 1535.¹ De quibus Sadoleti litteris animadverto obiter, bis positas esse in epistolarum Aonianarum collectione; nec vero id errat in Amstelodamensi editione commissum, correctum esse in Jenensi². Patavii Aonius Benedictum Lampridium audivit; itaque de eo scribit Bernardino Masæo; *De Lampridio nostro puto te audivisse ex aliis, quanta cum laude proximis mensibus Demosthenis orationes nobis explicarit; agebat enim omnes illos Senatores, quos ille nominat, ipsum vero Demosthenem eo gestu, eo vultu, ea vocis conformatione vehementem, plenum spiritus, plenum animi, vocibus sonantem, ut fieri nihil posset pulchrius. Quam vellem nobiscum, mi Masæe, fuisses; scio ego, te omnem istam urbis magnificentiam, & popularem gloriam cum una Lampridii interpretatuncula non fuisse collaturum*³. Ad ipsum vero Lampridium nonnullæ extant Palearii litteræ; ut liqueat fuisse conjunctissimos. Atque hic non omitam de Lampridio errorem coarguere Historicorum⁴, qui mortuum ajunt A. 1540. Atqui illi scribit Palearius nunciatque⁵, solum legatum esse Tridentum, conventum vero a se cum ejus comitibus Florentiæ. Poli legatio incidit primo in A. 1542. iterumque in A. 1545.⁶ Error ex eo ortus, quod a Friderico Gonzaga Mantuam accitus, ut septenni filio Magister esset, diem obiit paulo postquam Mantuam pervenisset, ut in ejus tumultu dicitur apud Jovium⁷. Mortuus vero Fridericus septenni filio relicto A. 1740. Sed necesse est dicere (si recte illa de Gonzaga posita sunt) paulo grandiore puerum fuisse, & ab alio, quam a Friderico accersitum. Redeo ad Palearium, qui non solum Florentiæ fuit, sed Romæ quoque his annis, ut litteræ testantur Roma ab eodem datæ⁸. Atque ex iisdem colli-

¹ l. 5. ep. Sadoleti ep. 15.

² V. Amstelodam. edit. p. 434. & 562. Jenensium 479. & 624.

³ l. 10. ep. 19.

⁴ Baillet Jugemens p. 4. n. 307.

⁵ l. 1. ep. 17.

⁶ Pallavicin. Hist. C. Tr. l. 5. c. 1. & 8. Spondan. ad h. 2.

⁷ Elog. viror. list. illustr. p. 118. edit. Basil. 1577.

⁸ l. 3. ep. 7. 9. & c.

colligitur, in vicina Senarum loca Argianum, Areolæ Arcem, quæ Bellantis ipsius amici loca erant, sæpius diver-
tisse; multum etiam vixisse in municipio Collino. Senis
erat a. 1538. unde scribit Antonio Philonardo, Episcopatum
ab eo adeptum gratulatus¹: item a. 1542. litteras mittens
Francisco Corfinio, eo nimirum tempore, quo² *classis illa
barbarorum prædonum, quæ omnem prope Europam perlustra-
vit, in Senensium fines conversa occupavit eorum portus, oram-
que maritimam*. Adnotanda hæc fuerunt, quod ad hujus-
modi tempora recte ponenda necessaria omnino sint.

4. Orationes habemus duas Senis habitas a Paleario, pri-
mam pro Antonio Bellante, cum is causam dicere cogere-
tur, quod ejus cliens ex oppido, quod Colonia dicitur,
devexisset in Argianum, Bellantis prædium, Salis cados
duos, mulio pariter ex Argiano in Urbem cados tres: erat
vero lex Salaria, ne quis invitis imprudentibusque Salina-
toribus, seu præfectis, ex municipiis in prædia, neque e præ-
diis in castra, aut in Urbem sal asportaret, constituta in
eos, qui contra fecissent, bonorum mulctatione, & capitis
poena³. Ex hac defensione in se civium animos concitados,
Palearius conqueritur in altera oratione, quam habuit pro
se ipso; cum scilicet multi de eo rumores spargerentur, qui
eum descivisse a fidei Christianæ sinceritate, & cum Ger-
manis heterodoxis hominibus consentire criminabantur.
Habitæ hujus orationis tempus idem patefacit, decennio
ab acta causa Bellantiana, septennio⁴ postquam juvenes
eloquentiæ studiis coeperat instituere; quæ tamen institu-
tio

¹ lib. 2. ep. 17. V. Ughell. in Verulan. Episc. tom. 1.

² lib. 3. ep. 16.

³ Orat. 2. pag. 38.

⁴ Pag. 97. „ Quid tanto numero juvenes eruditi, &
eloquentes in senatum venistis? veluti accusaturi eos, quorum opera jam sunt
annum intermissa a vobis sunt spatia litterarum? . . . Deprecantur hi vos, P.C.,
& obtestantur per fortunas, per liberos vestros, ut ejus monitis, & præceptis se-
ptem annos secuti sunt studia liberalium artium, ejus vos existimationem, &
dignitatem a discipularum hostibus defendatis.

tio annum jam intermissa erat. Sed est unde etiam idem tempus aucupemur; ex eo scilicet, quod initio orationis atque alibi Franciscum Sfondratum compellat urbis Præfectum¹. Præfectus Senarum factus est Sfondratus anno 1541., aut eo, qui hunc proxime consequitur²; Episcopus vero Sarnensis die 2. Octobris 1543.³ Medio hoc tempore habitam orationem arbitror. Si annum eligimus 1541. aut 1542. septem annos continuos, quibus litteras Senis docuerit, non inueniemus: anno enim uno cessavit Palearius ante hanc orationem. Ergo detrudimur ad an. 1543. ita ut scholam habere coeperit continuo ac Patavio Senas rediit a. 1536.: eodemque anno egerit causam Bellantianam. Hujus quod dixi temporis habitæ orationis ad se defendendum, hanc habeo conjecturam, ut opinor, non contemnendam, petita a Bernardini Ochini fuga: eum enim hominem intelligere, cum Bernardinum Ocellum nominat, plane mihi est persuasum; jam vero de eo ait⁴; *Bernardinus Ocellus vir durus et ac horrida vita, admirabili illa abstinentia istis ipsis diebus accusatus, quod vos non valde erectos videret ad se defendendum, et sustentandum, de fuga consilium cepit: nunc civis vester Italia omni . . . . expulsus, et ejectus, in remotissimis ab Hetruria nostra locis vagatur solus, et peregrinus*. Fugam vero hominis illam consignant Annales⁵ a. 1542. Atque hinc nimirum videas, verum fuisse crimen Paleario imputatum, hæreticis hominibus, atque iis, qui novas in religione res molirentur, addictum fuisse; Ochinus enim, etsi multos antea fefellisset, post fugam tamen, a bonis omnibus reprehensus desertusque est: neque hoc non vidit Palearius. Itaque de eo Sadoletus scripsit; Sadoletus vero hic quoque temperantia usus est illa, quæ in hominum etiam gravissimorum offensionem incurrit. Alia etiam ex eadem oratione,

de

¹ p. 71. 93.² V. Malavolt. Hist. part. 3. pag. 142. &c.³ V. Ughe. tom. 1.⁴ pag. 91.⁵ Roverius ad a. 1542.

de quibus se purgare conatur, contra eum elicias. Unum hic ponam dumtaxat; librum a Paleario scriptum esse *de beneficio Christi*¹, quem male, ut ego quidem arbitror, inter opera Palearii deperdita recenset *num.* xv. Hallbaver., & tantopere desiderat Grævius. Impia habuisse hunc librum multa, ex eo liquet, quod jamdiu relatus est in eorum indicem, quorum lectio est Christianis hominibus interdicta², & *Lutheranus liber* vocatur in ejusdem refutatione ab Ambrosio Catharino Polito instituta³. Ceteram non solum apud Sfondratum, sed etiam apud Archiepiscopum Senarum Franciscum Bandinum causam dicere coactus est. Eum judicem sibi futurum Pterigi scripsit⁴; idque cum in Galliam legatus Sadoletus proficisceretur, idest a. 1542. Antea ergo id factum est. Et illud quidem judicium, atque hunc judicem subindicat, cum *Antisitem*, cum *Præfectum sacrorum* nominat; cum narrat, testium mendaciis se vidisse conspersa omnia; itaque petiisse, ut quæ testes dedissent, ea coram potius se præsentare dicerent, coactos non fuisse; adeoque capitis prope fuisse condemnatum; tandem vero absolutum⁵. Extat etiam ejusdem Aonii epistola⁶ Thomæ sacri Palatii Magistro (is est Thomas Manrique, qui in eo munere successerat Danieli de Crema⁷) cum suspicaretur, ut ad eum quoque ab inimicis deferretur suum nomen; & accusationis ca-
put

1 *Orat.* 3. *pag.* 90. „Sunt enim homines acerbi, duri, criminosi, apud quos ne parens quidem, & Deus salutis nostræ Christus, omnium gentium, omnium populorum rex, omni ex parte laudari potest; cujus ex morte quantæ commoda allata sint humano generi, cum hoc ipso anno Thulæ scripsissem, objectum fuit in accusatione „

2 Index libr. prohib. Pauli IV. Pii IV. &c. V. etiam Indicem librorum Italice Scriptorum in fin. Ind. Clementis VIII. a. 1592. *pag.* 50.

3 „Compendio d'errori, & inganni Luterani di un libretto intitolato Trattato utilissimo del beneficio di Cristo Crocifisso, e contra due altri libretti e una lettera dell' Ochino al Magistrato di Balia di Siena, scritto da Ambrogio Caterino Pollei. In Roma per Girolamo de' Cartolari 1544. 4 *lib.* 3. *cap.* 81.

5 *pag.* 930. 6 *lib.* 3. *cap.* 10. 7 V. Echard. *tom.* 2. *pag.* 229.

put demonstrat. Scripsit hanc cum Roma rediret ¹, eo anno, quem diximus 1542.; qui quidem annus is est, quo intermissam esse juvenum in litteris institutionem dixit. Cum vero in litteris ad Thomam commemoret Apologiam quamdam suam, cujus exempla, exceptis tribus, ut inimico suo reconciliaretur, combuissent, patet ab oratione, quæ nunc extat, & scripta postea est, esse diversam; ut male utramque confuderit Hallbaverus ², alique nonnulli.

5. *Propositis a Senensi Rep. honestis præmiis factum esse Latinarum ac Græcarum litterarum Doctorem publicum*, affirmant verbis ferme iisdem Grævius, & Hallbaverus ³. Verum id ego doceri productis argumentis velim. Cur dubitem, hæc sunt; quamquam se juvenibus erudiendis operam contulisse significat, eosque monitis suis atque præceptis septem annos secutos esse studia liberalium artium; tamen de publica hac professione nulla in ejus epistolis vox est, nullam orationem sive prælectionem, qualia istius muneris esse solent (& Palearii Lucenses, & Mediolanenses extant) habemus. Contra vero, septem illis annis elapsis, cum pro se diceret, adversarium interrogat; an post causam Bellantiam ⁴ dictum a se aliquid, aut scriptum proferre possit? Quod quidem fieri ab eo non potuit, si publicas prælectiones habuisset. Præterea cum docendi munus peteret, repulsam tulisse cum ipse, tum amici ejus testantur ⁵; liquet vero tum petivisse, cum septem ipsos annos privatæ, ut ego arbitror institutionis exegerat; publicus vero Magister fuerat ejus inimicus, quem Machum Blateronem appellat. Nam Antonio Placido scribenti de repulsa ita respondet ⁶; *Noli enim putare, me jam inde a principio non prævidisse rei totius exitum, qui in sevitiam hominum, qui factiones, qui inconstantiam probe nossem... An Macbi Blateronis infantia, cujus perbelle ab Aretino fabula scri-*

¹ lib. 3. ep. 9.

² num. 17.

³ num. 6.

⁴ pag. 82.

⁵ lib. 3. ep. 14.

⁶ lib. 3. ep. 15.

scripta est, ferri decennium potuisset, si inter primarios senes aliqui extitissent amatores Latinitatis? Hercle cum istud mihi in mentem venit, incipio vereri, te, & Sallustium, & Faustum nostros minus fore gratiosos apud barbatulos istos, quod vos vel quasi perduelliones, vel perfugas habeant, qui ab eorum castris profugeritis, & elegans purumque dicendi genus secuti, rejecistis sordidum, & vitiosum. Atque his postremis verbis indicari mihi videtur aperte, a Blateronis schola hos venisse ad Palearium. Blateronem vero decreto publico docuisse, superiora omnino declarant. Addas, quæ repulsam passus cum Antonio Placido conqueritur¹; nos semper vel præteriti sumus, vel oppugnati. Quid plura? Testatus nobis est vir nobilissimus eruditissimusque eques Jo. Antonius Peccius, se diligentissime evolutis Patriæ fastis, in quos nomina Professorum relata sunt, Palearii nomen invenire nunquam potuisse. Non omitam hic dicere de illa Aretini fabula. Hanc de Blaterone actam, alibi etiam Palearius narrat². Sed quænam sit ex illis, quæ extant Aretini quinque, difficile est dijudicare, etiam utrum extet³, aut quando acta. Eo tempore suspicor, quod hoc nostrum multo præcessit; quando nimirum Venetiis fuit, unde ad Fossas Claudias oppidum, quod vulgo nunc *Chiozza* appellatur; inde videtur Senas; Senis dejectus a petitione sua, sive, ut Aonius ait⁴, lucri cupiditate Lucam quasi aliquis magnus hector venit. Palearius postquam repulsam passus est, quantum ex ejus epistolis conjicere possum, nunquam ferme Senis, sed aut in municipio Collino, aut in Argiano Bellantis, aut in arce Areolæ consedit; donec invitatus a Lucensibus in eorum se urbem contulit.

§. III.

¹ lib. 3. ep. 15.² lib. 3. ep. 17. pag. 499.³ V. vitam Petri Aretini

a Cl. Manzucchello scriptam pag. 225. &c.

⁴ lib. 3. ep. 17.

§ III.

6. **L**Ucam venisse A. MDXLVI. aut sequenti, necesse est ponere : nam Bembo, & Sadoleto petentibus, sive eum commendantibus venit. In altera vero oratione, quam Palearius Lucæ habuit, sunt hæc ab eodem dicta : *An nescitis, ab eloquentissimo, & ornatissimo viro Petro Bembo, qui superioribus diebus triste sui bonis omnibus desiderium reliquit, quem mortuum etiam bonoris causa nomino, historiam esse scriptam de rebus Venetis ?* Obiit autem Bembo xv. Kal. Febr. A. MDXLVII. & eodem anno xv. Kal. Novembr. Sadoletus. Atque oratio illa altero, quam Lucam accesserat, anno habita videtur. Cum enim dicit, *superioribus diebus esse Bembum mortuum*, satis significat, parvum admodum ab ejus morte spatium intercessisse : non ergo fieri potuit, ut eodem anno primam orationem haberet. Quid ? quod idem numerus orationum declarat. Cum enim bis singulis annis ¹ ei dicendum esset, quinquennium hoc institutum tenuit ; orationes vero habuit novem. Quinquennium Lucæ dixisse, idem diserte testatur, ita orsus orationem de Felicitate ² ; *Accessit, P. C., quintus annus muneri meo, in quo dies hic mihi apud vos finem dicendi affert, idemque iis absolutis, quæ restabant, initium quiescendi.* Tunc munus docendi deposuisse animadvertit Hallbaverus. Quamquam si verba scrutemur, non docendi, sed dicendi, ut aiebam, munere se abdicavit. Invitatus enim fuerat ante quinquennium, ut in novorum Tribunorum delectu verba faceret, vel laudando, vel docendo aliquid, quod civibus, & Reip. felix esset, & salutare ³. Ita ergo postrema hac oratione Senatum alloquitur, ubi dixit nullum suavio-rem cibum esse animis, quam contemplationem rerum di-
vina-

¹ Orat. 5. pag. 117.² Orat. 12. pag. 167.³ Orat. 5. pag. 108.

vinarum; Cujus ita me, P. C., desiderium tenet, ut jam plane ardeam, & contineri non possim, quin rogem vos in conspectu populi Lucensis, loco, & ad petendum, & ad impetrandum aptissimo, ut maturiore jam etate mihi, bona cum venia vestra, liceat deponere hoc onus dicendi, quod melius suscipere ac ferre possunt, qui hoc tempore apud vos ingenio, & etate maxime florens. Cum tamen addat; quo ego illud prosequar, ad quod jam non populus Lucensis, sed tu me vocas (Deum scilicet compellans): cui ego hos, qui me tam amanter quinquennium aluerunt, & sustentarunt, commendabo? Utrumque fecisse puto, ut & Latinæ ac Græcæ interpretationis, itemque dicendi munus deponeret. Itaque egit de Pagano Paganio ad id evocando¹. Ipse vero hoc onere solutus Pisæ fuit² in Pancratiano Arnulphini³. Cæcinianum etiam tuum, & municipium Collinum, arbitror videre voluisse; nam de eo extant litteræ Pterigi Gallo familiari suo⁴; in quibus conqueritur cœli illius gravitatem ferre non posse, amisisse bonam valetudinem, quotidie ægrotare magis, neque inedia, neque purgationibus levare: quibus quidem malis moerorem quemdam accessisse ait prope continuum, vel ægitudine ipsa, in quam vis morbi conversa est, vel, inquit, quod optimos, & amicissimos viros, qui proximis superioribus annis inserierunt, Sadoletum, Bembium, Flaminium, Sfondratum desidero. Obiisse M. Flaminium A. 1550. aut proximo 1551. posuerat Bailletus⁵, sed primum annum eidem fuisse fatalem XII. Kal. Martii Franciscus Mancurtus⁶ decernit; atque eodem decessisse Franciscum Sfondratum ex ejus epitaphio constat⁷. Hæc causâ relinquendi muneris illius fuit: Accessit altera, sive eadem potius, ex nimio, quo frangebatur, ingratoque labore. Hoc ille testatur scribens Bartholomæo Riccio;

¹ V. lib. 1v. ep. 14. 15. 16.

² V. ep. 14. lib. 4.

³ ep. 13.

⁴ lib. 4. ep. 28.

⁵ Jugem. num. 1307.

⁶ In V. præmissa edit. Carmino

Flamin. Cominian. 1727.

⁷ ap. Argelat. Bibl. Mediol. to. 2. col. 1263.

& Ciaconium tom. 3. col. 701.

cio¹; *Moriar*, inquit, *si non me angunt putidissimæ Interpretationes meæ sive Græcæ, sive Latine; in quas veluti in pistrinum detruxi me, non tam imprudentia, quam necessitate. Ego enim, ut ex meis studiis nosse potuisti, semper judicavi obscurum, & sordidum iis, quorum ingenio aliquid fieri potest illustrius, si interpretandis scriptis aliorum humiles ac demissi, quasi servitia ancillentur. Sed cum mihi res domi esset angusta, uxor lauta, liberi splendidi, & propterea magnos sumptus facerem, mancipavi prope me iis studiis, a quibus semper abhorruï: nam cum Lucenses homines honestissimi propositis præmiis invitarent me singulorum dierum unius horæ usura ad interpretandum, accepi conditionem duram mihi, & asperam, & vero etiam odiosam. Dicendum est enim quotidie, & ex tempore, quod in primis est sopsistæ: id ne faciam, sumo mihi semper aliquid temporis ad meditandum, in qua re plurimum noctes me adjuvant. Cum tamen inopiam, & jejunitatem interpretum non probem, & multa e penu locupletissimo Græcorum petenda esse ducam; quicquid diei reliquum est, in Scriptoribus Græcis legendis tero. Non male tamen, aut sine fructu operam suam collocavit. Itaque gloriatur²; cum eloquentia suo veluti regno pulsa jaceret in situ, & squalore; atque ea caligo perstrinxisset mentes hominum, ut qui pejus dicerent, melius loqui putarentur; qui obscurius, litteratius quam ceteri; hæc verò pestis late grassata cum reliquas Italiæ urbes, tum Lucensem quoque invasisset; postquam studiorum tota ratione mutata S. C. factum est, ut ipse accerferetur; Ego, inquit, *vocatus consilio, hortatu, monitu civium vestrorum, primus in hac urbe barbarorum claustra fregi, obsessos circumvallatosque adolescentes eduxi, & veluti e teterrimo carcere liberavi; declamavi totos dies domi, in ludo, ante curiam, utinam licuisset in Senatu. Dolet tamen postea sibi non relatam gratiam;**

Cl. Vir. Ep. To. II.

I

tiam;

1 lib. 4. ep. 4. pag. 508.

2 Orat. 8. pag. 141.

tiam ; & cum iterum de eo ageretur , an in eo munere esset retinendus biennio elapso , repulsum tulisse : licet posset , ut idem narrat ¹ , frequentes Senatores gravissimi , & amplissimi viri summa contentione , incredibili studio , ardentissimis animis egerunt ejus causam , cum commendatione etiam instituti , vitæ , morumque illius : itaque eorum opera prorogatum est in annos tres , ut scribit Francisco Corsino ² . Hac eadem epistola cum invitaretur ab amico , ut Hernicos suos reviseret ; æstivis seriis id posse a se fieri dicit . Agit etiam de orationum suarum editione ; quam credo ad id usque tempus distulisse , cum occupatione muneris illius publici elapso quinquennio solutus est . Extant enim *Epistolarum libri* iv. *Orationes* , & *de animorum immortalitate libri tres* Lugduni a Gryphio edita A. 1552. Antea orationem in Murenam miserat Andreæ Alciato ³ : mortuus est enim Alciatus Prid. Id. Jan. A. 1550. Itaque cum Paleario conqueritur Riccius , quod se de ea celaverit ⁴ eidem scribens A. 1552.

7. Ad hunc annum non Lucæ quidem continenter mansisse , ex Hetruria tamen non ferme excessisse , autumo . Ex Hetruria enim evocatus est Mediolanum ⁵ anno , ut dicemus , 1555. Hoc vero tempore , quo Lucæ erat , periculoso morbo ejus uxor ægrotavit , qui morbus occasionem præbuit elegantissimo epigrammati , quod in epistola quadam legitur ⁶ . Non omittam dicere , quanta Palearius hoc tempore litterarum laude floreret . Nam , ut eos præteream , qui illius amicitiam impense coluerunt , datisque litteris ambiciosius appetere visi sunt (quod ex epistolis ipsorum , & Palearii cognoscere licet) unus legatur Riccius in litteris Alberto Lollio scriptis ⁷ , ubi *mirificum Scriptorem*

¹ *Ibid.*   ² *lib. 4. epist. 20.*   ³ *V. epist. lib. 4. 21. 22.*   ⁴ *lib. 5. ep. 8.*

⁵ In diplomate quo immunitates ei conceduntur edito post Præfat.

⁶ *lib. 4. ep. 25.*   ⁷ *lib. 4. ep. 25.* Riccil .

rem appellat; nec Bembo & Navagerio (quibus hominibus!) æquat modo, sed anteposit. Lollius vero ipse, scriptor in paucis (præcipue Tusco sermone exaratis operibus) elegantissimus, Hetruscæ linguæ laudationem, Aonio nostro dedicavit, admiratione nimirum ejus ingenii, cum haberet ceteroquin complures, quibus eam inscribere posset. Editæ est ea oratio separatim A. 1555.¹; id vero Aonio Riccius jampridem significaverat², cum Romulus Amaseus, & Lazarus Bonamicus duo bonarum artium splendidissima lumina nuper extincta essent, idest A. 1552.³

6. I V.

8. **M**ediolanum accitus est Palearius *per litteras publicas*, optimi etiam maximi regis nomine, ut idem oratione, quam continuo habuit, narravit 4: intelligit autem Philippum II. Caroli V. filium; subjicit enim postea 5; *Video P. C. civitatem vestram a prudentissimo, & sapientissimo Imperatore Carolo V. Cæsare Aug. delectam atque assignatam Philippo filio suo Regi, pio, forti, ac felici, quasi firmamentum, & columnen regnorum, quæ multa ac ingentia pater illi, & fors fortuna, vel ut melius dicam Deus concessit. Habuit hanc orationem, ut ipse filiis suis scribit 6, iv. Kal. Novembr., cum Mediolanum venisset xvi. Kal. Novembr. Hæc cum legerem, arbitrabar post annum 1555. Palearium ad hanc urbem accessisse; non enim animadverteram, quod ex paullo antiquioribus Scriptoribus docent Thuanus 7, & Muratorius 8, antequam cetera regna Carolus filio concederet,*

I 2

1 Venetilis apud Simonem Bordonnæ in 4. 2 lib. 3. epist. 9.

3 Unde & Thuanus refutatur, qui mortem Amasei consignat A. 1558. Nam de tempore obitus Bonamici constat ex Epitaphio Patavii posito.

4 Orat. 13. pag. 176. 5 pag. 180. 6 lib. 4. ep. 30. 7 ad A. 1554. tom. 1. pag. 469. edit. London. A. 1733. 8 in Ann. Ital. ad A. 1554.

ret, Mediolanum ei tradidisse; quod hic quoque, Mediolanensis urbis laudi deputans innuit Palearius. Itaque illud extremo anno 1555. factum est, hoc anno 1554. Rem tamen decidit, tempusque aperte significat, quo Mediolanensem scholam accepit, Riccius eidem Paleario scribens¹, eodem momento esse, quod Aonio gratuletur, & secum doleat: quod Mediolanensi publicæ scholæ ille delectus sit, gratulationem postulare; quod verò id ei Majoragii obitu successerit, magnum dolorem afferre. Scripta est epistola Kalendis Januariis A. 1556. decesseratque Majoragius Prid. Non. April. A. 1555. Dubitari ergo non potest, quin hic idem annus Mediolanum ad publicam Scriptorum Græcorum Latinorumque interpretationem adduxerit Palearium. Quam ibi sit honorifice susceptus narrat filiis suis²: *Mediolan m veni xvi. Kal. Novembr. Aspectus urbis ita mihi placuit, ut nisi me vos, charissima pignora, arctissime teneretis, facile possem capi, & Hetruriæ oblivisci . . . . Crassus nos amanti sine accepit, apud quem adhuc sumus: ejus consilio freti Senatores omnes domum singillatim visimus, & salutavimus; qui me contra perhumaniter sunt complexi, & honorifice resalutarunt: magni heroes. Ante diem 14. Kal. orationem habui in templo Virginis a Scala frequentissimo Senatu, Præsidibus, Prætoribus, Tribunis ærariis, omnibus denique ordinibus adhibitis, advocatis Collegiis Jurisperitorum, & Philosophorum. Tantus fuit concursus civium, ut non modo in templo, sed in compitis ac viis, quibus sex in eadem itur, angustissime staretur: postridie ejus diei deductus sum in gymnasium publicum &c. In oratione verò, quam habitam ab eo diximus, narrat; cum stipendia ampla atque magnifica constituta essent interpreti publico Græcæ, & Latinæ linguæ, Mediolanenses ne rogatos quidem sibi ea auxisse, & rationem habuisse itineris, rerumque suarum,*

ut

¹ lib. 5. ep. 11.² lib. 4. ep. 30.

ut commodissime ad illos veniret, nihilque sibi deesset, quominus diligenter delatum assignatumque munus exsequi, & explere posset. Hoc illi opportunissimum accidit: premebatur enim angustiis rei familiaris. Itaque filius scribit; illis unum a se patrimonium esse virtutem, & studium litterarum, additque¹: *Fortune exiguae nostrae sunt, praediola amœna potius quam fructuosa, quæ afflicta bello Senensi proximo sine pecore vix familiam alunt: vectigal oppidanum duplicatum est, tributum sepe imperatur majus, quam vires nostrae ferant; quo loco res sit, videtis: ac de dote etiam paranda eorum fororibus, cum jam grandiusculæ sint, se sollicitum ostendit; spondetque, se aliquid de stipendio suo corrasurum, quamquam hoc male habeat, & diuturnitas belli Gallici efficiat omnia duriora. His litteris proximum bellum Senense indigitat, quod præcipue A. 1554 exarsit: postremum vero illud de stipendio suo magis explicat in litteris ad Luifinum² A. 1560. datis; in quibus cum leges, exiguum mercedem in annum sibi propositam, in ea exigenda tantum esse exsudandum laborem, ut eum jam vitæ tædeat; mirum erit, si sibi constare Palearium arbitreris. Sed rem omnem explicat epistola nostra, quam vulgamus, Bruto scripta anno, ut ibidem observamus, 1559., cum superiore ad Luifinum illa scripta sit, quando scilicet nondum immunitates acceperat, quæ demum illo 1559. collatæ fuerunt³. Atque ex litteris pariter nostris constat, annum primò fuisse hoc munus, deinde in triennium prorogatum. Sex annos fuisse Mediolani, scribit Hallbaverus: Sed manifesto tenetur ex litteris nostris, ubi decennium jam fluxisse ab adventu suo in eam urbem ipse affirmat. Sunt etiam in iis multa, quæ hanc vitæ Aonii partem illustrare possunt.*

§. V.

9. **R** Estat postremus ejusdem vitæ actus, isque, ut in Tragoediis esse solet, acerbis ac luctuosus. Mediolani cum esset, & commissio sibi munere strenue fungeretur, etsi, ut idem ait ¹, ætate confectus, & infirmissima valetudine, Romam venire jussus est, ut causam diceret violatæ religionis. Ediçtum propositum dicitur *litteris Reverendissimi Domini Cardinalis a Pisa*: quod ego interpretor de Francisco Pisano Cardinali Veneto, Episcopo Ostiensi, & sacri Collegii Decano ²: non enim video, cui præterea his temporibus illud nomen convenire possit. Romam cum venisset, fuissetque ejus causa acta, capitis damnatum Palearium, nemo ignorat. Quando vero id acciderit, nondum fuit exploratum. Qui *Actiõnem ejus in Pontifices Romanos*, impium sane & detestabile opus, vulgavit, non quidem supplicio affectum (ut Niceronus huic ipsi Scriptori imputat) sed *captum* affirmat anno circiter MDLVIII., idque se ait ex ejus ipsius amico quodam homine didicisse: Sed quod factum Pio V. Pontifice fuit, fieri eo anno non potuit. Nec tamen arbitror, non aliquid in narratione elucere veri, modo numeri restituantur, & pro MDLVIII. (quod fieri facile potuit detricta x.) legatur MDLXVIII. Etenim Palearium A. MDLXX. poenas remeratæ Christianæ fidei morte luisse, exploratum nunc esse debet, ex monumento illo egregio, quod Romæ extat in codice, in quem morte damnatorum nomina referuntur, servaturque ad *S. Joannis Decollati*, ut vocant; quod monumentum vulgavit nuper litteratissimus, & eloquentissimus vir Hieronymus Lagomarsini ³, nosque iterum exhibe-

¹ *Epist.* 25.   ² *V. Ciaconium tom. 3. col. 412.*

³ *Tom. 2. epistolar. Pagan. pag. 188.*

hibemus, adjectis litteris, quas proxime antequam plesteretur scripsit suis. Cum ergo causa finita fuerit anno MDLXX., temporis vero aliquid, imo non exiguum spatium interponi oportuerit inter hunc diem, atque illum, quo fuit comprehensus; Romæ præsertim cum causa ageretur, ubi lentius ista, quæ revocari postea non possunt, tractari solent; nihil propius videtur vero, quam ante biennium, idest A. MDLXVIII. Mediolano accitum Palearium. Sed rem omnem aperire ipse videtur iisdem litteris, totum id tribuens conspirationi in eum factæ, *ob orationem*, inquit, *latinam scriptam pro me ipso, & impressam annis ab hinc plus xxv.* Orationem illam habitam posuimus A. MDXLIII. a quo anno, annus MDLXVIII. est xxvi. Atque hæc scripseram, cum vidi Laderchium in Annalibus¹ comprehensum dicere Palearium A. 1567, quod fortasse ex actis in ea causa, cognovit. Propius ergo his conjecturis ad eum diem accesseram. Sed eundem cum postea supplicio affectum ait A. 1569. errasse omnino arbitror. Insignius vero errarunt Scriptores ceteri, Bailletus², Nicronus, Bailius, Grævius, Hallbaver³ anno consignantes 1566, ducem, ut ego arbitror, Thuanum secuti, atque hic ubi minime oportuit Simlerum, sive Frisium⁴ reprehendentes. Errorem inde ortum credo, quod sunt ex historicis nonnulli, qui initio Pii V. Pontificatus id narrant. Sed hoc illi faciunt, ut cum aliis conjungant eodem aut simili supplicio, ob eandem causam affectis, ne sæpius eandem rem diversis in locis obrudant; quod ipsum diserte vidi significare Auctorem vitæ ms. s. Pii V. quæ in Bibliotheca nostra asservatur. Annum ætatis LXVIII. tunc egisse Palearium ex rationibus

I 4

nostris

¹ ad A. 1568. num. 40.   ² Jugem. num. 1307.   ³ num. 12.

⁴ Nicronus adnotavit, Simlerum, quem Bailius allegat, A. 1555. designare; itaque hunc esse Jo. Jacobum Frisium. Est etiam qui mortuum Palearium scribat A. 1566. Spondanus ad h. a. n. 4.

nostris liquet, quas superius abunde explicavimus. Itaque quod in litteris paulo ante obitum scriptis septuagenarium se vocat, facit consueto more, quo, cum e re nostra est, proximum denarium numerum pro inferiori, qui paululum ab eo deficiat, sumimus. Hæc causa tamen fuit, cur natalem ejus annum MDIII. potius, quam sequentem eligeremus. Nec vero est de genere mortis aut supplicii dubitandum, de quo tantopere nonnulli digladiantur inter se. Roste suspensum, suspensi vero & mortui corpus crematum, ex eodem monumento nostro liquet.

10. At quid de mortis causa dicimus, crimineque illo, quod virum certe eloquentissimum turpissimæ morti addixit? Bailletus assignat hanc unam, quod dixerit, S. Inquisitionis Tribunal, sicam esse in litteratos homines districtam. Idem habet, qui Ecclesiasticam historiam, Cl. Fleury deduxit, ad A. MDLXVI.¹ Niceronius addit alteram, quod honorificentius compellasset Germanos homines heterodoxos, atque affirmasset, laudabilia in his nonnulla inveniri. Atque hos nimirum Thuanus prævit, scribens²; *Postea & Amnius Palearius, cujus eruditionem singularem scripta ipsius testantur, eadem pœna affectus est Romæ, cum convictus esset dixisse, Inquisitionem esse sicam districtam in litteratos.* Atque idem alibi etiam impudentius, sive suis hoc efferebat verbis, sive per summam improbitatem affingens Mureto, damnatum dicit³ *ob nimiam in pietate simplicitatem.* Alia sunt, idest purus putus Lutheranismus, cujus convictus idoneis fuit testibus Palearius; quod quidem ex *processu originali*, ut ipse ait, probat Laderchius, ac nominatim ejus errorum capita recenset.

1. *Negabat esse, ac reperiri Purgatorium.*

2. *Morem improbabat mortuos in Ecclesiis sepeliendi, aliisque hujus-*

¹ 10.34. p.335. edit. Paris. 1734.

² 10.2. p.483. edit. Londin. A. 1733.

³ lib.1. de vita sua oper. tom.7. pag.22.

hujusmodi mortuorum factorem rejiciendum, antiquorum Romanorum more, qui mortuos extra urbem sepelire consueverunt, affirmabat.

3. Contemnebat, maleque sentiebat de statu & habitu Monachorum, eos comparando Sacerdotibus Martis, qui ferebant ancilia per urbem, canentes, & tripudiantes, & Sacerdotibus Cybelis abscissis, & velut lunatis colla contorquentibus, & Magis Gallorum, eosque ex vario habitu religioso irridebat.

4. Videbatur attribuere justificationem soli fiduciae in divina misericordia, remittente peccata per Christum.

Testes vero prolati sunt hujusmodi, ut exclamaverit Palearius: Si DD.VV. habent tot testes idoneos contra me; nihil est, quod vobis, & mihi molestiam diuturniorem afferatis. Quod si vel ex iis quae edita sunt, causam Palearii qualis fuerit aestimare velimus; bene habet, quod est nunc in manibus hominum ejus Actio in Pontifices Romanos. Qui ita aliquando sensit aut scripsit, huic putemus obsuisse dumtaxat nimiam in pietate simplicitatem? Nihilne in omni vita damnandum fecisse? Nihil extulisse aliud, quam illa in Tribunal Inquisitionis probrosa verba? Nihil, praeter hoc unum, prolatis testibus, causa cognita inventum? Non potius adversus puram sinceramque Christianam Religionem perverfos sensus, non impios sermones, non blasphemam doctrinam, & seditiosam? Et sane si quis orationem illam pro se habitam Senis nunc quoque legat; videbit hominem, qui virus sive grande aliquod malum in venis atque visceribus inclusum contineat, licet effundere foras non magnopere audeat, auresque piorum, & fortasse Quaesitorum fidei reformidet: ita ibi nostrorum hominum, idest Catholicorum litteras, moresque damnat, contra vero haereticorum impense laudat atque extollit. Magis ergo sincere vereque Hallbaverus¹ primam hanc causam damnationis

tionis Palearii affert: *quod cum Germanis, scilicet cum Luthero & sociis, sentiret*. Nec sensisse tantum puto, sed errores suos in vulgus spargere ac propagare conatum; quod ex nonnullis ejus libris, de quibus superius diximus, liquet. Hoc magis etiam persuadet is, qui Palearium damnavit, Pontifex Romanus, quem, utut hoc loco hæretici præferim Scriptores dilacerent, constat tamen sanctissimis moribus fuisse, integerrimæque vita, cui non levitatem, non præceptum odium, non incuriam in re tanta objicere, nisi impie omnino possis. Quod si severior aliquanto est habitus, fuit illa virtus summopere illis periculosissimis temporibus necessaria. Cujus rei (etsi est per se apertissima) testem tamen dabo virum ab assentatione atque indulgentia in Pontifices Romanos, si ullus alius, alienissimum Johannem Baptistam Adrianum, hæc in ipsa descriptione supplicii Petro Carnesecho, & Julio Zannetto irrogati, idest in pari causa scribentem¹; rem fuisse opportunissimam eo tempore, ut in hujusmodi homines animadvertetur; hoc ipsos Principes exoptasse, cum ex iis, quæ vel in Gallia, vel in Belgio acciderant, edocerentur, magnas ex hac sentiendi libertate inclinationes Rerum publicarum & Regnorum fieri. Quid? in Christianis institutis, in Fidei sinceritate, in integritate morum, nonne idem factum esse deploramus? aut hæc pati Pontifices æquo animo poterant?

12. Græ-

¹ *Hist. lib. 19. pag. 755.* „E fu cosa in quel tempo molto opportuna, quando il male n' andava impigliando, e l' esempio della Francia, e della Fiandra, e delli altri Paesi bassi sottoposti al Re Cattolico, faceva, che i Principi Seculari finalmente si accorgevano, che i movimenti della Religione ne' popoli riscecono il più delle volte in mutamenti di Stati. Perchè in quelle parti essend' avvisi già molti anni innanzi, e di Germania, e di Ginevra cominciato a gustarsi di cotali torte opinioni della Fede, i popoli volevano vivere a lor senno, e schernivano non solamente i buoni ordini della Religione, ma i reggimenti ancora e la giustizia stessa temporale „.

II. Grævius, siue quicumque sit Auctor præfationis in Amstelodamensi editione, subdit, post hanc damnationem facile colligi *scdissimæ ruinæ involutam fuisse totam Aonii domum, atque innocentes liberos, tamquam καθάρματα, & purgantia Iusralia, omnibus exsecrationibus devotos in extrema rerum omnium inopia damnatum spiritum exhalavisse*: nam mater, inquit, jam exempta erat rebus humanis. Atque idem iisdem ferme verbis Hallbaverus. Revera quis exitus fuerit liberorum Palearii, fateor me ignorare; quod vero domus & familiæ ruinam, direptionem, spoliationem deplorant, mentiri eos, & ex odio in Pontifices Romanos id dicere ex Italicis litteris, quas ipsa in morte Aonius exaravit, manifesto apparet. Atqui etiam, si id factum fuisset, quid in huiusmodi criminibus, quæ publicum maximumque bonum, idest Catholicam Religionem aggrediuntur, & Christianam Remp. convellunt, esset reprehendendum? Nonne est huiusmodi poena, non dico solum Imperatoriis, sed antiquissimis legibus, in Remp. aliquid molientibus, constituta? *Acerbum est*, ajebat Tullius¹, *parentum scelera, filiorum poenis lui: sed hoc præclare legibus comparatum est, ut charitas liberorum amiciores parentes Reip. redderet*. Sed, ut dixi, certum est, Scriptores illos nostrorum odio in errorem fuisse impulsos. Neque, cum jam rebus humanis exemptam faciunt Palearii uxorem, non turpiter errant: illi enim moriens scribit Palearius. Susceperat vero ex ea duos filios, filias item duas. Illos sæpe in epistolis suis appellat; atque in xxx. libri iv. Lampridium Dorotheum, & Phædrum Theophilum; frequentius² Lampridium, & Phædrum; filias vero Aspasiæ, & Sophonisbæ³. Horum natu major Lampridius erat, quem daturum operam Philosophiæ cupiebat erudiri plus litteris Græcis, Phædrum studiosum juris civi-

¹ in Brut. n. 12.² lib. 4. ep. 9.³ Ibid.

civilis magis exornari Latinis, ut illis scribit ¹, & Vincen-
 tio Portico J. C. : *Sunt præterea*, inquit ²; *mibi duo liberi*,
quorum alterum Latinis & Græcis litteris, & Philosophiæ
naturali dare operam volo, alterum Latinis, & Jurisperito-
rum facultati: huic Græcorum librorum copiam feci, illi ju-
ris civilis supellestilem paro, cui te ducem do, amicum, tu-
torem, patrem, ut his nominibus filio meo plurimum debeas.
 His ætate filias anteivisse, conjicio ex alterius ³ epistolæ
 loco Pterigi: *Diligo frugalitatem, odi luxuriam; Aspasia*
viaticum possit, mox petet Sopbonisba. Quid Lampridio, &
Phædro fiet? Obsecro ne suavissimos pueros perdamus. Hanc
 epistolam dedit Luæ; itaque illis auctus jam fuerat, at-
 que eo ipso tempore, quo ibidem erat, filiolum ei natum
 necesse est dicere; nam graviter uxor laboravit ex partu ⁴.
 Cum venit Mediolanum, id ætatis erant filii, ut quæ
 acta ab eo fuerant, narrare ipsis per litteras, & de studiis
 admonere potuerit ⁵; filias vero jam fuisse *grandiusculas*
 affirmat, & cum propediem in alias essent familias mitten-
 dæ, dotem poscere. Minuta hæc persequimur, ut vi-
 deant omnes, quam verum sit, quod Grævius sive Au-
 ctor quem toties nominavi præfationis scripsit; ideo an-
 num, quo Palearius obiit & cetera ejus viri ignorari,
 quod id maxime nos curemus, ut eorum, qui hoc modo
 damnati sunt, non solum corpora, sed quæ ad eosdem
 pertinent omnia, & memoria ipsa intereat. Sed oportebat,
 Scriptorem illum in Palearii libris paulo attentius di-
 ligentiusque versari, si scire illa voluisset. Atque illud ego
 pene præterieram, Aonii uxori nomen fuisse *Mariette*,
 quod nomen in litteris ad eam datis proxime antequam mo-
 reretur apparet. An vero hoc ipsum sit feminae nomen,
 an blandimenti cujusdam loco, ut solent, inflexum, &
 ad

¹ lib. 4. ep. 30.² lib. 4. ep. 18.³ lib. 4. ep. 9.⁴ lib. 4. ep. 25.⁵ lib. 4. ep. 30.

ad *diminutivorum* quæ vocant modum contortum, equidem ignoro. Illud etiam admonere debeo, in hujusmodi litteris alteri filix, nomen aliud dari *Aonille*; ab Aonio vero, ita ei factum nomen alterum puto præter primum *Sophonifæ*, ut duo nomina filiis etiam fuisse vidimus.

12. Nihil addo de Palearii scriptis, nisi hoc dumtaxat; quas epistolas edo, ex codice nostro quodam me edere, in quo adscriptum erat, priores XIX. desumptas ex cod. ms. Jo. Andreæ Irici Ambrosiani Collegii Doctoris, reliquas latinas ex cod. Ambrosianæ Bibliothecæ: quos ego codices si consulere potuisssem, emendatiores fortasse darem: Sunt enim alicubi librarii culpa vitiose. His epistolis Carmen adjunctum erat, atque illud quoque volui, quod litteratis viris ingratum non fore existimarem, ex eodem codice meo repræsentare. Denique adjunxi, quod sum pollicitus, monumentum de morte ejusdem Palearii, quod in codice invenitur sanctæ illius Sodalitatis, quæ a S. Jo. Decollato nomen habet, cum binis litteris, quas paullo antequam plecteretur scripsit Palearius suis. Sunt vero inter has quas exhibeo epistolas nonnullæ, quas Palearius non suo, sed alterius cujusdam nomine exarasse videtur: non enim in eum conveniunt, quæ ibidem dicuntur. His apposita erat nota, manu credo ipsius Cl. Irici: hanc retinui. Nescio an his addenda alia, quæ nota carebat, estque ordine XIX., Petro Paolo Origionio scripta, in qua Auctor *Traſtatum criminalium* ei inscribit. Nullum enim tale opus ab Aonio scriptum vidi, aut ab aliis commemoratum inveni: licet negari non possit, in ea quoque facultate fuisse eruditum, quod intelligimus ex epistola Vincentio Portico scripta¹, in qua ita amicum se esse profitetur veteribus Jurisconsultis, ut qui eos non colant, & qui non caste colant, sibi plane sint inimici. Sed de tota re, lector

cru-

¹ lib. 4. ep. 18.

eruditus judicabit. Et quoniam hic eam epistolam nominavi, liceat ejus particulam, ut non inopportunam, huic loco inferere: *Et omnino, si a Deo sunt omnia, a quo non modo mentem, & bonum ingenium dari, sed vitam quam vivimus, & spiritum quem ducimus nobis inpartire videmus, cur nos autem tam injuste avari sumus, aut tam odiose invidi, ut studiosis bonarum artium, qui Deo sunt acceptissimi, non concedamus ea, quæ si edantur, nobis gloriæ esset, & aliis prodesse possunt, obesse certe nemini?*

AONIUS

AONIUS PALEARIUS

OCTAVIO VICECOMITI

S. P. D.

Uperasset omnium fortunam is, cui fortuna potius quam virtus fuit amica, inimicus omnium tuorum, si ubi e vita discessit habuisset laudatorem accuratum, & diligentem. Equidem de hac re pluribus ad te scriberem: & omnino studium non defuit, sed patri tuo clarissimo viro non placebat, & ego quoque aliquid videbam, ut quæ possim, omnia nolim scribere; præsertim cum te propediem putemus ad nos rediturum, quibuscum coram videre possis, & interea si id dubium apud animum tuum relinquam, multa meditare, ex quibus fortasse voluptatem capies. Brevi sic habeto; nihil a laudatore dictum, quod vir bonus sit admiratus, multa, quæ quivis ridere possit. Funera fuerunt magnifica & sumptuosa, in quibus spectandis non quifquam est qui satietate fuerit defessus; sunt enim copiarum, non virtutis, de quibus a me litteras non expectes, quod harum rerum habes & scriptores, & nuncios. Quæ in adventum tuum referuntur, erunt valde jocosa, & quæ tuo ingenio digna sunt, a quo dicta, & facta hominum expenduntur. Sed aliter atque ostenderam facio, qui ingredior ad expli-

candum rationem jocorum meorum , de quibus ne verbum quidem posthac ; puto enim omnia tibi fore jucundiora , si imparatum te offendam . Vale .

II.

Aonius Octavio Vicecomiti S. P. D.

LEgi litteras tuas plenas stomachi , & querelarum ; aspectus ipse videlicet litterarum me conturbavit , quasi divinarem , in his inesse inhumanitatem , non tuam , sed eorum , qui te a me abalienarunt : legi tamen perinvitus . Ad multa , quæ iratus scribis , non respondebo , quod sapientium judicio neque ignis ferro est scalpendus , neque irati verbis sunt provocandi , & quod mihi sum conscius constantis meæ erga te voluntatis . Cognosco , intelligoque causam iracundiæ tuæ aliqua re , cui quantum sim satisfactor nescio . Nam quod est in tuis litteris scriptum , ita est ut scribis . Magna semper tua in me beneficia extiterunt ; semper ea cogitasti , quæ ad meam dignitatem pertinent : addo etiam , si quam gratiam potui referre , non retuli , neque nego me fuisse ingratum : potuisse me enim tibi obsequi , si fuisset prudentior in re , quam mihi significasti , neque alio debebam moveri quam gratia tua , cujus rationem non habui . Quid ergo ? peccavi . Tuæ humanitatis est , ut ea cogites , quibus pudore quodam subrustico sum adductus , ne præstiterim
quæ

quæ debebam. Sed quoniam nihil est, quod studio, & benevolentia, & amore effici non possit, te rogo, ut refrigerato animo cogites, aliquid fuisse causæ, cur ego in eo, quod summis precibus petebas, non sim obsecutus. Nollem ego tuas aures patere obrectationibus malevolorum: nam quæ tibi nata est suscipio, falsa certe est. Cupio, ut de sententia ista decedas, putetque, te unum a me plurimi fieri præferrique omnibus, qui sunt, aut fuerunt unquam, quem ego mihi ipsi antepono. Postremum illud, si quid posthac acciderit, curabo, ut me non modo amicum, sed amicissimum esse cognoscas. Vale.

III.

Aonius Palearius V. F. V. S. P. D.

SI qui sunt ex meis domesticis, qui tibi negotium faceffunt, id mihi tam molestum est, quam quod maxime. Noli quærere, cum ad me allatum est de improbitate meorum, qui dignitatem tuam oppugnant, quam graviter sum commotus. Percussus sum hoc nuncio; tandem cum me collegissem, constitui ad te scribere. Hem mihi Livi tales tibi injurias a meis fieri? Curavi, ut hæ litteræ quam primum ad te perferrentur: nam videbam fore sermones quorundam, qui suspicarentur, a me non omnia esse expectanda; quos ego faciam propediem, ut mendacii, & suarum inep-

Cl. Vir. Ep. To. II.

K

tia-

tiarum poeniteat. Mea in te officia neque obscura, neque incerta erunt. Hominem cognosco tui amantissimum, præstanti ac singulari fide: tempus accidit, in quo perspicere potes, me pro tua dignitate omnia suscepturum contra etiam meos. Nunquam ego hoc facinus committam, nunquam hoc dedecus admittam, ut deferam te. Quamobrem oro, ne mihi hanc injuriam facias, qui omnium conjunctiones dirimere; vincula propinquitatis, & affinitatis velim & optem rescindere, ut magni animi & non minimi consilii viro sim carus atque jucundus, cujus amicitia non solum ampla, sed etiam jucunda mihi semper visa est. Vale.

IV.

Aonius Palearius Andreae Marino S. P. D.

EX iis litteris, quas Gregorius mihi legit, neque quomodo frater habebat potui cognoscere, neque ubi esset suspicari; venio tamen in spem eum convaluisse, & ubi ubi est ejus adventum appropinquare: quod si fiet, aut nos illum, aut nos ille aliqua in re juvare poterit; est enim adolescens humanissimus, & suavissimus, honesta facie, & liberali; neque despero illum aliquando cum veteribus amicis nostris rediturum in gratiam, quod patri, & tibi, & nobis omnibus summo solatio erit, qui non tam semper timuimus, ne infidelissimis sociis, ut est voluptatibus se dimitteret,

ret, quam cupiebamus, ut optimis præceptis pareret amicorum nostrorum; quorum benevolentiam quod tu conservaris, amant te quidem omnes, sed ego imprimis. Quamobrem tu sive in Mera-belliano es, sive in Cisellio, sive, quod minime velim, Ticini, ut simus simul, brevi te conveniam, sed ante faciam per litteras te certiolem, ut non tam prandium, quam aucupium paratum sit. Eras-mus cum vesperi ad me venisset, & mane diceret ad te iturum, volui ei aliquid dare. Multa jam nocte scripsi epistolam litteris ut vides vacil-lantibus, quod oculos tenere vix possem, & me jam manus & lucerna deficeret. Vale.

V.

Aonius, Herculi Vicecomiti S. P. D.

Quotidie, vel potius in dies singulos, aliquid accedit desiderio tui. Nam & litteris & ser-mone multorum perfertur ad nos, te tres totos ip-sos annos istic abfuturum a nobis, vel recessurum fortasse longius. Quod nisi me incommoda Matris valetudo retinuiisset, non expectassem hoc tempus, ut te viserem, idque ego fecissem de Matris meæ sententia: quod non temere scribo, qui sciam ad te sæpe falsa scribi, & majora. Lectissima femi-na est, & tuæ Matris amicissima, ac simillima, quæ si nos epulari non sinunt salialem in modum,

K 2

ta-

1 Hæc certe Epistola Aonii non est, sed potius alicujus ejus discipuli no-mine ab eo conscripta; suspicamur itaque pro *Aonio* scribendum *Anibal*, vel *Antonius*, vel quid simile e in titulo. Idem de vii.

tamen, cum opus est, egregia sunt liberalitate. Judent istæ, mancipia summa modestia esse, & abstinentia. Id est proprium Matrum familias. Exactio velim quiescat, & frumenta augustius proveniant: cætera ipsæ præstabunt. Sed ut ad te redeam, totus, mihi crede, sum tecum; non mehercule alius sermo nisi de te; versaris mihi ob os atque oculos noctes & dies. Sed tu aliquid de meis studiis scire fortasse mavis? Ego me ad Aonium quotidie; do operam litteris Græcis, Latinæ valde delectant. Elaboratur a me diligenter, sicut tibi ipsi sensi placere. Si mihi per suas occupationes liceret, ab illius latere nunquam discederem: subcisivis horis dat; accipimus. Quid quæris? Intelligo me vel triduo plurimum profecisse, quantum existimo, nunquam me hujus consilii poenitebit. Tum hæc, inquires, dicemus, cum erunt perorata. Verum istud: sed vetus illud ἀρχὴ ἡμῖσι πάντος¹. Ego in negotio versor, obnixè video ἀγαθὰ, sed puto πολλῶ βελτίῳ restare. Cum redieris mirabere diligentiam meam. Interea velim sepe ad me scribas. Gratissimum mihi feceris, si quid agas sciam, imprimisque si ante triennium te visuri sumus. Ludovicus Frater meus adhuc Bononiæ est, ubi, ut audio, jus civile ἀνω καὶ κάτω². Feriæ æstivæ eum fortasse ad nos reducent. Fratres alii suavissimi pueri bene valent; tui mentionem non intermitteri sinunt; tibi plurimam salutem. Vale.

V I.

¹ Principium dimidium totius. Hesiod. ap. Lucianum. Arist. &c.

² ἄνω καὶ κάτω πλαιῖτον τοῦ τοῦ καὶ ἑταίρου. Plat. V. Eudæmon.

V I.

Aonius Palearius P. N. S. P. D.

ITA negotiis distineor, ut mihi neque pedem porta efferre, neque plane calamum sumere liceat. Molestissimum tamen est, quotidie me abs te accusari de epistolarum negligentia. Quod si quid ocii fuero nactus, verear ne te scribendo obtundam, modo nihil sit incommode. Quid est? Dum hæc scribebam cohorrui, & superiore nocte sudavi, & febriculæ aliquid habui. Quamobrem ne mire ris, si hæc ad te sunt vacillantibus literulis & confusis, quæ solebant esse compositissimæ, & clarissimæ; quibus cum te delectari sciam, semper tibi mea manu scribo, tum etiam, cum minus valeo. De libris, quos mihi misisti, valde te amo; eos præter me attinget nemo. Mos tibi gerundus, te ista dubitatione libero. Per fortunas tuas, mi Petre, omnem amorem, quo me es complexus, converte ad illud negotii, quod tibi mandavi. Nisi nos Deus aliquis respexerit, ut ista pecunia exigatur, sane periimus. Quam vellem Hetruscos meos a principio audisse amicissime monentes. Sed non est facile, imo vero *ἀδύνατον* præterita revocare. Ubi te in hoc negotio admiscuisti, perface quæso, ut merito te amem, & ut omnes homines intelligant, quam tu semper a me diligi, & amari voluisti. Vale.

VII.

Aonius Palearius H. S. C. S. P. D.

CUM jucundissimus ad nos de dignitate tua Nuncius allatus esset, sane quam pro eo ac debuit familia nostra lætata est, in qua ego, qui vix e pueritia sum egressus, incredibilem cœpi voluptatem; idque hoc tempore satis esse putabam ad amorem, & observantiam erga te meam. Existimabam enim, id ætatis non decere ad te scribere summa gravitate, & sapientia virum, ne cum minime vellem inciderem in suspicionem vel puerilis levitatis, vel juvenilis temeritatis; in qua sententia permansissem, nisi humanitate tua fretus, putassem, mihi te veniam daturum. Obsecro, mi patre, ne mihi vitio des, si non accipies litteras te dignas. Monet me (ut aperte fatear) ac pungit pudor, qui mihi a natura tributus est, optimus ille quidem æstimator virium mearum; sed nefas esse duco, & alienum a familia nostra, non obtemperare patri, qui ut animum faciat, commemorat humanitatem, & benevolentiam tuam. Quæ quoniam mihi quoque cognita est, & perspecta, spero te non offensum iri his brevibus, & ineptis, sed tamen amantissimis litteris meis, per quas ego ex animo, & nostrorum omnium nomine gratulor, quod in amplissimum Collegium cooptatus, & domui nostræ dignitatem restitueris, & consecutus

cutus sis testimonium virtutis, & sapientiæ tuæ. Deum quæso, ut te ornamentum familiæ nostræ, & ipsum auctorem tam præclari muneris sanctissimum, & beatissimum diutissime conservet patriæ, qui cives, & peregrinos sapientes, veluti sol princeps, & moderator luminum, luce illustrat, & radiis accendit suis. Vale.

VIII.

Aonius Palearius V. S. P. D.

TU vide quo loco res sit: spes omnis est in Venetis, pene alienis a nobis. Populi, quibus pecunia superioribus annis acerbissime est imperata, a pugnando abhorrent, servire hostibus malunt; placationis tempus amissum est. A me consilium quæris? Ego quid futurum sit non video: timeo omnia; mulieres aliquo amandandæ videntur, ubi natura loci tutæ esse possint; nam Barbarorum exercitus maxime equitatu valet, neque tam virtute quam numero. Ora maritima periculosa est piratarum excursionibus, montana tutior, quæ a mari longissime absit. Aliquantulum animi attulit frater tuus, qui ex Urbe veniens classem ingentem exædificari dicit jussu Pontificis, pecunia sacerdotum. Vicimus, si mense Quintili navigare possumus; sin minus, plagam accepturi sumus. Duo Legati in Hispaniam profecti sunt, ut videant, quid publicæ, quid privatæ pecuniæ possint cogere, ut

K 4

paucis

paucis mensibus exercitum firmum habeamus. Quem ego Regem certo scio neque officio, neque dignitati suæ defuturum. Ejus responsa grata Pontifici, & probata Collegis fuisse dicuntur. Duces qui in Italia sunt oppida contra Epirum, unde in Italiam transmittitur, muniunt, & præsiidiis firmant; alii delectum habent accerrime in agro Campano. Utinam quam causa nostra pia est, tam etiam sit felix; ut hunc perditum latronem, qui classe, inflata spe atque animis, contento cursu adventare dicitur, quod totum orbem terrarum sibi prædam putet, poeniteat temeritatis, & intemperantiæ suæ. Vale.

IX.

Aonius Palearius M. P. S. P. D.

Quinto Cal. Feb. Marcus pater tuus Mediolanum veniens ex Hispania, optatissimum nuncium attulit, apud Regem bene esse, classem ingentem exædificari, & turmas Hispanas cum equitatu Gallo esse conjunctas; fore ut paucis mensibus exercitum firmum habeamus. Quamobrem magna spes nos habet, si Turcæ venerint, posse intercludi. Omnes cupimus, hunc belli motum Regi bene & feliciter evenire. Nam quid hoc est per Deum? pedem nullum esse in Græcia & Asia, qui non in Turcæ potestate sit. O potentiam, & diligentiam incredibilem! Nostrorum autem . . .
ne-

nequeo plura præ dolore. Angor, & crucior, sed proficio nihil. Modo recte sit. Nam, quod nos inter nos dicere liceat, vel terra, vel mari si pugnatum est, male nobis cecidit. Vicit, non potest negari. Sed si nostri Principes se se colligerent, non potest hujus diuturna esse victoria. Quid ita? Quia dominatio hujus crudelis est, & barbara. Nemo erit, qui se illi tradere velit: fac posse tuto, num etiam honeste? nullo modo. Bonorum animi hoc nuncio recreati sunt, qui erant animo perculsi, oppressi, capti. Multi Italia cedebant; Principes quidam fugæ se dabant. O rem miseram! O consilium plenum stultitiæ! Quid tu, inquires, fecisses, si imparati eramus tum a militibus, tum a pecunia? Omnia fecissem, ut hoc ne facerem: & ut bos armenta, sic ego bonos viros fuisset secutus, qui pie pro Christo emori possunt. Vale.

X.

Aon. Ma. S. P. D.

QUam tu morosus sis, vel ex rabiosissimis litteris tuis intelligi potest, in quibus me sæpe ignaviæ, sæpe levitatis insimulas, quod Urbis, & Urbanitatis desiderio tenear, & domum redire properem. Sæpe conquereris, quod in Gallia sim libenter, & apud Cæsarem non invitus. Nunc rides me quasi juris imperitissimum, nunc col.

collaudas consilium, & operam meam. Utinam in aliqua certa sententia peristeres. Non sunt hæc (pace tua dixerim) gravitatis consularis, & benevolentiae in me tuae: quod nisi tu re melior esses quam verbis, minus te amare inciperem. Non dici potest, quam tuo chirographo sim commotus, in quo levem, pigrum, timidum me appellas, & testam etiam ac vetulum. Commendatione tue more Romano ad Cæsarem magis egeo quam jocis. Nam quod in has provincias barbaras me detrusisti, nescio quid profeceris. Mirum in modum hic omnia frigent. Amicus tuus neque vestem, neque pecuniam mihi suppeditat; quamobrem noli mirari, si in palimpsesto hic tu meam verecundiam accusas, si subimpudens tibi videbar velle agere cum imperatore ex syngrapha. Melius ero si rediero ad ranunculos meos, quos meo isto discessu se comesse constat. Vale.

X I.

Aonius Palearius An. M. S. P. D.

Tantum e Ligustico veneram, cum præsto mihi fuit puer tuus cum litteris, in quibus hoc inerat jucundissimum, quod filiolo auctus esses. Fac quæso qui ego sum esse te: quid fecisses? Non voluptatem coepisses maximam optatissimo nuncio, cui tantum deberes quantum ego tibi? Ita me dii ament, ut ego pluris facio tua commoda, quam mea.

mea. Existimavi ad amicitiam nostram attinere, quoniam solent magni esse conventus Matronarum in primo partu uxoris, ut mitterem aliqua signa, quibus ædes exornares tuas. Pulchellæ sunt Musæ apud me, quæ non abhorrent a studiis nostris. Si te pictura delectat, habebis tabellas quas voles, ut disponas in aula. Certiorem me velim facias de tua voluntate; sum enim in his comparandis novus Dæmasippus. Si cœna quoque danda est, mittam ad te ostreas, & pisces nobilissimos e nostris villis, quæ omnes mare attingunt, modo lex sumptuaria lata non sit, quæ si lata est, non est negligenda. Mittam ad te quæ lege sunt excepta, multa e terra nata, poma, fungos, helvellas, herbas bene olentes, violas, rosas, ligustra, quæ παπάκια nostra fundunt hoc tempore copiose, ut prædia vestra in vere, in quibus hoc tempore florem est quasi avem albam videre. Omnia, quæ apud me sunt, si iis uti volueris, tam sunt χρήσται, quam mea χρήσται. Vale.

XII.

*Andreae Rapicio ab epistolis Pii Imperatoris
Ferdinandi Caesaris Augusti Aonius
Palearius S. P. D.*

SI quid est quod nos vere delectare possit, summa certe voluptas est amari a bonis & doctis viris. Josephus Salandus Philosophus Physicus idem
tuus,

tuus, & idem noster cum Mediolanum superioribus diebus venisset, tuo, & aliquorum nomine, qui tibi communione studiorum sunt conjunctissimi, salutavit. Fuit id mihi gratissimum, & jucundissimum: quid enim rerum omnium mihi est, aut fuit unquam optabilius, quam liberaliter ad amicitiam invitari ab iis, quibuscum ego, si possem, tam libenter viverem, quam cum diis immortalibus? Atque utinam, mi Rapici, aut isthuc non ita sero fieret, aut qui commendatione sua receperant mihi conciliatum iri in gratiam sapientissimi Regis, non sefellissent opinionem meam; profecto aliquando una fuisset, neque in hoc tempus distulisset missionem librorum, qui testes sunt animi, & veteris observantiæ meæ, neque tanto rei familiaris incommodo fieret, si velim ad vos venire. Nunc planè ignoro, quam tempestive libri perferantur, & me ante senectus oppressit, liberi manciparunt, quam vos videam. Omnino causam ejus rei magnam sustinent hi, qui mihi litteris affirmarunt, libros meos isthic congelasse, propterea quod neminem unquam neque fautorem, neque lectorem invenerint. Quod cum mihi Salandus homo suavissimus falsum esse dixisset, & de studiis tuis mirificis, deque humanitate, & benevolentia in me multorum, qui in Ferdinandi Cæsaris aula, & in ista Pannoniæ luce versantur, narrasset, magna lætitia sum elatus. In spem venio posse fieri, ut quem augustissime annos triginta sum

sum animo complexus, de facie sim cogniturus: quem diem si videro, ut ego me ad ejus pedes abjiciam, tantum oculis hauriam, quantum nunquam ex animo effluat, qui jam diuturno desiderio tabescit. Tu interea, mi Rapici, frui isto bono, ut quem colis, eum intueare quotidie, audias loquentem, ejus mandata accipias, & sapientiam contemplare, ad cujus nutum, & voluntatem cum te formaveris, & finxeris, in id aspires, ut possis placere domino orbis terrarum. Quæ quanta sint vel ex eo intelligo, quod dum de sorte ista tua amanter recogito, & tibi gratulor, tantam capio voluptatem, ut mihi beatus esse videar, qui sim in numero tuorum. Quare tuæ jam humanitatis est, & probitatis ita nos complecti, ut si libri isti aliquando ad Cæsarem perferentur, & forte mentio fiet de vetere animi mei propensione in Austrios, eam tu ex iis, quæ ex libellis nostris potuisti colligere, pluribus prosequare, & quasi testimonium des, ut quam ingenio, industria, labore tibi comparasti, & quotidie es aucturus gratiæ, & felicitatis tuæ aliquid nobis impertias; quod ut facias, te vehementer etiam atque etiam rogo. Vale.

XIII.

*Amplissimo P. Antonio Veranto Episcopo Agriensi Imp.
Rom. Ferdinandi Austrii, Caesaris, Pii, Felicis,
Augusti Consiliario Aonius Palearius S. P. D.*

CUM superioribus annis de animorum immortalitate libri versibus a me scripti essent, & Regi Ferdinando dicati, magna me cupido incesserat, ut ad Regem perferrentur. Erat eo tempore in Germania Petrus Paulus Vergerius Orator Pontificius, homo diligens, & officiosus. Hujus opera visum est amplissimo, & prudentissimo viro Petro Bembo, ut uteremur, quod unis suis litteris omnia me consequi posse speraret. Itaque missi sunt libri cum litteris commendatitiis ad Vergerium: at is eodem tempore revocatus a Pontifice Romano in Italiam magnis itineribus contende-
bat, inquam ingressus offendit tabularium cum libris, & litteris nostris, ad quas humaniter respondens pollicitus est, quamvis a Germania jam abesset, nihilofecius se curaturum, ut libri cum sua, & aliorum commendatione non vulgari in Regis manus pervenirent. Intellecturum quoque me, neque ineptas rationes, neque cogitationes inanes suscepisse, cum de tali dedicatione contituisssem. Quæ cum illum perfecturum crederem, satis studio, & labori meo factum esse arbitrabar, & me plusquam esset optandum assecutum, cujus
sci-

scilicet versus a sapientissimo, & optimo Rege jucunde etiam legerentur, comparato, ut nonnulli mihi augurabantur, subsidio Regio ad omnem vitam: in qua opinione cum multos annos fuisset, neque tamen interea a Vergerio, neque ab alio ea de re verbum ullum; ecce mihi proximis superioribus annis litteræ ab Orgeto Rigæ scriptæ, quibus significabat non incertis conjecturis libros ad Regem nunquam fuisse allatos. Quamobrem cum ii a Gryphio Lugduni sinceriores, novis, & venustis typis essent excusi, & de Imperatore designato, & renunciato Ferdinando satis constans, & certus rumor in Italia esset; renovatum est mihi desiderium illud, atque auctum, ut libelli ad Cæsarem cum meis litteris perferantur. In quo desiderio cum essem, venit ad me Josephus Salandus Bergomas Medicus, & philosophus nobilis, qui illis ipsis diebus Mediolanum venerat e Pannonia. Is cum me tuo nomine salutasset, sustuli ego manus; audieram enim ab aliis, quam Ferdinando Imperatori consilio, prudentia, fideque tua esses acceptissimus. Ipse vero Josephus, ut est vir bonus, multa mihi jucunde narravit de benignitate, & benevolentia tua erga me. Quare statui orare; quod tua fretus humanitate, & benevolentia nunc facio, teque oro, atque obsecro per bonum ingenium tuum, quod me ad scribendum adduxit, & bene sperandum, ut commendatione me adjuves, & occasione ista librorum mihi concilies gratiam maximam

ximi Imperatoris , a quo si mei libri non contem-
nentur , spero minus me risum iri a quibusdam ,
quod in his dedicandis quasi operam luserim . Cu-
pio enim non modo coævis , & æqualibus , sed po-
steris etiam videri non modo probabiles rationes ,
sed præstans judicium secutus , quod non de sæce
Principum hauserim . Delectus est a me , & in car-
minibus pangendis imploratus , omnium qui sunt ,
& generis , & armorum gloria facile princeps ,
quem unum vere potui Regem appellare , qui ex
omnibus iis , qui gentibus , & nationibus impe-
rant , putet esse aliquid , virtutis gloriam , multum-
que posse inter mortales prudentiam , justitiam ,
fortitudinem , temperantiam , quibus ille prædi-
tus , atque ornatus suis est bonus , & salutaris . Me
vero quod maxime eo tempore allicere potuit ju-
venem captum amore eloquentiæ , & incensum
studio laudis , fuit , quod sciebam , talem , ac tan-
tum Regem delectari mansuetioribus Musis , loqui
non minus scite Romana veteri , quam Germana
lingua , alere juvenes ad studia litterarum , & tol-
lere honoribus in coelum . Hoc meum judicium ,
quoniam fuit in juvenili ætate mirabile , ejus me in
matura non poenitebit ; tantumque abest , ut sen-
tentiam mutem , ut si intellexero hanc a puero ani-
mi mei in Austrios propensionem amanter , & bene-
vole accipi , parem aliquid propediem dicandum
vel pio , forti , felici , Augusto Imperatori , vel
ejus liberis optimis maximis Regibus , quorum no-
men

men apud me sanctum est, & erit, eorumque ubi
ubi sim semper augustissime colam splendorem, &
majestatem. Vale.

XIV.

Senatui Mediolanensi Aonius Palearius S.

ET si mihi superiore anno in urbem proficiscen-
ti totius Galliæ Cisalpinæ principem, omnia
optata, & jucunda nunciabantur litteris & ser-
mone eorum, qui provinciæ humanitatem, &
splendorem hominum prædicabant, ingenuitas ta-
men vestra, & regia quædam liberalitas vicit om-
nem expectationem. Obruit me P. C. cumulus be-
neficiorum vestrorum; prius me altero munere
prævenistis, quam absolverim particulam officii
mei. Licet enim in erudienda juventute studii tan-
tum & diligentiam adhibeamus, quantum a nobis
maxime fieri potest, nihil tamen a me fit, quod
cum humanitate, & liberalitate vestra sit compa-
randum. Nam quantum vos virtute, & dignitate
omnibus præstatis, tantum necesse est mea omnia
esse inferiora. Tenuitate igitur mea mihi desperan-
dum est de referenda gratia; & multitudine, &
frequentia beneficiorum vestrorum spatium mihi
non datum ad gratias agendas. Sit hoc fortunæ
vestræ P. C. ut, quando omnes prudentia, justitia,
& animi magnitudine superatis, humanitate etiam,
quæ mihi propria esse debebat, sitis superiores;

Cl. Vir. Ep. To. II.

L

qua

qua fretus accipio istam provinciam Græce & Latine interpretandi, quam mihi in triennium prorogastis, animo non modo libenti, sed grato etiam & memori, quam ego ita administrare conabor, ut quoniam splendori, & liberalitati vestræ respondere non possum, respondeam tamen aliqua ex parte opinioni adolescentium vestrorum. Valete.

XV.

*Imperatori Inviſto & Sacroſancto
Ferdinando Austrio Caſari, Pio, Felici, Augusto
Aonius Palearius S. P. D.*

Qui dies mihi expectatissimus a pueritia fuit, magne olim Rex, & nunc maxime Imperator Ferdinande, ut te hoc nomine, quod in augustissimo Fratre tuo consenuerat, salutarem; eum advenisse gaudeo, & Majestatem tuam Imperio Romano auctam optatissime saluto. Annus hic est, Auguste Cæsar, trigessimus a dedicatione librorum meorum de animorum immortalitate, in quibus te amantissime appellans multa sum auguratus, quæ cum hoc tempore bene tibi, & feliciter evenisse intelligam; vehementer lætor, cupioque, ut quos ab Oriente ad Occidentem, a Septemtrione ad Meridiem animo tibi regiones finivi, & ad Oceani ambitum terminavi; rati, firmique sint tibi fines Imperii, ut nullæ sint gentes, & nationes, quoniam Austriæ leges, & Servatoris nostri Jesu Christi

ſti te duce non perveniant; quæ ego puer olim-
 mentis viribus excitatus, dum verſus illos pan-
 gerem; a ſuperiori convelli Pannonia, & longe
 lateque ferri per orbem, omni comitante Germa-
 nia, tam vidi animo, quam ea, quæ oculis cer-
 no. Ibi tum, quibus vocere auſpiciis, quæ ſedes
 antiqua maneat, quod domicilium vetus memo-
 riæ Imperii, prodidi: quæ ita carminibus teſtata
 ſunt omnia, ut ea, quod credam, leges nunquam,
 quin te deſiderium tangat Urbis & Italiæ tuæ, in
 quam jucundiſſimus nuncius eſt allatus de pietate
 fratris, & ceſſione Imperii, de electione, & ju-
 dicio Germanorum Principum, a quibus eſ decla-
 ratus dominus orbis terrarum: non eſt credibile
 quantum lætitiæ, quantum ſpei, quantum animi
 bonis acceſſerit. De me vero quid dicam? Qui hac
 una ſemper oblectabar ſpecula, ut te prius Impe-
 ratorem renunciatum audirem, quam e vita diſ-
 cederem. Nunquam proſecto moriar, quin bea-
 tius moriar; unum mihi reſtat, mi Cæſar, ad
 plenum, & ſolidum gaudium, ut aliquando me
 ad pedes tuos abjiciens, os iſtud Majeſtate veren-
 dum intuear, cujus mihi imago ſemper apparet in
 ſomnis; quod in animo meo hæreant cogitationes a
 pueritia ſuſceptæ, expectatione magnarum rerum
 a te gerendarum, in quem unum tot regna, tot
 ditiones, tot civitates ſœderatas variarum gentium,
 tot auxilia pugnaciſſimarum nationum, tot cli-
 entelas fortiſſimorum Principum neceſſitudinibus

adstrictas, & agnationibus summorum Regum, Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi congestis, qui ita denique tibi uni omnia concessit, dedit, assignavit cum habenis Imperii, quibus modereris orbem terrarum, ut jam non ego loquar, sed Christus. Curandum, & enitendum tibi est, pie Romanorum Imperator Ferdinande, ut ea cogites, ea pares, ea efficias, quibus Christi cœlestis, & divina Respub. Regum odiis dissipata, sectis hominum discissa, licentia eorum, a quibus minime erat expectandum, male affecta; doctorum & sanctorum hominum censura, quorum erit nemo, ubi tu e Pannonia signum sustuleris, qui ad te non advolet, purgata & sanata cohæreat, ut firmis totisque viribus impressione facta, fufis, pulsus, profligatis Christiani nominis hostibus sempiternis, vindicetur in pristinum ejus statum, & dignitatem. Vale.

XVI.

*Reveren. Domino, & Amplissimo Patri Nicolao¹
Perrenoto Episcopo Atrebatensi, Aonio
Palaerius S. P. D.*

ET si virtutis, & nominis tui gloria me semper cohortata est, ac monuit, ut ad te aliquid litterarum darem, quo mihi conciliarem gratiam ampli-

¹ Hæc quoque Epistola ab Aonio alieno nomine scripta est, nullibi enim reperi eum Mediolani Senatorem sedisse. Idem de XII. ² Lege Antonio: hic enim fuit hoc tempore Atrebatensis Episcopus. V. Gall. Christ. 1.3. p. 348.

amplitudinis tuæ: tamen vel quod occasionem aliquam scribendi meliorem expectarem, vel quod pudore quodam deterrerer a scribendo, nunquam feci quod imprimis optabam, quodque maxime intelligebam esse accommodatum ad rationem omnium rerum mearum. Quis enim ignorat quantum apud Imperatorem Augustum Carolum Quintum Cæsarem, cujus felix & æterna sit recordatio, authoritatis habueris? quantumque apud potentissimum Regem Philippum ejus filium, quem majestatis causa nomino, valeas? quorum ego quasi servitio addictus potuisssem per te sapientia & fide illis perspectum, & propterea charum, atque jucundum, aliquid mihi subsidii comparare. Distuli rem, quæ fortasse indigebat maturitate, in hoc tempus, quo concordia ista summorum Principum læta sunt omnia, & plena publicæ hilaritatis, in quo solet fieri, ut qui aliquid petunt, impetrent cum gratia. Ego cum multos annos posuerim Mediolani functus laboribus Senatoriis, nihil aliud conatus sum consequi in publicis, privatisque causis, quam nomen boni viri, & diligentis Senatoris, & integri Jurisconsulti, sperans integritate & diligentia mea facile mihi conciliatum iri non modo benevolentiam eorum, qui apud sapientissimum Regem plurimum possunt, sed etiam gratiam optimi Regis. Hac spe ita me oblectavi, atque alui, ut ætate jam provec̃ta cogitandum mihi sit de sustentanda senectute. Quæ

mea vita semper, quæ omnes meæ actiones sint, ac fuerint, malo te audire ex aliis, quam ex meis litteris. Bonitas tua, cum qua mirifica humanitas conjuncta est, me invitat, ut cum constituerim aliquid petere a felicissimo Rege nostro, te rogem, & precer, ut in hac re non modo me adjuves, sed quasi gubernator sis omnium commendationum, & rationum mearum. Nemo est quem ego minus officiis sim prosecutus; nemo in quem minus ostenderim signa quædam propensæ voluntatis: & tamen nemo est, in quem magis spem collocaverim & fixerim, quam in te, probitate ista animi & ingenii tui, per quam te oro & obsecro, ut me in tuorum numero esse non modo patiari, sed etiam jubeas, & cogas; ut quod antehac mea sponte feci admiratione virtutis & sapientiæ tuæ, nunc devinctus summo beneficio, nisi immemor, ingratus, inhumanus esse velim, faciam etiam necessitate plena amoris, & observantiæ meæ. Vale.

XVII.

Basilio Amerbachio Aonius Palearius S. P. D.

Bartholomæus Orellus tuas mihi litteras reddidit, vir cum purus, & simplex, tum diligens, & officiosus, quem ego amo veluti fratrem. Huic velim si quando usus veniet ita fidem habeas ac mihi ipsi. Homo occupatissimus sæpe venit ad me,

me, cum est ad vos iturus; rogat si quid velim, & abit. Noli mirari si litteræ sunt breviores; ipse cum multa meo nomine prosequetur, sit pro longa epistola. Tum cum impeditus fueris, utere hoc commodo hominis fidelis, ut tribus summum quatuor versiculis scriptis, illi hoc negotii des, ut cetera prosequatur. Vale.

XVIII.

Eidem.

M Andavi sæpe Bartholomæo Orello ad vos eunti, ut te salutaret meo nomine, ac diceret: si quæ hic res est, in qua tibi vel tuis deservire possim, gratissimum mihi fore, si de ea re facias me certiore: esset enim hoc mihi signi, & argumenti loco, te non esse oblitum mei. Tu cum adhuc nihil mihi jusseris, neque ulla in re mea, opera utaris, plane vereor, ne ex animo tuo effluxerim. Fraterne agamus inter nos; nolo defatigemur ambitiose scribendo. Scheda vel latine, vel italice scripta fatis erit, cum usus venerit, ad significandam voluntatem nostram. Ego ita faciam; tu idem ut facias, te vehementer etiam atque etiam rogo. Vale.

XIX.

*Petro Paulo Origenio Jureconsulto Praefidi Dignissimo,
& Sapientissimo Viro, Aonius Palearius S. P. D.*

Facultate legum nostrarum, si ea recte administraretur, nihil est praestantius; eadem si cum improbitate conjuncta sit, nihil est deterius. Id cum superiore anno scriberem tractatum Criminalium, saepe mihi in mentem venit, quem cum primum absolvissem, &, ut fit, cogitarem de dedicatione, nemo omnium mihi occurrit, cui justius eum dicare, quam tibi, magne Praeses Senatus; cum quod probitate ista tua dignus es, ut omnes honores, qui excogitari possunt, tibi deferantur, tum quod Jurisprudentia excellis, tum quod integritate admirabili, quod de principe ac moderatore Senatus Atheniensis dictum fuit, de te vere dici potest, tuum nomen in nullius tabulis accepti, & expensi comparere. Hæ causæ singulares, & potiores. Accessit illa etiam, quod cum verborum novorum usus accideret in criminibus tractandis, vir deligendus erat, qui magis res ipsas, & sensa legum perciperet, quam lenocinia quæreretur verborum. Habent Jurisperiti suum dicendi genus, & illud duplex, alterum novum, & vitiosum, quibusdam tamen sæculis usitatum, planum, atque apertum, quod ad sermonem vulgarem propius accedat; alterum antiquum,

gra-

gratiosum, elegans, & perpolitum, frequens melioribus sæculis, sed hoc tempore ignotum, obscurum, anceps; quo si utamur, implicabimus potius quam explicabimus res, & faciemus potius quam decidemus lites. Laudamus vetera, utimur novis: sic mea fert opinio, imo ita res se habet. Sed video mihi obtrectatores paratos, quorum ut retundam audaciam, coerceam loquacitatem, nihil mihi tanti est, quanti auctoritas tua, cui placuisse summa laus est, ad quam ego non aspiro; satis est non improbari, satis est admitti istam dedicationem. Tuum mihi nomen adimet omnem invidiam, sedabit omnes turbas. Si Deus me hujus voti compotem fecerit, ut hic meus liber non contemnatur a te; nemo erit tam nullius pudoris, qui verbum ausurus sit proloqui, & os tollere in me. Suscipe igitur, sancti Senatus Præses, & juris civilis præsidium, me, & meum libellum, neque aspernare hoc quodcumque est muneris, quod homo, qui te colit, & observat, dat, dicat, addicit amplitudini nominis tui. Vale.

XX.

Joanni Michaeli Bruto, Aonius Palearius S. P. D.

TAmetsi video nihil fieri potuisse amantius, quam quod abs te factum est, ut in libellis epistolarum clarorum virorum mea quoque legerentur; voluisssem tamen, antequam eas ederes, dedisses aliquid

quid ad me litterarum, quibus ego scire potuisssem cogitationem istam dignam ingenio tuo; neque enim sivillemus desiderari a nobis genus hoc epistolarum, quibus veterum Auctorum loci explicantur. Sed tu ex Hispania veniens, cum per Galliam iter faceres, & libellos ederes, noluiti amittere occasionem ornandi mei. Peto a te pro amicitia nostra & benevolentia in te mea, ut cum rursus istos libros edendos curaveris, facias me certiozem; cupio enim, epistolam meam quamdam, cujus exemplum cum his litteris ad te mitto, includi libellis tuis. Vide quantum tibi tribuam; puto de auctoribus epistolarum, qui a te nominantur, dubitaturum esse neminem. Quæ res ea est? Simiolus quidam epistolam meam pro sua vulgavit, paucis quibusdam mutatis, & deletio meo nomine, & Vincentii Portici, civis Lucensis nobilissimi, & Jurisperiti disertis atque eloquentis, ad quem ego istam ipsam annis proximis superioribus dederam; quam ubi videbit ab alio teneri, vereor, ne suspicetur, aut aliunde me accepisse, aut concessisse alteri illiberaliter. In ea quoque, quæ est ad Luissinum, aliquid addi volo: scripta fuit epistola, cum hæc provincia arderet bello, & vectigalibus factis deterioribus, angustia pecuniæ publicæ laboraretur; quo tempore, nisi Præsidis Origionii divina virtus, & Senatus liberalitas me sublevasset, & Præfecti Ærarii splendor, & Ædilis ac Decurionum propensio animi in bonas literas

teras me sustinisset; didicissem profecto, quid esset familiam ducere, & belli tempore . . . . . Cognosce ingenia hominum & humanitatem provinciæ: sunt hic omnia magnifica & sumptuosa, laute vivitur & delicate; in omnium tamen rerum inopia abundavimus omnibus rebus; difficillimo Reipublicæ tempore stipendium mihi fuit persolutum, datæ immunitates cum commendatione etiam studiorum meorum, & testificatione benevolentiae in me universæ civitatis. Secuta est pax optatissima & carissima, & affinitas summorum Regum, quæ mihi fecerunt omnia meliora. Accessisset fortasse aliquid, si oratio mea de pace plena lætitiæ & publicæ hilaritatis pervenire potuisset ad Regem Regum Philippum, ante tristissimum nuncium de acerbissima morte soceri Henrici Galliarum Regis¹. Nunc isto luctu elanguit; nam periisse nolo dicere præstantissimam lucubrationum mearum: quæ ne ab aliquo intercipiatur, constitui cum typographo, a quo tibi præmittentur litteræ excusæ typis nostratibus; ne si editio secunda tuorum librorum differetur, simiolus interea gestiat. Vulgatæ epistolæ meo nomine, veluti cornix Horatiana dabit mihi poenas temeritatis & impudentiæ suæ. Vale Mediolano.

¹ Hinc lit. a. 1559. scriptam hanc epistolam fuisse.

XXI.

Ad Ducem Florentiæ.

NÆ ego homo infelix sum , optime Princeps , nisi idem Senatus , ut est benignus & clemens , qui pro me supplicavit , gratiam etiam agat Excellentiae tuæ . Nihil enim ab homine tenui , ne in gratiis quidem agendis proficisci potest , quod aliqua ex parte respondeat amplitudini eorum , quos Providentia Dei sustulit in altissimum locum , ut eos suscipiamus , revereamurque tamquam effigiem & imaginem suam . Gratiarum igitur actionem Patribus illis cœlestibus , & divinis relinquo ; cultum & religionem mihi sumo , ut Excellentiam tuam veluti Numen agnoscam , quod præsens apparuit tenuitati meæ : quæ quoniam commendatione studiorum sublevata est , nullum fuit tempus , in quo ego magis optarim , ut ex me eluceret aliquod lumen ingenii , quod cùm semper mihi fuerit exiguum , tùm hoc tempore , sicuti oculorum acies radiis Solis , splendore isto regiæ liberalitatis tuæ ita præstringitur , ut homini , qui fere omnem ætatem egit in litteris & exercitationibus Oratoriis , verba etiam desint , quibus exprimere possit additionem animi sui , & magnitudinem beneficii accepti . Sit hoc , ut est proprium , sic etiam perpetuum felicissimæ domus tuæ ; ut plura & majora det studiosis ingenuarum artium , quam homi-

homines dicere , & cogitare possint , in qua una plus subsidii semper invenerunt bonæ litteræ , quam in omnibus regnis , & ditionibus orbis terrarum . Vale , mi Rex , spes senectutis meæ , & præsidium studiorum meorum . Mediolani .

X X I I.

Ejusdem ad Senatum Mediolanensem .

TEnuitati meæ P. C. nullum remedium est præsentius liberalitate vestri Regis , & benefica natura vestra , & sapientia ista Senatus , qui cum omnia Regis nomine decernat ac statuatur decenter , præfert splendorem & majestatem , & benigne indigentibus succurrit , & sapienter consulit communi bono . Ea re nunquam apud vos liberalia studia honestissimis præmiis caruerunt , nunquam boni viri auxilio sunt destituti . Nihil deest civitati nostræ , quin posita in Italiæ luce , & pulcherri-me eniteat , sitque humanitate & magnificentia omnium facile princeps . Decennium sum apud vos P. C. Qui annus fuit , quo non fuerim vestris beneficiis cumulatus ? Primum Regiis litteris per vos ex Hetruria fui accitus amplo stipendio constituto : deinde privilegio honestatus , datis immunitatibus ; postea stipendio auctus ; postremo cum consenuissem , rationem habuistis senectutis , & infirmæ valetudinis meæ . Senatusconsulto denique fecistis , ut commode apud vos agere possim
cum

cum familia. Immortales ago vobis gratias P. C. agamque dum vivam; nunquam ex animo meo effluet memoria meritorum vestrorum; neque labor interea, neque segnities, neque res alia me ab assignato munere officioque retardabit. Pergam candidioribus litteris, quibus vos tantopere delectari video, instituire juventutem, cujus causa, Regis etiam nomine, in me perliberales fuistis. Demum quæso, Regi ac duci vestro omnia feliciter contingere; itaque ejus urbes ac ditiones augeantur, ut quò vos plura dederitis ejus nomine, eò semper supersint plura; & civitas Mediolanensis, quæ nunc pio, justo, ac sapienti Præsidi a Deo donata est, ita omnibus bonis abundet, ut ejus præsidio, vestraque virtute, & communi consilio, sit felix & beata.

X X I I I.

Ejusdem Supplicatio,

Domus liberorum Adami Lomatii ad D. Benedicti, in annum triginta sex nummis scutatis summum locari solet. Eam ab hinc triennium conduxit Franciscus Spinola ad plures annos, lata conditione, si tutor sumptu pupillorum hortum qui domui est adjunctus dilapidaret, & ruta auferret, se pro pensione annua scutatos quadraginta soluturum: sin minus triginta sex tantum. Dilapidatio cœpta est, nunquam tamen absoluta; ruta

ruta abducta non sunt ; nunquam ergo pecunia depensa & enumerata est excedens triginta sex scutos in singulos annos . Spinola cum peregre profecturus esset , domum Lomatii sibi locatam , & jus suum cessit Aonio Paleario . Interea mater pupillorum vidua , quæ filiorum erat curatrix , nupsit . Agnatis petentibus decrevit Senatus novum tutorem dari . Declaratus est , & institutus a Præ-tore Urbano legitimus tutor Octavianus Carpanus . Eum Aonius convenit , & jus sibi a Spinola translatum ostendit , & cessionem locationis domus Lomatii ; in quam cum esset migrandum , rogat ut domum quam potest sibi faciat commodiorem : ut scilicet in ædium parte vel media , vel superiore latrina sit , in quibus nulla est ; ut aquariolum pro aquis sordidis excipiendis ad culinæ usum accommodetur ; ut in camera inferiore , quæ sane commoda esset , nisi esset obscurior , fenestra fiat , quæ ad meridiem vergit , & ad hortum spectat . Pensionem ex Spinulæ conditione firmam pollicetur scutatorum quadraginta ad novem annos . Tutor , ut est vir accuratus & prudens , intelligit his conventis pensionem auctiorem firmioremque fieri , neque negat domum , latrina , & aquariolo , & fenestra facta , fieri meliorem tenui impensa , quæ quindecim scutatorum summam non sit excessura ; sed ut pupillorum sumptu fiat , facultatem se non concedente Senatu habere , id vero pernegat . Quamobrem P. C. supplicat Aonius Regum maximo Regi Phi-

Philippo, a quo vos in hoc consilium delecti pulcherrime sedetis, ut ejus nomine potestatem faciat Senatus Octaviano Carpano tutori legitimo, ut ad summam scutatorum quindecim, vel plusculum, pro tam necessariis rebus, quibus sine dubio melior fiat domus, possit impendere; ita ut pecunia, quæ pro rebus firmis & stabilibus, quæ ad usum perpetuum domicilii sint mansuræ, fuerit impensa, ea possit ac debeat expensa ferri pupillis ad rationem annuæ pensionis Aonii.

XXIV.

Ejusdem alia Philippo Regi.

AOnius Palearius Verulanus a Senatu erudiente juvenuti litteris Græcis, & Latinis... cum videret sibi fere quotidie eundem esse in gymnasium publicum ad Broleti forum, domum hæredum Adami Lomatii, non longe ab eo gymnasium conduxit in novem annos ab Octaviano Carpano eorum tutore; in qua cum non satis commode habitaretur, supplicante Aonio, data fuit facultas tutori a Senatu, & litteræ patentes concessæ, ut quò domus fieret commodior, summa viginti annuorum scutatorum impendi posset; scilicet pro aquariolo faciendo ad culinæ usum, ut in media parte vel superiore domus latrina esset, & in cella inferiore, quæ ad hortum spectat, fenestra clarata fieret. Quæ pecunia ab Aonio submini-

ministraretur , pupillis tamen ferretur expensa ,
 ejusque pars retineretur a conductore singulis an-
 nis , ad rationem duraturæ locationis . In qua do-
 mo cum Aonius quatuor annos habitasset , & pe-
 cunia illa sane fuisset exigua , & alia facienda re-
 starent , quibus domus multo potest fieri melior ,
 cum tutore de integro convenit , pollicens , se
 sua pecunia omni impensæ satisfacturum , omnia-
 que condonaturum pupillis , si sibi in alios novem
 annos locatio prorogaretur , additis etiam con-
 ditionibus , ut si quid interea Aonio humanitus
 accideret , aut si , eo etiam salvo , continget Me-
 diolano recedere , domus illico , condonatis om-
 nibus impensis , ad hæredes rediret . Tutor , perspe-
 cta utilitate pupillorum , conditionem accipit ,
 prorogat locationem in novem alios annos . Jo-
 annes Dominicus Scantianus notarius rogatus in-
 strumentum solemniter confecit , Aonius , ut sta-
 ret conventis , in cella illa inferiore , quæ ad hor-
 tum spectat , in qua fenestra facta fuerat , & ta-
 men adhuc erat obscura , alteram fenestram eo-
 dem modo clatrata fecit ; in cella illa inferiore ,
 quæ ad viam publicam vergit , duas fenestras cla-
 tris ferreis & retibus æneis munitas ; & quoniam
 ambæ istæ cellæ , officinæ erant humilium fabrorum ,
 foribus prope collabentibus , in utrisque murum
 duxit , & in formam camerarum urbanarum re-
 degit , pavimento magna ex parte resecto ; cor-
 tis aream lutuosam lateribus stravit , in quam

Ep. Cl. Vir. T. II.

M

cum

cum stillicidia defluerent , ad aquas pluvias arcendas , quæ in cellam vinariam erumpebant , cisternam ubi nunc hortus est , excavavit ; ducta testudine in aula superiore , aditum in cameram vicinam & in culinam aperuit , & valvas apposuit ; & ut e puteo in partem superiorem domus aqua hauriri posset , parietem obduxit muro ; culinam ipsam , quæ tecto rariore quasi sub dio erat ad ventos exposita , tabulis textit ; locum ruinosum oppletum saxis , & reliquiis , quæ porriciebantur , dum domus est exædificata , purgavit , coluit , & in horti formam redegit ; terram agrestem ac sterilem feracem reddidit , areolis disposuit , & viarum spatia distinxit , lateribus arbores nobilissimas sevit , vites ordine posuit , pergulam erexit , horti murum qui est ad viam publicam prope collabentem reparavit . Quæ omnia magna impensa , summis laboribus facta sunt ab Aonio , ea spe , ut muneri Interpretationis publicæ sibi a Senatu assignato commode posset inservire , & aliquando cum juvenibus ad se venientibus differendo in hortis spatiari . Nunc , cum domus sit facta commodior & omnibus rebus melior , in oculis est multorum , qui pensionis majoris oblatione hæredes Adami sollicitant . Eorum curator & vitricus Joan. Baptista Castalio domum sibi addixit pro dote , matris hæredum sibi nuptæ ; & vel quod tutori sit insensus , quicum litigavit , vel quod ad majorem pensionem animum appulit , locationem oppugnat .

gnat. Quamobrem Aonius æquitatem tuam implorat, justissime Rex Philippe, & ad pedes tuos se abjiciens supplicat Majestati tuæ, primum, ut ea locatio firma sit, ne homo annum agens sexagesimum quartum cogatur magno incommodo suo & adolescentium, qui ad eum ventitant, aliam quærere; deinde (quod non sperat) si domus sit dimittenda, rogat, ut quoniam bona fide agire oportet, impensæ bona fide factæ supra viginti numos scutatos concessos a Senatu, omnes ad novissimam usque reficiantur; postremo, quoniam hoc prætextu quo agit Vitricus, quod Domini domus in eam migrare velint, veretur de impostura, cum præsertim ipse Castalio Vitricus, & ejus pater, sint Procuratores nobiles & exercitati; idem Aonius rogat & supplicat, ut sibi diligentissime caveatur per edictum Senatorium, gravi mulcta constituta, in quam statim incidant vel hæredes, vel curator Vitricus, si intra istos novem annos, qui Aonio debentur, eam domum vel totam, vel ejus partem alteri cuiquam locaverint; quæ mulcta ad ipsum perveniat, & solvatur sine exceptione; ne in fallendo Aonio dolo malo & fraude, mala, audeant illudere Majestati Regiæ, quæ sacrosancta est, & fuit semper apud omnes gentes & Nationes.

X X V.

Alia Senatui .

Accessit annus, P. C., accusationi meæ a Reverendo Padre Inquisitore Mediolanensi¹, qua nihil mihi molestius accidit in vita: incredibilis enim fuit conspiratio quorundam in me, ob orationem latinam, scriptam pro me ipso, & impressam annis ab hinc plus xxv; pro qua accusatione nunc avelli cogor a juventute vestra, ad quam erudendam publicis litteris Regis, etiam vestro nomine accersitus a vobis fui ex Hetruria. Nunc litteris Reverendissimi Domini Cardinalis a Pisa, Inquisitor mihi edictum proposuit, & imperavit, ut me in urbem Romam quamprimum conferam, & ad diem mihi dicendam sistam ad Collegium Sanctæ Inquisitionis Romanæ. Cui ego in primis respondi, me Senatui ita esse addictum, ut de me non possim statuere, nisi bona venia a Senatu impetrata; cui aliquid spatii dandum putarem, ut si velit, possit suo commodo alium eligere & sufficere in meum locum, & interea ego duos, vel tres menses pergere in interpretatione Græca, & Latina, ne juventuti nostræ, cui semper conatus sum esse adjumento, hoc tam proprio discessu sim detrimento. Ego, P. C., etsi ætate confectus sum, & infirmissima valetudine, tam longum iter aggredi non horreo; vel-

¹ Angelus de Cremona.

vellem tamen extremum hoc tempus annui muneris absolvere, & stipendium exigere in tempore. Id si per Inquisitionem non licet, æs tamen alienum aliquod, quod contraxi in civitate vestra, dissolvendum est, & pecunia habenda pro viatico, & qua, dum Romæ ero, me sustentem, & si Deus me voti compotem fecerit, ut absolvar accusatione indigna, ut ad munus interpretationis a vobis mihi assignatum redeam; vos rogo atque oro per liberalitatem Regis vestri & magnificentiam, ut unam ex quatuor partibus pensionis Interpretationis hujus anni, quæ non mea culpa impeditur, mihi condonetis, & cum pensione feriarum æstivarum, mihi Senatusconsulto ante tempus persolvi jubeatis, ut edicto Patris Inquisitoris, in cuius manu ac potestate sum, parere possim. Quod beneficium erit mihi monumentum perpetuum sanctissimi Senatus, & memoria sempiterna maximi Regis & Ducis vestri, quem Deus, & Pater D. N. J. C. augustissimum & felicissimum conservet.

Excellēti & S̄mi Senatus Mediolanensis
observantissimus Aonius Palearius.

*Optimo Principi Carolo Austrio Philippi F. Ducis
Mediolani , Hispaniarum , Neapolis ,
& Sicilia Regis .*

Progenies Regum , Regis Divina propago
Carole , magni hæres nominis atque animi ;
Utraque cui Hesperia affurgit , tibi debita regna ,
Ad cujus nomen Africa tota tremit ;
Quem scit ab unguiculis inter cunabula , ferro
Tantillum teneras applicuisse manus ,
Atque in deliciis imitantes fulmina bombos
Sulphureo accensos igne fuisse tuis ;
Vix puer , & magnis torquebas viribus hastam ,
Disceret ut certum dextra ferire locum ,
Vix puer , & valide assurgebas altus in ensem
Disceret ut punctim dextra ferire latus .
Si quando Heroes belli simulacra ciebant ,
Juppiter ! ut magnus tum tuus ardor erat ?
Lucebat nondum , & tectus lucentibus armis
Terribili stabas conspiciendus equo :
Inter & Heroas , pugnas pulcherrime obibas ,
Princeps , Dux , & Rex , & decus omne tuis .
Non tibi jentaculi , non coenæ cura , sed acrem
Ferre sitim , & duram discere ferre famem ;
Ipsa reducebant jam sera crepuscula noctem ,
Et te non poterant nocte referre domum .
Ah quoties hyemis puer es mala frigora passus !
Ah quoties pueri torruit ossa calor !

Ar-

Ardua magnanimo properanti ad munera Martis
Toedia vel magni nulla laboris erant ,
Unde valetudo te invaserat , optime Princeps ,
Pro quo fecerunt publica vota boni :
Et Superis agimus grates , & semper agemus ,
Quod te conspiciamus sospitem & incolumem .
Restituere quidem illi te : si dicere fas est ,
Numina sunt precibus sollicitata meis ,
Italiam ut nostram peteres , urbisque videres
Quæque ab avo , atq. atavo sunt tibi regna tuo
Parta tibi , servata tibi , prudentia , & armis ,
Ut nobiscum aliquo tempore noster agas .
Sit tua perpetuis felix Hispania regnis ;
Non tamen exemplis sic agat ipsa suis ,
Ut veteri innixus sceptro , telam omnia Arachnis,
Atque umbram somni perbrevis esse putes .
Quod vetus est , fuit ante novum ; cariola senectus
Cum mala sit , potis est ecquid habere boni ?
Firma fides, moresque probi, benefactaque Regum,
Æternis vinclis oppida capta tenent ;
Cetera laxantur , nec sunt custodibus ullis
Tuta , nec antiqua Religione patrum .
Aurea mala draco servaret in arbore quamvis
Quam sacrarat Atlas , Hesperidesque Deæ ;
Rapta tamen veluti virtutis præmia , falso
Detulit ad Græcos Amphitritone satus :
At tibi ab Insuorum quæ sunt servata Dracone ,
Secura , Princeps optime , carpe manu .

M 4.

Non

Non hæc Alcides , non Mars , non Juppiter ipse
 Auferet ; usque adeo sunt bene tuta fide ;
 Qua sapientis Avi virtus , bonitasque Parentis
 Et tuus hunc populum nunc tibi vinxit amor.

Lunedì a dì 3. Luglio 1570. Essendo stata chiamata la nostra Compagnia Domenica notte , venuto il lunedì giorno tre di Luglio 1570. in Tordinona , d' onde ne fù dato nelle mani condannato a morte per via di giustizia dalli Ministri della S. Inquisizione messer Aonio Paleari da Veruli abitante in Colle di Valdensa , quale confessò , e contrito domandò perdono a Dio , e alla sua gloriosa Madre V. M. , e a tutta la Corte del Cielo , e disse voler morire da buon Cristiano , e credere tutto quello che crede la s. Romana Chiesa . Non fece testamento alcuno , se non che ci dette le due sottoscritte lettere , scritte di sua mano , pregandoci le mandassimo alla moglie , e figlioli suoi a Colle di Valdensa .

*Alla sua Carissima Conforte Marietta Paleari , ed a' suoi diletteffimi figlioli Lampridio , e Fedro Paleari.
 A Colle di Valdensa in Borgo vicino a s. Caterina .*

CONSORTE MIA CARISS.

NON vorrei , che tu pigliasse dispiacere del mio piacere , ed a male il mio bene . E' venuta l' ora , ch' io passi da questa vita al mio Signore ,
 e Pa-

e Padrone, e Dio. Io vi vo tanto allegramente alle nozze del Figliolo del gran Re, del che ho sempre pregato il mio Signore, che per sua bontà, e liberalità infinita mi conceda; sicchè, la mia consorte diletteffima confortatevi della volontà di Dio, e del mio contento, ed attendete alla famigliola sbigottita, che refterà, di allevarla, e custodirla col timore di Dio, ed essergli Madre, e Padre. Io era già di settanta anni vecchio, e disutile. Bisogna, che i figli con la virtù, e col sudore si forniscano a vivere onoratamente. Dio Padre, e il Signore nostro Giesù Christo, e la communione dello Spirito santo sia con lo spirito vostro. Roma il dì 3. di Luglio 1570.

Tuo Marito Aonio Paleari.

LAMPRIDIO, E FEDRO FIGLIOLI DILETTISS.

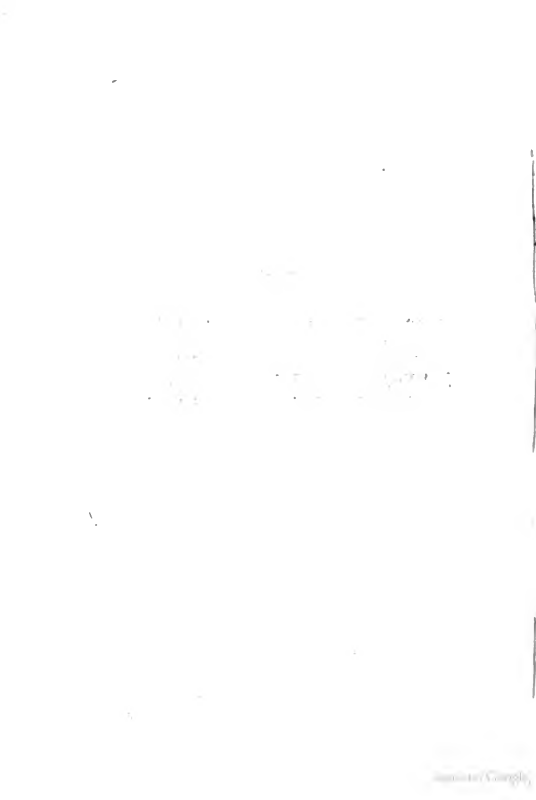
Questi miei Sign. cortesissimi, infino all' ultimo non mancano con esso me della loro cortesia, e mi permettono, ch' io vi scriva. Piace a Dio di chiamarmi a se per questo mezzo, che voi intenderete, che vi parerà aspro, ed amaro; che se il considerate bene, essendo con mia somma contentezza, e piacere, per conformarmi alla volontà di Dio, vi avete anco voi a contentare. La virtù, e diligenza vi lascio per patrimonio con quelle poche facoltà, che avete. Non vi lascio debito. Molti chiedono alle volte, e devono dare:

re: voi siete emancipati più di diecidotto anni fa , non siete tenuti a' miei debiti . Quando vi fossero chiesti, ricorrete a sua Eccellenzia il Sig. Duca , che non vi lascerà far torto . Chiedi a Luca Pridio il conto del dare , e avere . Ci sono , la dote di vostra Madre , e di allevare la vostra sorellina , come Dio vi darà la grazia sua . Salutate Aspasia , e for *Aonilla* mie figliole dilette nel Signore . L' ora mia si avvicina . Lo Spirito di Dio vi consoli , e conservi nella sua grazia . Di Roma il dì 3. Luglio 1570.

Vostro Padre Aonio Paleari.

Poi si celebrò la santa Messa . All' ora solita fu menato in Ponte , dove fu appiccato , e poi brugiato .

EPISTOLÆ
M. A. MURETI
ET AD MURETUM
CLARORUM VIRORUM.

IN EPISTOLAS
MURETI ET AD MURETUM
CLARORUM VIRORUM.

UM reconditas Bibliothecæ nostræ opes superiori Volumine indicaremus, nominavimus in primis M. Antonium Muretum, virum omni literaturæ & eruditionis genere perpolitum, cujus libri, magno loci illius ornamento, & nostrorum studiorum subsidio ad nos pervenissent: non illi solum, quos ab aliis compositos editosque in vulgus, pretio sibi suoque usui comparaverat; sed multi ejus manu exarati codices, sive qui animadversionibus, castigationibus, notationibus omnis generis aspersi, atque etiam pleno utroque margine onerati, ceteris pretiosiores, æstimabilioreque haberentur. Atque hæ animadversiones adnotationesque dignæ profecto sunt, quæ in lucem aliquando proferantur; nec vero gratiam non inituros putamus a viris doctis, qui sciant, ab illo ingenio nihil nisi perfectum solere proficisci; præsertim quæ ad veteres auctores emendandos perpurgandosque contulisset. Erat enim in eo homine recondita multarum rerum scientia, lectio omnium pene Græcorum & Latinorum Scriptorum assidua & diligens, acerrimum in iis æstimandis ponderandisque judicium; ut nihil illo fieri potuisset acutius, nihil etiam limatius, nihil elegantius videatur.

Sed non committam, ut laudationem me quisquam instituire velle putet Mureti ipsius, quem nemo Græcarum, nemo Latinarum paullò studiosior literarum non magnum atque eximium in utroque illo genere extitisse arbitratur.

Ita-

Itaque abſtinebo, atque ed me potius convertam, ut quid viri illius hac operis mei parte concluderim, exponam. Sunt ſane pauca. Nam epistolae ejus omnes (epistolae autem ſolae complectitur hic liber) jamdiu alii vulgaverunt; ſed quae ad eum ſcriptae ſunt litterae, hominum ea ætate clariffimorum atque eruditiffimorum, multae. Neque vero eas dum proferimus, non Mureti ipſius ſcripta proferre putamus. Ut enim in picturis, non ſolum quae manu artificis alicujus & magiſtri factae ſunt tabulae, ſed omnes quae ex ejus officina ac ſchola prodierunt, guſtu illo & artificio quod docuit elaboratae, magni æſtimantur, & ad eum referuntur; ita pleraeque harum epistoſarum vele ſchola ſunt Mureti ipſius; id eſt eorum qui eum magiſtrum audierunt, vel amicorum hominum, quos ſtudiorum & ſacul-tatis ſimilitudo artiſſime conjunxit: in quibus ſi dicendi genus aliud eſt, atque ab eo Mureti haud paullo diverſum, at hominum eloquentia, & quae in Mureto mirabilis fuit ex antiquorum lectione doctrina atque eruditio apparet. Præter hanc vero cum Mureto in dicendi genere, vel eruditione & diſciplina ſimilitudinem; duas res una opera conſequemur; ut doctiſſimorum ea ætate hominum memoriam excitemus, ac veterum Scriptorum obſcuris locis (ſunt enim multae earum quae hoc in argumento verſantur) aliquid lucis afferamus. Primum autem, cum ed majori cura præſtandum nobis videatur, quod animadvertimus jucundiſſimae rei, id eſt hiſtoriae litterariae campum quotidie magis opera doctorum virorum & navorum hominum excoli & purgari; dicemus hic veluti in anteaſſum de iis, ad quos litterae noſtrae datae ſunt; ut rerum quae in iis leguntur argumenta hominum cognitio aperiat atque illuſtret: potiſſimum vero Paulli Manutii, Dionyſii Lambini, Petri Poſſini, virorum utique doctiſſimorum, & Mureto conjunctiſſimorum rebus concludemus induſtriã noſtram;

fram ; de ceteris , ubi ad eorum epistolas veniemus , quæ necessaria erunt , commemorabimus .

6. I. De Paulo Manutio .

1. **D**E Manutio adeo fufe , adeo diligenter Apostolus Zeno in procemio quodam versionis epistolarum familiarium Ciceronis ¹ , ut paucis contenti esse possimus , quæ vel ille omisit , his præsertim annis , ad quos litteræ nostræ spectant , vel nullo teste nominato est persecutus . Et Paulum quidem hunc nostrum ex Aldo genitum , & filia Andreæ Turrisiani , nemo ignorat : Aldum vero patriam Bassianum habuisse , qui pagus est , agri Romani Sermonetæ proximus , bene Zeno suspicatur , ex eo quod *Bassianatem* se ipse vocet ; uti aliàs sæpe Romanum : addo ego , nunquam illum in præfationibus librorum suis , cum *Bassianatem* se nominat , *Romani* additamentum illud præterire ² , explicationis credo cujusdam gratia , ut ubi Bassianum , quod multi ignorabant , esset , edoceret . De Aldo , præter eum , quem modo appellavimus Apostolum Zeno , diligentissime in *Annalibus Typographicis* Michael Maittaire ³ , cum eâ executus , quæ ad hominem ipsum spectant , tum quæ ad librorum historiam , quos ille elegantissimis typis , & novo postea a se excogitato formarum , sive litterarum genere ⁴ multos edidit cum Latinos , tum vero Græcos ab anno 1494 . ad annum 1515 . ⁵ , qui fuit ejus vi-

tæ po-

¹ edit. Venet. 1736.

² In *Thesuro sive Cornucopia Græco* edit.

n. 1496. Aldus Manucius Bassianus Romanus studiose omnibus . In parte operum Aristotelis , quæ Physica ejus continentur , edit. n. 1497. Aldus Manucius Bassianus Romanus Alberto Pio Principi Carpeni S. P. D.

³ tom. 1. pag. 229. & tom. 2. part. 1. pag. 37.

⁴ Vid. aliud ab eo in-

ventum in characteribus Græcis ap. Maittaire *Annal. Typogr.* to. 1. p. 237.

⁵ Vid. eundem Maittaire tom. 1. pag. 233. Franciscus Asulanus in *Præfat. dictionar. Græc.* edit. n. 1524. Cum sororius noster Aldus annis abhinc triginta-

et postremus, fato functus ante finitum Aprilem mensem; cum mense illo viri amici simi atque eruditissimi obitum deploret Jo. Baptista Egnatius¹; atque eodem an. Andreas Asulanus ad Ovidii Heroid. *mense Majo*, addens quatuor sibi orbos nepotes reliquisse. Paullus tunc annum ætatis tertium nondum expleverat, natus scilicet Pridie Idus Junii 2. 1512., ut colligere licet ex ejusdem epistola ad Guillelmum Pacium².

2. Mortuo Aldo, non tamen institutum ab eo veterum Scriptorum corrigendorum atque edendorum opus defecit, aut

erigiora studia bonarum litterarum injuria temporum collapsa turpiter . . . . nobiscum restaurare conatur, optimos quosque libros tum Græcos, tum Latinos imprimi perpetuo curabat. Ita ergo explicandum, quod ad *Simplicii commentarios in Physicos libros Aristotelis* præfatur ann. 1526. idem *Franciscus*; Cum trigessimus & amplius ab hinc annum Aldus Manutius ad rem litterariam restituendam adiecisset animum &c. Atque ad *ejusdem Simplicii libros de Celo* eodem anno editos *Andreas Asulanus*; Annus fere agitur trigessimus, ex quo Aldus noster . . . . ad Græcas litteras pene conclamatas animum appulit. Quatuor tamen annos se intermisisse provinciam suam, quod tota Italia bello arderet, testatur ipse Aldus epist. in *Pindarum* edit. a. 1513. post quos ait se rediisse ad labores, quos erat jam viginti annos expertus. Non est hic prætereundum, videri M. Musurum libris *Græce* edendis fuisse a Senatu præpositum a. 1503. Ita enim ipse de se præfatur oper. *Gregorii Nazianzeni* edit. in *edibus Aldi* a. 1516. Jampridem enim a me cautum est, ut e publica Græcarum litterarum officina, cui liberalitate beneficioque Veneti Senatus tredecim jam annis præsidemus &c.

1 In præf. ad *Lactantium* editum mense Aprili a. 1515. *Maistre* to. 1. p. 229. & to. 2. p. 53. mortuum hoc anno collegit ex *Musuri* epistola *Grammatica Græca* præfixa, data *Idibus Novembr.* a. 1515. Sed nos commodius, ut videmur, ex *Lactantio* illo; & si certi essemus (quod probabile videtur) mortuo Aldo, noluisse *Andream* generum ejus dedicationem ponere, nulla mortis mentione facta, accuratius etiam tempus haberemus. Editus est enim *Catullus*, *Tibullus*, *Propertius*. eum epistola *Aldi nuncupatoria* libri *Marino Sannuto* Venetilis in *edibus Aldi* & *Andree Soceri* mense *Martio* MDXV. *Adidas*, mense *Aprili* *Tertulliani Apologeticum* editum dedicatumque ab *Egnatio Gaspare Costareno*, non appellato Aldo, quasi tunc viveret. Hinc *adulio* mense *Aprili* eum obiisse suspicor.

2 lib. 1v. ep. 50. Venetiis MDXXIII. Prid. Id. Jun. qui mihi primus dies est anni XXI.

aut elanguit, sed strenue idem profectus est Andreas Aldi socer, publicique juris fecit multos libros eo ipso, & proximis annis; ut nec Aldum, magnum illum artificem atque magistrum, si bonorum luctus taceret, mortuum pensitares: præsertim cum librorum subscriptiones eadem, quæ illo vivo postremis annis fuerant, perseverent, *In ædibus Aldi, & Andreae Soceri*¹: quæ quidem inscriptiones viros etiam doctos aliquando sefellerunt, ut vivum existimarent². Accedebant Andreae opere socii comitesque, duo ejusdem filii Franciscus & Fridericus: qui quidem omnes curabant, ut illa veluti hæreditas de optimis Auctoribus benemerendi integra perpetuaque ad Paullum perveniret: quod in præfatione quadam Franciscus his ferme verbis prædicat³. Nec Scriptores modo formis excedeant, sed elegantissimis præfationibus ornabant. Itaque multas eorum legas⁴, præsertim vero Francisci, qui quidem a Joh. Baptista Egnatio hæreditariam Aldi laudem

Cl. Vir. Ep. To. II. N dici-

1 Ita in Laetantio, & alijs multis: antea vero in epistol. ad Atticum MDXIII. mense Junio, Caesaris commentariis eodem anno mense Aprili &c.

3 *Ad Dioscoridem Græce editum* in ædibus Aldi & Andreæ Soceri 2.1518. *scribens*: Nos autem ea consilio hæreditatem Aldi, quem loco patris habebamus, adire voluimus, ut illam integram filiis ejus, qui ex favore nostra suscepti essent, conservaremus. 4 *Vid. Oppianum Græce*

forore nostra suscepti essent, conservaremus. 4 Vid. Oppianum Grace editum a. 1517. Artemidorum a. 1518. Livium, Pomponium Melam, & Jo-
viani Pontani opera eodem anno. Plutarchi vitas, & Horatium a. 1519.
Scholia antiqua in Homerum, Polybium latinum, Apulejum 1521. Plan-
tium, Trogum, Aconium a. 1522. Ciceronis Philoſophicos libros, Silium Ita-
licum a. 1523. Herodianum a. 1524. &c. omnes hec aliique multa, Franci-
ſci ſunt. Eriſidericus preſatur ad tom. 2. Galeni editi a. 1525. Ad tom. 1. 40
& 3. Andreas. Ad to. 3. Franciſcus. Andreas preſatur eſt etiam ad Simplicium
in Ariſtotelem de celo a. 1526. & de anima 1537. &c. Eriſiderici nomen
ſapius invenitur in libris multo poſt hoc tempus editis; ut in Ariſtotele edi-
to a. 1551. & 1552, in Olympiodoro a. 1552. in Dione Chryſoſtoma &c.

dicatur esse secutus ¹. Hi vero non a gentili nomine, sed a nomine patriæ sæpius se appellant, videlicet Asulanos ². Tandem mortuo Andrea anno 1529. (quo anno edita est *Recognitio Veteris Testamenti ad Hebraicam veritatem per Augustinum Eugubinum*, cum nota illa, *Venetis in ædibus Aldi & Andreae Soceri*) intermissum est Aldinorum typorum opus; nec ad annum 1533. repetitum; quod etiam Apostolus Zeno observavit.

3 Nunc ad Paullum, a quo parentis Aldi mors nos aliquamdiu abstraxit, redeundum est. Eum Asulæ, oppido satis eleganti, magnam pueritiæ suæ partem traduxisse, prodit ipse de se, scribens Hieronymo Lippomano ³ in Turrisanorum, credo, domo, atque in magna rerum omnium abundantia, præterquam idoneorum magistrorum. Idem Manutius narrat Stephano Saulio ⁴, a prima pueritia ita quidem in litteris esse versatum, ut unam maxime spectaret eloquentiam, unam coleret atque admiraretur. Hominem scilicet ad ejus studium sua sponte flagrantem magis inflammabant, qui tum vivebant clarissimi viri Bembus, Sadoletus, Bonamicus, Polus. Fatetur tamen ipse Paullus, non multum se in ea facultate intelligere potuisse; & præter verborum ac nonnullarum sententiarum ornamenta, nihil agnovisse: donec venalibus magistris eroptum, Benedictus Rhambertus, qui paullum eum ætate ante-

¹ In epistola nuncupatoria Cornelii Celsi Cardinali Herculi Gonzaga a. 1528. Sed quid ego dicam, quanto studio Franelseum Asulanum tibi additissimum feceris; qui hereditariam Aldi laudem secutus, nihil non egit, ut bonæ literæ cum Græcæ, tum Latine in dies majorem reciperant cultum?

² In Descriptionibus sæpe Andreas, Federicus, Franelseus Asulanus &c. quas omnes vel uno in Galeno videre possumus. Atque illius Auctoris tommum 17. Hieronymo Alexandro, & tomum 7. Joh. Baptista Opizoni nuncupans Andreas, Vale, inquit, Asulanorum tuorum memor. Diploma vero ipsius Clementis; dilectis filiis Andree de Turrisanis de Asula &c.

³ Epistolæ. latin. lib. 1. epist. 16.   ⁴ lib. 1. ep. 3.

antecedebat, sed ex Gaſparis Contareni præſtantiffimi viri conſuetudine & diſciplina verum hauſerat litterarum guſtum, erudire Manutium præceptis, atque exemplo ſuo cœpit. Præter Rhambertum, multum ſe debere Baptiſtæ Egnatio, affirmat in nuncupatoria epiſtola litterarum familiarium Ciceronis Maphæo Leoni¹. Sed hæc ſpeſtant etiam ad id tempus, quo Aſula Venetias commigravit; quod quando acciderit, docere non poſſum. Cum ergo huic diſciplinæ magnum juvenis ingenium accederet, voluntas vero maxima; brevi tantum profecit, quantum ejus adoleſcentis opera demonſtrant. Sed currentem primò virium imbecillitas; deinde domeſticorum incommodorum impedimenta retardarunt. Cum enim totus eſſet in eloquentia excolenda, nec ſatis parceret valetudini, incidit in morbum; qui, cum eſſet per ſe gravis, ed etiam factum ait periculoſiorem, quod uſu librorum ſibi a medicis interdicto, magna eſt animi affectio, atque ægritudo conſecuta. Tandem biennio elapſo, priſtinæ eſt valetudini reſtitutus.

4. Sed ex eo incommodo emergentem aliud excēpit, quod ipſe appellat *domeſticas controverſias*². Quæ eæ controverſiæ fuerint, non ita pronum eſt dijudicare: neque illas ſubindicavit nobis vir ceteroqui diligentiffimus Zeno. Manutius vero hoc ſolum contentus eſt affirmare, ſe eas neque ſedare minimo negotio, neque negligere ſine gravi ſuarum fortunarum exitio potuiſſe. Auguror ego, controverſias fuiſſe fortunarum quaſdam cum Turreſanis. Video enim, qui, vivo Aldo, ejus operæ ſocios ſe & adjuutores profitebantur³, mortuo repente ejus factos eſſe

N 2

ma-

¹ Ille mihi primum ad eas artes iter oſtendit, a quibus bene beatoque vivendi ratio proficiſcitur.   ² *ep. Saulis lib. 1. 3.*

³ Solus aliquando occurrit Andreas in conſiliis Cepollæ editis a. 1504. In adibus Andrea Turreſani de Aſula. In Campani etiam operibus a. 1502.

Per

magistros. Nam Clementi VII. primam Galeni partem cum dedicaret Andreas, ita præfatur; *Quo in Remp. litterariam animo, semper ego, & Aldus ille olim gener meus . . . . fuisse videamur &c.* cum præsertim vel hoc uno volumine edito nuper a me, patere cuilibet facile possit, me nullam sumptus magnitudinem formidando, nullumque laborem fugiendo, omnem operam meam, atque industriam ed conferre conari, ut in diem magis emendatam & locupletem librorum supellestilem litterarum studiosis nostra queat officina præbere . . . . quotquot usquam fere tota Græcia simul atque tota Italia reperiri codices potuerunt, incredibili cura sumptuque, supra quam dici, absque ulla mendacii aut vanitatis suspitione, possit, conquiriti &c. Et Clemens tamen in diplomate ibidem adjuncto, datoque *Andræ de Torresanis de Asula, & heredibus quondam Aldi Manutii Ro. in civitate Venetiarum commorantibus*, hæc habet: *Exponi nuper nobis fecistis, vos ad invitationem quondam Aldi Manutii Pii Romani, cujus impressoriæ artis successores estis, novos quotidie libros tam Græcos, quam Latinos eisdemmet characteribus, quorum ipse Aldus primus invenitor*

Per Bernardinum Vercellensem iussu domini Andræ Torresano de Asula. *Dubitat Maittaire, an idem sit hic noster, atque Andreas de Asula, qui legitur in libro edito a. 1486. Div. Thom. Continuum in 1v. Evangelistas. Per Andream de Asula, & Thomam de Alexandria. Eundem esse arbitror ex huiusmodi subscriptionum similitudine, & sociis, qui ei adiunguntur. Nam qui in Ciceronis epistolis familiar. & v. 1. Decretal. a. 1483. & a. 1485. in Cicerone de Oratore jungitur cum Bartholomæo Alexandrino: Per Bartholomæum Alexandrinum, & Andream Asulanum, suppresso utriusque cognomine a. 1480. in Virgilio cum commentar. Servii, Arte. . . Bartholomæi Elavii Alexandrini, & Andræ Torresani de Asula; jungitur cum Aldo, & Sacer vocatur consueta deinde formula, in ædibus Aldi, & Andræ Soceræ ab a. 1501. in Iuvenali & Persio. Suspicio ergo initam tunc inter utrumque affinitatem, & circa illud tempus Aldum duxisse Andream filiam. Sequitur tamen diu postea in libris Aldi antiqua formula: In ædibus Aldi, ut in Euripidis Hecuba a. 1507. &c. aut alia: Apud Aldum in Rhetoribus Veteribus Græcis a. 1508. etiam ab hoc anno frequentius cum Andrea Socero coniungatur.*

ventor fuit, cura & impensa vestra impressos in lucem edere. Deinde idem significare videtur, quod mortuo Andrea diu filuerit Manutiana officina; cum tamen non deessent Andræ filii, qui opus prosequi atque urgere possent. Denique aliam video in libris posteriori tempore impressis; & commutatam priorem inscriptionem, atque hanc suffectam; *Venetis apud Aldi filios, expensis vero nobilis viri Federici de Turrisanis eorum avunculi*¹; postea aliam quoque²: *Venetis apud Federicum Turrisanum*, ubi tamen insigne est illud Aldi, anchoræ cum pisce. Novatum quoque diploma est Pontificis Romani, atque inscriptum³ *Federico de Turrisanis quondam Andræ de Asula, impressori Veneto*.

5. Utcumque sit (nam in hujusmodi rebus diutius immorari hominis esset nimium abutentis ocio, & litteris) compositis, sive sedatis tantisper controversiis clausam, ut diximus, Andræ Asulani obitu Manutianam officinam Paullus aperuit a. 1533. Apostolus Zeno hoc etiam addit; primum ab eo editum librum fuisse Ciceronis familiares epistolas, quas dedicavit Maphæo Leoni Patritio & Senatori Veneto tunc florenti litterarum, & sapientiæ fama; qui tamen cum novem post annos a patriæ charitate descivisset, perfidiæ damnatus est: itaque Manutio eas epistolas iterum edenti a. 1554. aliisque annis consequentibus⁴, alius quæsitus est, cui eas inscriberentur, Matthæus Senarega; eaque solum dedicatio nunc inter dedicationes præfationesque, Manutii epistolis ejusdem postpositas legitur. Hoc quod Zeno asseruit, vereor ut verum esse possit, si subscriptiones librorum, quibus temporis nota continetur,

N 3

con-

¹ In *Aristotele* Grace edito a. 1551. & 1552. In *Olympiodori commentariis* Græcis in *Meteor.* *Aristotelis* a. 1551. ² In *Pfelli commentariis* Latinis in *Physica* *Aristotelis* a. 1554. In *Etymologico magno* Græco 1541. &c.

³ In commentar. *Olympiodor. ad Meteor. Arist.* ⁴ a. 1556. a. 1564. quas viderim.

consulamur. Est enim inscriptio epistolarum hujusmodi; *Venetis in ædibus hæredum Aldi Manutii, & Andreae Soceri mense Octobri MDXXXIII.* Sed alios libros leges cum nota anni ejusdem, sed priorum mensium. Atque ut omittam Ciceronis Rhetoricos libros cum inscriptione *2. MDXXXIII. mense Martio*, sive quia anni initium apud Venetos mense Martio dubiam facere notam anni potest, sive quia, non tam nova editio, quam vetustioris, idest anno 1521. renovatio quædam censeatur (est enim eadem non modo forma facta, sed paginis sibi perpetuo respondentibus) quid dicemus Decadi quintæ Livii, ubi legitur *Venetis in ædibus hæredum Aldi Manutii Romani, & Andreae Asulani Soceri mense Majo a. MDXXXIII.*? quid Pontani carminibus, ubi post versus inscriptos de laudibus divinis pariter extat, *Venetis in ædibus hæredum Aldi Manutii, & Andreae Soceri mense Augusto A. MDXXXIII.* Sed Zeno nimirum in errorem (si ideo errasse existimetur) inductus est a nuncupatoria illa epistolarum Ciceronis epistola, ubi, post artis typographicæ commendationem satis uberem, addit Paullus; ut ea summam animo suo jucunditatem attulit, quod maximum decus pepererat, sic contra nunc dolorem haud sane mediocrem exhibere; quod a nobis, inquit, aliquamdiu neglecta, præsertim eo tempore, quo retinenda diligentius fuerat, fortasse aliquam vulgo non optime de nobis existimandi materiem dedit: quod ego tamen ipsum æquiore animo ferrem, & tamquam in transcurso dissimulare possem, nisi aliena hæc culpa nonnullas avitæ nostræ laudi, & gloriæ tenebras offudisse videretur, quam antea pater Aldus dum laboranti rei litterariæ opem fert, primum sibi maximam, deinde nobis etiam, quos ille genuit, haud minimam quæsierat; qui certe cum optimis artibus & studiis tantum attuleris præsidii, quantum hodie studiosi fere omnes intelligunt, dignus omnino videri poterat, cujus non modo rei, sed etiam nominis hæredes essemus. Atque

hæc

hæc quidem causa potissimum effecit, ut ad delendam injustæ notæ maculam in hanc me rationem darem; cum aliqui magis animus ad otium, aut institutum aliquod nostris studiis accommodatius inclinaret. . . . Itaque cum de suscipienda provincia tandem mecum ipse constituissem, primos labores, & vigilas nostras, ad emendandas Ciceronis epistolas, quas familiares vocant, conferre volui; a quibus potissimum, ut auspicarer, multæ scilicet rationes hortari me videbant: additque, se Baptistæ Egnatii hortatu atque præceptis confirmatum, hoc ipsum quicquid erat operis suscepisse. Qui hæc dumtaxat, neglectis a Manutio editis libris, leget, idem fortasse, quod Zeno, existimabit. Verum si illa ipsa attentius, & libri hujusmodi inspiciantur, constabit, familiares Ciceronis epistolas, animi destinatione, cura, labore, atque emendationis studio majore primum Paulli opus fuisse, primum verò præcisè atque absolute non fuisse: hoc enim libri quos diximus edocebunt; illud autem suadebit, quod ibidem Paulus subjungit, in Epistolarum familiarium castigatione, plus minus, octo menses consumpsisse, dum ad duodecim exemplaria magno cum labore conferret, quæ diligenter undecunque corrogata, hunc in usum jam per biennium sibi compararat. Neque hic est omittendum, quod pariter in ea dedicatione testatur, præter Egnatium, quem miris laudibus hominem extollit, magno sibi adjumento fuisse Johannem Pierium Valerianum, Lazarum Bonamicum, Benedictum Lampridium. In epistola vero nuncupatoria operum Lætantii scripta a. 1535. Honoratum Faitelium.

6. Primos hos Paulli, & Manutianæ officinæ fructus, alii sunt, vel eodem anno¹, vel continentibus annis consecuti. Atque eo ipso anno Italicos etiam Scriptores vul-

N 4

gare

¹ Ut Ovidii Fasti &c. Venetiis in ædibus hæredum Aldi, & Andreæ Socerî mense Decembri MDCXXIII. &c.

gare aggressus est, Petrarcam ¹, & Balthasarem Castilione-
nem ², cujus aureum librum sæpius postea typis suis emi-
sit. Anno vero proximo, quo Valerium Maximum ³, au-
ctores de Venatione ⁴, aliosque latinos Scriptores vulgavit,
adjecit quoque animum ad Græcos; initio facto a Themi-
stio; quod Victor Trincavellus Gaspari Contareno nuncu-
pans eum librum affirmat; ejusque verba, quoniam illud
quoque, quod nos superius de controversiis cum Turrifanis
augurabamur, confirmant, nos hic ponemus: itaque ait;
*Cum præclara illa & celebris Aldi Manutii officina, quæ sem-
per bonorum librorum elegantem suppellectilem viris studiosis,
ut copiose, ita feliciter subministravit . . . . ob varias ejus
morte, & mox Andreæ Asulani Soceri, ut fit, subortas per-
turbationes, non sine maxima litteratorum omnium jactura
aliquot annis fere destituta, atque, ut ita dixerim, jam clau-*
sa

1 Impresso in Vinegia nelle case degli eredi di Aldo Romano, e d'Andrea
Asolano nell' anno MDXXXIII. del mese di Giugno: *quam editionem optimam
vocat Vulpinus.* 2 Il libro del Cortegiano del Conte Baldesar Castiglione.
In Venetia nelle case delli Heredi d'Aldo Romano, e d'Andrea d'Asola
sno Suocero nell' anno MDXXXIII. del mese di Maggio. *Alias editiones vidi,
In Vinegia nell' an. MDXL. In casa de' figliuoli di Aldo. Item a. MDXLVI.*

3 Venetiis in ædibus hæredum Aldi, & Andreæ Soceri mense Martio
an. MDXXXIV. 4 *Gratius, M. Aurelius Olympius Nemesianus &c.*
a. MDXXXIV. mense Februario. *Nescio puto, omitti his quæ in commendationem
Pauli habet Georgius Logus in epistola horum auctorum dedicatoria
Antonio Fuccaro; Hos itaque tres, quos diximus, auctores, mi spectatissi-
me Antoni, cum in apertum, ut referrem, in animo mihi esset, idque Ve-
netiis in officina, quam Aldus Manutius Romanus vir diligentissimus, & insi-
gniter eruditus, deque renascentibus bonarum litterarum studiis præclare
meritis elegantissimam, & nobilissimam instituit; quæ cum annis jam ali-
quot certis de eaus otiosa quievisset, hoc tempore eam cum aliis rebus, tum
vero pulcherrimis characteribus renovatam Paulus Manutius Aldi filius mode-
ratissimus juvenia, & litterarum studiis, ac honestis moribus egregie orna-
tus, paternæque virtutis, & instituti hæres & imitator instauravit: in qua
re conficienda summi, & præclarissimarum artium doctrina celeberrimi, &
instructissimi Johannis Baptiste Egnatii consilio, opera, & industria pluri-
mum se faceret adjutum. Cum igitur ad editionem illam Paulus ipse, qua
est humanitate, operam mihi suam deferret &c;*

sa esset; suis tandem rebus compositis eorum filii . . . . eam aperire, ac etiam, quoquomodo possint, clariorem reddere decreverunt; atque ita, cum Latinis libris quam castigatissime excudendis manus jam admovissent, Græcos etiam . . . . . emittere statuerunt . . . . . inter quos . . . . . Themistii . . . . . non solum Philosophicas paraphrases, sed orationes quoque primam excudere animo conceperunt. Themistium postea hoc ipso anno Isocrates, Ætius medicus consecuti sunt. In his vero libris edendis partim præfationes Paullus adiecit suas; quarum nonnullas in his postea recognoscendis vulgandisque omisit¹, partim Aldi patris illas retinuit², partim etiam Asulanorum³ admisit.

7. A. MDXXXV. Paulus Romam adductus est; *Ecce me nescio quis (ait Saulio⁴) homo certe satis fortuna felix præmiis commotum, & blanditiis captum atque irretitum Romam adduxit, ubi cum aliquot menses, non in iis quæ semper amveram litterarum studiis, sed inani officiorum genere consumpsissem; & ille, quem secutus eram, montes aureos pollicitus, vix minima præstaret; colligi ipse me; neque solum studiorum meorum, quæ interniseram potius, quam dimiseram, verum etiam rei familiaris, cui nisi consulerem, ipsa quoque jacere studia necesse erat, habendam mihi rationem duxi; quo consilio in patriam reversus, retuli me omnino ad veteres meas tui legem-*

¹ Omisit nuncupatoriam Valerii Maximi Bernardo Georgio; Laëntii edit. a. 1535. Germano Minadoo; item Enstratii in Ethica Aristotelis Georgio Selva Episcopo Vaurensi, & Gallorum Regis apud Senatum Venetum Legato. Nonnullas etiam paulum immutavit; atque ita præfationis ad Sannazarii opera latina edita a. 1535. clausulam omisit, verbaque nonnulla aliter, atque ibi erant, posuit. ² In Juvenale, & Persio edito a. 1535. mense Martio. In Isocrate Græce edito a. 1534. mense Julio. In Johannis Grammatici commentariis ad posteriora resolutoria Aristotelis Græcis a. 1534. mense Decembri &c. ³ In libro Balthasaris Castilionis: Francesco Asulano alle gentili donne. Veggendo io, valurose Madonne, il Cortigiano del Conte B. Castiglione altre volte da me mandato fuori &c. ⁴ lib. 1. ep. 3.

legendi, tum scribendi exercitationes. Quis ille homo fuerit, qui Paullum adeo fefellit, in multis suspicionibus meis, nihil proferre certo possum. Nec tamen verum est inaniter omnino Romanum iter a Manutio susceptum fuisse. Hoc enim lucri fecit, ut sibi demereretur viros duos egregios, & singulares, quos beneficentissimos semper atque amantissimos expertus est, Marcellum, dico, Cervinum, qui Pontificatum adeptus Marcellus II. dictus est, & Bernardinum Maffejum, quem vivum impense laudat, cum ei de Episcopatu gratulatur¹; mortuum vero acerbissime lamentatur². Marcello verò quam esset ipse devinctus, declarat in epistola, quam Venetias jampridem re-
versus dedit a. 1539. De inita cum his conjunctione atque amicitia, aliisque fructibus, quos sibi Romana peregrinatio attulerat, multa scribit Mario Nizolio³. Nam ubi dixit, Alexandrum Farnesium a se adolescente (erat autem Paulus XXIIL annos natus) Romæ cognitum atque observantia singulari cultum, subdit; *Quo quidem tempore vehementer Urbs ipsa excitavit me atque acuit in studio liberalium disciplinarum, aspectu ipso antiquitatis, & multiplici ac varia hominum eruditorum scientia; sed ut ingenue vereque fatear, proprie me expolivit aula Farnesii moribus ac litteris; cum viverem conjunctissime ac familiarissime cum duobus prestantissimis viris Marcello Cervino, & Bernardino Maffejo, quorum alterum Pont. Maximum, alterum Cardinalem, utrumque immortalitate dignissimum adversa bonis artibus iniqua mors eripuit.* Amicitiam etiam inter Paullum, & Annibalem Carum, hoc opinor tempore, studiorum atque ingenii simili-

¹ *Epist. latin. lib. 1. ep. 8. quæ tamen diem adscriptum habet in edit. Venet. apud Aldum a. 1530. & in alia ep. Hieronymum Polum a. 1533. Kal. Maji MDLII. At Ughellus in Populon. Episc. creatum Episcopum ait primo Maffensem a. 1547. die 2. Martii (ut habet editio Ughelliana vetustior 10. 3. pag. 304. recent. die 12. 2 lib. 1. lat. ep. 3. Ital. lib. 2. ep. 9.*

³ *lib. 2. ep. lat. 3.*

militudo conciliavit. Nam scribens xv. Cal. Mar. a. 1555. Manutius ¹, ante xx. annos amicū huic factum affirmat. Anno MDXXXI. jam in patriam reductum, constat ex præfatione sive epistola Georgio Selvæ, quæ Eustratii commentarios in Ethica Aristotelis illi dedicavit, deditque *Venetis* a. MDXXXVI., ut ibidem adscriptum est. Patriæ verò restitutus ita se retulit ad veteres legendi ac scribendi exercitationes, ut hinc earum initium repetendum significet scribens Paulo Contareno: vigesimum enim earum annum, eo anno 1556. computat ².

8. Addit vero in superiore illa epistola Stephano Saulio, satis se in domestica re constituenda, & in emendandis antiquorum libris fuisse occupatum: & nihilominus accessisse curam laboremque *erudiendæ duodecim nobilium adolescentium Academiæ*; in eaque triennium consumpsisse. Si ut numerum, ita & nobilium adolescentium illorum nomina Paullus prodidisset; non ea nunc desideraremus, quæ sunt incognita. Auguror, in his fuisse, & Matthæum Senaregam, cujus *convictum, & contubernium* commemorat in dedicatione epistolarum familiarum Ciceronis, domique suæ eum receptum, atque eloquentiæ studiis eruditum, narrat; & Paullum Contarenum. Nam huic postea a. 1556. scribens; *Te vero*, ait ³, *qui mecum in iisdem ædibus per triennium fere vixisti; qui quicquid es, de meorum consiliorum præceptorumque fonte fluxisti; cujus a laude, mea laus quodammodo pendet, te, inquam, mi Paulle, quantum in me erit, errare non patiar; teque, coactus amore, & officiis tuis hortari nunquam desinam, ut in veram ac sinceram eloquentiæ formam, cujus ego tibi excellentem pulchritudinem duorum ve-*
serum

¹ *ep. Ital. lib. 3. ep. 53.*   ² *lib. 1. ep. 11.* Videt me ipsum . . . nullum pene diem intermittere, quin aliquid latine scribam; cum tamen ex quo lapidem hunc volvo annos jam vigesimus abierit. *Scripta est epistola a. 1556. alibi, ut dicemus, notam habet anni 1554.*   ³ *lib. 1. ep. lat. 11.*

terum Oratorum exemplis sæpe demonstravi, tuæ mentis oculos acriter intendas; eamque tibi a me veris, ut arbitror, lineis designatam, ut aliquando tuis scriptis quasi coloribus coneris exprimere. Ceterum cur hoc illi nomen fecerit, atque Academiam vocaverit, non tam credo fuisse causam, quod simul omnes ad eloquentiam exercerentur¹, quam quod patris Academiæ memoriam renovare vellet, atque institutum etiam aliquando revocare; quod in emendandis veteribus libris atque illustrandis præcipue occupabatur: quare etiam in illis vulgandis ejus Academiæ mentio fiebat², aut ex Academia prodire dicebantur³: constabatque viris ea ætate doctissimis atque eruditissimis, quos hanc corrigendorum Scriptorum suscepisse provinciam vel ex unius Aldi præfationibus constat⁴, atque etiam ex subscriptionibus librorum: nam Lucretio a se emendato subscribit Avancius; Hieronymi Avancii Veronensis ingenio, & labore:

¹ De nomine Academia ejusque nominis usu V. Quadrius hist. Poes. 10. 1. lib. 1. dist. 1. cap. 2. part. 6.   ² Aldus præfat. ad Herodot. a. 1502.

Has novem musas Herodoti tibi dono damus . . . . ., quæ multis exemplaribus castigatæ emittuntur ex Academia nostra in manus studioforum &c. *In Præfat. ad Sophoclem* a. 1502. Sedentibus nobis his brumæ frigoribus in hemicyclo ad ignem eum Neacademicis nostris &c. Quamobrem septem Tragedias Sophocleis parva forma . . . . sub tuo nomine volui ex Neacademia nostra prodire in publicum; & in fine, Venetiis in Aldi Romani Academia mense Augusto MDXI. *In Præfat. ad Euripid.* a. 1503. Mille & amplius boni alicujus auctoris volumina singulo quoque mense emittimus ex Academia nostra. *In Præfat. ad Homer. Græc. inscripta Hieronymo Aleandro*; Homeri Iliadem Ulyssæamque cum ceteris ejusdem Poetæ sub tuo nomine exire ex Academia nostra volumus.   ³ *In Xenoph. Hellenic. &c.* In Aldi Neacademia a. 1503. *In Ovidii Fast. &c.* In Academia Aldi a. 1503. *In Gregorii Nazianz. Carminibus* a. 1504. Ex Aldi Academia.

⁴ Vide Præfat. in Quintil. ubi scribens Jo. Baptista Rhamusio; Quemadmodum superioribus diebus in Quintiliano a te est factum; quem dum cursim recognosceret Nangerius noster . . . . assiduus illi adjutor hæsit &c. *Præfation. Egnatii in Laëtantium, ubi de Aldo*; Ille igitur aliis alia, mihi Cæli Laëtantii Firmiani VII. Institutionum Divinarum libros, & reliqua disertissimi Christianorum viri monumenta corrigenda tradiderat &c.

bore : quem ego Avancium¹ aliis ejus Academiæ addendum puto², quos Zeno³, Quadrius III.⁴, aliique nominarunt. Hac novæ Academiæ cura solutus erat Paullus extremo anno MDXXXVIII. quo Venetiis egressus peregrinatus est in alias urbes, ut Bibliothecas lustraret, & quæ nanciſci poterat operis ſui adjumenta perquireret. Extat Annibalis Cari epistoſa ſcripta hoc anno MDXXXVIII.⁵ menſe Decembri, qua epistoſa vir doctus cum amiciffimo homine Paulo conqueritur, cum ſe furtim ab amicis ſurripuiſſe, & quin ullus omnino quid rei eſſet cognosceret, in Cæſenatem ſe bibliothecam abdidiſſe, & quaſi mortuum intuliſſe. Si jam aliquot menſes effluerant, ut ibidem Carus ſignificat, cum hoc Manutius fecerat; neceſſe eſt triennium illud auſpicemur anno MDXXXV. Anno ergo illo Roma Paulus redierat, jamque erat fortasſe Venetiis menſe Septembri, quo Sannazarii carmina vulgata ſunt⁶; Romanum vero iter ſuſcepit poſt Martijum menſem, quo Laſtantium cum præſatione illa ſua, Juvenalem, & Perſium emiſerat.

9. An-

¹ Colligo id ex epistoſa Avancii ipſius Valerio Superchio, præmiſſa editioni Lueretii Aldi (cui ſubſcriptus, ut dixi, Avancius reperitur) menſe Decemb. MD. in qua epistoſa Superchium rogat, ut Vincentio Quirino legendas, & caſtigandas commendet; adſitque; Illi enim faciam quicquid alii maligne irridebunt, aut invidenter vellicabunt, ſi tecum huic Academiæ noſtræ aſſertorem, approbatorem, ſubſcriptoremque naſtus fuero: poſtea vero Aldum impenſo laudat; concludens, veſtris igitur ſtudiis Aldo aſſidenre, labores noſtros bonis non ingratos fore ſperamus. Vide & ibidem epistoſam Aldi ipſius Cardinali Carpenſi, & in Coſtull. &c. Antiquos vero Scriptores Aldo, ſive Aſulanis potentibus emendandos ſuſcepſiſſe, ipſemet teſtatur ad Auſonium edit. a. 1517. Ecce Andreas Aſulannus . . . meamque opem implorat.

² Alberto Pio, Andrea Navagero, Petro Bembo, Danieli Rainerio, Marino Sannato, Angelo Gabrieli, Scipioni Carteromacho, Eraſmo Roterodamo, Jo. Baptiſta Egnatio, Benediſto Rhamberto, M. Muſuro, Benediſto Tirreno, Andrea, Federico, Franeſco Torrefanis. ³ in V. Aldi.

⁴ hiſtor. Poſt. tom. 1. pag. 108.

⁵ Vol. 1. ep. 37. edit. Cominiſiana.

⁶ Venetiis in ædibus hæredum Aldi Manutii, & Andrea Aſulani Societæ menſe Septembri MDXXXV.

9. Annus MDXL. notabilis est in Paulli vita, quod eo anno diffusa est societas Manutiorum, & Torresanorum. Apostolus Zeno¹ eam perdurasse affirmat ad annum 1554., quo ait nova quadam nota editos libros signatos, videlicet *In ædibus Paulli Manutii Aldi filii*. Sed mihi quidem alio spectare clausula illa videtur; atque id quod nunc volumus alia subscriptione significari *Apud Aldi filios*; quam primum vidi in orationibus Ciceronis anno 1540.² editis; quæ rursus in iisdem cufis 2.1550. repetita est: in consequentibus vero annis 1542. &c. sæpius eandem inveni³; atque etiam insigne illud Aldinum paullo immutatum; nam ornatius aliquanto anchora cum Delphino sculpta est, adscriptumque ad latera *Aldi filii*⁴. Sunt vero hi præter Paullum nostrum Manutius natu maximus, atque Antonius; Antonium latinis litteris, nostrisque his vulgaribus eruditum fuisse, ostendunt nonnulla, quæ ejus habemus. Cum enim Paullus clarorum virorum epistolas Italice scriptas collegisset, Antonius alterum librum adjecit, dedicavitque Paulo Trono⁵:
Pere-

¹ In vita Paulli ad a. 1539. pag. xiii. ² tom. 1. apud Aldi filios Venetis MDXL. mense Octobri. An superiorum annorum ulla hujusmodi in Manutianis libris extet subscriptio, fateor me ignorare. ³ A. 1541. 10. 3. orationum Ciceronis. In libro Balthasaris Castilionei. Il libro del Cortegiano. In Vinegia nell'Anno MDXL. In casa de' figliuoli di Aldo. A. 1542. in Danielis Barbari commentationibus in Porphyrium, & in commentariis in epistolas Pauli ad Rom. & ad Galatas. A. 1544. in collectione epistolarum Italicarum; In Vinegia nell'anno MDXLIV. in casa de' figliuoli di Aldo. A. 1545. in libro Bartholomæi Rictii de Imitatione; in versione epistolarum familiarium Ciceronis. A. 1546. in libro Liburnii inscripto; Le occorrenze humane. In Scipionis Capycii libris de principis rerum; ubi & insigne anchora adjecta inveniuntur verba, Aldi filii. In Philippi Erebrafti in Horatium. In Pretiosa Margarita Novella de thesauro ac pretiosissimo Philosophorum lapide. A. 1547. in Medicis antiquis. A. 1548. in versione rursus edita epistolarum Ciceronis. ⁴ Vidi in libris minoris formæ, id. ut ajunt, in 8. ab a. 1546. In libris maxima formæ, sive in fol. ab a. 1550. in historia Veneta Bombi. His ego vidi; erunt fortasse antiquiores. ⁵ In editione Veneta a. 1554. qua tamen omissa est in editione a. 1564.

Peregrinationes etiam a Venetis hominibus factas VII. edidit¹: denique Vico atque Goltio antiquos nummos indagantibus subsidio atque adjumento fuisse, doctissimus eruditissimusque Senator Marcus Foscarenus testatur². Uxorem duxit Antonius, ut ex Paulli litteris constat³: ex quibus etiam habetur, vix adolescentia egressum fortuito quodam casu (qualis ille fuerit non explicat, sed alibi⁴ juvenutis erratum vocat) solum vertere coactum fuisse. Compositis postea rebus, permissum est patriam reverti. Cum verò lex lata esset, qua recens data beneficia abrogabantur, Venetiis rursus detrusus, trienniumque procul a patria exulabat, cum Paulo Ramnufio scribebat Paulus VI. Id. Aug. an. 1555. jamque anno superiori 1554. Bononiæ constiterrat⁵, eoque Paullum, optimis a Bononiensi Senatu propositis conditionibus, evocabat⁶. Manutius frater natu maximus (ut de eo quoque aliquid dicamus) Ecclesiæ se addixit, & sacerdotium obtinuit; pro quo cum litteræ datæ essent Francisco Venerio Paulus gratias agit⁷: nec vero non mire eum diligebat Paulus, ut litteræ quas ægotanti dedit, ostendunt⁸. Quod spectat ad Turrisanos, non incelebris fuit eo tempore Hieronymus, qui in libros Ciceronis Oratorios præfatur⁹, & in Cæsarem¹⁰, ubi una cum suis fratribus avitum aggressum se esse dicit munus tueri, ut optimos quosque libros, qua possit maxima diligentia, evulget. Fusius vero idem, cum luculenta testificatione benevolentiae in Paullum, declarat in præfatione, sive in epistola nuncupatoria Rhetoricorum Ciceronis Hieronymo Contareno; *Suscepimus autem, inquit, nos quoque avitum munus, & id renovare, quantum vires nostræ ferent, contendemus,* quod

¹ De quo opere Cl. Marcus Foscarinus de Venet. litter. pag. 434.

² *ibid.* pag. 386.

³ Ital. lib. 3. ep. 1. edit. Pisaur. a. 1556.

⁴ *ibid.* lib. 3. ep. 17.

⁵ *ibid.* lib. 3. ep. 18.

⁶ V. epist. *ibid.* lib. 111.

29. & l. 9.

⁷ *ibid.* lib. 2. ep. 36.

⁸ *ibid.* lib. 3. ep. 27.

⁹ V. edit. Venet. a. 1569.

¹⁰ edit. eodem anno.

quod primus Aldus senior, nunquam sitis laudatus, atque in posteritatem officiosissimus sustinuit, ut optimos quosque libros, nulla vel laboris, vel sumptus ratione habita, ederemus. Curabimus nos quidem, quantum in nobis erit, ut quod tanquam patrimonium gloriæ sibi relictum accepit, & auxit Paulus Manutius, quem non solum mirifice diligo, sed etiam maxime observo, nos quoque pro virili parte Andreæ avi, & Francisci parentis nomini, & memoriæ consulamus, ne quod Manutius patruelis noster, pie simul ac summa cum laude fecit, nos turpiter atque ingrate neglexisse videamur. Stimulavit sane nos ad hoc ipsum capeffendum munus, familiæ quoque nostræ existimatio: quod non modo nos summo cum dolore, sed omnes boni, & bonarum litterarum cupidi jam cognoscerent, Aldinos libros, summis pridem vigiliis a Paulo Manutio emendatos, qui nunc Romæ septennium jam vivat, & doctrinæ atque virtutis suæ præmia uberrima percipiat, paulatim illo pristino nitore spoliatus, atque ita in pejus delapsus esse, ut citra nominis Aldini jacturam ferri amplius nequaquam posse putarimus. Hunc locum etsi aliquanto diffusiores, proferre placuit, ut disjuncta fortunarum, disruptam animorum non fuisse societatem inter Manutios, & Turrifanos, pateret; quod & litteræ etiam Paulli ipsæ testantur¹. Itaque hi Manutianum anchoræ insigne², & Aldinæ Bibliothecæ memoriam retinuerunt. Bernardus vero Turrifanus idem faciebat Parisiis, ut ex subscriptionibus pariter librorum³ constat.

10. Sed

¹ Vide *epist. Ital. lib. 111. 15. dat. a. 1555. & l. 8. eod. anno scriptam.*

² De Aldi his insignibus lege *qua tom. 2. pag. 43. Annal. Typogr.*

³ In Francisci Vergara de Græca lingua Grammatica, Parisiis MDLVII. Apud Guill. Morellum in Græcis Typographum Regium, & Bernardum Turrifanum via Jacobæ in Aldina Bibliotheca &c. Diu duravit hæc Aldina Bibliotheca. A. 1581. in Cornelio Tacito typis elegantissimis excuso insigne Aldinum invenitur cum inscriptione in fronte libri: Parisiis apud Robertum Colombellum via ad D. Johannem Lateranensem in Aldina Bibliotheca A. MDLXXXI, sic etiam in Mureti commentarij, in Castilnariæ &c.

10. Sed redeundum est ad Manutium : quamquam quæ hætenus persecuti sumus , minime his eum annis otiosum fuisse demonstrant , sed retinuisse hæreditariam provinciam a patre acceptam , ut egregie de litteris benemeretur . Atque illud præclare inter cetera ab eo excogitatum est , ut diversorum clarorum Virorum epistolas populari sermone scriptas , collectas , atque uno veluti corpore conclusas vulgaret ; quod opus , omnium ipsum instituisse primum , laudatus Senator Marcus Foscarenus asseveravit ¹ . Institutum vero ab ipso opus Antonius frater , ut diximus , auxit , & amplificatum postea est etiam addito tertio libro . Anno 1546. uxorem duxit Margaritam Hieronymi Odoni filiam , sororem Caroli & Rinaldi . Hunc , idest Rinaldum *Presbyterum* ² Paulus vocat , & tria minora sacerdotia , sive beneficia , ut appellant , fuisse eidem collata significat Cardinali Carpeni ³ , atque ibidem , miros in studiis progressus habere affirmat . Extat Rinaldi hujus Philosophica oratio de animæ immortalitate edita a. 1557. ; eundemque antiquitatis cognitione ornatum , qui Vico & Goltzio veteres nummos subministraverit , arbitrat vir doctissimus Marcus Foscarenus ⁴ . Carolo scribens Manutius ⁵ , carissimum sibi eum esse testatur ; de utroque vero hæc habet in epistola Bartholomæo Riccio ⁶ ; *Fratres habet uxor mea duos , quos ego ambos unice diligo ; contraque ipsi mihi singularem non modo benevolentiam , verum etiam observantiam præstant : probi sunt adolescentes , ingenio , modestia , virtute etiam ornati , una re minus laudandi , quod inter ipsos parum convenit ; orta est inter ipsos post obitum patris de hæreditate dissensio ; inde lis , inde odium . Quod nisi ego me interponerem ; nisi utrumque prensarem , rogaremque per parentis manes , per solitudinem matris , per exilium familiæ ;*

Cl. Vir. Ep. To. II.

O

con-

¹ *Hist. litt. Ven. pag. 455.*   ² *lib. 2. ep. Ital. 48.*   ³ *ibid. ep. 31.*

⁴ *Hist. litt. pag. 386.*   ⁵ *lib. 2. ep. Ital. 47.*   ⁶ *lib. 2. ep. Lat. 3.*

confisterentur assidue turpibus judiciis, gravi jactura fame, magno rei familiaris detrimento. Ergo ex horum sorore Margarita Paullus suscepit primò Aldum, cui Genethliacon scripsit nobilis poeta Petrus Angelius Bargeus, misitque Regio cum epistola, quæ inter Manutianas Italicas nunc quoque legitur ¹, cui epistola quæ hanc ibidem consequitur Paullus respondet. Sed mirum est mitti xvi. Cal. Decembris anni MDXLVIII. nam idibus Febr. A. MDXLVII. natum esse Aldum, idem postea testatus est in epistola præfixa Ciceronis libro, *De optimo genere Oratorum*, ubi legitur: *Venetiis Idibus Februar. 1583. more Veneto* (erat enim annus communi more 1584.) *quo ego die 38. ingredior annum: Et in epistola præfixa Cenforino Venetiis Idib. Februar. a. 1580.* (more scilicet Veneto, communi a. 1581.) *qui mihi primus dies est anni 35.* Addo epistolam Paulli Simoni Thomæ ² scriptam mense Aprili a. 1550. ubi ante triennium Aldum natum affirmat; item aliam Senaregæ ³, in qua narrat, revocasse se Aldum domum, quod novem ferme annos expleverit. Data est autem epistola III. id. Januarii a. 1555. more Veneto, quem ferme sequitur in epistolis suis Paullus. Hæc vero omnia in alium annum, quam eum quem diximus, convenire minime possunt. Quam in ejusdem rei testimonium adduxit Zeno clausulam epistolæ Aldi in *Veterum notarum explanatione*, rem conturbare potius, quam confirmare posse videtur. Ait enim; *Venetiis MDLXVI.* (non 1556. ut errore, puto, typographi Zeno) *Idibus Februarii, qui mihi primus dies est anni xix.* Sed apparet, hic quoque typos errasse, & legi debere *xxi.* resque optime conveniet. Filiolo Aldi nomen, avi scilicet sui, cur esse voluerit, explicat pater amico ⁴, nimirum hujusmodi nomine quod seniore illum Aldum revocaret in mentem, quoque ad bonarum

¹ lib. 2. ep. 23.

² ibid. ep. 24.

³ ibid. lib. 3. ep. 22.

⁴ lib. 2. ep. Ital. 34.

rum artium studium excitaretur, aures circum sonarent: ex qua etiam epistola discimus, ad illum diem VII. Id. Aprilis a. 1550. unicum hunc filium habuisse Paullum; atque in ea urbis parte habitasse, quæ vulgari nomine *Giudeca* dicebatur. Sed paulo post, alterum mater concepit, litterisque ad Bargezium scriptis¹ v. id. Decemb. quarto jam mense esse gravidam Paullus narrat; ubi & de Aldi ingenio, & corporis firmitate, paterna quadam animi mollitia delinitus lætatur. Filiolo postea auctum Paullum nusquam lego, nec dubito tamen; atque in tanto silentio hanc habeo suspicionem, filiam tunc ei natam esse, de qua collocanda sæpius postea in litteris suis agit. Quam vero Paullus fuerit in Aldo educando diligens, sollicitusque, ne aut pravis moribus animum inficeret, aut perversa in litteris institutione errorem aliquem imbiberet; declarant litteræ cum Senaregæ, quas nominavimus, tum eæ, quas Hieronymo Odoni Socero dedit, quibus eum illi enixe commendat². Neque hic omitti debet, a. 1547. adjecisse Paullum animum ad Romanas antiquitates explicandas; ut ipse post, cum librum de legibus ederet, significavit; ad quod etiam opus perficiendum eum hortatur Silvester Aldobrandinus in egregia illa³ epistola, quam Paulo VII. idus Januarii a. 1548. scripsit.

O 2

II. Sam.

1 *Ibid. ep. 39.* Io sto bene, la Dio mercè, & il mio è dalla vostra musa celebrato Aldino non solamente parla, ma legge assai acconciamente, e mostra di dover havere, quel che vorremmo, ingegno e gagliardia di corpo.

2 *lib. 3. ep. Ital. 10.* 3 *En ejus particulam dignam, qua hic inservatur, quodcum Aldi laudibus præclara vita præcepta continent.* Non vorrei, che v' ingannasse una certa falsa apparentia delle cose del Mondo, & di una popolare opinione, ma da savio considerasse, quanti Vescovi, quanti Cardinali, quanti Signori temporali son vivuti in somma felicità, vivente l' onorato padre vostro; i quali per la maggior parte, se non tutti, sono sotterrati in un eterno oblio e dimenticanza de gli uomini: dove quella virtuosa ed onorata memoria di M. Aldo vive, e viverà sempiternamente negli animi de' più virtuosi ingegni, e più sublimi, finchè saranno in pregio le buone lettere; le quali in gran parte si riconosceranno dall' industria e diligenza

II. Sæpius Paullum Romanum cogitasse, sæpius etiam Romanum iter postremis præsertim annis ingressum esse constat. A. 1543. iterum eò venisse, tertidè verò decennio post a. 1553. scribit Apostolus Zeno. In litteris scriptis VI Cal. Jun. a. 1550. certiore facit Paullus Hieronymum Dolfinum¹ mense medio F. bruario se discessurum Venetiis, & Romæ futurum ad medium Majum; additque breviorẽ hac ratione Romanum commorationem instituere, quam postulet amor in Bernardinum Maphæjum suus, & in Octavium Pantagathum. In edizione Veneta epistolarum Italicarum Paulli facta a. 1560. epistola Andræ Lauredano de veteribus numis eidem parandis², legitur data Romæ VII. idus April. a. 1552 ut necesse sit, Manutium etiam hoc anno Romæ ponere. Verùm, si postremum annum excipias, idest a. 1553., de Romanis omnibus peregrinationibus aliis annis institutis, nullum ego proferre possum certum monumentum. Quivis enim novit, quam multa sint hominum cogitata, quæ inopinatis sæpe causis intercurrentibus, aut mutata voluntate, infecta relinquunt. Itaque quod volue-

genza sua. Et io che ho esperimentato in questa fortuna il comandare quasi del continuo alle più nobili età e provincie d' Italia, come fo ora a tutto questo Stato, essendo a piacer mio ed onorato, e temuto; non conosco vanità maggiore, che passerli di vento, e fumo tale: & sommi avveduto, ogn' altra cosa essere una continua peste de gli animi, e de' corpi di coloro, che reggono, che quella del potere col governo suo giovare ad altri, e difender l' innocenza dalle asperate voglie della corrotta natura de gli uomini in questo secolo. E siate certo, che in queste apparenti grandezze, fin che elle durano, sono travagli infiniti, dispiaceri senza numero, fatiche insopportabili con pochissima satisfattione; e finite, che elle sono, non se ne miete altro frutto che biasimi e calunnie, sotterrandosi il più delle volte le giuste e sante amministrazioni in un mare di false querele; torcendo l' azioni degli uomini, e dimostrandole fatte per altri fini &c. lib. 3. lettere volgarì di diversi nobilissimi uomini pag. 74. edit. Manut. a. 1564.

¹ lib. 2. ep. Ital. 42.   ² pag. 7. lib. 2. ep. 39. Hujus epistola partem eum hac ipsa nota loci & temporis præfert nobilissimus & eruditissimus Senator Venetus Marcus Foscarenus hist. litt. Ven. pag. 386.

voluerit, quod etiam se paraverit, non continuo iter perfectum fuisse probat. Paulli verò testimonium in ea epistola a. 1552. nullum est, si antiquior editio, qua etiam nos utimur¹, consulatur Pisarenensis a. MDLVI. Etenim non Romæ, sed Venetiis epistola data dicitur: nec verò est, quod Venetiis scribenti, cogitantique Romam convenire non possit; nisi mavis, a typographo, quod in numeris fieri facile est, peccatum esse, ita ut pro anno 1552., legendus sit annus 1553. De itinere Romano a. 1553. li. quere debet. In epistola Francisco Coccio data Venetiis Prid. Cal. Mart. a. 1553. more Veneto (idest communi supputandi more, a. 1554.) præterita ætate se Romæ menses circiter duos diversatum fuisse narrat². Solere verò Paulum in hujusmodi epistolis annum non a Calendis Januariis, sed a mense Martio numerare, & ipse affirmat Mureto scribens (ut videre licet in iis quas vulgamus a. 1559 scriptis v. id. Martii) atque etiam colligitur ex editis, præsertim ex iis, quibus Cardinalis Maphæii vicem dolet³: habent enim adscriptum diem ix. Cal. Febr. a. 1553.; mortuum verò Maphæjum xvii. Calend. Augusti anni ejusdem 1553. ex epitaphio ejus constat, quod Ciaconius⁴, Ughellus⁵, alii quæ retulere⁶. Quamobrem ad hoc iter spectare puto epistolam⁷, quam Roma scribit Roberto Gerundæ Nonis Maji, narrans in eo retinendo humanitatem trium Cardinalium Cervini, Poli, Maphæii. Postquam Roma reversus est Paullus, anno sequenti, idest 1554. filiolo auctus est, ut

O 3

idem

¹ Per Bartholomæum Casanum pag. 77. lib. 3. epist. 4. ² lib. 1. epist. Ital. 29. ³ ibid. ep. 24. ⁴ tom 3. col. 737. ⁵ In Episc. Populen.

⁶ Constitato obitu Maphæi hujus diei officere videtur epistola Mantuæ ejusdem Hugolino Gualterutio ibid. lib. 1. 31. data xvii. Cal. Maj. anni 1553. nam in ea quoque Maphæi mors commemoratur. Sed vitiosum esse adscriptum diem vel ex eo patet, quod recens ex ea morte importatam sibi calamitatem deplorat lib. 2. ep. 29. & 30. datis xi. Cal. Aug. 1553.

⁷ lib. 2. ep. Ital. 10.

idem nunciat Octavio Pantagatho epistola data xviii. Cal. Febr. ¹, & x. Calend. Christiano ritu sacro baptismo perfusum, imposito Hieronymi nomine, Carnesecho ². Hic ille est Hieronymus, quem Ragusium missum in Dalmatiam, ut a Paulo Bosio institueretur, cum ejus urbis Archiepiscopus esset Beccatellus Manutio amicissimus, novennem mortuum luget in epistola Johanni Sambuco ³.

12. Hoc quod hauserat ex filiolo nato gaudium, suborta valetudinis incommoda extinxerunt. Erat Paullus gracili corpore, infirmisque viribus: quare Gabrieli Catiano scribens a. 1543. ⁴ ait valere se, sicut solet, hoc est etsi non optime, sic tamen, studiis ut frui liceat; idque si perpetuo detur, hac sua tenuitate contentum fore. Atque ibidem, illud etiam habet, quod est animi probi & temperati; illam firmitatem, illa athletarum latera se nequaquam appetere, neque sibi venisse unquam in mentem, de natura conqueri, quod corpusculo se finxerit imbecillo: *gratias agam potius, inquit, quod effecerit, ut omnibus pene bonis adversae valetudinis metu spectanda mihi ratio sit; Et continentiam, quae virtus est, aut certe ad virtutem ducit, cogar amplecti*. Tenuitate tamen illa, qua contentus erat, frui diu non licuit. Nam hoc ipso a. 1554. , ut antea diximus, tertiana eum febris invasit. Sed alter fuit multo molestior morbus, quo se afflictum dolet, describitque Faustino Delphino litteris datis x. Cal. Jan. a. 1554. ⁵; pituitam scilicet, qua vexatus diu fuerat, defluxisse in dexterum oculum, ejusque usum eripuisse. Sperat quidem se eo incommodo relevatum iri brevi; sed anno etiam insequenti illo eodem laborasse, liquet ex litteris, quas Prid. Id. Maj. a. 1555. Praefuli Carnesecho dedit ⁶, significans, morbum quam consueverat graviolem esse factum, & solum ante quadriduum re-

vari

¹ *ibid. lib. 1. ep. 23.*

² *lib. 1. ep. Ital. 24.*

³ *lib. 4. ep. Lat. 36.*

⁴ *lib. 1. ep. Lat. 9.*

⁵ *lib. 1. ep. Ital. 7.*

⁶ *ibid. ep. 5.*

vari illo cœpisse : ita nimirum , qui hujusmodi mos est morborum , minuebatur , & per vices veluti ingravescebat . Et Beccatello quidem scribit ¹ v. Id. Febr. a. 1555. humorem , qui superiore anno largiter defluebat ex oculis , parcius nunc manare , & paulatim exsiccare . Sed necesse est dicere , iterum molestio em ei factum ; cum eodem anno VIII. Cal. Jun. rem veluti novam atque amico gratissimam futuram renunciet Octaviano Ferrario ² ; se nunc denique morbum , postquam cum eo multos menses pugnauerat , & sanguinem miserat , attritis quoque diuturnitate illius viribus , ut sæpius illi succum³ ere putaretur , devicisse : itaque destinasse animo , mense Julio ad balnea se conferre , & medio Septembri Romam . Quod destinaverat perfecisse , & Julio extremo discessisse Venetiis , ex epistola Davanzati quadam , quam Hieronymus Lagomarsinus vir diligentissimus elegantissimusque ⁴ vulgavit , liquet . Sed vere nihil nisi inducias a morbo illo suo impetravit . Etenim Prid. Cal. Dec. quod amicum non visat , excusationem affert ⁵ oculorum ; quos habere infirmos jam annum affirmat . Anno etiam sequenti 1556. v. Calend. Febr. ⁶ eadem de causa prohiberi se dicit , quominus lucem videat ; atque eadem est querela amicissimo viro Jafoni de Nores paullo ante , idest XIII. Cal. scripta ⁷ ; pituita se ab aliquot mensibus affligi , quæ oculis infederit ita , ut pedem raro e cubiculo , nunquam autem domo efferat : sexcenta adhibuisse remedia , in primis vero severissimam victus parsimoniam , quæ efficere aliquid potuerit , non tamen omnia : quamobrem & lucem fugere , & quicquid morbum augere posse diceretur , litterarum studio excepto . Hoc etiam anno xv. Calendas Roberto Gerunda affirmaverat ⁷ , biennium oculis laborare , conarique

¹ lib. 3. ep. Ital. 42.² lib. 1. ep. 10.³ Ad epistolas Julii Pogiani

rem. 2. pag. 146.

⁴ lib. 3. ep. Ital. 48.⁵ ibid. ep. 32.⁶ ibid. ep. 26.⁷ ibid. ep. 28.

medicos a litteris eum avertere ; a se verò , ut eas dimittat , nunquam impetraturos , sed ut intermittat aliquo temporis intervallo . Ad hoc ergo tempus spectare credo , quod Hieronymi Faleti versus cum ederet a. 1557. eidem præfatur ; *De tuis autem erga me officiis quid agam pluribus ? Quæ cum & multa sint & maxima ; tum vero illud excellit , quod in hac mea satis diuturna oculorum valetudine , venire domum meam quam sepiissime , animumque meum , tristibus curis affectum , tuo aspectu ac sermone recreare solitus es .* Erat enim , quod alibi ¹ idem testatur , cum natura , tum valetudine & morbo subtristis , nec facile se ad hilaritatem traduci sinebat . Cum melius se haberet , Venetias iterum reliquit , unde se abiturum Carolo leviro suo prædicit , jubetque cubiculum sibi parari hujusmodi , ut ventorum vim , & frigus arcere possit ² . Si vera est nota temporis , quæ nunc in epistolis Manutii legitur (in ea enim quam ex diversis Scriptoribus collectionem instituit alia erat posita) ex plebe Sacii litteras mittit ³ Paulo Contareno , quibus se lætitia perfusum significat , quod in illam solitudinem ex hominum frequentia divertisset , atque ad ea quæ homini carissima sunt in vita uxorem ac liberos suos rediret . Asulæ etiam fuit : sed vix eò pervenerat , cum tota pœne ejus familia cœpit ægrotare , ut habet in litteris Fabio Stellæ ⁴ , atque in aliis Hieronymo Lippomano ⁵ : *Nunc , inquit , me cupidum urbis , tuique maxime ac paucorum tui similium , tenet tamen in his locis uxoris meæ morbus , de qua jactor varie tamquam fluctibus , modo spe , modo metu . . . . . sed certe nimis acerbe fortuna mecum egit , quæ me , de me ipso , ut scis , ac de mea valetudine sollicitum , alienis etiam malis implicuerit . Asulæ quidem , oppido satis eleganti , ubi magnam pueritiæ meæ partem traduxeram , omnes mihi jucunditates , omnia*
gau-

¹ lib. 3. ep. Lat. 13.

² lib. 3. ep. Ital. 47.

³ lib. 1. ep. Lat. 11.

⁴ lib. 3. ep. Lat. 13.

⁵ lib. 1. ep. 16.

gaudia, tum in fratris convictu, tum in veterum amicorum consuetudine fixeram: cecidit contra. Frater enim ægrotavit diu, neque dum firmus est: amicis autem qui possum frui, cum uxorem multorum dierum morbo confuſſatam, nunc incerta vite spe animam trahentem, in oculis habeam? Uxore & fratre ægrotantibus, ipsum quoque affectum morbo jacuisse, in iisdem litteris Stellæ narrat, & Francisco Vargæ¹; ubi etiam addit, jam se minus quam antea delectare, ac poene displicere coepisse totum consilium illud de lacu Benaco incolendo; & Venetias cogitare. Et Venetias quidem rediit ea via, quam M. Antonio Nattæ describit². Venetiis verò commoratum anno sequenti 1557. quamquam ejus amicissimus Annibal Caro id expeteret, ut Parmam se conferret³, litteræ Christophoro Madrutio⁴, & ea, quæ deinde narrabimus, declarabunt: volumus enim hic quæ ad morbum illum Paulli spectant, persequi omnia. Anno 1558. ingravescere rursus coepit. De pituita Paulli scribit eidem Annibali Caro Joseph Pallavicinius⁵; & se affectum male ipse significat Silvio Antoniano lamentabilibus sane litteris⁶; *Jaceo nunc & langueo miserrime, nec mihi cæli mutatio profuit, nec novis remediis locus est, quæ jam omnia frustra consumpsi*; eodemque a. 1558. Stephano Saulio⁷, ubi de uxoris morbo scripsit, hæc de suo; *Ego vexor a. errime anniversariis oculorum doloribus; quos sanare, cum jam pæne tentata sint omnia, humanæ artis esse non puto: remedia sunt ab illo uno, qui malis cunctis medetur, cælesti medico expetenda: is mihi optimam, ut spero, valetudinem aliquando restituet; si hoc minus, muniet me saltem ea virtute, qua res adversæ facile perferuntur*. Spectant hæc postrema ad hominis pietatem & patientiam demonstrandam: quam quidem Deus, resti-

¹ *ibid.* ep. 1.² *Vide lib. 111. ep. Lat. 34. & 35.*³ *vol. 2. ep. 26.**edit. Comin.*⁴ *lib. 1. ep. 12.*⁵ *ibid.* *vol. 3. pag. 126.*⁶ *lib. 2. ep. Lat. 4.*⁷ *lib. 1. ep. 5.*

restituta aliquando valetudine non sine medicorum & eorum celeberrimi Falloppii ope, remuneratus est. Itaque sic Jo. Baptistæ Pignæ scribit ¹; *Ego me ad litteras, a quibus invitatus discesseram, revocare cæpi, adeptus usum oculorum, quem antea desperabam, divinæ primæ ope, in qua statuere omnia consuevi, deinde Gabrielis Falloppii scientia singulari: cui viro, quanti hanc lucis usuram, idest quanti vitam facio, quanti etiam præclara litterarum studia mihi sunt, quibus vix ipsa vita pluris est, uni plane totum acceptum refero. Cum in eadem epistola scribat, Alphonso Duce creato se gratulatum Ferrariæ esse; sequitur, elapso Novembri a. 1559. ² hæc scripsisse, & quæ nuper acciderant narrasse. Ad idem tempus pertinere videtur (nam de Duareni quasi recenti obitu mentionem iniecit) quod Mureto ³ narrat; *Ego nunc, quod acceptum divinæ benignitati refero, quodque tibi puto fore jucundissimum, valetudine atar satis commoda, oculis quidem optimis, quod aliquot annis non contigit: itaque cum otium non ferrem (scis enim me quiescere non posse) commentaria in reliquas Ciceronis epistolas cæpi texere.**

13. Atque hinc nimirum intelligimus his annis, quibus afflicta adeo valetudine, ac potius perdita usus est, parcere sibi aut studiis suis non potuisse. Itaque in epistola quoque Paulo Contareno scripta a. 1557. vigesimum jam esse annum affirmat, ex quo nullum poene diem intermittit, quin aliquid Latine scribat: & Gerondæ, quod superius adnotavimus, se medicis, qui perpetuo illi studia interdicta esse volebant, vix intermissionem aliquam esse largitum; denique in litteris Jassoni de Nores, quibus morbum suum describit, ubi dixit quæ valetudini nocent fugere se omnia, excipit studium; ibidemque opera sua affecta atque inchoata, propediem perfecta exitura significat. 1. Commen-

¹ lib. 4. ep. Lat. 45.

² V. Murator. in Annal. Ital. ad h. a.

³ lib. 5. ep. Lat. 19.

mentarium in orationem pro Sextio, quem se ait scribere in exemplum, quo modo in ceteras commentari oporteat. 2. Commentarium alium in epistolas ad Brutum, & Q. Fratrem. 3. & 4. Antiquitatum Romanarum libros duos, idest de legibus & Senatu. 5. Epistolas a se Latine scriptas. 6. Quaestiones antiquas. Cogitabat etiam de arte Rhetorica & de imitatione scribere, ut Octavio Ferrario litteris datis VIII. Cal. Jun. a. 1555. ¹ affirmat; atque eidem epistolæ libellum subijcit Italice scriptum de Officio Oratoris. Eodem etiam anno Philippo Gualdo alium libellum mittit ² de quinque partibus Oratoris. Commentarium in orationem pro Sextio scripsit hortante atque impellente Bernardino Maphæo Cardinali; edidit vero post ejus mortem Antonio Ælio Polæ Episcopo inscriptum, ut Præfatione ejusdem docemur. Commentarium in epistolas ad Brutum & Q. Fratrem editum vidi a. 1557. cum epistola nuncupatoria Alphonso Carafæ, in qua latine scribendi studium enixe commendat, atque ab obrectatorum vocibus defendit. Verebatur scilicet ³, ne Italici nostri tanta cura, Latinus paulatim obsolesceret: qui quidem metus aliorum summorum virorum fuit, præsertim Jacobi Sadoleti ⁴. Sed nihil hujusmodi verendum illis temporibus erat, quibus qui unum osculabantur, alterum quoque adamabant, excellebantque in utroque; ut Bembus, ut Castilionius, ut Molza, ut Casa; nec verendum nunc esset, nisi juvenum nostrorum, studiorum fervor tepuisset, atque elanguisset industria. Eodem a. 1557. Paullus librum *de legibus* edidit (impressum iterum biennio minori forma, ut ajunt in 8.) & Cardinali Hippolyto Estensi dedicavit. Erat hic Antiquitatum Romanarum, quas Petri Bembi & Bernardini Maphæi Cardinalium suafus sed Maphæi præcipue, ut in præfatione ad commentarium ora-

¹ lib. 1. ep. Ital. 10.   ² ibid. ep. 34.   ³ Vide lib. 1. ep. Lat. 12.

⁴ Vide epist. famul. Bembi lib. 3. ep. 25. Sadoleti lib. 2. ep. 1. 2. &c.

orationis pro Sextio declarat, persequi omnes in animo habebat (habebatque jam, ut in præfatione testatur, librorum materiem omnium non modo coactam in unum, sed etiam satis diligenter in partes distributam) ordine sibi proposito, sexta pars, quam ceterarum veluti specimen emittere primam voluit. Alias partim inchoatas, partim affectas reliquisse, tradit Aldus filius in præfatione ad librum *de Senatu*, quem post Paulli obitum a. 1580. typis suis edidit; quinquennio autem post typis Francisci Zannetti librum *de Civitate Romana*, quibus liber additus est *de Comitibus*. Quam diligenter in his studiis Paullus versaretur, & libri ipsi ostendunt, quodque ait in *Præfatione ad Kalendarij Romanum*, in Romanis rebus cognoscendis jam decennium desudare, & eximia ejusdem cura colligendi veteres nummos, aliaque vetusta monumenta, unde conficere, sive exornare opus suum posset. Itaque de hoc Antonio Augustino viro in hac præsertim facultate præstanti scribit accuratissime¹: De eo etiam libro, ut videret, an hac plane ratione in reliquis pergendum esset, eruditorum hominum judicia requisivit². In illum *Legulejos quosdam* detrahendi studio incurrisse, scripserat Manutius Saulius, quos ipse contemnit. His non annumerandus Cujacius, quem non satis honorifice de his libris sentire, & scribere videmus³. Conatus tamen Paulli, opusque ipsum illis temporibus egregium, & singulare alii laudarunt, Vincentius Portulaca, Antonius Augustinus, Marcus Antonius Natta, Lælius Taurellus, Vidus Pancirolus, quos Saulio respondens Paullus recenset. De latinis epistolis, quod erat opus quinto loco a Paulo memoratum, nihil dicendum est; sunt enim in manibus omnium, & præter Latinas Ita-

lice

¹ lib. 2. ep. Lat. 8.   ² V. ep. Lat. lib. 1. 14.   ³ lib. 6. observ. c. 25.
Idem qui ambitum deportatione in decem annos coerceri lege Julia scripsit, dum, ut est in proverbio, faber cum sit, alia tractat, quam fabrilis, edito de legibus libello, Deus bone, quam errat sæpe!

lice scriptæ , quas nos habere diximus editas Pisauri a. 1556., atque ad hunc ipsum annum pertingunt . De his , quas aliorum ipse Italico pariter sermone scriptas collegit , jam diximus . Sed præter has , Latinas quoque habemus ab eodem editas a. 1556. hoc titulo ; *Epistolæ clarorum virorum selectæ de quamplurimis optimæ ad indicandam nostrorum temporum eloquentiam* , de quibus quidem hæc placet adnotare , potestremas , quæ incogniti veluti auctoris proferuntur , esse Manutii ejusdem , inter Manutianas nunc collocatas *libro primo* 11. 9. 10. 8. Sunt illæ postea additis aliis nonnullis iterum ab aliis impressæ , retento eodem titulo ¹ , sive etiam alia quapiam ratione ex diversis collectæ ² . Verum sicuti Paulo hanc laudem tribuunt , ut colligendarum epistolarum , quæ populari hoc sermone nostro scriptæ sunt , auctor fuerit , ita hanc illi aliam latinarum e diversis Scrip- toribus collectarum similiter asserendam puto .

14. Ut vero Pauli studium atque industria , ita ejusdem typographicæ officinæ assidua opera , multa his annis edidit ; vereque scripsit ipse Ludovico Beccatello ³ a. 1555. nomen non mediocre obtinere ; idque totum se ei debere confitetur . Manutium scilicet , *homo antiquæ probitatis , humanitate ac doctrina præstans* , ut ipse eum vocat ⁴ , post obitum Maphæii ita complexus fuerat , ut omnem in suis commodis atque ornamentis curam , & cogitationem fixisse videretur . Unus si annus sumatur , puta 1554. , mirum est , tam multos una ab officina libros , præsertim cum adeo diligenter a Paulo recognoscerentur , prodire potuisse . Nam cum

¹ *Colonia Agrippina ap. Joannem Gymnicum a. 1586.*   ² *V. epistolæ clarorum virorum a Johanne Michaeli Bruto collectas &c.*   ³ *lib. 3. ep. Ital. 42.* La stampa lavora con riputazione , ajutata da que' commodi , che le ha dati la benignità di V. S. I quali sono stati così fatti , che gli studiosi delle buone lettere devono sapere grado non meno a lei , che a me , di tutto quel beneficio , che da questa mia industria ricevono ed aspettano .

⁴ *lib. 1. ep. Lat. 5.*

cum nota ejus anni nos quidem vidimus epistolas familiares Ciceronis; epistolas ad Atticum, ad M. Brutum, ad Q. Fratrem; orationum ejusdem tomos tres, Rhetoricorum tomos duos; Catallum cum commentariis Mureti; Commentarium Francisci Luifini in librum Horatii de arte Poetica; Rapiicii de numero oratorio libros v. ejusdemque carmina; Italica carmina Laurentii Medices¹; denique *Sancti Joannis Damasceni adversus sanctorum imaginum oppugnatores orationes tres*: nec dubito esse alia, quæ videre, ipse non potui. Diximus vero, ab hoc anno 1554. aliam subscriptionem apparere in his Paulli libris, qua non Aldi filios, sed unice se ipse appellabat, idque adnotasse Apostolum Zeno. Atque illam quidem inesse in epistolis, ceterisque eo anno editis Ciceronis operibus, in quorum calce legitur, *apud Paulum Manutium Aldi filium*; item in Catullo Mureti; anno vero consequenti in Virgilio, Horatio cum adnotationibus Mureti, Terentio ejusdem, Tito Livio; denique in omnibus, quos proxime consequentium annorum viderim, testari possum. Alia tamen anni prioris 1554. consuetam notam habent *apud Aldi filios*, vel Italice: *In Vinegia in casa de' figliuoli di Aldo*, quæ est in Laurentii Medicei carminibus; vel tandem nullam, sed Venetæ urbis nomen duntaxat & annum, ut ille s. Joh. Damasceni liber. Neque in hoc tamen arcani aliquid subesse puto; sed quamdiu Venetiis fuerunt Aldi filii, idest cum Paulo Manutius, atque Antonius, simulque eidem operi omnes institerunt, aut saltem esse Venetiis potuerunt; tamdiu illam inscriptionem retentam; his a patria discedentibus², aliam substitutam, in qua Paullus unice qui solus substituterat nominabatur. Nullam ergo hujusce commutationis causam, quod Zeno volebat, sustinent Tur-

¹ Poësie volgari nuovamente stampate di Lorenzo de' Medici.

² *Vid. ep. Ital. lib. 3. 37. &c.*

Turrisiani . Bene autem factum , ut Paulo in tanto opere quasi socius & comes Muretus accederet . Venit enim Muretus , ut dicemus , Venetias eo ipso a. 1554. atque ingeniorum & virtutis similitudo statim utrumque conciliavit . Testes sunt mutue litteræ , quibus & consilia communicant , atque alterius operam alter implorat . Accedunt munera a Manutio , quibus , credo , testatam suam voluntatem amico esse volebat : itaque Muretus hæc adscripsit manu sua in Stobæi Eclogis Græcis : *Paulus Manutius M. Antonio Mureto dono dedit MDLIV.*

15. Anno 1555. Paullus postquam oculorum , quo diximus , morbo levatus aliquantò est , Bononiam se contulit , credo ¹ , ut fratrem exulem videret , & præsens consolaretur , simulque coeli mutatione , atque amicorum conspectu animum ac corpus fessum diuturnitate morbi recrearet . Bononia Prid. Cal. Octob. scribit Josepho Tramezino ² , non satis valenti corpore se discessisse a suis , cum vero viæ incommoda accessissent , Bononiæ graviores factum esse morbum , nec dum ex eo fuisse recreatum , cum in Beccatelli villam (Pratalbinum hanc esse nomine alibi ³ indigitare videtur) secessit , ibique brevi modica corporis exercitatione adjutum , hilaritate animi , ruris amœnitate , & coeli temperie convaluisse ; necesse tamen esse sibi , ob insperatum quemdam eventum , mensem ibi commorari : quare Aldi institutionem , & familiam genero commendasse . Extat epistola Hieronymo Odonio ⁴ , in qua de Aldo , quem matri

¹ Vide lib. 3. ep. 17. Ital.   ² lib. 3. ep. 46.   ³ lib. 3. ep. 43. s. 2. & 3. Patet ab eo distare eodem aut simili nomine loco , quem etiam Marius Nizolius edito Thesaurò suo nobilem fecit . Vide eum editum ex Prato Albui anno ab ortu Christi MDXXXV.   ⁴ lib. 3. ep. 10. Le ricorderete , che di rado lasci andare Aldo a casa , per isviarlo quanto meno si può dalla disciplina del suo diligente maestro : e andandovi alcuna volta per le bisogne necessarie , guardi ch' egli non trascorra nell' insolenza , alla quale pare , che accen-

matri commendatum esse vult, multa; addit vero (quod in-
 speratus ille eventus qualis sit declarat) Bononienses, cum
 eum honorificentissime atque amantissime suscepissent, postu-
 lasse, ut patria relicta, in eam urbem migraret cum fami-
 lia. Amicis vero Octaviano Ferrario¹, & Francisco Martel-
 lio² narrat, cum de eo actum esset, omnium suffragia conspi-
 rasse, ut aureis nummis (scutatos dicimus) 350. in singu-
 los annos conduceretur, aliisque commodis, quæ quadrin-
 gentis universim æstimentur, nulla alia conditione, nisi
 ut libris qui utiles essent, & urbis nomen augerent, eden-
 dis operam daret. Hæc Septembri mense (de die vix con-
 venire³ inter se literæ illæ videntur) acta sunt, & ad con-
 ditiones has excipiendas, fratris præcipuè causa, qui id
 volebat⁴, Paulli animus inclinabat. Cum tamen, licet sti-
 pen-

accenni la sua naturale serezza di volerslo trasportare: ed è quasi un'ordi-
 nario, che questo vizio i migliori ingegni accompagna: nondimeno lo amerèi
 più tosto, ch' egli avesse grosso e rapido ingegno con la modestia, che l' inso-
 lenza con acuto e presto ingegno. *Idem fere Tramezino*. E sopra tutto de-
 sidero vi sia a cuore ricordare al maestro di Aldo, che non attenda meno all'
 insegnarll modestia e bella creanza di costumi, che grammatica e rettorica.
 Perocchè io amo meglio di vederlo buono che letterato. Il fanciullo ha di
 molte buone parti e mi porge speranza di ottima riuscita; ma mi dà noia
 quella sua più tosto arroganza che serezza: perchè lo fa alcuna volta uscire
 de' termini dell' ubbidienza: e tanto maggiormente si vuole tenerlo in bri-
 glia, e reggerlo con alquanto severa disciplina, or ch' egli è nell' età, che
 più facilmente alla diritta via de' lodati costumi si lascia rivolgere. Vera-
 mente questo vizio, al quale inchinevole il veggio esser per natura, pare,
 che accompagni, quasi per un ordinario i più eccellenti ingegni: a me non
 piace questa giunta; e per levarla ogni studio porrò. 1 lib. 3. ep. 17.

2 *ibid. ep. 3.* Questa mattina di consentimento universale nel reggimento
 è passato il partito, che io sia condotto con provvisione di 350. scudi l' anno
 & altri commodi, tanto che la cosa ne va alli 400. l' utile è assai grande...
 ma l' onore è maggiore, non essendomi da questi Signori verun obbligo im-
 posto, salvo che di aver cura, che si stampino que' libri, onde possa lo studio
 trarre profitto, e la città riputazione; *data est epistola Prid. Cal. Octobr.*
4. 1555. 3 *Epistola lib. 3. 17. data est 11. non. Sept.* Questi Signori Bo-
 lognesi jeri mattina con tutti i voti presero il partito, che io sia condotto per
 sei anni con provvisione di 350. scudi &c. 4 lib. 3. ep. Ital. 22. & 34.

pendio contentus esset, alia quædam Paullus postulare¹, res diu extracta est; de quo ille queri aliquantum videtur scribens Palæotto². Anno 1556. Februario mense³, res adhuc fervebat; tepuisse postea, apparet, & tandem eo ipso anno rejecta: nam scribit Bartholomæo Riccio⁴; *veranarras . . . . . mihi, ut scribis, condiciones hoc biennio delatæ sunt multæ, omnes cum emolumento, nulla sine dignitate: fecit tamen sive valetudo mea, sive voluntas, seu fati potius, quæ in rebus humanis dominatur, occulta quædam vis, ut omnes rejecerim*. Rejecta conditione, semper gratum animum exhibuit Bononiensibus Manutius, ut Mureto de illis scriberet; *civitas est ad humanitatem nulla propensior*. Antea Manutius Venetias Bononia redierat, & Venetiis Prædie nonas Novemb. a. 1555. scribit Hieronymo Turrisano⁵ diutius quam putaverat Bononiæ constitisse. Nescio an inter condiciones, quas illo biennio sibi oblatas scripsit Manutius, numerari debeat Perusina, quam Antonio Merlo⁶ scribens, satis optimam, & satis honorificam vocat. Tandem ex his unam amplexus est; *Postremam* (ait Riccio) *delatam a summo Cardinali Hippolyto Estensi, unam avide sum complexus, unam omnibus anteposui: nec est in meis consiliis quidquam antiquius, quam ut in illius aula, eximii Principis ac viri præstantissimi, consuefcam*. Meminit hujus præterea conditionis in præfatione libri *de legibus*, eandem rursus honorificam vocans, magnumque beneficium, quod sit in ejus familiarium ordinem invitatus. Itaque ibidem, se illi, quicquid sit, & quantus quantus esse possit, totum addixisse ait; quod ut quoquo tandem modo publice profiteatur, librum illum eidem inscribere; ad ceteros vero antiquitatum libros perficiendos pergere studio pari, voluntate etiam majore. Et si vero Hippolyti Paullus conditio-

Cl. Vir. Ep. To. II.

P

nem,

¹ ep. 42.   ² ep. 34.   ³ *ibid.* ep. 37.   ⁴ lib. 2. ep. Lat. 5.⁵ lib. 3. ep. Ital. 5.   ⁶ lib. 4. ep. Lat. 43.

nein, beneficiumque accepit, nunquam tamen apud eum fuisse, aut convictu liberalissimi Principis usum esse, testatur epistola ad eundem scripta¹, quod, inquit, *meam ad te veniendi cupiditatem incredibilem, pestilentia primum, deinde morbus impediens*. Pestilentiam sævisse in illis regionibus a. 1555, colligitur ex epistola Manutii ejusdem scripta Bernardino Lauredano v. Cal. Novembr. a. 1555. De morbo vero Manutii fusius diximus. Atque in eadem epistola deinde Manutius; *Quando a tuo convictu non mea me voluntas, non judicium, aut ulla mentis inconstantia, sed corporis imbecillitas, atque hæc anniversarii, ac pæne jam perpetui morbi vis importuna sejungit; peso a te, Princeps humanissime, id saltem, quod in tua, non in fortunæ manu situm est, tribuas & largiari, ut benevolentia mihi tua, & quæ fuit antea, & quæ, si ad te ivissem, futura erat, eadem conservetur.*

16. Ut Venetias rediit Manutius, habuit in quo operam suam, quam in optimis libris vulgandis ponebat, acrius exerceret. Nam a. 1556. cum initium factum esset *Academice Venetæ*, quæ hoc ipso nomine, atque altero *Famæ*, cujus effigiem stemmatis loco habebat², nuncupabatur; Manutio præter eloquentiæ scholam, typorum etiam, qui Academiæ erant, præfectura collata est. Erat enim hoc Academiæ institutum, non solum, ut præstantissimas scientias atque artes docendo juvaret, sed ut libros qui utilissimi videbantur iisdem promovendis in lucem emitteret: quamobrem Italice primum a. 1558, deinde anno sequenti 1559. latine index horum librorum vulgatus est, præfixo titulo; *Summa librorum, quos in omnibus scientiis ac nobilioribus artibus variis linguis conscriptos, vel antea nunquam divulgatos, vel utilissimos, & pulcherrimis scholiis correctionibusque illustra-*

¹ lib. 3. ep. Lat. 1.   ² Videre id licet in fronte librorum *Academia Veneta* nomine editorum: habent enim fama idest femina volantis, tubæque personantis effigiem: alia erat fama effigies insigne Oñau. Scoti.

tos in lucem emittet Academia Veneta . In Academia Veneta a. 1559. ¹ Maxime laudandus præclarissimi utilissimique instituti auctor Federicus Badoarus ; simulque dolendum , adeo brevi vel ipsius nomen extinctum , ut post A. MDLXI. vix audiat . Nescio an Academiæ hujus illustrandæ gratia , an viri illius elegantia atque amicitia id largiens , Annibalis Cari litteris colligendis evulgandisque animum adjecerit hoc tempore ² ; cum videam antea Badoarum , ad ipsum ³ , quasi exstimulatorem impulsoremque , allegasse .

17. Atque his quidem annis multa habemus , quæ de Manutio dicamus ; nonnulla vero aut omnino ignorata , aut non uti erant ab aliis prodita ; quæ nos a litteris ipsius ad Muretum nunc primò prolatis docemur . Præter has verò , aliæ extant apud nos manu Manutii , jam typis editæ in vulgus , sed plerumque sine anni nota , aut nonnullis deletis , quæ efferrî foras illis temporibus , vir prudentissimus integerrimusque noluit . Antiquissimæ harum sunt , quæ leguntur libro 3. ordine 5. *Monstri simile* : diem verò adscriptam habent , *Venetis Prid. Cal. Sept. a. 1556.* Sequitur ordine temporis , quam nunc primùm vulgamus *Mtte ad me tuum Euripidem* : tum alia edita eodem libro III. 4. *Unam Tragediam scripta VIII. Cal. Octob. a. 1556.* quarto loco in autographo est epistola in editis XI. *Quintilis Calendæ* ; sed Manutius scripsit *Aprilis Calendæ* ; & præterea nomen inest *Faerni* ; *Ipse te debes incitare , Et eo magis , quod in eo nihilo melius de te , quam in Livio Phaernus de Sigonio sentit , Et habet peracre judicium ; severe nimis ac fastidiose judicat aliena , sua vero premit , exire non patitur , diu licet evigilata , acer-*

P 2

bus

¹ *Indicis Italici , qui varior est , hic titulus , quem exhibet Cl. Marcus Foscarenus pag. 79.* Somma delle opere che in tutte le scienze ed arti più nobili , ed in varie lingue ha da mandar in luce l'Accademia Veneziana , parte nuove , e non più stampate , parte con fedelissime traduzioni riformate . 2 Vol. II. ep. 55. *Vide inter Italicas Manus. III. 53. cui illa Carus respondet , etsi alium annum ob Venetum morem præferre videtur .* 3 Vol. I. ep. 160.

bus etiam in se ipsum, minimeque indulgens; inferius vero, ubi de interpellatoribus dixit; quibus velim, nosim, diei horæ dandæ sunt omnes. Hæc quoque tempus adnotatum habet IV. Non. April. MDLVIII. Quinta est in eodem libro, edita 8. Plane non assequeris, cumque diem adscripsisset Manutius VII. Cal. April. MDLVIII. Muretus vocem Cal. linea subsignavit, subjecitque manu sua, Id. nam ego postridie Nonas scripseram. Ceteræ, quæ editæ sunt, scriptæ eodem anno 1558. sunt hoc ordine collocandæ: VII. IX. XIV. XVII. sed hujus extrema verba edita non sunt, id. Vale, & Molino nostro, cujus illico manum agnovi, salutem a me multam. Næ nos aliquid, mi Murete, sumus, quibus neque Tirones, neque Alexides defunt. De Aldo meo verbum. De nobilibus scilicet amanuensibus suis gloriatur. Et de Francisco quidem Molino legenda in editis eodem libro Manutii epistolarum altera; de alijs XI. cujus postrema verba sunt: Hæc ante lucem cubans in lectulo amanuensi meo, & jam meorum studiorum socio dictavi, nobili adolescenti Cyprio Herculi Podocatharo.... illa superiora Sebastiano Leoni Hispano, qui se forte obtulerat, dictaveram inambulans, quod eram paullo crudior, nec fere mea manu libenter uti soleo. Atque in alia pariter Mureto inscripta: Vix credas, quam non facile mea manu scribam, & quam facile cum utor amanuensi fluat oratio.... Discessus ille meus, magnorum index malorum, ut ab amicis tunc falsa conjectura ductis putabatur, familiares meos, quorum opera uti solebam, Fasnardum, Podocatharum, postremo etiam Nicolaum Cratensem mihi ademit. Filium habeo, sed puerum adhuc, & imbecillum corpore, & occupatum satis domestica cura, præterea cui dictandum sit incipim, & pene syllabatim, quod expertus molestissimum esse non ignoras. Defunt in editis postrema hæc verba, quibus de Aldo puero, qui tamen XIII. annum expleisset, agitur; credo, quod virum jam eorum subpude-

puderet. Ceterum epistola illa xvii. caret nota temporis, sed ex ea, quæ in editis quoque sequitur, & scripta dicitur xi. *Cal. Maj.* MDLVIII. colligitur, hic recte esse collocatam. Hanc consequitur, quam nunc primo damus, *Mistotria Catulli folia*, deinde in editis xxi. *Nonis Maj.* MDLVIII; ubi vero de nuncupatione librorum agitur, hæc sunt in ms. quæ in editis desiderantur: *Propertium cui videbitur Aloysio Mocenico, Molino nostro, Petro Podocatharo, vel filio meo.* Proxime est collocanda xxiii. scripta *Prid. Id. Maj.* MDLVIII. quæ pariter integre edita non est, sed omissa sunt hæc, *Tua virtus multum levat; si duo præterea, mecum optime ageretur: Sed ubi sunt? ἀτὰρ σὺ μοι ἴσσι πατέρα καὶ πότνια μήτηρ Ἡδὲ κασίγνητος*, quod spero perpetuum &c. Hinc xxii. xi. *Cal. Jun.* xvi. viii. *Calend. Jun.* MDLVIII. xxiv. *Cal. Jun.* MDLVIII. x. iiii. *Non. Jun.* eodem anno. xv. vi. *Id. Jun.* 1558. Sed ubi in editis; *Binis jam litteris de Martello*, hic, *binis jam litteris de Columbino*, quod blandientis forte cognomen aliquod pro vero nomine posuisset: est etiam aliud, in quo differunt edita a nostris, cum sit hic; *sedabuntur ille turbæ, quas audio passim ab hominibus aliena laude dolentibus excitatas.* xiiii. *Aisne Giannottus ita suasis?* sic enim scriptum est; diesque adscripta viii. *Cal. Sext.* 1558. xxv. *Non. Sept.* 1558. Huic subjicienda epistola edita inter Mureti epistolas lib. iv. xi. editionis Cominianæ prorsus fideliter, ut nos habemus. Caret nota temporis, sed ordinem hunc tenere debere, conjectamus ex eo, quod cum hætenus hujus anni omnes locum ubi Muretus degebat designent *Padoa a s. Piero in casa della Fortuna*, qui in inscriptione exteriori epistolæ significatur; hæc, ut superior, *Padoa nel borgo di s. Croce in ca Foscariini.* Atque hætenus latine scriptæ, & omnes ferme vulgatæ. Reliquas nunc vulgamus populari sermone exaratas, datasque ad Mu-

retum, quo tempore Ferrariæ apud Hippolytum Cardinalem Estensem vivebat. Duas tamen adhuc habemus latinas editas, unam *lib. III. 27. Vix credas*, scripta XI. Cal. Sext. MDLIX. Alteram *lib. v. 19. Gaudeo, mi Murete*; quæ serius exarata videtur (nil enim habet unde id certo sciamus) cum jamdiu Muretus Romæ erat, & magnam sibi famam gratiamque collegerat. Minutiora ista persecuti sumus, quod viri litterariæ historiæ intelligentes sciunt quanto usui futura sint; ceteri legentes Manutianas epistolas ordine hoc & suo dispositas, facilius illa quæ narrantur cognoscent.

18. Nunc ex litteris his hostris præcipua, quæ de Manutii factis vel ejus vitæ eventibus colligi possunt, indicabimus. Primum est anno 1559. Antonium ejus fratrem jam diem suum obiisse. Apostolus Zeno fatetur se ignorare superstes ne Paulo Antonius & Manutius fuerint. Antonium mortuum deploraverat Paullus in epistola Saulio anno 1558. scripta¹; sed verusne nuntius esset dubitaverat; nec aliud postea erat ab eo dictum, quod rem decideret. Decidit epistola, quam vulgamus VI. *Id. Mart. anno 1559. scripta*, in qua habetur: *Non credea certo di amarvi tanto; che per quella mia sciogura, la quale mi priverà della patria, e di gran parte delle mie facoltà, e per la morte di Mr. Antonio mio fratello, e di 800. Δ. che per la dote di sua moglie mi bisogna bora ritrovare, non ho gittato lacrima*. Itaque verum fuisse nuncium illum existimo, atque anno illo decessisse Antonium. Alterum vero est triste quiddam & funestum, quod

¹ *Lib. I. ep. lat. 5.* Obiisse audio fratrem meum Bononiæ, cum valeret optime, repentino morbo oppressum: fratrem cum dico, me alterum jure naturæ dico. Verum addo illud; obierit, si vera narrantur, frater is qui bonitate præstabat, valebat ingenio, excelebat industria, factus ad omnia maxime omnium videbatur. Itaque obruo dolore: nec, puto, emergam, nisi aut illi melius esse cognovero, aut si naturæ satisfecit, opem tulerit ipsa dies.

quod allatis verbis Paulus deplorat. Illud vero cujufmodi fit, intelligere omnino non possumus. Video tamen fuisse aliquid quod iudicio decernendum erat, & Paullum patria posset extrudere. Nam in alia epistola 111. Id. Febr. scripta: *Del mio caso si saprà l' avvenimento o lunedì prossimo, o sabato: gli amici mi danno speranza di salute; ma io temo fortemente del contrario. Benchè non voglio però, che questo caso mi affligga, come per avventura si stima; in ogni luogo si vive, e poca robba mi basta, havendo avvezza la mia famiglia alla frugalità. Atque in extrema epistola eadem: Son hora per mia sicurezza in s. Gio. Polo nelle stanze del nostro humanissimo fra Sisto; ma presto per mutar luogo, anderrò da un amico in fino alla fine del giudicio. Finita fuisse causa videtur, cum illa priora mense Martio scribebat, & patria extorris futurus; imo cum v. Cal. Mart. illa, quæ in alia ex nostris leguntur; E perchè debbo io dolermi, vedendomi già chiamato a Bologna & a Roma, e potendo haver in uza solitudine non molto di qua lontana un ocio tranquillissimo? &c. Mansisse tamen Venetiis anno 1559. epistola in editis 27. libro tertio liquidò ostendit, quæ, ut diximus, scripta est hoc anno xi. Cal. Sext. De anno etiam 1560. & 1561. testes sunt alix, quas nunc vulgamus, datæ Prid. Cal. Jun. an. 1560. vi. Id. Sept. & xii. Cal. Oct. an. 1561. nec tamen verum puto, continuum Venetiis fuisse Paullum his annis. Discessum enim quemdam suum memorat in particula earum litterarum, quam supra retulimus; atque inferius in eadem epistola adscriptum erat: Cum e Foro Julii rediissem, quò exieram non tam negotii quam valetudinis causa.*

19. Qui proxime consecuti sunt anni, hi Manutium Venetiis abstulerunt. Cum enim anno 1559. nocte post Christi natalem diem Pontifex Romanus creatus esset Joannes Angelus Medices, qui Pius IV. dictus est; con-

tinuò actum est de instituenda Romæ typographica officina, qua & Christianorum Patrum libri, ii præsertim qui multis in locis corrupti ab hæreticis hominibus vulgati fuerant, &, cum Tridentinum Concilium absolveretur, ejus decreta, pro tanta rei dignitate ederentur. Jamdiu ab anno 1539. cum Romæ coeptum esset consilium, omnes libros Græce scriptos, *qui nunc in bibliotheca Palatina aservantur*, ait Paullus, prælo subjiciendi, eique muneris Antonius Bladus præpositus fuisset, ad Manutium confugerant, ut idem Marcello Cervino tunc Cardinali scribit ¹, *ut & eos typos, quibus atramento illitis charta imprimitur, conflandos curaret, & si qua præterea sunt ad opus necessaria, maturaret*: quæ omnia suo fratrumque suorum nomine pollicitus ille fuerat: quin etiam Manutium ipsum a superioribus Pontificibus semel & iterum optima invitatus conditione fuisse, ipse scribit in Præfatione ad librum Cardinalis Poli de Concilio. Nunc vero rursus res agi cœpta & perfecta est. Hieronymus Seripandus tunc Salernitanus Archiepiscopus, litteris Roma datis IV. Id. Februarii an. 1560. scribit Paulo ², in Cardinalium Præsulumque conventu, actum fuisse de traducenda Romanam typographica officina, Concilii Tridentini gratia: itaque ipsum Manutianam proposuisse; & quamquam a nonnullis objectum fuit, aliàs de illo actum, nihilque perfici ob salarii magnitudinem, quod postulaverat, potuisse; ipsum tamen a Pontifice mandatum habuisse, ut ad eum scriberet; quid responderet, ac postularet, ad Cardinalem Carolum Borromæum referret. Aliæ sunt Seripandi litteræ scriptæ V. Id. Martii anni sequentis 1561. ³, ex quibus intelligimus, delectos esse a Pontifice Cardinales aliquot, qui rem hanc curarent; inter quos erat Seripandus

¹ Lib. 1. ep. Lat. 7.   ² Lettere volgari di diversi nobilissimi huomini & eccellentissimi ingegni lib. 3. pag. 62. edit. Manut. a. 1564.   ³ Ibid.

dus recens Cardinalis creatus; hunc Manutii negotium
 diligenter tractasse, eique consensisse Moronium & Far-
 nesium; nondum tamen Manutii responsa proposita, sed
 in alium confessum dilata. Harum litterarum Seripandi me-
 minit Manutius in præfatione ad librum Poli: *Me quidem*,
 inquit, *Venetiis domestico patris mei restituendæ antiquita-*
tis instituto & honeste satis & commode viventem, nihilque
minus quam de migratione cogitantem; quippe cum ab egre-
giis sæpe civitatibus atque adeo a superioribus Pontificibus se-
mel & iterum optima invitatus conditione, nihil tamen un-
quam novi consilii capissem; tui Pontificatus fama Romanum fa-
cile perduxit. Nam cum ab summo viro Hieronymo Seripan-
do, cui tua sapientia debitum jampridem ejus integritati at-
que doctrinæ in Cardinalium Collegio locum tribuit, litteras
accepissem, in quibus erat scriptum, cupere te sacros omnes
libros, vel benivnum incuria, vel improbitate corruptos,
quam emendatissimos pervulgari, velleque in eo opera uti &
industria mea; spatii ad deliberandum nihil sumpsi: statim
rescripsi... ita me animatum, ita paratum esse, tibi ut in om-
nibus rebus libenter obsequerer, susciperem quæcumque vel-
les, agerem & præstarem quicquid possem. Sunt tamen non-
nulla hic a Paulo scripta, quæ ex superioribus Seripandi
litteris explicari debent. Quod vero ait, commode vixis-
se Venetiis, non profecto eum significat opibus abundasse.
 Etenim non multo ante, idest anno 1558. hæc Saulio scrip-
 serat¹: *At ego sumptus unius pueri minima mercede condu-*
cti, quo in scribendo utor, ægre sustineo. Et in his angustiis,
in hac mea tam tenui valetudine, tam adversa fortuna &c.
 Stipendium ei decretum in annos singulos fuisse aureorum
 numorum, sive scutorum ut dicimus, sexcentorum, scribit
 Zeno. At ego quingentorum tantum fuisse puto. Nam
 Manutius ipse Henrico & Camillo Cajetanis fratribus²,
 quam-

¹ Lib. 1. ep. 5.² Lib. 1. ep. Lat. 12. Vide & lib. 1. ep. 6.

quamdiu, inquit, Romæ vixi, vel in illo quingentorum scutatorum stipendio &c. Suppeditaram præterea ad sumptus itineris pecuniam, narrat Masio Latinus Latinus¹: *Mi Masi, cura ut valeas, & Manutium scito nondum venisse, qui tamen brevi profecturus nunciatur; & sunt jam condicionum hinc inde confectæ præscriptæque solemniter more tabulæ, numeratæque, ut P. Octavius mihi narravit, H. S. CCIDC. ad sumptus itineris instrumentique convehendi. Datæ sunt hæc litteræ Roma VI. Cal. Junii 1561; nondum ergo tum Manutius ad urbem accesserat. Zeno scribit, hoc anno sub finem æstatis discessisse Venetiis, & Septembri mense Romam pervenisse. Romæ fuisse XIV. Cal. Octobr. ejus litteræ declarant, hoc die Roma Petro Miscovio datæ², quas fortasse unas vir ille doctus vidit. Sed aliæ, quas nunc Italice scriptas Mureto vulgamus, Roma missæ V. Id. Augusti, maturius aliquanto eum venisse omnino testantur; imo per æstatem hospitatum esse apud Vitellefchium, qui magno ingenio, nec mediocribus facultatibus præditus juvenis annos natus XIX. decessit, scribit eidem Pridie Idus Januarii 1562. Utrum vero una cum Paulo Aldus venerit, an paulo post hoc eodem anno, satis adhuc constituere non possum. Nam Paullus VI. Id. Nov. hæc scribit Joanni Turritano³: *Valeo satis commode; filius discit apud me diligenter, nec pœnitet quantum proficiat; atque aliis litteris* ⁴ *Joanni Baptistæ Tetio Nonis Decembr. Vale & salve a filio meo, cui raptim hæc mane dictavi, cum in Vaticanum negotii causa properarem; & rursus in aliis Turritano* ⁵ *XVI. Cal. Januar. Filius meus, cui te bene ominari gaudeo, mea voce jam, qua quotidie fere aures ejus antea personabant, in discendo, non utitur: sic enim in utraque versatur lingua, ut suo jam studio potius, quam nostra proficiat industria. Ex his refutari vide-**

¹ Epistol. Conjectur. & observat. tom. 2. pag. 90.   ² lib. 6. ep. Lat. 4.

³ Ibid. lib. 6. ep. 6.   ⁴ lb. ep. 8.   ⁵ lb. ep. 9.

videtur Cl. Zeno, qui anno 1562. Aldum cum matre & sorore Romam venisse affirmat. Verum habet qua se tueatur, & rem ipsam in dubium vocet, Aldi ipsius epistolam, qua Sallustium Collegio Romano Soc. Jesu nuncupans Cal. Octobr. anno 1563. hæc narrat ¹: *Contuli me ad Urbem superiore anno, vocatus a patre, libentissime: cupiebam scilicet ea præsens intueri, quæ sæpe legeram &c.* Ceterum in maxima erat expectatione, sive potius fama Manutius ², & consilium Pii IV. probarunt viri id ætatis sapientissimi, qui hoc etiam expetebant, ut ejus typis sua opera vulgarentur, non solum quod correctiora exitura sperarent, sed Manutii etiam nomine splendoris aliquid & laudis accessurum ³. Consilium tamen Pii, institutumque typographiæ illius aliud omnino erat; quod in *Præfatione* ad Poli librum loco supra allato Manutius declaravit; & paullo post scribens: *Erat præterea mihi non modo laudabile & honestum, sed illustre etiam & gloriosum, vocari a Pio IV. Pontifice ad eam curam, ut sanctissimorum virorum scriptis, quibus humano generi salutaris doctrina continetur, emendandis, edendisq;*

¹ In editione Romana a. 1563. & Veneta 1567. ² Laudatus Seripandus in epistola Jo. Vincentio Pinello, lib. 3. epist. Ital. pag. 63. Io mi sono assai allegato . . . di congiungetvi in amicitia con M. Paolo Manutio, il quale huomo lo sempre ho stimato tanto, che quando voglio racconsolarmi delle molte miserie di questo secolo, non posso rivolgetmi a pensar ad altro, che all' eccellente dottrina, & agli scritti suoi; ne' quali vedo quello che molti altri con molto studio ricercarono, e non trovarono, vera eloquenza, cioè sapienza congiunta con tutti gli ornamenti del dire. Julius Poggianus in epistola anno superiori scripta Octaviano Magio Vol. 2. pag. 66. Felicem igitur esse te statuo, Magi, qui Manutium & Venetilis & tui tam studiosum habeas; de quo quidem sic existimo, istius viri tum doctrinæ, tum Latine linguæ elegantia pæne admirabiliores esse Venetias, quam situm, quam navalibus, quam singulari ista pulchritudine & magnificentia urbis.... Tibi vero jactabis Romam esse, sed illam veterem, Manutii domum, non magis librorum officinam, quam vittutis & eloquentiæ. Vide & ejusdem Poggiani epistolam ad Manutium lb. pag. 75. ³ Vide epistolam Card. August. Card. Hosio tom. 3. ep. Poggian. pag. 38.

disque præsem: atque addit quod alibi¹ etiam repetit, Quo in munere, si vitam ipsam profundere opus esset, egregie mecum actum putarem. Scripta ergo edenda erant, & de rebus sacris, & veterum Auctorum; quorum alterum Cærus quoque significat²; alterum constat ex Cardinali Augustano³ scribente Varmienfi: Cum sæpius egissem cum novis impressoribus, ut libros tuos edendos susciperent, mihi-que iidem illi semper respondissent, sibi non licere, quod tantummodo veterum Scriptorum voluminibus addita esset impressio, cepi consilium de re ad Pontificem referenda &c.

20. Nonis Decembr. anno MDLXI. hæc Joanni Baptistæ Titio scribebat Manutius⁴: *Præla nostra, comparatis jam fere omnibus rebus, quæ ad imprimendum pertinent, propediem in officio erunt, & a Cypriani epistolis, quod felix faustumque sit, initium fiet. Idem scribit Andræ Mafio Latinus Latinus⁵ VIII. Cal. Decembr. eodem anno: Manutius noster propediem aliquid excusum dabit, putoque Cyprianum pluribus in locis in integram lectionem restitutum, aditum ad majora molienda patefacturum. Alibi tamen Latinus, antequam Sanctorum Patrum opera excudantur, sacros libros, idest Biblia, impressum iri affirmat; atque ita eidem Mafio litteris datis VI. Cal. April. 1561.⁶ Addo, quod minime expectaras, conductum huc Paulum Manutium, ut sacros primum libros, deinde etiam ad eos pertinentes, idest Virorum Sanctorum volumina excudat. Prima autem erunt, ut audio, sacra Biblia Latina, deinde Græca; atque ad eam rem Faernus jam cum Sirleto bonam diei partem incumbit; &*

Pogia-

¹ lib. 9. ep. 15.   ² Annibal Car. Epist. Vol. 2. pag. 187. Ma non son già risoluto per aneora di dar fuori, se non quelle poche rime, che mi truovo aver fatte. ... E tosto che la piscina si muove, il Manutio darà lor la pinta: voglio dire, che non aspetta altro che la licenza di poterlo fare: perchè fino a ora ha divieto di stampare altro che cose sacre ... alli XVI. di Ottobre M.D.LXII.   ³ tom. 3. epist. Pogiani 14.   ⁴ lib. 6. ep. Lat. 8.

⁵ Epistol. tom. 2. pag. 100.   ⁶ Ibid. pag. 87.

Pogianus, sive Otho Cardinalis Truchsesius Stanislaſo Hoſio¹; *Imprimendi ratio maxime in ſpe eſt, & jam jam ade- rit Paulus Manutius ad eam rem Roman accerſitus, primumque tum Veteris, tum Novi Teſtamenti libri edentur quam emen- datiffime*. Id tamen verum non fuit. Nam primum opus² a Manutio Romæ excuſum anno 1562. fuit liber Regi- naldi Poli *de Concilio*, addita Appendice veluti quadam ejusdem Poli, *de Baptiſmo Conſtantini M. Imp.* Quæſtione: item ſeparatim *Reformatio Angliæ ex decretis Reginaldi Poli Cardinalis Sedis Apoſtolice Legati Anno MDLVI.* Editus eſt præterea eodem anno *S. Joannis Chryſoſtomi de Virginitate liber a Julio Pogiano converſus cum Præfatione ad Cardina- lem Auguſtanum ejusdem Pogiani.* Editus & *Gregorii Nyſ- ſeni liber de Virginitate a Petro Galeſinio converſus, cum Præfatione, ſive epiſtola nuncupatoria Galeſinii Pio IV.* Inſuper *De Virginitate opuscula Sanctorum Doctorem Ambroſii, Hieronymi, & Auguſtini.* Præter hæc antiquorum Patrum opuscula, typis Manutianis impreſſa eſt eodem anno *Divi Thomæ Aquinatis Doctoris Angelici in librum B. Job expoſi- tio.* Atque hic primum additum vidi Diploma Pii IV, cu- jus hæc ſunt initio verba; *Cum nuper ad hujus alme Urbis or- namentum, & publicam ſtudioſorum omnium utilitatem, noſtro juffu inſtituta in hac Urbe fuerit officina librorum, pulcherri- mis characteribus, & ſumma cum diligentia inprimendorum, præſertim ſacrorum Eccleſiaſticorumque Scriptorum, accerſi- to Venetiis & huic negotio præpoſito dilecto filio Paulo Manu- tio, cum eruditiffimo viro, tunc paterne in hac arte laudis & induſtriæ imitatore, providere, ſicut æquum eſt volentes, ne ejus labor & induſtria, quæ fructum aliis allatura eſt, ipſi uni detrimentum afferat &c.* Ex quibus poſtremis verbis, & reli-

¹ Tom. 2. ex reſenſ. Hier. Lagomariſinii pag. 273.   ² In Præf. At- que hujus quidem tanti ac tam præclari muneris initium unde ſumi aptius po- tuit, quam ab eo libro, cujus argumentum &c.

reliquis, quæ diplomate ipso continentur, eruitur, Manutii ipsius periculo libros editos. Quod vero aiebat, *præsertim* sacros Ecclesiasticosque Scriptores edi debere, non omnino alios excludit; etsi, ut vidimus, id per se facere *novi impressores* non poterant. Ceterum hoc ipso anno 1562. vidimus typis his vulgatum *Claudii Ptolemæi librum de analemmate a Federico Commandino Urbinate instauratum, & commentariis illustratum*; adjuncto ejusdem Commandini libro de Horologiorum descriptione: fuerat autem prior ille Ptolemæi liber latine inventus a Marcello Cervino adhuc Cardinali, paucis ante annis, ut in præfatione dicitur, quam altissimum Reipublicæ Christianæ gradum obtineret. Atque hætenus recensita minora hujusmodi opuscula quasi experimento quodam suo Romana Manutii typographia, vulgavit. Majus etiam opus prolatum est, *Theodoretii urbis Cyri Episcopi in visiones Danielis Prophete Commentarius Joanne Baptista Gabio Veronensi Interprete*. Ex omnibus vero his, quæ anno eodem 1562. prodierunt, intelligimus, in eo etiam curam laboremque versatum virorum ea ætate eruditissimorum, Pii IV. auspiciis, ut quæ Græce scripta erant latine redderentur, & cum quamplurimis communicarentur. Petrus Galesinius in *Præfatione* ad Nysseni librum de Virginitate, quem Pio IV. inscripsit, sibi distributum hunc librum latine vertendum narrat: *Nam, ait, amplissimi quatuor Cardinales, quibus hoc a te mandatum est, ut Veteres illos in primis de pura Dei Religione ss. Patrum libros edendos curent.... Gregorii Nysseni libellum vere aureum, qui de Virginitate est, mihi dari jusserunt, quem latine redderem*. Erant enim toti huic negotio recognoscendorum, atque interpretandorum operum præpositi Cardinales IV, ut Manutius ipse etiam testis est¹. Qui fuerint eorum tres, cognoscimus

¹ *Lib. 4. ep. Lat. 1.* Cum quatuor spectatæ virtutis & innocentie Cardinalium, quos huic negotio prefecisti, nihil decesse patiantur.

gnoscamus ex Cardinali Augustano scribente Hosio¹; egisse se cum Pio IV. ut ejus *Confessio* Manutianis formis excuderetur; quod, inquit, cum facerem, opportune Moronus, Tranensis, & Amulius Cardinales, qui illi muneri præsidere, affuerunt. Tranensis nomine venire Joannem Baptistam Scottum Cl. Regularem Cardinalem, Archiepiscopum Tranensem, omnino constat, & adnotavit eruditus earum epistolarum editor Hieronymus Lagomarsinus. Amulium impense laudat Marianus Victorius in *Præf. ad epistolas Hieronymi*: Morono extat epistola libro x. prima Pauli. De quarto valde dubito: Seripandum initio annumeratum inter eos Cardinales, qui de tota hac re instituendæ Typographiæ viderent, ex ejus litteris Manutio, quas adduximus, liquet; atque ei etiam adjunctum Farnesium. Verum Seripandus eodem anno 1561. Tridentum Legatus, & Concilii Præses destinatus est. Alexandrum Farnesium, & litteratum ipsum virum, & litteratorum hominum patrum beneficentissimum, ad quem concursus eorum omnium fieret, laudat Petrus Victorius², atque ejus ætatis alii. Magis tamen arbitror Vitellotium Vitellium fuisse; quem in præfatione sua ad Theodoreti Commentarium in Daniele appellat³ Jo. Baptista Gabius; & cum quo actum esse scribit Jo. Franciscus Lombardius⁴, ut Hosii *Confessio Romæ* cuderetur typis Manutii.

21. An-

¹ Tom. 3. pag. 38.   ² *Epistol. lib. 4. pag. 99. edit. Florent. 1586. Vid. & lib. 3. pag. 45.*   ³ Quamobrem sapientissimis Cardinalibus mandasti, ut nulli neque labori, neque sumptui parcentes hanc eandem margaritam latino sermone expoliendam curarent; a quibus mihi hoc tuo nomine munus est impositum. . . . testis locuples est Card. Vitellius, cui mea studia aliquot ab hinc annis sua liberalitate sustentanti, nihil tam antiquius fuit, quam ut, relictis aliis rebus omnibus, in hanc unam potissimum incumberem, ut quamprimum, quod te velle senserat, hujuscemodi doctrina cum latinis hominibus communicaretur.   ⁴ *Tabular. Eccl. Rom. Nervis* omnibus tentavit eum Cardinali Camerario, h. e. Vitellio, ut Romæ cuderetur typis Manutii.

21. Annus 1563. hic tandem Cyprianum expedit : sed idem pariter alios libros , ut qui inscribitur ; *Gregorii Nysseni Conciones quinque de oratione Domini ; ejusdem conciones octo de beata vita comparanda, omnes a Petro Galefio converse* . His vero idem Galefinius præter præfationem vitam Nysseni ipsius præfixit . Item *Francisci Vargas Catholicæ majestatis rerum status a Consiliis , & ejusdem apud Sanctiss. D. N. Pium IV. Oratoris de Episcoporum jurisdictione & Pontificis Maximi auctoritate Responsum* . Præfatur vero Lectori Manutius , eamque præfationem aliis , quas una cum epistolis suis edidit , adjunxit . Denique *C. Sallustii Crispi Conjunctio Catilinæ , & bellum Jugurthinum . Fragmenta ejusdem historiarum e Scriptoribus antiquis ab Aldo Manutio Pauli F. collecta . Scholia Aldi Manutii* . Nuncupat vero , ut aliàs diximus , hunc librum Aldus Collegio Romano Societatis Jesu epistola data MDLXIII. Cal. Oct. Quæ causa tamdiu remorata sit hanc Cypriani operum editionem , ut cum prima illustrare Manutii Romanos typos deberet , multa aliorum opera secuta sit , augurari facilius possumus , quam certo pronunciare : idemque de Bibliis , quorum editio dilata amplius est , atque ad Xisti V. & Clementis VIII. tempora rejecta . Nonnulla tamen intervenerunt , a quibus si hanc moram inlatam fuisse dicamus , non omnino vana futura sit conjectura . Et primò Faerni , qui cum Sirleto in Bibliis recognoscendis laborabat , mors , quam ab eodem Latinio discimus accidisse ¹ xv. Cal. Dec. anni 1561. Deinde cum opera illa mendis deformata invenirentur , mira in restituendis difficultas inventa est : itaque & codices longius advehendi fuerunt , & doctorum virorum absolutio laborum studiorumque expectanda diutius fuit . Raynaldus in Annalibus narrat ² , Francisco Avanzato , atque Honuphrio Panvinio Augustiniano provinciam commis-

sam,

¹ Tom. 2. pag. 99.

² ADA. 1564. NUM. 53.

sam, ut vetustissimorum monasteriorum, & Cathedralium Ecclesiarum bibliothecas lastrarent in Siciliae regno, & nonnullis provinciis, ut mss. Græca, vel Arabica, vel Latina colligerent, quæ typis excudenda mitterent ad M. Antonium tit. S. Marcelli. Laudem hanc Manutius in præfatione S. Carolo Borromæo tribuit; ut dicat, virum eum sanctissimum totum in eam curam incubuisse, ut omnia Cypriani scripta mendis antea deformata, tunc in veterem illam integritatem ac speciem, accersito etiam Verona miræ vetustatis exemplari, accurata doctorum virorum industria restituerentur; quæ verba recitavit etiam qui novam s. Cypriani editionem cudit, sive Baluzii potius exegit¹; addens, vetustissimos codices ad eam editionem adhibitos; adeo vero fuisse diligentes, qui eam adornarunt, & quicquid ex Cypriani operibus adhuc in bibliothecis latebat tam accurate collegisse, ut post Manutium & Guillelmum Morellium (qui Manutianæ pauca quædam addidit) nihil repertum fuerit, quod Cypriano posset adscribi. De emendationibus nihil est cur hic dicamus. Ex litteris Latinii (quas Cl. Lagomarsinus vidit, earumque loca adnotavit²) habemus, tantam ipsum operam in his posuisse, ut quandoque deficeret animoque desponderet: quod tamen arbitrio suo rem moderari non posset, noluit a Manutio operi nomen suum apponi³. Non pigeat hic adnotare, in Cypriani operibus rec.

Cl. Vir. Ep. To. II.

Q

cen-

1 In Præf. pag. 3.   2 tom. 2. pag. 273.   3 tom. 2. epist. pag. 100.
Sed præter alia impedimenta id non multo ante accessit, ut in restituendo Cypriano, si quid mihi liber temporis relinqueretur, collocarem &c. pag. 105.
Cyprianus tamen dormit, dormietque etiam dies aliquot, dum mihi plus otii sit, atque aliquarum operarum præsidio sublevar in observandis quatuor Vaticanis codicibus, quos mihi certum est prius diligenter excutere, quam absolutam mihi diligentiam in eo Scriptore, quoad ejus fieri poterit, restituendo posuisse videar. Ubi cumque autem locus aliquis impeditior incidit, vel librariorum incuria, vel rei ipsius jam pridem male intellectæ obscuritate corruptus, præter hos, qui ad manus sunt codices, etiam eos consulendos

consensendis illustrandisque ante hoc tempus egregie versatum est: Marcellum II. antequam summum Ecclesiæ Magistratum administraret. Erat enim vir cum sapiens, tum restituendorum purgandorumque sanctissimorum monumentorum cupidissimus; & totum hoc opus, quod demum sub Pio IV. apparuit, jamdiu ab illo excogitatum, & coeptum est, ut Julius Pogianus in epistola nuncupatoria libri Chrysostomi de *Virginitate* præfatur. Habemus nos in Collegii Bibliotheca Cypriani opera a Gryphio edita Lugduni anno 1537. in cujus libri margine variantes lectiones adnotatæ sunt; & manu nescio cujus, antiqua scriptura, initio hæc leguntur: *Emendavit Marcellus Papa II. ex collatione trium Codicum Cypriani opera: ubi igitur codex unus aut plures variabunt, numeris distinguetur.* 1560. XI. Cal. Mart. Ex die adscripta patet, in hunc librum ab alio, quam a Marcello variantes lectiones, & fortasse a Latinio, aut ab aliquo, qui Pii IV. jussu opus emendandi Cypriani suscepit, translatas. Sequitur in nostro libro. *Ex Bibliotheca Beneventana codex miræ vetustatis ab A. Aug. (idest Antonio Augustino celeberrimo illo antiquitatum cum civilium, tum Ecclesiasticarum indagatore) Ep. Alifano 1559. observatus est: atque ex eo cum epistolarum ordo, tum tractatum sumptus est.* Ibidem autem præter has variantes, & Annales quidam Cyprianici habentur, & lexicon sive, ut ibi dicitur, *Verba peculiariora Cypriano.* Ex quibus quidem licet cognoscere, quanta cura, atque industria viri eruditissimi tunc Romæ in recognoscendis PP. operibus versarentur.

putavi, qui Bononiæ, Florentiæ, Neapoli, Beneventi reperiuntur; ita ut nulla restituendi Cypriani ratio a me omiſſa videri cuiquam possit. Pag. 109. De Cypriano puto, te nescio quid præclarum expectare, sed frustra: laboratum est a me diligenter ac summa fide, multa restituta sunt, additus etiam præeius epistolarum liber. Verumtamen mihi fieri satis non potest . . . . Quæ res fecit, ut ne nomen quidem meum a Manutio paterer illo modo adscribi.

rentur. Quam curam pariter in Græcis scriptis latine reddendis adhibuerunt; ut ex Galefinio¹, Pogiano², aliisque hoc tempore Patrum Interpretibus cognoscere possumus.

22. Anno 1564. alii Patres editi, opera præsertim Galefinii. Ipsius enim cura & labore habemus, *Divi Eucherii Episcopi Lugdunensis Commentarii in Genesim, & in libros Regum*. Hoc nimirum præcipuum est Eucherii opus; nam reliquos ejusdem libros versâ pagina indicat; *Romæ apud Paulum Manutium Aldi F. MDLXIII. Salviani Episcopi Massiliensis de vero judicio & providentia Dei libri VIII. Maximi Taurinensis homiliæ. Paciani Ercilonensis de Pœnitentia & Confessione. Sulpicii Severi sacræ historiæ libri duo. Dorothei Tyrii de Prophetis & Discipulis Domini. Haymonis Halberstattenensis sacræ historiæ epitome. Adjunctis in tres posteriores Petri Galefinii notationibus. Index nominum & rerum insignium. Romæ MDLXIV. Apud Paulum Manutium Aldi F. In Ædibus Populi Romani*. In præfatione ad Eucherium affirmat, summo hoc Reip. tempore impense curari, ut non solum eorum Patrum monumenta, quæ hætenus latuerant, proferantur, verum etiam quæ semel edita sunt & prolata iterum in lucem revocentur, quod eis vel hominum perversitas, vel temporis vetustas, quæ omnia conficit, interitum afferre possit: & divino quidem consilio evenisse, ut cum superioribus proximis annis, quo tempore Vienna a Turcis obsidebatur, cum omni ejus oppidi agro vastato, & vicis direptis templum D. Leopoldo consecratum inflammassent; Bibliotheca, in qua Eucherii volumina asservabantur, neque fuerit incendio combusta, neque sceleratis hominum manibus violata. Ad Salvianum vero idem Galefinius s. Carolo Borromæo scribens præfatur, gratias illi agens, quod in ejus familiam adscriptus sit, & simul signifi-

Q 2

cans,

¹ Præfat. ad Nyssen. lib. de Virg. de Virg.

² Præfat. ad Chrysostom. lib.

cans, aliorum Patrum opera habere se in manibus, quæ latine vertat & illustret, præsertim Gregorii Nazianzeni, cum Eliæ Cretensis & Nicetæ Sarronii Scholiis; quibus absolutis ad Basilium se convertat. Præcipuum tamen opus Manutianorum prælorum fuit hoc anno *Canones & Decreta Sacrosancti Oecumenici & Generalis Concilii Tridentini sub Paulo III. Julio III. Pio IV. Pontificibus Max. Romæ apud Paulum Manutium Aldi F. MDLXIV.* Præter exemplum privilegii Pii, brevis præponitur epistola Manutii ipsius lectori, in qua postquam de Concilio ipso, ejusque utilitate, & Pii laudibus nonnulla dixit, jubet a se Concilii ipsius historiam universam expectari; quæ tamen ab eo nusquam est edita. Utrumque autem legitur tum in eo Concilii exemplo, quod majori forma, sive ut ajunt *in folio*, tum quod minori sive *in quarto* editum est eodem anno 1564. Editus est etiam *Index librorum prohibitorum, cum Regulis confectis per Patres a Tridentina Synodo delectos, auctoritate Sanctiss. D. N. Pii IV. Pont. Max. comprobatus. Romæ apud Paulum Manutium Aldi F. MDLXIV. In ædibus Populi Romani.* Atque ex his inscriptionibus admonemur, ædes Populi Romani siue Capitoline Manutianæ typographiæ fuisse assignatas. Itaque quandoque, omisso Manutii nomine, ædes hæ solæ nominantur; ut in operibus s. Hieronymi a Mariano Victorio Reatino recensitis¹: & tamen Victorius, ubi de necessitate recognoscendorum, rursusque imprimendorum operum PP. quæ fuerant ab Hæreticis hominibus edita, egit, Paullum ipsum magna cum laude nominat: *Huic autem necessitati optime Sanctitas tua, Pie quarte, prospexit,*
Ro-

¹ *Tomo 1. qui est primus epistolarum. Sed sunt separatim epistolæ impressæ tum eadem majori forma, sive in folio, ita tamen perpetuo respondentibus sibi paginis, ut libri frons sola, idest prima pagina commutata videatur, in qua Paullus nominatur. Apud Paulum Manutium Aldi F. In ædibus Populi Romani MDLXV. tum minori forma, sive in 8. eadem hac inscriptione.*

Romam Paullum Manutium Aldi filium advocando , ut suis præclarissimis typis , toti orbi jamdiu ex patris memoria celebrerimis , & sua doctrina & sedulitate etiam illustratis , sanctorum veterum libros correctos ederet ac pervulgaret . Diu duravit in Romanis libris hæc inscriptio , atque in ædibus populi Romani impressoria officina , mortuo etiam Paulo¹ , donec eam sive obscuravit , sive intermortuæ gloriam aliò transtulit typographia Vaticana a Xisto V. instituta² , cui in vulgandis sacris libris successisse videtur Camerae Apo-

Q 3

stoli-

1 La politica di Aristotele ridotta in modo di Parafrasi dal R. M. Antonio Scaino . In Roma nelle case del Popolo Romano MDLXXVIII. sci discorsi &c. Gennadii Scholarii Patriarchæ Cpnj Defensio v. capitum &c. Romæ in ædibus Populi Romani MDLXXX. Statuta almæ Urbis Romæ auctoritate SS. D. N. D. Gregorii Papæ XIII. P. M. a S. P. Q. R. reformata & edita , Romæ in ædibus Populi Romani MDLXXX. Theodoriti Ep. Cyri oratio vere aurea de Caritate . Romæ in ædibus Populi Romani MDLXXX. Item Decretum & Decretalis a. 1582. Statuta Roma a. 1590. Epistola Decretales Romanorum Pontific. a. 1591. Collectio Scriptorum Liturgicorum Histopii 1591. Statuta nobilis artis agricultura Urbis 1595. In his tamen postremis aliis plerumque nominatur typographus Georgius Ferrarius . 2 In Vita

3. Bonaventura præfixa ejus operibus editis Romæ ex typographia Vaticana MDLXXXVIII. a Petro Galefino ; Divino consilio typographiam Vaticanam instituisse , Pater beatissime . . . . cum ad sacros codices restituendos , sanctorumque PP. monumenta instauranda &c. Petrus Tossinianensis Episcopus Venusinus in epistola nuncupatoria eidem Sixto V. Operum s. Gregorii ad. editorum Romæ ex typographia Vaticana anno eodem 1582. Quotus igitur quisque est de re Catholica bene sentiens , qui excellenti isto tuo beneficio non lætetur ? cum typographia in ipso Vaticano palatio divinitus crecta , tamquam arx munitissima sit veritatis Orthodoxæ non solum tuendæ , verum etiam propagandæ ; ex eaque proditura sint emendatissima PP. scripta &c. Anno superiori 1587. prodierat ex typographia Vaticana Tomus sextus s. Ambrosii Ep. Mediol. operibus adjunctus , cum prodissent tomi superiores ex typographia Dominici Basæ , excudente Zannetto. Basæ creditam Vaticanam typographiam , qui in ea re insumpserit 40. circ. aureorum millia , scribit Rocca Bibl. Vatic. pag. 414. Diu floruit hæc Vaticana typographia , & post eum annum , quo ex eadem existit ille Rocha Liber , 1591. , præter s. Bonaventura opera , quibus finis impositus a. 1596 , editus est a. 1593. & 1598. tomus 2. & 3. Operum s. Ephrem Syri: in primis vero Biblia sacra vulgata editionis a. 1592. 1593. 1598. Concilia Generalia 1607 , 1609. Denique habeo s. Damasi Opera edita Romæ typis Vaticanis 1638.

stolicæ typographia¹, quæ tamen multo ante patefacta erat, eamque Paulli tempore, & jamdiu ante Paullum Antonius Bladus Asulanus² regebat. Insigne vero Paulli aliud opus Romæ editum, Romanum Breviarium³.

23. Non solum Romæ, sed Venetiis eodem anno 1564. & consequentibus impressos Manutianis typis libros habemus, in iisque anno 1564. *Calepini Dictionarium*⁴, *Caii Julii Caesaris Commentarii*, cum Joannis Michaelis Bruti epistola nuncupatoria *Illustris. Æthereorum Academiae*, & scholiis⁵: anno 1565. Jacobi Taurelli grammaticum quemdam librum⁶, ac libros Ciceronis de Philosophia: anno 1566. *Catullus cum commentario Achillis Statii Lusitani*⁷. Accesserunt ibidem editi libri Aldi ipsius: & primò Elegantiarum liber jam ab anno 1556. vulgatus, nunc etiam publico bono impressus; deinde *Orthographiæ Ratio ab Aldo Manutio Paulli F. collecta*. Venetiis MDLXVI. Hanc quoque vulgaverat anno 1561. eodem titulo. Sed multo erat brevior, carebatque iis accessionibus, quas postea habuit, *De veterum notarum explanatione* &c. Potuit aliquando rem ibi

typo-

¹ Editi sunt reliqui tomī, idest 3. & 4. *Conciliorum* Ex typographia Rev. Cam. Apost. 1611. & 1612. *Hieremias Gualfius in epistola Scipioni Burghesio præfixa operibus S. Gregorii M.* Ex typographia Cameræ Apostolicæ editis: a. 1613. Quare, inquit, cum hæcenus quidem pleraque Christianæ Religionis, & Ss. PP. monumenta ex liberali hac officina in lucem edita &c.

² *Asulanum se vocat in Statutis Civitatis Reatæ a. 1549. & in regulis Cancellaria an. 1547. in oratione de Vita Cæcilianæ Flavio scripta &c. Vide epistolam præfixam Statutis Roma an. 1567. quo anno mortuus. Videtur tamen alius fuisse antiquior Antonius Bladus; cum in Bulla facultatis R. P. D. Philippi Archinti Episcopi Burgi S. Sepulchri SS. D. N. Papæ Vicarii Generalis edita an. 1542. legatur Romæ apud Hæredes Antonii Bladi Impressores Camerales.* ³ *Habeo in fol. Breviarium Romanum ex Decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum Pii V. Pont. Max. jussu editum: cum Privilegio Pii V. Pont. Maximi. Romæ MDLXX. In ædibus Populi Romani. Apud Paulum Manutium.* ⁴ *Venetiis MDLXI v. Apud Paulum Manutium Aldi F.* ⁵ *Venetiis MDLXI v.*

⁶ *Jacobi Taurelli Faneæstis exquisitior patronymia. Venetiis MDLXV.*

⁷ *Venetiis MDLXVI. In ædibus Manutianis.*

typographicam curare Aldus, quem ed profectum fuisse, narrat Mario Corrado Paulus¹ vi. Id. Novembr. a. 1565. *Quam vellem filius adesset, qui Venetias profectus est; praestaret aliquid opinor: hæc enim studia tractat naviter, & Grammaticos, de Orthographia cum scriberet, evoluit omnes; & Jo. Baptistæ Titio v. Cal. Novembr. ejusdem anni². Filius abest, Venetias profectus ante aliquot dies, inde Asulam: quo in oppido frater meus ab omni remotus graviore cura, tranquillo animo ita sibi vivit, ut rem domesticam non contemnat. Inde tamen non multo post, necesse est dicere, rediisse Romam: nam rursus idem Paulus Non. April. anno 1568.³ Filius abest, Venetias anno superiore cum matre negotii causa profectus: atque anno ante, vii. Id. Mart.⁴; Nec filius adest profectus Venetias cum matre ante aliquot dies. Quod quidem ideo adnotare placuit, quod de altero hoc Aldi itinere tacuit Zeno. Romæ ergo erat Aldus Idibus Decemb. MDLXVI. quando hæc Mucio Caliro Paullus⁵; Julius Jacobonius vivit conjunctissime cum filio meo, ut fere ætate & studiorum similitudine junguntur. Venetiis vero, sive Asulæ erat Pridie Cal Octobr. anni 1569. quo die scribit Roma Paullus Jo Baptistæ Olivo⁶ Asulam; Vale, & uxori, filioque, quorum in salutem sita mea salus est, humanitatem & diligentiam, si nondum convalescerunt, eandem præsta. Postea etiam Venetiis Id. Octob. 1570. runcupat Julio Glorierio Nicolai Clenardi Institutiones linguæ Græcæ, indidemque Scholia in Cæsarem⁷ Hieronymo Matthæjo Cal. Novembr., in quibus quidem libris Aldus notam apposuit,*

Q 4

¹ Lib. 7. ep. Lat. 7.   ² Ibid. ep. 6.   ³ Lib. 8. ep. 20.   ⁴ Lib. 9. ep. 7.   ⁵ Lib. 7. ep. 21. Vide & ep. 17. 1v. Cal. Sept.   ⁶ Lib. 9. ep. 16.
⁷ Apostolus Zeno affirmat, Cæsarem & Vallegium Patreculum cum scholiis edidisse anno 1571. Vellejus hoc anno editus, exiit Roma in Barberina. Cæsarem habeo non solum eo anno insignitum, sed etiam superiori, idest anno 1570. qui & in fronte Cæsaris adnotatur, & in distincta fronte scholiorum, atque cum annum epistola etiam habet.

fuit ¹, constituitque, qua dignosci legitimi Manutianæ editionis a spuris possent. Pauli vero præcipuum opus, quod Romæ vulgaret his annis, fuit Romanus Catechismus; in quo etiam latine scribendo adjumento fuisse auctoribus, quibus id muneris datum est, Zeno, alique nonnulli scripserunt ², quos Cl. Lagomarsinus refutavit ³. Prodiit Catechismus ille majori minorique forma ⁴, latine atque Italice editus ⁵ eodem anno MDLXVI. cum Pii V. qui Pio IV. successerat, novo Privilegio, in quo Pauli diligentia commendatur. Atque idem liber consequentibus etiam annis ⁶ ab eodem Manutio impressus est.

24. Anno MDLXX. Roma Manutium amisit reversum Venetias. Extrusit eum urbe morbus, quo diu afflictatus est. At fuerunt ne aliæ, præter morbum causæ? Malene adeo & duriter habitus, quemadmodum nonnulli scribunt, ut coactus omnino fuerit in patriam remigrare? Erit fortasse, qui hic Manutium vix sibi ipsi constare putet. Et primis quidem annis læta omnia de se nunciat amicis. Primum, præpositum esse muneri edendorum sacrorum librorum *non contemnenda conditio*; narrat Joanni Turritiano ⁷. Deinde Idibus Novembris anni 1561. hæc Andreæ Silvio ⁸; *Velim, si quid ego apud te sum, vel potius si tibi ipse carus es, ad Urbem te conseras ineunte vere; nusquam certiora aut majora bonis artibus proposita sunt præmia: aliis in locis tamquam peregrina procul adspicitur virtus; hic statim colitur,*
ut do-

¹ Nimirum Aldi senioris effigiem cum epigraphæ Editio Aldi Manutii Pauli F. A. N. atque hæc admonitio Lectori: Qui libri cum Aldi Junioris nomine, seniorisque effigie in posterum edentur, eos tantum scito Manutianæ editionis esse. ² Zeno ad Fontan. & Cl. Marcus Foscarenus p. 149. alios allegans. ³ ad vitam Gratiani p. xix. ⁴ in fol. & in 8. Romæ in ædibus Populi Romani apud Paulum Manutium MDLXVI. ⁵ ab Alexio Filineccio Ord. Præd. In Roma MDLXVI. In his insignia sunt Pop. Rom. atque Aldi, additis notis, quibus Pauli Manutii nomen indicatur P. M.

⁶ Vidi editum Romæ in ædibus Pop. Rom. apud Paulum Manutium MDLXIX. ⁷ lib. 6. ep. 6. ⁸ lib. 6. ep. Lat. 7.

ut domestica complexu excipitur, fovetur sinu. Sed postremis etiam Romanæ hujus commorationis, idest vi. Cal. Oct. 1569. Jacobo Gorficio¹: Nam de statu rerum mearum mihi ipsi, auctori satis bono, velim credas, non modo Romæ esse me, verum etiam libenter esse, existimatione integra, re familiari aucta potius quam imminuta. Item Antonio Furnario eodem anno xviii. Cal. Febr. Et valemus, & satis jucunde vivimus, re domestica ita jam constituta, ut adolescenti filio, quem unicum habemus, cogitandum de virtute potius, quam de fortuna videatur². Quid ergo, cum Joanni Cratoni scribens³: vite illud durissimum genus vocat, multa que ait tulisse indecora prorsus, indignaque studiis suis, ætate, existimatione ante parta? Quid cum aliàs Romana illa tempora exagitare homo ceteroquin moderatus videtur? Primum, quod idem alicubi fatetur, & valetudinariis hominibus evenire quotidie videmus, ut cibos omnes amarus experiantur; ita quæcumque accidebant acerbiora morbus faciebat. Deinde, quod spes magnarum rerum antea conceperat, & majorum illorum, quæ Silvio dicebat, Romæ bonis artibus proposita esse præmia: ea quæ consecutus non est; quia suo arbitrio typographicam rem omnino administrare non poterat, sed a iv. Cardinalium voluntate pendeat; ideo credo illa paullo duriora Manutio excidisse. Accessit, quod in ipsa professione non minimum exulcerasse eum animum videtur, ut viaticum scilicet non impetraret, sive (ita enim vocat⁴) annuam ordinarii stipendii solutionem: ut quemadmodum Pius IV. Pontifex venientem ad Urbem insigni viatico donaverat; sic Pius V. omni virtute ac laude præstans ab Urbe discedentem non modo simili, sed majore etiam munere prosequeretur: in quo, inquit, ratio videbatur habenda ætatis mee,

¹ lib. 9. ep. 15.
ep. Lat. 1.

² ibid. ep. 22.

³ ibid. ep. 5.

⁴ lib. x.

meæ, habenda valetudinis, habenda etiam meritorum meorum. Cum ergo hoc non obtinuisset, nec quicquam profecisset Sirleti, Moroni, & Cornelii, quibus alendorum in Urbe studiorum, moderandique gymnasii publice demandata cura hoc tempore fuisse videtur ¹, summa contentio, Paulli animus exacerbatus est; cujus sunt illæ querelæ ²: *Verumtamen ingravescenti hominem ætate, non solum infirma, sed etiam ægra valetudine, imparatum a re domestica, cum filia nubili, ab urbe Roma, cujus nomen omnia pollicetur, post decem annorum labores, suis sumptibus in patriam redire, iis fortasse, qui hæc solent animadvertere, admirationem aliquam pariet.* Idem tamen intelligebat, *Optimi Pontificis angustias, temporum difficultatem excusare* ³; atque alibi ⁴ prorsus ingenue: *In discessu, inquit, commoda quædam sperabantur; nec defuit intercedentium dignitas, auctoritas, gratia: ratio temporum est adversata, Pontifice natura liberalissimo, Turcicum bellum, Et præsentis, futurique sumptus necessitatem excusante.* Sic etiam, etsi sibi venti reflarent ⁵, qua Pontifex esset voluntate ac sanctitate explicat Corrado: *Optimum, ait* ⁶, *qualem ætas nostra non vidit, Pontificem habemus, qui si diu vixerit, quod a Deo precari non desinimus, spes est magna, hæc quæ fluunt posse contineri.* Ceterum non video, qua auctoritate Zeno, aut alii, pactum Manutio stipendium egre persolutum dicant; aut his, quas noverat, temporum angustias, quingentorum scutatorum salario ⁷ contentus esse Paullus non deberet; cum præsertim, quod ex diplomatibus Pontificum constat, ex impressis libris redire illi non exiguum aliquid posset. Ipsæ ejus querelæ accusare potius hominem videntur: *Decem, inquit* ⁸, *annorum laboribus vix tria scutatorum millia,*
idest ⁹

¹ *V. eand. ep. 6. 2.*

² *Ib. ep. 1.*

³ *Ib.*

⁴ *lib. ix. ep. 7.*

⁵ *Vide lib. xi. ep. 15.*

⁶ *lib. 7. ep. 15.*

⁷ *Vide lib. x. ep. 6.*

Ibid. ep. 12.

⁸ *lib. x. ep. 14.*

ideſt, quantum ad filiam collocandam requiratur, colligere potuimus. Quamobrem verum liquet eſſe, quod Goſcio ſcripſit, diſcillimis etiam temporibus rem familiarem auclam potius, quam imminutam. Sed virum bonum nomen ipſum Urbis coeperat, quod, ut aiebat, omnia pollicetur; & erat, quod ingenne fatetur nonnunquam¹, Romam eo quidem conſilio profecltus, domeſticis ut rationibus conſuleret: atque idem alibi²: *Laborabam domeſticis inſommodis, fratrum meorum culpa, nec ſpes erat emergendi, niſi nova conſilia caperentur. Vocabar a Pontifice Max. quo nihil videri poterat bonoriſcentius; fructum autem quis non expectaret? Cohortabantur ampliſſimi viri, quorum erga me ſingularem benevolentiam multis rebus antea perſpexeram, leta denique, copioſa, ampla ab omnibus omnia promittebantur: Quid agerem? credidi & ſperavi.* Altero ergo anno, quam Pio IV. Pontifice Romam venerat, præter conſtitutum ſtipendium aliquid petebat amplius³; fulciri ſubſidio aliquo fortunæ ſuas, quod ætas ingreſſens, quaſi extra ordinem multa deſideraret, multa in laboribus & ſtudiis valetudo requireret imbecillior; caritas præterea liberorum ſuorum. Idem ferme Carolo Borromæo: atque eodem anno (quod quidem ex filii morte colligere licet) hoc querebatur⁴: *Mibi unicum eſt veſtigial industria mea, qua liberos alere, tueri familiam cogor.... vetus illa principum virorum benignitas exaruit.* Anno vero ſequenti ideſt 1563.⁵ hæc habet Franciſco Morando: *De rebus meis, hoc unum quo letari poſſis accipe; frui me multorum benevolentia; cetera ſatis frigent. Cauſſam conferamus in tempora; nam ab hominibus libenter culpam avertō. Pontificis quidem præſtantem animum ita variæ, itaque graves diſtrahunt curæ, ut ignorare multa cogatur, multa etiam delegare aliis, qui præ-*
ter

¹ 16. ep. 7.² lib. 9. ep. 5.³ lib. 8. ep. 1.⁴ lib. 4. ep. 36.⁵ lib. 6. ep. 18.

ter suum negotium nihil curant. Non ergo mortuo solunt Pio IV. Manutii res frigere cœperunt.

25. Sed præter hanc, causæ fuere aliæ duæ; multitudo occupationum, quibus a studiis suis abstrahebatur, & morbo afflicta valetudo. Frequentes sunt illæ in ejus epistolis voces; *obruï se negotiorum fluctibus*¹; *magnis assidue distineri curis*²; *magna negotiorum onera sustinere*³; *sic urgeri, ut respirandi facultas non detur*. Tu solus ignoras (ajebat Decio Brancaloni⁴) *quibus distinear curis? quantis rerum oneribus premar? quam nunquam vacem?* Quare cum Bonifacii Cajetani Principis nomine postularetur ejus filio magister, se Joanni Turritano id agenti, excusavit⁵. Id tamen concessisse, postea, operamque suam ad Henricum, & Camillum (hoc enim erant nomine) contulisse, idem declaravit cum scripsit⁶, ex disciplina præceptisque suis maximum illos in *ea via, quæ ad eloquentiam ducit, fecisse progressus*. Habemus & nos hujusce rei testimonium, monumentumque quantumvis pretii, fratrum scilicet Cajetanorum epist. mss. cum eidem Manutio, tùm aliis missas, quæ Manutianæ eloquentiæ nescio quid olere videntur. Dolebat vero sic avocari a litterarum studiis: Ego, ait Jo. Baptistæ Titio⁷, *quamquam tum aliis rebus, tum officio salutandi molestissimo quotidie fere distineor, jucunde tamen satis vivo; si modo homini scientiæ cupido sine librorum usu, quo careo perivivis, jucundi quidquam esse potest: & Joanni Turritano*⁸ *de studiis suis; Ab his me sæpe vel salutandi necessitas, vel amicorum avellit interpellatio; ita traducuntur dies: honeste, inquires, fateor, addo etiam satis jucunde. . . . verumtamen cum illa tibi non ignota studiorum nostrorum suavitatem nullam comparo*. Id primò æquo animo ferre visus est Manutius: itaque Andreæ Gosti-

¹ lib. 6. ep. 17.

² ibid. ep. 12.

³ lib. 8. ep. 8.

⁴ lib. 6. ep. 24.

⁵ ibid. ep. 9.

⁶ lib. 10. ep. 12. Vide & lib. 9. ep. 1.

⁷ lib. 6. ep. 8.

⁸ ibid. ep. 9.

Gostinio, ubi hoc nunciavit¹: Cum hic honestissimorum hominum & benevolentia, & consuetudine fruar; nec mihi quidquam in mentem venerit optare ac petere, quod a summo Pontifice Pio IV. non facile sim consecutus, angit me tamen, quod studiis nostris . . . . ita divellar, ut ex iis quæ pro communi utilitate non pauca eram exorsus, pertexere nihil liceat; subdit: Quocirca tibi jam, tuique similibus, qui mihi voluntate pares, doctrina & otio præstant, cogor tradere vigiliam meam; idque facio libentissime, qui publici commodi rationem ipsam per se, non cum mea laude conjunctam plurimum semper fecerim. Postea vero tulit ita moleste, ut, quemadmodum Horatio Cardaneto scribit², interdum sibi Roma displiceret, & agrestem solitudinem urbanæ celebritati libenter anteponeret; & Camillo Palæotto, postquam ad ea redierat³: Quotidie magis gratulor, quod illa reliquerim, hæc sum adeptus . . . quod ea nunc denique studia recolere mihi liceat, a quibus disjunctus tot annos vixi, vel potius plane non vixi: quæ enim mihi potest esse vita sine litteris? Multa scilicet moliebatur communi studiorum utilitati, quæ quia perficere non poterat, ideo vehementer angebatur: sed præcipue commentarios in epistolas Ciceronis, quos nunc absolutissimos habemus. Eos Romæ Januario mense a. 1566. ferme ad exitum perductos habebat: itaque, si esset otium, pollicebatur, daturum se propediem absolutos⁴: eosdem vero biennio post finitos idem subindicare videtur⁵: nam Francisco Plantedio affirmat, se dedisse amico describendos, atque ejus operam casum quemdam interpellasse; editurum se vero eos, vel Romæ, vel certe Venetiis. Venetiis editos vidi apud Aldum a. 1579.⁶ nec credo seriùs multo, quam perfectos absolutosque dimiserat: nam Cratoni scribens xi. Cal. Maji a. 1572. eos se adhuc habere in manibus aperte significat;

Com-

¹ lib. 6. ep. 17.² lib. 7. ep. 10.³ lib. 10. ep. 7.⁴ lib. 7. ep. 10.⁵ lib. 9. ep. 14.⁶ In Barberinæ Indic. extat editus a. 1577.

Commentarios in epistulas, quæ familiares vocantur, convitio jam prope efflagitatos, debere studiosis diutius vix possum: id nunc cogito ad quem mittantur, an ad eum qui me ornavit ea dignitate, cum qua nullas opes confecto Tusstatue¹. Cogitabat etiam de imitatione scribere; sed eam cogitationem abjecisse postea videtur: quamobrem Cardaneto²; Illa de Imitatione sinanus jacere: spissum opus est, & longi temporis, nec fortasse nostrarum virium; &, ut vere dicam, sperare vix audeo, quam animo, & mente formam videre videor, eam quæcumque est, oratione, & stylo satis explicare posse. Quod Paulli valetudinem spectat; eam satis commodam primò Romæ expertus est. Itaque IV. Id. Martii a. 1562.³ amico mandat, ut alteri scribat, nihil esse novum in rebus suis: nisi, inquit, hoc novum v. detur, mihi, cum hoc cælo, cujus multi gravitatem non ferunt, adhuc quidem optime convenire. Versa tamen postea res est: Ego ab interitu Pii IV. scribit VIII. Id. Febr. a. 1566. Antonio Furnario⁴, valetudine utor incommoda; stomachus calore destitutus, officio concoquendi male fungitur. Eodem anno IV. Non. Januarii jacere se in lecto, cum tamen leviter ægrotaret, narrat Cardaneto⁵; atque VIII. Id. Casellio⁶, valere se parum commode. Sed multo gravior factus est morbus a. 1568. Itaque doluit postea, biennio maturius non discessisse Roma: non incidissem, ait⁷, in eum morbum, quo valetudinem in perpetuum fere perdi. Necesse est autem, vel initio a. 1570, vel extremo anno superiori vires illius auctas; cum Calendis Maji anni ejusdem affirmet⁸, quintum jam mensem morbo laborare, & Calendis Septembris⁹ Augustino Angelello scribat: Puto, te ab Onopbrio Gilio tui amantissimo certiore non semel esse factum invaletudinis meæ, qua nonum jam mensem ita laboro, ut neque ratione vi-
etus,

¹ lib. 11. ep. 9.² lib. 7. ep. 10.³ lib. 6. ep. 12.⁴ lib. 7. ep. 13.⁵ ibid. ep. 10.⁶ ibid. ep. 11.⁷ lib. 10. ep. 12.⁸ lib. 9. ep. 4.⁹ ibid. ep. 9.

Elus, neque ullo remedii genere adhuc quidem allevari poterim: itaque misere jaceo &c.: quibus similia illa, quæ Venetias cum rediisset, Cratoni nunciat Octobri mense ¹, febrim post novem tandem menses discessisse. Cur vero Idibus Augusti gravem jam quatuor fere mensium morbum appellet ², nisi vices quasdam, ut solet, passa est ejus infirmitas, aut error est in numeris, equidem ignoro. Paullum ergo, quod ipse his verbis refert ³, *ab urbe Roma gravis morbus ac diuturnus extrusit*.

26. Nam cum anno 1570. expertus esset, cum Romano coelo sibi jam convenire non posse, atque autumnus adventaret, cujus varietatem, & inconstantiam, ne ferre sua imbecillitas posset, metuebat ⁴, Venetias ipse quidem cogitabat, atque id sibi primum & præter cetera exoptabat; si vero per Pontificem, vel per quotidianam febrem patriam petere longo terrarum ac maris intervallo disjungam non liceret, accedere ad Sabinos colles, quos florere audiebat regionis amœnitate, cœli temperie, omnium rerum, quas hominum victus cultusque desiderat, ubertate. Cum ergo missionem a Pontifice postulasset, etsi, illius muneri, susceptæque provinciæ, ut idem ait ⁵, menses non pauci superessent, abeundi tamen potestatem petenti clementissime concessit: quam quidem Pontificis benignitatem, & ibi, cum scriberet Francisco Cicerejo, Manutius agnoscit, & Camillo Palæotto ⁶ narrans adventum suum Venetias, ubi propinquos, familiares, notos pariter atque ignotos redeuntem excepisse voluntate summa affirmat. De discessu fixum consilium erat Cal. Septembr. de die nondum statuerat; solum, ut hiemales imbres tempestatesque vitaret ante Calend. Octobr. 7 cogitabat. Verùm Septembri men-

¹ *ibid. ep. 5. Vide & ep. 18.*

² *ibid. ep. 21.*

³ *lib. 9. ep. 5.*

⁴ *lib. 10. ep. 1.*

⁵ *lib. 10. ep. 10.*

⁶ *ibid. ep. 7. Adde lib. 9. ep. 9.*

⁷ *ibid.*

mense dedisse se in viam, ægrum, dissuadentibus medicis & amicis, hoc quoque habet in litteris Andreæ Antonino¹, quod confirmat in epistola Joanni Caselio² data Venetiis a. 1570. xviii. Cal. Jan. *Urbem Romam ante duos menses difficili diuturnoque coactus morbo reliqui*. Itaque quod alibi³ decennium Romæ fuisse scribit, cum ab Augusto mense a. 1561. ordiendum sit, nondum complerum fuisse, liquet. In itinere Pisaurum usque morbus ingravescere visus est: maris vero aspectu, *quasi jam in oculis*, ait Paullus ipse⁴, *diu expetita patria esset, propinqui boni spe animus corpori medicinam fecit; febris abiit antequam Pisauro solveremus: ita Venetias, resecti cibi, paullo firmiores appulimus*. Non caruisse tamen iter incommodis, alibi⁵ idem fatetur; *quibus*, inquit, *ita consumptus humor omnis est, ut nimia siccitate vitæ periculum impendeat*; additque, in revocanda potissimum τῆς κοιλίας ἐνθυσιᾷ medicos laborare. Eundem morbum in ea, quam mox nominavimus, epistola descripsit⁶; & in alia Francisco Morando⁷; *Morbi reliquiae supersunt magis prope timendæ, quam morbus ipse; quod enim valere possunt, aut etiam quid non timeam, cum attenuatum exsiccatumque corpus naturali munere fungi sua sponte nunquam possit? quæ res, neque molestiæ parum habet, & si inveteraverit, periculo non vacat*. Atque ex hac postrema epistola intelligimus; id enim diserte habet, etsi febris abiisset, non tamen ob reliquias has morbi convaluisse: itaque Gauderina balnea cogitabat, quæ quater antea sumpsisse se dicit, nec unquam sine fructu; & sperabat⁸ sublatis causis, quæ morbum pepererant & alebant, sedulitate ac fideli suorum curâ, adjuvante etiam ipsius coeli, quod in lucem editus primùm hauserat, benignitate, brevi omnino convaliturum. Causas tamen non omnino præcidere omnes pote-

¹ *ibid.* ep. 5.

² *ibid.* ep. 13.

³ *lib.* 9. ep. 5. & *lib.* 10. ep. 6. & 111.

⁴ *lib.* 10. ep. 5.

⁵ *lib.* 9. ep. 3. *Vide* & *lib.* 10. ep. 3.

⁶ *lib.* 10. ep. 5.

⁷ *lib.* 9. ep. 6.

⁸ *lib.* 9. ep. 7.

poterat: nam ocium quale volebat, vel positus procul ab urbe, non nansciscabatur, *identidem interpellantibus, aut hominibus aut negotiis*; & erat rerum domesticarum impedita ratio, quam nondum expediverat¹. Accedebat Veneti cœli gravitas, quam sibi² timendam ducebat, atque illa anni tempestate frigoris injuria, & præterea vinorum asperitas, quam tenui corpore, imbecillo stomacho ferre non poterat. Calendis ergo Januarii anni 1570. (Veneto more, sed nostro 1571.) de migratione cogitabat, rusque spectabat, ad quod etiam natura eum sua, & consiliorum ratio invitabat. Extat ejus Camillo Palæotto præclara villulæ, sive rusticæ cujuscumque vitæ commendatio, quam cum desiderare se dicat, hæc habet inter cetera præclare dicta³; *Si accideret, ut istic exulare perpetuo cogerer, modo te interdum socio, modo cum libellis; præclare mecum actum putarem; multam salutem urbibus, multam honoribus, in quibus ceteri infaniunt, libenter dicerem: quid enim expectem amplius? didici jam, & magna mercede sum expertus, quam inania sint illa, quæ communi deceptus errore præclara duxeram; magnæ urbes magnas occupationes, ne dicam misérias habent: si quem delectat ambitio, si quis augendæ rei familiaris cura tangitur; si sententiam in curia dicere, aut a multis in foro salutari, inter summa ponit; urbem amet: ne quidem posthac æmulum rivalenque non habebit unquam: ætas nostra ad otium vergit; vi-des quàm fluxa sint omnia; quàm facile hunc & illum florentes opibus, florentes ætate repentina mors auferat, ut hoc ipsum, quod spatii nobis relinquitur, totum in lucro deputandum esse videatur. Ac fieri quidem potest, ut diu vivamus: sed, obsecro, quid erit, cur nos diu vixisse letemur inter domesticas curas, inter hominum fraudes, infidelitates, insidias, addo etiam publicas calamitates, quibus anguntur boni viri, quales nos & esse, & haberi volumus? Amplectamur igitur studia nostra;*

Cl. Vir. Ep. To. II.

R

remo-

¹ lib. 10. ep. 8.² lib. 10. ep. 9.³ lib. 10. ep. 8.

remota ab arbitris loca, anxia, salubria quæramus; vulgi stultitias ineptiasque vitemus; animos excolamus, ut eas fruges ferant, quas nec cæli calamitas corrumpat, nec malus vicinus furto subtrahat, nec belli ferientis impetus devastet.

27. Ocium ergo & solitudinem secutus contulit se in oppidum Plebis Sacci; ubi Novembri mense multis diebus fuit¹, & quod migraturum se esse sæpius valetudinis animique gratia, & ne studia colenti interpellatores molesti sint, prædicit Antonio Furnario². Venetias tamen redierat 1x. Cal. Decembr., ubi etiam fuisse Decembri mense, & Januario sequentis anni ejus nos litteræ docent³. Atque eadem etiam, Plebem Sacci repetivisse, unde Calendis Maji Palæotto scribit a. 1571. Vitam, quam ibi degeret, amicissimo Ferrario ante oculos ponit⁴, sinere scilicet se, ut animus quasi quibusdam exsolutus vinculis, libere vagetur, & voluptate pascatur honestissima; nullas hic esse, quibus angatur, curas, nullis implicari negotiis; licere id quod antea nunquam licuit, prorsus nihil agere, nam vehi curru, oppida invisere propinqua, amicorum villulas obire, convivari etiam interdum, suavissimisque epulas condire sermonibus, hoc ipsum vocare nihil agere; nec tamen omnino verum esse: nam qui valetudine parum firma operam dat, ut suaviter, jucunde, & honeste simul vivat, eum profecto nihil agere, sibi non videri. Addit tamen, quod hoc ipsum, quod de se narraverat, evertit; *Sed in hoc tamen vitæ genere, libros, communes delicias nostras abjecisse me penitus nolim existimes: nobiscum ubique sunt, comites nunquam molesti, loquentes, silentes, cum volumus, Et quoad volumus.* Hieme media Venetiis consistens, cum & cubiculo se inclusisset angusto, & luculento camino assidue uteretur, nihi-

¹ Vide lib. 9. ep. 24. datam 111. Non. Novembr. a. 1570. lib. 10. ep. 10. & 11. Id. Nov. ep. 11. vi. Id. Nov. &c. ² lib. 9. ep. 24. ³ lib. 10. ep. 12. & 13. lib. 9. ep. 8. 9. 13. 14. & 15. &c. ⁴ lib. 10. ep. 11.

nihilominus frigoris vim prohibere non potuerat¹. Itaque sequenti autumnno Genuam, ea potissimum causa se contulit, ut villulis pulcherrimis, jucundo placidi maris aspectu, & quod in primis ejus valetudo requirebat, verno coelo hieme summa frueretur. Has enim causas consilii sui aperit eidem Palæotto²; aliasque addit, cur Venetiis non vivat; *Exercitationibus*, ait, dum usor, confirmari me sentio: at iis uti Venetiis, præsertim sub dio, vel ob angustias viarum, vel ob infinitam prope civium peregrinorumque frequentiam, non licet; huc illuc impellimur; sæpius alieno motu, quam nostro movemur, vix ut interdum, ac ne vix quidem, si lubrica via est, consistendi facultas detur. De vinis quid loquar? Diuturna me consuetudo Romanis, omnium facile primis assuefecerat; similia non querebam, sed quæ prorsus dissimilia non essent; periit omnis industria. Carnis mira penuria: vitulinam quidem, quæ differat a bubula, reperire, felicitatis est. Cum ergo amicitiam & salubritatem sequeretur; atque utramque Genuæ, utramque Regii, quod perarmanter in suburbanum suum ab Horatio Malagutio invitabatur, esse videret, animo tamen spectaret Benacioram (quam ocellum Italiæ vocat) Asulano suo fati propinquam, interea Mediolani constitit; & quia propter anni tempus discedere non licebat, cum imbres assidui vias corrumpissent; Paullus vero is esset, qui vel levissimis incommodis frangeretur; & quia jucundissima duorum spectatissimorum virorum Bartholomæi Capræ hospitis sui, & Octaviani Ferrarii veterrima sibi necessitudine conjunctissimi, consuetudine perfruebatur. Fuit Mediolani sex amplius mensibus³, idest ab extremo Octobri, ad Majum mensē a. 1572. Hic etsi valetudine frueretur non optima, imo, ut idem ait⁴, quæ ab optima aberat aliquanto etiam longius, quam a deterrima, divelli a studiis non poterat. Abditus ergo in-

R 2

litte-

¹ lib. 11. ep. 3.² *ibid.*³ lib. 11. ep. 3.⁴ *ibid.* ep. 5.

litteras, in explanandis Ciceronis orationibus operam omnem posuit; quod scribit ¹ sibi propositum fuisse ante multos annos. De hoc ego opere interpretor, quod ante biennium ex oppido Pleb. Sacci Furnario narrabat ²; *Locus ipse me vacuus interpellatoribus, & hæc vivendi arbitratu meo, omnium dulcissima, optata antea potius, quam sperata libertas invitavit, ut ordiret id, quod, nisi selem hic statui, aut certe nisi in hoc secessu, & in hac pæne solitudine . . . . majorem anni partem consumpsero; vereor, ne sero admodum; fortasse etiam pertexera nunquam liceat: opus est nec temporis, nec laboris exiguū.* Venetiis erat eodem anno 1572. xi. Calend. Maji ³, & recens rediisse tunc videtur; cum narret Cratoni, qua primum hora in patriam redierat, unde absuerat menses aliquot, quæsiuisse statim ex filio de Cratone. Erat ergo tum filius Venetiis; ubi etiam remanserat cum matre, quando in Plebem Sacci se contulerat Paullus. De Venetiarum enim, non Romæ urbe illa ejusdem Pauli intelligenda sunt ⁴; *Uxor & filius in urbe, commoda uterque valetudine; illa rem domesticam; hic officinam, emendandorumque librorum curam administrat egregie; quod ex aliis locis liquet* ⁵. Solam filiam Roma discedens in cœnobio sacrarum Virginum reliquerat; quam biennio post, ut eam acciperet, & in patriam reduceret, ad urbem reversus est.

28. Si epistolarum illarum inscriptionibus fidendum est, Romæ jam erat Manutius v. Calendas Julias MDLXXII. ⁶, quo die respondet Ciofano gratulanti, quod Romam venisset, valeatque post itineris laborem satis commode: fidendum vero hic esse, suadet Manutii ipsius testimonium in epistola dedicatoria Commentarii in orationem pro Archia, in qua Pridie Cal. Octobr. se excusat, quod tribus fere mensi-

¹ *ibid.* ep. 9.

² *lib.* 10. ep. 11.

³ *lib.* 11. ep. 9.

⁴ *lib.* 10. ep. 11.

⁵ *ibid.* ep. 15.

⁶ *lib.* 12. ep. 15.

mensibus Jacobi Boncompagni domum non venerit ¹. Æstatis etiam magnam partem exegisse se in Urbe alibi significat: nam Cajetanis fratribus scribit ² VI. Cal. Sext. sibi esse in animo circiter Id. Sept. fractis jam caloribus, qui eo anno maximi acciderunt, cum filia in patriam reverti: atque Horatio Cardaneto ³ Id. Sext. qui Perusiam eum in itinere ut diverteret invitabat, se excusat; *Sed exiguo comitatu, cum filiam virginem ducam, tot dierum viam conficere, quam honestum sit, tute cogita. Accedit illa molestia, quod duas lecticas diurna mercede conductas, quaternis scilicet scutatis in die, ultra præscriptum a lecticariis tempus remorari non licebit.* Ex quibus etiam intelligimus, quæ esset ratio itineris; item, quod superius vidimus, atque alibi etiam. Paullus declarat ⁴, filiam ad nuptias reducere domum voluisse. Paulli tamen consilia intervertit Gregorius XIII. Pont. Max. *præclare*, ut Paullus ait ⁵, *in optimas artes animatus*; qui cognito ejus adventu, læti animi signa ostendit, negotiumque Cardinalibus dedit, ut ita cum eo de mansione agerent, ne discedere paterentur. Idem Palæotto narrat ⁶ VII. Id. Septembr. *Ego, inquit, non expectatis imbribus jam sarcinulas collegeram, ut in viam me darem . . . sed vixit consilium meum Cardinalium voluntas, quorum opera est effectum, ut Gregorius XIII. Pont. Max., qui tamen sua sponte liberales disciplinas miro quodam studio amplectitur, fovet, alit, honorifico me stipendio retinendum putaverit. Hic igitur cogimur consistere, libenter ut Romæ, in summa celebritate & amico-*

R 3

rum

¹ Scrupulum aliquem movebat epistola 1. lib. XI. data x. Cal. scriptaque, ut videbatur, Venetiis Jacopo Boncompagno. Ceterum in die adscribendo negligentem Mannium fuisse, illa ad eum declarant amicissimi hominis Mureti lib. 4. ep. 1. Nolu enim facere, quod tu qui interdum pro Majo Aprilem pro x. xvii. ponis. Itaque interdum videor mihi accipere litteras tuas xx. diebus ipsis postquam scriptæ sunt. Interdum contra sex aut septem diebus antequam scriptæ sunt, perferuntur. ² lib. 11. ep. 10. ³ ibid. ep. 12.

⁴ ibid. ep. 13. ⁵ lib. 12. ep. 10. ⁶ lib. 11. ep. 6.

rum copia, inviti, ut a te disjuncti, cujus consuetudine non semel aut iterum, sed perpetuo estivis mensibus, amœna regione, jucundo otio cum communibus musis frui cogitabamus. Stipendium, quod ei constitutum est, satis per se tenue Jo. Cratoni scribens¹ vocat; atque in eo facilitatem suam reprehendisse nonnullos; sed idem subjicit, cum liberalitate, & otio maximum sibi videri; nihil enim esse sibi impositum oneris; litteris ut in solitudine frui licere; tantum consuevisse unum aut alterum Cardinalem bis in mense, terve summum, vel quia eum diligebant, vel quia virtute excellebant, salutare. Ita etiam Palæotto suo² narrat, se hominem a rebus gerendis alienum, valetudinis incommodæ, non magni animi, id libenter unum agere, ut in litteris totus sit, & quidem in urbe Roma, ut in deserta solitudine, interpellante nemine: Quod beneficium, ait, optatum antea potius quam speratum, nunc a Pontifice optimo ac liberalissimo, ad excitanda doctrinarum ingenuarum studia mire propenso, Gregorio XIII. acceptum meminerò, & predicabo, dum vivam; fortasse etiam scripta mea me mortuo loquentur, & obscurum posteris esse non sinent. Opera quæ tunc moliretur eidem aliàs³ exponit, postquam ocium suum narravit; In publicum nisi necessaria re coactus nunquam prodeò, domesticis me finibus teneo, & cum libellis, idest cum amoribus & deliciis meis jucundissime vivo: non solum scilicet commentarium elucubrassi in orationem Pro Archia; sed absolvisse jam in reliquas omnes, duabus exceptis Pro Ligario & Dejotaro, opera nunquam nisi per morbum intermissa. Commentarium illum in orationem Pro Archia separatim editum vidimus Romæ apud Josephum de Angelis MDLXXII. nuncupatum Illustrissimo & Excellentissimo juveni Jacobo Boncompagno litteris datis Pridie Cal. Octobr. ejusdem anni 1572. in quibus quidem litteris tribus mensibus ait se orationes explicasse decem. Aliud

1 *ibid.* ep. 10.2 *lib.* 12. ep. 5.3 *ibid.* ep. 4.

illud etiam se explanare esse aggressum, & ut se principia dederunt, videri sibi aliquid præstare posse, addit in eadem epistola Camillo Palæotto; quod nisi Antiquitatum Romanarum opus illud sit, aut Concilii historia, quale fuerit, ne divinare quidem possum.

29. Dum Romæ viveret, ad Kalendas usque Decembres satis ut poterat, valebat: itaque scribit Cratoni¹; *Cælum idem experior quod antea, humidum, grave, inæquale: nec tamen valeo deterius, quam in patria, vel quia..... bilarietas animi corpori medicinam facit, vel quia domesticæ tricæ sollicitum non habent, vel fortasse etiam propter vina, quæ sunt hic ex omni genere optima: pituita carere jam non possum sexagenarius, laborem scribendi aut legendi fere nunquam intermittens.* Verum anno sequenti 1573. gravi afflictatus est trium fere mensium morbo, ut Idibus Decembr. idem significat²: itaque in autumnum, quem *anniversarium hostem valetudinis suæ*³ vocat, incidit ejus initium. Depulsa vi morbi, nequaquam pristina vires redierunt; & capitis infirmitas, ut habet in litteris Zamoscio⁴, non modo litterarum, sed prope usum quotidiani sermonis adimebat. Coeptum est consilium illud a Medicis, ut lævum crux educendis humoribus aperirent⁵. Melius ipse de se tunc sperabat, sed magno litteratorum hominum dolore, magno bonarum litterarum damno spes frustra cecidit; cum nihil remissa vis morbi paullatim eum consumpserit, confeceritque. Prid. Non. April. anni sequentis MDLXXIV. Reliquit decedens Paullus filiam, quam non multo ante collocaverat in matrimonium: id enim XII. Cal. Mart. 2. 1573. Camillo Palæotto nunciat⁶; *Unicam filiam inter sacras virgines educatam, non bebetem ingenio, nec paucis, nisi me fallit amor, virtutibus instructam, juveni optimo satis honesti loci, baud*

R 4

po-

¹ lib. 12. ep. 10.² ibid. ep. 6.³ ibid.⁴ lib. 12. ep. 11.⁵ ibid. ep. 6.⁶ lib. 12. ep. 4.

postremi ordinis in jure civili, addo etiam, quod hodie potissimum requiritur, a fortunæ bonis non imparato, meis reclamantibus, de sententia tamen fidelium amicorum despondi. Matrimonium jam secutum Idibus Decembris ejusdem anni illud indicat, quod postea eidem scripsit¹; oleis tuis, quibus me, quocumque loco sum, carere non pateris, in quo tuam benevolentiam agnosco, fruor cum filia, & genero: simul enim vivimus, & plane vivimus. Bene ex hujusmodi locis diligentissimus eruditissimusque vir Apostolus Zeno existimat, calumniam depelli, quam minus caute nonnulli² filix Pauli moribus struxerunt. Patris mortem funusque Aldus filius præfens luctu, & lacrimis profecutus est. Nuper enim Venetiis, auditis Pauli valetudinis incommodis, advenerat. Eò remeasse libri ab eo editi ostendunt, Locutiones epistolarum Ciceronis, & Epitome Orthographiæ Venetiis a. 1575. apud Aldum; etsi magno desiderio teneretur vivendi Romæ: quod ejus epistola, quam nunc primò vulgamus, quinquennio post patris mortem scripta declarat; idque ipse post amicissimi Mureti mortem, cum ei suffectus fuisset, impetravit. Sed nimium multa de Paullo, ut de Aldo tacere hic omnino debeamus. Nec Pauli ipsius opera figillatim recensemus, aut laudes fufius persequimur. De illis, ut occasio tulit, diximus; nonnulla ab obitu Manutii vulgata sunt, præsertim Antiquitatum libri, quos pariter nominavimus, ii qui superfuerunt; nam ceteros periisse adnotavit Cl. Foscarenus³. In his etiam sunt Adagia; quæ olim Erasmus ediderat, atque Apophtegmata. Quid in his Manutius effecerit, nolim hic quærere. In fronte operis ipsius⁴, Pauli Manutii studio atque industria, doctissimorum Theologorum consilio atque ope, ab omnibus mendis, quæ pium & veritatis catho-

¹ Ibid. ep. 6.   ² Imperial. in Mus. histor. pag. 108. &c.   ³ Hist. litt. Ven. pag. 370.   ⁴ Edit. Florent. apud Junctas a. 1575. paullo enim diversa est inscriptio edit. ven. 1585. ex Unitorum societate.

catholicæ studiosum lectorem poterant offendere, vindicata dicuntur; additurque, hunc laborem a sacrosancti Tridentini Patribus Manutio mandatum comprobasse Gregorium XIII. Gregorius in diplomate simile quid innuit¹: quin etiam hoc opus cum Aldus Gregorio XIII. dedicaret epistola scripta Venetiis Cal. Maj. MDLXXV. & patris mortem deplorat, & de opere ipso hæc habet; *Cumque ab eodem Concilio eidem Patri meo demandatum fuisset munus perpurgandi librum de veteribus utriusque lingue Proverbiis . . . . fecisti, ut pater meus emendationem susciperet, quam cum doctissimorum Theologorum ope, tuo jussu absolvisset, paullo post ipse moritur. Nihilominus & aliud omnino, quæ ibi sequuntur, Locatelli, & Manutii ipsius testimonia² significare videntur; & Manutii illud expendens Muretus³, ubi opus ipsum, sive operis emendationem acriter sane ac vehementer insectatus est; Nunc, ait, quicumque rudem illam & indigestam molem congeffis (Paulum enim Manutium fuisse nemo mihi unquam persuaserit, qui etiam brevi scripto testatus est, se ea tantum, quæ imprimenda acceperat, aliis imprimenda dedisse; credo quod ipse non satis digna pleraque judicaret, quæ typis suis excusa legerentur) ille igitur &c. Apophtegmata correctæ atque emendatæ Matthæo Senaregæ inscripta sunt ab eodem Aldo litteris datis Venetiis Idib. Nov. MDLXXVI. Quod pertinet ad Manutii præconia, ea conjunctim cum finixterioribus de ipso judiciis apud*

¹ Cum dil. f. Paulus Manutius dil. f. Thomæ Manrique nostræ S. P. A. Magistris consilio atque ope Adagia, necnon Apophtegmata ab omnibus mendis, quæ plura & veritate Catholicæ studiosum lectorem offendere poterant, expurgari curavit &c.

² Ego F. Eustachius Locatellus O. P. Ep. Reggil atellor, quatenus precibus R. F. Thomæ Manrique olim M. S. P. Adagia Erasmi perlegi & castigavi . . . & sic castigata & expurgata eidem R. M. S. P. ostendi, quæ deum ipso approbante Paulo Manutio excudenda tradita fuerunt juxta ordinem C. Tridentini &c. Cum a R. F. M. Manrique olim M. S. P. Adagia Erasmi castigata . . . . Ego Paulus Manutius receperim, illa Philippo & Jacopo Jundis Florentiam imprimenda transmissi &c. ³ Var. lect. lib. 12. cap. 16.

apud multos legere potes, præsertim Thomam Pope-Blount¹, Teisserium², Morhofium³: quibus addi multa in ejusdem commendationem possunt, præsertim quæ Hieronymus Ferrarius de eo adhuc juvene (anno scilicet 1541.) scripsit in epistola, qua emendationes suas in Philippicas Ciceronis Paulo dedicavit: item quæ Speronus Speronius in Dialogo de Historia, ubi eum loquentem inducit; etsi alibi, idest in fine part. 1. Apologie non satis eleganter editos ab eo dialogos suos quæri videatur. Nos eo contenti erimus, quod de Manutio habet Muretus, scripsitque cum adhuc viveret anno 1559. ⁴ *Præclare ut solet Manutius: de quo viro merito dubitari potest, plusne ipse Ciceroni, an ipsi Cicero debeat: nam & ipse tractandis assidue Ciceronis scriptis eam affectus est frequentiæ laudem, qua vincit omnes: & cum ad ingenium, quo excellit, addidisset eam diligentiam, eamque laborum perperfectionem ac tolerantiam, qua vires, ipsamque adeo valetudinem suam, magno nostro omnium, quotquot eum, quia plane novimus, plurimi etiam facimus, dolore prostravit; incredibile est, quot ab errorum millibus eos libros felicissime vindicarit.* Hoc, licet ab aliis allatum, & ab amicissimo viro perhibitum testimonium, ideo attuli hoc loco, quod de perdita etiam illius valetudine loquitur, atque ita loquitur, ut causam in litteras, earumque nimium amorem conferat. Atqui hoc publice eo tempore non dixisset vir sapiens Muretus, si ea fuisset morborum causa, quam iniquior in Manutium Imperialis⁵, eique creduli nonnulli protulerunt. Manutii vero pietatem ac religionem cum multa demonstrant, in ejus scriptis epistolis præcipue, perspicua impressa vestigia, tum in Auctoribus corrigendis, & si qua liberiora exciderant, omittendis cura; quemadmodum, ut unum aliquem proferam,

¹ *Censur. celebr. Auct.* pag. 718.

² *tom. 1. pag. 1. edit. Lugd. 1715.*

³ *lib. 1. cap. 23. Polyh.*

⁴ *lib. 1. cap. 6. var. lect.*

⁵ *in Mus.*

hist. 1. all.

feram, nec ita vulgo cognitum, Laurentii Medicei Italicis carminibus, a quibus jam impressis, quod in illis recognoscendis dempta esse nonnulla voluerit, ideo paginarum numerus interruptus apparet ¹.

§. 2. De Dionysio Lambino, & Petro Morino.

1. **L** Ongiores in Manutii rebus exequendis fuimus; quod accidit partim rerum multitudine, & hominis præstantia, ac fortunæ varietate, partim historiæ illustrandæ studio, quam multis in locis perturbatam, aut non satis confirmatam videbamus. Sed hanc longitudinem, in Lambino & Morino brevis orationis compensabit. Lambini vero ingenium, & ad litteras præclara quædam indoles ostendit, acutos homines solertesque nasci ubique, *crassoque sub aere posse*. Natus est enim ille Montrolii ² oppido ad Oceanum, *aere crasso & turbido*, ut Scævola Sammarthanus ³, aliique de eo prodiderunt. Est autem Montrolium hoc in *Ambianorum, & Morinorum finibus*, ut idem Lambinus ait ⁴, idest in Picardia provincia: sed cum in limite etiam Artesiæ sit positum, hinc *Belgæ* eum Muretus ⁵ vocavit. De tempore, quo natus est, dissideo a reliquis omnibus, nec sine bono auctore, ut arbitror, idest Lambino ipso; qui in epistola quam primam ejus vulgamus annos circiter xxxvi. tunc natum se affirmat. Atque hic numerus ita expresse, ita distincte & nitide erat Lambini manu scriptus, ut cum multa ejus alia oculos aliquando vexarent, hic primò statim apparuit. Jam vero epistolam illam anno 1556. feriùs a. 1557. scriptam, multis argumentis probare possum: his vero præcipuis; quod Mure-

tus

1 V. Aboſolum Zeno ad Fontanin. de Italic. eloqn. tom. 2. pag. 59.

2 Montreuil sur mer. 3 in eleg. lib. 2. V. Mejer. Præfat. ad Politic. Aristot. Ghilini Teatro &c. 4 Orat. qua præfat. ad Philippic. p. 14.

5 in litter. Lambino collect. Bruti pag. 387.

tus biennio scriptam significat postquam ipse primo commentarium suum in Catullum ediderat ; edidit autem anno 1554. Deinde quod scripta sit Romæ altero anno quam Parisiis fuerat Lambinus . Si ergo anno 1556. aut 1557. annos 36. natus erat Lambinus ; neque ortum ille habuit nisi anno 1520. aut qui hunc proxime attingit, nec quando mortuus anno 1572. (ut inter omnes convenit) annos numerabat nisi 52. non 56. ut Bailletus, alique prodiderunt . Ipse de se, suoque in litteras amore in epistola ad lectorem operibus Ciceronis præfixa : *Neque enim unquam infitiri verebor, me unum ex iis esse, qui se ab iis voluptatibus, quæ vobis sunt cum pecudibus communes, longissime removerunt, easque artes ab ineunte ætate coluisse, quæ homine ingenuo dignissimæ sunt : cum primum aliquid in litteris videre coepi, incredibili earum amore ita flagravi, ut rei familiaris cura neglecta artibusque vendibilibus & questuosis spreis ac rejectis, eas potissimum secutus sim, quæ propter se, non propter fructum aliquem expetuntur . Itaque cum in optimo quoque Scriptore & Græco & Latino evolvendo ac legendo aliquot annos in Gallia consumpsissem, in Italiam profectus sum acerrimis ingeniis semper florentem, ex qua orti eruditissimi homines terras omnes humanitatis participes, immortalis sui nominis gloria paullo ante nostram ætatem compleverunt, Bembi, Sadoleti, Bonamici, Amasei, Victorii, Case, Pantagathi, Manutii, Faerni, Sirleti, Sigonii, Zanchi, Commenduni, Robortelli, Luissii, Taurelli, Pavvini, Ursini, Bargæi, sexcenti alii .*

2. Quod ait, se in Italiam ex Gallia venisse, factum est anno 1549. cum Cardinalem Franciscum Turnonium comitaretur . Et discessisse quidem Tolosa vi. Cal. Quintil. eo anno ex epistola Joannis Maludani ¹ constat ; ex qua etiam apparet, aliquamdiu ibi apud Memmios, quorum studia

¹ *Int. Epist. Clar. Vir. Bruti pag. 349.*

studia Maludanus octo jam annos regebat, versatum¹: quò nimirum spectant verba illa: *Memmi fratres, mei amores & duplex cura, te salvere jubent: quoties cibi gratia accumbimus, succurrit illud eis, δύο, τρεῖς, τέταρτος δὲ πῦ*. Antea, anno 1547. a Laurentio Strozzi Episcopo Biterrensi expetitum, ut eo duce in studiis humanitatis uteretur, Petrus Castellanus Matisconensis Antistes, eidem Lambino significavit, eique fuit auctor, ut hanc occasionem benemerendi de juvene (erat enim annos natus XXI.) præterlabi ne sineret². Ubi quidem notandus est error Sammarthanorum³, qui solum a. 1548. Laurentium eam Ecclesiam regendam accepisse tradiderunt. Utrum delatam conditionem accepit? equidem ignoro. Neesse est tamen, si accepit, brevi cum Biterrensi Antistite fuisse; cum a. 1549. ut diximus in familiam Cardinalis Turnonii cooptatus esset. Hoc tum factum, ex epistola ejusdem Maludani⁴ colligimus. Apud Turnonium deinceps diu fuit, & fere quoad ille vixit⁵. Cum Turnonio ergo Romam venit, Romæque erat, cum Purpuratorum Patrum comitia celebrata sunt, in quibus a. 1550. VI. Id. Febr. Julius III. Pontifex est creatus: itaque amicus Maludanus ab eo accepit morbi Pauli III. nuncium, & Cardinalium, qui in conclavi erant, numerum; quæ pariter cum ab alio, idest a Sibilleto accepisset, nec tamen concordarent, lepide Lambinum illudit⁶: *Ille scribit, Paulum III. Pont. Max. sex dies ægrotasse, tu tres; ille Cardinales in conclavi XLII. fuisse, tu XL. Quæ res fecit, ut de cetero minus mirer, si quando in veterum incidam historias discrepantes*: Anno etiam sequenti Lambinum Romæ mansisse cum Cardinali suo ex Joachimi Perionii epistola habemus data VI. Id. Sextil.⁷, & ex alia Lambini ipsius Non.

¹ Ibid. pag. 365.   ² Ibid. pag. 333.   ³ tom. 2. veter. edit. p. 425. Sed emendatum hoc vidi in nova tom. 6. col. 367.   ⁴ Epist. Brut. p. 354.
⁵ Mortuus est a. 1562.   ⁶ In epist. Brut. pag. 359.   ⁷ Ib. pag. 340.

Non. Jun. in qua tamen¹: *De reditu nostro*, inquit, in Galliam nibildum certi tibi meis litteris significare possum. *Existimo tamen, nos Septembri mense de Italia relinquenda cogituros*. Sed rediisse illum non puto, cum & Turnonium Julius III. non libens Italia, imo Roma tunc excedere pateretur, & ad fœdus sancendum cum Henrico II. a. 1552. eodem auctore inductus sit. Scribit Ludovicus Donius d'Attichy², circa a. 1553. Turnonium ad Lugdunenses suos venisse (nam ejus urbis Episcopatum anno 1551. xlii. Cal. Augusti suscepit³) eaque in urbe mansisse biennium, ad annum 1555. quo jussus est cum Carolo Lotharingo Cardinali extra ordinem Romanam suscipere legationem. Lambinum certe anno 1555. aut 1556. Parisiis fuisse, ex epistola prima, quam vulgamus, facile colliges; ait enim, quiddam sibi dixisse Adrianum Turnebum, *cum anno*, inquit, *superiore Lutetiæ essem*, imo idem initio ejusdem epistolæ diserte narrat: scriptam vero eam epistolam biennio, postquam Muretus anno 1554. commentarios suos in Catullum vulgaverat, testis est idem Muretus⁴.

3. Atque idem hic annus 1557. sive, ut magis arbitror, superior 1556. viros hos doctos & eruditos arctissime junxit, quam necessitudinem mutuis officiis & litteris diligenter cultam, plagii suspicio quædam diremit. Cum enim anno 1559. suos Variarum Lectionum libros Muretus vulgasset, hos legens Lambinus, putavit, se ibi reperisse multa quæ erant sua, in commentariis scilicet ad Horatium scripta; quos commentarios Muretus partim Lambini rogatu, partim sua sponte legerat. De eo ergo per litteras, quæ vulgatæ sunt a Bruto⁵, questus est cum Mureto Lambinus. Quid rei sit, non ausim hic definire. Sunt enim,

¹ Ibid. pag. 373.
² Gall. Christ. rec. edit. tom. 4. col. 123.
 a. 1558. pag. 75. 2.

³ Flor. Hist. Card. tom. 3. pag. 96.
⁴ Comment. in Catullum ed
 5 pag. 413.

⁵ Vide
 4 Comment. in Catullum ed

enim, qui Muretum reum faciunt, Niceronius ¹ præsertim; sunt, qui Lambinum non modo hoc loco & Mureti causa, sed aliàs etiam plagii damnent ². Atque ut taceam Giphanium ³, quem Niceronius, quod Lambini inimicissimum esse vult, hujus rei produci testem non pateretur; Simeon Bosius ⁴: *Hæc*, inquit, *ego quondam Lambino; qui ea suo more edidit, longe aliter quam dicta fuerant, suppresso auctoris nomine*. Et vero naviter fuisse impudentem Muretum oporteret; ut anno 1569. idest vivo Lambino, Giphani ipsi scriberet ⁵: *Equidem possum, mi Giphani, ostendere tibi, si hic sis, litteras ipsius manu scriptas, quibus mihi gratias agit, de locis quibusdam sibi explicatis, quos ipse postea questus est, a me subreptos esse: Et eas litteras diligenter adferro, non ut edam (neque enim tanti esse duco) sed ut ostendam interdum amicis, si quando de me, Et Lambino sermo incidit*. Ex quibus quidem postremis verbis illud etiam colligitur; cur editis a Lambino litteris, quibus hoc ille plagium Mureto exprobat, hic eo vivo (quod Niceronius opponit) tacuerit, & solum mortuum mendacii & imposturæ accusarit. Noluit scilicet vir probus & mitis litem de eo intendere; quod non tanti esse ducebat; præsertim cum anno 1561., quo sunt illæ litteræ typis editæ, Cardinalis Turnonius viveret, qui in clientelam suam Lambinum jampridem acceperat; Muretus vero Cardinalem illum multis ab eo beneficiis acceptis maxime observaret. Mortuis autem Turnonio & Lambino, cum se occasio offerret edendi litteras suas, amplexus est eam Muretus, ut de hac re breviter aliquid Nicotium, qui epistolas suas postulabat, doceret. Itaque scripsit, ut Niceronius existimat, de Lambino ⁶:

Hoc

¹ Tom. 27. *Mémoires* pag. 163.   ² V. *Thomassinum de plag. litter.* §. 448. 480.   ³ lib. 2. ep. 74. 76. *Æc. Mureti edit. Comin. &c.*

⁴ in lib. 1. *Cicero. ad Att.*   ⁵ lib. 3. ep. 7. *Mureti.*   ⁶ *Est hæc prima epistola in editione Mureti epistolarum Parisiensis anni 1580. in Cominiano. lib. 2. 1.*

Hoc autem equiore animo passus sum exflare aliquas epistolas meas, quod quedam multis jam ab hinc annis edita sunt pro meis, de quibus scribendis, ego ne per somnium quidem unquam cogitavi. Confinxerat eas is ipse, qui tamquam a me ad se missas divulgaverat, homo eruditus ille quidem, sed improbus, & natura nocendi ac malefaciendi cupidus: cum plurima, & maxima officia, quibus a me affectus erat, summis injuriis compensare vellet. Qua de re olim a me graviter oburgatus, multis cum lacrimis a me veniam petiit, laqueo digna commississe se fassus, cum ei sermoni Hadrianus Turnebus & Johannes Auratus praesentes interessent. Acrius sane ac vehementius, quam Muretum decebat, in Lambinum investus est, si de Lambino loquitur. Sed facti veritatem quod pertinet, testem ipse producit non modo Turnebum, qui jam obierat, sed Jo. Auratum, qui tunc vivebat: quos quidem Lambinus ipse ¹ viros doctos, sibi notos ac familiares, Galliae atque adeo totius Europae principes, collegas suos appellat. Quod autem Auratum quoque testem Niceronius rejiciendum putet, quod Muretum patriae necessitudine & cognatione aliqua contingeret; id eum injuria facere, veritum scilicet, ne causa Lambinus suus cadat, existimo. Nec vero is erat Muretus, ut ad commendationem operis sui pauculis illis, quae Lambinus nominavit ², emendationibus sive animadversionibus indigeret. Contra vero, se nonnulla subministrasse Lambino professus aperte fuerat ³; ut si ex hominibus causa extimanda sit, dubium esse non possit, eam obtenturum Muretum. Sed, ut dixi, nolo huic

¹ In Epist. ad Lucret.   ² Sunt lib. 1. var. Leff. 8. II. 12. III. 8. 9. IV. 15.   ³ Lib. VI. var. leff. cap. 8. Hanc correctionem a me acceptam Dionysius Lambinus vir acutissimo ingenio acerrimoque judicio praeclitus retulit in Scholia in eos libros sua. Lib. VII. 13. Hoc ex me postea auditum Dionysius Lambinus homo singulari doctrina & acerrimo judicio praeclitus ita probavit, ut interpretationem Aristotelici loci suam, ad meam correctionem accommodavit.

huic me dirimendæ causæ admiscere; præsertim cum sine utriusque culpa fieri id facile potuerit, ut alteruter sua crederet & propria, quæ in mentem alteri etiam vel sua sponte, vel admonito olim ab alio, sed earum rerum obli- to postea, venerant. Illud solum, ut dixi, in hac re mo- leste fero, adeo contra Lambinum exarsisse Muretum, ut in libro suo *Variarum Lectionum* loca illa omnia, in quibus cum laude eum appellaverat, calamo deleverit (etsi postea cum rursus ederentur retinuit), & in adjunctis libris, quem satis liberaliter commendaverat, acriter perstrinxerit¹: li- cet Lambinus cum Lucretium ederet anno 1563. librum illi IV., præfixa epistola, qua & amicissime appellat, & ho- minem *summa secum necessitudine conjunctum, omnique doctri- na liberali præstantem*, dilaudat, dedicavit; addens etiam in eo ipso multum illi debere, quod & princeps ad illud opus suscipiendum ac perficiendum stimulos admoverit, vul- gata Lucretii exempla cum exemplaribus antiquis ac mss. conferentem assidue adjuverit; denique, *tu*, inquit, *sæ- pe ex obscuris & propemodum oblitteratis veteris scripturæ vestigiis veram lectionem* (quo ingenio, quoque acumine es) *sagacissime odorabaris*. Profectas hæc laudes ex metu quo- dam, quod Mureti iram vereretur, censet Giphanius². Ego cum Scaligero³ virum eum bonum puto: quamquam, quod Giphanium etiam ipsum virum certe doctum⁴ adeo offen-
Cl. Vir. Ep. To. II. S derit,

¹ *Var. lect. lib. xv. 11. cap. 7.* At Lambinus quam multa de suo addidit? Neque mirum; non enim librariorum errata tollebat, sed Cleeronem ipsum, si quando non satis commodè locutus videretur, corrigebat. *Vide lib. 1. cap. 19. 2. edit. Guc. Ita in 1. Eth.* At Lambinus Arretini errorem, quamvis sedulo monente me, ne id faceret, secutus, suam, ut aliis quoque locis, Philo- sophiæ inscientiam prodidit. *Illum etiam appellare videtur cum scribit:* Qui Plautum commentario onustum emisit, pluribus locis emendatum non facile dixerim. ² *Lib. 2. ep. 76. Mur.* Laudat te, quem ita tamen acceperit. Selt scilicet quem laudet, & cur; metuit, ne offendant solido. ³ *Scalige- rian. 2.* ⁴ *Marcus Velsertus lib. 8. rer. Augustan. edit. Venet. 1594.*

derit, & Lucretium cum commentaretur, sæpius eidem maledixerit¹, non satis desiderare hominis probitatem modestiamque possum.

4. Sed ut ad ejus facta redeamus; Cardinalis Turnonius, quemadmodum idem Lambinus in litteris, quibus Horatii Satyras & Epistolas eidem dedicat, significat, anno 1555. Romæ erat, ex Gallia nimirum redux, & Roma scriptis litteris Henricum II. Regem de induciis cum Hispaniarum Rege gratulatus est. Idem, auctor Paulo IV. fuit, ut ab armis discederet, & foederi sanciendo operam daret. Quod cum non impetrasset, veniam Roma abeundi postulavit, *Voluntate*, ait Lambinus, *& concessu ipsius Pontif. Max. . . ex Urbe discessisti: triennium & eo amplius Roma abfuiſti, menses circiter quindecim in Umbria, sex Venetiis, in oppido Corneliano annum commoratus es. Inde longo itinere, valetudinis causa suscepto, ad aquas Lucenses de Medicorum sententia profectus es.* Hæc quoque Lambini, qui Cardinalem comitabatur, itinerum ratio fuit. Itaque cum triennio & eo amplius Turnonius Roma abfuerit ante Pauli IV. mortem, quæ xv. Cal. Septembr. accidit; Julio mense aut Augusto Roma discessit Lambinus. Ergo ante hunc diem primam ex epistolis nostris conscripsit anno ipso 1556. Insequentibus annis Venetiis, sive in Corneliano diversatum, ostendunt alix, quas Brutus² edidit. *Venetiis A. D. xvii. Cal. Maj Anno MDLVIII.* libros x. Aristotelis ad Nicomachum latine a se versos dedicat Cardinali Turnonio; quo ille tempore, ut ibidem præfatur, *in urbe totius Italiae*

pag. 177. Hubertus Giphanius juris scientia omnique polioris litterarum laude clarus; nam hoc testimonium veritati, non amicitiz damus. V. & Barthium lib. 5. *Advers. cap. 10. Josephum Scaligerum in Copam &c.*

1. Nilum sperare censetur præſt. in Cicer. Hoc respondebo . . . a nemine sui laboris fructum impudenter atque injuste in me transfuisse; quod nuper in meo Lucretio quidam omnium mortalium petulantissimus, atque impudentissimus fecit. 2. pag. 372. Vide & 343.

liæ pulcherrima, opulentissima, quietissima, pacatissima a pristinis curis aliquantulum laxamenti nactus respirabat. Verit autem, auctore eodem Cardinale, qui eos Græcos cum legeret, Lambinum quasi interpretem & scholiastem adhibere solebat. Hos vero Lambinum hoc tempore in Italia vulgasse, ipsemet affirmat¹; Ibi (in Italia) libros Aristotelis de Moribus ad Nicomachum Latinos a me factos non eo consilio ut ederem, sed partim ut amplissimo & clarissimo cuidam viro, cujus eram familiaris, morem gererem, partim multorum eruditissimorum virorum hortatu typis mandavi ac divulgavi. Divulgati autem sunt hoc titulo; Aristoteles de Moribus ad Nicomachum libri decem, nunc primum e Græco & Latine & fideliter, quod utrunque querebantur omnes præstitisse adhuc neminem, a Dionysio Lambino expressi. Eiusdem Dionys. Lambini in eosdem libros annotationes, quibus cum obscuri loci multi illustrantur, depravatique emendantur, tum quid inter hanc & ceteras horum librorum conversiones intersit, aliqua ex parte ostenditur. Venetiis ex officina Erasmi apud Vincentium Valgrisiū MDLVIII. Postea & sæpius alias editi, & a. 1565. Lutetiæ ap. Vid. Guil. Morelii, de integro, ut ibidem dicitur, ab eodem recogniti, & multis locis correcti; adjecta epistola Lambini ipsius Justo Turnonio Cardinalis fratris filio; in qua hujus atque aliarum duarum editionum, quæ hanc præcesserant, rationem reddit. Sunt vero in omnibus versus Mureti in Lambinum, & epistola pariter Mureti in ejusdem operis commendationem purioris ac politioris Philosophiæ studiosis data Non. Mart. 1558. Patavio. Sed postea laudum harum poenituisse Muretum credo; cum videam in exemplo horum librorum, quod etiam manu correctum a Lambino habuisse videtur (sunt enim emendationes nonnullæ manu scriptæ) multa in eum notat; ut pag. 17. ubi Lambinus vertit; Si cui sint liberi om-

¹ In præfat. ad Cicer.

ni vitiorum genere cooperti, vel cujus amici, qui essent viri boni, excefferint de vita; Muretus: ἡ φίλοι ἡ ἀγαθοὶ ὄντες, de liberis ipsis loquitur¹; Et pag. 33 ad eum locum: talein virtutem, quæ in voluptatibus ac doloribus versatur, ad res optimas agendas id. neam esse, adscripsit Muretus: non intelligit. Pag. 48. ubi Lambinus de jacturis, quæ orta in mari tempestate fieri solent, Muretus: maliin jactu dicere; etsi utroque Jurisconsulti utuntur. Pag. 84. vertit Lambinus: eaque magis in hominibus innascitur, quam profusio; Muretus, profusum apud Ciceronem lego, profusionem nondum legi. Pag. 154. De his igitur nunc dicendum &c. adnotat Muretus, omittit illud ἐπισήσασι, quod non intelligebat. Plura etiam in Scholiis notavit², in quibus quædam alia manu quasi Lambini responsa apparent, atque his Muretus quædam præterea reponit; ut pag. 343. cum reprehendisset Perionium Lambinus quod dixisset; sustinet audire, scribens; hos loquendi genus Latinum esse non puto, nedum Ciceronianum: manu Mureti scriptum invenitur; Quintiliani est, Et Celsi, Et Plinii,

¹ Cui tamen animadversioni in edit. a. 1563. Lambinus respondit pag. 7. num. 47. ² Pag. 268. ad illam Lambini adnotationem lib. 1. n. 23. ubi Horatium affert, Muretus margini adscripsit De alio genere hominum loquitur, Et inferius ad Lambini verba stultum igitur & ridiculum mæhercule hoc hominum genus &c. Muretus hanc notam apposuit; stultus tu ipse & ridiculus, qui de ejusmodi hominibus Aristotelem inquit putes. Pag. 307. ad Lambinum dicentem: imperitiam dixissem, si mihi videretur usitatum; Scribit Muretus, Sallustii est, & Jurisconsultorum, & Laëtantii. Pag. 322. Lambinus, παρανομία... Perionius assimilationem dicit novo & barbaro nomine; Muretus, assimilationem non puto neque novum esse, neque barbarum ἀντὶ τοῦ ἀξίας ἡ τιμῆς. Pag. 361. Lambinus: non annotarem id, quod leve ac puerile est, nisi quidam amicus meus dubitare se dixisset, an latine dicatur, se ipsum exanimare &c. Muretus Calepinus auxilio esse poterat. Pag. 368. ubi Lambinus Basilium ait, Margiten poema non Homero, sed Pittaco adscribere, Vide locum Basilii, ut intelligas hoc hominem nihil esse ineptius. Pag. 409 pro Aspasio substituit Eustratium. Pag. 414. ubi Lambinus se assenseri ait Petro Victorio: Idem notarat Fellelanus decennio ante Victorium &c. Nonnulla ex his emendavit Lambinus; Et postrema illa verba lib. 1. adnot. 23. quæ est in alia edit. 24. delevis.

nii, & Ovidii, & Suetonii; alia manu vero, in qua Lambinum videre mihi videor; quid tum postea, Murete? hinc, Mureti certe manu; Sequitur, etsi Ciceronianum non est, latinum tamen esse, quod tu antea negaveras.

5. Anno 1559. cum Lucæ esset Lambinus, credebat, brevi fore, ut Romam cum Cardinali proficisceretur; propterea quod, ait, *hic Pontifex aqua inter cutem, morbo insanabili, præsertim in senæ, afflictus & pæne confectus, nullis medicamentis excitari, nec recreari potest: quod verum fuit; decessit enim Paulus IV. eodem anno xv. Cal. Septembr. ut diximus. Hoc quoque Lambinus in præfatione, sive epistola illa ad Cardinalem Turnonium tradit, postquam ad aquas Lucenses venisse eum dixit: Ubi, inquit, cum de Pontificis Max. obitu certior factus esses, tibi que instarent, non solum tui, verum etiam alieni, & tamen tui amantissimi, ut Romam ad Comitium Pontificia mari contenderes (nam te terra iter facere adversa tua valetudo prohibebat) vix tandem pervicerunt. . . . Te suatore atque adeo auctore, vir eximia virtute, doctrina, morum integritate, vitæ religione ornatissimus Pius IV. omnibus omnium Cardinalium suffragiis Pontifex Max. declaratus est. Cui quid ego nunc dicam, quam carus sis? quanti te ille & Romæ præsentem fecerit, & nunc absentem faciat? . . . Neque vero ille unquam adduci potuisset, ut te a se dimitteret, nisi tristibus iisque crebris e Gallia allatis ad se de religione litteris, ac nunciis commotus, cum cuperet florentissimo potentissimoque regno, pro suo paterno in omnes Christianos amore consulere, te unum ad eas partes aptissimum esse iudicasset; cum præsertim Rex ipse Franciscus II, & mater, Consiliarii que Regis te quotidianis litteris a se flagitarent, eamque ob causam triremes IV. in portum Ostiensem, partim velis provectæ, partim remis impulsæ essent; quarum erant duæ regiæ e portu Massiliensi profectæ; reliquarum duarum altera a Cosmo Florentiæ Regulo, altera a Civitate Genuensi rogatu Regis*

erat missa. Ita te Pontifex Max. Pius IV. a se discedere, atque in Galliam reverti passus est. Tempus, quo rediit in Galliam Turnonius, idem paulò superius significavit: Quis fuit nuper tuus in Galliam ex Italia reditus? . . . . quo te vultu Rex Franciscus II. paucis antequam diem suum obiret diebus; quo Catharina Medicea mater ejus excepit? Obiit Franciscus II. Non. Decembr. anni 1560. Videtur ergo autumno ejusdem anni ex Italia in Galliam rediisse Turnonius, & cum Turnonio Lambinus. Lugduni tamen substituisse magnam partem anni 1561. ejus epistolæ testantur Lugduno datæ Nonis Februar. ¹, Idibus ², xii. Cal. Mart. ³, Calend. April. ⁴, Prid. Non. April. ⁵.

6. Reversum in Gallias, constat Lambinum factum esse Parisiis latinarum litterarum Professore Regium. Munus tamen illud brevi tempore obtinuit, ad Græcas litteras docendas translatum. Significat hoc idem Lambinus in oratione quadam, quam anno 1562. Parisiis editam vidi, atque ipse se tertiam habuisse affirmat, ita eam orsus: *Nihil erat AA. quamobrem tertiam apud vos ex hoc loco orationem haberem; etiamsi posteaquam huic regio publice docendi muneri præpositus sum, nova res intervenit. Nam, sive, unde hæc nata sit commutatio, ut qui paullo ante litteras Latinas docebam, is nunc Scriptores Græcos vobis interpretari incipiam; scire vos oportet &c.* Tempus quo id factum, habemus ex oratione Leodegarii a Quercu, qui Lambino successit, habita, ut in titulo ipso dicitur, initio suæ professionis anno 1561. x. Cal. Jan.; Nam in illa Leodegarius narrat: *Ad vi. Idus Novembres Guilielmus Ruseus . . . & Jacobus Amiotus . . . . per litteras significarunt, Michaelem Hospitalem Clarissimum Galliarum Cancellarium a Rege impetravisse, ut ego in Lambini, ille in Turnebi, Turnebus in Vicomercati locum sufficeretur.*

Vico-

¹ Ep. Brut. pag. 438.

² Ibid. pag. 445.

³ Ib. App. pag. 27.

⁴ Ibid. pag. 10.

⁵ Ib. pag. 19.

Vicomercatum non inter Regios professores esse desuisse, sed alium obtinuisse locum discimus ibidem, cum regios, qui eo tempore erant, Professores numerat ¹. Sub finem ergo anni 1561. a Latinorum Scriptorum interpretatione ad Græcos Lambinus transit. Quando vero primum latinorum ei interpretatio tradita sit, nunc quærendum. Elici id posse puto ex alia oratione, quam eodem anno 1562. habuit Lambinus, cum Philippicarum Demosthenis explanationem esset orsurus. Nam cum initio (ut titulus ipse orationis significat ²) publicam calamitatem deplorasset, contulissetque pristinam scholarum celebritatem, cum ea quæ tunc erat vastitate; ut cum olim Rege Francisco I. & Henrico II. ad viginti studiosorum adolescentium millia numerarentur; atque in illa, qua docebat, aula, modo trecenti, modo quadringenti, interdum quingenti & sexcenti assidui auditores comparerent; anno superiore centenos vel ducentenos auditores vidisset; illo vero anno, *bello impio conflato, pestilentia seivissima coorta, quingentos adolescentes bonarum litterarum, bonarumque artium studiosos reperire vix posset; in gymnasium vero vix auderet sperare quinquaginta assiduos auditores quotidie ad se aut quemvis alium e collegiis audiendum conventuros: Ubi, inquam, hoc ille executus est, ad privatam quamdam calamitatem suam descendit, mortem nimirum fratris filii ex pestilentia,*

S 4

quem

1 Duo linguæ sanctæ Interpretes Mercerus & Quinquarboreus... Duo autem Philosophorum & Astrologorum enarratores Vicomercatus & Hamelius... regius vero aureusque Poeta Joannes Auratus... Jacobus Gaspylus medicorum Coriphæus, & Petrus Ramus eloquentiæ ac Philosophiæ gravissimus professor... Adrianus Turnebus noster amor, nostræ gentis ornamentum &c.

2 Dionysii Lambini Montrolienfis Græcarum litterarum Doctoris Regiæ oratio postridie Idus Dec. pridie quam Philippicarum Demosthenis explanationem orsus est anno 1562. in aula gymnasii Samarobrincensis habita, in qua primum publicam calamitatem deplorat; deinde privatam suam incommodum casumque adversum commemorat; postremo pauca de re, & de Olympiacis orationibus, a quibus initium fecit, præfatur. Parisiæ MDCXIII.

quem, ait, paucis postquam in Doctorum regionum numerum adscriptus fuerat mensibus, Monstrolio Lutetiam evocasse, ut in gymnasio Plessæo erudiretur; mortuum autem postridie Cal. Octobr. postquam annum integrum, & eo amplius Lutetiæ fuerat commoratus. Rationibus ergo subductis invenitur, Lambinum paucis mensibus ante Octobrem anni 1561. regium Doctorem esse factum. Quod quidem optime convenit cum reliquis ejus vitæ actibus, atque eo præsertim, quo Lugduni Idibus Aprilibus, Horatium Carolo IX. & Cardinali Turnonio dedicavit.

7. Commentarii illi in Horatium, si Sanmartanum audimus, magno in precio sunt apud viros doctos, eosque multum Joseph Scaliger laudavit¹. Vidimus eos quinquennio post, idest anno 1566. editos *Venetis apud Paullum Manutium Aldi F.* cum additamentis nonnullis Jo. Michaelis Bruti; qui quidem Brutus in epistola iisdem præfixa scribit Francisco Rainerio; *Cum intelligerem, Lambinum in carminibus Horatii interpretandis non solum doctrinæ cujusdam reconditioris, sed ingenii, atque eloquentiæ laudem magnam retulisse &c.* Fatendum est tamen, multis in locis displicuisse Mureto, qui in editione eorum Tornæsiana² multa in margine manu sua notavit. Et continuo quidem in epistola lectori locum illum *libri mibi reperti sunt discrepare*, quod barbare, credosid aut non satis Latine, ei dictum videretur: & in vaticinio illo Maludani, ubi numerat *terquingentas sexagintaque menses*, Muretus adscripsit; *Adiit igitur banc vatem aliquot annis post mortem suam*. Majoris momenti sunt, quæ in ipsis commentariis confixit. *Ode 2. candenti humeros amictus* dici posse putavit Lambinus, quod proxime post *candenti* aspiratio sequatur, exemplumque attulit ex *ode 18. ossibus & capiti inbumato*: Hic ergo Muretus; *quasi scriba-*
tur

¹ Vide & Baillet in *Grammat.* num. 377.
DESIJN MDLXI.

² Lugduni ap. Joannem Tor-

tur binumatus. Ad inscriptionem odis 6. Ad *M. Vispanium Agrippam*, ubi Lambinus ait, Vispanium nomen addidisse ex libro Rainutii Farnesii Card., Muretus *Dionem videlicet non legerat, neque Tacitum, neque . . . . viderat*. Ad locum odis 7. *Albus ut obscuro*, ubi Lambinus *albus notus λευκός ποτος*; &c. Muretus; Ex *Luisino*; *cujus librum ab hoc lectum esse, satis aliunde constat, ut ex illo loco; nec regna viri sortiere talis*. Initio commentarii in odem xi. scripsit Lambinus omnes . . . . *conjuncte legunt Scirenegas*. Muretus non puto. Initium sequentis odis ait Lambinus videri ex Pindaro expressum, *quod quidem, inquit, & Muretus nuper, & alii jam pridem adnotarunt*. Muretus qui? indicans scilicet, nullum præter se illud animadvertisse. Ad commentarium od. 20. solœcismum notat: nam scripsit Lambinus *vinum Calenum ventriculo utilior, quam Falernum*; Muretus; *Nota, quod vinum Calenum est utilior, quam Falernum*; quod quidem miror in sequentibus editionibus etiam Bruti remansisse¹. Ad odis 38. illud *sedulus curo*, Lambinus, *ordo est sedulo curo*; Muretus; imo illud *sedulus refertur ad puerum*. Ad lib. 2. od. 2. cum ad illud *quisquis ingentes oculo irretorto* &c. longiorem disputationem instituat Lambinus, adnotat Muretus; *Nulla modo probat, retorquere oculos esse id quod vult, si diligenter consideres*. Ad odem 7. scribit Lambinus *Venus, idest talus Venerius*; Muretus, *ita loquitur, quasi unus aliquis talus Venerem efficere posset*. Ad id quod scripsit de Attalo ad od. 17, Muretus; *Atqui Attalo Asiam bello captam populus R. muneris loco possidendam dederat. Vide Valerium cap. 8. lib. 4. & qui ibi a Corrado citantur*. Ad lib. 3. od. 4. *Nequitiam significare intemperantiam & libidinem rerum venerearum scripserat Lambinus; at Muretus;*
hic

¹ *Correctum postea vidi in edit. Paris. 1567. pag. 59. ubi tamen insigne est typographi erratum in epistola dedicat. Carolo IX. in qua annus adscribitur 1541.*

*hic neque intemperantiam, neque libidinem rerum venerearum significat; anzi la dappocaggine, l'esser da niente. Ita non recte ab eo intellectum & expositum locum od. 27. Pater, o relictum filiae nomen significat, addens expositionem suam; O Pater, cujus mihi nunc, nisi nomen, nihil relictum est: Et in Epodo od. 2. cum scripsisset ad verba illa hæc ubi locutus Lambinus; nonnulli subaudiunt verbum sum, Muretus apposituit; idest, tu ita intelligebas, nisi admonitus a me esses. Ad odem 5. Lambinus, Prætextam significat, qua utebantur pueri usque ad annum decimumquartum: deinde sumebant togam virilem, quam puram appellabant. Muretus hominem antiquitatis peritum! Et fortasse Muretus Aldi Manutii sui sententiam imbiberat¹, exaëto anno xvi. ineunte xvi i. togam puram datam, quæ pariter fuit sententia Gruchii², Scaligeri³, Pamelii⁴, Salmasii⁵ &c.: postea bene probavit Card. Norisius⁶, eamque certam sibi pene sententiam esse dixit, adolescentes florente Rep. ac sub prioribus Cæsariibus, expleto decimoquinto ætatis anno, ac decimosexto inito virilem togam sumpsisse: quæ sententia etiam fuisse antea videtur Sigonii. Paullo verò inferius cum de bulla loquens attulisset Lambinus illud Virgilii, *It pectore summo flexilis obtorti per collum circulus auri*, Muretus adscripsit; *hic quidem torquis est, non bulla*; & ad odem 14. ubi Lambinus ex Athenæo Phrynes historiam adduxit, dixitque eam Hyperidem oratorem, tamquam Veneris Sacerdotem oleo perfusisse, *ἡλέω χρυσαιμένεος* vide stuporem hominis, ait Muretus. Ad odem 17. illud *tuis capillus albus est odoribus* exposuit Lambinus; *tui odores, tua unguenta mihi canitiem attulerunt*; Muretus, imo odores vocat sacra magica, quod in eis multa aromata urerentur, ac suffumenta fierent, ut apud Theocr.*

¹ *epist. de Toga in quasit. per epist. pag. 11.*

² *lib. 2. de Comit. cap. 3.*

³ *ad a. 1964. Euseb.*

⁴ *ad cap. 16. Tertullian. de Idol.*

⁵ *ad*

Lampriid. in Commod.

⁶ *lib. 3. de Judic. cap. 19.*

Theocr. pharmaceutria ἐκ θυίῳν καταθύσσομαι. Alia etiam adnotavit ad partem alteram commentariorum, qui sunt in satyras & epistolas. Pauca hic subijciam, quod hæc non inutilia, sed ad aureum illum auctorem intelligendum prodesse multum, putem. Ad illud lib. 1. sat. 3. *aut tacitum appelles*, hæc adnotavit, non tam ad reprehendum Lambinum, quam ad Horatium illustrandum; *Fortassis rectum est appellat*, ut ita dicat Horatius appellere aliquem, quomodo dicimus Gallice *abborder quelqu'un*. Illud satyræ 4. *insevit pater optimus mi ait se ita restituisse Lambinus*, cum antea legeretur, *insuevit pater optimus hoc me*. Muretus; *Ineptus hic corripit locum, quem emendasse se jactat*. Ita usus est Tacitus verbo *suesco* libro 2. (Annalium nimirum cap. 52.) ut Tacfarinas lectos viros & Romanum in modum armatos attineret, disciplina, & imperiis *suesceret*: & Columella verbo *insuesco* lib. 6 cap. 4. maxime tamen habetur salutaris amurca, si tantundem aquæ *miscas*, ut ea pecus *insuescat*. Illud satyræ sequentis *pæne arsit m. d. t.* admonet restituisse Lambinum *ex ingenio*: quod sæpe eidem alii, maxime in Cicerone, objecerunt. In commentario ad satyram 5. libri 2. reprehendit, quod illud initio Tiresiæ, *narrationem* vocet. Ibidem ad illud, *divinare etenim*, Lambinus protulerat nonnullorum explicationem, a quibus se dixerat dissentire: Muretus vero; *tu antequam a me admonitus esses, ita explicabas: ita autem, ut ego, exponit & Boetius lib. 5. de consolat. Philos. quem vide*. Ad satyram 8. & locum illum *super ipsum*, animadvertit Muretus *super sequente vocali, supra sequente consonante*: quod tamen perpetuum non est. Ad epistolam primam *Prima dicte mihi*, cum Lambinus scripsisset; *Ex hoc loco argumentantur quidam, epistolas postremo loco ab Horatio esse scriptas, & postremo loco esse locandas*; Muretus subjungit; *quod ineptum est: neque siri certo potest, quo ordine poemata sua scripserit*. Certe quasdam odas scripsit jam senex, ut indicant illa

illa, lenit albescens animos capillus litium & rixæ cupidos pro-
tervæ. Non ego hoc ferrem calidus juvena Consule Planco, ode 14.
lib. 3. & illa, Brachia & vultum, teretesque furas Integer
laudo: fuge suspicari, Cujus octavum trepidavit ætas Claudere
lustrum, ode 4. lib. 2. & ejusdem libri ode 11. Cur non sub al-
ta vel platano, vel hac pinu jacentes sic temere, & rosa canos
odorati capillos . . . . potamus uncti, & Neque non illa senectu-
tem olent, Vixi puellis &c. & illa ode 11. lib. 4. Age jam
meorum finis amorum; non enim posthæc alia calebo femina, .
Quin & odem primam libri 4. constat ab eo prope quinquagena-
rio scriptam: at ultimam epistolam hujus libri scripsit annos na-
tus 44. Me quater undenos sciat implevisse Decembres Collegam
lepidum quo duxit Lollius anno, . Ad eandem hanc episto-
lam, & verba nemo adeo ferus est, cum Theognim allegasset,
Muretus, non intelligit, quid Theognis dicat. Denique,
ut cetera taceam, ad libri secundi postremam epistolam, ubi
pura sunt plateæ ait Horatius, & Lambinus vocem illam pu-
ram explicat, addit Muretus: Virgilius in XII. Sed stipem
Tencri nullo discrimine sacrum Sustulerant, puro ut possent con-
currere campo. Ovid. 3. Metam. in extremo, Purus ab arbori-
bus spectabilis undique campus: La galera, quando il Padron
vuol dormire in luoghi sì fatti, manda una fregata a vedere s' è
netto il paese, over s' è brutto; cioè se ci son corsari, o no. Præ-
tereo vero plurima, quæ huc tantum spectant, quid a Mureto
Lambinus in illis commentariis, quid ab aliis mutuatus sit¹.

De

¹ Ita ad odem lib. 1. 13. ubi explicat impressit memorem dente labris, Muretus ad illam commentarii partem ducta transversum linea adscripsit meum. Ode sequ. ad dicta in illud Tu nisi ventis debes ludibrium, pariter apposuit meum. Ad odem 15. ubi explicat vocem melior proponit Lambinus emendationem quamdam loci Plutarchi in Pyrrho: Muretus adnotavit sirleti est. Ode 18. explicat Lambinus quid sit crepare. Hic quoque nota illa meum. Ad od. 31. ad verba vna syra reparata, Muretus ex commentario meo in Catullum. Ad commentar. od. 16. lib. 2. subsignavit verba Lambini illa: Acque hæc quamvis non ita magni ponderis, quidam cum sciret a

De his commentaris suis Lambinus in epistola illa præfixa Ciceroni ; *Ibidem* (in Italia) *Q. Horatium Flaccum cum exemplaribus antiquis, quorum magna est in eis locis copia, comparavi, eosque duces atque auctores secutus, multos in eo poeta locos & mendosos emendavi, & implicatos explicavi.*

8. Atque addit de reliquis operibus suis : *Idemque in Lucretio perfeci, aut certe conatus sum. His rebus, secunda hominum voluntate absolutis, cum aliorum multorum, tum maxime Errici Memmii C. V. supplicum libellorum in Regia magistri hortatu, cæpi in M. Tullio Cicerone, cujus me persudiosum fuisse, qui me penitus noverunt testes mihi esse possunt, idem cupere præstare.* Subdit de veteribus libris a se inspectis, & studio, quod in his impendit biennium cum anno dimidio, & paulo amplius. Et Ciceronem quidem vulgavit a. 1566.¹, atque Errico Memmio dedicavit. Triennio ante, Lucretium univcrsum nuncupavit Carolo IX ; singulos vero libros diver-

me occupata sibi injustissime arrogavit &c. *credo quod se spectasse crederet ; & ad odem sequentem ubi scripsit ;* Quidam vir doctus, cum hunc locum legisset apud me Venetiis, & sciret, me hos commentarios tum editurum, eum recudissem, & limassem ; x i . caput libri a. variar. lectionum suarum ex his concinnavit. *addidit Muretus, mendacium impudentissimum, & paulo post, quando de Gya agit Lambinus ex Apollodoro, E meis variis lectionibus. Ad commentarium in odem s. lib. 4. ubi ad verba laudantur simili prole Catulli locum profert ;* hoc ego notaveram in illum locum Catulli ; & *ad vitam viduat, ubi similiter Lambinus ait, alibi se aliquot ex Catullo exempla annotasse ;* Muretus, c meis commentariis sumpta, ubi hæc omnia melius quam hic explicantur. *Ad od. 9. non possidentem multa, scribis Muretus de illis, qua ibi dicit. A Badlo hoc sumpsit. Ad sat. 1. lib. 1. demoveat lucto Varronis locum affert Lambinus, Muretus, ex me hæc, non ex Varrone sumpsit, gaudeo autem, quod locum hunc, uti a me postea emendatus est, tibi non videri, cui si sit terræ traditus orbis, Furunclo tamen &c. Paulo post ubi non tuus hoc caplet, dicit Lambinus ;* alii hoc interpretantur propter hoc, sed minus recte ; Muretus : Ego ita tibi interpretatus sum, & in sententia maneo. *Ad ep. 2. lib. 1. quæ se commendat tonsa cute Lambinus Mureti quamdam interpretationem affert ;* Muretus ; nunquam qualem tale dixi, imo in contrariam sententiam disputaveram quadriennio ante in Catilinarias.

1 Parisiis in Ædibus Rovillii via Jacobæ sub signo concordie MDLXVI.

diversis, Errico Memmio, P. Ronfardo, Germano Valenti Pimpuntio, Mureto, Adriano Turnebo, Jo. Aurato. Præter hos, quos eo loco veteres auctores ab eo recognitos nominavit, edidit a. 1569. *Æmilii Probi, seu Cornelii Nepotis lib. de vita excellentium Imperatorum*, adjunctis satis longis commentariis. Ita vero eum librum inscripsit, qui nunc Cornelii Nepotis nomen passim obtinet, quod alia esset tunc multorum opinio; ipse vero contrariam se amplecti in præfatione fatetur, & Cornelio adjudicat illud opus. De Aristotelis libris ad Nicomachum ab eo latine versis superius diximus. Verit etiam libros Politicos, sive, ut titulum ipse fecit, *de Reip. bene administrandæ ratione*, ediditque a. 1567.¹, atque eodem anno Alcinoi *de Doctrina Platonis* scholiis ornatum. Inter claros interpretes merito ab Huetio recensetur Lambinus, atque ab aliis laudatur²; imo Theodorus Zuingerus versionem Aristotelis rursus editam, Græcoque textu auctam eidem, magna cum operis laude, dedicavit. Minora non persequimur, præsertim orationes, quas multas habuit vulgavitque, *De utilitate lingue Græcæ, & recta Græcorum latine interpretandorum ratione*: eam Philippo Huralto Chivernio dedicavit a. 1572. Jampridem hæc ita fuerat; sed cessaverat typographorum opera, iique nisi coacti, & sententia lata damnati Regis edicto parere noluerunt. *De Philosophiæ moralis laudibus*: eam dedicavit Jo. Baptista Menillio; quem quidem impense laudat, quod contra Societatis mæx homines acerbè invectus sit, Gallosque sit adhortatus, ut eos e Gallia exterminarent. Aliæ sunt, *De laudibus litterarum* Errico Memmio nuncupata; *De recta lingue Græcæ pronuntiatione &c.* quam dedicavit Ludovico Turnonio, *De rationis principatu & recta institutione* inscripta Errico Engolismæo: præter eas, quas supra commemoravimus.

¹ Lutetia a. 1567. apud Joannem Benenatum.

² Baillet, Thomas Mejer &c.

mus . Item adversarias Demosthenis , & Æschinis orationes , quas Latinas fecit . Carmina ejus etiam nonnulla leges in deliciis Poetarum Gallorum ¹ . Postremo vitæ suæ tempore verterat se ad Plautum emendandum atque illustrandum . Cum verò ad decimam tertiam comœdiam venisset , ait Jacobus Helias , is qui in Græcæ interpretationis munere Lambino successit ² , incidit in morbum , qui ei & scribendi & vivendi finem attulit ; ejus enim corpus non tam senio , quam assiduo labore confectum , animam diutius continere non potuit . Sunt qui animi ægitudine morbum contraxisse eum ajunt ³ , cum audisset Petrum Ramum occisum , sibi que metueret a Carpentario , qui submisisse homines ad Ramum obtruncandum dicebatur . Accidit id a.1572. Quadriennio post editus est Plautus , suppletis in Lambinii commentariis , quæ relictæ erant lacunæ , ab Jacobo Helia . Hunc Germanus Lambinus Dionysii filius Germano Valenti Guellio dedicavit . Utcumque varia fuerint hominum judicia de Lambino ⁴ , mirum est , tam multa aggredi , & perficere potuisse hominem , qui magnam vitæ suæ partem peregrinando traduxerit , nec diu vixerit , fuerit etiam , cum quietus erat , publicis prælectionibus , & docendi munere occupatus . Hoc ipse Errico Memmio indicat ⁵ : Nam , obsecro te , qui locus quieti relictus est in vita , tam , ut ita dicam , motoria & turbulenta ? . . . . Hæc igitur meæ per annos fere duodecim vita fuit . In Italiam ex Gallia bis profectus sum cum Cardinali , toties cum eodem in Galliam ex Italia redii : semel pedibus ; iterum navibus . Prætermitto , quoties nos Roma Venetias , quoties Venetiis Romam vel Pontifex Max. vel Rex transfulerit . Quem Latii , aut Etruriæ , aut Umbriæ , aut Gallie transalpinae angulum non peragravimus ? Quoties mari Tyrrhe-

no ,

¹ Par. 2. p. 385. collectore Ranutio Ghero .
Car. 12. lib. 9. Thuan. Baillet &c.
³ epist. Brut. pag. 433.

² In Praef. ³ Varillas hist.
⁴ V. Teissier tom. 2. pag. 419.

no, quoties Adriatico navigavimus? quoties Tiberi; quoties Pado? Sed quid de Italia loquor? In nostra Gallia, licuitne unquam mensem unum stabile domicilium certo in loco collocare? Nec operam ipse suam in suis tantummodo operibus elaborandis limandisque, sed in aliis quoque aliorum libentissime collocavit. Extat Petri Angelii Bargæi epistola, qua se ejus amor, humanitati, (sic enim loquitur¹) iudicio, labori denique, quem in scriptis suis corrigendis emendandisque suscepit, debere plurimum profitetur; atque ibidem tanti viri excellentes virtutes perpetuè se prædicaturum significat; additque præclarum de Lambino testimonium; jamdudum sibi fuisse persuasum, esse neminem, cui ille vel humanitate vel eloquentia cederet.

9. Venio nunc ad Morinum. Multi hoc nomine viri docti commendati nobis sunt; omnibus tamen, quos notiores habemus, Petrus antiquior²; nec ipse tam notus est suis, qui pauci sunt, libris (qui etiam dissipati sparsimque editi facile interiissent, nisi collectos Jacobus Quetif Parisiis a. 1675. vulgasset³) quam opera in aliis recognoscendis posita, divinis præsertim litteris, & Conciliorum Patrumque monumentis. Natum esse Petrum Parisiis anno 1531. Quetif narrat, atque ex eo Du Pinus⁴, & Niceronius⁵. Cum tamen Morinus ipse scribens a. 1595. mense Quintili Cardinali Francisco Toletò, narret, se sexagesimum tertium agere annum ætatis⁶: idemque mense Sextili anni ejusdem

sexa-

¹ Append. litter. Brut. pag. 3.   ² Natus a. 1532. mortuus 1608. Joannes Morinus natus a. 1591. mort. 1659. Joannes Baptista Medicus, & Mathematicus natus a. 1583. mort. 1656. Ludovicus Medicus & Philosophus natus a. 1635. mort. 1715. Stephanus natus 1625. mort. 1700. Omisso Simonem Morinum fanaticis annumerandum, ignis etiam supplicio damnatum a. 1663. Recentiores etiam Guillelmus, & Robertus Morinus, minus quam superiores celebres.   ³ Hoc titulo, Petri Morini Parisiensis Prefbyteri & Theologi, Vaticanique olim Scholastici & Secretarii, Vaticanæ Typographiæ Præpositi opuscula & epistolæ.   ⁴ Biblioth. tom. 17. pag. 12. edit. Amst. 1711.   ⁵ Mémoires, to 25 p. 10.   ⁶ edit. Quetif ep. 23 p. 347.

sexagesimum quartum¹ numeret, colligi videtur a. 1532. Quintili aut Sextili mense natum. Natum autem esse patre egregio *Juriconsulto* ipse etiam prodit scribens Silvio Antoniano². Addit alibi³ de opibus satis copiosis, & magno liberorum numero, quos pater susceperat, & ratione tuenda rei familiaris; se vero, ut paterni instituti hæres esset, atque eundem vitæ cursum teneret, Philosophia & Juris prudentia apprime erudiendum curasse⁴. Cum tamen puer id esset ingenium, quod forum odisset; & politiores litteras, linguarum præsertim studium adamaret; in has totus incubuit, uberrimo admirandoque fructu. Nam & præter Latinam, Græcam quoque, Hebraicam, Syriacam, Arabicam linguam didicit; & sacræ omne genus litteraturæ complexus est. Erat tunc Italia, quemadmodum Dupinius ipse hoc loco⁵ tradit, litteratorum hominum frequentia nobilis, ut litterarum quoddam veluti emporium, hominum vero eruditorum theatrum haberetur. In hanc ergo e Gallia commigravit Morinus; atque a. 1555. annos ipse natus 24. apud Paulum Manutium Venetiis erat: hinc vero Vicentiam accersitur.

10. Sed rem totam, & quod vitæ genus deinde quadrienio secutus sit dum in Italia fuit, idem explicat scribens Nicolao Proust sororis suæ filio⁶; *In transpadana, inquit, Cisalpinæ Galliæ regione Vincentia est urbs ditionis Venetiarum. Villa ibi suburbana est Cricoli nomine perquam amœna, abestque ab urbe quingentos circiter passus, in qua olim procures Vicentini Academiam instituerunt, ingenuarum artium magistrum, eique rectorem Eberhardum Partbenium præfecerunt. Anno autem D. 1555. cum Venetiis esset apud Paulum Manutium, Vincentiam*

T

centiam

1 *ep. 25. pag. 353.* 2 *ep. 31. pag. 369.* 3 *ep. 44. pag. 401.* Ac pater meus, quamvis multos suscepisset liberos, quorum magnus numerus honesto viro paupertati est, nihil tamen deminuit &c. 4 *ep. 31. pag. 369.*
5 *l. III.* 6 *Epist. de vita & scriptis suis pag. 1.*

centiam accersitus sum, qui Græcas litteras, & Cosmographiam Academicis explicarem, cum Parthenius Virgilium explicaret, & Ciceronem, & Rhetorica Aristotelis, & Petrarcam. Cum vero ibi essem, suasu cujusdam amici, Ferrariam sum profectus, ac vixi aliquot annos apud Ill. Card., Ferrariæ Ducis Herculis fratrem; quoad a Patre meo domum sum revocatus anno 1559. Ad quem cum scripsissem, cupere me Romam proficisci, ubi nunquam fueram, nequedum Apenninum transcenderam, præcise jussu me redire; alias me Romam esse iturum. Atque hinc, quanta in eo esset ingenii vis, quanta ille litterarum laude floreret, perspicui facile potest, qui ea ætate annos natus 24. ad munus Græcarum litterarum docendarum & Cosmographiæ in nobili Academia, &, ut sunt res omnes recentes, apprime virenti, fuerit a Vicentinis evocatus. Atque ibidem ipse, ubi Parthenii iterum mentionem fecit, senis, ut eum appellat, valde docti, & eloquentiæ ac potestatis laude clari, qui instituendæ juventuti præerat, subdit de se; Ego vero, qui Latinarum litterarum, & Græcarum, ingenuarumque artium, ac Philosophiæ peritus habebam, vixdum ex adolescentia tum egressus eram. Quam autem vera hæc fuerit de eo fama, nihil necesse est probare pluribus; unicum afferam, quod instar esse omnium possit, Mureti de eo testimonium; quid nimirum de Morino vir doctissimus scripserit a. 1559. cum primò variarum lectionum libros edidit: Hæc, inquit¹, cum jam scripsissem, venit ad me Petrus Morinus Parisiensis, adolescens utriusque lingue peritissimus, idemque omnium artium, quæ quidem ingenuum hominem decent, scientia mirifice instructus: quicum ego, quandiu hic fuit, mea omnia joca seria, ut dicitur, libentissime communicabam: cum prope assidua quadriennii consuetudine raram quamdam in eo, & exquisitam eruditionem pari conjunctam bonitate cognossem. Quam arcta Mureto cum Morino

con-

¹ lib. 1. var. lect. cap. 19.

consuetudo intercederet, litteræ ipsæ, quas nunc vulgamus, declarant; ex quibus etiam constabit, quantum apud Hippolytum Estensem Cardinalem gratia valeret Morinus; qui nimirum Muretum ipsum sua commendatione, in sapientissimi Principis aulam familiamque induxerit, aditumque muniverit. Quod vero Muretus, prope assiduam cum eo sibi consuetudinem inteceisisse aiebat quadriennium; ab anno, opinor, 1555. repetit, quo Morinus apud Manutium erat, consuetudinemque vocat assiduam, quam si minus præsentia sua, litterarum frequentia atque abundantia quadam amoris absentes retinebant. Quod demonstrant eadem hæ litteræ nostræ amantissime, & familiarissime scriptæ. Atque ex his etiam elicias, non assiduum Vicentiæ, Ferrariæ, Venetiis fuisse Morinum. Atque illud fateor me ignorare, utrum ad susceptam hoc tempore peregrinationem quamdam referendum sit iter Regium usque susceptum, an vero in regressu ad patriam, eò diverterit. Regii enim se fuisse hoc a. 1559. ipse significat in oratione quadam Regii Lepidi habita a. 1571. annos XIII. numerans ex quo olim huc advenerit Ferraria, Marcellorum familiaritate, & hospitio dies complures usus¹.

II. Revocatus in patriam fuerat Morinus, ut stirpis perennitati consuleret ducta uxore; a quo tamen cum maxime abhorreret, nihil ab illo impetratum est, nisi ut parentum solatio Parisiis subsisteret illis vivis; mortuis vero Romam regrederetur. Hoc item in epistola illa de vita sua: *Itaque,*

T 2

que,

¹ Pag. 122. Hoc tamen tacitus nullo modo præterire possum, me tredecim circiter ab hinc annis, cum Ferraria huc venissem, hominis honestissimi e gente Marcellorum familiaritate, & hospitio complures dies usum esse . . . in quo ego homine eam vitæ morumque religionem, eam sanctimoniam ac doctrinam perpexi, ut ejus memoria (nam hic paucis annis Venetiis, cum in sanctissimo Jesuitarum sodalitate esset, ad superas sedes ex hac vita migravit) in animo meo semper infixæ effecerit, ut Regienses homines, ubicumque in eos incidissem, summa benevolentia, & charitate complecterer.

que, ait, quinquennio post parentibus meis mortuis ab amicis Romanis invitatus, Romam veni postremo Pii IV. Pontificatus anno Ch. 1555. & paulo post, Nec me pœnitet, quod cum mihi domum reverso pater uxorem dare voluisset puellam nobilem & locupletem, amicae meae Mariæ de Erion privignam, ac præterea bonorum suorum præcipuam partem mihi destinaret; eam conditionem tacitus recusavi, quod suscipienda mihi fuisset pragmatica vita, a qua semper abhorrueram. Addit, Roma Lauretum contendisse Religionis causa, eodem quo Lutetia vectus fuerat equo, atque inde per Pisaurum, Ariminum, Ravennam navigasse Venetias, Venetiis Patavium venisse & Vicentiam, ut amicos videret. Atque ab hoc nimirum tempore Silvio Antoniano scribens ¹ Theologicis se totum studiis dedicasse significat. Hæc enim illo anno, idest 1595. habet de studiis eloquentiæ; Hæc eadem tametsi non tam feliciter amavi studia, & Philosophiæ Jurisque prudentiæ præceptis, auctore patre meo egregio Jurisconsulto informatus, contuli me, relictis pragmaticis atque causidicis, ad Theologiæ copiosissima monumenta, in quibus ab hinc triginta annis acquiesco, quæque s. Thomas, & Magister Sententiarum, & Summa Damasceni collegerunt, libenter in veteribus doctoribus recognosco, iisdemque in campis uberrimis ad extremum usque spiritum versari cogito. Neque tamen hoc tempore stabilem sedem Romæ fixit: imo sexennio post, sive anno 1571. Regii publicum munus, ut idem ait ², Encyclia explicandi Græce, & Latine in triennium suscepit. Itaque orationes tres habemus, quas ibidem anno 1571. & 1572. publice habuit, & cum reliquis ejus opusculis vulgaræ sunt. Videmus autem ex epistolis, quas vulgamus, adeptum esse illud munus commendatione Mureti. Atque eadem docent, III. Id. Quintil. Regium jam pervenisse. Antequam Regium veniret a. 1570. Veronæ apud Augustinum Valerium ejus urbis Episcopum fuit,

1 *ep. 31. pag. 369.*

2 *epist. de vit. pag. 7.*

fuit, ubi s. Joannis Chrysostomi commentarios in Pauli epistolas Græce olim editos Matthæi Giberti jussu, sed non satis emendatos, postea vero ab Adamo Fumano Canonico Veronensi correctos, se legisse narrat¹, & quæ maxime placebant latine vertisse. Atque eo fortasse tempore custos factus est instructissimæ illius urbis Bibliothecæ, ut Antoniano scribit². Anno 1568. Neapoli hospes diversatus fuerat, ex epistola nostra, atque invitatus Genuam cogitabat VII. Id. Februar. unde sunt litteræ jam editæ, in quibus Mureto narrat, se qui Græcos Scriptores legebant adjuvisse nonnullos, atque in his litteris Manutii se & Mureti discipulum profiteretur³; *Hi etiam viri humanissimi & probissimi aliquid esse credunt Gregorium nulla meditatione interpretari (cujus ego librum tum lætando detri veram) & Demosthenem explicari ab homine Manutii, Mureti talium virorum discipulo, mirantur; ut mihi (fatendum est enim præsertim apud te) paulo jam beator esse videar, & hæc vestra studia non adeo contemnenda esse ducam.* Poli etiam antea anno 1567. publice conductus stipendio docuisse ex iisdem litteris, quæ editæ sunt, apparet: agit enim Mureto gratias, quod rationibus suis consultum esse voluerit; atque operam dederit, ut illa provincia, quam eo potissimum auctore susceperat, quam honestissima, & quam fructuosissima⁴ eveniret. Quam obrem minus exacte, & minus etiam vere scripsisse videtur Quetis, ab eo tempore, quo Romæ fuerat instituta a Cardinali Borromæo Vaticana Academia, atque Augustinus Valerius inter Academicos adlectus, Romam Morinum invitavit, hunc Romæ reliquo semper hæsisse vitæ spatio, hoc est annis circiter duodequadringenta. Nam neque in istud tem-

T 3

pus,

¹ *ibid.* pag. 3.   ² *ep.* 33. pag. 373. Ut autem olim Veronæ custos sui copiose bibliothecæ, e qua D. Episcopus modo hos, modo illos libros, prout usus erat, accersibat, ac deinde remittebat &c.   ³ *lib.* 1. *ep.* Mur. 72.

⁴ *ibid.* *ep.* 71.

pus, quod Pii IV. obitum consequitur, incurrere Academiæ illius tempora videntur ¹, & post annum etiam 1570. Roma absuit Morinus.

12. Romam reductus est Morinus anno 1575. *Felici Jubilei anno 1575. Roma esse me reductum* (scribit Antoniano ²) *nunquam non letabor: occasionem nactus capere frequentare de propinquo Bibliothecam Vaticanam, ac diuturnam sitim exple- re fruendis Græcis Ecclesiasticis monumentis, quæ divulgata non esse sciebam. Neque tunc stabilem Romæ sedem nactus videtur ex iis, quæ subjungit; Patebat autem fere quotidie Bibliotheca tres matutinas horas: Quam multa ibi cupidissime legi? . . . . timebam opportunitatem ne aliquando deesset: quod post evenit, ac, ut humana sunt, fuit migrandum. Triennio post, finem denique peregrinationibus suis imposuisse, & Romæ conquievisse videtur triginta ipsos annos, idest ad a. 1608. qui fuit ejus vitæ postremus. Sequitur in eadem epistola; Anno vero LXXVIII., quem in meis letissimis numero, auctor fuit Papæ Gregorio XIII. Cardinalis Montaltus postea Sixtus V. beatæ memoriæ, ut Bibliis Græcis scholam institueret, idque monente Petro Ciacono, qui ei valde familiaris erat, adjutaratque in s. Ambrosii operum commentatione. Statim Gregorius dedit Cardinali Carasæ negotium, ut Scholasticos aliquot homines convocaret, eorumque cætum haberet. Accersit Cardinalis Franciscum Turrianum, Petrum Ciaconum, Antonium Agellium, & me. Sed Turriano, quod propemodum auribus captus esset, suffectus est Paulus Comitulus ejusdem RR. Jesuitarum Sodalitatis; nobisque post aliquod tempus aggregatus est Fulvius Ursinus. Cardinalis cum inter nos comparasset, libros Bibliorum veteres evolvendos distribuit. Multasque recondita in medium attulit Ciaconus e doctioribus Latinis. Mihi vero uni data est provincia commentariorum in vetus testamentum Vaticanorum, quæ Catene dicuntur, evolven-*

rum

¹ Y. Prefat. Cl. Saxii ad NoH. Vatican.

² ep. 31. pag. 365.

rum ac perlegendorum, ut ex iis varias lectiones variasque interpretationes Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, quintæ præterea ac sextæ editionis exciperem, & in annotationes conferrem, quas isidem scribendas susceperam. Immenſum id opus tam multa legendi, in quo vel totam hominis ætatem bene conſumi quis putaret, aliquot annis exhauiſi, ac pleraque correxi ex Hebræicæ linguæ conjeſtura. Addit, induſtriam ſuam nullo loco deſuiſſe, omnia conquiſiuiſſe, ſumpſiſſe ſua ſponte pleroſque libros a Cardinali Sirleto utendos, Græca cum Hebræicis ubique ſumma diligentia contuliſſe; denique ſolum omnium a principio uſque ad extremum perſeueraviſſe. Hæc de Bibliorum Græcorum, ſive LXX. editione, quæ Sixto Pontifice facta eſt, Romæ 1577. Quæ autem de Sixti V. conſilio cum Cardinalis eſſet, hic dicta ſunt, illuſtriora etiam ſiunt ex his, quæ in epiſtola Sixto V. Cardinalis Antonius Carafa cum ad eam Græcam editionem, tum ad Latinam verſionem a. 1578. vulgatam præſatur: Ipſe vero Morinus fuſius de horum Græcorum Bibliorum editione diſſerit in epiſtola Sixto V.¹, ubi Maldonatum etiam adſcitum inter viros doctos, qui eis emendandis vacarent, tradit; plura etiam, quæ de illa editione, viriſque doctis ad eam adhibitis alii narrant, collegit le Long². Addam ego his unum, qui Morini noſtri operam maxime dilaudat, nimirum Antonium Poſſevinum³: Petrus Morinus, inquit, Theologus Pa- riſienſis, qui diu ſub variis Pontificibus Maximis Romæ vixit, cum liberalitate Auguſtini Valerii Veronæ Cardinalis totum ſeſe iuvande Reip. litterariæ, præcipue ſacris, atque aliis Ec- cleſiaſticis libris conferendis, illuſtrandis, ſive item verten- dis addixiſſet; cujus item opera non ſemel Earonius Card. eſt uſus, quemadmodum hic ipſe non ſemel teſtatur in ſuis Annali- bus; diuturno labore Græcam Bibliorum editionem, quæ Six-

T 4

to V.

¹ pag. 308.² tom. 1. Biblioth. ſac. pag. 128.³ Apparat. ſac.

tom. 3. pag. 61.

to V. Pont. Max. Romæ prodiit, quæque item recusa deinceps fuit, adjuxit. Nimirum commentaria Vaticana Græca, quæ Catenas vocant, in Pentateucum, in Josue, in historias sequentes, & in Psalmos, una cum aliis codicibus Cardinalis Sirloti, & in tres Salomonis: alios autem auctores, Justinum Martyrem in Dialogo contra Tryphonem, & Eusebium de Demonstratione Evangelica sic legit, ut inde, atque ex reliquis notationes ad eadem Græca Biblia collegerit, atque cum aliis contulerit; vir & sacerdos vitæ integritate ac mansuetudine, uti & doctrina præstans. Vivebat adhuc anno 1604. Romæ. Hæc Possevinus. Adhibitum se præterea in editione Bibliorum Latinorum ibidem pariter Morinus narrat: Nam cum Cardinalis Carafa Biblia Latina, adhibitis Flaminio Nobilio, Ant. Agellio, Lælio, Valverdio, ac me, detulisset emendata ad Sixtum V.; ecce Pontificatu Gregorii XIV. tu ipse, Morine, dixisti, ad Bibliocos labores. Et miratus sum. Credo quod opus jam perfectum, & ut narrat Josephus Silos¹, perducta ad summam manuum Veteris ac Novi Testamenti emendatio fuerat, ac Sixto V. Pontifici a Cardinali Carafa oblata. Sed ut hic subdit: Hujus absolutissimæ correctionis publicatio interturbata, atque ejus loco excusa Vaticanis formis alia quedam fuit. Pergit vero narrare Morinus; Sed tamen ab Illustrissimo Cardinali M. Antonio Columna accersiti sumus, Bellarminus², Agellius, Lælius,

¹ lib. 13. hist. Cleric. Regular.   ² Idem in Vita sua: A. 1591. cum Gregorius XIV. cogitaret quid agendum esset de Bibliis a Sixto V. editis, in quibus erant perulæ mutata; non deerant viri graves, qui censerent ea Biblia esse publice prohibenda. Sed N. coram Pontifice demonstravit, non esse Biblia illa prohibenda, sed esse ita corrigenda, ut salvo honore Sixti V. Biblia illa emendata prodirent: quod fieret, si quamcelerrime tollerentur quæ male mutata erant, & Biblia recuderentur sub nomine ejusdem Sixti, & addita præfatione, qua significaretur, in primam editionem Sixti, præ festinatione irrepsisse aliqua errata, vel typographorum, vel aliorum... Placuit consilium N. Gregorio Pontifici, & jussit, ut Congregatio fieret ad recognoscenda celeriter Biblia Sixtina, & revocanda ad ordinaria Biblia præscriptim

lius, & ego. Cumque res traheretur, ab eo ducti Zagarolum una cum Illustrissimo Alano Cardinali (fuerat Gulielmus Alanus in Antonii Carasæ demortui locum Bibliothecarius Apostolicus factus) ac Reverendissimo Miranda Magistro S. P. ac ibi novemdecim totos dies commentati una sumus; cum Illustrissimus ea amaret, & de quibus obscuris ac dubiis dissentiebamus. Romam reversis, quæ ipse quoque attulerim, quæ disputarim, sciunt amplissimi Patres, quibus me satisfacisse, officiumque meum probavisse, arbitror. Non ergo solum, ut Niceronius indicare videtur, Sixto V. Pontifice in Bibliis Latinis emendandis operam suam collocavit, sed etiam sub iis Pontificibus, qui eum consecuti sunt. Atque hinc idem Morinus Cardinali Borromæo; *Ad Biblia Latina primam vocatus, deinde ad eundem laborem revocatus sum. Præter universa Biblia extitit singularis ejus diligentia in Psalterio; de quo in epistola Cardinali Cusentino*¹: *Nec vero necesse est, me hoc loco commemorare, libenti animo navasse operam Psalterio Romano: id ipsemet, cum hic esses, intellexisti.*

13. Præter Biblia multum se laborasse in Indice quodam texendo significat. Cardinali Antoniano scribit mense Junio a. 1595.² *Defunctus jam multis laboribus commentatione Bibliorum Græcorum ac Latinorum, deinde vero Indicis, & Conciliorum Generalium &c.* Cardinali Toletæ eodem anno mense Sextili³; *Sed ignoscat quæso amplitudo vestra etati meæ, cujus sexagesimum quartum jam annum ago, assiduis præterea laboribus fessus, quorum fructus in Bibliis olim Græcis,*

dein-

ferim Lovaniensia. Id factum est Zagarolæ in dno Cardinalis M. Antonii Columnæ, præsentibus Card. ipso Columnensi, & Alano Cardinali Anglo, necnon Magistro S. Palat., ipso N., & aliis tribus vel quatuor: & post obitum Gregorii, & Innocentii, Clemens VIII. edidit Biblia recognita sub nomine Sixti cum præfatione, quam ipse N. composuit. *Male nuperus quidam Scrip- tor Zagarolæ adfuisse ipsum Pontificem scripsit.*

¹ ep. 26. pag. 358.

² ep. 34. pag. 375.

³ ep. 25. pag. 353.

deinde in Latinis, in Indice demum, ac his Conciliorum voluminibus constiterunt; & Cardinali Borromæo anno superiore, Proxime autem mihi, Patres amplissimi præfecti Indici instaurando, operum dedistis immunitatem. Indicem arbitror esse librorum prohibitorum. Ipsum quoque concinnaverat Sixtus V. imo editum vidi Romæ anno 1590. Deinde Clemens VIII. a. 1593. eundem fere aut huic similem confecerat, quem pariter editum vidi apud Bladum: denique a. 1596. editus & vulgatus est Index, cujus exemplum dono missum a S. Congregatione Bellarmino (id enim Bellarminus manu adscriptit sua) nunc quoque servamus. Aliud, in quo sedulo operam ipse navaverit, commemorat sæpe Morinus, Conciliorum scilicet editionem, quæ Generalia complexitur; facta est autem aliquanto serius, idest ab anno 1607. ad a. 1612. Sed jam tunc, cum eas epistolas scribebat Morinus, summis doctorum virorum laboribus vigiliisque parabatur, atque etiam pars edita fuisse videtur: Nam quo loco tunc esset, idest mense Quintili anni 1595. exponens Cardinali Tolieto¹: Excuso, inquit, jam Concilio Nicæno, ac ejus appendice Sardicensi, item Constantinopolitano; nunc Epbesinum est in manibus; quod visum est D. Cardinali Carase b. m. iisque, qui ipsi in consilio fuerunt, trifariam partiri. Addit, se in iis commentandis, ut in superioribus multum, operæ, studii, diligentæ posuisse; In commentando autem, pergit narrare, cum mihi non satisfaciam, idque tutum videam esse, labores meos alieni judicii feci, deque iis retuli ad R. P. Sirmundum Gallum Societatis Jesu, qui magnam Ecclesiasticorum monumentorum litterarumque Latinarum & Græcarum intelligentiam habet, cujus alicubi judicio & animadversioni obsecutus sum; idque valde libenter profiteor. De ceteris vero, qui secum in Conciliorum editione elaborarent, & de tota ratione

¹ Ep. 23. pag. 347. V. ep. 25.

tionē ejus operis hæc habet Cardinali Toletō¹: *D. Cardinalis Carafa, inquit, bon. mem. vir, utendorum hominum admodum peritus, quæ non minima prudentiæ pars est, de Conciliis edendis consilium apud se cætumque habuit clarorum, ac in primis Europæ doctorum virorum RR. Episcopi quondam Vestani², Cæsaris Baronii, Roberti Bellarmini, Consalvi de Ponce, Odoardi Carthusiensis. De eorum consilio tum alia decrevit, quæ Ill. amplitudo vestra ex P. Odoardo, & ex me, eum ipsi otium eris, cumque videbitur, audiet: tum singulis Conciliis singulas addendas historias, quæ ea illustrarent. Conciliorum autem Nicæni, Sardicenis, Constantinopolitani, Ephesini jam excusæ historiæ sunt.... Harum historiæ ex illius conventus decretis condendarum Reverend. D. Episcopo Vestano negotium datum est³; quod ei plusquam ceteris otii suppetere videretur; ad hæc enim scribenda idonei omnes erant; ac omnes demum de iis, quæ Episcopus scripsisset, judicarunt; deque iisdem sententiam R. P. Stephani Tutii D. Cardinalis bon. mem. voluit sciscitari. Addit, insequentium Conciliorum historias ad Octavum usque omnes haberi apud Antonium Aquinatem Sarnensem Episcopum; historias vero Occidentalium oecumenicorum Conciliorum videri sibi P. Odoardo mandandas: atque hunc Odoardum ibidem mirifice laudat: demum orat, ut extrema Concilii Ephesini, quæ nondum absolverat, ad se referantur. Eodem anno Silvio Antoniano, de Oecumenicis pariter Conciliis scribit; quorum, ait, maxima pars a me emendata etiamnum est penes RR. Vallicellæ Patres, apud quos Illustriss. Card. Boromæus ab Urbe Mediolanum profectus hæc deposuit, depositique adhuc partem exiguam repetiit. Multum ergo pro illa collectione Morino nostro debemus: quam quidem collectionem superio-*

res

¹ Ep. 26. pag. 355.   ² Hunc esse arbitror Josephum Stephanum Estivum, a patria Valentinum dictum, de quo Nicolaus Antonius Bibl. Hispan. tom. 1. pag. 625. Ughellus recens. edit. tom. 7. col. 869.   ³ Ep. 311 pag. 368.

res vicisse, testis est luculentus Stephanus Baluzius, de ea scribens¹; *Superiorum editorum diligentiam supergressi sunt Romani anno 1608. quo vulgata est Romæ collectio Græco-Latina Conciliorum Generalium. Illi enim plurima, præcipue vero Græca ediderunt, quæ hætenus latuerant, ac præterea comparatione veterum codicum meliora fecerunt ea, quæ jam prodierant*². Præterea additæ sunt historie, quæ lumen aliquod illis præsertim temporibus conciliis afferrent³. Præter Concilia, in edendis epistolis Decretalibus RR. PP. elaboravit Morinus. Antonius de Aquino in epistola, qua easdem nuncupat IV. Id. Novembr. a. 1591. Innocentio IX. nullam injicit mentionem Morini, sed Antonium Cardinalem Carasam & se nominat; *Hæc autem omnia, inquit, Antonii Card. Carasæ de Rep. Christiana optime meriti, præscripto singularique studio propemodum confecta jam erant, cum ipse magno bonorum & eruditorum omnium mærore, decimo ab hinc mense e vita excessit. Post cujus obitum mihi, qui eidem Cardinali pro mea clientela, cum aliis in rebus, tum in his quoque epistolis colligendis ac disponendis qualemcumque operam fidelem certe navaveram, id negotii a s. record. Gregorio XIV. Sancti. tue Præ-*

¹ In *Præfat. ad Nov. Collection. Conc. num. 4.*   ² *Quadam tamen desiderat, subdens;* Si tamen fas est viros doctissimos reprehendere, non dubitaverim affirmare, illos ultra progressos esse, quam oportuit, dum & in locis propemodam innumeris textum veterum interpretationum Latinarum mutant, annotationes interpretum sustulerunt, aut eorum, qui veteres editiones recensuerant, & ordinem mutant, quem veteres illi dediderant suis lucubrationibus.   ³ *Ha tamen ad Lateranense sub Julio & Leone non perveniunt: atque ibidem (tom. 4.) admonitio ad lectorem præmissa est;* Cum ea omnia, quæ in ss. Lateranensis & Tridentini CC. historiis explicari deberent, fuisse habeantur in litteris, quas summi RR. PP. eadem Generalia CC. indixerunt; Lateranensis quidem in litteris Julii II. Tridentini vero in litteris Pauli III. Julii III. & Pil IV. Idem supervacuum visum est, historias eorundem CC. ut in aliis factum est, edere. *Supervacuum tamen non fuisse, si ipsi illas eorum temporum viciniore prudentier sciensque contexissent.*

decessore mandatum est, ut inchoatum opus persequeretur, atque ad exitum perducerem. Sed Morino ipsi credendum est, qui Cardinali Boromæo affirmat ¹, navavi primum operam in Bibliis Græcis, deinde in Latinis, & in condendo Indice, edendisque Summarum Pontificum Decretalibus epistolis. Atque ex eadem hac epistola docemur, cœtum constitutum fuisse doctorum virorum, quos Scholasticos sæpius Morinus vocat, qui Typographiæ Apostolicæ veterum sacrorum Scriptorum sive monumentorum libros emendatos illustratosque subministrarent; cœtus vero hujus Secretarii munereungebatur Morinus: sequitur enim in eadem epistola; *Accidit, ut ad Illustris. Dominiat. vestram summa editionis Conciliorum rediret, utque in ejus clientelam ac patrocinium veniremus quotquot Scholastici Conciliis dabamus operam, ac Typographiæ Apostolicæ. Nec vero senectus retardavit, quominus in Scholastica militia veteranus perseverarem, Conciliis expoliendis, ac Secretarii munere exequendo.* Typographiæ vero illius institutum, dignum profecto Romanorum Pontificum patrocinio, dignum opera illorum doctissimorum virorum, & Romane urbi, atque Apostolicæ Sedi pene debitum, uberius alibi idem declarat, quod ipsis Morini verbis non pigebit significare ²: *Ex iis, quæ potissimum ab Apostolica typographia proficisci oportuit, Biblia Græca pridem edita sunt, nuper vero Latina Biblia, & Summarum Pontificum decretales epistolæ. Dudum præterea Romæ excusa sunt opera s. Hieronymi, deinde s. Ambrosii, proxime vero s. Gregorii M. Biblia Hebraica & volumina CC. restant, quæ ab Ampl. V. Illustris. ad felicem exitum juvante Deo perducentur; & s. Augustinus, cujus parandi provinciam Ill. D. Card. Alanus suscepit, ac s. Hilarius, quem Bandinus habet paratum, & s. Leo, quem adornaturus erat Gerardus Vossius. Nam Tertullianum & Cyprianum ne desideraremus, Pameliæ summus vir*

egre

¹ Ep. 10. pag. 327.² Ep. 4. pag. 315.

egregie studuit. Si qua vero in Cypriano etiam animadvertenda sunt, ea Bandinus adnotata habet, & R. Abbas Adrianus in iis studium suum proficitur. Irenæum, qui in utris numeretur, vixdum certum est, Latinisne an Græcis, Favardentius dedit. Arnobii demum, Laëtantii, Luciferi Calaritani, Prosperi, Salviani, Ruperti, Anselmi, ceterorumque editionibus contenti esse possumus. Græci Scriptores Latine versi sunt; plerique etiam Græce editi, Dionysius, Ignatius, Justinus, Clemens Alexandrinus, Eusebius, Basilus, Nazianzenus, Epiphanius, Isidorus Pelusiota, Synesius; & Hebræi quibus Ecclesia utitur Philo ac Josephus. Verum supersunt in universa Biblia, Latine transferendi Commentarii perquam egregii, quæ Catenæ vocantur, immensum opus, cuius multa manu est opus; tum præclari aliquot Scriptores excudendi Græce, Sr. Athanasius, Gregorius Nyssenus, Joannes Chrysostomus; item Theodoritus, & Origenis octo libri adversus Celsum, quibus luculenta Fidei Christianæ defensio comprehenditur. In Urbe degunt aliquot Græcarum litterarum periti, Messius, Macarius, Bressius, Cabrera; qui utinam collocentur in Vaticano propter Bibliothecam, ut una his operam ac industriam navent. Verum, Ill. D., ut de his agam, quæ in præsens capeßenda sunt, s. Bonaventura typographiæ aliquot ab hinc annis mandatus, quamprimum absolvendus est, ac eidem typographiæ commendanda Oecumenica Græca Latinaque CC.; in quibus, auctore ac duce Ill. Ampl. V. præcipuum studium meum consumitur. Nam qui conventus Typographici scriba sum, cetera quoque opera, cura & cogitatione complector. Hæc tum Romæ homines moliebantur; in his præcipua cura, studium, sollicitudo versabatur; in his auri magna vis effundebatur, si effundere est, in his impendere, quæ hominum studiis, quæ Christianæ Fidei & pietatis incremento profunt. Neque his annis solum, sed multo etiam ante, eadem erat amplissimorum virorum cogitatio, idem consilium,

lium, ut Biblia emendatissima, Patres, cetera Ecclesiastica monumenta typis Romanis excuderentur. Superius id indicavimus, cum de Sirleto & Faerno, qui Biblia recognoscabant, locuti sumus, & ex Latini Latini litteris, atque aliorum constat. Ceterum Morinus noster alibi ¹ Chrysostomi libros præsertim de Sacerdotio (qui nuper eruditissimi viri cura Italice versi, & doctissimis animadversionibus illustrati prodierunt) & s. Augustini opera ² commemorat, in quibus ejus studium aliorumque doctorum virorum versabatur. Præcipue vero curæ illi erat opera quædam vulgare veterum PP. quibus Catholica dogmata adversus hæreticos homines confirmantur, ut s. Jo. Chrysostomi præclara oratio in s. Babylam M, Nyssæni aliæ nonnullæ, quibus, ut scribit ³, *singularia testimonia sunt de Invocatione Sanctorum, deque sacrarum reliquiarum Divina potestate.*

14. In his laboribus & curis, litteratoque otio confenuit Morinus, &, quod dolendum est, sæpiusque ipse, conqueritur, angusta re domestica usus, qua perficere fortasse, quæ cogitabat, non potuit. Habuisse enim quædam sua, quæ ederet, ipsemet significat Cardinali Boromæo ⁴: *Habeo multos commentarios ex assiduis lectionibus excerptos, quos omnes, sed præcipue Ecclesiasticos, in animo habeo sororis filio mandare, in ordinem locorumque distinctionem redigendos, sed aliena opera & officio, ne, cui otium præbere studeo, ejus otio abutar. Nam ab hinc triginta amplius annos, post perceptam Theologiam Scholasticam, dedi me perlegendis monumentis Ecclesiasticis, ex iis potissimum ea colligens, quæ ad confutandam hæreticorum hujus ætatis dementiam atque inscitiam pertinent. Addit vero, sibi necesse esse aliquot homines sumptu suo alere ac tueri, iisque aliquas ædes*

¹ Ep. 32. pag. 371.   ² Ep. 13. pag. 331. Ep. 14. 15. &c.   ³ Ep. 33. pag. 371.   ⁴ Ep. 12. pag. 330.

ædes propinquas mediocri mercede conducere ; *Hi autem sunt*, ait, *sororis meæ filius*, D. Jo. Hibernus Presbyter, tertius qui anagnostæ scribeque officio apud me fungatur ; atque his aliquo famulo est opus, qui ceteris sibi obsonetur & coquat. Sed & veterum doctorum cum edere quædam Græce vellet, quibus Hæreticorum hominum refrænaretur impudentia, deterritum se ait ¹ a magnis sumptibus. Itaque ad Silvium Antonianum confugit, testatus, se omnia insumpturum in utilitatem Ecclesiæ, quam ad metam, inquit, jampridem laborum meorum consilia direxi : addit vero ; *Opus modo est adjumentis, opus seni, qui quædam legat, alia excerptat e libris, alia quæ scripserit describat... Utinam ex sententia mea possem quædam in Vaticana Bibliotheca describenda eurare, quædam cum veteribus libris conferenda atque emendanda ; aliquid profecto navarem amplius*. Navavit tamen egregie operam suam, uno contentus, ut ait Quetif, anagnoste Presbytero non inrudito Joanne Meagher Hiberno cum famulo. Fuit autem aliquando cum Morino Nicolaus Proustus, quem Morinus a. 1595. mense Junio scribens Silvio Antoniano ², sororis suæ filium esse ait, juvenem scientia latinarum litterarum, & Græcarum, necnon Hebraicarum excultum, eruditumque præterea Philosophicis disciplinis, cui cogitat mandare, quæ exequi nunquam potuit. Sed biennio post, est ab eo dimissus Episcopo Ebroicensi, Jacobo Perronio, postea Cardinali commendatus ³. De hoc fufe Quetif. Morinus qui Romæ vivere & mori, (ut quandoque ait ⁴) cogitabat, postquam Romæ multos annos vixit, ibidem decessit anno 1608.

§. 3. De

¹ *epi* 32. pag. 371.
⁴ *epi* 44. pag. 401.

² *epi* 34. pag. 375.

³ *V. ep.* 62. pag. 427.

§. 3. De M. Antonio Mureto.

1. **P**ervenimus ad Muretum, cujus unius gratia de aliis omnibus dictum est. Itaque accuratiores in eo esse debemus, atque etiam, in summa brevitate, quam longitudo orationis huc usque provecta efflagitat, conabimur; mirabili adjumento usi, sive novo quodam genere monumentorum, quod, nisi attentiores fuisset, negligi a nobis fortasse, & contemni facile potuisset. Est vero id, quod Muretus, veluti in adversariis quibusdam, in primis & postremis paginis librorum puris scriptitare, homo minime obliiviosus, nec multum copiosus solebat. Si dicam, nihil nobis ad ejus vitæ & rerum gestarum annos rite consignandos, magis profuisse; non mentiar. Igitur a. 1526. natus est M. Antonius Muretus Pridie Id. Aprilis; ita enim ipse epistolam quamdam¹ subscripsit; *Romæ Prid. Id. April. die ipso natali meo, quem tu mihi faustum ac felicem precare: de anno Bencius & ceteri consentiant.* Lemovicem præterea eum fuisse constat; nec solum ita eum appellant, qui laudant, atque inter testimonia operibus ejus præfixa recensentur, sed & Lambinus eidem scribens²; *Anabo te, non tu etiam Gallus es? Quid respondebis Lemovicibus civibus tuis ex Italia te revocantibus, ac vendicantibus?* Imo Lemovicem se ipse appellat in epitaphio, quod sibi vivens conscripsit. Sed utrum Lemovici, ipsa in Urbe, quæ est tractus Lemovicensis caput, natus sit, an in alio ejus regionis oppido; de eo sane non constat. Primum asseverat Thuanus³ cum *Ratiasti Lemovicum* ortum scribit: est enim, ut in Latinarum vocum explicatione ibidem legitur, *Ratiastum*, Lemovici oppidum ipsum, populari nomine *Limoges*.

Cl. Vir. Ep. To. II.

V

At

¹ Lib. 2. ep. 34.   ² Epistol. clar. vir. Bruti pag. 384.   ³ lib. 82. num. 15.

At in Scaligerianis alteris legitur ; natum eum Mureti , qui est ejusdem regionis pagus : idemque in funebri oratione Bencius , addens de majoribus & generis nobilitate ; *Natus est . . . . in pago suburbano Lemovici , cui Mureto nomen , loco honestissimo , patre Jurisconsulto , genere perantiquo & nobili ; quippe quod & pagum illum antiquitus possederit , unde & familiae nomen ; & quadringentis ab hinc annis tulerit Stephanum , Grandimontensium Ordinis auctorem .* Hanc pariter Mureto patriam assignant Baillet ¹ , Nicéronius ² , & recentiorum multi ³ , Bencium credo secuti . Verum illud (multo vero magis de Mureti genere & nobilitate) num certo aliquo auctore Bencius affirmaverit , an suspicione quadam & conjectura sua ; uti eundem alia nonnulla protulisse eodem modo de Mureto volunt ; mihi non constat . Nam quod hujusce rei argumentum olim habebam , ut Lemovicensi urbi Muretum assererem , a Joannis Aurati , poetæ illa ætate nobilis , natali solo ; cum quo se junctum communione sanguinis & patriæ , Muretus affirmat ⁴ ; video mihi esse eroptum ab iis ⁵ , qui de ea ipsa Aurati patria valde dubitant . Fatebor tamen , me Bencio de patria , de qua doceri a Mureto ipso potuit , non illubentem assentiri ; præsertim cum id & in Scaligerianis Puteanorum legatur ⁶ .

2. De puerili institutione Mureti nihil memoriæ proditum est , præter illud , quod ipse de se , cum Græcas sententias fratris filio mitteret , narravit : quod ipsius verbis (non enim commodioribus possumus uti) referemus ⁷ ; *At*
mibi

¹ Num. 333.   ² tom. 27. pag. 143.   ³ *A. vita in Veron. edit. Cæc.*

⁴ *In postrema Ode ipsi inscripta sub fin. Juvenil. & carm. xi. lib. 2. tom. 3. pag. 69. edit. Comin.*

Nil daturum me auribus hic tuis
 Velim arbitreris ; si licet & fide
 Pridem tibi , & communitate
 Sanguinis , & patriæ alligatus .

⁵ *V. Nicéron. tom. 26. pag. 109.*

⁶ *pag. 225. edit. Haga Comit.*

⁷ *tom. 3. oper. Mur. pag. 154. edit. Comin.*

mibi puero cum alia multa, tum præceptores defuerunt. Vere enim hoc affirmare possum, post annum ætatis meæ duodecimum, nullo me ad ullam artem, neque privatim, neque publice, præceptore usum esse. Quamquam enim Piſtavii, quæ me parentes ad excolendum ingenium miserant, ibam interdum ad eos, qui Jus civile profitebantur, perrarè tamen id faciebam, neque tam, ut quidquam ex eis discerem, quam ut meis animum explerem, qui me ei studio addixerant. Eveniebat id mihi in domita quadam perversitate, ac pervicacia ingenii, ut nullum Doctorem triduum ferre possem: cujus improbitatis valde me postea, ac diu pœnituit, pœnitetque. Hinc ergo novimus, Piſtavium ad Jus civile discendum a parentibus missum, fuisse. Bencius in ea, quam diximus, funebri oratione, multa habet; ut scilicet imbutus est Muretus litteris, quibus informari ad humanitatem ætas puerilis solet, in patria sua Lemovici primum, deinde vero Aginni, eas docere cœpisse, cum esset adolescentulus, aut potius puer. Verum Bencius antiquiora Mureti narrans, fidem apud eruditiores homines non invenit; ac de eo Scaliger¹; Bencius vir doctus, Et amentis ingenii ..... multa per conjecturam de Mureto dixit, tam incredibilia, quam a vero remota. Scaligero vero subscribit etiam Menagius². Nolim equidem hoc de Bencio diffiteri; amorem in Muretum, sive pietatem potius ei quædam extorxisse, quorum non admodum erat probabilis conjectura; ex quibus fortasse illud est, quod de generis nobilitate, & Mureto pago, quem illius olim familia possederit, narravit. Sed quis non animadvertat, longe esse facilius, in istis peccare, in quibus, cum sint tenebris obsita, & vetustate pœne oblitterata, liberior est aliquantò, nemine certo revincente, augurandi locus; quam quæ de recentibus factis alicujus dicuntur, quorum testes multi esse possunt; & Bencius res-

¹ In consutat. fabul. Burdon. pag. 404.² Antibaill. tom. 2. p. 326.

cire ex Mureto ipso potuit, atque interrogando ex eo quæ-
sivisse, pro mirabili in eum amore, omnino existimo? Sit
exemplum in eo ipso, quod hic Bencius affirmat, Aginni
litteras docuisse Muretum, & Scaliger pernegat. Nam
idem Scaliger verum id esse aliquandò dixit, atque in Sca-
ligerianis alteris affirmatur. Novi Menagium, Scaligero in
confutatione fabule Burdonianæ assentiri malle, fidem vero
Scaligerianis his alteris denegare, quæ non Scaliger scri-
psit, sed Jo. de Vassan a Scaligero accepit; suspicatur etiam
in excipiendis Scaligeri effatis verbum aliquod præteritum:
& cum ille *Villanovanum Aginii* dixisset; *Aginium* hunc audi-
visse. Verùm nec multum valere debet hæc viri licet eru-
diti conjectura, & a Scaligerianis primis refutatur, *exceptis*,
ut in iis dicitur, *ex ore Josephi Scaligeri per FF. PP.* idest
fratres Puteanos; nam ibidem hoc ipsum affirmatur.

3. A. MDXLIV., si Scaligero fidem habemus, ad Au-
scios, ut litteras doceret, se contulit annos octodecim na-
tus: *M. Antonius Muretus*, ait Scaliger, *annos natus XVIII.*
Aginum venit Julii salutandi causa, unde digressus ad Au-
scios Novempopulaniæ sese contulit, ubi in Collegio Archiepi-
scopali Ciceronem & Terentium docere cepit; quo tempore
eclogas in laudem Cardinalis Armeniaci, & tragiæ suam
Julium Cæsarem in illa Urbe edidit. Atque addit: Hinc pro-
fectus in oppidum Nitiobrigum, cui nomen Villanova, ditissi-
mi mercatoris de Brevant liberis præfectus, in schola publica
illius oppidi auctores Latinos interpretabatur. Hoc tamen
de publico docendi munere ab eo suscepto, puto ad sequen-
tem annum pertinere. Nam Muretus ipse in oratione,
quam de laudibus litterarum habuit Venetiis mense Octobri
A. MDLIV. novem prope jam annos in hac dicendi ac docendi
exercitatione consumpsisse, ait. Sive etiam novennium illud
a Burdigalensi schola, quam circa A. MDXLVII. regebat,
auspi-

auspicatur. Nam de Mureto pergit narrare Scaliger: *Anno autem ætatis sue vigesimo* (anno nimirum MDXLVI.) *cum illis pueris discipulis suis Aginum secundò venit Julium salutandi causa, semel antea visum, sed satis notum litterarum commercio, eosque pueros cum Mureto, Josephus (Scaliger) meminit domi vidisse se, annos natum vi. Bis aut ter postea exceptus hospitio a Julio, idque diem unum, aut biduum tantum, ingenii sui præstantiam, cujus specimen per litteras dumtaxat dederat, colloquio familiari comprobavit. Ex illo, quia illum nosse propius contigerat, Julius amare eum cepit, & ejus dotes animi Senatoribus Burdegalensis Curie per litteras commendare, ut non aliter eum, quam filii nomine, appellaret; quum Burdegalam, relicta Schola Villanovana, profectus, ibi in una classium gymnasii Aquitanici doceret circiter A. Christi MDXLVII. neque ex eo unquam aut Aginum repetiit, aut Julium postea vidit. Quod scribit de paterna in Muretum charitate Julii Scaligeri, aut de Mureti in eum pietate, id & Bencius tradit, & ab ipso Mureto confirmatur, qui epigrammati 1. Juvenilium¹ hunc fecit titulum: *Divo Julio Cæsari Scaligero patri meo*; & primis continuè versibus:*

In tenues numeros, primi monumenta furoris,

Quo mea non simplex corda subegit amor,

Dirige fiderei radiantia lumina vultus,

Cæsar, & hæc nati ludicra nosce tui.

In Scaligerianis Puteanorum, *Muretus me vocabat fratrem, quia Pater illum vocabat filium.*

4. Sequitur apud Scaligerum eodem in loco; *Burdegala Lutetiam, Lutetia Tolosam petiit, ubi Juris Institutiones cum exponeret exercendi causa, ut tironibus Juris mos est, inde abire coactus, Venetias se contulit. Toti huic narrationi fidem haberi vult Menagius: sunt tamen nonnulla, quæ eam*

V 3   ali-

¹ Pag. 63. edit. Paris. 1553. Est etiam carmen 21. lib. 2. tom. 3. p. 67. edit. Comin.

aliquantò impediunt; imo Parisiensem hanc Mureti scholam non facile est reddere anno suo. Sunt qui Parisiis fuisse Muretum, atque in Collegio Cardinalis *le Moine* Classẽ III. rexisse putant eodem tempore, quo primæ Turnebus præerat, alteri vero Buchananus; quod se quoque audivisse de P. Bourbon Menagius affirmat. Niceronius falsum id censet, quod Buchananus e Gallia excesserit A. MDXXXIV. Falsum ego quoque cenfeo; sed Niceronium rationes temporum suæ sefellerunt. Nam hoc ipso tempore Parisiis fuisse Buchananum e Lusitania reducem, anno scilicet MDLII. ipse testis est in *vita sua*, ac Lutetiæ mansisse videtur ad A. MDLIV. quo in Italiam evocatus est a Carolo Cossæo. Atque hoc tempore nimirum, idest A. MDLIII. cum Juvenilia sua ederet Muretus, Buchananus epigramma scripsit in eorum laudem¹. Thuanus² refert, Muretum primò Parisiis docuisse, deinde Burdegalæ, tùm apud Aufcios. Menagius Scaligero fidem adhibet, ita ut e Villanovana schola Parisios se contulerit Muretus annos natus circiter XX. Erit ergo annus MDXLVI. Quod quidem si esset, labasceret ex parte Scaligeri narratio. Ita enim narrationem ille suam instituit, quasi e Villanovana schola ad Burdegalensem translatus sit Muretus; nec vero videtur rem utique insignem, Parisiis id ætatis Magistrum fuisse Muretum, tacere ullo pacto debuissẽ. Mihi, si quid conjectando licet affirmare, Parisiensis illa hoc tempore Mureti schola suspecta est; nec vero aliud voluissẽ Scaligerum credo, quam summa vitæ ejus capita percurrentem, ceteris omisiss, Parisiensem Mureti commorationem significare, quæ anno MDLII. & sequenti Tolosanam proxime antecessit. Certior multo est opera a Mureto posita in adolescentibus instituendis, Limini Pictonum; idque antequam Burdegalam veniret. Nam A. MDLVI. cum Venetiis com-
menta-

¹ Extat init. Juven.

² *Histor. lib. 82. ad a. 1585.*

mentarios scriberet in Catilinaras, hæc habet explicans vocem *maclari*¹; *Usum quemdam hujus verbi, paucis, ut arbitror, notum, quem ante hos decem annos annotavi, & publice docui, cum etiam tum adolescentulus Limini, quod Pictonum oppidum est, humaniorum litterarum, & juris civilis studiis florentissimum, Amphitruonem Plautinum enarrarem, tradere hoc loco institui. Atque huc, opinor, etiam spectat, cum alibi*²: *Mibi, inquit, displicere nondum potest ea conjectura, quam cum adolescentulus in Gallia Plautinas fabulas explicarem, jamdudum de hoc loco feceram. Limino autem postea venisse Burdegalam, indicare idem videtur in Elegia quadam*³ *Margaritæ;*

Nam te Pictonicæ retinent felicia terræ

Oppida, qua Clanus pinguis culta secat:

Me vero, invidiæ procul a te dentibus actum,

Fortia lunatæ mœnia Burdegale.

5. A. MDLII. Parisiis fuisse Muretum, testis est ipsius oratio habita Nonis Februarii *De dignitate & præstantia studii Theologici*, quæ est in editis prima. Hanc se habuisse orationem, Muretus cum *homo esset adolescens*, idest natus annos xxv. idem initio affirmat: itemque, ut de eo argumento diceret, demandatum sibi esse ab iis, quorum & apud se plurimum valebat, & apud omnes peræque valere debebat auctoritas. Præfectos nimirum intelligit Parisiensis Athenæi, ubi summo concursu, plausuque omnium docebat. Atque huc nimirum pertinent, quæ Andreas Schottus in *Vita*, & in funebri oratione Bencius narrarunt: *Novus, ait Schottus, videbatur exortus Demosthenes Christianis Athenis; ita docente Mureto, & quidem adhuc peradolescens, concursus audiendi causa ex tota Urbe fiebant; magna hominum frequentia gymnasium celebrabatur, loci ipsi in gymnasio occupabantur;*

V 4

¹ Pag. 15. edit. Paris. 1581. Veneta n. 1537. pag. 17.
variar. lect. cap. 9.

³ *Juvenil. eleg. 6.*

² *lib. 15.*

pabantur; ne pes quidem relinquebatur, præ maxima auditorum multitudine, ubi pedem Doctor ipse ponere posset; ita per illorum humeros quasi per undas gradiebatur ad sigeſtum; quæ, si vera sunt, annumerari Muretus poterat, & debebat iis, quos Menckenius¹ magna auditorum frequentia docentes recerſuit. Addit Pencius, Regem Reginamque ipsos ad Muretum audiendum veniſſe aliquando. Irridet hoc Scaliger²: quod nunquam, inquit, in *Athenæo* Regio, sed in *gymnoſiis* docuit. Auctor vitæ Mureti in editione operum Veronensi, ut id ipſe quoque rejiciat, utitur auctoritate atque argumento Hofmanni, qui de Mureto scripſit: *Parisiis in Collegio Cardinalis Monachi tertiam classem rexit, cum Eucharanius secundæ, Turnebus vero primæ præfesset*. Rem ita eſſe, uti Pencius narravit, præſtare non audeo; Scaligerum tamen non recte argumentari, adnotavit Menagius; quasi Rex & Regina in Collegiis docentem audire eum non potuiſſent. Illud vero Hofmanni argumentum cujuſmodi ſit, antea vidimus: auctoritas certe ejus nulla hic eſſe poteſt, primum recentioris hominis, & ab his temporibus lociſque remoti; deinde in eo opere, *Lexici* nimirum, ut vocant, *Univerſalis*, quo cum omnia comprehendantur, nec ad unguem exacta, nec diligenter inveſtigata eſſe poſſunt. Eodem anno MDLII. carmina quædam ſua titulo *Juvenilium* dedicavit Jaro Brinoni litteris datis *Lutetiæ VIII. Cal. Decemb.* etſi annum ſequentem editio, quam vidimus, præfert. In hiſ litteris, hæc ille de ſe: *Subſecivis horis aliquod mihi tempuſculum a Philoſophiæ, & Juris civilis prælectionibus, quibus affidue occupatus diſtineor, ad hæc exſcribenda, & in ordinem utcuſque redigenda ſumpſi*. Docebat ergo Philoſophiam, & Jus civile.

Atque

¹ Jo. Burchardi Menckenii *Differt.* De hiſ, quibus ſingularis quidam ac inſolitus Auditorum applauſus contigit.   ² Conſut. fabul. Burdon. pag. 406.

Atque has prælectiones profecutum arbitror anno sequenti. Nam cum librum v. Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum rursus ederet, dedicaretque Romæ Auditoribus suis Cal. Martii A. MDLXV. hæc habuit, quæ diceret: *Jam duodecim anni sunt, cum hujus libri interpretatio mea primum edita est.* Editam atque elaboratam juvenibus, quos Philosophiam docebat, autumo. Non Aristotelem modo, sed & Ciceronis libros de Divinatione Parisiis hoc tempore explicasse videtur: ita enim Muretus ipse de Turnebo queritur¹: Sic, „impetratum,, Ciceroni & Valerio restituisse primum videri voluit: quod tamen cui acceptum ferendum sit, scient, qui legerint Scholia Pauli Manutii in libros de Divinatione, edita ab hinc annos xx Atque ego, quæ tum Manutio indicavi, eadem publice docueram Lutetiæ quinquennio ante, & cum ipso Turnebo communicaveram. Ideo hoc dicit, quod in hujusmodi scholiis² ea animadversio habetur, additurque: *Atque hoc ejusdem ingenio Mureti debetur.* Editæ vero sunt illa scholia ad Ciceronis Philosophiam a Paulo Manutio A. MDLX., cum Turnebus Adversariorum primum tomum, quo eadem animadversio habetur, ediderit A. MDLXIV. Sed paullo antequam ederentur & scriberentur illa scholia, Manutio indicaverit hoc Muretus, necesse est, imo ante annum, opinor, MDLIX. quo Ferrariæ, ut dicemus, in Cardinalis Estensis familia receptus, a Manutii sui congressu abstractus est. Itaque ab anno MDLVIII. computantes quinquennium, in annum incidimus MDLIII., quo Parisiis docebat.

6. A. MDLIV. Tolosæ fuisse, ex ejus urbis ephemeridibus collegit Menagius; & ex Gabriele Lurbio in libro *De viris illustribus Aquitanie*, jus civile professum esse. Atque ad hoc nimirum tempus spectat, quod refert Christophorus

rus

¹ Lib. 10. var. lect. cap. 18.

² pag. 90.

rus a Capite fontium¹; *Audiui quendam Antonium Muretum omnium liberalium disciplinarum nostra memoria peritissimum, cum ad jurisprudentiæ studium se Tholosam contulisset, paucis post diebus eam facultatem, cui operam dare cœperat, publice professum esse. Magna omnium expectatio. Sed quorsum evasit? Imperitus Magister ab omnibus scholaribus auditoribus suis irrideri cœpit. Quid cum ille sensisset, ac intra paucos dies suarum virtutum imbecillitatem probasset, sese minus idoneum, qui jurisprudentiam, quam nondum satis didicerat, doceret, esse professus est. Mirum videri potest, qui Jus civile docuerat Parisiis, Tholosæ postea tradentem irrideri, faterique se illud ignorare; nisi meminerimus, quod Scaliger antea adnotaverat, & cognitum est ex moribus nostris, tironibus ipsis exercendi sui causa, solere id concedi, ut prælegant eas facultates, quas nondum plenius intelligere potuerunt; præsertim si Doctoris titulum atque insignia sumpserunt. Atque eodem loco Scaliger Tholosæ juris institutiones exposuisse Muretum testatus est. Tholosa rediisse Parisios docent Verderius, & Menagius: quod quidem ego mihi persuaseram ex epistola quadam Mureto scripta ab Andrea Duditio; cujus autographum nos habemus, atque in eo legitur: Superioribus annis cum Tholosæ primum, deinde Lutetiæ Parisiorum, magna tua cum laude, & omnium admiratione, Philosophiam ita doceres, ut non minus sententiarum gravitatem, quam verborum elegantiam, dicendi quæ artificium homines admirarentur, audio, te quiddam ad *Ἰθικῶν Νικομαχείων* librum scripsisse. Hæc, ut dixi, in autographo; licet in editis legatur superioribus annis cum Lutetiæ Parisiorum &c omisso Tholosæ nomine. Postea tamen sententiam mutavi, atque existimavi, Duditium illa cum scriberet, vel temporum rationem non secutum, vel etiam deceptum. Animadverti enim, verba illa præterita fuisse non in posterioribus modo editio-*

¹ *Fidei majorum nostrorum, defens. pag. 163, edit. Plantin. 1575.*

editionibus ab his, qui epistolas Mureti recensuerunt, sed a Mureto ipso cum primum epistolas suas aliquot ipse vulgavit¹: nec vero aliter dicere possumus, si observamus, tribui tunc Mureto *aliquid ad ἡθικῶν Νικομαχείων* librum; qui quidem alius esse non potest, quam libri v. Interpretatio, quam adornasse diximus Muretum, cum Parisiis fuit, antequam veniret Tholosam. Addas, cum certo constet Tholosæ fuisse a. MDLIV. eodemque in Italia Venetiis diversatum, Parisiensi huic tertiæ commorationi vix videri esse locum.

7. Anno ergo eodem MDLIV. in Italiam commigrans Venetias venit; ubi etiam orationem habuit mense Octobri, (ut in titulo ejus orationis dicitur) *de laude litterarum*. Cœpit etiam Italis hominibus fructus ingenii atque industriæ suæ in emendandis veteribus Scriptoribus impartiri, initio facto a Catullo: itaque exiit hoc anno *Catullus*, & in eum *Conmentarius M. Antonii Mureti*. Venetiis apud Paulum Manutium Aldi filium MDLIV. Antea Venetiis cum esset, ut ex subscriptione epistolæ nuncupatoriæ L. Memmio Fremioto, data *Venetiis Cal. Julii a. 1554* apparet, *Commentarium Alexandri Aphrodisiensis in librum VII. Topicorum Aristotelis*, a se latine factum vulgavit. Quo tempore huc appulerit, in iis, qui de Mureto scripserunt, frustra quæras. Confugimus ergo ad monumenta nostra, & ad Mureti librorum anticas vacuas paginas, de quibus initio diximus. In iis hæc invenimus: in Callimacho Basileæ edito a. 1532. *M. Antonii Mureti*. *Emptus Venetiis mense Augusto MDLIV.* quod pariter adnotatum est in Terentiano Mauro, & Clemente Alexandrino Græco edito a Victorio: atque in antiquis lectionibus Rhodigini: *Muretus emi Venetiis ad III. Idus Sextiles anno MDLIV.* In Antonio Augustino de Emendatione Gratiani: *Marcus Antonius Muretus emi Venetiis Nonis Julii MDLIV.* Ita

¹ M. Antoni Mureti J. C. ac civis Romani epistolæ. Parisiis apud Michaelem Clopceiau 1580. pag. 71. 2. præter Coloniensem 1600. pag. 119.

Ita hunc annum, mensēque Julium adscripsit Hesiodo, & Apollonio Rhodio. In variis lectionibus Petri Victorii: *Mureti. Venetiis mense Junio MDLIV.* Prætereo similibus adnotationum multas, atque hoc tantummodo dicam, nullam me reperire potuisse, qua antiquius tempus memoratur mense Majo; quem quidem mentē ita adnotavit in Theocrito edito Venetiis *ex officina Farrea a. 1543. In Vinetia foli 26. ligado al di ult. de Maggio a. 1554. Mureto.* Quamobrem hoc primū mense existimo illum advectum Venetias. Et sane convenit, quod in dedicatione Catulli Bernardino Lauredano litteris datis Venetiis Idibus Octobris hoc eodem anno scribit; se haud ita pridem venisse in Italiam, & ut eam regionem aspiceret, *qua*, inquit, *qui æquo animo carent, mihi quidem antiquitatis memoriam satis colere non videntur*, & quod eruditos homines cognosceret, in primis vero Paulum Manutium, quod in ejus scriptis videbatur sibi animadvertisse expressas quasdam excellentis doctrinæ, eximiaeque probitatis notas; sibi vero pœne divinitus contigisse, ut non pedem pene prius Venetiis poneret, quam in amicitiam ipsius, familiaritatemque intimam admitteretur: ipsum vero Manutium cum aliquot diebus post de Mureti sermonibus collegisset, quantopere se Catulli poetæ scripta caperent, coepisse impellere, ac persuasisse tandem, ut quæ in eum notaverat proferret in publicum: se recepisse, primo id quoque tempore esse facturum; nec diu fidem distulisse, sed totum hoc negotium trium mensium, aliquantō etiam minore spatio, absolvisse. Mihi hæc tota narratio, non multum sane maturiorem a ut seriore Mureti adventum indicare videtur, quam qui in Majum mensē, ut dixi, cadat. Sed quæ de causis, quibus adductus in Italiam venerit, Muretus attulit, fidem fortasse non invenient apud eos, qui Scaligerum, quæque ex illo, aliisque Menagius congeffit, aliquando legerunt. Ni-
hil

hil attinet hic ea reficere, nec longa oratione Muretum defendere; quem gaudeo satis diligenter defendisse auctorem vitæ ejusdem in Veronenſi editione. Non poſſum tamen quin addam; non modo reliquam Mureti vitam, & cum Manutio, virisque aliis probis & integris, ſtatim ac in Italiam venit, inſitam conſuetudinem, ceteram denique quam poſtea obtinuit innocentie famam luculentum pro illo teſtimonium dicere; ſed criminationem eandem ipſam Pariſiis, & Venetiis, ſive Patavii intentatam. Cum enim ex litteris his noſtris præſertim Morini & Hyppolithi Eſtenſis, falſam fuiſſe conſtet, atque a malévolorum hominum odio invidiaque proſectam, nonne idem de Tolofana illa par eſt judicare? de qua pro Mureto ſatis firmum argumentum, ut mihi quidem videtur, peti poteſt ex ejusdem Mureti dedicatione Commentariorum Alexandri Aphrodiſienſis in VII. Topicorum Ariſtotelis L. Memmio Fremioto, ideſt illi, cum quo patrati ab eo ſcleris ſuſpicio commota eſt. Nam ibi Muretus illum ſe admirabili quodam amore præſentem eſſe complexum affirmat; nunc vero, *ex quo*, inquit, *flagitioſa illa nos quorundam conjuratio diſtraxit, ita cum in dies augeri ſentio &c.*¹ Non dico probum, non pudentem virum, ſanumne liceret arbitrari eſſe Muretum, ſi veri aliquid præter calumniam accuſatio illa habuiſſet, huiusce rei mentionem injicere, præſertim adeo ſuavibus, & amantibus verbis? Sed iſta omittamus. Venetiis Muretus cum ſibi publicum docendi munus depopoſciſſet, accepit: ita enim ipſe in oratione², quam ibidem habuit; quod etiam in altera poſtea ruſum teſtatus eſt³. Docuit autem publice in cœnobio ſ. Franciſci. Hoc, quod Ghilinus tradidit⁴, ſubindica-

vit

¹ T. 3. oper. edit. Comin. pag. 408. & oper. Ingolſtad. edit. 1602. p. 370.

² orat. 4. pag. 35. edit Comin. „Ergo ſimul atque mihi publicè munus illud adſignatum eſt, ut iter vobis ad ea ſtudia præſcrem &c.“ ³ orat. 29 pag. 15. Non enim detrectans, ſed ultro nobis depoſcentes hanc dicendæ provinciam, ad eam non alienis precibus impulſi, ſed veſtra incredibili benignitate admiſi ſumus. ⁴ Theatr. litterat. pag. 163.

vit idem Muretus in oratione, quam Venetiis pariter habuit anno sequenti: *Quin etiam, inquit*¹, *ut plus mihi animorum adderetis, ex eo me loco docere voluistis, ubi homines ita Divino cultui addictos, ut cum summa integritate, & sanctimoniali vitæ, summam rerum maximarum cognitionem scientiamque conjunxerint, quotidianos industriæ meæ testes habiturus essem.*

8. A. MDLV. Venetiis erat Muretus apud Paulum Manutium, ut ex litteris Achillis Statii, quas vulgamus, apparet. Atque hunc eundem annum multi Bibliothecæ Mureti libri adscriptum habent. Anthologia editionis Frobenianæ: *M. Antonii Mureti. Venetiis 1555.*; Aristotelis Politici libri Græce recogniti a P. Victorio, & editi Florentiæ a. 1552. *M. Antonii Mureti, Venetiis MDLV. mense Aprili.* Plautus: *Venetiis Nov. Julii 1555. &c.* Præterea hoc anno Nonis Orobis orationem habuit, quæ adjunctis aliis duabus edita est a Manutio hoc titulo: *M. Antonii Mureti orationes tres de studiis litterarum Venetiis habitæ. Venetiis MDLV.* Eas Muretus Hieronymo Ferro Patricio Veneto, Patavini gymnasii Triumviro dedicavit, litteris datis Venetiis ad ix. Kal. Novembr. MDLV. ex quibus litteris sane intelligimus; non ita prospere omnia evenisse Mureto, ut non etiam ei invideretur a nonnullis, & peregrinitas objiceretur², non sane novo, nec infueto in viros doctos calumniæ genere, a quibus indigenæ, utpote doctioribus, aut laudem, aut mercedem percipi, & sibi eripi dolent³; idque ipse Muretus in altera oratione significat, & diligenter sibi sive excusandum, sive refutandum proponit, cum Galliæ regni, ubi natus erat, prudenti elegantique commendatione. Ceterum ex tribus illis orationibus, quæ, ut diximus, sunt hoc an-

RO

¹ erat. quæ exstat hanc 3. pag. 263. edit. Comin.

² Nam cum & novitati a nonnullis, & peregrinitati invideretur meæ, tu unus exististi, qui causam meam acerrime suscipere, qui eam collegis tuis, viris omni laudum genere dignissimis, studiosissime commendares &c.

³ V. quæ scripsimus

ad orat. xii. Porpiniani diatrib. pag. 433.

no editæ, nil propius fuit, quam una ut disperiret; nisi eam, nescio quo fato, in ceteris editionibus præteritam Cominiana repræsentasset. Hoc item anno Horatium & Terentium a Mureto emendatos atque illustratos edidit Venetiis Manutius. Primi titulus est: *Horatius. M. Antonii Mureti in eundem annotationes. Aldi Manutii de metris Horatianis. Eiusdem Annotationes in Horatium. Venetiis MDLV. apud Paulum Manutium Aldi F.* eumque Muretus dedicavit Johanni Avansonio, Henrici Gallie Regis ad Romanum Pontificem Oratori, litteris datis Kal. Octobr. MDLV. Alterius hic est titulus: *Terentius a M. Antonio Mureto locis prope innumerabilibus emendatus. Eiusdem Mureti argumenta in singulas comædias, & annotationes, quibus tum correctionum magna ex parte ratio redditur, tum loci obscuriores explicantur. Venetiis a. MDLV. apud Paulum Manutium Aldi F.* Hæc tamen argumenta, & annotationes novo titulo, pagina partem aliam pura, proponuntur sic: *M. Antonii Mureti argumentorum, & annotationum in Terentium liber. Ad Jacobum Surianum Patricium Venetum. Venetiis &c.* qui quidem titulus, & libri pars, in Horatio quem habemus cum inscriptione manu Mureti: *Ex libris M. Antonii Mureti* præponitur alteri. Sed hoc leve est. Illud est animadvertendum, quod magni nostra interest; in epistola illa ad Surianum, egregiam Italorum hominum atque ingeniorum inesse laudem: in qua, ubi rationem illorum damnavit, qui, omisso antiquiorum linguarum Græcæ, & Latinæ studio, totos se ad eam, qua vulgo utimur, linguam excolendam convertunt; admonet, periculum esse, ne, si hoc malum radices agat, *que semper, inquit, propria Italorum laus fuit, ut soli ex omnibus Latina oratione perite ac scienter uterentur*, eam qui sustineant, non multi in Italia reperiantur. Atque ibidem transalpinorum hominum vitium notat, qui ad Latini sermonis elegantiam consequendam non rectam ineant viam; quod

quod pauciores sane illorum se ad Ciceronis, Terentii, Cæsaris imitationem componant, sed pervolutantes sine ullo discrimine omnes omnium Scriptorum libros, ex omnium commixtione varium quoddam & multiforme pro suo quisque ingenio dicendi genus effingant; pulchrique sibi ac beati videantur, si eam consequantur facultatem, ut de rebus propositis verba fundere, animique sui sensus qualicumque orationis genere ad alios perferre possint.

9. Proximus huic annus 1556. Commentarios a Mureto extulit in Ciceronis Catilinaras, quos ille inscripsit Leonardo Mocenigo, litteris datis Venetiis a. d. vi. Id. Octob. quæ litteræ nunc alijs ejusdem Mureti familiaribus additæ reperiuntur: neque hæ solæ, sed præemia præterea omnia, quæ singulas orationes iv. cum explicare aggredereetur, præposuit vir ille doctus, & eloquens. Diligentes ita fuisse, qui opera Mureti ediderunt, facile patior; sed quod ceteras aliorum operum nuncupatorias epistolas vel omiserint, vel aliam in locum rejecerint¹, hoc moleste fero: fieri enim facile poterit, ut intereant tractu temporis: interire vero, quæ cura ille & diligentia elaboravit, nemo, opinor, velit; itaque nonnullas earum putavimus hic iterum vulgandas; quas nimirum epistolas neque Cominiana editio, aut Veronensis (uno verbo dici poterat Thomasia) neque collectio præfationum Parisiis a 1579. adornata repræsentat; sunt autem Hieronymo Octobono nuncupatoria libri de Providentia; orationum trium editarum a 1564. Alexio Paganuccio; purioris ac politioris Philosophiæ studiosis

¹ In edit. Comin. pag. 184. tom. 2. epist. Bencio nuncup. versionis Rhetoric. Arist., multas habemus n. pag. 104. ad 146. alias rejectas ad p. 408. tom. 3. pag. 255. dedicatorem trium orationum Ferro p. 281. dedicat. Juvenil. Brimoni: epistolas nuncupatorias Terentii Suriano, Horatii Jo. Avansonio non reperio, quæ extant pag. 65. & 71. Præfat. edit. Paris. hoc titulo: Trim disertissimorum virorum Præfationes, ac epist. familiaris aliquot Mureti, Lambini, & Regii. Multa tamen Mureti desunt, in Catilinar. in librum de orig. jur. lib. v. Ethicorum &c.

diosis in versionem Lambini Ethicorum Aristotelis. Quo loco non præteribo illud adnotare, epistolam Georgio Gozzio Patricio Ragusino habere nos præpositam versioni Aristotelis libri secundi de Arte dicendi, editæ Romæ 1567.; in ea vero dici; *do dicoque tibi secundum librum Aristotelis de Arte dicendi nuper a me, ut commodis Auditorum meorum consulerem, latino sermone, ut potui, expressum*, non ut in epistolis¹, *do dicoque tibi commentarium in libro, Aristotelis de Arte dicendi*. Tunc enim solum librum illum latinum fecit, postea a. 1585. etiam primum, ambosque excusos Bencio suo sine ullis commentariis dedicavit. Commentariorum, sive, ut Muretus vocat, explicationis in Catilinarias duo nos exempla in Bibliotheca Mureti reperimus; primum prioris editionis Venetæ ap. Jo. Gryphium a. 1557. in cujus titulo Muretus scripsit manu sua, *post Venetam editionem multis locis ab auctore ipso aucta & emendata*: & sunt revera emendata quædam, plura etiam addita, quæ alterum exemplum *Parisiis apud Robertum Coulombet* a. 1581. repræsentat²; mirorque hæc non apparere in ea ejusdem explicationis editione, quæ inserta est selectis commentariis in orationes Ciceronis, quos vidi cufos Coloniae a. 1621.³ Idem annus 1556. arctissimo amicitiae vinculo, ut diximus, conjunxit viros duos eruditissimos Lambinum & Muretum, atque hujus veluti societatis tabulas, idest a Lambino scriptas litteras, nos, ut opinor, primi vulgamus. Quid deinde acciderit, & quæ causa animorum conjunctionem diremerit, superius exposui. Damus etiam Manutii epistolam Mureto, ex qua cognoscimus, Prid. Cal. Septembris Patavii hunc fuisse, atque in Euripide describendo utrumque occupatum. Anno

Cl. Vir. Ep. To. II.

X

fe-

¹ tom. 2. pag. 409. edit. Comin.² In exemplo hujus editionis adscriptum est: Muretus ipse dono mihi discipulo suo F. Bencio librum hanc dedit 11 I. Id. Maji a. 1582.³ h. r. In omnes M. Tullii Ciceronis orationes selecta Commentaria, notæ, scholia, & annot. doctissimorum virorum.

sequenti 1557. Muretus Commentarios scripsit in 1. Tusculanam Ciceronis. Apographum nos habemus hoc titulo ; *Marci Antonii Mureti Commentationum in primam Ciceronis Tusculanam liber singularis*. MDLVII.¹ Edita est hæc Commentatio cum aliis Mureti Philologicis² Ingolstadii a. 1602. Nimirum hoc anno Muretus eum Ciceronis librum sibi explicandum sumpserat, ut docet oratione IV.³, quam tunc pariter habuit mense Octobri ; in qua etiam, anno superiore narrat explicasse libros de Finibus : coeperat enim consilium, ut alternis annis, modo Ciceronis orationes, modo ejusdem Philosophicos libros interpretaretur : *Itaque, inquit in ea oratione Muretus, primus, ut meministis, annus in aliquot Verrinæ accusationis librorum explicatione consumptus est ; secundo dissidentes veterum de summo bono sententias quinque libris expositas accurate persecuti sumus ; tertium Catilinariæ sibi orationes vindicarunt : hoc autem quarto, quem nunc felicibus ingredimur auspiciis . . . . decrevi animos vestros ipsa sui cognitione pascere &c.* Hæc mense aiebat Octobri anno 1557. qui erat ex quo Venetias adierat quartus. Quare Manutius⁴, quæ ad Tibullum, & Propertium ille scripserat, admiratus ; *Gratulor, inquit, tibi de ista facultate, & ed magis, quod si locis impertitur gloria, novum decus accedet ad Italiam nostram, in qua sedem auctore atque auspice me uno, ita locasti, ut cogitare nihil prorsus de migratione videaris : nec vero secus debes ; valde enim ad litterarum elegantiam, planeque ad omnem humanitatem tibi profuit hoc cælum, e quo jam per quadriennium spiritus hauris.* Lambinus verò in litteris, quibus versionem Ethicorum ad Nicomachum Turtonio dedicat a. d. XVII. Cal. Maji a. 1558. de Mureto scribit ;

¹ Est etiam in prima vacua pagina manu Mureti adnotatum VI. Cal. Novembr. anno 1577. ad tertiam horam noctis tonare cepit, & quidem vehementer.

² idest Commentariis in 1. & 2. Rhetor. Arist. in libros v. de Finib. in oration. pro Dejotar. offic. &c.

³ edit. Comin. p. 34. tom. 1.

⁴ lib. 3. ep. 20.

bit ; *Cujus eloquentiam ac doctrinam quadriennium jam adin-*
rantur Venetiæ .

10. Verum eo tempore non Venetiis sed Patavii erat Muretus ; ut quadriennium illud nec exactum omnino sit , nec ad illud usque tempus pertigerit . Patavio enim Muretus eum Lambini laborem *purioris ac politioris Philosophiæ studiosis* commendat litteris datis Nonis Martii . Patavio quoque eodem anno Nonis Maji scholia in Tibullum sua inscribit Torquato Bembo Petri F. , quibus alia scholia in Propertium adnectuntur , quæ Francisco Gonzagæ dedicavit Kal. Sextil. item Commentarius in Catullum recognitus iterumque vulgatus . De his scholiis & Commentario Manutii epistolæ sæpe loquuntur ; volebatque ab ipso impetrare , ut longior aliquanto esset ; pervincere tamen non potuit ² , ut quantum Propertii librum attingeret : quod quasi excusans Muretus hæc addidit in extremo ; *Atque hæc in præsentia sint satis : nam ut neque ultimum librum attingerem , & in ceteris essem restrictior , id mihi causse fuit , quod , & in hunc poetam , & in Tibullum , si quando aliquis mihi Deus ocium fecerit , justos commentarios paro : quod nunquam executus est .* De iisdem scholiis Muretus ipse in libris variarum lectionum . Cum Patavii esset Muretus , Manutius Venetiis , plurimæ inter utrumque litteræ commearunt , quibus ex *αυτογράφῳ* nostro diem omissem restituiamus , cum de Manutio loqueremur . Post discessum Venetiis , incidisse in morbum & feбри laborasse Muretum , Alexander Justinianus litteris ad eum datis significat . Sed jam morbo levabatur , & convaluisse cito videtur . Patavii ergo Muretus , non , ut Venetiis publice docebat , sed pri-

X 2

vatim

¹ *Vid. epist. Manut. lib. 3. epist. 9. 10. 11. 12. 14. 15. 16. 17. 18. 20. 21. & 22.* ² *epist. 10.* Totusne quartus liber ita mendosus aut obscurus est , nihil ut assequare , nihil scripture dignum excogites ? mihi non probabis &c.

vatim nobiles aliquot adolescentes erudiebat, quibuscum vivebat. Occasio hæc fuit, ut nescio, quid rumoris adversus Mureti famam disseminaretur; quod Mureto Lambinus indicavit; eique respondens Muretus, auctoribus valde succenset, indicatque se, ea calumnia, quæ Venetias etiam pervaserat, valde conturbari; itaque parum aberat, quin aut in Græciam, aut in aliquas solas terras cogitaret. Atque hæc nimirum erat, aut accesserat alia causa, cur Manutius scriberet, quasi cum eo deliberans; *De rebus tuis, quæ mihi mehercule magnæ curæ sunt, consilium dies offeret; animus certe meus fluctuat; ita multa in utramque partem occurrunt; placet constantia, ita, sed si cum utilitate conjungatur: utilitatem porro non lucro magis, quam dignitate metiamur: quod tu quoque videris significare in illo loco. „Vellem hic paullo *ἐν τριμῶντι* vivere liceret „*. Sunt hæc Mureti postrema verba, siue de fortuna, siue de occupatione sua conquerentis. Finem tamen fecit, accepta Cardinalis Hippolyti Estensis conditione, quem Muretum, in familiam suam se ut cooptaret, expetivisse, discimus ex litteris Cardinalis ipsius, & Petri Morini. Consilium hoc Mureti non omnino probasse Manutium, testis est ejus epistola ¹, qua suadet, ut Muretus non modo tranquillitatis, sed habeat etiam rationem constantiæ suæ, velitque Patavinam commorationem esse quam longissimam. Interea vero propositam Mureto fuisse aliam condicionem opimam, atque admodum honorificam, avide a multis, & ambiciose petitam, quam, quia tuebatur officium, & Cardinali Estensi promiserat, rejecerit; ex eodem Manutio ² habemus; item ³ necesse fuisse Mureto, veluti repentine discedere, & Ferrariam se conferre; in quo discessu jacturam fecit rei familiaris. Causam ex litteris ipsis quas nos vulgamus perspicere possumus; quod Cardinalis Estensis vellet Muretum quamprimum esse apud se,

¹ lib. 3. ep. 24. Manut.

² ibid. ep. 25.

³ ibid. ep. 26.

se, suspicatus fortasse, diem ducere, morasque necere minus necessarias. Antea vero id percupivisse Muretum, & ad facilius impetrandum, monitu amici sui Petri Morini, litteras commendatitias impetrasse a Cardinali Turnonio, litteræ jam editæ ¹ declarant. Sed in conditionibus fortasse erat quod Mureto non placeret, aut expositum disertius vellet. Idem autem Muretus ² narrat, jussu a Turnonio *præcise & sine ulla exceptione* se Estensi dedere. Nescio vero ad quem pertineat Lambini illud scribentis ³ Mureto; Turnonii familiares omnes comitesque lætari, illum tendiculis, & plagis, quibus captabatur, extricatum esse; Turnonium ipsum probasse litteras ad eum scriptas; gaudere libertatem ei homini non commississe, qui illum cupide primum & honorifice accersivisset, deinde fastidiose exclusisset, post, mutato iterum consilio, revocasset. Et bene quidem Mureto cessit, quando Estensis sui liberalitate ac benignitate in ejus familia ac domo ocium nactus est, & plurimum, & honestissimum, quod nulla alia re quam litterarum, & bonarum artium tractatione consumeret; ut Muretus ipse, cum libros suos variarum lectionum ei dedicaret, publice professus est; addens eam præcipue causam Cardinalem ipsum commovisse, ut aditum sibi ad familiaritatem illius ultro patefaceret, quod ea studia a puero excoluerat; atque eundem etiam affirmasse sæpe, nullum sibi a Mureto genus obsequii præstari posse jucundius, quam si omne tempus poneret in litteris, & litterarum fructum aliquem cum aliis communicaret, quod & ei ornamento, & aliis usui, & sibi oblectationi esse posset. Ita ergo cum viveret Muretus, ut se tanto beneficio gratum exhiberet, opus hoc variarum.

X 3

le-

¹ edit. Brut. pag. 380. lib. 1. ep. 2. Mur.   ² edit. Brut. pag. 391. lib. 1. ep. 6. Muret. Quando vir clariss. Card. Turnonius præcise, & sine ulla exceptione jubet, ut dedam me Hippolyto Estensi Card. Ferrariensi, geram ei morem &c.   ³ edit. Brut. pag. 382.

lectionum ipsi dedicavit. Opus tamen quod emissum tunc est continet tantum libros VIII. editum *Veneriis ex officina Jordani Zileti a. MDLIX.* Hoc discedentem Veneriis reliquisse se apud Sixtum Medicem, scribit Manutius Muretus¹; idque ibi Manutius se reperisse dicit, mirifice illud extollens². Litteris quibus opus dedicat Cardinali Estensi dies adscriptus non est in editis; adscripsit tamen exemplo suo, quod nos habemus, Muretus *Kal. Maji 1559. Ferraria*: itaque Ferrariæ jam erat apud Estensem eo die; imo ibidem jam fuisse Idib. Februarii, Manutii litteræ nostræ demonstrant. His octo lectionum libris accedere alii postea, nimirum a. 1580. a Plantino libri editi sunt universim xv. totidemque rursus ab eodem Plantino anno 1586. atque eodem anno Parisiis *apud Thomam Brumennium.* Andreas Schottus libros alios reliquos iv. edendos curavit, editique sunt anno 1606.³; ita ut omnes sint xix. quot in *lampade Gruteriana*⁴ repræsentantur, & nos in codd. Mureti ipsius mss. habemus; & in Veronensi editione (ubi tamen postremi iv. separatim positi inveniuntur) impressi sunt. Quid autem sibi curatores hujus editionis velint, cum ajunt eos libros expressos ad Parisiensem editionem anni 1531. nemo, opinor, intelligit; nec dici potuisse jam Niceronus⁵, & Freytag⁶ monuerunt. Nos hic tantummodo animadvertimus, omissam in 4. postremis libris interpretationem Græcorum locorum, & in antiquiore editione factam esse VIII. librorum a Nicolao Nathanaelo Cretensi, præmissa lectoribus epistola data Veneriis ix. Cal. Quint. 1559. quæ quidem epistola in reliquis editionibus cum latine redditi sunt alii loci prætermissa est. Atque hic ille est Nathanael, cujus Græcam epistolam ad Muretum in antiquiore editione epistola-

¹ lib. 2. ep. 10.² lib. 3. ep. 17. Manut.³ *Angusta Vindelicorum.*⁴ tom. 2. pag. 807.⁵ *Memoir. tom. 27. pag. 168.*⁶ *Appar. liter.*

tom. 3. pag. 673.

ftolarum hujus habemus ¹, quæ pariter, cur in reliquis præterita fit, equidem ignoro; & digna est, quæ vel ob Mureri laudes in hominem doctum effusas, vel ob Nathanaelis memoriam, vel etiam ob ejusdem elegantiam quamdam legatur.

11. Cum in Hippolyti Cardinalis familiam cooptatus esset Muretus, Romam eum affectatus est, ibique fuisse anno 1560. ex epistolarum inscriptione liquet. Extant etiam inter Mureti orationes, duæ ad Pium IV. Pont. Max. habitæ eodem anno; prima, ut ei collatum Pontificatum gratularetur, nomine Francisci II. Galliarum Regis, cum ob id etiam extra ordinem oratorem misisset Franciscus Joannem Babonem a Burdësia, Episcopi Engolismensis, qui consueti oratoris munere pro eo fungebatur, fratrem; altera eadem de causâ dicta postridie Id. Decembr. nomine Antonii Regis Navarræ: Sunt autem antiquioris editionis ², & Aldinæ ³ IV. & V, recentioris Veronensis, & Cominianæ V. & VI. Primam etiam vidimus separatim editam hoc titulo; *M. Antonii Mureti ad Pium IV. Pont. Max. oratio Francisci II. Galliarum & Scotiarum Regis nomine habita Romæ Postridie Kalend. Maj. anno MDLX* ⁴. Scripsit præterea Muretus orationem pro Alfonso II. Ferrariæ Duce; etsi, ut in titulo ipso adnotatum reperio, non est ab eo habita ⁵. Atque his nimirum annis, & Ferrariensis Cardinalis sui causâ, consecutus tandem est Muretus, quod vehementissime exoptaverat, in Galliam aditus ut pateret. Fatendum est enim, & testes sunt Lambini litteræ ⁶, momordisse ejus animum hanc curam, quam auferre Lambinus curabat, etsi aliquantum negare Muretus videtur ⁷. Cum ergo Pontificis Legatus in

X 4

Gal-

¹ Paris. 1580. pag. 61.

² Venetiis apud Marcum Amadorum Bibliopolum Romanum a. 1571.

³ Venetiis a. 1575. apud Aldum.

⁴ Romæ

apud Antonium Bladum Impressorem Cameralem a. 1560.

⁵ Eß vol. I.

XVII. antiqu. edit., recent. XI.

⁶ In collect. Brun. p. 385.

⁷ ibid.

pag. 388. in particula Græcæ scripta.

Gallias se conferret Cardinalis Estensis, eum in Gallias se-
 ctatus est Muretus: De anno mihi non convenit cum Me-
 nagio¹, & Niceronio². Nam hi ad annum rejiciunt 1562.
 Liquere autem puto, accidisse anno superiore: Et de E-
 stensi quidem Cardinali, vel conventus ille Poissiacus rem
 certam facit: aut enim eidem interfuit³, aut in Galliam
 saltem pervenerat⁴. De Mureto vero testantur monumen-
 ta nostra. Iraque ad Ciceronis Tusculanas editas cum Tur-
 nebi commentario anno 1553. idem scripsit: *M. Antonius Mu-
 retus mihi emi Lutetiae mense Octobri MDLXI*. Mansisse ibi-
 dem consequenti anno, eadem significant: nam in libro Ta-
 citi edito a Gryphio a. 1542. legitur: *Emtus Lutetiae a. 1562.
 mense Jan. assibus 12*. In Asconio Pediano edito Lugduni
 apud Joannem Tornesium a. 1551. *Emtus Lutetiae postridie
 Id. Martii anno 1562*. In Nicolai Leonici Thomæi libro de
 varia historia: *Muretus emi Lutetiae Idibus Maji a. 1562*. In
 Gallicis vero Annalibus Gildes adnotatum est; *Donné à Marc
 Antoine de Muret par Gabriel Buon à Paris 1562*. Sed de hoc
 anno luculentum testimonium extat in Philippicis Cicero-
 nis, quas ex vetustissimo libro emendatas ex Italia Muretus
 attulit in Gallias, & Adriano Turnebo dedicavit litteris
 datis *Lutetiae Idib. Mart. anno MDLXI*.⁵, quas sic exordi-
 tur; *Cum ex Italia octavo post anno in Galliam mihi esse redeun-
 dum viderein &c.* Atque hic fortasse locus in errorem indu-
 xit Menagium, ut ad hunc annum rejiceret Mureti redi-
 tum in Galliam; sive alius in Gulielmi Canteri epistola⁶
 scripta *Francofurti nundinis autumnalibus anni MDLXIV*. in
 qua

¹ tom. 1. pag. 344.   ² l. all. pag. 150.   ³ Non adfuisse initio Hip-
 polytum, narrat Spondanus ad a. 1561. n. 16. Eo intervallo, quod inter
 publicos, & privatos aliquos conventus interfuit, pervenisse Hippolytum
 in Regis aulam Daniel ad h. a. Vide Raynaldum ad a. 1561. n. 93. Pallavi-
 oinum hist. Conc. Trident. lib. 15. cap. 14. quosque hi testes producant.

⁴ V. tom. 1. Delle lettere di Principi Venet. edit. a. 1581. pag. 231.
⁵ extant lib. 3. ep. 18. Muret.   ⁶ ibid. ep. 42.

qua revocat Mureto in mentem consuetudinem suam, & convictum cum Aurato; *Cujus ego*, inquit, *convictu, cum tu annos duos in Galliam venisses, fruebar*. Sed contra illa testimonia, exigui hæc momenti sunt; quæ etiam facile explicantur, si, quod sæpe fit in rationibus ineundis, extrema includantur, aut excludantur: atque ita ab a. 1554. ad 1561. octo anni sunt; ab anno 1562. ad 1564. biennium; nisi mavis Canterum, *venisse* Muretum in Gallias dicere totum id tempus, quo in Gallia fuit. Hoc Gallicæ commorationis tempore epistolas 1v. ¹ habemus scriptas Jacobo Canano Medico; ex quarum prima, afflictum eum novimus ostiduum febris tertiana duplici, & sanguinis missione curatum; secum habuisse præter alios, qui eum juvant, Hieronymum Lippomanum; aliquid illi negotii fuisse in Gallia, in votis tamen habere Italiam: itaque illa scripsit; *Equidem negare non possum, quin tanto desiderio mihi sit Italia, quanto forsasse nemini nostrum*: quod desiderium pariter altera epistola declarat; *O mi Canane, qui tandem finis hujus tam molestæ peregrinationis futurus est? Quando erit, ut ad Eridani, aut, quod malim, ad Tiberis ripam inambulantem concinere possimus illud Euripidis, „Suavis est laborum præteritorum memoria,,! Romanum domicilium tunc desiderasse, & amasse postea multis in locis significavit: atque in Synonymia Geographica Ortelii scripsit manu sua, Catullianos versus æmulatus:*

Me grato complexa sinu tenet aurea Roma,

Roma virum & virtutum omnium amica domus.

Hujus Gallicæ commorationis tempore dedisse operam Bartholomæo Ferro, ut Theologiam disceret, insequenti epistola narrat; *Unum me male habet, ait, Theologi absentia, quem desidero & ut discipulum Magister, & ut Magistrum discipulus; operas enim permutare inter nos caperamus, ut*
ego

1 ibid. ep. 26. 27. 28. & 29.

ego cum Græcis litteras, ipse me Theologiam doceret. Multa in his epistolis de rebus gestis eorum temporum narrat, quæ nil attinet hic asserre.

12. Dicemus nunc de annis 1563. 1564. 1565. & 1566. quos quidem annos ideo conjungimus, quod Romam rediens Muretus omnes eos posuit in uno eodemque munere tradendæ Moralis, ut vocant, Philosophiæ. Quamquam horum primi, idest 1563. partem aliquam vixisse Lutetiæ, testem dabo ipsum Muretum, qui in Synesio Græce edito a Turnebo scripsit: *Emtus Lutetiæ mense Januario a. 1563. & in libro Historiæ Æthiopiciæ Heliodori: Muretus mihi emi Lutetiæ anno MDLXIII.* Sed eodem anno repetivisse Romam, & coepisse publice explicare Ethicos Aristotelis libros, ejusdem libri nostri clamant. Extat enim in collegii hujus Romani Bibliotheca Aristotelis *Ethica ad Nicomachum* ex recensione Petri Victorii edita Florentiæ apud Junctas a. 1560. Huic libro puris insertis foliis explicationem suam Muretus adscripsit, præmissa hujusmodi adnotatiuncula; *Incæpi explicare hos libros Romæ XVI. die mensis Novembr. a. MDLXIII. Pii IV. Pontificis Maximi jussu.* Atque eodem die orationem habuisse, eam quæ nunc ordine VII. numeratur, olim III., ex ejus titulo constat, qui nunc ei præpositus est. Hæc trium illarum, quas diximus Alexio Paganuccio dedicatas, postrema, impressa est anno 1564., subjectumque habet in fine *habita XVI. Kal. Decembr. 1563.* in fronte vero libri, ubi hæ tres orationes indicantur; *Tertia cum ejusdem Pontificis (Pii IV.) jussu Aristotelis libros de moribus publice interpretaturus esset:* quod ipse etiam sub extremum orationis ejus profitetur; uti etiam in sequenti oratione, quam altero muneris sui anno habuit. Qui de *Gymnasio Romano* non multis ab hinc annis scripsit, P. Joseph Carafa, inter Philosophiæ Moralis Doctores numerans Muretum, narrat², eum

do-

docuisse stipendio aureorum centum. Consequentibus annis alias habuit orationes, anno 1564. vii. Id. Novembr. cum venisset ad eam partem, in qua de temperantia agitur: anno 1565. Postrid. Non. Mart. cum interpretaturus esset v. librum; demum anno eodem xvi. Id. Nov. cum ad vi. librum pervenisset. Hoc pariter anno librum v. versum a se latine dedicavit Auditoribus suis præfixa epistola data Kal. Martii. Liber hic, ita uti dixi, latinus ab eo factus, editus est ad calcem voluminis primi orationum in antiquioribus editionibus, idest a. 1571. & 1575. Verum seorsum etiam editum habeo Romæ *apud Antonium Bladum Impressorem Cameralem a. MDLXV.* qui quidem liber, cum manu Mureti ipsius adnotationes emendationesque aliquas contineat, non erit credo injucundum, unam aliquam earum videre, ut quantum accuratus esset in verbis Muretus, possimus æstimare. In epistola Auditoribus suis, cum legeretur de Aristotele & Cicerone: *neque quicquam tam dissimul sit, quam eorum inter se dicendi genus*; Muretus, inducto verbo *dissimul*, substituit *diversum*; in editis nunc ab anno 1571. repositum est *dissimile*. Sed brevis hic Mureti labor (iis præsertim, qui interpretationis alicujus experimentum nullum fecerunt) videri possit, si cum ceteris conferatur; iis dico, quos illustrandis explicandisque illis omnibus decem Ethicorum libris vir doctus impendit. Editi sunt postea hi commentarii Ingolstadii anno 1602.¹ cum aliis quibusdam Mureti Philologicis; narratque is, qui illos edidit, perituros eos fuisse, *nisi illa Andreas Schottus Soc. Jesu Mureti admirator ex sparsis sebediasmatibus, quorum multa ipsius Mureti manu exarata erant, collegisset, thesaurique loco conservasset.* Latuere videlicet virum diligentem thesauri nostri. Nam illa (exceptis dumtaxat pauculis aliquot lacunis) Mureti manu descripta habemus omnia, & Græco Aristoteleo

tex-

¹ Apud Adamum Sartorium.

textui, quem explicabat, inserta, ex quibus multa etiam correctius exhiberi possent, sicui hæc iterum vulgare placeret. Atque hinc nimirum intelligimus, verum id esse, quod postrema harum orationum, quas modo appellavimus, affirmat Muretus Auditoribus suis: *At nos quidem scitis, vix ullum præceptum tradere solitos esse, quin ei illustrandi repetitam ex Græca Romanaque historia exemplorum lucem adhibeamus*; rursusque: *Nos vero ex optimis utriusque linguae Poetis pulcherrima quæque libantes, perpetuè disputationes nostras ejus quasi salis aspersione condimus*. Postremo horum annorum, idest 1566. nova laborum accessio facta est Mureto, cum VI I. Id. Januar. Pontifex Romanus factus esset Pius V., scribendarum scilicet orationum nomine Principum, qui novo Pontifici legationem destinabant. Habuit autem earum unam¹ pro Alfonso II. Duce Ferrariæ, alteram² pro Carolo IX. Rege Galliæ, tertiam (quæ tamen pertinet ad sequentem annum) pro Sigismundo Rege Poloniæ: denique in adversariis Mureti invenimus nos orationem aliam, sive orationis potius fragmentum manu Mureti ipsius scriptum, nomine Pauli Foxii: eratque adscripta nota temporis 13. Aug. hora XI., opinor, quo scribere eam incoeperat: pertinere autem puto ad annum, de quo diximus, 1566. De altera harum orationum, hæc Muretus Sacrato³; *Habui eam nudius tertius* (scribebat verò IV. Id. Octobr. 1566.) *tanta omnium approbatione, quanta mihi nunquam contigerat*. His, quos diximus, annis Romæ diversabatur Muretus: itaque falsa est inscriptio in litteris Errico Memmio⁴ Lutetiæ A. d. XVII I. Cal. Novembr. a. 1564. nec

¹ Est in antiq. edit. XII. in recent. XI I. Vidi & separatim editam hoc titulo: M. Antonii Mureti ad Pium V. Pont. Max. oratio Illustrissimi, & excellentissimi Principis Alfonso II. Ferrariæ Ducis nomine habita Romæ v. Cal. Quinquagesimo anno MDLXVI. Romæ apud Julium Bolanum de Accolis in banchis in via Paulina a. 1566.

² in antiq. edit. XVI. in recent. XX.

³ lib. 4. ep. 15.

⁴ edit. Paris. pag. 98.

nec tamen ita fuit Romæ assiduus, ut pedem nunquam extra Urbis pomeria efferret. Tibur enim subinde divertebat, ubi Ferrariensis Cardinalis magnificentissimam villam extruxerat. Itaque in Terentii Comœdiis a Faerno recognitis adscripsit: *Hunc librum Vincentius Laureus M. Antonio Mureto dono dedit Tibure MDLXV. mense Sept.* Tibure etiam scribit Petro Perpiniano ¹ xvi. Cal. Septembr. 1564. de perfectionibus duabus suis Romam intra paucos dies.

13. Anno 1567. munus docendi Philosophiæ genus illud fructuosissimum, quod ad mores pertinet, Muretus commutavit, tractatione suscepta Juris civilis. Miror, inter ejus Professores Romanos præteritum eum fuisse a Cl. Carafa: etsi alibi Pandectas illum explicasse narravit. Numerant verò Muretum inter egregios Jurisconsultos facultatis hujus peritissimi, laudantque ejus consilium, conatusque in Jurisprudencia cum politioribus artibus, & antiquitatis cognitione concilianda. Unum hic eorum producam Everardum Ottonem, qui producturus Mureti opuscula quædam Juridica post alia quædam Henrici a Suerint, scribit ²: *Proximum locum tenent M. Antonii Mureti hilarioris nominis scripta quotquot edidit Juridica, ut observationum liber singularis, tum commentarius ad Pomponium de Origine juris, necnon ad titulos Pandectarum, de legibus, de jurisdictione, & de officio ejus, cui mandata est jurisdictio. Muretus quidem in Philosophis, Historicis, Oratoribus, & Poetis, qua Græcis, qua Latinis enarrandis vel emendandis totus fuit, ac tum Venetiis, tum Romæ juventutem ad dicendum instituit, nec quisquam nisi hospes in litteris, quam singularis illius viri in fucatis deprehendendis, & genuinis eruendis fuerit sagacitas, ignorat. Non vulgarem tamen operam simul impendit studio Juris civilis, ac Pandectas e superiore loco in Gymnasio Romano, magna Auditorum frequentia, per quadriennium interpretatus est. Neque enim*

¹ lib. 2. ep. 39.

² In Præfat. tom. IV. Thesauri Juris Romani.

enim cum ceteris e trivio Magistrellis in Glossatorum sterquiliniis habitare pulchrum ducebat, sed novo prorsus, atque ad eam diem ibi inaudito more, ad ipsos naturæ, & civilis prudentiæ fontes adiit, unde omnia juris principia ducuntur; tunc quoque omnem veteris Reip. cognitionem, & antiquitatis monumenta cum Latini sermonis elegantia conjunxit: satis certus, cujus civitatis quis neque linguam teneat, neque formam, leges, mores, instituta cognoverit, ejus jus civile non posse ab eo, quamlibet ingeniosus sit, commode explicari. Subjicit deinde in eandem sententiam locum ex ejus epistola ad Odiscalcum¹, & quædam in his ipsis Juridicis operibus notat. Cogitabat vero Muretus edere multo plura. Nam cum æstivis mensibus Tibur secederet, in eo secessu novi semper aliquid edolabat, ut idem scribit Odiscalco: coeperat vero consilium, ea quæ e superiore loco dixerat, idest in Gymnasio Romano explicarat, in publicum emittere, quoniam multos id cupere videbat, ut ipse pariter in dedicatione commentarii ad iv. titulos digestorum significat Idib. Sept. a. 1580. Nihil vero emissum est, quod sciam, præter ea, quæ Otto numeravit, & notas quasdam ad libros iv. Institutionum Justiniani². Cum vero hoc anno Muretus Pandectis interpretari inciperet, habuit orationem³, qua eloquentiam ceterasque disciplinas, nequaquam esse ab Jurisprudentiæ studio sejungendas, contendit. Habitam arbitror (nam diem appositam non invenio) sub finem anni hujus; & Muretum annum sequentem 1568. totum in Pandectis explicandis exegisse. Poenituisset tamen hominem suscepti muneris postea, videtur; voluit enim se illo abdicare. Atque ita consilium suum consiliique causam explicat initio orationis⁴ habitæ Prid Cal. Martii anno 1569.: Nam in hoc publi-

¹ lib. 2. c. 85.   ² Memorat hunc librum Augustinus Fontana P. 1. Bibl. Legal. pag. 703. editum Lugduni a. 1602.   ³ Antiqu. edit. 1111. recent. xv.   ⁴ Antiqu. edit. 12. recent. xvi.

publice docendi munere quinquennium jam cum aliqua hominum approbatione versatus, eo me, ut scitis, superioribus mensibus sponte abdicaveram... jamque totus in eo eram, ut me non languori quidem ac desidiæ dederem, qui semper ignavorum vitam mortemque juxta æstimassẽm, sed ad eas artes mecum recolendas ac celebrandas referrem, quibus usque a puero deditus fui, & ad mandandas litteris cogitationes quasdam meas, quibus efficerem, conarer quidem certe, ut quod mihi otium Hippolyti Cardinalis Ferrariensis, studiorum ac fortunarum mearum patroni, summa liberalitate conceditur, ejus aliquis fructus non ad præsentis modo, & eos qui nunc sunt, sed & nunc ad externos, & olim ad posteros perveniret. Addit postea, admirari se Cardinalium beneficentiam; qui, cum alii ultro publicum illud docendi munus deposcerent, conferre sibi illud voluerint, libueritque ipsis, se alia jam omnia cogitantem, etiam cum aliqua ad vetus honorarium accessione revocare, quam in locum suum aliquem ex iis sufficere, ac substituere, qui id in beneficii loco petebant. Quinquennium, quo publice se docuisse affirmat, repetendum est a xvi. Kal. Decembris a. 1563. quo die cœpit Ethicorum libros explicare. Itaque videtur muneri se abdicasse mense Novembri a 1568. Præter vero eam causam, quam indicavit, celebrandarum recolendarumque earum artium, quibus a puero insueverat, aliam puto fuisse, malevolorum quorundam atque invidorum hominum obtrectationes. Etenim in epistola illa Odiscalco hæc habet: *Nondum audisse te puto, me hic Pandectas publice interpretari, non sine aliqua molestia eorum, qui nollent configi oculos cornicibus, & Quæ juvenes didicere, senes perdenda fateri*; & postea in dedicatione commentarii ad titulos digestorum, ubi restitutam Juris civilis scientiam narravit a doctissimis eruditissimisque viris: *Quorum, inquit, ego vestigia pro virium mearum modulo persequens, totum illud quadriennium, quo libros digestorum in hac*

*bae urbe interpretatus sum, dedi equidem operam, ut quotidie plurima istorum, qui tanti in vulgus fierent, ac fœdissima errata detegerem, & ingeniosorum adolescentium animos ad meliora converterem; effecissemque omnino aliquid, nisi hominum nudari subsellia sua, & cornicum oculos configi dolentium questionibus obstitissent. Ex quo quidem postremo loco habemus (quod alibi etiam idem prodit) quadriennium totum in Jure civili tradendo, explicandisque Pandectis posuisse: quamobrem ab extremo anno 1567. ad extremum 1571. eo munere perfunctus est. Atque hoc intervallo a. 1569. Prid. Non. Novembr. Orationem habuit, cum inciperet interpretari titulum *De Pactis*; explicans rationem ac viam, qua tradenda esset Jurisprudencia: item anno 1571. Postrid. Non. Novembr. cum ad titulum *De Judiciis* pervenisset, de Judicium auctoritate atque officio. Cum vero celebre illud prælium commissum esset, quod nobilissima victoria de Turcarum gente ad Naupactum secuta est, pro qua solemniter modo ritumque gratiæ Deo Romæ actæ sunt; illo pariter anno Idib. Decembr. dixit de hoc argumento Muretus in æde sacra B. Mariæ Capitolina, sive, ut vulgo nuncupant, *de Arca cæli*, tanto concursu hominum, quantum ipse non facile credidisset; ut idem scribit Paulo Sacrato¹. De editione vero ejus orationis, addit in eadem epistola: *Quamvis autem res erat nihili, tamen ita multi quotidie petebant, describendi sibi potestatem fieri, ut satius visum sit, semel quicquid esset librariis permittere: præsertim cum Magistratus Populi Romani judicarent, id ad ipsius Populi dignitatem pertinere. Eadem est Italice versa, & sic etiam typis Romanis² commissa.**

¹ *lib. 2. ep. 12.*   ² *hoc titulo*: Oratione di M. Antonio Mureto dottore e cittadino Romano recitata per ordine del Popolo Romano dopo l' ritorno in Roma de l' Illustrissimo, & Eccellentissimo Sig. Marc' Antonio Colonna da la felicissima vittoria di mare contra Turchi, tradotta di latino in volgare, verſaſque pagina additur; Fu recitata nella Chiesa di s. Maria in Araceli in Campidoglio a li 13. di Decembre 1571. *Edita & ſeparatim Latine eodem titulo Latino.*

missa. Non præteribo hoc loco, quod ad Mureti nominis celebritatem pertinet; amicitia junctum eum fuisse cum Martino Navarro, celeberrimo horum temporum Theologie, Jurisque Pontificii doctore; Itaque in exemplo edito ejus Apologiæ de Redditibus Ecclesiasticis scriptum invenio Mureti manu: *M. Antonii Mureti, dono Auctoris Romæ mense Novembri a 1571.*

14. Anno 1572. Muretum Jus civile non vulgari via, idest barbaro impolitoque genere dicendi, quodque a Philosophis, sive Poetis, sive aliis, præter Jurisconsultos, ornamenta respueret, tradere ingressum, & in opere institutoque pulcherrimo quartum jam annum (ut ejus verbis utar) magna auditorum frequentia, magna animi contentione versantem, Cardinales in medio cursu insistere, aliudque inunus suscipere cogerunt. Ita ipse initio orationis, quam Nonis Novembr. habuit; qui & continuò ista subdit: *Nam cum homo eruditissimus, qui tradendis eloquentiæ præceptis in hac urbe consenuerat, & afflicta valetudine, & ipsa jam ætate otium ac quietem postulante, missionem a vobis honestissimam postulasset, nec ei facile successor idoneus reperiri posse videretur; mihi potissimum mandandam esse ab eo derelictam provinciam, censuistis.* Quis ille fuerit homo eruditissimus, cui nunc Muretus successerit, fateor me nescire: atque hæc dumtaxat legi in Cl. Carafa scribente de Mureto¹: *M. Antonius Muretus Lemovicensis insignis Jurisconsultus, Philosophus, Orator, Poeta, primum docuit in patria, Venetiisque, mox a Card. Hippolyto Essensi Romam vocatus, docuit in scholis Urbis Philosophiam Miralem, tum Pandectas, deique anno 1576. sub Gregorio XIII. Rhetoricam hora vespertina, stipendio aureorum quingentorum, simul cum Camotio, & Correc. Professoribus matutinis, & a. D. 1582. stipendio aureorum septingentorum.* Non credo, hæc omnia convenire posse cum
Cl. Vir. Ep. T. II. Y iis,

iis, quæ sunt a nobis antea constituta : nec tamen dictorum
 pœnitet . Illud de 700. scutorum atque amplius stipendio
 confirmat in funebri oratione Bencius . Nam ubi narravit,
 Muretum a Polonorum Rege Bathoreo cupidissime expeti-
 tum, accersitumque amplissimis præmiis in Poloniam; reten-
 tum vero a Gregorio XIII. tum sua sponte, tum Romano-
 rum Magistratum admonitu : *qui Mureto*, inquit, *ipsi ali-*
quot ante annis ultro detulerant jus Romanæ civitatis ; subdit:
Qua etiam ratione effectum est, ut tantum stipendium decerneret-
tur homini amplissimo, quantum haud scio, an unquam antea
nemini. Sed rem magis expresse, magis etiam luculenter
 Muretus ipse respondens Zamoscio, qui in Poloniam Regis
 sui nomine eum invitaverat, declarat; præter opinionem
 scilicet suam accidisse, ut cum ad iter se accingeret, subi-
 to ostenderit Gregorius Pontifex, e us processionem sibi
 non placere, monendumque curasse, ex Urbe ne disce-
 deret, sibi curæ fore, ut ne in Urbe deteriore conditione
 esset, quam quæ illi in Polonia deferretur : *Quin etiam* (ait
 Muretus) *ad quingentorum aureorum stipendium, quod mihi*
jampridem constitutum erat, statim ducentos adjici jussit, man-
davitque Datario suo, primo quoque tempore quoquomodo effice-
ret, ut aliunde mihi trecenti aurei nummi quotannis penderen-
tur. De civitate Romana, quam Mureto collatam aliquot
 ante annos Bencius dicebat, hoc unum habeo, non solum
 eo anno, quo cum Zamoscio de itinere suo egit (id. an-
 no 1577.) sed anno 1572. quo orationem habuit in funere
 Pii V, civem Romanum in ejus titulo dici; imo anno supe-
 riori 1571. cum S. P. Q. R. *mandatu* in reditu ad Urbem
 M. Antonii Columnæ dixit: quæ fortasse collatæ civitatis
 occasio fuit. Hoc credo dicere voluisse eos, qui in litte-
 ris, quas vulgamus, *Equitem Romanum* appellavere; nisi il-
 lud sit, quod in rationibus suis adnotavit de s. Pauli, ut
 dicitur, *Cavalierato* ab eo empto. Quod de Cardinalibus
 etiam

etiam aiebat Muretus, qui aliud ei munus, aliamque interpretationem tradiderunt; eos nimirum significat, qui Romanæ Academiæ præerant; quosque alibi ¹ *summos viros* appellat, quorum auctoritate atque imperio omnium studia diriguntur: atque ibidem (annus erat 1573.) significat, eos fuisse Cardinales IV. Jo. Moronum sacri Collegii Decanum, Aloysium Cornelium Camerarium, Gulielmum Sirletum, & Franciscum Alciatum; quibus eo anno Gregorius Pontifex Philippum Boncompagnum adjunxerat. Amisit vero columnæ præsidiumque studiorum suorum Muretus anno quem dicebamus 1572. Hippolytum Estensem. In illo variarum suarum lectionum exemplo impresso, quo utebatur, multaque addidit manu sua, post epistolam eorum librorum, nuncupatoriam eidem Cardinali, hæc habet: *Hippolytus Cardinalis Ferrariensis die Martis 2. mensis Decembris anno Domini MDLXXII. excessit e vita paullo ante horam vicesimam. Requiescat in pace. Natus erat, ut sæpe ex ipso audiui, die 25. mensis Augusti anno MDIX. Ego domi ipsius vixi annos quatuordecim ipsos, ab eoque semper acceptus sum lautissime, & liberalissime: ἐλπίδες ἀνθρώπων ἐλαφραί θηαί. Eundem alias sæpius laudaverat; atque idem sere in postremis variarum lectionum libris dixerat ². Cum ergo apud illum*

Y 2

Mure-

¹ *Orat. antiqu. edit. 23. recent. 23.*   ² *lib. 16. cap. 4.* Sæpe mihi observatur ante oculos Hippolytus Card. Ferrariensis; sæpe etiam dormiens cogito; & magna causa est, cur id facere debeam. Primus ille fortunarum mearum, quantulæ illæ tandem eumque sunt, auctor atque inceptor fuit. Quindecim annos, & eo amplius, cum eo familiarissime vixi; cum optimus, & humanissimus Princeps sua mecum gravissimis de rebus consilia sæpenumero communicaret; nonnumquam etiam eodem plane modo, quæ Magistri discipulorum ingenia interrogando experiri solent, meam super eis sententiam exquireret; a se interdum dissentientem æquo animo ferret, errantem amantissime redargueret, multarumque rerum ad vitam pertinentium, pro singulari prudentia, qua præditus erat, admoneret. Præcipue autem cum Tibur secesseramus, ubi ille quotannis æstivos menses transigere solebat, nullus se-

re abi-

Muretus, & in Gallia, & Ferrariæ, & Romæ esset, hinc solemnes illæ litterarum ad Muretum inscriptiones, quales Manutii, Giphanii, aliorumque vulgamus; *nella Corte dell' Illustrissimo Cardinal di Ferrara. Roma.* Parentavit vero Patrono suo Muretus oratione habita in ejus funere 111. Non. Decembr. Tibure, ut ex ipsa oratione liquet: quæ nescio, qua de causa a Bencio in editione aliarum orationum præterita, illis accessit in editione Ingoltadiensi ¹.

15. Non pergam hic singulas ab eo scriptas habitasque orationes recensere: nam longum id foret, easque in editis Mureti operibus, & habendarum causam, necnon tempus earundem, videre quilibet per se facile potest. Dicam id universum; singulis ferme annis, binas eum, aut etiam plures habuisse, vel novis in dies ad illum delatis argumentis, vel exigente id munere prælectionum suarum, interpretandorumque veterum Scriptorum; quo munere, ut Bencius etiam adnotavit, ad annum usque 1584. perfunctus est. Ad primum genus orationum pertinet funebris pro Pio V. quam eo ipso anno editam vidi ², in cujus averfa primæ paginæ facie præter Jo. Francisci epigramma in Muretum, legitur; *Habita est in æde D. Petri in Vaticano v. Id. Maj. 1572.* & in fine orationis; *Pius V. Pont. Max. obiit Kal. Maj. 1572.* Cum vero novus Pontifex factus esset Gregorius XIII. ad eundem habuit orationem pro Rege Galliæ, cum ad novum Pontificem salutandum propriam legationem destinasset, misissetque Nicolaum Rambolleti Caroli Cardinalis fratrem, Præfectum custodiarum suarum. Edita est hæc oratio una cum aliis Oratorum aliorum

re abibat dies, quin per studiorum speciem, aliis omnibus exclusis, horas aliquot una jucundissimis sermonibus consumereimus. *Vide & Mureti carmen inscriptum Tibur.*

¹ Anno 1600. pag. 193. rejecta vero est in vol. 2. orat. 23. recent. edit.

² Patavii apud Robertum Mejetum Pauli F. a. 1572. nunc est vol. 1. xx. item in antiquior.

rum anno 1573. ¹. Alterius generis Muretus habuit multas, easque ad bonarum artium institutiones, & veteres Scriptores intelligendos utilissimas. Atque animadvertendum hoc loco esse duco, bina quotannis fuisse initia prælectionum, Martio mense, ac mense Novembri: atque has postremas auspiciatum post *quadrimestre tempus*, ut idem significat oratione, qua in Sallustium præfatus est ²; & ad III. Taciti librum ³ *solemnem quatuor mensium vacationem* appellat. Reliquos ergo menses prælectionibus assignatos in partes duas dispescere solebat, & singulis spatiis suum Auctorem explicandum assignare, ad quem præfandi aliquid institutum suum servabat. Ita anno 1574. IV. Cal. Martii Platonis librum alterum de Rep. explicare aggressus est ⁴, habita oratione: iterum vero dixit III. Non. Novembris, cum Ciceronis libros de Officiis explanaturus esset ⁵. Aliquando tamen in ejusdem Scriptoris explicatione pergebat; nec omittebat tamen in eundem publice præfari. Ita anno 1576 libros Rhetoricorum Aristotelis habuit in manibus; proposuitque auditoribus suis, atque orationes duas habuit, alteram postridie Non. Mart. ⁶; alteram 7 Non. Novemb. atque his anno sequenti addidit tertiam ⁸ cum librum I. I. auspiciaturus esset. Quamquam, si vere loqui volumus; nescio, an hæc postrema, quam dixi, orationum numero haberi debeat, & meritò recensita cum illis sit in novis editionibus; item ceteræ eodem modo e Mureti commentariis abscisse, atque divulsæ. Non enim aut id voluisse Muretus ipse videtur cum a. 1571. orationes primùm ederet suas ⁹, aut cum reliquis Bencius Mureto mortuo vulgaret.

Y 3

Sed

¹ *Hoc tit.* Orationes pro Regibus & Principibus obedientiam præstantibus ad Gregorium XIII. Pontificem Maximum. Romæ apud Hæredes Antonii Bladii 1573. ² *Vol. 2. antiq. edit. 9. recent. 11.* ³ *orat. 18. Vol. 2.*

⁴ *Vol. 2. orat. 2. antiq. edit. recent. 5.* ⁵ *Ib. 9. vel 6.* ⁶ *Vol. 2. orat. 6. antiq. ed. recent. 8.* ⁷ *Ibid. sequ.* ⁸ *Vol. 2. orat. 11. recent. edit.* ⁹ *Hanc esse editionem primam colliges ex lib. 4. ep. 20.*

Sed qui Mureti opera postea ediderunt, cum plusquam ceteri, fecisse videri vellent, eaque reddere copiosiora, proœmiola quædam, aut partes commentariorum magis eleganter & copiose scriptas, orationum nomine ornarunt. Ita orationem VII. *vol. 2.* e commentariis Mureti¹ expresse-
runt; orationem X. ex iis, quæ ibidem in fine eorum com-
mentariorum habentur: XI. indidem pariter hausērunt²;
XXI. & XXII. ex commentario in *Ethicam Aristotelis*³.
Atque hoc plane modo quantumlibet augere orationum nu-
merum possemus. Quæro enim; quid deest proœmio illi,
quo explicans caput 6. libri I. *Ethicorum* de fortitudine
differit, ut in orationum harum numerum veniat? Quid?
cum in explicatione capitis I. libri I. multa de ratione
philosophandi, ac de voluptatum illecebra eloquenter ele-
gantissimeque interserit: nonne ex his quoque existere una,
aut altera oratio possit? Jam vero in variis ipsis lectionibus
proœmiola ista, & quasi diverticula sunt tam multa, ut ter-
tium quoddam orationum volumen, si quis ea ex illis ab-
scindat, repente sit extitutum. Sed non ferret æquo ani-
mo id, opinor, si viveret, qui ea distincta ab orationibus suis
esse voluit, & cum reliquo corpore partes licet venustio-
res, & quasi coloratiores remanere. Itaque illa si quis ora-
tionum loco haberi velit, quod sint politissime atque ele-
gantissime scripta, & numerosior quam in sermone quoti-
diano, & liquidior fluat oratio: habeat per me licet; a
ceteris tamen orationibus, quæ ad coronam dictæ sunt, se-
juncta atque distincta esse patiatur. Est præterea aliud, quod
in hanc rem moneam, doctus a Mureti libris; orationes
quasdam ita proponi, quasi pars earum aliqua a Mureto scri-
pta, vel etiam dicendo omissa desideretur; ut, quæ
Muretus dixit anno 1573. cum *Platonis libros de optimo*
Reip.

¹ *Comment. ad Rhét. Arist. edit. Ingolstæd. pag. 253.*

² *Ib. pag. 110.*

³ *pag. 35. & 36. ult. tom. ibidem edit.*

Reip. statu, & libros Ciceronis de Finibus suscepit explicandos¹: repræsentatur enim hac nota in fine adjecta; *Reliqua desiderantur*. Thomasius, quem ceteri secuti sunt, hoc de oratione illa iudicium tulit; *Desiderantur hic argumenta reliqua pro sententia eorum, qui questionem Platonis in his libris præcipuam esse de Rep. censens; neque ultra dicendo progressus ipse videtur Muretus*. Cetera enim, quæ proposuerat, rejecit in sequens præmium. Nolim contendere de eo cum erudito illo viro. Hoc tamen affirmare possum; in adversariis Mureti orationem istam ita ut edita est inveniri; atque hæc subjungi: *Sequitur ergo, ut vera sit. Alterum argumentum ex principio Timæi, ubi Socrates ipse summationem & cet. Tertium ex quinto de Legibus, ubi de tribus πολιτείαις*. Itaque illam primam questionem περί δικαίου esse tantum ἑμβασιῖν εἰς τὴν περί τῆς ἀρίστης πολιτείας. Audistis utrorumque argumenta. Nunc quid vere de hac questione dici possit, cognoscite: utrique recte dicunt. Nam σκοπὸς est &c. Reliqua, ut in illo præmio. Sub litura tamen post ea verba; *Audistis utrorumque argumenta, hæc sunt; Quid autem hæc de re statuendum sit, tradam die Sabbati: nam cras quidem, & cet.* Itaque in hanc adducor opinionem, ut existimem (quod ex collatione aliarum orationum mihi quidem planum est,) Muretum promptissimo hominem ingenio atque eloquentia admirabili, ita tunc dixisse, ut ad temporis atque auditorum, qui interessent, adjuncta sibi reservaret statuere; utrum longius ad ea explicanda procederet, an tunc abrumperet orationem, & scholæ infrequentis diei cetera relinqueret. Sunt ejusdem generis aliæ multæ orationes; ut quam a. 1576. præmisit explicationi Aristotelis de arte dicendi. Eam enim, non quod mutila sit, sed quod eam producere, aut abrumpere ad auditorum

¹ Vol. 2. orat. 4. in antiqu. edit. 1.

coronam Muretus reservaret, habemus manu ipsius unum cum commentario in eos Aristotelis libros.

16. De his, aliisque Commentariis, sive Philologicis Mureti operibus uberius hic campus dicendi pateret, nisi longius provecti essemus: multa enim elucubravimus his annis; nec ullum fere veterem Scriptorem induxit in scholam, quem a librariorum mendis non liberaret, vel luculento etiam commentario non ornaret, vel non interpretaretur Latine, si Græce loqueretur. Interpretatus autem est (si completi velimus omnes superioribus etiam annis explicatos) præter librum v. Ethicorum ad Nicomachum, & septimum Topicorum cum Alexandri Aphrodisiensis commentario, de quibus diximus; secundum Rhetoricorum, quem anno 1577. Georgio Gozzio dedicavit¹; post primum etiam, ambosque impressos nuncupavit Id. Februar. a. 1585. Francisco Bencio² epistola, quæ inter familiares Mureti ipsius relata est³: Suscepisse vero se alibi⁴ scribit hunc laborem in gratiam piorum quorumdam & eruditorum hominum e Sodalitate Jesu; qui, inquit, pro auctoritate, qua plurimum apud me valent, egerunt mecum, ut id munus susciperem, quod interpretationem, qua in scholis suis uterentur, reperire se ullam negarent. Quis vero in hoc æque fastidioso ac perdifficili interpretandi opere (quod quale sit nemo, qui experiendo non didicerit, intelligere unquam potest) fuerit Muretus, si quis aveat cognoscere; peritissimum dabo harum rerum æstimatorem Petrum Huersum, qui in libro altero de Interpretatione, qui est de claris Interpretibus, his annumerat Muretum, ac de eo hæc, postquam nominavit Lambinum: Non minus quidem ornatus M.

Auto-

¹ Hoc tit. Aristotelis de Arte dicendi liber secundus M. Antonio Mureto Interprete. Romæ apud Hæredes Antonii Bladii Impressores Camerales. Anno MDLXXVII. in 4. ² Aristotelis Rhetoricorum libri duo M. Antonio Mureto Interprete. Romæ apud Bartholomæum Grassum MDLXXV. ³ lib. 2. ep. 28. ⁴ lib. 4. ep. 73.

*Antonius Muretus, sed religiosus magis, nec castitati minus, quam elegantiae asservit; nec sententiam modo exprimit, sed genus ipsum dicendi, quoad licet, imitatur. Quod si plura in eo genere elaborasset, inter multos Interpretes prope singularis existisset: sed tantum detraxit ex gloria, quantum ex eo studio decerpfit. Editos emendatosque ab eo diximus veteres Scriptores Terentium, Catullum, Tibullum, Propertium, Horatium; idem fecit in Philippicis Ciceronis, in Tacito, & Seneca. Taciti tamen librum dumtaxat secundum ab eo vivo emissum vidi hoc titulo; C. Cornelii Taciti Annalium ab excessu D. Augusti usque ad imperium Galbae liber secundus a M. Antonio Mureto emendatus. Romae ex typographia Vincentii Accoltii 1581. Habemus vero editi libri hujus in Mureti bibliotheca exempla duo, in quorum uno, in vacuis paginis multis huic libro assutis, adnotationes suas ille conscripsit: imo in Taciti primis libris quinque (quot in Germania eruditi homines inventos Leoni X. attulerunt, & Leo Beroaldo Academiae Romanae praeposito¹ recognoscendos edendosque dedit) idem fecit Muretus, ut hujus Scriptoris emendationes adscriberet margini libri, & in sepositis paginis adnotata multa, quae perpetui commentarii loco esse possunt. Edidit hos, Mureto mortuo, Schottus². Meminit commentarii hujus Fabricius³, & Funccius⁴. In Senecae singulari libro *De Providentia* emendando primum*

¹ Ita se ipse vocat, cum Leoni hos libros dedicat; Philippus Beroaldus Junior Academiae Romanae Praepositus; & modum, quo inventi sunt, narrat; Vide Fabricium *Bibl. Lat. tom. 1. lib. 2. cap. 21. Funccium de Immin. Senecae. L. L. pag. 393.* ² Marci Antonii Mureti Presbyteri & Civis Romani commentarii in quinque libros Annalium Cornelii Taciti. Eiusdem in Sallustium notae. Accessit Anonymi sacula Georgio Codino Curopalatae accessit. Omnia nunc primum in lucem promissa A. 1604. Ingolstadtii ex Typographia Adami Sartorii. *In ep. ded. Andreas Schottus Antuerpianus Soc. Jesu Sac.* qui pleraque opera Mureti necdum in lucem edita post excessum Auctoris ex ipsius adversariiis eruit, & ut conservarentur, effudit. ³ *L. all. pag. 471. edit. Hamb. 1721.* ⁴ *L. all.*

mun laboravit Muretus, eumque emisit anno 1575. hac inscriptione; *L. Annæi Senecæ De Providentia liber singularis emendatus a M. Antonio Mureto J. C. ad veteris libri fidem*¹. Exemplum ipsum habemus, quo in explicando usus est, quod præter scholia in eum librum edita, habet adnotationes multas scriptas Mureti manu, & prælectionem quam dixit publice 11. Non. Jun. 1575. (ut ibidem Muretus adnotavit) primæ vacuæ paginæ adscriptam: quod item in ceteris ejus libris, quibus ad explicandum utebatur, videmus. Postremis vitæ suæ annis ad Senecam totum emendandum & explicandum adjecit animum; cui labori est immortalus. Non omitam hoc loco, quo de emendatis restitutisque a Mureto veteribus Scriptoribus agitur; nos illi debere lacunam satis grandem in Athenæo suppletam. Locus Athenæi non integer, sed mutilus, adjecta nota λέγειται reperitur in editione Aldina anni 1514.², in Basileensi Valderi³ &c. Atque in hac postrema, in exemplo quod fuit Mureti, deleta nota illa, scripsit in margine Muretus: *Post vocem διαφιλῆς desiderantur multo plurima, quæ descripti ex... in chartis, quæ sunt ante varias lectiones meas.* Et in exemplo quidem lectionum suarum omnia illa, quæ in Athenæo deerant, descripta habemus. Illa vero edidit in lectionibus suis Canterus⁴; itaque ibidem præfatur: *Postremo hoc libelli hujus loco doctissimum pariter & amænissimum Athenæi Dipnosophistæ ἀποσπασμάτων quoddam collocabimus, eoque lacunam insignem, quæ in hoc Scriptore fol. 334. editionis Germanicæ (Valderi scil.) magno cum omnium dolore hætenus in hæsit, supplebimus: istud autem fragmentum a M. Antonio Mureto, cum nuper ex Italia rediisset in Galliam, primum ad nos devenit, ut erat ab eo ex Vaticana Bibliotheca descriptum.* Hæc, quæ leguntur in editione prima

¹ Romæ apud Josephum de Angelis 1575. 2 pag. 291. 3 pag. 334.
⁴ lib. 3. cap. 11.

ma atque altera Basileensi *novarum lectionum* Canteri¹, nescio cur sint præterita in tertia Antuerpiana², ubi dumtaxat invenitur: *Issud autem fragmentum ex Italiae bibliothecis primian ad nos delatum &c.* Hoc tamen non reticuit³ de Anaxandride in Lectionibus suis loquens Muretus; *cujus bi versus citantur apud Athenæum in illa pulcherrima parte libri xv. quam a me Lutetiæ acceptam Gulielmus Canterus publicavit*: professum idem est Canterus in epistola Mureto⁴ scripta anno 1564. qua & librum lectionum suarum se illi misisse significat, quod nos habemus cum inscriptione manu, ut opinor, Canteri ipsius *doctissimo viro Marco Antonio Mureto Gul. Canterus d. d.* In quam rem addam, verum non videri, quod ex Vaticana bibliotheca illud fragmentum descriptum dixit Canterus. Nam in hoc exemplo dono misso a Cantero *Vaticane* nomen Muretus induxit, substituitque in margine *Cardinalis Farnesii*. Alii libri sunt, in quibus non Veteres modo auctores a libroriorum mendis purgavit, atque integritati suæ restituit, sed commentario in eos scripto explanavit. Nihil necesse est enumerare singulos, cum illos Ingolstadiensis editio repræsentet⁵ (etsi dolent.

¹ Per Joannem Oporinum pag. 127. pag. 243.   ² Ex officina Christophori Plantini a. 1571. pag. 201.   ³ lib. 19. cap. 9.   ⁴ lib. 2. ep. 42. *Mur.* Etsi satis audacter facere videor, vir doctissime, cum te literis meis interpello; quoniam tamen hunc libellum proximis his mensibus edidi, putavi, me non satis ex officio facturum, nisi eum eundem ad te mitterem, rum veniam a te rerum tuarum peterem. Etenim cum id, quo libellus noster est exornatus maxime (Athenæi fragmentum dico) a te primum in manus nostras devenerit, postquam tu cum Aurato nostro communicas, nemini hoc totum quidquid est, mitti debuit, quam tibi. *Fragmentum hoc suo loco restitutum legitur in edit. Lugdunensi 1612. pag. 674. ad 696. &c.* Muretus ubi Canterus a Vaticana ait descriptum Varie. *lincola.*

⁵ M. Ant. Mureti Presbyteri Commentarii in Arist. 2. libros Ethicorum ad Nicomachum, & in Oeconomica. Arist. Topic. libri VII. & in eundem Alexandri Aphrodisiensis commentarii interpretatio. Comment. in 1. & 11. Platonis de Rep. Notæ in Cyropadiam, & ἀράβων Xenophontis. An. 1602. Ingol.

dolendum videatur, nullam ex Italicis exhibere nobis omnes voluisse¹:) Si quem vero omisit, eum cum ceteris Mureti operibus diligenter Niceronus recensuit. Addimus his, quæ nondum lucem vidisse credo, & in codicibus nostris extant, Adnotationes ad I. & II. Politicorum Aristotelis, ad nonnullas epistolarum ad Atticum, ad II. Tusculanam. Has, ceterasque non solum emendatissime, scriptas habemus Mureti manu, sed diem etiam, quo eas elucubravit, aut auditoribus legit, præsignatam. Atque ita initio commentarii in Tusculanam alteram *Postridie Nonas*: orationem, sive proœmium quoddam habuerat (ut in editis etiam legitur) *Non. Nov. 1572.* Commentario libri III. *de Officiis* præfigitur dies III. *Id. April. 1575.* Initio vero commentarii in Aristotelem de Arte dicendi, hunc præposuit titulum: **EN ONOMATI IHCOT KAI THC AΓIAC ΠΑΡΘΕΝΟΥ THC ΘΕΟΤΟΚΟΥ** *capi hæc scribere Kal. Martiis MDLXXVI. Romæ.* Initio commentarii in Sallustium III. *Non. Mart. 1579.* Feliciter: orationem habuerat III. Nonas: itaque diem hic atque alibi, non quo scripserit, sed quo illa dicenda erant in Schola, consignatum puto. Sic initio commentarii epistolarum ad Atticum *Non. Novemb.* Præfatus publice fuerat *Prid. Non. Nov. 1582.* Hoc etiam modo sæpius ibi dies adscribitur, ubi non initium est novi commentarii, sed prælectionem, credo, suam abrumpere coactus est. Nam ad partem Commentarii in librum alterum Platonis de Rep. **τὶς ἐν ἡ παιδεία**, in edit. Ingolstadiensi *pag. 717.* adscripsit *xxII. die Maji 1573. ἑυτυχῶς.* In Commentario verò Taciti identidem *Non.*

Nov.

Ingolstadii excudebat Adam Sartorius. *Alio tomæ Versio & Comment.* in 1. & II. Rhetor. Arist. in 1. Quæst. Tusc. Notæ in tres libros de Offic. in quinque de Finibus, & in Orat. pro Deiotaro. Commentar. in Catilinæ. Cicéron. *Ibid. 1602.* De Tacito, Salustio &c. superius. Alibi alia. Annotationes in Petronii Arbiteri Satyricon Helenopoli 1610. ¹ *Editionis Veronensis non vidi nisi tomos 3. quintæ autem panca ex his continentur.*

Nov. IX. Januarii 1581. III. Id. Febr. Cal. Martii 1582. Feliciter liber IV. Valerent hæc ad cognoscendos prælectionum singularum dies. Utiliora esse arbitror adnotata alia quædam ad libros, sive codd. suos. In Platone Græce edito a Valdero, & adnotationibus suis interspersis scripsit: *Paulus Manutius amicorum meorum in Italia antiquissimus & optimus ad meliorem, ut spero, vitam a Deo vocatus est postridie Nonas Apriles 1574. Romæ.* In libris Aristot. de Rep. a Sepulveda versis: Anno 1574. *Cosmus Medices Magnus Dux Etruriæ obiit Florentiæ XI. Cal. Martii anno ætatis suæ LV.* In lectionibus Canteri: *Gulielmus Canterus obiit XVIIII. die mensis Maj MDLXXV. in Aurora.* In libris Rhetoricorum Arist. Græcis editis a Victorio: Anno 1577. VIII. die mensis Novembris visus est Romæ a me & ab aliis innumerabilibus ingens Cometes, qui ferebatur a meridie in occasum; dicebatur constitutus inter Capricornum & Aquarium, elatus a terra cum maxime 15. gradibus, postea ternos gradus singulis noctibus attollebatur: oriebatur incipiente nocte, occidebat ante horam noctis secundam; cæpit postea multo tardius occidere, sed magis ac magis attollebatur. In Luciano Græce edito ab Aldo: Nicolaus Majoranus Episcopus Melfitanus narravit mihi, Theodorum Gazam interrogatum, quis Scriptor legendus esset Græcam linguam discere incipientibus, respondisse, Lucianum: quis ubi mediocres in ea progressum fecissent, Lucianum: quis ubi jam eam perfecte didicissent, Lucianum. Romæ III. Cal. Febr. MDLXX. Ibidem hi sunt adscripti versus, quibus, credo, rem quæ sibi contigerit, narrat:

*Si verbis morbi possent expelli foras,
Nemo me hodie unus viveret salubrior:
Ita in medicum loquacem atque argutum incidi;
Sed, qui ubi loquendo totum contrivit diem,
Hoc lucrifacio, quæ prius dolebant, dolent,
Quæ non dolebant, aures & caput dolent.*

Itu,

*I tu, & quere mihi medicum nutum, Phania,
Qui nutu aut scripto quid agere debeam imperet,
Non qui loquacitate me enicet sua,
Medicus loquax egroto morbus alter est.*

17. Sed si omnia quæcumque adscribit referre hic voluero, ero infinitus. Itaque pauca tantum, quæ ad Muretum ipsum pertinent, hic referre duco. Et primò cum rationes etiam dati & accepti hic aliquando consignet; videmus, si non copiosus fuit, nequaquam fuisse egentem¹; deinde Geometricis & Arithmeticis delectatum, ex Schemati us colligimus, & Problematibus quibusdam *Dati numeri partes aliquotas invenire* &c. Id ad intelligendum Platonem retulisse videtur. Nam eodem loco: *numerus Platonius 6 de Legibus 5040. & inventis divisoribus, dispositisque in columna quadam, adnotat: Est autem jucundum scitu, quod hi omnes numeri, si multiplicentur assidue præcedens per subsequenter, producant propositum numerum... Remoto igitur primo-numero postremæ lineæ tertii ordinis, propterea quod est idem cum eo de quo queritur; constat, verissimum esse quod ait Plato, hunc numerum habere 58. διαρρυθς. Hanc regulam docuit me eruditissimus & humanissimus P. Christophorus Clavius Pubergenſis e Sodalitate Jesu Romæ IV. Id. Mart. 1578. Πολλὴ αὐτῷ πᾶσι πᾶσι ἐνεργείας χάρις ὅπ' αὐτῆς τῆ ἰστοῦ ἀνταποδίδωθαι.* Sed præ ceteris refer-

¹ Ita ab eo ante commentarium ad librum de Finibus scriptum invenio: Fui fatto Cavaliere di S. Paolo al fin d' Ottobre del 1573: mi costò in tutto 1120. Δ. Ha fruttato il primo anno compresa ogni cosa 171 Δ $\frac{1}{2}$. All' 9. di Dicembre 1574. vendei il mio cavallerato di S. Paolo a Mr. Girolamo Pier Mattel de' .... per mille dugento novanta cinque d. in oro, & comperai un cubiculariato alla Dataria, che mi costò fra la prima compera e la compositione due mila & cento scudi d' oro in oro. Vendei il cubiculariato all' 12. di Dec. 1583. per il prezzo di Δ 2240. d' oro in oro, e di più dieci di moneta: & questo feci per comprar la casa dalli frati di S. Eusebio. Scudicazato &c. Hinc in ep. *Mcisso se* in cubiculariis Apostolicis, & militibus 55. Petri & Pauli esse significat.

referri hic debet, quod in fine commentarii ad libros Cic. de Finibus Muretus adnotavit: V. Cal. Junii MDLXXVI. vovi Deo, me nunquam posthac inter futurum ulli profano spectaculo. Atque hinc nimirum sanctioris illius vitæ repetendum intervallum videtur, quam aliquot ante obitum suum annis capessivisse, Bencius docet: Novem jam sunt anni (ait in funebri oratione anno 1585.) cum sacris est initiatum M. Antonius Muretus, ac Sacerdos factus: ex quo tempore tam sepe, tam religiose, tam sancte fecit rem divinam, ut inter sacrificandum nec lacrymas teneret ipse, & easdem etiam audientibus excuteret. Neceffe vero fuit tacere Bencio, quod ad ipsius laudem pertinebat, eum Mureto ad hoc vitæ genus capessendum adiutorem impulsoremque fuisse. Itaque patris nomine donatur a Mureto, licet esset ætate multo inferior, & sub eo annis VII. litteris operam dedisset. In libris Variarum lectionum suis editionis Plantiniana 1580. scripsit Muretus: M Antonius Muretus Francisco Bencio, quem patrem mihi an filium iustius vocem, constitutere non possum, dono dedi. Expressius vero in epistola, qua illi versionem suam Rhetoricorum Aristotelis dedicavit. Nam ubi quid a se in illum profectum sit, exposuit; idest, quod multos ab hinc annos efflorescentem (ait) ingenii tui vim admiratus, ducem me tibi ad eas artes præbui, in quibus postea Dei ope & industria tua fretus, eos progressus fecisti, ut in te jam pridem & eximia dicendi vis, & minime vulgaris eruditio uno omnium ore celebretur: addit de meritis in se Bencii: At ego, nisi prorsus ingratum haberi me velim, quæ quantaque tibi a me deberi agnoscam necesse est? Tu me primus tanto adolescentior tanto seniore humanam contemnere, & pleno gradu ad Divina properare docuisti; cum in ipso vernantis ætatis flore, posthabitis voluptatibus, ambitione deposita,

reje-

■ In Epicedio . . . . te quando hyemes certo ordine septem
Studii inexpectum discens.

rejeclis aliis omnibus curis, in istam te sanctissimam, & orbi terrarum fructuosissimam hominum Cultui divino mancipatorum Sodalitatem contulisti; cum in suscepto semel consilio tam constanter persististi, neque cessisti illorum vocibus, qui cum in Collegiis vestris educati essent, & illic didicissent istud nescio quid quod jactant litterarum, a quo ipsi Ordine flagitiose desciverant, in eum ne nomen dares abstertere conabantur: in quem tu semel admissus ita vitam instituisti, ut facile declaraveris, non illum cecum quemdam, ut ipsi mentiebantur, ac temerarium impetum, sed divini Numinis instinctum atque afflatum fuisse secutum; & ut ad ea redeam, quæ ad me proprie pertinent, nunquam ex illo consiliis, præceptis, cohortationibus juvare me, & faces ac stimulos animo meo ad pietatem subdere destitisti: merito igitur ita te amo, & ut patrem filius, & ut filium pater; his enim nos, quæ maxima sunt, caritatis vinculis bonitas divina copulavit. Addit J. Nicius Erythræus, ab eo tempore relictis profanis Scriptoribus consuevisse tempus omne impendere in divinarum Litterarum, earumque interpretum lectione. Id facere omnino verabat publicum docendi munus, & Senecæ opera ab eo postea emendata falsum docent. Id tamen interpretor de iis Scriptoribus, ex quibus delectatio potius quædam, quam ad animum bonis moribus informandum, utilitas peti solet. Itaque de se ipse prodit in postremis variarum lectionum libris¹, quos his annis scripsisse puto²: Repuerascere me cogit amor in meos. Itaque qui jampridem & Comædias, & cetera ludicra posueram, ut graviora, & huic ætati convenientiora curarem, nunc ut consulam studiis M. Antonii, qui natura fratris mei filius est, caritate & benevolentia meus, Tentantium amores olim ac delicias meas sumo interdum in manus, ejus-

¹ Lib. 16. cap. 3.   ² lib. 13. cap. 12. Nuper librum Seneca de Providentia interpretatum se esse dicere: illa ergo scribebat post annum 1575. nec a. 1580. cum edita sunt, hos postremos libros consecrat.

ejusque fabulas cum optime spei puerulo, magna cum animi mei voluptate percurro.

18. Locus hic admonet, ut de Mureto hoc juniore aliquid dicam. Nec tamen de ejus anno natali solícite quærendum mihi esse duco: fateor enim constituere me illum non posse, cum patruus ei scribens Idibus Novembr. a. 1580. dicat: *Cum igitur pridie Kal. Januarii, qui dies tibi natalis est, congressurus sis cum Deo propitio ac benevolente in annum ætatis tuæ decimum*¹, quæ verba annum designant 1571. diemque Prid. Cal. Jan. idemque in titulo Græcarum sententiarum, quas illi scripserat eo anno, novennem puerum appellat. At in epitaphio: *Vixit ann. xvi. men. v. obiit Prid. Non. Oct. 1586.*², quæ nos ad annum alium superiorem, mensēque alium ducunt. Cum vero adhuc puer patrem amisisset, statim post ejus obitum a M. Antonio patruo vocatus est Romam, ut in sinu & complexu suo, quemadmodum ad eum postea scripsit³, educaretur. Ut vero moribus informaretur optimis, elucubravit a. 1578. illi librum Muretus hoc titulo: *Institutio puerilis ad M. Antonium fratris F.* quæ edita deinde est, adjectis adnotationibus Antonii Constantini⁴. Biennio post, id. a. 1580. sententias quasdam Græce scriptas eidem misit, ut quod in latina lingua fecerat, idest ut illa imbueretur, idem experiretur in Græca. Primum bene cessisse, iisdem litteris, quibus Græcas has sententias mittit, Muretus testatur: sed dubium esse non potest, idem in altero evenisse, patruj ejusdem testimonio hæc scribentis⁵: *Non fraudabo gloriola sua scito Et eleganti præditum ingenio puerum M. Antonium fratris mei filium; qui bodie jussus a me Xenophontis primum anabaseos conferre cum interpretatione*
Cl. Vir. Ep. To. II. Z Ro-

¹ Ita in edit. Romana 1581. apud Vincentium Accoltum, Ingolstadiensē a. 1600, Cominiana &c. ² Ita in editione orationum Ingolstadii. 1600, Cominiana &c. ³ ep. ante Instit. pueril. ⁴ Vid. edit. 1584. apud Accoltum, Ingolstadiensē 1600. &c. ⁵ lib. xviii. var. lect. cap. 20.

Romuli, cum alia satis multa notavit ab interprete partim omissa, partim negligentius reddita, tum, quod animadversione mihi dignum visum est, cum & insigne sit, neque ab optimo typographo, qui tamen in notandis Romuli erratis satis aliqui diligens fuit, animadversum &c. Quamobrem verum vaticinium fuit cum patru, tum Innocentii Giscaferri in epistola Mureto huic juniore, cum ei sententias Græce a patruo scriptas, & a se Latine factas mitteret: *Utinam*, inquit, *venias aliquando tempus illud, cum ea videamus, quæ patruum de indole tua sæpe vaticinantem audio* . . . „ nam te majoribus ire per altum Auspiciis manifesta fides „. Brevi tamen hæc spes de optimo adolescente merito conceptæ exaruerunt, vix enim annum, & menses paucos patruo superstes fuit, mortuus a. 1586. immatura morte præceptus summa spe, & animi, & ingenii adolescens, ut ait de eo Bencius¹, cui cum patruus moriens commendaverat². Decessisse in Seminario Romano nostro, cum ibidem vixisset menses xvi. ab obitu, opinor, M. Antonii, monumenta, quæ mss. habemus³, testantur, quæ etiam de ejus probitate atque innocentia testimonium dicunt. Et quoniam de versibus fratris filio scriptis diximus, breviter hic de aliis carminibus ab eo elaboratis, & poetica Mureti facultate. Multa versu scripsit Muretus, eaque multiplicis varique argumenti. Nam præter ea, quæ juvenis cum edidisset *Juvenilia* appella-

1 in *epist. dedic. vol. 2. orat.* 2 in *epist. dedic. Seneca.* 3 In his hæc scripta invenimus: Morti in quest' anno (1586.) li 6. Ottobre M. Antonio Mureto. Questo giovane venne di Francia in Roma, e stette in casa di suo Zio, che mandò il Nipote alle nostre scuole, e volle, che nel Collegio frequentasse le Congregazioni. Morto il Zio, il Nipote per tenerli più custodito volle entrare nel Seminario Romano per Convittore. Vi visse 16. mesi, e vi si portò con somma lode di pietà e di prudenza. Sorpreso da grave malattia morì avendo prima fatto testamento. Lasciava molte migliaia di scudi, acciò si ponessero a censo; e i fructi in perpetuo servissero a Zinelle povere Francesi esistenti in Roma, che volessero monacarsi nel Monastero di S. Susanna.

pellavit, ætate grandior librum vulgavit Hymnorum sacrorum, quos in ipso libri titulo testatur, se elucubrasse jussu Ducis Mantuæ¹: addit quædam amicis scripta, Amatoria etiam nonnulla. Facta est altera Carminum editio a. 1581.² (priorem enim Aldus curavit anno 1575.) in qua Carminum ordo immutatus, additi etiam Hymni nonnulli, ut *commune unius Confessoris Pontificis, commune unius Virginis, in festo ss. Angelorum &c.* Præterea alia quædam Carmina ad Bencium, & Bencii ad Muretum; Psalmi aliqui versu rediti &c. Cum in his liberiora quædam Mureto ætate maturiori displicerent, ea sunt in exemplo nostro obelo confixa. Itaque in editione Carminum Colonienſi anno 1600., ut Mureti, credo, voluntati (etsi ætatem is suam obierat) fieret satis, omiſſa sunt. Eodem anno cùm Ingolſtadii volumen alterum orationum vulgaretur, novusque epistolarum liber, de vulgandis etiam novis Mureti Carminibus cogitatum est, quæ alteram voluminis illius partem occupat. Atque hinc nimirum in posterioribus editionibus carmina Mureti in libros tribui cœpta, factusque est liber secundus, additis his, quæ hæc editio repræsentabat. Fatendum est tamen, si psalmos duos latino carmine expressos excipias, & carmina *de Cruce, ad B. Virginem templi ad Nives, & de Ecclesia gentium*, nihil inibi inesse, quod prius lucem non viderit: cetera enim omnia ex *Juvenilibus* deprompta sunt; nisi forte distichon in insignia Lucæ Sempronii. Itaque miror, aut adeo tunc in titulo ipso commendata fuisse, aut in Cominiana editione, cum alia quædam ex *Juvenilibus* exciperentur, non esse cum his conjuncta. De ceteris editionibus Cominiana ipsa, Veronenſi, Thomasiانا nihil necesse est dicere, cum priores illæ Thomasiانا exprimant, adeo ut Veronenſis paucula quædam in Cominia-

¹ edit. Aldina a. 1575.² Roma ex officina Georgii Ferrarii.

na addita ¹ (præter excerpta ex Juvenilibus) neglexisse videtur. Recentiores hujusmodi editiones Carminibus Mureti addunt etiam ejus Tragoediam, quæ Julius Cæsar inscribitur. Eandem in Juvenilibus olim excusam, reddidit etiam editio Ingolstadiensis. Itaque verum non est, quod Auct. dissertationis de operibus, & editionibus Mureti putavit, Thomasio eam nos debere. Quod vero iidem Mureti versibus, & Institutioni puerili, Græcisque sententiis Publii Syri Mimos adjunxerunt, secuti sunt Ingolstadiensem editionem, quæ alia aliorum solet operibus Mureti admiscere: admisit enim ejus Philologicis, alterius adnotationes in libellum Curopalatæ *de Officialibus Palatii Constantinopolitani &c.* quod nemo, opinor, probabit. Ceterum Muretus plurima alia versu scripsit: atque aliqua quidem ipse indicavit, ut ² Hexametros Cardinali Turnonio, quos tamen non vidi; alios nos psalmos, hymnos, & varii argumenti carmina ejus habemus; quæ, ne proferamus omnia, impedit summi viri nomen, & existimatio, quam vix sustinere posse videntur. Et de Mureti quidem poetica facultate, mire inter se discrepare video judicia hominum doctorum. Sunt, qui eam ita extollunt, ut negent quicquam fieri posse aut epigrammatis ejus elegantius, & Catullianis propius, ut Scævola Sammarthanus ³; aut Elegiis in Tibullo exprimendo felicius, ut Petrus Petrus ⁴: denique Erythræus de eo affirmat, *Et elegos, Et odas, Et epigrammata, Et hymnos ad veterum poetarum elegantiam scripsisse*; quod & de Mureto judicium esse videtur Hadriani Bailletii ⁵. Contra alii relictum eum ab ardore illo, æstuque animi putant, qui est poetarum proprius, utque Latine scriberet,

¹ tom. 3. pag. 305. Thomasiannum etiam ordinem alicubi commutavit. V. pag. 99. ² lib. 8. var. lect. cap. 1. ³ Elog. lib. 3. ⁴ Observat. epistol. ⁵ Jugem. tom. 4. pag. 3. num. 1333.

ret, angustius, & magis anxie, quam poetæ debent, scripsisse¹. Hæc judiciorum discrepantia, non tam ab hominum, qui de eo judicarunt, quam a carminum ipsorum diversitate orta videtur; quæ, ut ingenue loquar, vix ex eadem vena videntur manare potuisse. De Gallicis ejus carminibus nihil attinet dicere: nonnihil enim in eo quoque genere laboravit, non admodum felici successu, ut Bailletto videtur. Ea Niceronius recensuit. Pœne præterieram *Carmen votivum ad Beatiss. Virginem Dei Matrem, quæ religiosissime colitur in Æde Lauretana* (quod inter ejusdem carmina in editionibus omnibus recensetur) a. 1572. scripsisse, atque edidisse Muretum²: ex quo intelligimus, sacram illam peregrinationem ab eo fuisse susceptam; ait enim:

*O cælo dilecta domus, postesque beati,
Quos ego jampridem tota mihi mente cupitos,
Nunc primum veteris voti reus advena viso.*

Cetera carmina si quis legat, pietatem videbit spirare omnia; ut etiam ante illud tempus, quo sanctius vivendi genus complexum eum fuisse diximus, de ipsius vita honeste atque integre transacta dubitare non possimus.

20. Cum ita ergo Muretus senectuti fieret propior annos natus 59. anno 1584. *Quod jam sibi vivere diceret velle, & perpolire, quæ habebat informata*, ut Bencius³ ait, *afflicta valetudine, & publice docendo fessus*, missionem impetravit. Docuerat vero Romæ, eodem Bencio teste, annos XXI.⁴ ab a. 1563. quo, Gallico itinere absoluto, cum Car-

Z 3

dinali

¹ *Rapin. reflex. sur la Poétique num. 30.* Muret & Vide ont l'imagination trop bornée, & leur idée paroît contrainte par l'attachement trop scrupuleux qu'ils ont à la Latinité. V. & Petit, item Thomassin, & Jo. Checotium in *Præfation. ad Muret.*

² Romæ apud hæredes Antonii Bladii Impressores Camerales a. 1572. In fine carminis 11 l. Kal. Apr. MDLXXII. Est etiam epigramma Jo. Francisci Ferrarii Mureto.

³ in *epist. dedic. Seneca.*

⁴ *Ibid.* Muretus ipse a. 1583. erat. Vol. II. 20, annos ait esse, ex quo publice Roma docet.

dinali Estensi Urbem repetiverat ; universum vero , annos docuissse ferme XL. idem anno 1581. ¹ publice testatus est ; quem numerum etsi tunc aliquanto fuisse arbitror majorem vero (quod *rosundo* , ut ajunt , uti mallet) , superasse tamen postea , omnino videtur . Nec tamen publico illo onere solutus languori se totum aut otio dedit . Eo ipso anno 1584. duas orationes habuit ; alteram Kal. Januarii de mysterio Circumcisionis ² ; alteram IV. Cal. Junii in funere Pauli Foxii Archiepiscopi Tolosani , & Regii Gallorum , apud Pontificem Legati ³ ; cui se multum debere Muretus , quod ejus ingenio atque eloquentia plurimum delectaretur , velletque orationibus ipsius interesse , ssepius testatus est ⁴ . Anno sequenti , qui fuit Mureti vitæ postremus , dixit publice Muretus in æde s. Petri ⁵ , cum mortuo Gregorio XIII. Cardinales , novum Pontificem creaturi , conclave ingrederentur XI. Cal. Maji . Sed majus opus moliebatur Muretus , atque habebat in manibus ; ut Senecam totum emendaret ex antiquis codicibus , uno præsertim multæ ætatis , & fidei , Bibliothecæ Vaticanæ , quem ut deferret domum , eoque commode uteretur , interprete Cardinali Sirleto , jam a Gregorio Pontifice impetraverat : *Vix dum tamen , ut Bencius testatur* ⁶ , *absolveras Naturales Questiones , cum a Deo , inquit Bencius , ut speramus , evocatus ad divina contemplanda , humana deseruit .* Fidem facit , cum antea acta vita laudabiliter ducta , tum mors pie obita . Idem Bencius nar-

¹ Vol. 2. orat. 18.   ² Vol. 2. orat. 1.   ³ Vol. 1. orat. 26. Editum vidi seorsum : M. Antonii Mureti PR. R. oratio in funere Pauli Foxii Archiepiscopi Tolosani Oratoris ad Gregorium XIII. Pont. Max. , & ad Sedem Apostolicam regii , habita Romæ in æde s. Ludovici 17. Kal. Junii MDLXXXIV. Romæ ap. Franciscum Zanetrum 1584.   ⁴ Vol. 2. orat. 18. & 19.   ⁵ Habeo hujus orationis exempla duo diversorum typorum ; primum M. Antonii orationem habita ad Illustrissimos , & Reverendissimos S. R. E. Cardinales ipso die Pasche , cum subrogandi Pontificis causa Conclave inerssuri essent anno 1585. Romæ apud Franciscum Zanetrum 1585. Alterum eodem titulo Patavii apud Paulum Mejectum 1585.   ⁶ in epist. dedic. Senec.

narrat¹, adeo non extimuisse mortem, ut secum sæpe de ea, tamquam de migratione ex uno in alium locum, loqueretur; & cum laboraret molesto morbo, ac difficili pedum, jamjam sibi esse cedendum domo, cujus jam laborent fundamenta, quasi ludibundum dicere consuevisse. Addit ef-fodere sibi pectus memoriam illius diei, antequam obiret tertii, quo, ait, cum esset sacrosanctum Christi corpus Christiano more suscepturus, omnibus qui ad convenerant præsentibus atque audientibus, longo exordio supplex veniam a familiaribus petiit, atque ut sibi ignoscerent postulavit; quod eo fecit animi sensu ac dolore, ut ex illo numero, qui a lacrimis temperaret, invenires neminem. Post quem diem toto eo tempore, quo potuit loqui, in magnis totius corporis doloribus illas modo voces interruptis suspiriis, o Jesu, o Deus, moribundus iterabat. Vita functus est Muretus Prid. Non. Jun. Altero die, idest ipsis nonis, elatus est, laudatusque funebri oratione a Francisco Bencio coram Cardinalibus Nicolao de Pelleve Senonensi, qui testamenti curator a Mureto fuerat nominatus, & Carolo a Lotharingia de Vaudemont. Idem in æde s. Trinitatis, quam vulgo nunc de Montibus appellamus, ad aram maximam est sepultus, posita inscriptione, quam sibi vivens scripserat, quæ, ut ait Erythræus, nihil veterum superstitionum, ut sit plerumque, oleat, sed quæ pium, & Christianum ejus animum in primis ostendat². Effigies etiam oris ejus afficta atque ære incisa, unde chartis exprimeretur. Unam habeo, ubi præter distichon, quod vulgo effigies ejus habent, est etiam epigramma, quod alii Bencio, alii Roscio tribuunt. Verum, ut ibi dicitur,

Z 4

ve-

¹ in orat. funeb.   ² M. Antonius Muretus Lemovix. ad Dei misericordiam obtinendam. piorum precibus adjuvari cupiens. corpus suum post mortem hoc loco sepeliri jussit. adtributis mille scutatis hujus. Monasterii fodalibus impostoque onere. perpetui anniversarii. Nicolaus de Pelleve Card. Senonens. Testam. execut. poni mand. Vixit ann. lxx. mens. xi. obiit Prid. Non.

verior imago est ejus, quam scripti libri operaque viri docti nobis exhibuerunt; in quibus nemo non elegantiam, non sponte fluentem orationem, blandeque & sine furo accinentem auribus admiratur. Quod quidem eò est etiam mirandum magis, quod, ut Bencius, qui septem eum annos audiit, & familiarissime cum illo vixit, testatur: *Nihil unquam bis scribebat Muretus, cum tam multa scribebat; vix adeo bis legebat id ipsum quod scripserat; raro interpolabat; non sepe mutabat aliquid, aut emendabat, rarius demebat, delebat: ita cum uno quasi tenore fluere omnia, nihil nisi aptum & accommodatum ad manum mentemque veniebat.* Faciunt hujusce rei fidem codices nostri. Cum enim pleraque ejus contineant, orationes, prælectiones, in Latinos Græcosque Auctores commentarios; ea ferme nullas lituras habent; etsi adversariis scripta & dispersa huc illuc, & in librorum editorum primis puris paginis adnotata, ut appareat, tunc primum de iis scribendis cogitasse. Verum optimorum auctorum diligenti lectione, & tractatione assidua totum ingenium erat, ut non pervestigare tunc cum scriberet, atque unde unde extrudere res ac sententias deberet. Non ergo mirandum, tam multa aut tam varia scribere potuisse. Senecæ opera ex schedis ejus Bencius edidit, dedicavitque Cardinali Matthæo Contarello, ex mortui voluntate. Favebat enim Contarellus cum maxime Mureto; eique vicissim addictissimus erat Muretus, positis etiam domi suæ, ait idem Bencius, *quam emerat honestissimam, geminis Cardinalis illius insignibus.*

21. Di-

Non. Jun. MDCLXXXV. *Postremam hanc notationem temporis adjectam possem nemo non intelligit. Subjungitur ibidem epitaphium fratris filio: M. A. Mureto magni hujus Mureti, fratris filio ætate quidem & nominis celebrit. minori spe autem & expectatione prope pass. immatura morte præcepto. Ludovicus Rualdus Lemovix & M. Ant. Lanfiancus Vcron. ejus testamento ad pias causas facti. scripti executores posu. Vixit ann. xvi. men. v. obiit Frid. Oct. Non. MDCLXXXVI.*

21. Distulimus ad hunc locum de epistolis dicere, vel quas Muretus scripsit, vel quæ ad eum ab aliis missæ sunt, quodd in his recensendis præcipua pars operis hujus nostri versaretur. Epistolas Mureti aliquas, Lambino nimirum scriptas, ediderat inter epistolas clarorum virorum Jo. Michael Brutus a. 1561. Deinde has ipsas cum Lambini, & Regii Epistolis editas vidimus Parisiis a. 1579. additis epistolis nuncupatoriis sive præfationibus Mureti in Juvenilia, in primum volumen orationum, in varias lectiones, Terentium, Horatium, Catullum, Tibullum, Propertium, Philippias Ciceronis. Anno insequenti 1580. ibidem editæ sunt seorsum Mureti epistolæ hoc titulo: *M. Antonii Mureti J. C. ac civis Romani epistolæ. Parisiis apud Michaellem Clopejau a. 1580.* Sunt autem illæ, quæ in recentioribus editionibus operum Mureti (Veronensem dico, & Patavinam Cominii) conjectæ sunt in librum 11. A. 1600. Coloniae Agrippinæ cum Mureti hymnis sunt quoque ejusdem epistolæ editæ, primumque distributæ in libros duos, quorum primus ferme continet easdem, quas Parisiensis editio, adjectis tantummodo quatuor: Alter præfationes sive nuncupatorias epistolas jam simul collectas in Parisiensi editione complectitur: itaque illudere voluisse videntur lectoribus, sive allicere bonos emptores, cum in libri fronte posuerunt; *editio ultima ab Auctore emendata, & integro epistolarum, præfationumque libro jam recens adaucta.* Fatendum tamen est, nonnullas accessisse epistolas, quæ in Parisiensi non erant, & præfationes in v. Ethicorum Aristotelis, in Catilinaras omnes, & in titulos primos Pandectarum: licet contra omissæ sint præfationes in Terentium, & Horatium. Eodem anno 1600. Ingolstadtii apud Adamum Sartorium editum est orationum volumen alterum, adjecto, ut in fronte libri dicitur, *novo epistolarum libro*, M. Velfero magnam partem eas suppeditante. Sunt autem epistolæ illæ, quæ deinde in edit. Veronensi,

nensi, & Cominiana librum iv. composuerunt. Solum in his additur ultima Gozzio, quæ est nuncupatoria libri alterius Aristotelis de Rhetorica. Sunt tamen in recentioribus his editionibus libri hujus quarti, atque in libro Ingolstadiensi epistolæ numero xcii. nam in Ingolstadiensi turpiter erratum est bis posita epistola eadem Bencio *num.* 90. & 91. Hos libros epistolarum tres complexus est Thomasius in editione sua, omissa tamen ultima Plantino, quod ea jam erat *num.* 79. posita, additisque duabus Fremioto, & Gozzio, quæ erant nuncupatoriæ quorundam librorum, atque alia insuper appendice ex litteris Sacraei. Atque hæcenus belle ordo procedere videbatur; cum prima etiam omnium esset epistola Nicotio, atque hujus responsio, quibus epistolis de ipsis Mureti litteris agebatur. In Veronensi & Comin. editione, ut auctior hæc epistolarum collectio prodiret, visum est ex Bruti collectione excerpere, quæ ultro citroque missitaverant inter se Muretus, & Lambinus; non profecto incommode, nisi ordinem conturbassent. Nam cum has ceteris præmiserint, quasi commendare operam suam nova hac adjectione vellent, sive temporum rationem habentes; & librum ex his primum effecerint; incogitanter postea, quasi vetus ordo retentus librorum esset, sic epistolas, sicubi opus erat, nominarunt. Sic ad *ep.* 10. *libri* 11. epistola 8. *libri* 1. allegatur, quæ est 11., ad *ep.* 98. *libri* 11. citatur *epist.* 73. *libri* 11. quæ est 14., ad *epist.* 45. *libri* 11. epistola 5. *libri* 11. quæ est 11. &c. uti etiam *tomo* 1. ad orationem pro Carolo IX. Rege Galliarum *liber* 11. epistolarum ponitur, qui nominandus erat 14. Nos hic Mureti aliquas, quas lucem plerasque primo videre arbitramur, edituri sumus, multas vero, ut diximus, ad Muretum, eorum qui vel Mureti ipsius præconio, vel nominis sui celebritate commendati sunt. Extulimus vero ex Mureti Bibliotheca, quam toties diximus ad nos pervenisse. Ne integra tamen pervenerit, multum

tum vereor. Instruissimam enim habuisse constat, quam laudatam a viris eruditissimis invenimus, atque in indice ante Gratiani Decretum in Jure Canonico Romæ Gregorio XIII. Pontifice emendato. Ceterum harum epistolarum, quæ unius Auctoris sunt, eas conjungimus; ut cum de iisdem rebus ferme agant, facilius intelligi possint; in aliis temporis, quo scriptæ sunt, rationem habendam, & ordinem retinendum nobis esse arbitramur. Nil attinet de earum pretio, & elegantia differamus, proferamusque de illis hominum eruditissimorum judicia. Temperare tamen mihi non possum, quin externi hominis, atque alieni prorsus a nobis, idest Danielis Georgii Morhofii de his verba recitem¹. Is ubi de Manutii, & Dunelli epistolis dixit, subjungit: *Mureti epistolæ plus vigoris, & spiritus habere videntur: neque enim sollicita adeo imitatione scriptæ apparent, ut Manutianæ, quæ deicere quodammodo, & suppressere animum videntur.* Cum enim in formulas, & phrasès intenti sumus (in his scilicet mire facundus Manutius est, atque ex earum variatione continua, prima, ut ipse fatetur, eloquentiæ fundamenta jecit) minor cura est, unde efflorescere sua sponte nativa quædam, & argumento magis conveniens facundia solet. Multa in Mureti epistolis occurrunt ad rem litterariam pertinentia. De Mureto Erythræus, ut ipse peritissimus artifex, vere judicat. „Quis nostra ætate sermonis genere usus est adeo gravitatis doctrinæ prudentiæque referto, & in quo præterea omnes verborum, omnes sententiarum illigentur lepores, præter hunc? Quis magis latine, pure, dilucide, suaviterque locutus est unquam; & quod refert, qui oris pressu, & suavitate appellandarum litterarum se magis bujus civem urbis, non peregrinum significaret? Scaliger in excerptis laudat, ut numeri ac periodorum singularem artificem. Hæc Morhofius; quem

¹ in Polyhist. lib. 1. cap. 23.

quem ideo etiam afferre placuit, quod inter testes eloquentiæ Mureti, qui ante ejus opera producti sunt, locum non invenit. Iisdem vero addi possunt Beyerlinck *in Chron. Capacius in Eleg. &c.* & ex recens editis Pogianus *vol.2. epist. pag.188.*

EPISTOLÆ
MURETI ET AD MURETUM
CLAR. VIOR.

I. M. Ant. Muretus Alexandro Ripario suo S.D.¹

ERGO ut facis, mi Alexander, amare litteras, eis te oblectare, in eis omnia & seria & joca tua collocare: non magnus labor magno tibi olim honori futurus est. Ista via, quam tu nunc ingrederis, mul- ti humili & obscuro loco orti ad amplissimas di- gnitates pervenerunt. Atque etiamsi nulla ejusmo- di præmia litteris proposita essent, ipsa tamen do- ctrina amanda est per se; neque quidquam in ho- mine ingenuo turpius est ignorance earum re- rum, quarum scientia sine litteris comparari non potest. Voluptas, quæ e rebus turpibus capitur, celeriter transit, dolorem autem in animo diutur- num

1 Juvenem hunc eloquentiæ studiosum, præceptore Mureto, ex his litte- ris constat. In editis libro II. (editione Cominiana utimur) epistolæ ad Riparium exhibentur octo a 58. ad 65. Illæ omnes, postrema excepta, inerant in libello nostro descriptæ: quod nimirum solæ illæ septem Tibure erant mis- sæ. Atque has Tibure scriptas jubet *epist. 4. nostra* Riparium Muretus in li- bellum conferre, quem esse ipsum hunc nostrum, ex eo conjicio, quod ali- cubi emendatio appareat Mureti ipsius manu. Sunt vero præter illas septem, sex hæc indidem missæ, quæ sequuntur in eo libello, & nunc primum, ut ar- bitror, proferuntur in lucem. Poteramus etiam, quæ editæ sunt, ex mss. eod- em emendare, & mutare aliquibus in locis: sed quod parvi momenti res esse viderentur, id facere omisimus, præterquam in hac prima, quod satis magna ejus pars alieciis videbatur. In his, exceptis duabus, inscriptio nulla erat. Nului eam ponere de meo: malo enim in istis plus quam oporteat religiosus, quam nimirum sapiens & parum prudens videri: quod & plerumque, idest nisi ubi manifesta erant errata, in *orthographia* mihi met imperavi.

num relinquit : at labor in rebus honestis collocatus ipse quidem effugit , memoriam autem sui in animo relinquit plenam honestissimæ & solidissimæ voluptatis : Hoc cogita , & vale . Postridie Id. Jul. Tibure MDLXX.

Saluta mihi diligenter parentes tuos , tum etiam alterum patrem tuum : ita enim præceptorem merito vocaverim ; qui quod in te formando præcipuam quandam curam adhibet , idque , ut arbitror , mea commendatione adductus , adfirmato ei , nihil ipsum mihi facere posse gratius ; neque , si se ulla unquam obtulerit occasio , non commissurum , ut in hominem ingratum hoc suum beneficium contulisse videatur .

II.

Muretus Alexandro Ripario suo S. D.

NOli afflictere te , mi Alexander ; ego te non deferam . Si alii & te & commendationes meas negligent , efficiam , ut eorum opera nihil indigeas . Tu modo habe animum bonum , morem gere parentibus tuis , & cave diligenter , ne quid admittas , cur illi tibi merito irasci possint . Hoc si tu præstabis , noli dubitare , ego tibi præstabo cetera . Spes est nos brevi istic fore . Conservato mihi illam pristinam hilaritatem tuam , & alacriter incumbere in studia . Nil formidandum Teucro duce & auspice Teucro . Vale Tibure v. Id. Oct. MDLXX.

III. Lit-

III.

Litteræ tuæ posteriores quæque meliores. De ratione autem studiorum tuorum velim aliquid ad me scribas; quantum legas quotidie; num quid excerpas ex iis Scriptoribus, quos legis; num quid e latino sermone in vulgarem convertas, aut contra: Terentium, & Cyri pædiam noli intermittere: Cæsaris commentarios velim etiam legere incipias, ne pecunia illa tibi perierit. Confide, mi Alexander, & quemadmodum te mihi facturum polliceris, effice ut re ipsa ostendas ac patefacias, te incensum esse amore litterarum. Omnia tibi affatim suppetent, si diligentia non deerit: in ea sunt omnia. Isocratis Junioris¹ dictum est *εἰς ἃς φιλομαθῆς, ἔσῃ πολυμαθῆς*. Hoc tu tibi quasi ex oraculo dictum puta. Vale Tibure III. Id. Jul. MDLXX.

IV.

Binas litteras tuas una cum his accipies, alteras latino, alteras eo quo vulgo utimur sermone scriptas. In latinis nihil habui quod emendarem; quæ res mihi summæ voluptati fuit. Quare & tuas & meas omnes eodem in libro describito. Erit tibi olim jucundum considerare progressus tuos: Alexander mi, vale, & perge ea qua coepisti diligentia in studiis versari. Nihil facere aut mihi jucundius aut tibi utilius potes. Tibure Idibus Julii MDLXX.
V. Re-

¹ V. ejusdem Mureti var. le& lib. 1. cap. 1.

Remitto ad te omnes propemodum litteras, quas a te accepi, leviter a me emendatas. Vide, obsecro te, ut posthac & sæpius & diligentius scribas. Vix enim credas, quantæ mihi molestiæ sint pueriles quidam errores, in quos incidere te frequenter video. Sicubi in generibus loquendi paulo minus usitatis, paulove obscurioribus laberis, non offendor. At cum ita erras, ut adhuc prima Grammaticorum præcepta ignorare videaris, indignor. Ac scis ipse, quam sæpe tibi ob eam causam iratus fuerim: quare te majorem in scribendo diligentiam adhibere par esset. Neque vero raritatem litterarum tuarum excusare ullo modo potes. Nam quæ tandem esse possunt tua ista negotia? Magis vereor, ne te voluptates abstrahant & a scribendo & a legendo: quibus tu si te dederis, actum est. Non equidem interdico tibi omni genere voluptatum; non sum usque eo inhumanus. Sed illæ & honestæ sint, & adhibeatur modus. Crede hoc mihi: veræ & solidæ voluptates nulla re magis quam contemptu inanum comparantur. Saluta parentes tuos verbis meis. Vale. Tibure xvi. Kal. Sept. MDLXX.

Nihil adhuc audio de litteris Græcis, num eis imbuï coeperis. Ea res mihi maximæ curæ est. Da operam modis omnibus ne diutius trahatur¹. Mora omnis mihi molestissima futura est. VI.

¹ Paucula verba quæ sequuntur critea sunt Mureti manu, & deleta ista; Hoc mihi gratius, tibi utilius facere nihil potes. Quamobrem emendatio esse videtur Mureti ipsius recognoscentis litteras suas.

VI.

Nunc demum videris mihi rediisse ad veterem illam in scribendo diligentiam tuam, de qua superioribus diebus tantum detractum esse, non satis æquo, ne quid te celem, animo ferebam. Perge igitur, ut coepisti, quam potes & sæpissime & accuratissime scribere. Nam ea res & mihi voluptati & tibi utilitati summæ futura est. Versus vero tui satis bonam spem mihi adferunt: insunt omnino errores quidam; sed eos emendabimus cum una erimus.

VII.

M. Antonius Muretus Herculi Ciofano suo ¹.

ET litteræ tuæ sero admodum ad me perferuntur; & ex meis ad te quasdam intercipi video. Egi jam tibi gratias de libris, quos ad me misisti, e quibus maximo usui erit Priscianus. Ceteri tamen ipsi quoque usum aliquem præbent, præcipue Statius. Obsecro te, si quid de Gellio confici poterit, ut curæ habeas. Etiam cum Jo: Baptista Stampa agito, si quid mihi opus adferre possit. Nam, & ipsius instituto consentaneum est beneficiis adficere quam plurimis; & ego, si nihil aliud, certe eos omnes, a quibus aliquid accepero,

Cl. Vir. Ep. T. II.

A a orna-

¹ Harum quoque Epistolarum Ciofano, quæ in codd. nostris erant, quinque jam erant prolatae in lucem. Sex nos adjungimus, in quibus eundem ad elequentiam & eruditionem informat. In his cum plurima sunt notabilia, tum illa occurrunt præclarissima, & in juvenum animos altius demittenda sententia: *Quam potes plurima atque optima attentissime lege: hac una est ad eruditionem via*. De Ciofano Leonardus Nicodemus in *addit. ad Biblioth. Neapoli*, Topp. (erat enim Salmonensis) Baillet to. 2. p. 2. *Juven. n. 404*.

ornabo. Dolet mihi, quod eum, qui mihi postremas a te litteras attulit, quem tu ut disertum doctrinæ nobis a Deo traditæ explicatorem, & præclare apud vos eo munere functum mihi magno opere commendaras, videre nondum potui. Id eo accidit, quod cum ille a te mihi litteras & librum attulit, domi non eram: mei autem ita stupidi fuerunt, ut ne nomen quidem ipsius quæsierint; operam tamen dabo ut eum conveniam. De tuo nomine quod me consulis, fieri vix potest, ut ejus altera pars Græca, altera Latina sit. Et certe cum illud verum est, omnia nomina *ἑῶν* *ἑστῶν*, & *ἑ φῶτες*, tum præcipue in familiarum nominibus vere hoc dici potest. Græcam litteram nullam ei censeo admisceas. De origine, si quid mihi in mentem venient, faciam te certior. Mi Ciofane optime & suavissime, etiam atque etiam vale. Romæ IV. Id. Mai. MDLXIX.

VIII.

M. Antonius Muretus Herculi Ciofano suo S. D.

VElim mihi credas, quod tamdiu meis litteris carueris, tibi non molestius esse, quam mihi. Sed & multas e tuis ad me perlatas non esse, ex iis quæ perlatae sunt intelligo; & qui paucas illas attulerunt, orati a me, ut ne sine meis ad te redirent, cum se id facturos polliciti essent, omnes præter hunc adolescentem, qui postremas hasce attulit, neglectui habuerunt fidem. Tum quod
mihi

mihi longe molestissimum est, Virgilium illum, de quo jam pridem ad me scripsisti, nunquam vidi, neque quædam in Tibullum, quæ te misisse significas. Quare vide cui commiseris: nollem enim periisse illa. Quod de adventu huc tuo scribis, per jucundum mihi est: & ego tibi omnia quæ in me erunt cumulatissime præstabo. De meliore natura apud Ovidium, jam viginti anni sunt¹, cum locus ille ita prorsus a me explicatus est, ut amico illi tuo homini erudito explicandum videri scribis. Neque sane nunc aliter sentio, quam tum sentiebam. Artem memoriæ, quam tenere me putas, non teneo; & ut verum tibi fatear, cum ex eo, de quo scripsi in libris variarum lectionum, discere eam possem, neglexi. Tibi tamen homini adolescenti non propterea negligendum puto. Si quid tecum huc adferes librorum veterum, facies rem mihi gratam, neque ipsi tibi inutilem. Certe enim, si nihil aliud, conferemus eos una, & aliquid in commune discemus. Noli a me petere, ut te amem: ferreus enim sum, nisi id sponte faciam, tam multis a te, & tam jucundis officiis provocatus. Vale. Romæ VII. Id. Novembr. NDLXIX.

¹ Anno ergo 1549. Ovidii hunc locum explanavi.

Muretus Ciofano S. D.

BInas a te litteras accepi, ad quas cur non prius responderim nihil necesse est dicere, tibi præsertim, qui & pigritiam in hoc uno officii genere meam nosti, & occupationes meas. Oratio mea neque edita est, neque edetur in Urbe saltem. Quod enim necesse habueram multa verba facere de ea pace, quæ superioribus diebus in Galliis facta est, ea Pontifex etsi publice dici permisit, divulganda tamen non iudicavit. Lutetiæ tamen & Lugduni sine ulla dubitatione excudetur. Exemplar unum, si ad me plura mittentur, statim tibi curabitur. Interea servi valetudini, & urge studia tua, & facito cum ad nos redibis, ut tibi fructus istius & otii & solitudinis constet. Vale. Romæ IV. Non. Quinctiles MDLXXVI.

X.

Muretus Ciofano S.

Qui litteras ad me tuas adferunt, redituros se, ut a me responsum auferant, pollicentur, neque unquam redeunt. Eo fit, ut & minus frequenter, & sero respondeam. Plantini litteræ, ne quid tibi dissimulem, interpretatione non egent. Ille enim, etsi verecunde ac modeste, satis aperte tamen significat, se tibi operam dare non posse. Aliud igitur agamus censeo. Locus Horatii ita a
me

1 Ad Gregorium XIII. nomine Henrici III.

me emendatus est, ut tu tibi emendandum videri scribis, ante hos viginti annos, idest cum primum scholia in eum poetam edidi. Error autem ille librariorum in litteris aut frustra geminandis, aut cum geminandæ essent, omittendis, ita vulgatus est, & a tam multis notatus, ut nihil necesse sit plura conquirere. Litteras ad Plantinum tuas locis aliquot a me meliores factas ad te remitto. Urge studia; & ne latum quidem unguem a veterum Scriptorum lectione abduci te patitor. Vino qui utuntur vetere Plautus sapientes putat¹; ego eos qui veteribus scriptis. Nam quæ quotidie ab istis scribendi cupidis prodeunt, multo sunt nequiora, quam nummi novi. Cole igitur omni studio antiquitatem, & omnes partes illius diligenter accurateque perlustra. Inutilium ciborum esu corpora, inutilium librorum lectione ingenia corrumpuntur. Vale VII. Kal. Nov. MDLXXVI. Romæ.

XI.

Muretus Ciofano S.

DE Plantini voluntate maneo in sententia. Jussus est, inquis, ab Aria Montano. An putas Montano eam esse vim ut jubeat? Suadebit, hortabitur, credo; jussurum non puto: est enim alienum a modestia ipsius. At significat Plantinus, se veterum Auctorum opera notis eruditorum hominum illustrata libenter editurum; credo. Itaque ipsam Ovidii Metamorphosim, ac notulas etiam

A a 3

quas-

¹ Et Pindarus Olymp. 9. Αἶψα δὲ παλαιὸν μὲν οἶνον, ἔπειτα δ' ἔμμεται τινεῖς-
ρον.

quasdam e libro tuo sumptas non invitus, ut ego quidem arbitror, recudet: librum ipsum tuum non puto ab eo excusum iri. Falli tamen me velim, neque impedio, quo minus eum, si videbitur, urgeas. Cydonitem accepi; deque eo te amo. Sed eum qui litteras cum eo tuas attulit, non vidi. Ovidii locos aliquos in variis lectionibus illustrabo, neque te præteribo. Quæ ad me misisti, una cum his litteris accipies. Vale, & quam potes plurima atque optima attentissime lege. Hæc una est ad eruditionem via. Ex Urbe A. d. VII. Decemb. MLXXVI.

XII.

M. Antonius Muretus Herculi Ciofano suo S. D.

UTut est, a discessu tuo unas tantum a te litteras accepi; ad quas ipsas quid respondeam non reperio: nihil enim continent, nisi commemoracionem quandam minime necessariam jam pridem institutæ inter nos amicitia, & levem quandam conquestionem, quod ad eas litteras non responderim, quas omnino non accepi. Ego te, Ciofane mi, amo ex animo; idque tibi, quoties se offeret occasio, re ipsa declaraturus sum, non in tuis tantum, sed in omnium qui mihi a te commendabuntur negotiis. Hoc amplius præstare nihil possum. Te, quidquid mihi gratum fore intelleges, curaturum, & quod in te erit, perfecturum esse, sat scio. Fac sciam, quoad te hic expectare debeamus. Vale. Romæ. Postridie Non. Sextil. MDLXXVIII.

XIII.

XIII.

M. Antonius Muretus Herculi Ciofano
Sulmonensi suo S. D.

A Ccepi volumen orationum , de quo amo te ut debeo plurimum : eo simul atque usus ero , remittam . Demere partem de solido die apud Horatium sine ulla dubitatione est meridiari , idest ipso meridie horam unam aut alteram dormire : quod qui faciunt , diem quodammodo frangunt ac dividunt , neque eum unum ac solidum & ὁλόκληρον esse patiuntur . Itaque is qui demit partem de solido die , dicitur id facere ; nunc *viridi membra sub arbuto stratus* , nunc *ad aquæ lenæ caput sacra* . Et hoc ipsum Varro alicubi vocat diem dividere . De verbo deducendi , cur eo vim ullam significari putes , non sane video . Cleopatra quidem neque volens , neque invita in triumpho ducta est . Ac non est tamen dubium , neminem volentem *θριαμβευθῆναι* . Nemo enim volens vincitur , aut pœnas dat ei , adversum quem bellum gessit . Versus tui non insuaves sunt : & erit mihi gratum , si te , cum licebit , in hoc quoque genere exerceas . Ama me , & vale . Romæ IV. Id. Martias . MDLXIX.

NEgotium tuum mihi curæ fuit , ut decebat . Sed cum omnes vias tentassem, quibus id quod cupiebas , adsequi posses , cumque super ea re multorum sententias exquisivissem ; reperi te , id quod tibi gratis concedi postulas , ne magna quidem vi pecuniæ numerata obtinere posse . Omnino, Melisse, ἀδυσάτως ἱπᾶς . Fuit olim aliquod tempus cum ista quibusdam tribuebantur : post Concilium Tridentinum nemini concessa sunt , neque spes est concessum iri . Hoc ad te eo serius scribo , quod, nisi re diligenter explorata , scribere nolui ; & clarissimus quoque vir Orator regius mihi , ut diligenter quærerem , mandaverat : cupiebat enim cum Pontifice agere , si spes ulla ostensa esset aliquid effectum iri . Nobis ipsis , hoc est Cubiculariis Apostolicis , militibus SS. Petri & Pauli ea prope omnia quæ tu petis a superioribus Pontificibus concessa erant : sed , ut dixi , post Tridentinum Concilium sublata sunt . Itaque aliud quippiam tibi videndum est , in quo & Oratoris regii , & meam erga te voluntatem liquido perspicere possis . Nunquam enim patiemur quidquam , quod in potestate nostra situm sit , frustra a te desiderari . Manutius hîc est . Cum eo aliquoties de re tua locu-

¹ Melissum hunc puto alias Schedium dictum , poetam hoc sæculo non incelebrem, ut laurea etiam poetarum corona donatus sit annos natus xxv. De eo Teissier tom. 4. pag. 410. Norrichius diss. 4. de Poet. Latin. &c.

locutus sum . Ait se cupere omnia facere : sed χρημάτων ἀπορεῖν , ita ut sumptu suo facere id quod volumus , non queat . Non puto eum fingere : plane enim male a re domestica instructus est . Mi Melisse , vale & ama me . Romæ v. Kal. Julius MDLXXIX.

XV.

M. Antonius Muretus Augustino Angelello S.D. ¹

ET antea te amabam ex amicorum communium sermonibus , & acceptis iis litteris , quas ad me superioribus diebus dedisti , mirifica quædam facta ad priistinam meam erga te voluntatem accessio est . Continebant enim & multas minime obscuras significationes , neque vulgaris doctrinæ & amoris erga me prope singularis . Quare qui libentissime soleam amore complecti eos omnes , quibus in ipsis aliquid est cur amentur , & eos multo etiam libentius , quibus me carum esse sentio ; te , in quem horum utrumque concurrit , nisi mei dissimilis esse velim , vehementer amem necesse est . Accedit illa quoque amoris causa , quod magnam tibi & arctam familiaritatem cum Paulo Manutio fuisse video : quem ego & vivum amavi unice , & mortui memoriam sanctissime , ut debeo , colo . Si quid igitur tibi in mentem veniet , in quo me tua causa aliquid efficere posse arbitreris , facito ut de eo me amice & familiariter admoneas . Nihil enim erit ,

¹ *Enbriquetum* inscriptum alia manu . Huic scribit & Manutius ep. 20. lib. 8.

erit , quod non in gratiam tuam coner , neque ulla in re patiar a te aut operam , aut fidem , aut gratiam meam quantula ea cumque est desiderari . Adolescenti quem mihi commendasti mea omnia prolixè detuli : si qua se ejus adjuvandi offeret occasio , perficiam ut sentiat , tuam commendationem sibi apud me non mediocriter profuisse . Vale . Josephus Castalio , cum quo sæpe de te colloquor , quique mihi & propter mores suavissimos , & propter ingenium omnibus disciplinis excultum carissimus est , te etiam atque etiam salutat . Romæ . Idib. Aprilis . MDLXXVII.

XVI.

*M. Antonius Muretus Philippo
Poelario Brugenſi.*

SI quid tua causa feci , mi Philippe , minus omnino feci , quam aut ego cupiebam , aut tu merebaris . Tu quod mihi vel de discōssu ex ædibus Marii gratias agas , vel ulla alia de re , nihil causæ est . Ego te amare cœpi adductus judicio quod feceram de eruditione , deque moribus tuis . Neque tu opinioni de te meæ defuisti . Non soleo autem facile deferere quos semel complexus sum . Quare cave putes me unquam tibi ulla in re , quæ quidem a me præstari queat , defuturum . De numismatis quæ ad me misisti gratiam habeo , & spero fore ut brevi tempore te remunerer ; idque eo genere , quod tui similibus gratissimum esse consuevit . Cuperem

perem ad te plura scribere : sed nostri occupationes meas . Tu si ad me de toto rerum tuarum statu , quod commodo tuo fiat , quam sæpissime scripseris , rem mihi gratissimam feceris . Vale . Romæ III. Id. Novemb. MDLXXXIII.

XVII.

Andr. Austr. ¹

Illustriss. ac Reverendiss. Domine

V isum est nuper S^mo D. N. Collegium Cardinalium , quod his proximis annis multorum obitu valde imminutum erat , augere atque amplificare cooptandis in illud multis claris ac præstantibus Viris ; inter quos mihi quoque , non tam ullis meritis meis , quam humanitate sua & vetere erga me benevolentia adductus , locum esse voluit . Gavissus sum optimi ac sapientissimi Principis tam honorifico de me judicio : etsi præclare intelligo , quam tenuia & exigua sint in me omnia , quæ ad tantum munus pro dignitate sustinendum requiruntur . Sed parendum est consilio Dei , qui ut sapiens Architectus , etiam vulgaribus lapidibus interdum utitur ad Ecclesiæ suæ substructionem . Nunc cum Illūnæ , ac R^mæ Dominationis tuæ semper deditissimus fuerim , semperque optaverim dari mihi aliquod tempus , cum ei studium atque observantiam meam probare possem , judicavi mihi facien-

¹ Que sequitur epistola in schedis pariter Mureti inventa est , ipse etiam manu scripta , literisque alicubi emendata . Scripta videtur nomine Cardinalis alicuius creaci a. 1589. Cardinali Andrea ab Austria .

ciendum esse, ut primo quoque tempore ad eam de hac honoris mei amplificatione scriberem, meque ac mea omnia semper in ejus potestate fore profiterer. Peto autem ab ipsa, ut me in suis numeret: ac potentia quidem & auctoritate permultis, voluntate & studio erga se nemini unquam concessurum esse sibi plane persuadeat. Bene ac feliciter eam perpetuo valere cupio. Romæ ... Dec. MDLXXXIII.

XVIII.

*M. Antonius Muretus purioris ac politioris
Philosophiæ Studiofis S. D.*¹

Quanta gratia, quantaque laus Dionysio Lambino, homini omnium bonarum artium, scientia instructissimo debeatur, cupio a vobis omnibus mea opera intelligi; qui cum decem Aristotelis de Moribus libros & reconditoris cujusdam doctrinæ, & ejusmodi præceptionum, quarum singularis utilitas ad omnes vitæ partes pertineret ac permaneret, refertos esse cognosceret, quicquid obstare atque officere illorum, qui eos pervolutare cuperent, intelligentiæ videretur, id omne ut removeret ac tolleret, nullum sibi laborem detrectandum putavit: cumque eorum, qui se ad Philosophiæ studia conferunt, alii Græcæ linguæ gnari, Græ-

¹ Quæ sequuntur epistolæ tres editæ olim fuerant, ut superius diximus, sed in epistolis Mureti colligendis præteritæ. Hanc primam nos ex libri editi exemplo, quod Lambinus Mureto dono dederat, & erat manu sive Lambini, sive ejus librarii, ut magis mihi videtur, correctus, emendatiorem aliquanto damus.

Græce scriptos Aristotelis libros manibus terant; alii, quibus ad eam linguam perdiscendam vel tempus, vel magister, vel animus defuit, interpretum operam necessario desiderent; utrisque opem laudquaquam exiguam tulit. Quippe cum Græcorum exemplarium scriptura multis admodum locis, seu librariorum oscitans incuria, seu quævis alia fatalis calamitas depravasset; conquisitis undique quam potuit plurimis perbonis, perque veteribus libris, non paucos, eorum auxilio, locos emendavit; nonnullos etiam acumine ingenii, & naturali quadam *ἁεσχία* felicissime restituit; postremo quoscunque amicorum in his libris insignioris operæ aliquid aliquando posuisse acceperat, eos sibi adjutores ad tam præclari operis perfectionem comparavit. Hoc labore perfunctus animum adjecit ad eosdem libros, omni adhibita diligentia Latine interpretandos. Videbat enim, qui hætenus interpretes extitissent, eorum partim omni orationis ornatu, omni flore neglecto, id modo studentes, ut cujusquemodi verbis Philosophi sententiam exprimerent, horridum quoddam & agreste dicendi sectatos genus: alios satis alioqui concinnos, non inelegantium vocularum structores, dum id agunt unum, ne quod verbum ponant quod non e Cicerone decerperint, sæpe numero longissime ab Aristotelis sententia aberrasse: itaque alteros a multis propter orationis asperitatem non attingi; alteros a doctis & intelligentibus,

tibus, propter sententiarum depravationem repudiari. Harum ipse reprehensionum ut in neutram incideret, magno studio enisus est: ac quantum ego quidem judicare possum, vel omnino, vel ex maxima parte id quod voluit consecutus. Erit autem hic labor utilis & fructuosus non modo rudibus Græcarum litterarum (quamquam iis quidem plurimum) verum etiam eruditis. Non enim parum sæpe contingit, ut quod Græce dictum vel optime intelligimus, id tamen Latine exprimere nequeamus: cui difficultati vix ulla res melius quam accurata & diligens hujus generis librorum lectio medeatur. Jam, cum hæc scriberem, facile perspiciebam animo, tam laudabilibus amicissimi hominis vigiliis duo parata genera reprehensorum fore: unum eorum, quibus Philosophiam polite eleganterque tractari non placet; quique hac comendæ orationis cura detrahi aliquid de illius dignitate opinantur. In quibus illud primum est quod admirer; si ad rerum pulchritudinem verborum quoque splendor accedat, cui tandem id incommodo arbitrentur fore? aut in sordibus & illuvie orationis quam tandem ipsi reperiant dignitatem? Nam Aristoteles profecto ipse, & illius magister Plato, & qui ei successit in schola Theophrastus, & ceteri deinceps, cum plurimum operæ ac studii in rerum per investigatione posuissent; illud quoque studuerunt, ut quæ scientia comprehendissent, ea optimo & ornatissimo dicendi

cendi genere explicarent . Quin hoc liquido affirmare posse videor , multo eos magis sollicitos de retinenda vocabulorum proprietate , quam ullos alios Scriptores fuisse . Id si in Græca lingua factum est , cur in Latina fieri , quantum quidem ipsius inopia fert , non debeat , equidem non video . Nam illud quidem nihil ad hanc rem pertinet , quod ipsi mihi sæpe numero objectum est , cum adversus istos disputarem ; multos superiore ætate egregios , ac præstantes Philosophos sine ullis orationis pigmentis fuisse , multos etiam hodie vivere ; multos contra nostris temporibus exortos esse , qui Philosophiam se exornaturos professi , summam suam rerum philosophicarum inscientiam prodiderunt . Equidem , si alterutrum deferendum sit , multo malim sine orationis nitore cognitionem rerum , quam sine rerum intelligentia volubilitatem linguæ ; neque unquam ita amens sim , ut non aut Divini hominis Thomæ Aquinatis , aut Alberti Magni indiseratam sapientiam , ineruditæ multorum loquacitati infinitis partibus anteponam . Sed si quis hæc utraque conjungere conetur , & iis ipsis , quæ sanctissimi illi & eruditissimi homines horride & inculte , temporum magis quam suo vitio tradiderunt , oratum aliquem adhibere studeat , quis usque eo iniquus futurus est , ut ejus industriam contemnendam potius , quam commendandam putet ? Alterum fortasse genus erit eorum , qui causam nullam fuisse dicent , cur , post Joachimum Perionium , quis-

XIX.

*M. Antonius Muretus S. D.**Alexio Paganuccio¹.*

E Go vero ad eos versus, quos tu ad me amantissime & elegantissime scriptos miseras, statim respondi; neque satis mirari possum, quid factum sit, ut mei ad te perlati non sint. Sed eos quis interceptit, nã ille in re haud magni pretii utrique nostrum insignem injuriam fecit; mihi quod nulla culpa mea, agrestis tibi quidam & inhumanus videri potui, qui ab homine amicissimo tam officiose provocatus, nihil respondiissem; tibi, quod caruisti ea voluptate, quam percepisses ex collatione tuorum cum meis. Etenim mihi crede, tum tu denique tibi placuisses, si legisses mea; ut prope modum gratiam habiturus fuerim illi, qui ea intervertit, nisi multo me mallet malum poetam, quam in conservando hominum tui similium, amicitia parum diligentem videri. Nunc a te peto quæsoque, ut si mihi forte antehac nonnihil ob eam rem succensuisti, non minus te facilem ad deponendam, quam ad accipiendam offensionem præbeas; tibi que persuadeas, tanti a me tuam, & Lucii fratris tui hominis singulari quadam humanitate præditi amicitiam fieri, quanti & vestra utriusque dignitas, & tua erga me merita postulant. Id etsi sperabam me a te non difficulter

Cl. Vir. Ep. T. II.

B b

im

¹ Præposita est orationibus tribus Mureti editis a. 1564.

impetraturum, tamen quia ex Homero didiceram, offensos animos tum verbis, tum muneribus mitigari, judicavi non alienum fore, si ad te munusculum aliquod mitterem. Mitto igitur tres orationes meas¹, duas duorum regum nomine ad Pium IV. P. M. superioribus annis habitas; tertiam haud ita pridem, cum ejusdem optimi ac sanctissimi Pontificis jussu Aristotelis libros de Moribus ad Nicomachum inciperem publice interpretari. Eas tu postquam legeris, cum Vincentio Modio, & cum Jo. Baptista Pigna, non ut dignas quæ ab ipsis legantur, sed ut a me, qui eorum utrumque observo, & ab utroque amor, profectas communicabis. Vale x. Kal. Aprilis. Anno MDLXIII. ex Urbe.

X X.

*M. Antonius Muretus**Hieronymo Ottobono Veneto S. D.*²

Semper maximi feci Senecam, semperque de eo, ut de scriptore non tantum, quod omnes faterentur, sapientissimo, sed etiam, quod fatui negant, disertissimo judicavi. Itaque multum operæ in libris illius posui, eosque sæpe cum cura pervolutavi; neque me quantum eis legendis profecerim, poenitet. Te quoque, ut scis, prædicatione

¹ I. habita fuerat nomine Francisci II. Gallia & Scotia Regis. II. ad eundem Pontificem nomine regis Navarra. III. cum ejusdem Pontificis jussu Aristotelis libros de Moribus publice interpretaturus esset.

² Mittit ad eum Senecæ librum de Providentia.

ne mea primus impuli, ut eum cognoscere cuperes; in quo cum mihi paruisses, sensisti, eum tibi & ad orationis cultum ac copiam, & multo magis ad tranquillitatem animi, & ad despicienda quæcumque immerentibus acerba eveniunt, mirabiliter profuisse. Cum igitur explicare statuisssem, librum ipsius de Providentia, eumque a me diligenter emendatum seorsum a ceteris edi placuisset, ut commodè in manibus haberi posset ab iis, qui me audire tanti putabunt, volui in ipso ejus quasi limine exstare testimonium amoris erga te mei, orti ex tuo erga optimas disciplinas admirabili studio, placidissimis moribus, integritate vitæ etiam optimis temporibus prædicanda. Nunc a te peto, mea quidem causa, ut hoc munusculum libenter accipias: tua vero, ut institutam vivendi rationem constanter persequare; ne si secus evenerit, aut ego, qui nemini adulari soleo, mei dissimilis fuisse, aut tu a te ipso descivisse videaris. Vale. Romæ xv. Kal. Jun. MDLXXV.

XXI.

Al molto honorato M. Marcantonio Mureto ¹.

Mitte ad me tuum Euripidem. Levabo te labore describendi: etiam illud; magis ipse mihi satisfaciam, non quo verear, ne tuos oculos aliquid fugiat; perspicaces valde sunt, novi: sed

B b 2

tu,

¹ Pauli Manutii Epistola est hæc inscriptione. Nil hic de hujusmodi epistolis. Satis enim diximus, cum de Manutio ageremus.

tu, Murete, pro ingenii tui præstantia fortasse quædam contemneres, quæ nos habebimus in deliciis, & amabimus: ut egregia. Mitte igitur, ut & ocio tuo consulas, & facias voluntati meæ fatis; aut si vis ipse, quia tibi tuum ocium ac tua studia præ meo commodo parvi sint, omnino suscipere, dum omnia persequaris, ita prorsus ut litteram non omittas, me lubente facies: non enim dicam, quod pene dixi, habebo gratias, ne tam putide inter nos. Ex ædibus meis IX. Cal. Oct. 1556.¹

Tuus Manutius.

XXII.*

Come fratello.

UT intelligas me tamen non jacere, voglio il vostro parere sopra due luoghi del primo volume delle orationi: il primo nella *Pro Comædo* a c. 45. ove dice; *repromitti vi, si pateret*. Mi nasce opinione, se fosse meglio, *si pareret*, o *si paret*, come anche è da correggere poco di sopra. Il secondo luogo è a c. 128. *non restituebatur*; la negativa non mi piace. Nel libro dell' *Othomano* è una varietà, *vi restituebatur*: ma quella parola *vi* non fornisce di satisfarmi. Aspetto per il primo il vostro giudizio, & il rimanente delle correzioni

¹ Ad hanc spectat inter Manutianas lib. 3. quarta, ejus autographum habemus. Unam tragœdiam duobus ipsis diebus cum assidue scripserim, absolvere non potui &c. tuum Euripidem remitto, unaque meum quem cupio similem esse tui. Dies adscripta vt 11. Kal. Octobr. 1556.

* Al molto eccellente & honorato Marcantonio Mureto. In corte del Reverendissimo Cardinale. Ferrara.

ni dalla carta 81. indietro , sebbene nell' altra lettera vi ho scritto da c. 26. indietro . Se vi bastasse l' animo di compormi una epistoletta Greca al vostro Reverendissimo sopra il Dionisio contra Tucidide , mi fareste , hor che son occupatissimo , gran piacere , con quella materia che vi piace. State sano . Di Venetia a' 3. di Febraro .

Il vostro Manutio .

XXIII. *

Come fratello .

DEl mio caso si saprà l' avvenimento o lunedì prossimo , o sabato . Gli amici mi danno speranza di salute: ma io temo fortemente del contrario . Benchè non voglio però , che questo caso mi affligga , come per avventura si stima . In ogni luogo si vive , e poca robba mi basta , avendo avvezza la mia famiglia alla frugalità . *Amo libertatem , & solitudinem specto , illud animi , hoc valetudinis causa .* Voi consiglio per qualche anno a seguir la Corte ; al che v' invita l' età , la complessione , e sopra tutto la vostra virtù , che vi fa degno di ogni grado ; nè voglio , che la mia fortuna turbi la vostra , anzi la felicità dello stato vostro sarà la medicina & il ristoro del mio . Veggo , che non avete avuto una mia lettera , dove vi dava avviso dell' aver ricevuto le correzioni del Terenzio , e

B b 3

degli

* Al molto eccellente & honorato Marcantonio Mureto mio come fratello . Ferrara .

degli scolii, e vi chiedeva, che volesse farmi una epistoletta Greca per dedicare al vostro Cardinale il Dionisio contra le Historie e Tucidide, il quale in otto dì si è stampato in quarto. Io son hora in pensieri diversi dal comporre. Se potete disporvi a farla di un 30. righe, mi sarà carissimo, e mandatela subito. Fra due dì si darà principio in un tempo al primo e al secondo volume delle orazioni. I Terentii vi si manderanno, e se ne darà què & a chi vorrete, e quanti vorrete. Se io parto, lascierò a Domenico commissione, che ubbidisca a voi come a mè stesso. Dio vi conservi. Di V^a. agli 11. di Febr. 1558.

Il v^a. Manutio.

Sto hora per mia sicurezza in S. Gio: Polo nelle stanze del nostro humanissimo fra Sisto¹: ma presto per mutar luogo anderò da un amico in fino alla fine del giudizio.

XXIV. *

Come fratello.

IO crederò quel che in fin hora non ho creduto, che siano poco simili gli animi nostri, se vi affligete di questo mio accidente, il qual mette così poca alteratione nell'animo mio. E perchè debbo io dolermi, vedendomi già chiamato a Bologna & a Roma, e potendo aver in una solitudine non molto

¹ Est hic Sixtus Medices Ord. Prædicatorum.

* Al molto eccel. M. Marcantonio Mureto mio come fratello. Ferrara.

molto di quà lontana un ocio tranquillissimo , quasi con niuna mia spesa per tutta la mia famiglia ? dove forse mi ridurrò per beneficio della mia complessione, e per servizio de' miei studj, ne' quali, come credo che sappiate, l' avversa mia fortuna non mi ha lasciato dimostrare s' io vaglia poco o molto : nè però sento , che quelli instrumenti , co' quali si acquista il sapere , onde poi nasce la gloria , siano pure in me mancati o indeboliti . Ma niuna resolutione farò senza vostra saputa , nè *sine tuo quidem consilio* . Il soggetto della dedicatione sarà dieci versi in lode dell' historia ; dieci della difficoltà dello scriverla perfettamente , come si conosce dall' esempio di Tucidide , tanto stimato da tutta l' antichità , e tanto ripreso e con vive ragioni da Dionisio ; dieci altri versi dell' osservanza mia verso S. S. Reverendissima , la quale havendo io già honorata con scritti Latini , cerco di honorarla al presente con i Greci : Se cento lingue fossero , e tutte io le sapessi , con tutte vorrei notificare e celebrare il nome suo , e la sua lodevolissima vita , nella quale egli mirò sempre alla virtù, & hora più che mai , godendo un ocio virtuosissimo nella compagnia di uomini dottissimi , tutti da lui con amplissimi premii mantenuti e nodriti , di che riceverà per mercede e frutto la immortalità in questo mondo , e nell' altro la salute eterna . Amen .

O quanto si può dire ! o quanto saprete dir voi ! e credo burlate , chiedendo da me concetti , quasi

fontes sitiant ; ovvero non vi conoscete ; ovvero la modestia vi piace . Ma fra noi *tollatur hec* , e procedasi alla schietta , nè ricusiamo alcun servizio , quando n'è il bisogno , o male , o bene che si faccia . Il verso si correggerà ; nè stamperà l' Accademia cosa che sia al mondo di poca satisfattione : Perchè di queste poesie voglio io haverne la cura , quanto alla scielta . State sano , e rinfrescate alle volte a buon proposito la memoria del Cardinale intorno a' casi miei . Di V^a. a 25. di Febr. 1558.

Il v^o. Manutio .

XXV. *

Come fratello .

PER D. ch' ella è molto buona e molto bella , e tanto , che s' io non v' amassi come fo , mi avrebbe pieno d' invidia . Ma l' esser vinto in tante parti da chi tanto amo , quell' allegrezza mi porge , che riceverei vedendomi superato da Aldo mio figliuolo . *Maeste* , esercitatevi più spesso per non temer di quelli che davano temenza a' Trojani : poichè i Trojani quanto poco vagliano , non che voi , ma io ancora il veggo . *Illa tuarum litterarum pars mihi lacrimas excussit* ; e non credeva certo di amarvi tanto ; che per quella mia sciagura , la quale mi priverà della patria , e di gran parte delle mie facultà , e per la morte di M. Antonio

* Al molto eccellente ed honorato Messer Marcantonio Moreto mio come fratello . Ferrara .

tonio mio fratello , e di 800. Δ. che per la dote di sua moglie mi bisogna hora ritrovare , non ho gittato lagrima , *ac ne gemitum quidem* : e vedendovi partir per Francia con pensiero di rimanervi , mi ho sentito svegliar dalle radici il cuore , e sonomi corse in un tratto copiosissime lagrime su la faccia . *Itaque ego ille fortis & infractus in me ipso , mollis in te sum* : e la cagione non può esser altra , salvo che io mi dubito di amar voi più che me stesso . E se voi giudicate il medesimo , in quanto obbligo siate meco , credo che il conoscete . Parmi però di ricordarvi , con quello amore col quale sempre vi ho consigliato , che pensiate ben bene alla partita , e non lasciate quel che possedete per quello che sperate . E se pur Dio vi condurrà nella vostra patria , ricordatevi , che quelli che rimangono qui , non sono mai per amarvi meno di quelli che vi chiamarono , e forse molto più . L' eccellente Faloppio vi saluta di cuore , e mostra nella mia cura infinita amcrevolezza . O che occasione sarebbe questa , a me certo gratissima , e credo a molti altri , che voi lo pregaste con una delle vostre elegie ad impiegar tutta l' arte sua nella cura del mio male , con dire che la Rep. letteraria &c. ma non voglio imporvi tanti carichi : e non è anche in potestà vostra di far versi , se non ne havete voglia , la quale non vien sempre , quando noi vogliamo . Lo sbardellato ogni dì mi visita . Dice , che vi prega del suo Plauto , o almeno di certe corretioni tratte da
te-

testo a penna, copiate nel margine del libro. Et io mi vi raccomando all'usato. Di Padova, a' 10. di Marzo 1559. Io scrissi a' dì passati del 58. perchè a Venetia l' anno comincia di Marzo.

Il Manutio vostro.

Fate creer al Pascasio, ch' io l' amo e lodo: il che farò, se egli farà verso voi il medesimo.

XXVI.

Magnifico & honorato come fratello.

Hebbi le due orationi, e mandai una al Parthenio, il quale venne due giorni dappoi, *ut tibi apud me gratias ageret*: la mia mi fu carissima, quanto potete pensare, e l' ho prestata a molti. Hieri venne il Molino, e mi disse, che havea ricevuto da voi non so se quattro o sei orationi; ma molto tardi, per colpa del suo scrittore. Hieri il Severo mi scrisse da Ferrara, e non mi parla della vostra oratione. Lodo molto, che visitiate quanto più spesso potete il Padre Ottavio¹; perchè è vostro acerrimo difensor contra la invidia, e spesso di voi ragioniamo con lettere. Se l' eccellente Lambino sapesse quanta stima io fo, e quanto spesso, e quanto honorata testimonianza io rendo della sua rarissima virtù, non ho dubbio che non mi amasse più assai per questa cagione, che per altro mio merito: al quale se farò da voi raccomandato quanto desidero, che desidero sommamente, mi farà

ca-

¹ Pantagathum.

carissimo , e pregovi a darmi avviso di qualche sua virtuosa fatica . Dio vi doni l' effetto di ogni vostro desiderio . Di Venetia l'ultimo di Maggio 1560.

Vostro come amorevolissimo fratello

Paolo Manutio .

¹ Vis aliquid ad eum de inscriptis mihi a te Lucretianis scholiis scribam ?

² Volo , atque adeo te ut istud facias magnopere rogo . Postremo velim quoque eum meis verbis jubeas salvere , eique gratias agas . Si quid mihi temporis vacui dabitur , scribam ipse ad eum ; totus sum in Lucretio concinnando ; sed vereor , ne temporis brevitatem interclusus scholia tibi relinquere non possim . Vale . Nullas dum litteras Venetias accepi , quæ vel mihi vel tibi inscriptæ essent . Si quæ venient , aut si quæ reddentur , mittam .

XXVII. *

Magnifico Signor come fratello .

R Ingratio Dio , che mi ha liberato dal fastidio , nel quale mi lasciate partendo , per dubbio che la incommodità del viaggio non aggravasse la vostra infermità . Il Varchi fu sempre pieno di gentilezza e d' amore , lontano da ogni malignità , e da quel-

¹ In extrema pagella epistolæ ejusdem sunt hæc Mureti manu .

² Atque hæc alia manu , quod videtur responsum fuisse Manutii ipsius .

* *Al magnifico ed eccellente mio come honorato fratello M. Marcantonio Mureto . In corte dell' Illustr. e Rever. Cardinale di Ferrara .*

da quella simulatione , con la quale quello amico dalle scuse magre ha acquistato appresso alcuni nome di bontà e di semplice natura . Vorrei , che haveste visitato il Robortello mio nuovo amico , se però tra dissimili può essere amicitia ; e non è già poco che non ci sia odio . Non ho ancor veduto M. Scipio dopo ricevuta la vostra lettera , al quale dirò quanto mi scrivete . M. Durando mi sarà a cuore , non meno per le sue qualità , che per essermi raccomandato da voi , il quale potete meco , e dovete poter quanto amico , che io habbia al mondo . Nel Titio ho ritrovato verissimo il testimonio vostro , che sia giovane e per la bontà , e per la virtù amabilissimo , e venendomi occasione di honorarlo , conoscerà quanto io amo e lui , e voi . Il Padre Ottavio ¹ , e l' Arcivescovo di Ragusi ² vi risalgano . Non ho potuto veder Monsignor Agostini . Il Faslinardi è tutto vostro . Basti questo per risposta . Udate hora quel che forse non sapete . Il Faerno fa stampare le Filippiche con le sue correctioni : non so se vi aggiungerà annotationi : ma conforto voi , se farete stampare le vostre in Parigi , come voi mi diceste , e come pare che il Faerno habbia temuto , e forse da qualche uno inteso , che vogliate ad ogni modo mettervi annotationi alla fine : che so quanto importa per l' ordinario , e quanto acquistarete nell' opinione degli uomini con la bellezza del vostro stile , e con que³

¹ Pantagato .² Boccadello .

que' tratti d'ingegno , a' quali quanto pochi habbiano posto mano all'età nostra , senza che io il dica , il sapete ; e di quanto haverete operato , siate contento avvisarmi . Nell' arrivar in Parigi , mi pare di vedere l' allegrezza vostra , conoscendovi tanto dissimile da quello che eravate , quando vi foste un' altra volta . Salutate Monsieur Tornebo ; dal quale intenderete , se a qualche modo si potesse haver uno impronto di quel carattere greco , col quale Henrico Stefano stampò l' Anacreonte : di che ho preso speranza per le parole di esso Henrico , e perchè egli l' hebbe . Desidero ancora di sapere , se li Commentarj di Cesare furono mai stampati in Parigi con le correctioni di Monsieur Danesio , quelle ch' egli già molti anni passando per Venetia diede a Messer Antonio mio fratello , in tempo ch' io mi ritrovava in Urbino con Mr. Federico Badoero: erano molte e tutte belle . Ma non so per quale sciagura il libro mi fu rubato . Pregovi a far riverenza in nome mio al predetto Monsieur Danesio , hora Vescovo di Selva , affermando a S. Signoria, che io conservo memoria della nostra antica amicitia , e predico in ogni occasione le sue rarissime virtù , con le quali mi eccitò già a bel desiderio di gloria , benchè poi le forze non sono ite del pari con la volontà . Pregarete poi S. Signoria , che sia contenta darvi a copiare le medesime correctioni ; ovvero se per avventura le avesse donate a qualche stampatore di Pari-

Parigi, per essere egli cortesissimo, intendete di che anno furno stampate, e mandatemi il libro per via sicura, o portatelo voi, dovendo presto ritornare in Italia. Ci è in Parigi Messer Bernardo Torrefani mio cugino, che ha una bella libreria, & è giovane di gran valore ed amabile creanza. Salutatelo da parte mia, e vatevi di lui dove vi tornerà bene; che io per amor mio e qualità vostre farà pronto a farvi ogni piacere. Il Vicomercato stampò già un suo comento sopra il secondo libro dell' Anima: intesi dapoi, che haveva fornito il comento sopra gli altri due libri. Di gratia, se gli ha stampati, fate che io il sappia, e così se ha scritto cosa alcuna sopra il Cielo. Perciocchè mi piace mirabilmente la maniera del suo commentario: e pare che la capacità dell' ingegno mio habbia convenienza grande co' suoi scritti, laddove malamente si accomoda agli scritti degli altri. Sarammi carissimo, che sia da voi salutato caramente a nome mio, Attendete a conservarvi, e scrivetemi a che tempo dobbiamo aspettare il vostro ritorno. Di Roma a' 9. di Agosto MDLXI.

Come fratello amorevolissimo
Paolo Manutio.

XXVIII.

Magnifico M. Marcantonio come fratello.

PER l' altra vi scrissi a lungo . Hora non ho da dirvi altro , salvo che le Philippiche del Faerno sono vicine al fine . Ci aggiugne sue annotationi , per quanto mi ha detto : il che non sapeva , quando vi scrissi l' altra . Le dedica al Vittorio , quasi per ristorarlo dell' honore toltogli dalle vostre varie lettioni . Se voi stampate le vostre , loderei che voi ancora le dedicaste ad un letterato , come al Padre Ottavio , o a Monsignor Carnesecca . Più alto non monterei : perchè fatica più nobile si richiede al vostro Cardinale per l' altezza del grado , e pel valore infinito . Le cose mie vanno benissimo . Il Robortello è condotto a Padoa alla lettura dell' Etica , aggiuntovi il luogo del Fagiuolo , il quale ha dimandato licenza , e credesi che anderà al luogo di Venetia : altri dicono il Giraldi . So , che vi darà gran maraviglia la nuova del Robortello . *Mihi non videtur in gratiam satis bona fide rediisse* . Dio vi conservi , e riduca presto a Roma , con pubblica e privata contentezza , come spero e desidero . Di Roma a' 20. di Settembre 1561.

Il Manutio vostrissimo .

XXIX.

* *Al magnifico & eccellente mio come honorato fratello M. Marcantonio Mureto . Alla corte dell' Illustrissimo e Reverendissimo di Ferrara .*

XXIX.*

Magnifico M. Marcantonio come fratello .

RAre appariscono vostre lettere : il che mi fa dubitare , non che vi siate scordato di noi , ma che siate impedito da qualche indisposizione . Onde vi prego a scrivere , e darmi avviso dello stato vostro . Già molti dì vi scrissi , che il Faerno era morto *ὡς ἀπὸ λοιτοῦ καὶ ἄλλος* . Hora vi darò nuova di cosa che mi ha dato estremo dolore , e so , che voi ne sentirete la medesima passione . Habbiam perduto il nostro caro & honorato Padre , frate Sisto ¹ , che fu , come sapete , la bontà ed humanità del mondo . E' morto parimente con estremo mio cordoglio il mio Monsignor Vitelleschi giovane di 19. anni , ingenuoso , e modesto , e ricco , *scilicet quid ad rem attinet* , di 6000. Δ. di entrata , in casa del quale alloggiavi questa estate . Io & il nostro Padre Ottavio mio vicino siamo benissimo . Se Morellio stampa il commento di Ulpiano sopra Demostene con l' autore , ricorretti , datemene avviso , e così del Vicomercato , se ha fatto , o fa cosa nuova . La stampa è incaminata . Vi manderei la mia prefazione ; ma è troppo lunga , e spero ,
che

* *Al magnifico & eccellente M. Marcantonio Mureto mio come fratello honoratissimo . In corte dell' Illustrissimo e Reverendissimo Cardinal di Ferrara Legato di S. Santità (ricevuta a' 22. di Febbraio 1562. **)*

** *Hoc Mureti manu .*

¹ *Medices .*

che verrete a vederla quì. Dio vi conservi. Di Roma a' 12. di Gen. 1562.

Vostro come fratello, Paolo Manutio.
Ancora non si stampano le annotationi del Faerno sopra le Philippice, credo che già le vostre siano fornite.

XXX.*¹

MI Murete, *ut vales?* Mill'anni, che non son corse lettere, hora libero totalmente dal male¹, rifatto dall' indisposizione scrivo, & pago il debito. Ben mi veggo & conosco debitore di grosso: ma vi giuro, che se foste stato quì, & avete saputo i travagli, mi havreste havuto per scusato. Et talvolta mi son trovato talmente travagliato, che desideravo, che voi foste stato quì, o ch' io mi fossi trovato in Roma, perchè nell' uno e nell' altro modo haverei havuto minor pensiero, havendo così vero & sincero amico³ da conferire. Et tuttavia dico, che è forza,
Cl. Vir. Ep. T. II. C c za,

* Al Magnifico. & Eccellente mio benorato Padrone. & come Padre, il Signor Marc' Antonio Mureto. Roma.

¹ Visum est epistolis Pauli, filii Aldi hanc epistolam subungere Mureto scripsum. De arumnis suis graviter dolet, & Romam desiderat. Annum praefert epistola 1574. sed more cum Veneto appellare puto, qui erat communis 1575. Cum ergo pater obiisset, & sibi domus totius onus incumbere videret, Romaque nuper advenisset, hac Mureto scribit.

² Morbo ergo intatus anno superiore, de quo nihil Zena.

³ Quam esset amicus idem Aldus hoc anno publice testatus est, cum in epitome orthographia sua pag. 241. commentarium quemdam suum posuit hoc titulo: De epistolis commentarius Aldi Manutii Pauli F. Aldi N. Ad M. Antonium Muretum amicorum respectu.

za, che o voi vi risolviate di vivere a Venetia, o io dico di essere risoluto di essere in Roma, per non perdere la dolce conversation vostra. E vi prometto, che non burlo; & chi prima opera, sia. O voi a me, o io a voi trovate luogo da poter vivere honoratamente, & mi vederete risoluto: dico da vero. Qui non vivo, poichè mi trovo travagliato; & con la compagnia vostra e quì & altrove goderei. Quando fui costì, hebbi parecchi affalti di restarvi, con minor briga, di quella haveva mio padre, e provisione medesima, che la prima aveva. Vi prometto, che forse forse farei hora quel trattato. A me non sta attizzare di nuovo questa pratica: ma un Mr. Giulio Giacob.¹ nostro farebbe buono. Desidero, che con esso lui ragionate insieme una mezz' hora del fatto mio, & poniate in quella consideratione che vi parrà quanto scrivo; che può essere che io pensi bene; & può essere ancora, che accecato da' travagli non habbia buon pensiero. Sono in buone mani di amico, & di amico intendente. Vi raccomando questo pensiero mio; & haverò caro sapere qualche cosa: & quanto più scrivo, tanto più mi cresce la voglia. Ma basta fin quì.

E' con questa il principio delle vostre orationi², cioè tre fogli della carta in che tutte faranno. Ma ne ho fatti far 20. in carta mezzana: si seguirà, & pre-

¹ *Julium Jacobonium esse puto, quem postea etiam appellat.*

² *Prodit a. 1575. apud Aldum adscriptis hymnis sacris, & aliis quibusdam poematis.*

& presto haverete ogni cosa. O quanto m' incresce, che non abbiate avuto il vostro intento più presto : di che ne è stato cagione quanto ho detto .

Mando insieme cinque fogli de' Commentarj di Cesare ¹, che insieme so stampare ; e credo vi piaceranno . Faccio anche fare le figure di nuovo , per esser le vecchie troppo vergognose .

Ancora due fogli del Terentio ², che credo vi dovranno piacere . Haverò caro aver , se ci havete altro sopra : che per le scholie farà a tempo . Credo che tutto e di carta, e di correctione, e di stampa doverà piacervi .

Non so, se Mr. Fulvio , o il Statio ³ in certo libro

C c 2

de

¹ *Exstat Caesar editus h. t. C. Julii Caesaris commentarii ab Aido Manutio Pauli F. Aidi N. emendati, & scholiis illustrari ad Ill. atque Excell. D. Jacobum Bonecompagnum S.R.E. Gen Gubern. Venetis MDLXXV. apud Aidum. Habemus in Biblioth. Mureti Caesarem editum a. 1564. cum scholiis Bruti, ubi Muretus scripsit: M. Antonii Mureti dono Aidi Manutii: in eo multa ejusdem manu correctâ sunt turpia menda, ut pag. 7. fratrem statueret pro in fratrem, ut correctum est pag. 4. Pag. 28. milites conserros pro milites conserros, pag. 57. Pag. 40. ab altare impetus fieri posset pro a latere &c. Quaedam tamen a Mureto licet adnotata retenta sunt, ut pag. 13. Muretus pro comenatu atque emolumento substituit ex cod. molimento: pag. 14. pro non magnum periculum miserabantur ex cod. p. magnum periculum esse rebantur: p. 27. pro adjici posset ex eodem adigi posset &c. Alia Muretus adnotavit in edit. a. 1570. in qua Manutii, puto, manu M. Antonio Mureto.*

² *Editum hunc quoque habemus: P. Terentius Afer a M. Antonio Mureto emendatus. Eiusdem Mureti argumenta & scholia in singulas comedias. Venetis MDLXXV. apud Aidum.*

³ *Fulvium Ursinum compellat. Liber extat hoc tit. Imagines, & Elogia Virorum Illustrum, & Eruditorum ex antiquis lapidibus, & nominatim. expressa cum annotationibus ex Bibliotheca Fulvii Ursini a. MDLXX. Romae Ant. Lafrerii formis. Ibi pag. 42. Terentii imago habetur ex cod. Vaticano. Eadem extat in Terentio cum ceteris codicis imaginibus edito Urbini a. 1716. pag. xlii. In Musaeo Capitolino tom. 1. num. 36. & 37. Terentii effigies alia*
dua

de *Viris Ill.* stampato dal Laferi pongono una Imagine di Terentio cavata dal libro Vaticano. Haverei caro, che gli dette un'occhiata; & mi scrivesse, se vi pare che facesse intagliarla con alcuna vostra diceria, o no. Ne aspetterò risposta.

Al Giacobonio mi raccomando, col quale & con ogni amico farò parlo assai negligente per li miei travagli. Lo saluto & lo abbraccio: E voi stringo di tutto cuore.

D. V. S. agli 8. di Genn. 1574.

Figlio e Serv.
Aldo Man.

XXXI.*

Dionysius Lambinus M. Antonio Mureto S. D.

Joannes Dolusius¹ tibi (ut ipse ait) notissimus paucis ab hinc diebus mihi dixit, N.² Magnum Avansonii³ Gallici apud Pontificem Maximum Legati scribam litteras tuas sibi recitasse, in quibus tu mihi nomi-

*dua exhibentur, de quibus ibid. pag. 24. Alio titulo Ursini opus in Bibliotheca Card. Imp. recenjetur: Illustrium imagines ex antiquis marmoribus, nominisvratibus, & gemmis expressæ cum commentario Joannis Fabri. Antuerpiæ ex officina Plantiniana 1606. De eo libro Hankius de Romanarum rerum Scrip-
toribus part. 2. cap. 74. Achilles Statii opus inscribitur: Illustrium Virorum
ut exstant in Urbe expressi vultus. Romæ MDLXII. Formis Antonii Laferi.
Statii nomen legitur in epistola, qua subicitur, Illustris. ac Reverendiss.
Dn. Dn. Antonio Perenotto S. R. E. Cardinali Granvelæ Archiepiscopo Me-
chlinicnsi Achilles Statius S. P. D. Qui virtutes &c. Hic in exemplo meo Te-
rentii Vaticanam effigiem non reperio, nec eam Aldus in Terentio repræ-
sentavit. * In extrema epistola facie legitur A Monsr Monsr Muret.
Venize. 1 Is est, cui Muretus adnotationes suas in Horatium dedica-
vit a. 1555. 2 Sic in aut. grapho: Nicolaum lege. 3 Legatum hoc
tempore fuisse constat, V. Daniel.*

nominatim salutem adscripsisses. Id ego te mirabar fecisse. Nam neque tu me unquam videras, neque ego te: tantum in sermone (ut fit) cum essem Lutetiæ anno superiore¹, Ronfardus, Auratus, Brino *ὁ μαχαρίης*, qui mihi commentarios tuos in Catullum paucis diebus antequam e vita excederet dono dederat, de te amanter & honorifice mecum erant locuti; ita ut illorum quasi testimonio in eam de te opinionem adductus essem, quæ de Viro omni humanitate perpolito & eruditissimo haberi & debet & potest. Accessit postea lectio tuorum commentariorum in Catullum, & quinti libri Aristotelis de Moribus abs te in latinum sermonem conversi, quæ orationem illorum de te, qui alioqui magnam apud me auctoritatem habebant, plane confirmavit & comprobavit. Sed ut ad id redeam quod coeperam scribere; miratus ego, quid tibi in mentem venisset, quamobrem tu me ignotum hominem, de quo nunquam fortasse audisti, cujus denique nulla scripta in hominum manus unquam venerant, salvere iussisses; N. Magnum, cui forte a coena ambulans obvius factus eram, dextera prehendi, & cum salutassem, eaque quæ in occurso sunt usitata locutus essem: Sed quid tibi vult (inquam) Muretus noster (nostrum enim te libenter appello, qui cum amicis meis usu & consuetudine vitæ, mecum studiis & natione conjunctus es) quem mihi dixit Dolusius litteras ad te dedisse, in quibus sa-

ludem mihi adscripserit? Nam neque ego illum, neque ille me novit. Tu mihi (inquam) amabo te, hanc dubitationem ac difficultatem expendi. Ille autem: At ego (inquit) facile expedium , atque adeo tollam. Rogaverat me Muretus per litteras , ut aliquid ad se de rebus Romanis scriberem, qui nam hîc Galli essent , quorum præcipue consuetudine uterer, quibus studiis, aut vero quibus ludis rerum seriarum cura solutus delectarer: ego ei rescripsi, Gallos hic esse elegantiores Bellayum , Cardinalis Bellayi propinquum & familiarem , Dolusium , & Lambinum e comitatu Cardinalis Turnonii , alios præterea multos : cetera addidi, quæ ille suis litteris requirebat. Ex hoc mearum litterarum loco nata est illa tui nominis , & aliorum amica atque officiosa in litteris Mureti commemoratio ac salutatio . Hæc cum ille dixisset ; primum gratias egi , quod me in iis , quos plurimi faceret , numerasset : deinde me excusavi , quod eum moratus essem , hominemque dimisi ; atque ita ab eo digressus sum . Cum primum autem vacuus fui ; functurum me hominis humani officio existimavi , si non solum tantumdem salutis, quantum tu mihi adscripseras, tibi reponendum per Magni litteras curassem, verum etiam ego met litteris meis tibi meam erga te benevolentiam declarassem , beneficiique istius gratiam mea ipsius manu , meisque litteris retulissem , ac liberaliori veluti mensura cumulassem . Atque hæc mihi gravis & iusta causa visa est , quamobrem ego ad te scri-

scriberem , ne tibi forte magis mirum videatur , cur ego scripserim , quam mihi fuit , cur tu me salvere tuis ad Magnum litteris jusseris . Verum quemadmodum cum aliqua de causa congressum alicujus expetivimus , posteaquam ea res , quamobrem , eum convenire volumus , acta a nobis & transacta est , solemus nonnunquam vel in alium sermonem fortuito incidere , vel nostra voluntate venire , qui nihil habeat cum illo commune : sic cum ego initio has ad te litteras propter eam quam scripsi causam dedissem ; venit mihi nunc primum in mentem eadem opera , de eodem atramento , in eadem charta alienum adscribere a superiore illud quidem oratione , sed non omnino a nostris litteris alienum . Scis , homines longe facilius ea reprehendere quæ non probent , quam quæ admirentur laudare . Nuper in sermone cum essem cum Gulielmo Sirleto viro doctissimo (ne forte putes , me quæ mihi in mentem venerint aliis attribuere) , de tuis commentariis in Catullum sermo natus est : eos enim ego magnopere probaram , tum quod ita sentirem , tum ut ejus sententiam elicerem . Multa ille quidem de te honorifice dixit , ingeniumque tuum vehementer laudavit ; locum unum dumtaxat memoriter protulit , in quo explicando diceret , te tui dissimilem , parumque diligentem fuisse . Locus est in carmine illo , quod scripsit Catullus in Nuptias Juliae & Manlii , *Floridis velut enitens myrtus Asia*

ramulis¹, „ ad quem sic notas²: *Quod videlicet in Asia propter regionis calorem arbor hæc felicissime proveniat; neque est quod quenquam moveat syllabæ modus.* Sic Hom. ἰλ. β. Ἀσίῃ ἐν λειμῶνι &c. & Virg.³ *Quæque Asia circum Dulcibus in pratis &c.* Dicebat igitur Sirletus, illud Ἀσίῃ nomen esse prati proprium a quodam Asio Lydiæ rege: ita myrtum Asiam dici a Catullo, non quæ in Asia, sed quæ in prato illo Asio, virgultorum & florum variorum plenissimo atque amœnissimo, nata sit. Atque ut ego quoque dicam quod sentio, M. Murete, nunquam ego putavi neque apud Hom. neque apud Virg. illud Asia, regionis, quam mundi partem tertiam faciunt, nomen esse. Itaque cum Sirletum audissem, nihil aliud ad tui defensionem attuli, quam tibi

per

¹ V. 21. pag. 52.

² pag. 67.

³ Verba ipsa Mureti sunt: Sic Mureti:

..... & qua Asia circum

Dulcibus in pratis rimantur Stagna Caystri.

Et alibi .... Sonat omnis & Asia longe.

Sic cum Arabes, & Italos prima correptâ enunciemus, Arabiam, & Italiam prima productâ dicimus. Quibus Muretus in altera editione a. 1558. hæc subiunxit pag. 75.: Biennio fere, postquam commentarius editus est, scripsit ad me Roma Dionysius Lambinus, homo mihi, & propter doctrinæ præstantiam, & propter suavissimos mores eximie carus, esse illic quosdam homines eruditos, qui cum ceteroqui perhonorifice de me sentirent, hoc loco diligentiam meam requirerent, qui ab Asia regione, non ab Asia palude Asiam Myrtum dici putassem, neque saltem ea vidissem, quæ hac de re per vulgati Homerici ac Virgiliani Interpretes tradidissent. Ego autem, quod de me bene sentiant, gratiam habeo: quod me, hoc quidem loco, reprehendant, facere injuste puto. Nam illam ipsam paludem in Asia esse constat; & pratum illud Asium, ut nonnulli a nomine Asii, alii ab heroe quodam Asia, ita sunt, qui a terra Asinarum opinentur: idcirco & Eustathius restatur, & is ejus sunt scholia in Homerum. Est autem mihi quoque, nisi fallor, liberum in sententiarum varietate id sequi, quod maxime probabile videatur

per imprudentiam adnotationem illam excidisse; neque verisimile esse, tibi ea, quæ ab Homeri interprete, & Eustathio dicuntur, ignota aut inaudita esse, qui aperte nomen illud aliter quam tu explicant. Helychius autem Ἄσιον λαμῶνα vult esse ἄσιον καὶ ἵλυν ἔχοντα, quam interpretationem notat quoque Homeri interpret. Sed sive tu recte, sive secus, illa scripseris, velim mihi credas; reprehensionis hujus non me auctorem esse, sed Sirletum, cui tamen assentitur vir doctus Faernus. Hæc autem quæ subjiciam mea sunt illa quidem, sed tamen ea lege ponam, ut exillimes tui admonendi non reprehendendi causa esse a me excogitata. Epigramma est Catulli ad Lesbiam, in quo quid intersit inter amare & bene velle doces. Sed antequam tua verba ponam, subjiciendi sunt oculis Catulli versus, ad quos pertinet tota tua disputatio.

Nunc te cognovi, quare etsi impensius uror,

Multo mi tamen es vilior & levior.

Qui potis est? inquis, quod amantem injuria talis

Cogit amare magis, sed bene velle minus?

Primum igitur hoc proponis; *amandi* verbum latius patere, quam *bene volendi*. Neque enim (inquis) si quis amat, continuo illud sequitur, ut etiam bene velit, cum tamen bene velle nisi quis amet non queat. Ita sæpe propter corporis voluptatem libidinosus atque intemperans aliquis mulierem amare potest, cui ta-
men

*men & animo bene velle non curet*¹. Tua illa sunt, quæ mihi valde probantur. Sequitur mox: *Iam vero bestias & res inanimas ut cibum & vinum amare dicimur, ut ait Aristoteles, quibus tamen nemo sanus bene velle nos dixerit.* Videntur mihi hæc quoque verissime dici: tametsi Aristoteles illo loco, de differentia inter bene velle & amare nondum loquitur (ut scis) sed vult ostendere, *φιλίαν* non posse dici ἐν τῇ τῷ ἀφύχων φιλίῃσσι. Rationes duas affert: prior est hæc; In amicitia debet esse mutua (ut ita dicam) amatio: at cum in rerum inanimarum amatione, neque mutuò responderi, neque par pari referri possit, ἢ τῷ ἀφύχων φίλησις φιλία dici non potest. Altera ratio est: neque quisquam eis bene vult; ridendus sit enim, si quis dicat se vino bene velle. Ex his verbis colligis & recte, latius patere verbum amare, quam bene velle, quia sit ibi *φίλησις*, ubi non sit ἀγαθὴ βέλησις. Aristoteles autem concludit, *φίλησιν* non esse *φιλίαν*, quia amare possit & qui non redametur, & qui alteri non bene velit; ut si quis amet vinum, aut currum. Sed videamus, quemadmodum pertineant illa ad Catulli sententiam: non enim Catullus ita Lesbiam amat, ut vinum aut rem aliquam inanimam, aut

¹ *Postrema Mureti verba ita se habent pag. 155.* Ita sæpe propter eam, quæ ex corporum commixtione efficitur, voluptatem, intemperans aliqua meretricem amare potest: cui tamen, bene an male sit, non laboret. *Atque ibidem sequitur:* Et vero cum bestias, tum etiam res inanimas, ut cibum potumque, ut signa tabulaeque egregii operis amare (ait Aristoteles) dicimur, quibus tamen nemo sanus bene velle nos dixerit. *Sententiam ergo potius, quam verba præstavit Lambinus, cum hac afferret.*

aut scortum denique , sed ut pater filios ; quæ amatio non admodum late patet , sed tam reſtricta atque in anguſtum contracta eſt , adeo ut amicitia dici poſſit . Dicis¹ : At poſteaquam ſe blanditiis ejus in fraudem inductum eſſe cognovit , amat nihilominus , aliquanto etiam magis , ſed tamen depoſuit ex animo paternam illam benevolentiam , quam in eam habebat . Sic aliquanto vehementius amat , quam ſolebat , & cum ejuſmodi amatione benevolentia ita copulata eſt , ut ab ea divelli non poſſit . Quomodo poſſunt hæc cohærere , magis amare , & minus bene velle ? Mihi certe (pace tua dixerim) ad epigramma Catulli hæc diſputatio non ſatis lucis videtur afferre , neque in ea ſola difficultatis hujus explicandæ rationem poſitam eſſe arbitror . Ego autem , ne me aliorum inventa improbare , ipſum nihil invenire aut ex me promere poſſe dicas ; inculcabo id , quod initio dixi , me non ſtudio contradicendi aut reprehendendi , ſed tui admonendi gratia quicquid horum ſcripſerim attuliſſe . Qui admonet autem , non hoc ſemper de ſe proſitetur , aut ſibi arrogat , ſe eo quem admonet eſſe ad aliquid agendum aptiorem , ſed hoc tantum ſignificat , id quod ille ageret , hoc , quam illo modo , commodius ac venuſtius agi potuiſſe : ita ſi ego vel officio vel benevolentia adductus admonendum te eſſe putavi , mihi videri iſta minus

con-

¹ Neque hæc ipſa Mureti verba ſunt , ſed paullo diſſimilia . Ceterum in altera editione nihil mutavit Muretus ; ut hæc ex quæſitiis diſſa arbitratus eſſe videantur . Vide pag. 127.

considerate, minusque accomodate esse scripta; non continuo hoc mihi onus imposui, ut aliquid melius afferrem. Nam neque ita otio abundo, ut mihi liceat quod tibi licet, auctorum scripta & accurate legere & docte atque acute explicare; neque unquam ita meis viribus confisus sum, cum annos circiter xxxvi. natus sim, bonamque ætatis partem in litteris consumpserim, ut ausus sim quicquam a me scriptum hominum judicio committere. Verumtamen, quando multum interest, utrum id scribamus, quod in multorum manus perventurum sit, an quod unus dumtaxat sit lecturus; non me pigebit aperire, quæ sit meo judicio horum Catulli versuum sententia. Dicit igitur Catullus (in quo nihil abs te discedo) sibi Lesbiam, priusquam eam fallacem, mendacem, & perfidam esse comperisset, caram fuisse, non solum ut amicam amanti, sed ut filiam parenti. Posteaquam autem ejus fallacias, blanditias, & artes ad fallendum comparatas cognoverit, desisse se illam ita, ut antea solebat, amare: sic eam porro amare, ut amatur amica, ea quæ a forma & ætatis maturitate commendata, multis autem ab amico beneficiis cumulata, ingratham & crudelem se in eum præbeat, aliumque ei præferat; quibus fiat, ut amans miserrime amore crucietur, neque ei bene velit tamen. Quamvis enim propter ejus formam, cetera & corporis & naturæ bona, incredibili ejus amore flagret & pene contabescat; propter vitiosos mores
tamen,

tamen, ingeniumque ingratum, atque inhumanum, eam odit pessime: estque id, quod significat Catullus in duobus postremis versibus, *quod amantem injuria talis &c.*, amantem (inquit) injuria talis cogat magis amare, sed bene velle minus. Itaque mihi vedetur tota difficultas in verbo amare esse posita, quod & honeste & libidinose amare significat: quarum duarum rerum duo videntur esse apud Græcos propria nomina, φιλεῖν, & ἐρᾶν: quamvis sciam, φιλεῖν nonnumquam pro ἐρᾶν accipi: sed certe ἐρᾶν proprie valet in amore libidinoso. Perinde igitur est, ac si dicat Catullus; Ego te tamdiu, quamdiu me abs te vere & ex animo amari putavi, vere quoque & honeste amavi, i. καλῶς ἐφίλησα, & dum te ita amavi, tantisper tibi bene volui; quisquis enim hoc modo amat, necessario & bene vult: tuis autem moribus perspectis & cognitis, amorem illum pristinum abjeci, teque multo minoris quam solebam facere cœpi, sed amore tamen vehementius uror, i. μᾶλλον ἐρῶ· καὶ ἔρατι φλέγομαι πλέον καὶ καίομαι. Quod usque adeo novum aut mirum non est, ut quotidie videamus, inter amantem & eam quæ amatur tantam oriri discordiam, ut alter alteri manus afferat, alterque alterius vitam infestus persequatur; cum nihilominus amore ardeat ac pereat. Ac tum serio miserabilis est amantis conditio, cum pugnat cum odio ac dolore tabificus ille amoris ardor. Sunt & alia quædam, quæ si aliquando congregiamur coram, inter

inter nos communicabimus . Unum hoc non differam in aliud tempus , de quo te mecum minime pugnaturum arbitror . Versiculum illum ¹ „ *Scitis & in quo me corruerit genere* „ , mendosum esse puto ; neque plane verbum illud *corruerit* accipi pro *prostraverit* . Reperi olim in quodam vetusto codice ita scriptum „ *& in quo mexorruerit genere* „ : ex qua lectione , quæ tamen litura non vacabat , conjecturam feci , legendum esse „ *& in quo me exercuerit genere* „ : cui conjecturæ omnes elegantes homines facile assensuros esse confido ² . Distichum illum flagitiosum & nefarium „ *Multus homo es naso* „

¹ *Est in Elegia ad Manlium . Quod mihi fortuna &c. versus 52.*

Nam mihi quam dederis duplex Amathusina curam ,

Scitis & in quo me corruerit genere .

Muretus pag. 110. ad verbum corruerit hæc adnotaverat ; Prostraverit : adnotandus autem est usus hic verbi corruo non admodum frequens .

² In altera editione addidit Muretus post superiora verba pag. 111. : Eo tamen ad eundem modum usus est alicubi Lucretius . Lambinus meus , cuius ego doctrinam , & iudicium plurimi facio , hunc versum ita legit „ *Scitis & in quo me exercuerit genere* „ : atque , se vidiſſe veterem librum , in quo esset *exborruerit* ; unde ipse eam , quam dixi , conjecturam facit ; in meo quidem , qui scriptus est centum & eo amplius ab hinc annos , omnibus litteris aperto legitur *corruerit* . Hunc codicem nos unum ex Mureti libris , qui fratris filii testamento ad nos redierint , habemus : continet vero Propertium , Tibullum , Catullum hoc ipso ordine ; in fine hæc nota adscripta est eadem manu : Catulli Veronenſis liber feliciter explicat . 5. Augusti 1460. & in fine Propertii ; Propertii Aurelii Nante ad Cynchiam Moschobulos explicat feliciter per me Joannem Car. sem die 16. Februarii a. 1460. Habemus & codicem alium trecentis annis & amplius fortasse antiquiorem , ex quo eadem lectio ; in editis vero eadem in Catullo Parma edito a. 1473. Ceterum Cl. Vulpinus cum in prima , tum in altera editione Catulli legit torruerit . Jo. Franciscus Corradinus de Allio : Lego quoque contra fere omnes libros excusos , ut fidem facit omnis vet. Scrip. nullo libro scripto excepto , Achille & Mureto teste „ corruerit „ ; quod nescio , quo fato docti mutarunt in „ torruerit „ , spurium , quod solito Vulpius secutus est immerito , cum „ corruerit „ sit elegantius , & venustius &c.

so „ ex illo versiculo ad Gellium intelligi posse pu-
to . Sed & tu ingenue scripsisti , abs te non intelli-
gi , & ego portentosas hujusmodi libidines non
modo commemorari & proferri , sed ne cogitari
quidem oportere censeo . Video , te in Terentium
quoque aliquid scripsisse : sed vellem locum illum,
qui jamdudum in *Heautontimorumen*o corrupte legi-
tur, falicius emendasses „ *Nisi eos qui opere rustico fa-
ciundo facile sumptum exercerent suum* „ ; ad quem
nihil adnotasti ; tantum in locum vocis *sumptum* ,
victum substituibisti ¹. Ego & ex Nonio Marcello, &
ex

¹ *Hæc sunt Mureti verba pag. 55. edit. Ald. a. 1575.* Sunt qui putent, hoc loco legendum „ sumptum exsarcirent suum . Sed in libro Petri Bembi, non tantum „ ut in aliis „ exerceant „ legitur, verum etiam adscripta est ad la-
tus explicatio quædam hujus vocis, quæ scripturæ illius integritatem confir-
met : multum aurem ejus libri valet debet auctoritas ; est enim ita antiquus,
ut Angelus Politianus, qui multos veteres libros viderat, testatus sit, om-
nium ejusque generis librorum, quos ipse umquam vidisset, eum sibi anti-
quissimum videri . *Hunc quem hoc loco nominas laudatque Terentii codicem
vidi oculis ego, & traxavi sapius, notaque, qua in pura priore charta le-
guntur : sunt autem hæc :* O felix nimirum prior ætas . Ego Angelus Politia-
nus homo vetustatis minime incuriosus nullum æque me vidisse ad hanc diem
codicem antiquum fateor ; *hæc inferius, superius vero :* Terentio dī lettere
majuscole con scholii in lettera Longobarda, su del Bembo, in pergamena,
in 4. Fol. Urf. Est mel Bernardi Bembi, qui post ejus obitum maneat in
suos . Antiquiss. antiquitatis reliquiæ . *Quod lectionem pertinet, vidum exer-
cerent suum habet ille codex in lucem aliquando productus Urbini 1736.*
Aliis tamen placuit retinere vulgatam lectionem sumtum exerceant suum ,
*ut viro eruditissimo, qui eam Roma 1738. vulgavit, novo quodam prolo-
go, sive editio de fabula agenda ornatam . Bensejus, ubi quid sit exerce-
re suum sumptum, neminem explicasse animadvertit, ne Gronovium qui-
dem ipsum, quamvis id conatus fuerit Observ. Esch. cap. 1., subdit : Re-
ponendum hic „ exerceant „ ut primus, opinor, vidit Janus Palmerius acu-
tissimo vir ingenio . Atque est, ut s. Ambrosius ter quaterque ea phrasi usus
sit „ sumtum suum exerceere „ nempe ante ejus ætatem jam hunc Terentii lo-
cum interpolaverant Magistri, ne verbum obsoleto discipulos male loqui de-
creant .*

ex bonis codd. lego „ *Nisi eos qui opere rustico faciundo facile sumptum exarcirent suum* „, Est autem *exarcire* verbum ex *sarcio*, & propositiōe (ut vocant) ex compositum ; neque quemquam vel de ipsius loci integritate dubitaturum , vel quid sit „ *sumptum exarcire opere faciundo* „, ignoraturum arbitror . Alius est locus in *Andria* turpiter & pene dicam flagitiose a viris doctis , iis qui certo in loco commorantur , neque sedes & domicilia quotidie mutant , neglectus . Est igitur locus in prima scena actus primi „ *Eho : quid Pamphilus ? quid ? symbolum dedit , cenavit &c.* „, mendose legitur ea vox *symbolum*, corrigendumque *symbolam* ¹. Sic in *Sticho* Plautus „ *Eadem nocte symbolam dabo , & jubebo ad Sagaricum coenam coqui* „, Sic interpretes . Theocr. ad *Θαλύσια* . *ἐπὶ ᾧ τῷ βραδυόντων τῷ παροιμία ὅσις ἐπὶ δειπνον κληθεῖς ὁψέῃσθαι, ἢ χωλὸς εἶναι ἢ εἰδῶσι συμβολάς*, & Interpretes Hom. *Οδυσ.* α. & λ. *ἔρανος λογεῖ τι ἐκ συμβολῆς γινόμενον δειπνον* . Athenæus quoque lib. 1. idem declarat . Quamobrem nemo

cerent . Turnebum, credo, *σπῆσθαι*, qui *Adv. lib. 2. cap. 5. ita exerciserent se ait legere, ut exercerent non damnet*, & testem producit Ambrosium *lib. 2. de Offic.* Sed direptione alicujus, & amissione patrimonii in eam recidere injuriam, ut sumtum exercere non queat . *Guyetus legit exercerent . Quin Muretus ipse var. lra. lib. 7. cap. 13.* Assentior etiam viro eruditissimo Dionysio Lambino, qui ignorantia antiqui verbi locum hunc ex eodem libro depravatam judicet . . . Idemque ita legit versus illos ex *Heautontimorumenos* „ *Ancillas, servos : nisi eos, qui, opere rustico faciundo, facilem victum exarcirent suum* „ .

¹ Convenire nunc inter doctos videtur, *symbolam* legi debere, postquam id ex his codd. asseruerunt Georgius Fabricius, Faernus, Dacieria &c. denique ita legendum probavit Henr. Stephanus libell. *de abusu ling. Græc.* etsi Behtlejus unum aut alterum ex libris suis id dicat habere .

nemo jam futurus est qui dubitet, quin locus ille sit ita corrigendus. Mihi quidem vir acerrimi iudicii ingeniique politissimi Adrianus Turnebus, cum anno superiore Lutetiæ essem, dixit, se ita legendum esse dudum censuisse. Sed ne volumen, non epistolam, ad te misisse videar, finem scribendi faciam, si hoc tantum addidero, me decem libros Aristotelis de Moribus, qui sunt (ut queruntur omnes docti) a Perionio contaminati, jamdudum in latinum sermonem convertisse, eosque ipsos Adriano Turnebo disceptatore & iudice cum Aristotele Græco contulisse. Nunc cogito, si modo id a meo Cardinale impetrare potero, Venetias proficisci, ut si tibi & Manutio digni videbuntur, qui perveniant in manus hominum, vestro iudicio totam rem permittam. Institui etiam commentarios plenos & copiosos in totum Horatium: mallet, ut essent docti, doctisque omnibus probati. Sed nondum hoc opus absolvi. Urgeo tamen quantum possum, in eoque perficiendo, ejus temporis, quod mihi vacuum datur, partem maximam consumo; reliquum severiora studia sibi vendicant. Sed totius diei meliores horas in deducendo & reducendo Cardinali, atque in equitando perdimus. Vale. Jo: Dolusius jubet te salvere. Velim mihi tuis litteris, si modo te scribere ad me non pigebit, rationem afferas, quamobrem existimes¹, *tergeminis*

Cl. Vir. Ep. T. II.

D d

hono-

³ Ita enim scripserat Muretus in edit. a. 1554. Tergminos autem honores accipio Quæsturam, Tribunatum plebis, Militatam majorem, Praturam, Con-

honoribus, sex honores significari; cum tergemini Horatii tres fuerint, & totidem Curiatii, nisi forte tregeminos dici oportere putas, & inter has duas voces aliquid interesse existimas; quod non videtur.

XXXII. *

Lambinus Mureto S. D.

Tuis brevibus litteris æque breves repono. Heri Allianum¹ a me discedentem oravi, ut suorum librorum lectionem in aliud tempus differri pateretur, meisque occupationibus & necessariis temporibus locum daret. Respondit ille mihi perbenigne, & perliberaliter, neque ulla ex parte significavit, se preces meas iniquo animo tulisse. Sic optimo hoc mehercule viro me exolvi: neque sane id astute feci. Putabam enim serio, librarium mihi hodie, aut certe cras operam daturum. Audi insidias. Exemplar meum quod initio remiserat, non alio consilio repoposcit, quam ut me pro sua libi-

Consulatum, Censuram; quæ verba in altera editione 1561. non apparent; credo, quod singularem esse eam explicationem viderat. Nam vetus Interpres aliud omnino; finitus numerus pro infinito idest multis; aut etiam tergeminis, idest tribus honoribus primis, Quæstura, Prætura, Consulatu: Et hanc posteriorem explicationem refutat Cruquius; priorem admittit: Turnebus lib. 3. Adv. cap. 20. & lib. 12. cap. 2. maximos atque amplissimos honores intelligit, quod geminus, & tergeminus, & septemgeminus pro magnis sæpe a veteribus sumantur, atque idem placet Lævino Torrentio: alii alia. Explicationem vero Mureti, suppresso rgus nomine, multis impugnavit postea Lambinus in comment. Horat. ad l. l.

¹ *Al molto eccellente, & honorato Signor mio Signor Marcantonio Mureto, in casa della Fortuna contrada di s. Pietro dicto la Cioesa. In Padova.*

² *Alliani meminist Muretus lib. 1. ep. 7.*

libidine vana spe produceret ac ludificaret. Veritus est fortasse, ne si me libera bilis, & justus animi dolor perculissent, ad alium librarium æquio rem confugerem; cum & libros omnes impressos domi haberem, & annotationum exemplar mea manu descriptum. Id igitur veritus, exemplar annotationum a me abstulit. Ego hodie eum conveni; rogavi, quando esset annotationum impressionem orsus: respondit ille; brevi tempore: quando? inquam; post quatriduum, inquit: recte, inquam, si modo non falles; non fallam, inquit, nisi me fallat dies & operæ, quæ ponuntur in aliorum librorum impressione. Ita discessi ab eo ἀχλύμενος χίρ. Quod si putassem, mihi rem fururam cum tali nebulone, & plane improbissimo, libros potius conscidisssem & concerpsisssem, quam ei traderem. Obsecro te, mi, Murete; fac, te meus justissimus dolor exacuat ad me hac molestia liberandum: invitus tibi meum dolorem impertio; sed tam gravis est, ut totum ferre non possim, nisi me opprimi malim. Sine igitur me tibi ejus partem aliquam imponere. Neque tamen tibi a me onus hoc doloris imponi puta, ut tantum doleas, sed ut me leves, mihi que consulas. Non tam me hæc mora conturbat, quam contemptissimi hominis injuria cruciat. Itane ausus est me suis legibus & conditionibus iniquissimis devincire & contringere? Itane rationem excogitavit, qua me suo arbitrio ut captivum quovis impelleret ac traheret!

Deest mihi oratio: ita perturbatus sum animo. Accedit quò magis doleam, quod Cardinalis intra quindecim dies Venetiis exiturus, est non in Galliam, sed in villam nescio quam¹ cujusdam Patritiî Veneti, ut ibi aliquot vel dies vel menses rusticetur. Tu, mi Murete, si quid vides, aut si quid potes, leva me quam primum hac cura. Scribito ad fratres Vincentiî, aut ejus liberos, ut hunc operarium mihi æquiores reddant, mihiq; operam dare cogant. Vale. Venetiis Idibus Martiis.

XXXIII.

Lambinus Mureto S. D.

Litteræ tuæ postridie Non. April. datæ fuerunt mihi sub noctem e pistrino meo reverso, cum quatuor horas molam versassem; ita defatigato denique, ut non solum ad scribendum, sed etiam ad legendum, atque adeo ad cogitandum ineptus essem. Itaque nihil heri ad te scripsi, præterea temporis angustiis, etiamsi maxime vellem, fuisset interclusus. Litteras tuas Cardinalis ipse primum legit solus; deinde mihi legendas dedit: pergratas ei fuisse scito; dixit illa solemnia: te sibi esse carissimum, sibiq; magnam abs te injuriam factum iri, si se fallas. Ego pro te respondi quæ nosti; nempe te, etsi tua sponte recta & honesta, consilia sequaris, & pietatem colas, hoc mul-
to

¹ *Cornelianum puto, unde Mureto scribis in collect. Bruti pag. 382. C. 399. C.*

to acrius & studiosius eam ob causam facturum , quod facile intelligas , te aliter ipsius erga te benevolentiam retinere non posse . Respondit ille , si se fallas , & si sua spes in te fallatur , se nunquam cuiquam fidem habiturum . Incidit sermo postea de Card. Ferrar. dixisse illum , sibi nihil unquam fuisse longius , quam ut te domi suæ videat, tuaque virtute , & tuo ingenio perfruatur . Respondi ego , idem tibi usavenire , daturumque omnem operam (si modo id consequi possis) , ut de hac annua mora aliquid detrahatur . Respondit ille , te quo citius ad Card. Ferrar. ieris , eo melius tuis rationibus consulturum . Et tamen si tempus præstitutum expectes necessitate coactus , nihilo eum deterius in te animatum futurum . Atque hæc ultro citroque loquebamur , cum alius nemo præter nos duos interesset . Redeo ad tuas litteras . Obsecro te , jocone an serio scribis , te cupere tuas litteras a me Cardinali recitari ea lege , ut si quid est minus politum dissimulem ? Primum quid fieri potest tuis litteris politius ? Deinde quid est mihi te uno carius ? Egone igitur aut quod sit elegantissime & politissime scriptum improbem ? aut de eo quod abs te perfectum sit inimice & malevole existimem ? Ego vero , quovis me malo dignum deputem , si hoc unquam in animum inducam : abest hic nigræ loliginis succus a meis moribus . Et putabam tibi meos mores ita perspectos esse & cognitos , ut nihil tale de me suspicari posses . Quod te per ge-

nium tuum, per amicitiam nostram oro atque obsecro, ut ne unquam talia me postules: ipsum enim postulati genus videtur cum aliqua mea vituperatione & injuria esse conjunctum. Venio ad Nicol. multum mihi . . . . . adventus profuit, maturant enim operarii quam maxime possunt, immo vero properant: perveniunt jam ad dimidium octavi; perendie nonus erit impressus: cras propter diei religionem ¹ unica folii pars exarabitur; duobus diebus post Pascham omni hac cura solutus ero: unus dies in decimo, alter in epistolis & versibus ponetur. Postridie Paschæ, nisi quid interveniet, quod meum consilium interp. . . . . & impediat, ad te ire cogito. Utrum die an nocte navigaturus sim, nondum constitui. De describendis carminibus illis, ego videbo, quid effici possit; nam illa quidem, eo ipso die quo discessisti, Legato reddidi: petam ab uno e scriptoribus illius, ut mihi describat; aut ipse describam, si per has occupationes licebit. De nomine Legati nihil dum explorati habeo. Muratus, qui mihi receperat se exquisiturum, nihil præstavit. Cras tibi morem geram. Villarius noster Petrus suo nomine appellatur ² VI. Id. April.

XXXIV.

¹ Erat VI. Id. April. in quem incurrebat eo anno feria VI. hebdomada, ut dicitur, majoris a. 1558.

² Ita leges & in epist. Muræti ex edit. Comin. lib. 1. 4. Interea velim ex te audiat P. Villarius.

XXXIV.*

Lambinus Mureto.

NOmen Legati nondum scire potui. Muratus mihi pollicitus erat, se quæsiturum: verum dum id expecto, dumque ejus fide & diligentia confusus, negligentior fio; mendax in te reprior. Cras igitur non fallam. De mea itione etiam nunc incertus sum: hæ causæ ut incertus sim faciunt; Pridie Idus me hic vesperi præsto esse oportet: nam Idibus operarii nostri opus facient, mihiq; operas dabunt. Si igitur postridie Paschæ ad te irem, ut scripseram: si quidem mane discederem, totum eum diem in navigatione me ponere oporteret, & postridie reverti: quod si facerem, plane & mihi inutilem laborem susciperem, & tibi parum voluptatis mea præsentia meoque adventu præberem. Itaque puto, me vel non iturum ad te, vel Paschæ sub vesperam discessurum, ut sim domi tuæ mane postridie, idest tertio Idus, quem diem totum tecum traducam. Coenatus navem conscendam, ut pridie Idus mane sim Venetiis. Habes meæ deliberationis summam. De verbis, nondum eos potui obtinere, propter discessum fratris Legati, qui hodie equis mutatis in Galliam proficiscitur. Nam ille eos versus, quos petis, tenet sub signo: Sed quidam e familiaribus

D d 4

ejus

* *Al molto eccellente Signor Signor Marco Antonio Mureto in casa della Fortuna, contrada di s. Piero. In Padua.*

ejus mihi promisit, se priusquam discedat versus
ablaturum, mihiq̃ue statim missurum. Vale. Ve-
netiis. Pridie Paschæ.

XXXV. ¹

Lambinus Mureto.

Consultabam heri, utrum ad te irem, necne.
Constitui igitur, ad te non ire, priusquam ea
res, in qua me scis totum occupatum esse, con-
fecta & absoluta sit. Consilii mei hæ causæ sunt.
Bidui spatium, in quo mea itio & reditio vertere-
tur, nimis mihi breve esse videbatur. Volebam ad
te ire omni cura solutus, omnique occupatione ex-
peditus; quod mihi contingere non poterat, his re-
liquiis in animo meo hærentibus. Decimoseptimo
Cal. Apr. hac molestia defunctus, his compedibus li-
beratus fuero: postridie mihi solutum ac liberum
erit te adire, idque faciam, nisi Cardinalis ea hebdo-
made proficiscatur. Vides, quam misera sit servi-
tus. Nihil tibi de mea itione possum certius, quam
quod sane scripsi, promittere. Legati nomina ex-
quisivi: hæc sunt; Franciscus Noallius Episcopus
Aquensis Legatus Reg. Versus habeo: sed hodie non
sum ausus a quoquam e nostris p̃etere, ut eos mi-
hi describeret, propter diei religionem; cras ex-
periar. Mitto ad te quæ in Terentium effudi: tu,
si quid erit boni, sumes, quæ improbabis tolles;
si ni-

¹ Hinc epistola respondit Muretus epist. qua est in edit. Comin. lib. 3. 8.
Sciebam me.

si nihil erit quod probes, ego tamen quod mihi licuit per has occupationes tibi præstitero. De verbo *irritandi* quod mihi dixisti, cum legeres versus, te ea quæ animadverteram, in vocabulariis reperisse, puto te errasse; in nullis enim libris ea reperies: immo si recordari volueris, quæ tu dicebas, in libris illis esse annotata, ea ex me audieras domitux, cum de eo verbo sermo (ut fit) inter nos legendo incidisset: Dixi enim tum tibi, mihi videri ita esse scribendum hoc verbum, & ab ira, aut irascendo duci. Tu fortasse nostri sermonis oblitus existimasti, quæ ego tibi coram dixissem, ea in vocabulariis esse abs te lecta: quod longe aliter est. Ego enim dedita opera libros illos vidi; reperi (id quod sciebam) scriptum in illis, *irritare* deduci a verbo *irruo* &c.¹ Quare hæc annotatio mea est,

¹ Ambrosius Calepinus edit. Tridm. 1521. Irrito . . . . frequenterativum ab irruo, per mutationem u in i, euphonia causa; trahum a canibus, qui cum provocantur irruunt: vel, ut Donatus ait, qui reſtrictis dentibus hanc litteram R imitantur. Est hac altera ſententia, qua aliis placet; Nonius Marcellus: Irritare dictum eſt proprie provocare, trahum a canibus, qui cum provocantur irruunt, atque aſſert Lucilium ſat. 1. Irritata canes, quam homo, quod plenius dicit; ubi de R littera loqui Lucilium, quæ caninam Perſus appellat, animadvertit Voſſius; atque hanc canis laceſſita cum ingeminat, irritæ, ſive ſpiritu adjeſto hiriæ dicitur; atque hinc Feſtus Hiriæ . . . genus vocis eſt canis rabiola. Hi ergo cenſent, ab irritæ, ſive hiriæ, quod eſt verbum a ſono factum, eſſe irritæ, quod ſit proprie canem laceſſe, atque ut irritat facio. Hinc Caſſiodorus in illud Pſalmi xxv. Irritat adverſarius nomen tuum, ſcribit: Irritat a canibus trahum eſt, quorum latratibus R littera plurimum ſonat. Probat idem etymon Turnebus lib. 29. Adverſ cap. 17. Item Baſilius Faber in Theſauro, ſcribens irritæ eſſe frequenterativum ab irrio, vel Hiriæ. Voſſius valde probabilem ſententiam hanc dicit; unum tamen cenſet ei poſſe opponi; quod non tantum irritæ dicitur, ſed etiam prorito. Itaque inclinatur in tertiam quamdam ſententiam, ut antiquum verbum fueris irio, unde & irailto, & prorito dicatur.

est, neque ab ullo libro, aut a quoquam mortalium accepta¹. Velim igitur, si quæ probabis, ea mihi significes, & quæ tibi non probabuntur, ea quoque mihi nominatim perscribas; si omnia improbabis, chartas remittas, in quibus illa descripsi. Vale. Venetiis 4. Id. Apriles, qui dies erat Paschæ 1558.

Tu his litteris rescribes, si homo esse voles: hæ enim tertiæ te oppriment non respondentem; sed me ipsum fortasse expectabas: itaque præterita ignosco; nam huic te aliquid respondere volo.

XXXVI. *

Lambinus Mureto S. D.

FAcile cognovi ex tuarum litterarum aspectu, te valde esse occupatum. Scripsisti enim admodum festinanter. Itaque & tibi ignosco, quod heri non scripseris, & litteras dabo breviores, ne earum

¹ 2 Muretus Lambino respondens locum attulit Pierii ad illud Virg. x. Irritatque virum tellis. Potuisset afferre & aliam ejusdem ad 1v. Ita irrata Deorum. Sed alios quoque producere Grammaticos licuisset, ut Perottum edition. Thysculan. ap. Benacum a. 1522. pag. 44. Si vero irritum penultimam productam habet, significat incito, stimulo, vel ab ira, quasi in iram provoco, vel ab irruendo &c. Mi unico r scribi volunt. Itaque hoc ipso argumento rejicit illud etymon Matthias Martinus in Lexico Philologico, quod in veteribus libris irritum, sive irritum scriptum legatur; additque aliud argumentum, quod Vossii etiam est, a verbo protito, imo in ea ipsa epistola, Mureti. Censet vero Martinus, dici a ritu, quasi contra ritum alicujus facere, vel a rarus. Vossius Lambini hanc sententiam resistat, quod si simplici r scribendum sit irritum, potius sit ab ipsu, quod idem notat.

* Al molto eccellente & honorato Signor mio Signor Marco Antonio Mineto, in casa della Fortuna contrada di S. Pietro dietro la chiesa.

rum lectio tua tempora moretur, atque interpellat. Nicolaus noster sua sponte fit in dies commodior. Typorum structor, qui superioribus diebus dimidias operas mihi dabat, jam totus est meus. Sed cum in Græcorum typorum structura non admodum sit exercitatus (neque erat tamen eo quisquam exercitior in tota officina) non admodum magnos progressus facit. Si ad Nicolaum scribere voles, ego ejus cognomentum exquisivi: comperi Nicolaum Tridentinum appellari, aut vulgari sermone *Niccolò Trenti*. Sed parum arbitror has litteras profuturas, cum plures uno qui Græcarum litterarum figuras norint, non habeat. Scribe tamen *εἰ τοι θυμὸς ἐπίσσυται*. Omnino tuæ litteræ nihil oberrunt: *τάχῃ δὲ καὶ οὐδύνασι*. Jam de tuo adventu desperavi, quoniam consilium illud tuum, quod coeperas, casus nescio quis, & difficultas illa, quam dicis interpellavit. Sed dic mihi sodes: Quid est, quod te hominem tantopere occupatum, & tot compedibus districtum Venetias protrudat? Estne aliquid *ἀπόρρητον*? Nam si quid est tale, non excutio te, *ὃ πυθάνομαι ὃ περιεργάζομαι*. Sin nihil est, fac ut sciam quid sit. Nam si ut Cardinalem nostrum discedentem salutes, & oratione honorifica & benevolentia prosequaris; poteras supersedere hoc labore. Nam vel brevi epistola, vel per nos id facere poteras. Sin aliquid aliud est, quod te huc vocet; non te deterreo. Quid est enim quod malim, quam te coram intueri, tecum loqui,

qui, te complecti? Si tuæ igitur rationes postulant ut venias, nihil mihi & omnibus nobis gratius accidere potest tuo adventu: Sin vel propter illam quam dixi causam, vel propter aliquam aliam similem venire cogitas, non tibi suadeo, ut te Patavio commoveas. Vale 1x. Kal. Apriles.

Nihil litterarum Ferrara venit, quod mihi per mirum est. Guardafonem receperunt Farnesii: sine clade tamen: nam metu Ferrarienses milites profugerunt, urbemque reliquerunt.

XXXVII. ¹

Lambinus Mureto S. D.

SUavissimis tuis litteris referrem gratias, si quantum debeo, tantum & possem exsolvere. Nunc cum solvendo non sim, tuæ erit humanitatis, quod ultro expensum tulisti, libenter etiam acceptum ferre, ne si acerbius exigere hoc nomen velis, non tam me abs te beneficium accepisse gaudeam, quam referre non posse, moleste feram. Tuæ igitur, quas nudius tertius accepi, litteræ plane mihi gaudiorum acervos attulerunt. Verumtamen, mi Murete, qui tibi istuc venit in mentem, aut vereri, ne quid de tuo erga me amore deminutum esse suspicarer, eo quod rariores ad me litteras dares, aut a me petere, ne meam erga te voluntatem

¹ *Hac Lambinum epistola puto respondere Mureti epistola, qua est 9. libri 1. Nec me dierum major illa differentia movet, cum vitiosissimas esse in editis dierum adscriptionem plane noverim.*

tem imminuam? Nam neque tu de mea erga te voluntate constantiaque dubitare sine gravi suspitione potuisti, neque ego ob intermissionem litterarum tuum erga me animum esse immutatum, existimare debui. Quare si me amas, & me talem esse, qualis ego sum, puta; & te eum a me haberi, qui es, tibi persuasum habe. Tuis litteris ego quidem incredibiliter delector, easque vehementer expeto, fateor: sed ita tamen, ut si minus sæpe quam cupiam scribas, occupationibus tuis adscribi malim, quam vel negligentiae tuæ, vel ulli alii causæ nostra amicitia indignæ. Unum mihi in tuis litteris fuit molestum, quod nullam de meis postremis litteris partim Gallicis, partim Latinis, quibuscum oratiunculam latinam a . . . Scotiæ habitam sponsaliorum die, & Cucuronis¹ cantilenam ad te miseram, mentionem fecisti. Torodes quidem, cui Venetias eunti dederam perferendas, ait se tabellario cuidam Patavino notissimo dedisse, & mihi fidem facit, se officio functum esse. Sed tuarum litterarum (ut dixi) de meis silentium scrupulum mihi injecerat. Tu igitur, si me amabis, eum quam primum eximes. Expecto Catullum, Tibullum, Propertium cum scholiis tuis: *εἰς ἡμᾶς* autem tuam (sic enim accipio) non probo. Nam nihil abs te vulgare, nihil tritum, nihil nisi limatum & politum nasci potest. Tua igitur mittes, ut ad sitientes oculos & aures. Clarissimo & tui amantissimo

Car-

¹ Meminit hujus Muretus ep. 3. libri 1.

Cardinali , Villario , Broæo , Torodi , Lauræo ¹ , Florentino salutem tuis verbis nuntiavi . Heri mihi in Galliam , hoc est Lutetiam , libros de Moribus , multis locis correctos mea manu , non solum ubi librarii de me pessime meriti errarunt , verum etiam ubi egomet dormitavi . Mitto ad te epistolam Uspern. de expugnatione Theonvillæ , & conditionibus , quibus Guisio reddita est . Tuum erit & epistolarum & conditionum exemplar remittere , simulque mentionem aliquam Cucuronis in tuis litteris facere . Nam is nunquam me videt , quin me roget , ecquid ad me scripseris , cui ego bellissimo vultu , quicquam me accepisse abs te nego , ne graviter ferat , se abs te esse contemptum . Vale XII. Kal. Sextiles .

XXXVIII.

Lambinus Mureto S. D. ²

Tuas litteras postremas accepi postridie quam tabellarius ἐγκύκλιος Cardinalis Venetias ire solet .

¹ *Hos omnes nominat in epistola Cardinali Tournonio , qua libros 2. ad Nicomachum Latinos factos eidem nuncupat : Atque alii quidem pro suo quisque gradu & munere præsto tibi sunt , tibi operam dant , tibi inserviunt , homines in sua quisque arte nobiles ac præstantes , P. Villarius Jurisconsultus doctissimus , idemque centumviralis Consilii Parisiensis iudex selectus , & Regis consiliarius , B. Broæus item juris peritissimus , Vinc. Laurus Philosophus acutissimus , medicusque clarissimus . . . . G. Torodes Latinis & Græcis litteris admodum eruditus . Eosdem sapius commemorat Lambinus , ut epist. ad Muretum in epistolis Bruti pag. 417. & Muretus Ibid. pag. 411. &c. Villarius vero & Laurus dignitate ipsa notissimi sunt .*

² *Edita inter Mureti epistulas lib. 1. ep. 11. ex Bruto pag. 405. Sed ab autographo nostro non adeo leviter illa discrepat , ut edi rursus non debuerit .*

solet. Itaque non potui tibi citius quam hodierno die rescribere, nisi vellem hominibus incertis committere. Magno me metu, magna cura, magna denique animi ægritudine & molestia, iis litteris liberaſti; ex quibus rumores illos inanes & falsos esse cognovi. Dii male faciant talium sermonum, qui ad alterius existimationem lædendam valent, architectis. Sed unum est, quod te admonere volo, ut posthac scias, quibus credere, & quos suspectos habere debeas. Is, qui nobis primus hanc falsam fabulam narravit, dicebat, se eam Patavii a quodam familiari tuo accepisse, ab eo qui te quotidie invisere soleret, denique ab eo cui non solum tuæ fores, sed & aures, neque solum aures, sed etiam pectus pateret: nomen e memoria excidit, nationem memini; Lotharingium esse narrabat. Ille, mi Murete, homo mihi ne de facie quidem notus, te, quod in eo fuit, propemodum perculit; quamvis difficile sit te tali virtute præditum percellere: sed tamen expertus es (magno cum animi mei dolore dico) quantum valeant ad pestem innocentium, rumores populi, hominumque malevolorum sermones, & perdita consilia. Illi igitur cave, si sapias, fidem habeas; illum, si te salvum vis, a foribus tuis exclude. Item quid in te gravius potuit? Ille ad quosdam, quos nominat-

buerit. Extima inscriptio: Al molto honorato & eccellente Signor mio Signor Marco Antonio Mureto. In Padova. Similis huius, ac peregrina videtur epistola in edit. lib. 1. xi. quæ lucem huius dabit, nisi eadem hæc ipsa, quemadmodum est edita.

minare non est necesse, detulit, tibi cum tuis non convenire; causam addebat incredibilem, & te indignam. Cum dico te, me dico; ob illud dissidium, te Venetias cucurrisse, ibique mensem integrum delituisse: post id temporis Patavium revertisse, sed alias ædes conduxisse longe prioribus angustiores & viliores, propterea quod tecum, multo pauciores quam antea discipulos haberes; reliquis, nescio quo, verbone an facto tuo, offensis & abalienatis. Hæc te scire volui, ut ne hirundines¹ in contubernium tuum, aut sub idem tectum admitteres. De libro nostro quid futurum sit, nescio. Ego (quia te ita velle video) scripsi hodie ad meos Lutetiam, ut eum a librario reposcant, reflagitent, atque adeo extorqueant, neve excudi patiantur, nisi a Theologis impetrent, ut tua epistola, epigrammata, nomen maneant. Ego hoc vereor, ne meæ litteræ serius quam opus sit; eis reddantur. Nam quotidie experimur, nostras litteras ex hoc loco vix dierum xxv. intervallo Lutetiam pervenire. Scribebat ille quidem quisquis sit (nam se nominari non vult) se longius progredi noluisse, quin meam hac de re sententiam ac voluntatem exquisivisset; addebat autem, librarium cupere hunc librum quam primum excudere, propterea quod intelligeret, complures ludimagistros eum suis explicaturos; seseque ex eo magnum quaestum esse facturum, si calendis Octobribus excus-

fus

¹ Ὀμωγεῖς χελιδόνες μὲν ἴχνη, παρὰ π.

sus esset, quo die (ut memoria tenes) magistri illi Parisienses docendi munus annuum ordiri, novaeque praelectiones instituere consueverunt. Itaque valde me hæc cogitatio curaue sollicitat. Si hunc eventum prævidissem, librum apud me servassem potius, quam me in eas angustias demitterem, unde me explicare non facile possum, propter locorum intervallum: nam si popius ab illis abessem, omnia essent expedita; ego enim meo jure uterer. Nunc cum tam longe absum, cumque illi vocem meam non audiant, urgeantur a librario, priorem meam voluntatem spectent tantum, mutatam nesciant; quemadmodum se in hoc negotio gesturi sint, horreo. Juvat me tamen, librum de tua sententia, teque approbante in Galliam esse missum. Omnino ego omni studio & conatu elaborabo, ne imprimatur ea lege, quam Theologi nobis imposuerunt. Sed si quo tempore meæ litteræ ad eos perlatae erant, res non erat integra, quid consilii capiemus? immo vero quomodo rem jam factam corrigemus? an rescindemus? ἀμήχανος εἰμι ἀπορίας ὕπο. Itaque ego litteras illius amici mei, ad quem librum misi, & cui rem totam mandavi ac permisi, ad te mitto, ut & ex earum verbis, & ex diei, quo illæ datae sunt, ratione, & ex tempore, quod intercessit a litteris datis usque ad hunc diem, intelligere & quasi præfagire possis, quid futurum sit. Tu tamen eas litteras conserves; quod ut facerem, a me ille

Cl. Vir. Ep. T. II.

E c

pe-

petierat, veritus ne emanarent, neve in alienas manus pervenirent: est enim mihi homo peramicus & vir bonus. De Catullo, Tibullo, Propertio noli laborare; ego eos accepi eo ipse die, quo meas litteras postremas Jannoctio dedi, cum eas scripsissem diebus aliquot antequam darem; propterea quod non haberem cui recte dare possem, neque auderem incerto homini committere, binarum jactura admonitus. De invidis, dubium non est, quin ab hoc hominum genere acriter oppugneris: itaque vigilandum est tibi. Multæ insidiae sunt bonis, inquit ille. Sed & invidi & Pelopidae ubique terrarum sunt, neque quicquam prodest terras alio calentes sole mutare, ut inquit Flaccus noster. Invidorum, malevolorum, tyrannorum plena sunt omnia. Invidos tibi tua eximia virtus & singularis doctrina conciliat, non tuum aliquod præcipuum fatum. Si ignavus, iners, humilis, & obscurus esses, nemo tibi invideret, nemo te odio prosequeretur. Itaque si invidiam effugere aut placare voles, nihil utilius quam ut virtuti *πολλὰ χαίρεις* dicas. Solas autem terras cur cogitemus, non video. Nam talibus in locis neque tibi neque mihi vita optabilis esse potest; ne longinquas quidem, aut nimium remotas petere debemus. Nam neque istæ, si ab hominibus incolentur, ab his pestibus erunt vacuæ; & erit ibidem major in hospites expromendi odii licentia. Quare hoc unum nobis faciendum esse puto, ut primum integri-

tégri-

tegritate & innocentia & continentia, invidiorum linguas comprimamus, deinde amplissimorum Virorum opibus, auctoritate, præsidio vitam, & caput nostrum muniamus. Cardinalis Turnonius eodem, quo antea fuit, in te animo est. Sermones illi vanissimi ad ejus aures non pervenerunt, & ut ne perveniant operam dabimus. Villarius, Auratus, Laureus, Torodes te suis oculis habent cariorem, quos ego tamen omnes meo in te amore vinco. Vale mi Murete; & tuis te bonis consolare, & omnes tuas litteras & Musas in his malevolorum sermonibus æquo animo perferendis explica. Commentarios in Horatium ego propediem absolvero. Iterum vale. Ex Corneliano tertio Nonas Septembris.

XXXIX.

Achilles Statius M. Antonio Mureto S. P. D. 1

ITane tandem nos expectatione adventus tui suspensos tenes ac deludis? Vel hic Pamphilus jurabat quoties Bacchidi, quam sancte, ut quivis facile posset credere. Si est igitur, ut tu veniendi ad nos consilium omiseris, fac istuc ex tuis litteris intelligamus, & illa, quæ poscitur es, suavillimos Elegos tuos, ac Terentium singulari tua indu-

E e 2

du-

¹ Inscriptio epistolæ in externa facie: *Al molto magnifico Sig. M. Antonio Mureto lettore publico della Illustrissima Signoria di Venetia Signor mio Osservandissimo. In Venetia in casa del Sig. Paolo Manutio. Sequuntur carmina in ejus & Manutii laudem; quæ addere aliis possumus, quæ in cellimonium doctrinæ atque eloquentiæ Mureti præmitti ejus operibus solent.*

dultria restitutum nobis isthinc cura: nihil enim profecto tantopere videre amo, ac legere. Nam cum ardentissima horum omnium cupiditate antea æstuares, quantum credis diuturnam hanc sitim nostram & auctam & molestant hic esse, ut nisi tu adlis ac restinguas, vel contabescendum omnino sit, vel amoenissimus iste Adriæ sinus, quem tu suavissimo ingenio tuo dulcissimum reddidisti, & adeundus sit, & ebibendus. Manutio nostro salutem: sed ita tamen, ut aurem vellices homini parum memori, ut quem ab illo jamdiu exspecto, Longinum, si modo jam est editus, ad me mittat. Vale IX. Cal. Aug. 1555. Si quid ad me mittes, Patavii Simoni librario redditum cura. Iterum vale, meque ut facis ama.

Ad Paulum Manutium, & M. Antonium Muretum.

Paule, & Marce animæ, meique ocelli,
 Par amabile, nobile, eruditum,
 Nostri lumina bina uterque fecli,
 Quam nunc quam rem agitis boni sodales,
 Jamdiu mihi non uterque visus?
 Quod si non licuit, carere certe
 Non tam versiculis diu sodales,
 Mutuis nec epistolis decebat.
 Verum hæc jam fuerint, boni petamus
 Vicissim hanc veniam, simulque demus.
 Nunc vos quid inî agitis? valetis ambo?
 Ecquid luditis ambo, tenditisque

Vel

Vel Calvum superare, vel Catullum?
 Cum magno magis an juvat subire
 Certamen Cicerone, jam jam & ipsum
 Æquantes numerum, elegantiamque?
 Quicquid nunc agitis vel edidistis,
 Quicquid denique cogitatis ambo,
 Vestris noscere litteris laboro;
 Ac me nunquid ametis, anne vestro
 Vester ex animo excidi sodalis.

Vester Achilles Statius.

XL.

Molto eccellente Signor mio¹.

M Andai la lettera vostra a Mr. Francesco, & hebbi cara questa occasione, cioè che mi scriveste, anchorachè di leggier cosa. Intendo che vi sete accomodato da Signore, & me ne rallegro con voi: siccome non posso se non dolermi della mia disavventura. Perciocchè non credo di poter uscir di casa di qua da Pasqua, e questo per l'enfiagione rimasami nella gotta, la quale, secondo il giudizio de' Medici, non si risolverà prima. Come si leggerà; faretemi, potendo, a sapere, come la fanno cotesti dottori di fama, dico come la fanno a scolari. Mi vi raccomando.

Di Venezia il 16. di febbrajo 1558.

Ser. Carlo Sigone.

E c 3

XLI.

¹ Inscriptio externa: *Al molto magnifico, & eccellente Signor mio Mr. M. Antonio Mureto. Padova.*

XLI.

*Molto magnifico, & Eccellentissimo Signor
mio Osservandissimo.¹*

H Ebbi l' oratione² di V.S. la quale ho letta con grandissimo mio piacere, & l' ho mostrata a molti miei amici, li quali medesimamente l' han commendata infinitamente. Il Sig. Pappio mi diede le correctioni di V.S. sopra le Filippiche, dalle quali ho imparato alcuni belli passi. Conforterei V.S. a farle ristampare in Italia³, acciocchè più persone ne potessero partecipare, & se vi sarà alcuna giunta, tanto meglio farà. Aspettava alcuna emendatione sopra quel luogo, dove dice; *Aude dicere, te prius venisse ad patrem tuum, quam ad me*⁴: percioc-

¹ *Inscriptio extima epistola*: Al molto magnifico, & eccellentissimo Signor mio Osservandissimo il Sig. Marco Antonio Moretti. In Corte dell' Illmo di Ferrara. Roma.

² *Qua ea oratio sit, mihi non liquet; an habita anno superiore pro Carolo IX. Gallia Rege tanta omnium approbatione, quanta illi nunquam contigerat, ut diximus, & quam Paulo etiam Sacro missi; an pro Alfonso II, pro Sigismundo Polonia Rege &c.*

³ *Parisijs edita fuerant, ut diximus.*

⁴ *Exstat Philipp. II. num. 20. Paruit Sigonio postea Iduretus enimque locum satis luculenter tractavit Var. lect. lib. 18. cap. 6. atque ubi a multis, & ingeniosis hominibus tentatum dixit, & a nullo integritati sua restitutum, subdit; Atque ego ante hos viginti annos cum Lutetia libros illos a me purgatos edidi, secutus sum vulgatam scripturam; quamvis in optimo libro, quo usus eram, scriptum reperissem, Ad parentem tuum, quod illud parentem, eo quidem loco, ingenue ut loquar, mihi subineptum videretur; neque tamen celavi lectores, quid in optimo libro scriptum extaret. Tacenus, qui paulo post ipse quoque eodem libro usus, easdem orationes hic Romæ edidit, veterem scripturam hoc quidem loco cum fide representavit. Eucitis pulchra homo ingeniosissimus, & eruditissimus, qui de eo loco satis copiose*

ciochè io dubito , che quella parola *Patrem* non sia scorretta ; sendochè il padre di Marco Antonio era morto già sopra trenta anni . Parmi , che voglia intendere di Curione : ma non so come Curione possa esser padre di Marco Antonio , essendo suo amatore . Se V.S. si risolverà in alcun modo sopra questo passo ; ella mi farà gran piacere , se me ne farà partecipe . Ho havute lettere del Cantero , ch'è in Vinegia . V. S. potrà rimandarmi dunque la sua lettera . Il libro ¹ dedicato a me , è quell' antico migliorato & accresciuto di tre libri , sì che son sette : & le bacio le mani . Di Bologna il dì XVII. Febrajo LXVII. Di V.S.

Ser. Carlo Sigonio .

E e 4

XLII.

piose scripsit , necessariisque rationibus pervicit , neque „ patrem „ , neque , parentem „ , legi posse . . . Statuit igitur legendum esse „ ad matrem tuam „ , idque ab aliis magno consensu probatum est . Magis autem confirmatus esset in illa sententia , si veterem librum vidisset , quem ego postea nactus sum , in quo legitur quidem „ ad patrem tuum „ , sed ita ut manifesto ex littera appareat , scriptum prius fuisse „ ad matrem tuam „ , ... Ego autem non dubito quin duæ potius litteræ adjungendæ fuerint , scribendumque „ ad amatorem tuum „ , ut intelligamus Curionem . . . Certe Carolus Sigonius , cum sententiam super eo loco meam decem ab hinc annos per litteras exquisisset , ita eam probavit , ut ad me postea scripserit , nihil sibi videri potuisse rectius , aut verius cogitari . *Lectionem* parentem tuam probavit *Manutius* , *Lambinus* , *Bucanonus* , *Abrahamus* , *Bisciolam* etiam appellans , retinuitque nuper *Olivetus* . Ceterum ex allato Mureti loco videtur anno 1577. ea Muretus scripsisse in variis lectionibus . Sed cum Parisiis *Philippicus* ediderit , ut suo loco ostendimus , a. 1581. anno 1581. omnino illam *Lectionum* partem confecit , & de alia epistola Sigonii loquitur a. 1571. scripta , nisi malumus , deficiente memoria , tempus aliquanto ampliasse .

1 De altera editione loquitur novarum lectionum Canteri , facta Basilea anno 1566. mense Julio , ut in fine earum legitur , estque Sigonio inscripta , & completitur lib. VII. cum prima editio haberet tantummodo 14. dedicata Israel Minckelio , Tertia a. 1571. Sigonii nomen retinuit , addito libro 1.

XLII.¹

Molto magnifico & Ecc. Sig. mio Offer.

L' amico che mi raccomanda V. S. mi è parso pieno di tanti meriti, che anchora senza il rispetto suo, io sono per servirlo: & la raccomandatione di V. S. è di tanto peso appresso di me, che io sono per vincer me medesimo in accomodarlo, anchora che non meritasse tanto, quanto merita. Et voglio, che ella si persuada, che io son tanto suo, quanto può essere un huomo d' un altro; dico suo, & ammiratore dell' ingegno, & amatore della bontà; & perciò V. S. senza cerimonie mi comandi, dove conosce, che io sia buono, che non si troverà ingannata da me. In quanto al giovane raccomandatomi, esso non dee desiderare altro, se non che tosto appaja chi habbia bisogno dell' opra sua. Perciocchè io sono parato ad interporre tutta la mia autorità, o gratia; & se non basterà della mia, io spenderò anchora quella di V. S. la quale non è minor della mia, non solamente in questa Città, ma ancora appresso tutto il mondo. Io mi son creduto infin quì, di poter venir a Roma, & di goder V. S. fra tutti gli altri; & mi facea a credere, che V. S. dall' altra parte mi havrebbe visto volentieri. Ma hora sono
fuor

¹ Al molto magnifico. & eccellente Signor mio Officio il Sig. M. Antonio Mureto. Roma. *Commendatis Sigoniis litteris respondet; & quadam subindicat de Romano itinere suo.*

fuor di speranza : il che mi duole infinitamente ; nè so che dir altro , se non quel vecchio proverbiaz-
zo : *Non omnibus datur adire Corinthum* ¹. Nel vero
io ho un tristo fato nella venuta di Roma . Ma di
questo sia detto assai . Prego V. S. a conservarsi ad
utilità di questo , & del futuro secolo ; & le bacio
la mano . Di Bologna il 20. di Aprile 1575.

Ser. affiño Carlo Sigonio .

XLIII.

Alexander Rocius Marco Antonio Mureto S. P. D. ²

TE post tuum discessum Venetiis in febrem inci-
disse, ægrè sane tuli , ut debui ; idque statim
meis litteris significassem , sed præter morbum ti-
bi molestus esse nolui. Nam in dies experior, quan-
tum molesta ægrotantibus omnia pene esse soleant.
Ceterum mitescens jam morbo , nullum παρα-
μυθητικοῖς λόγοις , in tam magno præsertim ela-
toque animo adversus omnem fortunæ temerita-
tem , mihi locum relinqui video , & fortassis ipso
jam fugato , convalescenti gratulandum potius .
Aliquid ferii ad te scriberem , nisi id mihi Medi-
corum legibus* περί τῶν ἀναχομιζομένων interdi-
ctum scirem . Scribam alias , & quod toties rece-
pi ,

¹ Vulgatissimum proverbium , quod aliter Suidas , aliter Strabo exponit
ὡς πάντες ἀνδρὲς ἐς Κόρινθον ἰεῖν ὁ μὲν , sed & latine apud Horatium :
Non cuivis homini contingit adire Corinthum .

² Al molto magnifico , & eccellente Mr. Marcantonio Mureto Signor mio
Osservandissimo . In Padova al borgo di santa Croce nella casa del magnifico
Mr. Daniel Foscarini .

pi, tandem cumulatissime præstabo, præsertim cum *χρῦσα ἀντὶ χαλαίων* sperare liceat. Interim cura ut valeas. Ego vero & Joannes noster valemus, teque plurimum salutamus, & quam primum per valetudinem tuam licuerit, a te litteras expectamus. Vale. Venetiis pridie Cal. Oct. MDLVIII.

XLIV.¹

Petrus Morinus M. Antonio Mureto S.P.D.²

E T si me aliorum negotiis non admodum libenter interpono, propter offensionem, quod & meas res parum bene geram, & alienas nonnunquam infelicitè (quod utinam ne in hominis omnium charissimi & amicissimi negotio expertus essem) tamen committere non potui, ut Niceti³, cui ob singularia in me beneficia, non solum omnem operam, sed me ipsum debeo, voluntati non obtemperarem. Is tecum proxime egit, ut Duarenum huc per litteras alliceret, eique exponeret, paratum in Illustrissimi Cardinalis familia honoris & dignitatis locum. A te nihildum huc allatum est;

¹ De Morino satis diximus in Praefatione. Epistola quas hic damus omnes sunt in codd. nostris ἀντὶ χαλαίων; præter has vero aliam habebamus, quæ jam est edita inter Mureti epistolas lib. 2. 70. Inscriptio est vero illius A Monsieur Monsieur Muret a Chaly.

² All' Eccellentissimo Signor M. Antonio Mureto maggior mio Ossio. Padova. Duarenum cum Hippolytus Cardinalis Ferrariensis accessivisset, ut in sua familia esset; idque per Muretum fecisset nomine Cardinalis Nicetus, nec responsi aliquid accepisset, quid rei sit, Morinus postulat. Significat etiam Muretum eodem pacto a Cardinale invitatum. V. epistolam Cardinalis ipsius post has Morini positam. Scripta videtur a. 1557.

³ De hoc Cardinalis in suis, de quibus dixi, litteris.

est; quod aut ille nondum, quid sententiæ sit, rescripserit, aut tu facultatem ejus responsa mittendi non habueris. Hoc quaecunque est, petit a te, ut se per litteras facias certiozem. Miror quid te ab hoc laborum tuorum portu tamdiu retineat. Desideraris quidem, mihi crede; & ego, te veniendi cupidum esse, mihi persuadeo. Quod si ita est, Deus istis meliorem mentem; qui ut ex te capiant incredibiles fructus, & suavissima consuetudine delectentur, obstrictum etiam promisso teneant: tamen, qua prudentia & sapientia sunt, si cives Veneti sunt, intelligant necesse est, summum jus, summam sæpe esse injuriam. Hoc tu quoque in tempore iis demonstrato: adducentur fortasse, ut æquitatem aliquid apud se valere patiantur. Tu Ferrariæ, inquis. Equidem, si istic essem, non silerem. Quid tu? qui civitatem nobilissimam & clarissimam, si non adeptus es, certe es meritis, ut minimum *ισχυρίαν* jam usurpare possis. Sed hæc hætenus. Jam enim; Viden, inquis, quid faciat otium? At tu has ineptias antea tulisti. Ego te amo, te quamprimum videre cupio, tecum esse, & si id non sit ex sententia, ac moram habeat, a te certe amari. Vale. Ferrariæ ad VII. Idus Jun.

XLV.

Petrus Morinus M. Antonio Mureto S. D. ¹

UT primum Nichetum hominem tui percupidum, litterarum tuarum feci participem, is ratus, illo postulato & rem & gratiam tuam læsum iri, a principio summopere a me contendit, ut te per litteras ab eo dimoverem. Etsi enim eandem, quæ tibi esset, impetrandi fiduciam, habebat, propter summam Cardinalis, cum in ceteros homines, tum in vestrum ordinem, facilitatem ac pene indulgentiam, tamen valde tua interesse censebat, de eo, quod facile postea, si ita ratio tua postularet, posses consequi, nullam in præsentia fieri mentionem. Quas causas afferret, & ipse conjectura potes assequi, & ex eo, qui istuc jam iter parat, propediem intelliges. Tandem, cum te id valde cupere, tuoque otio communis utilitatis causa summo studio servire demonstrarem, pervici, ut de eo cum Cardinale ageret. Qui cum ex illius primum sermone, deinde ex tuis litteris, quid studeret, cognovisset, respondit, se non solum tibi in Italia manendi potestatem libenter facturum, sed etiam ceteros fructus, qui a te summi expectantur, prætermisurum esse, cum ita rationem otii tui ferre intelliget. Jam igitur

¹ All' Eccellentissimo Sig. M. Antonio Mureto Maggior & Signor mio Ossino A calc Mocenigo appresso san Samuel. Venetia subito subito. *Conditiones, quibus ut in Cardinalis familiam reciperetur, postulaverat, Cardinalis placuisse significat.*

tur nihil esse moræ videtur, quin ad nos quamprimum venias. Scito enim, te hic in omnium commemoratione & expectatione esse; Cardinali singularem opinionem tuæ virtutis & doctrinæ, ejusque perfruendæ incredibile studium attulisse; ceteris præterea summum desiderium suavissimæ consuetudinis. Multus mihi cum Medico, cum Philosopho, cum nonnullis aliis de te sermo fuit. Nemo est, quin sibi gratuletur, & magnum usum, conjunctionemque tecum intercedere cupiat. Medicus, sese de Cardinale audivisse dixit, Carolum Sigonium, cujus hic summa est eruditionis opinio, fortasse adjunctum iri; de Gambaro poeta, jam certum esse. Nichetus habet, quæ tibi amice, prudenterque præcipiat, cujus te copiam paucis diebus habiturum lætor. Ac in primis censet, tua multum interesse ad commendationis aditum, ut Cardinalis Turnonius proximis ad Ferrariensem litteris tui mentionem faciat cum aliqua significatione suæ in te voluntatis; idque per Vilarium hominem clarissimum & humanissimum posse confici. Matura, ut superioribus litteris ostendisti, huc venire; & a me omnem operam, studium, ac laborem expecta; sustinebo, quantum in me erit, expectationem tuam. Sandrinus tibi salutem, cui & Nicheto tua sui memoria fuit gratissima. Nichetus etiam valde amavit τὸ ἰχρόντε, καὶ ἡθικόν, καὶ ἀποίητον, καὶ εὐχρινές tuarum litterarum. Paulum Manutium, Lambinum, Georgium, Alionium, cete-

ceteros communes amicos velim meis verbis salvere jubeas . Vale . XII. calend. Januar. Ferrariæ .

XLVI.

*Petrus Morinus M. Antonio Mureto S.P.D.*¹

CUM proximis litteris adscripsissem , ut tibi quamprimum redderentur , quo spatium haberes conveniendi Vilarii , & ad nos , si ita tibi videretur , rescribendi , miratus sum quid causæ esset , cur litteræ a Cardinali Turnonio sine ulla tui mentione venerint , sumque suspicatus , serius ad te esse perlatas . Tuas enim occupationes puto , nullam moram ei rei allaturas fuisse , quæ tantopere ad gratiam & existimationem tuam pertineat , nec te in discessum tuum id differre , quod ante fieri , cum aliis de causis , tum eam ob rem longe fatius est , ne potius tuis precibus , quam sua in te benevolentia , ad commendationem adductus esse videatur . Montemerlus huc rediens , quæ hominum de te existimatio istic esset , quamque te gratum jucundumque omnibus esse intellexisset , Cardinali exposuit , injectumque jam tui desiderium mirifice auxit . Habitatio tibi , Cardinalis jussu , parata est , inspectaque a Nicheto , & nonnullis aliis : tria conclavia , duo tibi destinata , tertium , ut opinor , tuis : ea tu nec instructa offendes ; ne forte quid

¹ All' Eccell. Sig. M. Antonio Mureto publico letter nell' Illust. Signoria di Venetia, Maggior & Signor mio Offerito. In cale Mocenigo appresso san Samuel. Venetia subito subito. Muretum rogat, ne maturius in Cardinalis familiam veniat.

quid suppellectilis imprudens distrahas, quod habeas usus tui causa; nec enim eo contentus esse debes, vel potius nullo in numero debes ponere, quod hic tibi suppeditabitur. Tum hoc etiam te monitum velim, omnia fere istuc, præter sericum, esse viliora; ut si quid tibi opus sit, si pannus, si tapetes, si cetera, temporis & loci opportunitati ne desis. Nichetus tardius isthuc ibit, quam putabamus, nec quicquam certi de suo discessu habet. Nos te hic ineunte Januario. Si fallimur, ad quod tempus expectemus, certiores facias velim. Vale 11. Calend. Januar. Ferrariæ.

XLVII.

Petrus Morinus M. Antonio Mureto S. D.

QUOD conveniendi Nicheti cupidus es, scito eum de congressu tuo non minus laborare, & ante triduum, aut summum quatrimum, hinc esse discessurum: ex quo, habita ratione temporis, videtur, ejus tibi ante tuum discessum potestatem fore. De vasis, nullo culinæ instrumento, tibi opus erit, cui sit communis cum ceteris cibis capiendus, itemque tuis; nihilque domi parandum & coquendum; Contingere sane potest, ut te necessariam ob causam domi aliquando contineas, vel etiam nonnunquam foras pedem efferre non libeat: itaque retinere potes aliquid discorum, in quibus tibi coctum obsonium in prandium, vel in coenam petatur; mappas item & mantilia. Nam postquam
huc

huc veneris , si quâ iter suscipietur , cum tantum librorum convehendum habeas , vecturæ aliis rebus levandæ quam maxime inserviendum est . Hanc ob rem vel unum lectulum afferre potes ; tuis enim solum erit ea suppellex , quæ tibi a Cardinale suppetet . In Pauli Manutii judicio agnosco summum ejus in me amorem . Sed tamen nunquam mihi in mentem venit , ne tum quidem cum legi tuas litteras , ut me in eo loco ponerem : non adeo me ignoro . Multum proficere mihi semper visus sum , si hoc assequer , ut cum ceteri omnes , vobis ducibus longo spatio antecessissent , tum inter postremos venirem in numerum . Nescio quo meo fato tum a Paulo Manutio sum abstractus , cum , remisso editionum labore , me familiarius uti , & secum plus habere cœpisset . Ac nisi ego illam *ξώραν* *φωρὴν* , & fortunam meam deferuissem , non constitissem credo in infimis ; sed cum reliquæ me facultates deficerent , imitationis certe studio aliquot fortasse gradus ascendissem . Ei , peto a te , ut meo nomine agas gratias , ei & Lambino , cujus amor meam in eum observantiam non vincit , ceterisque nostris plurimam a me salutem impertias . Nicheus & Sandrinus re salutant . Vale . Pridie Nonas Januar. Ferrariæ .

De conclavibus hoc me fugerat , Cardinalem , cum studeret , ut te in palatio collocaret , nullam habuisse vacantem habitationem ; ab eo vero habitabis paulo propius , quam ædes divi Paterniani abest ab ædibus Pauli Manutii .

XLVIII.

XLVIII.

Petrus Morinus M. Antonio Mureto S. D.¹

Negotium tuum ac fortuna quod in discrimen inciderit, mei officii esse arbitror ad te perscribere: facile enim rei nunc primum exulceratæ, tua diligentia, amicorumque studiis & sublevatione mederi poterit. Illustrissimus Cardinalis noster, cum antea nescio quid de te audisset, idque, non admodum certis auctoribus, parum crederet, proximis Reverendissimi Cardinalis Turnonii literis commotus est. Itaque statuit Nicheto nostro, cui brevi tempore istuc erit eundum, hoc negotii dare, ut ex eo rem totam, & qualis sibi auctor sit, plane intelligat. Quamobrem vides, tibi summo opere elaborandum esse, ne a tanti viri studio, amore, benevolentia, auctoritate, commendationeque deserare; qui si causam tuam ex animo suscipiat, si te amplectatur, velitque huic nostro studiose commendare & tradere, is nihil de sua in te voluntate commutabit. Ex quo fore confido, ut quantulum de existimatione tua hoc sermone & rumore imminutum erit, vitæ tuæ summa integritate & religione facile sarcitur. Perfice itaque, ut ille, quam opinionem Venetiis te habuisse cognoverit, non eruditionis modo, sed

Cl. Vir. Ep. T. II.

F f

etiam

¹ Suedet, ut rumores de eo quosdam disseminatos, delatosque ad Cardinalem Ferrariensem, per Turnonii Cardinalis litteras, & testimonium extinguat.

etiam probitatis, quam bene de te existimet, quam suum numeret, quam sibi purgatus sis, quid spei porro habeat, litteris significet; ac tibi persuade, eas tantum ponderis, quantum vel ipse optare potes, habituras esse. Vale 111. Idus Jan. Ferrariæ.

XLIX.

*Magnifico M. Marcantonio mio carissimo.*¹

D Alla relatione che hebbi da più parti delle buone qualità e meriti vostri, mi mossi i mesi passati a farvi ricercare di venire al mio servitio; & crediate, che da quell' hora, che vi risolveste di accettare il partito, vi ho aspettato sempre con grande desiderio. Ben è vero, che fra tanto mi fu gettato un motto sopra alcune cose; ma elle non furon però bastanti a rimuovermi punto da quella buona oppinione, che di già havevo di voi, con tuttochè mi paresse bene d' intenderne il parer ancora di Monsignor mio Rmo di Tornone, alla molta prudentia & integrità del quale io tribuisco tanto, che havendo S. Signoria Rma quella notizia che ha della persona vostra, mi pareva di potere intieramente quietarmi nel giudicio suo, & a questo fine aspettavo di valermi della occasione di Nichetto, il quale havevo a mandar d' hora in hora da S. Signoria Rma. Ma il caso portò che io fussi
astret-

¹ Cardinalis ipsius Ferrariensis litteræ sunt, quibus agitur de rumusculis adversus Mureti probitatem sparsis: de his in vita. Inscriptio epistolæ Ad Magnifico M^r. Marcantonio Mureto mio carissimo.

astretto a trattenerlo assai più di quel che pensavo; onde vi sia penetrato a l'orecchie questo maligno ufficio, che era stato fatto con me, prima che io habbi potuto haver la relatione di detto Signore, & forse per opra de' medesimi autori, li quali haveran voluto persuadervi, che io habbi presa la cosa in altra parte di quel che feci con effetto. Et certamente non posso se non escusarvi, che di ciò restaste con l'animo sospeso, benchè dall'altra parte havessi desiderato, che non vi foste però addotto a pigliar altra deliberatione, avanti che di saper l'animo mio con più fondamento, potendo ben immaginarvi, che l'innocentia vostra havrebbe potuto più in me, che la malignità d'altri. Ma poi che pur vi trovate già obligato per quest'anno, se ben io havessi desiderato, che foste in termine di poter venir da me prontamente; io anteporrò nondimeno volentieri l'osservatione della vostra parola ad ogni comodo, che potessi ricever del servizio vostro per questo tempo, doppo il quale io vi tengo per accettato, conforme a quanto avete detto a Nichetto ancora; onde con la sicurezza che habbiate a conferirvi da me, fornito detto tempo, mi parrà di sentir con tanto manco dispiacere l'impedimento che si è interposto, perchè non siate venuto di presente. Et attendete a conservarvi sano. Di Ferrara li xxii. di Febraro MDLVIII.

Tutto vostro

Hip. Car. di Ferrara.

F f 2

L. Pe-

L.

Petrus Morinus M. Antonio Mureto S. P. D.

Binas a te eodem prope tempore accepi litteras humanitatis plenissimas & benevolentiae : harum posteriores etiam cum redderentur , adjuncta sororis mea epistola (dicam libere , tametsi pro mea perpetua in te observantia parum fortasse prudenter) facile patiebar , id tibi oneris esse impostum , quod scribendi occasionem obtulisset . Studium tuum , quod tam amanter & prolixè pollice- ris , eò mihi melior spes est , quòd te sim expertus , quicquid amicorum causa suscipias , κατορθῶν so- lere . Itaque jam mihi non videntur βάρδισαι μα- κάρων ὥραι φίλαι , sed ἐλπίδες καλοῖς ἐμὶ βλέπειν ὀφθαλμοῖς : ita mihi eas propitias conciliasti ; quas tamen ego ea moderatione animi sustinebo , quam mihi sapienter & amice , ut omnia , præcipis . De sororis litteris quam maximas tibi & habeo & ago gratias . Julianus Granuccius , quo minus negotii aut ipse haberet , aut sui , quas ad Nicetum scribo litteras , in has conieci , quod te sciret sine ullo la- bore mittendi facultatem habere : quod ut facias a te peto . Vale . Poli . xvii. Kal. Octob.

LI.

LI. ¹*Petrus Morinus M. Antonio Mureto S. P. D.*

CUM antea perſæpe me Martiranus invitaffet , ut ad ſe me reciperem , propterea quod negaret , ſatis commodum diverſorium hominem hoſpitem reperire poſſe ; tamen , quod & perhoneſtum hoſpitiũ , atque ex ſententia eſſem naſtus , & vererer moleſtiam ei ſumptumque afferre , adduci non potueram , ut me commoverem . Tandem vero , cum crebro eum inviſerem , me diutius Neapoli hoſpitem & peregrinum eſſe paſſus non eſt : apud ſe eſſe voluit , adeoque liberaliter & humane tractavit , ut mihi non viderer ſatis erga te , Scipionemque Tethyum , atque adeo erga eundem Martiranum gratus futurus , niſi & de eo certiore te facerem , & utrique veſtrum agerem gratias . Tibi igitur , mi Murete , Tethyoque quam maximas & habeo & ago ; tamenſi tu a me pro innumerabilibus in me ſtudiis (quæ tua humanitas eſt) gratiarum actionem nunquam deſideraſti . Verum ego percupide & libenter officio certe pietatique , quantum in me eſt , ſatiſfacio . Ego propediem Genuam ſum proſecturus , ibique commendationem tuam etiam atque etiam deſideraturus ; ac eam , quoniam me tecum ſemper familiariter agere

F f 3 volui-

¹ Al molto Reverendo Signor mio oſiſſimo Monſignor Mureto appreſſo Monſignor Illuſto di Ferrara . A Roma . *Muretum de officiis erga ſe Martirani certiore facit . & de conſilio Genuam proſiciſcendi .*

voluisti, fortasse accersam, & molestus ero. Ego hic nihil proficere potui, nihil ex sententia gerere. Vale. Septimo Idus Febr. MDLXVIII. Neapoli.

LII. ¹

*Petrus Morinus M. Antonio Mureto
Oratori Regio S. P. D.*

Regium me tandem venisse, quò receptum munus obirem, lætatum esse te, non miror; qui & mihi, ex quo in tuam me amicitiam contuli, fraterno animo consultum volueris, & fortunarum mearum auctor atque adiutor in primis extiteris; & proxime in eo quod cupiebam, adipiscendo, plurimum præstiteris & voluntatis, & curæ, & diligentiae tuæ: qui maximus ad tua innumerabilia in me studia & beneficia cumulus accessit. Quod vero peramanter mones; levitatis non solum crimen, sed etiam opinionem quantum poterò, ac suspicionem effugiam; ut me, non tam triennii condicione & lege, quam mea voluntate liberaliter officium persolvissè, & homines hi agnoscant, & tibi etiam, cujus auctoritatem atque iudicium in me probando secuti sunt, gratias agant. Zoboli quidem liberos, cùm propter eximiam hominis & nobilitatem & liberalitatem erga me, tum quod ita te velle significas, commendatissimos habeo:

¹ Al molto Reverendo & Magnifico Signor mio Orsino, il Signor M. Antonio Mureto Roma. *Regium se incolumem venisse narras, ut humaniores litteras docendi munus obitas triennium.*

bebo: sed ita, mi Murete, ut rationibus etiam
meis inserviam, utque ex rerum, & temporum,
& personarum momentis consilium mihi capiam;
in quo rationem meam spero vel iis probatum iri,
si qui mihi forte iniquiores essent, nedum tibi, qui
non solum mihi semper æquus, verum etiam πα-
τήρ αἰς πάντας fuisti. Vale, & in ista amoenitate, cle-
mentiaque cœli Tiburtini valetudini consule tuæ,
& me, quod facis, amare perge. Regio ad 111. Id.
Quinctileis MDLXXI.

LIII. *

*Petrus Morinus M. Antonio Mureto
Oratori Regum S. P. D.*

Nihil erat in meis rebus novi, quod ad te, a quo erant constitutæ, scriberem. Tua in me singularis perpetuaque voluntas atque humanitas epistolæ argumentum dedit. Neque enim ex quo, ope & commendatione tua hic sum collocatus ullum prætermisisti animi, studiique tui testificandi locum. Gabriel Lippus Canonicus Regienfis summo vir officio & comitate pæne incredibili se mihi, cum primum huc veni, liberalissime detulerat, cum id se facere ostenderet, quod & popularibus nostris cuperet (qui in Gallia perquam amanter esset & honorifice tractatus) & mei, quem tibi carum esse intelligeret, tua potissimum

1 Al molto Reverendo & Magnifico Signor mio Ossmo, il Signor M. Antonio Mureto presso Monsignore Illmo e Rmo di Ferrara, Roma.

caussa esset studiosus. Non multum temporis intercessit, cum certiozem fecit, Georgium Angusolum huc in patriam rediisse, cui me Romæ studiosissime & diligentissime commendasses, eamque ob rem mei videndi & cognoscendi esse cupidum. Is me, ut primum vidit, studium suum atque officium benignissime est pollicitus; eandem erga me voluntatem honoris tui causa significavit Corradinus, cum filium suum disciplinæ tuæ esse alumnū sibi gratularetur, & egregiam erga te benevolentiam atque observantiam pro summis tuis meritis declararet. Hæc cum plurimi facerem, contigit postremo, quod familiam ducat, quodque omnium jucundissimum mihi acciderit. Cum proxime Cardinalis Alexandrinus hac iter haberet, Contarellum, quem tibi intelligerem amicissimum, esse, & eximia virtute atque integritate præditum, studui in summis angustiis temporis ut viderem, & quam officiosissime possem salutarem. Is cum me perhumane complexus esset, quantum mea causa cuperet, amantissimis verbis declaravit, cui cum agerem gratias, tam propensum in me studium & humanitati ejus adscripsi, & amicitia vestra. Gratulor vero tibi, mi Murete, atque etiam mihi, de amplissimo munere summis ejus virtutibus, probitati, innocentia, prudentia, integritati delato; & eas virtutes in tanto munere tuendo atque sustinendo illustratum iri, incredibiliter lætor. Tibi de tam claris & crebris signifi-

fica-

AD M. ANT. MURETUM. 457

ficationibus benevolentiae erga me tuae immortales ago gratias, & a te summo studio peto, ut, si eam orationem edidisti, quae in victoriae navalis gratulatione a te habita est, ad me mittas. Id & mihi, & plerisque aliis feceris gratissimum. Vale.
XI. Kalend. Jun. MDLXXII. Regio.

LIV.¹

Mag. Mr. Marc' Antonio mio Car.

IO non risposi per il procaccio passato alla lettera con che mi mandaste la prefazione del vostro libro. Perciocchè oltre all' haverla veduta io, volsi farla anche vedere da questi miei, si come ho fatto. Et da tutti è stata non solo approvata, ma commendata ancora, di che non si haveva a dubitare, venendo dalle mani vostre. Et quanto più conosco, che quel che attribuite a me, è causato dall' affettione che mi portate, & non da effetti, che per ancora se ne siano visti, tanto più ho da aver caro questo vostro buon animo, & da tenermi obbligato a riconoscerlo in ogni occasione. Intanto piacendomi, che voi fosti a quel buon termine della stampa d' esso vostro libro, starò aspettando, che ve ne torniate quanto prima, & state sano. Di Ferrara li 27. di Giugno 1559.²

Tutto vostro

Hip. Card. di Ferrara

LV.

¹ Hippolyti Card. Estensis epistola, qua Praefationem in libros Variarum Lectionum se accepisse significat; litteras scilicet quibus illi eos libros inscribit. Inscriptio Epistola: Al Mag. Mr. Marc' Antonio Mureto mio carissimo.

² Edita Praefationi suae epistola, diximus Muretum addidisse manu sua diem Kal. Maj. Atque cum nimirum diem, cum scripta primum est epistola & Cardinali missa, habebat.

LV. ¹*Mag. Mr. Marc' Antonio Carisf.*

H Ebbi fin per l'altro ordinario l' oratione per il Re , e con tutto che fusse senza vostre lettere , io presuposi ben però che me n' haveste scritto , sì come ho dipoi inteso per la vostra de XIX. Voi potete immaginarvi il contento , ch' io ho preso , che ella habbia sodisfatto tanto a ogn' uno , & voi n' habbiate riportato tanto honore ; come però di questo non facevo alcun dubbio . Et se ben io havevo trovato beilissima quella prima , secondo la recitaste ² , ho nondimeno trovato anche buone tutte le correctioni , che ci avete dipoi fatte per opinione di Mons. Illmo Vitelli , & del Sig. Ambasciatore , & quella si manderà alla Reina , nè se ne lascerà uscir copia , se non conforme a quella . Iddio da mal vi guardi . Da Ferrara alli XXVII. D' Ottobre 1566.

Tutto vostro
Hip. Car. di Ferrara

LVI.

¹ Al Magnifico Mess. Marc' Antonio Mureto mio Segretario carissimo . Ex hac hujus epistola inscriptione quem locum in familia Cardinalis haberes Muretus , intelligimus , eum tunc etarius appeletur . De oratione autem scribere cum puto , quæ est XIII. Vol. 1. pro Carolo IX. & de qua etiam superius egimus .

² Atque hinc nimirum cognoscimus , non uti dicta ab eo sunt , ita editas orationes , sed recognitas , correctasque fuisse .

LVI.

Horatius Cardanetus ¹ *Mureto S. D.*

Plures jam dies quotidie ad te scripturus, nunquam tamen scribo; quod cum multis de causis factum sit, cave existimes, propterea me intermisisse, quod meas tibi litteras vel intempestivas, vel loquaciores ac ineptiores, haud gratas esse putem. Quis enim possum de tuo in me amore, tuis mihi litteris testato, amicissimi etiam hominis testimoniis confirmato, deque tua singulari humanitate dubitare? Ne quid de mea dicam utilitate, quam & scribendo nonnullam, & ex litterarum tuarum subtilitate ac elegantia maximam capio. Accedit etiam ambitio quædam. Quod enim ego sæpius ad Muretum scribam; quod item ad me Muretus, ac pluribus quidem, ut fecisti, scribat, quamdam mihi apud homines existimationem auctoritatemque comparat. Nunc tandem ad scribendum redeo, de locis quibusdam Horatianis te con-

¹ Excellentem doctrinam, & eloquentiam hujus laudat *Paulus Manutius* lib. 6. ep. 14. ejusque epistolam sibi missam elegantissimam vocat ep. 13. addisque: Quid? quod ista humanitas, qua me tibi devinxisti plurimum, ingenii, eloquentiæ, doctrinæque laude cumulat: quæ facile appareat in litteris tuis, itaque dedi statim eas legendas filio meo, ut exemplo tuo commoveretur, & quasi tua per velligia ad eandem gloriam contenderet. Ea eadem epistola *Jacobi Grisoli* discipulum eum fuisse constat: docuit vero ipse humaniores litteras *Perusia*, iisque inter ceteros eruditior *Balthasarem Ansidrum*: quod & *Caesar Alexius* tradit *Elog. Civium Perus. cent. 2. pag. 52. Ad eundem aliàs scribit Manutius* lib. 10. ep. 14. lib. 11. epist. 12. & *M. Antonius Bonciarius* lib. 1. ep. 6. & *Mureti* vero ad eundem edita sua tant. lib. 2. ep. 31. & 32. lib. 4. ep. 86.

consulturus, qui eruditum illum poetam eruditissimis tuis annotationibus exornasti. Mihi igitur superioribus diebus primi libri epistolas interpretanti, Lactantius Firmianus¹ cogitandi dubitandique causam dedit. Illa enim verba observans, *Virtus est vitium fugere*, cum primò aliquo modo laudasset, deinde, inepte eum de virtute locutum esse, ait; quod eam a contrario terminaverit. Non possum ego non moleste ferre, quod tam nobilis urbanusque poeta, ineptus appelletur. Miror etiam, a Lambino erudito viro, accuratissimoque ejus Interprete, non fuisse defensum. Quo circa ipsius ego nomine ad tuum confugio patrocinium: meum enim tenue est, ac nullius pene auctoritatis. Decet autem, magnos ac eruditos viros a magnis ac eruditis patronis defendi. Quid igitur contra Lactantium ipse afferas, expecto. Ejusdem epistolæ verba sunt non longe ab initio; *Quo me duce, quo lare*

¹ Horatii verba lib. 1. ep. 1. (ordin. Sanadon. lib. 2. ep. 7.) v. 41. sunt
Virtus est vitium fugere, & sapientia prima
Stultitia caruisse.

de quibus Lactantius lib. 6. Divin. Instit. cap. 5. ubi Lucilii descriptionem quamdam virtutis attulit; Horatius igitur paulò melius, Virtus est &c. Sed inepte, quod eam contrario terminavit, ut si diceret; bonum est, quod malum non est. Cum enim quid sit virtus nescio, ne virium quidem quid sit, scio: utrumque igitur indiget definitione, quia natura rei talis est, ut utrumque aut intelligi, aut non intelligi sit necesse. Notavit hanc virtutis definitionem Chabotius quoque ex Lactantio. Sed facilius Horatiani loci defensione mihi videtur, si non eum virtutem definire velle ex dialecticorum præceptis, aut Ethicorum formulis, dicamus, sed id nimirum velle, maximam hominum multitudinem vitis adeo oppletam, ut qui illis carent laudare quasi mortalium optimos debeat, vel etiam majori ad virtutem assequendam labore perfunctos existimare. De virtutis definitione V. 1. Thom. 1. 2. q. 55. art. 4. & Aristot. 111. Eth. eorumque Interpretes.

lare tute. Explicant omnes *lare* pro familia¹. Lambinus addit, *seu quo familiæ duce*. Pro familia, quod ad sententiam spectat, apposite: at *lare* pro familia poni, mihi durius est. Pro familiæ duce, præter hoc, supervacaneum est, cum ante dicat, *quo duce*. Itaque de hoc quoque, quiddam adscribere ne graveris. Locus etiam est, ut tertium addam, in tertia epistola, in fine, ubi sunt ea verba, *Si tibi cura quanta conveniat Munatius*: quæ ut depravata, tu jam quam te restituiti²: quæ etsi ingeniosa, commodaque est emendatio; tamen quod verbum *conveniat* non videatur eo loco convenire, quod ad ipsius latinam attinet significationem, minime Lambino probatur. Quid igitur tunc secutus sis, quidque nunc sequaris, si libet, scribas. Atque hæc hæctenus: quæ si mihi tecum coram conferre, teque de superiore loco docentem, ex æquo aut familiariter colloquentem liceret audire, uberrimos meorum studiorum fructus sperarem; quæ alioqui frigent, ac nihil mihi præclarum polliceri queo. Gisbertum³ salutabis,

¹ *Seu domo, idest Philosophorum secta*. Nam Socraticam domum idem Horatius dixit lib. 1. od. 29. Itaque & hujusce loci facilis explicatio mihi offertur.

² Displicuit Guillelmo Silvio Mureti ista emendatio; nam in exemplo Horatii a Mureto recogniti, quod ejus fuit, hanc delevit, restituitque quantæ. Vide Cruquii & Sanadonii lectiones, & explanationes sibi adversantes, & Chabotii duas.

³ Gisbertum Oddum intelligit, quem sæpe Muretus nominat lib. 2. ep. 31. 32. & 33. atque in hac postrema; Gisbertas enim noster, propterea quod ei hodie ad fores herilis eubieuli assidendum est, ut statim vicibus omnes cubicularii solent, operam mihi dare non potuit; Vide quæ de nobilibus hisce ammannensibus diximus in Manutii vita.

tabis, quocum placet nunc dolose agere. Cum enim ad ipsum has mittam litteras, ejus frustrabor expectationem: illas enim explicans, ne litteram quidem ad se scriptam reperiet; quod tamen invitus facio, temporis exiguitate coactus: hodie namque scribentem cariores quidam amici sæpius interpellarunt. Vale, Murete suavissime, meque ut facis ama. Perusinæ VI. Id. Junias MDLXV.

LVII.

Horatius Cardanetus M. Antonio Mureto S. D. ¹

QUI possum, Murete doctissime, juveni ingenioso, litteris ac moribus exculto, meo ante aliquot annos auditori, honestissimo in hac urbe loco nato, mei peramanti, tui studiosissimo deesse, maximopere a me petenti, ut aliquid ei Romam profecturo litterarum ad te dem, quas ipse reddat, itaque fores sibi quodam modo aperiat ad amicitiam tuam, quam mire expetit? Id officii hominibus nulla re cum hoc juvene comparandis haud denegare potui; sumpsiq; hoc mihi pro nostra aliquot jam annorum amicitia, ut eos mea causa, singularique in te benevolentia diligeres. Multo igitur magis tam honesto, tamque multis ornamentis prædito juveni illud debeo: cupide ad te adibit, tui videndi cognoscendique gratia, sibi antea cum meis sermonibus, tuisque monumentis, tum ipsa

¹ Commendatitia est: nec tamen, quis ille sit, quem adeo diligenter Mureto commendat, dicere habeo.

ipsa fama cogniti. Ipsum, si me amas, excipe tuo illo vultu hilari ac perhumano; primum, uti juvenem sua sponte tua amicitia dignissimum, deinde mihi arctissima necessitudine conjunctissimum. Nunc primum Romam venit: itaque cum magnam ex multis rebus capturus sit voluntatem, nihil tamen ei jucundius futurum certo scio, quam quod te allocutus fuerit, tuamque adeptus amicitiam. Plura in hanc sententiam scribere putidum foret. Darem equidem libentissime crebras ad te litteras, mi Murete, elegantissima quondam, omniumque humanissima epistola¹ a te invitatus: sed ne quid dicam, quod te occupatiorem esse censeo, tam infirma sum valetudine, tam imbecillis utor oculis, ut calamus si non oderim, certe vitem quam maxime possum: officii memoriæque gratia nihil est quod scribam; vulgaria hæc sunt. Scio etiam, Lucam nostrum², cui tuam amicitiam valde gratulor (de quo ingentes tibi ago gratias, quod mea primum commendatione amplexus, optimis deinde ipsius moribus, maximaque in te observantia diligas) sæpe tibi meis verbis plurimam salutem dicere: quem ego pro singulari ejus probitate, etsi prorsus est supervacaneum, iterum tibi commendo. Hac una re facilius patior, eo me carere, quod tua ipse consuetudine fruitur. Plura velim:

¹ Vide ep. 32. lib. 11. Volo tecum, Horati, si modo ab eo voluntas tua non abhorret, quasi mercaturam quamdam instigare litterarum, &c.

² Lucas Aviminensis ille esse videtur, quem idem nominat epist. in edictis lib. 11. § 5.

lim: sed quid opus est pluribus? ama me, ut facis, & vale. v. Cal. Mart. MDLXXVI. Perusiae.

LVIII.¹

Sæculum fere mihi videtur, cum nihil litterarum, vel a te mihi adfertur, vel ipse ad te mitto. Te migratio fortasse mea excusabit, quod tamen jam pridem litteris tibi indicavi, ex Italia in Germaniam me reversum, Argentorati vitæ & studiorum velut domicilium collocasse. Me cum alia, tum id tibi excusabit, quod etsi de tua in me voluntate nunquam dubitavi, amico per imprudentiam nocere, measque litteras fraudem aliquam adferre noluerim. Metui enim, si statis & legitimis tabellariis eas committerem, ne tanto intervallo, totque stationum mutationibus multa peresset, & ab aliis apertæ, vel hujus nomine urbis tibi fraudi esse possent. Memini enim quid Onofrius Panvinus in Chronologia sua Ecclesiastica² propter Romam Fabricii a se compilatam adferat. Nunc, mi Murete, nactus hunc adolescentem, qui rectè ipse Romam iret, non putavi mihi commitendum, ut eum sine meis ad te litteris abire paterer,

¹ Giphanii commendatitia littera sunt, quibus & Philologica quædam continentur. De Giphanio a Giffen populari sermone dicto, Valerius Andreas Biblioth. Belgic. pag. 702. Teissier in Elog. tom. 4. &c. Andreas ejusdem opera diligenter recensens nihil habet de Gellio ab eo edito; nihil Fabricius tom. 3. B. nihil Funccius veget L. L. Senect. p. 331. qui Gellii editiones, quique eum Scriptorem illustrarunt, nominant. Lipsius tamen Giffano scribens Epist. quæst. 1 v. 19. Desiderium Agellii tui fecimus nimium diu.

² Vide epistolam præfixam Chronico ejus Ecclesiastico, ubi Fabricium intelligis nomine Hermunduri.

rer, præsertim, quem Canterus vir doctus, & tibi, ut puto, notus, litteris non vulgariter mihi commendavit; & hoc amplius rogarit, ut euntem in Italiam viro docto & noto alicui commendarer, ac velut de manu in manum traderem. Quare amicissimi hominis litteras subsecutus, rogo te, ut tua illum humanitate complectaris, ita ut intelligat, meam commendationem, non tantum, notitiæ aditum & viam munisse, sed ad omnem tuam humanitatem ejusque officia momenti & ponderis aliquid attulisse. Canterus eum mihi commendat ab elegante eruditione, quam tu facile & brevi cognosces: mihi unum ejus colloquium per & gratum, & jocundum fuit. Ab hoc & de meis rebus quædam cognosces: nam Ilias malorum & calamitatum cognoscenda tibi esset, si hujus mei atri non diei, sed anni casus meos perscribere velim. Quæ domestica pleraque mala studiis quoque meis magnopere nocuerunt: id certe effecerunt, ut Gellii (an Agellii¹?) mei typographica, ut ita dicam, descriptio ab hinc fere biennio cœpta, necessario intermissa fuerit, etiamque nunc jaceat. In quem utinam tuas observationes, quarum in Italia spem aliquam litteris tuis mihi olim fecisti, auferre tandem aliquando possim. Vix rogare te ausim: sed tamen ita hæc ut accipias velim, tanquam vehem-

Cl. Vir. Ep. T. II.

G g

men-

¹ Gellius an Agellius dicendus sit, multi disceptant, Lipsius qu. epist. c. 8. lib. 5. Barchinus lib. 35. Advers. c. 12. Salmasius ad Arnob. Fabricius B. L. vol. 3. pag. 3. Lambecius prodr. lucubr. ad Gell. Baxterus Bibliogr. Crit. Proleg. in vit. &c.

menter te rogarim, ut eas ad me tuo commodo mittas: poteris id vel per hunc adolescentem, vel, quod malim, per Franciscum Brachei *Agente del Duca di Baviera*, commorantem Venetiis al *Traghetto di Murano sul campo della Clafon*, cui & meas ad te litteras mittam, si has tibi non ingratas, aut molestas fuisse intellexero. Et quia acumen ingenii, & εὐστοχίαν tuam novi, rogo te, ut si quid ex verbo ΑΔΥΡΗΝΕΣ, quod habent veteres codices, & mei, & quos P. Victorius vidit, in *cap. 6. lib. 13.*¹ Gellii eo loco, & cujuscumque Homerus dicat in Ulixis domo σερῆνες, veri & boni exsculpere possis, ut id quoque mecum communices. Velim quoque ex te cognoscere, an qui nihil longo jam tempore edideris, præter orationes quasdam; ea quæ potes plurima & tua & aliorum proferre, semper nobis invidere velis. Quam multa præclara historica & theologica latent in bibliotheca Vaticana, numquam typis edita, quorum si pauca, quædam a te vel ab D. Ursino proferrentur, incredibile dictu est, quam fructuosa, quam grata, quam gloriosa hæc opera vestra esset. Hoc merca-

tu

¹ *lib. 14.* Et cuimodi Homerus fuisse dicat in Ulixis domo ἀδύρηνες. Incredibile dictu est, quantopere viros eruditos hujuscumque ἀδύρηνες vexaverint, & vexata illa ab ipsis sint. Petrus Victorius var. lect. lib. 35. c. 16. se in ms. cod. & satis fideli se ita scriptum hoc nomen reperiisse testatur: alii fecere ἀδύρηνες. Nentum tamen reperiuntur apud Homerum: ut autem reperirent, fecerunt aliqui σερῆνες. Causabonus legit σερῆνες, & speculari putat ad locum illum Odys. 22. v. 126.

Ὁ σερῆνης δὲ τίς ἔστιν ἰνδὸ μῆτος ἐν τῶνδε.
Qui locus veteres etiam Criticos exercuit, ut Enlathius, Hesychius, alii-
que testantur.

tu Pimpuntii Senatoris Parisien. Virgilius editus est. & Stobæus ex bibliotheca Sambuci a Cantero versus. Lipsius quoque tibi notus lectiones quasdam, ut vocat, divulgavit. Historica, & apud vos odiosa, nec insulsa tamen multa hoc anno sunt edita: ex quibus vitam Amiralii a JC. quodam, cujus tu in Variis tuis facis mentionem, descriptam, vix me continui, quin huic ad te perferendam darem. Sed utriusque periculum me deterruit. Quod si ejus generis aliquid ad te mitti, vel ullum a me officium tibi, aut tuis præstari voles, fac quæso, ut primo quoque tempore id sciam: dabo ego operam, ut si nulla re alia, saltem in officiis tibi præstandis fide ac diligentia nemini concedam. Vale V. C. & Doctiss. Salutem, si tibi videbitur, D. Ursino. Argentorato Kal. Octob.

Tuus Obs. Giphanius.

LIX.

Justus Lipsius M. Antonio Mureto S. ^r

Nihil erat, Murete mi, quod scriberem, nisi hoc ipsum, nihil esse quod scriberem; nec tamen volui epistolam tibi debere diutius, & ut

G g 2

fidem

¹ Lipsii nomen vel auditum satis declarat, quis ille homo fuerit, quis aut ad Miram confugere, aut ad alios, qui de eo uberrime scripserunt, necesse habeamus. Epistola nostra non extant in epistolis ejus editis cum ceteris operibus Lugduni 1613. aut in Epistolarum; quæ in Centuriis non extant, Decad. xlii. editis Hardervici 1621, etsi alia ibi leguntur Epistolice, quæst. lib. 1. 6. lib. 11. 14. lib. 14. 15. lib. 4. 15. & inter epistolas Mureti lib. 11. 3. Atque hic dicere ego quoque possum, quod in Pref. tom. 5. Syllog.

fidem meam liberarem, inanes malui litteras mittere, quam nullas. Non ita tamen inanes, ut te, quem in aliis rebus libenter sequor, etiam in scribendo imiter, qui ad amicos, quod nuper præsens vidi, schidas sane bene magnas, sed ita inanes mittis, ut unum epistolæ argumentum tribus verbis expleatur. O te hominem non tantum ingenio mirificum, sed etiam in consuetudine facetum & suavem! Narro tibi; me ipsum mihi restituiſti paucis illis horis, quibus tecum fui. Antea enim, mihi crede, & tui desiderio, & malorum istorum insolentia, languebam. Quod si mihi Tyburi, in illo ocellò Italiæ, in illo nitido sole tuo, aliquot horas ejusmodi tecum ponere liceret; quæ ego regna & quas beatorum insulas, præ una ambulatiuncula nostra non contempserim? Sed ego ineptiis aulicis hic ita detineor, ut nusquam possim vel digitum. O rem minime aptam nec meis studiis, nec moribus! Fero tamen omnia fronte & vultu, ut possum, bellissime. Sed mihi modo¹, Murete mi, angor interdum & discrucior intimis sensibus. Quod nisi tua consuetudo me adhuc sustentasset, & Romæ tenuisset, juratus tibi dico, jamdudum talaria induissem, quibus aliquà evolasssem; ubi neque Pelopidarum nomen, neque istas molestias ferrem. Paulum Manutium scito heri conventum

leg. Epist. Petrus Burmannus, cum manu sua describere epistolas illas cogeretur; Lipsii inexplicabiles sæpe litterarum ductus milles iram & indignationem in manum ejus festinantem provocasse; quod & in superioribus Lambini mihi accidit. ¹ *id. crede: Frequentes sunt in Lipsio hæc Ellipses.*

tum esse a me: hominem eruditum, humanum, & quem secundum te facio plurimi; sed in quo tamen suavitatem illam & facilitatem morum, quam in te tantopere amo, valde requiram. Plautum tuum¹, vel jam potius nostrum fero in oculis: ejus cotidiana consuetudine, & sermonibus magnam partem lenio desiderium absentiae tuæ. Quem ego adolescentem non tantum ideo amo, quia amatur a te; etsi id quoque sed multo magis, quia ea elegantia ingenii est, & ut captus est hujus ætatis, etiam doctrina, ut amore & amicitia nostra maxime videatur dignus. Habes epistolam, ut initio tibi prædixi bene inanem: scripsi enim quicquid in buccam; & in qua te non aliud, quam voluntas mea delectare possit. Ad quam nollem te equidem respondere, nisi nuper admirabilem illam tuam facilitatem in scribendo cognovissem, qui me præsentem momento temporis decem litteras² ad amicos dederis, & quidem tua manu. Quamobrem puto, te vel aliud agentem facile unis litteris tuo comodo respondere posse.

Vale Roma CIOCLXVIII. A. d. XVIII. K. Septem-
brium.

¹ Is est Franciscus Beneius, cui Plautus nomen erat: sed illud Sodalitatem nostram ingressus deponere voluit.

² Atqui hæc nimirum confirmant illa, quæ in Mureti vita scriptissimus num. 20.

LX.

Iustus Lipsius M. Antonio Mureto S. ¹

NE vivam, Murete mi, si quidquam in omni vita gratius, aut jucundius mihi accidit tuis litteris, non solum quia tam eleganter scriptæ; nihil enim vidi ἀττιχῶτερον, verum etiam quia tam suaviter & amanter. Itaque antea diligime me a te sensi; nunc vero etiam amari: omnibus enim in partibus epistolæ tuæ mirifica quædam significatio amoris elucet; cui utinam ceteris rebus respondeam, amore quidem certe præstabo ne vincar. Sed ut ad litteras tuas respondeam, scito mihi jucundissimam epistolam tuam, hoc tantum attulisse molestiæ, quod scribis, te istuc non solum commode, sed etiam delicate, & pæne Phæacum vitam vivere. Posuisti enim versus Homeri εὐφροσύνη μ' ἔχει. Vide igitur quam morosi, seu potius inepti sint qui amant. Qua in re gaudere debebam tuum gaudium, & lætari, commode tibi esse: hoc ipsum angit me & excruciat, verentem, ne te deliciæ illæ, ut quondam Ulysses a patria, ita te illecebris suis irretitum ab Urbe & a nobis diutius detineant; præsertim cum istuc etiam Alcinoi hortos esse audiam: bene habet, si nec Cirra ulla, nec Calypso; quod

¹ Elegans & festiva epistola de Mureti Tiburtino secessu, & libro suo ad eum misso. Sunt autem in his epistolis nomina quædam, quæ nonnullis fortasse displicebunt, damnavitque in Recognit. suorum oper. Bellarminus, ut cum Deos sapius nominat; animo tamen Christiano ab eo hac dici, & antiqui latini sermonis amore, omnino constat.

quod si esset, næ tu, ut es homo facilis, una cum Ulysse vel decennium modo peregrinareris. Sed tamen meminisse te oportet illud Homeri ἀἰχρόν τοι δηρόν τε μένεν : nolo enim addere vel ominis caussa κενεόν τε νέεσθαι. Quod autem quereris, neminem istic esse, qui studiis nostris delectetur; id mihi quidem ænigma fuit. Quî enim possit, ubi tu sis homo in Musarum manibus educatus, ibidem etiam non Musas esse oportere? Quod quidem nos reapse experimur. Scito enim a discessu tuo & Apollinem & Musas ita Urbem reliquisse, & in agros tecum commigrasse, ut sæpius a me ad carmen quoddam, quod Veneri illi Neapolitanæ tuo jussu scribere conabar, invocatæ, nunquam advenerint, nec vatem suo numine adjuverint. Hoc videlicet commodi a Mureto nostro habemus, ut, eo absente, ne carmen quidem propitiis Musis scribere possimus. Jocari me putas? moriar, nisi te absente non tantum Musæ, sed etiam omnes Gratix Urbem reliquisse mihi videntur; ut Roma jam, dum tu semen urbanitatis abes, vel rure quovis inficetior sit. At etiam audes scribere; vereri te, ne barbarus nobis videaris χρόσιος ὢν ἐν βαρβάροις. Ubi est, Murete mi, frons tua? tu nobis barbarus? quo nec Athenæ magis Atticæ, nec Latium ipsum magis latinum est? Narra istuc Jurisconsultis tuis, quibus tu fortasse, quod nova quadam & insolenti lingua apud eos uteris, barbarus videaris. De Manutii amicitia retinenda quod me & amanter & pruden

denter hortaris, valde te amo; & efficiam certe, quoniam in eo homine mihi conciliando nimis indormivi diu, ut cursu ita corrigam tarditatem, ut intelligas, quantum calcar apud me una admonitio tua habuerit. Librum meum vix tandem aliquando accepi a meis, quem de itinere ipso fessum & pulverulentum timide mitto ad te: novi enim & aures teretes, & limatulum ac politum iudicium tuum. Tu tamen pro eo quanta humanitas tua est, sospitem hunc primo ingressu ita accipies, ut eum lenitate tua titubantem potius confirmes, quam severitate obruas. Confirmatum deinde, licebit, non tantum moneas, sed etiam objurges. Sed mehercle extra jocum; librum meum ea conditione mitto ad te, ut neque legas nisi summo otio & commodo tuo; & cum leges, obliviscaris paulisper, me Lipsium esse, & te Muretum, idest amorem illum verum, qui est inter nos, ad tempus seponas, & de eo, non pro affectu tuo, sed vere & ex animi sententia iudices. Quamquam de eo non ita necesse fuit te admoneri, qui ita natus es, & ita consuevistis, ut flammam in ore facilius comprimias, quam veritatem taceas. De me quidem¹, si hos nascentium studiorum meorum primos labores polito iudicio tuo probavero, optandum quiddam consecutus fuero; sin minus, hoc tamen me consolabor, in præclaro conatu non voluntatem mihi

¹ Est ex illis modis dicendi, qui in Lipsio sæpius reperiuntur, & Muretus in veteribus etiam animadvertit lib. 2. ep. 33.

mihi ad recte faciendum, sed facultatem defuisse.
Vale. Salvebis a Plauto nostro. Roma pridie Kal.
Septemb. CIOIOXLIX.

LXI. ¹

Mitto ad te, Murete mi, exemplum epistolæ ejus,
quam ad P. Manutium dedi, in qua mihi ipse
sane displiceo; sed præstare volui genus illud, quo
ipse delectatur: in qua, quod quædam sunt blan-
diuscula, noli putare, me duos parietes de una fi-
delia: nam ad alios aliquid aliquando fortasse,
quod aures illorum delectet; ad te, tanquam ad me
ipsum, nil nisi simplex, sincerum, purum putum.
Quod scripsi ad Manutium de variis lectionibus
meis, ejusmodi est. Paro octo libros variarum ².
Universum opus Cardinali nostro a me vel invito
debetur: habeo enim rationem constantiæ meæ;
singulos tamen libros singulis eruditis viris consti-
tui. In quo permitte quæso, ut primum locum,
non eruditione aut amore, πολλὰ γὰρ καὶ δεῖ, ne di-
gnitate quidem, sed ætate, Manutio tribuamus.
Detur hoc a nobis ambitioni Italorum. Tu quidem
extra controversiam secundum, & meo judicio ac
volun-

¹ Ut hanc sive epistolam, sive epistola potius alienius appendicem, di-
vulsam a ceteris inter Mureti schedas repertam cum epistolis ad Manutium,
& Ursinum, hoc loco collocarem, non habeo aliam causam, nisi quod in
superiori, de Manutii amicitia retinenda quadam Mureto Lipsius scribebat.

² Nunc in operibus Lipsii Lugduni editis 1613. non extant, nisi variarum
libri 111. & antiquarum lectionum libri v. totidemque editi Antuerpiæ a
Plantino. Varias dedicavit Cardinali Perrenoto Kal. Junii 1566. Antiquas
Thoma Redingero.

voluntate, Deos testor, primum locum obtinebis. Ad Cardinalem Sirletum, si quid posthac: in quo expecto iudicium tuum. Litteras quas ad me dabis, huic ipsi adolescenti, si volueris, dare poteris; is ad me eas perferri curabit: nomen ejus est *S^r. Dura*; agit domi Cardinalis nostri.

LXII.

Justus Lipsius P. Manutio S. D.

PEccarem, P. Manuti, & vehementer peccarem, si ad quemquam prius de rebus meis, quam ad te scriberem. Nam siue amorem hac in parte confidero; nullius illustrior erga me voluntas fuit, quam tua; siue merita, nemo est (quod libenter præ me ferre soleo), cui plus debere me fatear, quam tibi; siue etiam voluntatem meam: non possum profecto libentius ad quemquam scribere, quam ad te, quem & facio omnium hominum plurimi, & sic amo, ut præ te uno, ceteros amicos diligere videar, non amare. Quod si fortunam præstare unusquisque nostrum æque ac culpam posset, satis fecissem jampridem desiderio meo, & hoc officium vel ante diem tibi libere repræsentassem. Nunc cum ita vel casus, vel fatum meum tulerit, ut simul in patriam venirem, gravi & diuturno morbo, qui mihi vires omnes animi & corporis eripuit, affligerer; si amorem tuum novi, ut novi, deslebis potius causam cur non satisfecerim, quam accusandum me putabis, quod serius satisfecerim.

cerim. Nam morbi quidem vis non modo animum meum a scribendo, sed pæne ab omni vivendi cogitatione abstraxit. Sed venio ad litteras, idest ad delicias nostras. Nam in hoc genere officii diligentiam tuam sperare, meam præstare tibi possum. Libri mei Variarum Lectionum adhuc cessant. Quid enim hoc morbo, qui me non solum ab hac cogitatione, sed ab omni complexu Musarum eripuit? Sed si Di volent, & si mihi optata semel valetudo contingat, paucis diebus institutum opus possum absolvere. Hac in re, quid ad honorem tuum, vel meum potius excogitaverim, memini me aliquando tecum coram; sed & nunc scribam, ut exquiram sententiam tuam. Ad quatuor libros meos priores, in quibus multa obducentur, multa mutabuntur, quatuor alios attexo: universum opus Cardinali nostro debetur; sic enim & ratio constantiæ meæ, & si vis, etiam merita ejus postulant; sed & singulos libros singulis eruditis viris statui inscribere, in quo destituor exemplo antiquorum, sed in re laudabili non defugiam auctoritatem ætatis nostræ. Te igitur in illo catalogo, ut eruditione, sic loco volo principem. Præstantia in omni genere doctrinæ tuæ fert, ut id merito facere me existimem; amor meus, ut etiam libenter. Adjungentur deinde ex illo flore Italiæ vestræ Muretus, Fulvius, & si forte Sigonius; reliqui nostrates. Statui etiam syntagma aliquod novum ad heroem illum Card. Sirletum, ad quod me impel-

pellit non tam ejus viri dignitas, etsi id quoque, nam ea quidem illi nunc aliquid rari est, quam singularis eruditio, & in eruditos propensio, quæ nunc nulli. Illi igitur fortasse Propertium dare audebimus. Sed & hoc, & reliqua de tuo scilicet consilio, qui & illo judicio es, ut possis, & sic me amas, ut velis, quod convenire putabis, consulere. Improbi hic rumorem dissipant de morte Cardinalis nostri, quod sit illorum capiti, illo salvo. Commentarios tuos in epistolas ad Familiares avide expecto, & ængor te expectationem remorari. Di faciant, ut & hoc opus, & alia rei litterariæ juvandæ, quod quidem fatale est familiæ vestræ, felix & famæ tuæ superstes possis edere. In quam cogitationem, etsi parta quidem tibi jam est omnium sæculorum immortalitas, tamen hortarer te, ut incumberes; si id aut adolescentiam meam deceret, aut apud te causa esset; qui ingravescente ætate, non modo nihil de tam præclaro conatu tuo & labore remittis, sed potius cum omnium gentium admiratione auges tu illum & intendis. Tu, Manuti, sic existima, ingenio, eruditione, judicio facile me tibi cedere, officiis etiam vinci fortasse a te posse, amore quidem certe paratum esse vel tecum contendere, vel te ipsum vincere. Vale.

LXIII.

Iustus Lipsius F. Urfino S.

FAcit humanitas tua, F. Urfine, & amor tuus, cujus adhuc expresse apud me multa sunt vestigia, ut peccare mihi viderer, si ad quemquam potius de rebus meis, quam ad te scriberem. Nam & præstantia eruditionis tuæ illa est, ut cum paucis amicorum meorum te conferre, nulli possim præponere; & sic de me es meritis, quamdiu Romæ fuimus una, ut beneficiorum tuorum memoriam deponere impii sit, ne dicam ingrati. Qua humanitate tua quantum me tibi devinxeris, & quid meritis tuis debeam, ostendam aliquando monumento aliquo ex hoc genere litterarum nostrarum, quarum tu & peritissimus es, & quibus delectari te maxime, scio. Antiquitatum informatam dum Romæ essem cognitionem nunc eo ardentius amplector, quo ea vere in dies majori mihi voluptati est & fructui. In quo genere, quoniam omnium judicio facile es princeps, non miraberis, si a te potissimum petam, ut si quid a discessu meo inventum aut erutum est novi, quod legi nostra interesse putabis, id a me per N. Florentium transmittas. In quo incredibile dictu est quam gratum mihi factururus sis. Breviloquentem me morbus meus facit, a quo respiravi, non convalui. Laurentio Gambaræ principi poetæ, & qui memoria nostra ferè solus, quid in veterum imitatione esset,

fet, acute vidit, & feliciter expressit, ex me salutem; quam equidem versu aliquo ad eum misissem, nisi Musæ vocatæ venire ad ægrum recusassent. Vale.

LXIV.

J. Lipsius M. Antonio Mureto S. ¹

Quidlibet potius putavi fore, M. Antoni, quam ut mihi ad te scribenti verba deessent. Et tamen narro tibi, in hac causâ desunt. Quid enim de tam longo silentio meo scribam, aut non scribam? Dicam occupationibus factum esse meis, ut serius scriberem? vulgatum id quidem. Sed possuntne ullæ occupationes esse tanti, ut intercludant iter officii & amoris mei? At negligentia fortasse, aut oblivione tui? Dî meliora. Non tu quidem sic de me mereris; & sic mihi hæres in intimis sensibus, ut Deos tester, nullum mihi non diem, sed horam sine tui jucundissima memoria traduci. Quid ergo est? Audi, mi Murete, & cognosce miseriam Lipsii tui. Ego tres jam menses ipsos a reditu conficior acerrimo & diuturno morbo, qui me omnibus doloribus animi & corporis excruciat. Dî me pejus habeant, quam habent cotidie, si fallo. Et miraris, me nihil interea litterarum ad te, cui non dicam scribendi, sed vix respirandi facultas fuit? Tum id expostulares, si ad quemquam

¹ Narrat de morbo & statu suo, deinde de eorum temporum turbis, amoremque suum in Muretum significat.

quam primo . At ego ne ad illum quidem patrum meum , cuius iudicium facio equidem , ut debeo , plurimi , nec tamen pluris , quam tuum . At vide quam Deo meo irato , liceat enim hoc mihi apud te , reliquerim Italiam vestram . Quod unum discedens a vobis , ut scis , spectabam , & in quo cogitationes meæ omnes erant defixæ , ut Aurato menses aliquot operam darem , id ipsum mihi quasi de industria fortuna eripuit . Vix attigi patriam ; ecce tibi edictum Ducis Albani , ne quis extra Regis nostri regimen studiorum caussa , sine fraude capitali , agere possit , Roma excepta ; quod quidem edicto interversa plane summa est cogitationum mearum . Cetera offendi adveniēns , ut optabam ; rem familiarem amicorum prudentia , meliori etiam loco quam optabam . Itaque nunc istas principum virorum amicitias , quæ non multum a servitute absunt , non contemno quidem , sed neque valde ambiendas puto . Licet enim mihi fere dicere , quod illi adolescenti apud Poetam viderem ; Mihi decus virtute , & majorum manu mediocria bona bene parta sunt , quibus otium meum honeste in his studiis traducam , sine quibus vita , non dicam vitalis , sed nulla sit . Ego propediem si convaluerō , quod quidem mihi jam videbatur , Lovanium cogito , atque ibi , quod viatores solent , cursu corrigam præteriti temporis tarditatem . Plantinum a nundinis hic expecto . Tu cum ultro spem feceris amplissimæ laudis , vide obsecro , ut
ejus

ejus expectationem ne frustre , & meam fidem ut præstes . Canteri Euripides apud Plantinum exprimitur . De Plauto Lambini nihil dum vel tenuissima auditione accepimus ; & aut ille homo cessator est , aut certe cogitationem illam jam plane abjecerit . Quod si mihi credis , Murete , adolescenti non valde prudenti , sed certe tui amanti , est hoc omnino opus tuorum laterum , & dignum , in quo elegantissimi ingenii tui nervos velis contendere . Adfunt tibi omnia in hanc rem , quæ vel a natura , vel a fortuna possis expetere , ingenium , eruditio , judicium , quanta alii ne taciti quidem a Dis optent . Atque hæc vel ab industria , vel a natura . Fortuna autem dedit , ut verferis in illa luce gentium , in qua & optimorum librorum copia non deficit , supersit otium , & tui similes multos , idest cruditos viros habeas , qui nutantem te in locis aliquot dubiis vel explicare consilio , vel juvare possunt . Sed hoc tu pro tua prudentia dijudicabis : illud quidem cogita , expectari jam pridem a te , quod solet ab agro fertili , qui ubi diu cessavit , lætiores & uberiores fructum solet fundere . Rumor hic fuit de morte Cardinalis nostri ; quod sit illorum capiti , qui eum improbe , ut spero , & sine auctore dissiparunt . Canterum Lovanii esse audio , & Victorem Giselinum , homines fane tinctos litteris : verumtamen quid est in iis , quod lenire possit desiderium tui ? cujus una mercuriale pomeridiana ambulationcula pluri sit , quam

quam istorum cottidianus usus. Atque ita salvus sum, ut hoc ex animo dicam; si unquam mihi venisset in mentem cogitare, me tam ægre desiderium tui laturum, ad extrema potius, quam ut a te divellerer. Sed & ea perturbatio est omnium rerum in his regionibus, & tam ardens cupiditas mea visendi tui, ut non desperem, aliquid inventum iri, cur honeste mihi aliquando, & sine reprehensione levitatis ad vos reverti liceat. In quo omine desinamus. Tu, Murete mi, sic tibi persuade, multos esse, qui pro tua singulari eruditione & morum suavitate te vel admirentur, vel ament; sed inter eos nullum esse, qui me uno de virtute tua aut melius existimet, aut te ipsum ardentius amet, liquido confirmare possum. Vale. Bruxellæ xv. Kal. Octob. ciciolxx.

L X V.

J. Lipsius M. Antonio Mureto S. D. 1

ITane, Murete mi, annus ipse jam vertit, cum nihil a te non modo litterarum, sed nec rumoris? Siccine oportuit? estne hoc vel amoris tui, vel meriti mei? At ego quando Romam dedi litteras, ut non essent ad te alteræ? Non soles in amore esse difficilis; sed mihi modo & silentium tuum, & causa silentii, suspicio. Vivisne & va-

Cl. Vir. Ep. T. II.

H h

les, Mu-

¹ In his aliisque extima epistola inscriptio erat Clarissimo viro M. Antonio Mureto J. C. Romam. De benevolentia sua in illum fuisse agit, de Lambino & Donato quadam adjungit.

les, Murete mi ? aut si vivis & vales, quod Dī approbent, estne tibi in amoribus Lipsius tuus ? Quid enim aliud existimem ? nisi forte defuit, cui commode dares : aude enim hoc dicere ; aut quas dedisti perierunt ; quasi non ego cottidie ab aliis litteras, quæ sic turo, tamquam si a ponte Mulvio Romam. Non tamen hæ causæ minuendæ benevolentiae meæ sunt, quin potius, quod impotentes in amore solent, spretus, contemptus, neglectus cupio tibi vehementius, amo ardentius. Tu si me amas, aut amari a me vis, cave præsidium in eloquentia tua ponas ; tam malam causam, ne Marco quidem patrono, probaveris ; sed longissima epistola, quæ vicem multarum esse possit, omnem mihi & dolorem, &, si audeo dicere, iram absterferit. Sed hæc de te ; tu autem de rebus meis fortasse malle. Etsi adumbratam vitæ meæ rationem superioribus litteris conscripsi, nec nunc quidquam novi. Nam reip. nostræ ea adhuc forma est, ut nondum mihi stet, quamdiu in his locis & hacurbatione temporum velim degere, Germania, Britannia alienato animo ; rumores etiam non belli de Gallia tua : *αἰδέομαι Τρῶας*, & vereor ne illa pax nobis bellum sit. Sed hæc Deus aliquis, Piratas quidem in latere habemus, & majori numero, quam ut piratæ videri possint. Habes publica, quatenus id litteris licet. Quid quæris ? num ut ad privata veniam ? Quid ergo existimas, me, etiam in his malis nisi plane beatam vitam vivere ?
in qua,

in qua, ut Epicurum auctorem sequar, etiam hortos conduxī, in quos delicias Italiæ vestræ melones, caules floridas, alia talia transduxī: in iis solem matutinum delibo; reliquum diei libris me, & litteris involvo; nisi siquis Canterus, aut Gisselinus interpellat, quod tamen ipsum in lucro pono. Quis enim sermo, nisi de litteris, aut etiam de te? quem non tantum in sinu, sed etiam in lingua gero, & tuas laudes plena ubique manu. Carrio meus adhuc abest, qui mei videndi causa iter longulum suscepit, & brevi plane huc remigrat. O Murete mi, cur te non habeo vel socium gaudiorum meorum, vel testem? quod unum felicitati meæ non abest, sed plane deest. Canteri Euripidem puto ad vos jam allatum, de quo tu fortasse maiora conceperas; verumtamen expecto iudicium tuum. Novas lectiones ejus libro uno auctas mitterem ad te, si per nuntios esset, ut commodè possem. E Plantini bibliotheca nihil præterea expectandum, qui Bibliis Complutensibus Regis jussu hic distringitur, nihil ut loci litteris nostris sit. Hoc boni, ut alia multa, Hispanis debemus. Sed heus, Murete mi, scisne correctionis illius meæ in Terentium, *Benignitatem claudere*, quam olim irrisimus, auctorem Donatum esse, corruptum quidem illo loco, sic tamen ut possit intelligi?

Avide expecto litteras tuas, quas quoniam Cardinalis Neapolim discessit, licebit nuntio commu-

ni tradas, sic tamen ut nihil ei exsolvas, cum inscriptione, Justo Lipsio habitanti Lovanii in ædibus Henrici Lottii e regione Jesuitarum. Oportet enim profecto, aut tu cessationem, ne gravius dicam, istam exuas, aut ego amorem. Et si jocor, Murete mihi: quæ enim res tanta est, quæ amorem meum in te imminuat? quo vivus mortuusque videar amaturire. Adolescentes hi nostrates sunt bono loco nati, quos cupio illa tua suavitate completare: in iis unus Plantini corrector fuit; quibus tu si qua ratione, quod sine tuo incommodo fiat, gratificari potes, rem mihi gratam feceris, idque beneficii, ut te blandiar, mihi imputabis. Vale, mi suavissime Murete, quem ego præsentem videre videor. Lovanii. Pridie non. Jul. MDCLXXI.

In tribus his adolescentibus, etiam Victoris Gifselini frater est, quem & tu Lutetiæ olim vidisti, & quem tibi litteræ nostræ faciunt notum: huic tu si quid boni feceris, gratum id & mihi, & ipsi Gifselino erit, cujus propensam in te voluntatem erit ut brevi ex ipsius litteris cognoscas. Sed heus quam pæne me fugit scribere de Lucretio Lambini, qui nuper prodiit, in quo homo natus ad bonorum contumeliam incurrit in notos, ignotos, præcipue tamen in nostrates. Di boni quæ stigmata ille Giffanio! quæ Cantero! Nam tuo nomini gratiam jam fecit, ut scripta ejus ornaret. Sed senectus illum, opinor, facit acerbior, ut non miremur senem contumeliosum, qui ab adolescente
 . inge-

ingenium & linguam continue petulanter exercuit : Et is pollicetur brevi Ciceronem integrum , Plauti fabulas , Ethica , Politica , Platonem totum . Hui ! quamdiu ille vel silentio vel patientia meliorum abutetur ? Cur enim tu , Murete , cessas , & Plautum addictum tibi usque flagitantibus nobis non suscipis ? Est is tuarum virium : sed nec deerunt qui iuvabunt ; velis modo . Nam Lambinum optimum quemque Scriptorem convitiis & maledicentia sua contaminare , dedecus est nostrum . Vides quam libere ? quid ni in hominem talem , & in epistola ad te ? Giffanius parat alteram editionem Lucretii sui : si Di volent , mirificas gladiatorum pugnas videbimus . Cum Placidiano componitur optimus longe post homines natos gladiator qui fuit olim : hoc nimirum est , quod false tu dicebas , grassari ad famam . Vale , Murete mi , delitiæ Musarum , Phœbi amor , mel ex Hymetto .

LXVI.

*M. Antonio Mureto J. C. Civi Rom. Hugo Blotius
Bibliotheca Imperatoris Praefectus¹ S. P. D.*

Pudet quidem me, V. C. Sed tamen cogor in summo occupationum mearum concursu ad te
H h 3 non

¹ De Blotio fufe Lambecius lib. 1. n. 44. &c. Biblioth. ejus etiam libellum ; sive consilium de Bibliotheca Caesarea augenda & ornanda memorat , quod Imp. Rudolpho a. 1579. obtulit . Hic de Imperatoris insignibus , quibus stemma Mureti ornetur , quemadmodum illud Manutii ornatum est , agit . Manutii habes in Caesare edito ab Aldo Venetiis 1573. & Epistome Orthographia eodem an.

non modo prima manu , verum etiam festinanter
& incondite scriptas litteras mittere . Occupat me
Bibliotheca Imperatoria , occupat schola , occupa-
pat familia ; quam mihi duorum mensium , & toti-
dem dierum uxor , testamento condito moriens ,
mihi copiosam & locupletem reliquit . Rebus au-
tem compositis , cum Musis in gratiam redibo ,
& tibi accuratiora , gratioraque dabo : tamen si
ignoro , quænam res palato maxime sapiant tuo .
Habet quidem Cæsaris bibliotheca libros quosdam
non vulgares , nec alibi exstantes : sed eos aliò
mittere fas non est . Per otium catalogum eorum
mittam , ut si qui eorum placuerint , transcribi
queant , atque istuc mitti : mirifice enim cupio ti-
bi gratificari ; sed scire velim , qua in re fieri id
maxime possit . Si tu suggereris , non surdus au-
diam , & sequar . Cæsar Aldi Manutii patri Paulo ,
insignia gentilitia locupletavit & cohonestavit te-
stimonio & decoramento Imperatorio . Idem tibi
si placeret , facile impetrare possemus ; si ego , &
Matthæi Stuffii istic in Jesuitarum Collegio viven-
tis pater , Archiducis Ernesti Archiaterus adnitere-
mur . Quare , quid placeat a nobis fieri , signifi-
ces velimus . Plane enim adolescentuli illius pa-
rentes se tibi , ob eum , quem filius sibi a te exhibi-
tum scribit , honorem & beneficium devinctos esse
fatentur ; meque ut ad te scriberem , rogarunt , &
qua in re tibi eam humanitatem compensari cupias :
sefe enim , magis suum in te animum declarare ,
quam

quam verbis multa promittere malle affirmant. Sæpe ego quidem ad te scripsi, sed responsi nihil unquam accepi; vel quod litteræ ad me tuæ intercederunt, vel quod propterea nihil ad me scribere voluisti, quod quarum essem in Religione partium ignorares. Hoc autem nunc ut scias volo. Sum veteris illius, non novæ hujus hominum inter se varie dissentientium Ecclesiæ cultor: nec despero, me aliquando istuc ad Summum nostrum Pontificem cum Imperatoris nostri Oratoribus venturum, ut tecum copiosius de rebus omnibus ad politiam & litteras pertinentibus colloqui possim. Interim Deum Opt. Max. precor, ut te quam diutissime Reip. superstitem esse patiatur. Vale, & cum me, tum Matthæum Stuffium lepidissimum adolescentem tibi commendatum habe. Vienna ex Bibliotheca Imperatoria III. Id. Febr. CIOIO L XIX.

LXVII.

M. Antonio Mureto V.C. Hugo Blotius S. P. D.¹

CAussa intermissæ meæ ad te scriptionis, neque promissorum oblivio, neque negligentia est, sed occupationum mearum concursus, & quod ex duobus alterutrum, priusquam rescriberem, expedire statueram. Volebam enim cum Joanne Cratone Cæsaris Archiatro & Senatore, tum
 H h 4 etiam

¹ Idem ferme argumentum habet hæc epistola ac superior, de insignibus Mureti, Imperatoris privilegio exornandis, & ratione qua id beneficii consequi Muretus facilius possit.

etiam cum adolescentis Stuffii patre Archiducis Ernesti medico, primo quoque tempore tibi gentis Muretæ insignia ornata, atque Imperatoriæ Majestatis accessione condecorata conficere, ac deinde per litteras evangelia abs te petere. Sed cum hujus rei multa objicerentur impedimenta, quod Cæsar Vienna abesset, & quod qui res aulæ nostræ exploratas habent suaderent, priusquam negotium a nobis Cæsari proponeretur, ad te esse scribendum, petendumque, ut libello aliquo quantumvis parvo ipsius Majestati dedicato, ansam & caussam nobis dares, rem omnem nostro ductu felicioribus auspiciis absolvendi. Quod amicorum consilium cum mihi vehementer placeat, a te etiam atque etiam peto, ut vel orationem, vel libri alicujus versionem; aut aliquid saltem, quod Cæsari, tuo nomine, inscriptum offerre, & insignium jus referre queamus, mediteris. Una tibi oratio¹ civitatis jus Romanæ adtulit: una item insignium Imperatorio splendore illustrandorum jus deferre poterit. Ne autem in argumento erretur, de aulæ nostræ statu te paucula admonendum duxi. Quamquam Cæsar noster earum est in Religione partium, quarum est ipse Summus in Rep. Christiana Pontifex, ita tamen ejus res sunt constitutæ, ut alia-

¹ Jam in Mureti vita id eram suspicatus num. 14. pag. 338. Romanam civitatem assequendi eam habuisse occasionem Muretus, cum in rediit ad Urbem M. Antonii Columna orationem habuit S. P. Q. R. mandatu. Confirmare hanc suspensionem nostram & plane veram demonstrare hic locus videtur.

ut aliarum quoque partium homines, eosque satis multos ferre cogatur, quorum cum nonnulli non parum eruditi habeantur, sæpe ab ipso Cæsare in re litteraria iudices advocantur. Jam vero quis ignorat, affectuum æstus, ne a doctis quidem sæpenumero comprimi posse? Ne igitur hujusmodi hominum iudicia nobis in aula nostra obstant, consultum videtur, si quid meditari volueris, ejusmodi sit, ut neutram in Religione partem offendere possit. Id autem quale esse possit, jam mihi in mentem non venit. Fortassis non ingratum foret, si patris Cæsaris, Maximiliani inquam secundi orationem funebrem conscriberes. Quod si placuerit, argumenta suppeditabo quædam in summa laude ponenda & verissima, nec tamen ab aliis laudatoribus attacta. Sed ego sus Minervam, quod ajunt. Quid enim non, multo acutius quam ego, inveniat Muretus? Hæc igitur tibi ipsi cogitanda relinquo. Sed me obliviosum! dum ad secundam causam, cur responsionem distulerim, tendo, propemodum mihi excidi, plane a proposito aberrans. Hæc igitur, quæ modo scripsi, tecum, prius quam aliquid in insignium negotio tentaretur, consultanda duxi; utque hoc fieret commodius, iter in Italiam facere, Venetiis Cæsari libros quosdam coemere, & porro Romam ad te excurrere statueram. Verum istud, Cæsaris mandato (quo mihi imperat, ut omnes Hebraicos, Græcos, Chaldaicos, Syriacos, & Turcicos libros in catalogum redi-

redigam, & quid singuli contineant, adscribam) fuit impeditum. Magna est enim librorum istorum copia, nec res III. mensibus perfici potest. Et hæc ipsa quidem causa est, cur Græcorum librorum catalogum hactenus ad te non miserim, præsertim cum etiam lites quædam, hæreditatis a me adiutæ causa, ab avaris & improbis quibusdam hominibus intentatæ, noctes diesque inquietum detineant. Fiet id tamen, cum primum per negotia licuerit. Interim hoc tibi de me velim persuadeas; majori quam me, te ornandi studio inflammatum esse neminem. Vale. Vienna ex Bibliotheca Imperatoria, quam tuis libris illustrari magnopere cupio III. Id. Julii CIOIO LXXIIX.

LXVIII.

M. Antonio Mureto Joannes Caselius S.¹

SI ambitione potius, & ostentatione ingenii niteretur hæc litterarum scriptio; ipsa jam superse-

¹ *Inscriptio.* Al magnifico Signor mio Olisio M. Antonio Mureto . A. Roma . *Casellii epistolarum libri xv. editi sunt Francofurti a. 1687. ubi est lib. x. ep. 6. Mureto, eadem qua libri 11. epist. 68. oper. Muret. In Prefatione Hermannus Conringius nonnulla de Caselio, quem virum summum vocat: plura in aliis, qua illic sequuntur, monumentis. Vitam etiam scripsit Melchior Adamus in vit. German. Philos. Satis est hic asserere qua Morhofius Polyh. lib. 1. cap. 24. Casellii epistolæ inter Germaniæ nollæ ἀμύλια litterarum, ut omnia istius viri, merito referenda. Lumen ille Germaniæ fuit, Græce & Latine doctissimus, Orator, Philosophus, & omnium litterarum vir, Rostochiensis primum Academiæ, hinc Helmstädiensis Professor, suo exemplo, consiliis, præceptis totam tum temporis Germaniam pene informavit &c. Ex hac epistola, versionem lib. v. Ethicorum a Mureto factam, in Germania, atque eo tempore (quod majus est) in scholis heterodoxorum hominum adhibitam, habemus.*

perfedendum mihi exiftimarem . Ego enim quid hic valeam , immo quam nihil valeam , minime ignoro . Quod fi quid tamen aliquo tempore effet , jam nihil efferet penitus , quando ad meditando nihil efferet temporis . Jamjam enim iter ingreditur , & multas fimul a me epiftolas efflagitat Nicolaus Rascius , qui a nobis rectà ad vos proficifcitur . Ei has quoque dedi ; cùm ut initam aliquando , me valde defiderante & te mirifice confentiente , inter nos amicitiam , five hujus non omnino vanam fimilitudinem , mihi curæ efferet , & a me conftanter obfervari , denuo intelligeres ; tùm ut huic adolefcenti veluti fores ad eruditiffimos tuos & fuaviffimos fermones aperirem . In eis videbit reconditum tuum animum , summam humanitatem , & aliquam etiam partem amoris in me tui ; quem tu mihi haud vulgarem efferet , confirmasti , & ego libenter credidi ; experietur quoque tuam erga fe peculiarem benevolentiam . Quæfo te , fi pateris te rogari , quod fponte faceres ; ut intelligat , hæc vere de Mureto fe a me accepiffe , multoque ampliora , quam docere verbis potuerim . Ipfe magna animi probitate efferet ; magnopere in bonas litteras inflammatus ; tam te colit , quam te a me coli fcit . Sed nimis verborum in re , quam obtinuerimus . Nihil vidimus hic recens a te editum ; perfolve aliquando , quos polliceris , Ethicos commentarios . Quincti *de Iuftitia & jure* interpretatus fum proxime in fchola noftra ; utebamur tua ver-
fione ,

sione, quam edendam curaveram. Vale. Ex arce
Suerinia VI. Kal. Octobr. A. CIOIO LXX.

LXIX. ¹

Eodem tempore accidit, Murete, ¹ut & de te
nuncium haberem, cujusmodi sæpe optave-
ram, & ad te scribendi commoditatem, qualem
multis annis non habuerim. Rediit enim hoc men-
se ad nos familiaris meus adolescens ille Livonius
ex Italia, mihiq; in ceteris narravit, ut, cum te
Romæ aliquoties honoris causa salutaret, mei
amanter mentionem fecisses. Hic autem civis no-
ster visendæ Italiæ gratia iter suscepit, neque Ro-
mam sibi prætereundam, vel potius ante omnes
alias contemplandam existimat. Eum si dimittam
sine litteris, dignum non faciam neque litteris,
neque veteri animorum nostrorum conjunctione;
quam amicitiam forsan appellare non possumus,
etsi ab ea, mutua benevolentia, cujusmodi inter
nos satis multos annos fuit, & conservatur hæc-
tenus, non admodum degenerat. Te mei non obli-
visci, semper credidi, quamvis ubi viverem, vel
an viverem, vix tibi constaret: jucundum tamen
fuit, id ex te auditum ab amico cognoscere. Igi-
tur

¹ Nullam habet internam inscriptionem, hanc vero externam; Clarissi-
mo Domino M. Antonio Mureto civi Romano amico suo præcipuo. Romam.
Amicum de ejus statu rogat, & suum exponit. Habemus præter has duas,
aliam Casellii epistolam, qua Mureto Botuitum Nericii commendat, cum
epistola Nericii ipsius: sed cum nihil continere videretur, cur in manus ho-
minum veniret, his contenti fuimus.

tur etiam in posterum ex animo tuo nunquam abjicies: quæ enim? cum non minus te colam, quam ipsas litteras, ut utraque de causa ultro me diligeres, nisi jam pridem amares. Si quæris de me; habes iterum hunc adolescentem: ex litteris aliquid accipe. Ita fui in litteris, ita in iis sum hodie, ut vix ullam partem negotiorum attigerim, putemque in perpetuum mihi ab omni ambitione esse refugiendum, quo tempore pleraque geruntur factiose, pauca consilio: quod homini sapienti pluribus declarare, nihil attinet. Mihi igitur negotii erit satis in litteris; multum in tuenda valetudine, quæ non graviter, sed sæpe tentatur; plus etiam in procuratione rei familiaris. Nam postquam uxorem duxi, nati liberi plures, his debentur alimenta, educatio. Vides, ut fugientem occupationes, excipiant aliæ. Majus est tuum otium; magni etiam labores: quod si præmii aliquid tibi obtigit, gaudeo: hic ego tale nihil spero, siue hujus cœli, siue hujus ætatis, siue omnium sæculorum ille morbus est, & sapientia contenta est seipsa, vel sempiterna gloria, quo majus præmium cogitari non potest. Utinam mihi omnes fugienti factiones, hoc vitæ genus liceat tranquille colere! Metuendum enim est, ne quæ pervagatæ sunt patriam tuam Erinnyes, pervaganturque hodie Belgium, meam quoque patriam petant, in tanta opinionum diversitate, consiliorum pravitate, acerbitate animorum: de quibus dici

dici satis non potest; cum cogito, exhorresco, & repente ad libros confugio, sive ut remedium animo meo quæram, sive ut in iis tempus ponens, illum dolorem minus sentiam. Ex tuis monumentis quædam legimus; epistolas nondum vidimus: per etiam videre velim, quæ meditatus fuisti, & conscripsisti etiam, cum Juris disciplinam novo modo tractares: quæso nihilne horum in lucem edes? Habes quod legas; item quod respondeas, si vacet scribere. Vale Rostochio xv. Kal. Quint. A. CIOIOXXXC.

Joannes Caselius.

LXX.

M. Antonio Mureto V. C. Levinus Torrentius¹ S.

Quem cum adhuc essem Romæ inchoaveram de bello Turcico libellum, cum diu intermissum, tandem his nostris bellis civilibus, quæ quovis Turcico funestiora sunt, perfeci. Et quoniam me istinc discedentem pollicitum esse memini, ut si quid a me prodiret hujusmodi, id ad te mitterem, liberare fidem volui. Accipies igitur exempla duo Christophori Plantini typis excusa: alterum Paulo Manutio, meo nomine, cum opportunum erit, tradi de-

¹ *Mittit Mureto libellum, De Bello Turcico. Is nunc cum ceteris ejus poematibus legitur pag. 173. edit. Plantin. a. 1575; pag. 281. edit. pariter Plantin. 1594. De Torrentio patrio sermone Vander Beken, Valerius Andreas pag. 610. Biblioth. Belg. Teissier Elog. tom. 4. pag. 206. edit. 1715. Sanderus, Posssevinus, Thomas Pope-Blonne qui fuisse virorum eruditum de eo judicium refert pag. 817.*

di desidero ; verum ea lege , ut si quid occurrerit (occurrent autem plurima) quod alteri vestrum , vel utrique displiceat , ejus me facias certior , quò in posterum sim cautior . Lætabor interim , si totum illud , ut Horatii utar verbis , exactissimo vestro judicio probabitur : quod opto quidem vehementer , & ut sperem etiam , facit quod priora mea opuscula vobis placuere . Vale , & vicissim impartire aliquid , quod hoc acerbissimo tempore me oblectet . xv. Cal. Maji MDLXXIV. Leodio .

LXXI.

M. Antonio Mureto Lavinus Torrentius S.ⁱ

A Micorum ut præsentium summa utilitas , sic absentium dulcissima recordatio est ; eorum maxime , quorum notitia cum dignitate aliqua conjungitur . Cum itaque Leodium ad nos venisset Franciscus Oranus vir clarissimus , ac frequenter admodum conveniremus , fieri non potuit , quin magna cum voluptate de te referentem audirem alia nonnulla , tum illud maxime , tui te Torrentii ita adhuc meminisse , ut judicio interdum tuo eum commendaveris ; quod quò novi esse perspicacius , eò majore perfusus sum gaudio ; præclarum enim est laudari a laudato viro . Quamquam igitur nihil in me agnosco , quod tantopere tibi probari possit ,

1 In extrema facie epistola inscriptio est hujusmodi ; Præstanti eruditione & eloquentia viro M. Antonio Mureto Jurisconsulto clarissimo . Agit vero de libris cum suis , tum aliorum ex ætate doctrina præstantium virorum ,

fit, omittere non possum, quin huic ipsi jam ad vos redeunti has litteras tradam. Ipse porro vicissim nostrum de te habitum sermonem referet. Tamen si minus honesta nostra tibi, quam tua nobis laudatio est. Accedit vero etiam munusculum, sed levissimum, poematum meorum postrema editio, quam si ante nactus es, erit quo gratificeris alteri; neque ideo minus lubenter accipias velim id, quod animo dedi bono. Conscripsimus autem & alia nonnulla, sed quæ hac tempestate sine auctoris periculo in lucem prodire vix possunt: sunt enim de temporibus nostris, quæ qualia sint, nosti; & liber epigrammatum, cujus opusculi majori otio specimen aliquod ad te mittam, ut quid censeas intelligam. Suetonium vero nostrum Romæ jam visum esse arbitror, & quia alteram editionem paro, nec dubito quin pleraque animadverteris a nobis vel omissa, vel perperam intellecta; rem feceris gratissimam, si qua decet libertate me admonueris. Vidisses præterea Horatium, quem ante annos tres paratum servo. Sed enim tuto ad Plantinum, qui nunc in Batavis agit, transmittere nequeo; & alioqui, si qua fieri poterit, ipse edundo adesse velim. Plura non ausim polliceri, quod assiduis pro Rep. curis atque laboribus pæne oppresso nihil datur otii, quod hisce studiis impartiar. Tu, qui liberior extra omnem strepitum agis, rescribe quæso, quid jam mediteris. Audio, Senecam emendare; in quo Auctore quoniam nos quo-

quoque laboravimus, symbolam, si velis, conferemus. Sed festinatione opus est: nam Lipsius idem cogitat, cui quod a veteri Religione desciverit, minus nunc faveo¹. In Gallia vero Jacobus Dalechampius Medicus Lugdunensis Athenæum magna cum laude restituit, ut Censorinum, & Gellium Ludovicus Carrio familiaris meus una cum aliquot emendationum libris; quæ tamen pondum prodire, sed sub prælo esse simul omnia, nuper ad me scripsit. Vale, & rescribe quæso, illud maxime, quid in versibus meis reprehendas, ut in nova editione sim cautior. VII. Kal. Septembris MDXXCIII. Leodio,

LXXII.

M. Antonio Mureto Io. Biffonerius² S. D.

Scripsissem ad te maturius, nisi eorum animos, quibus me per litteras commendaras, explorare prius decrevissem. Te enim memineram, etsi alia multa ex me cogniturus esses, hac de re tamen potissimum esse laboraturum: nam quantum pondus apud eos viros commendatio tua habuerit,

Cl. Vir. Ep. T. II.

I i sci-

¹ De Lipsii Religione aliàs dicemus; in Catholica Romana decessisse, optimo constat.

² Amicum hominem, atque, ut ex aliis litteris apparet, popularem suum, Bononia Angelo præsertim Papio Juris Professore, & Carolo Sigonio commendaverat Muretus. Mureto, quid illa commendatione effectum sit, is scribit, narratque de illis, & Victoris sermonem de modo veterum auctorum corrigendorum exponit, ac vetustum monumentum quoddam indicat. Inscriptio epistola sic se habet. All' Eccell. Sig. il Sig. Marc' Antonio Mureto mio padrone Ossimo. In monte Giordano. Roma.

scire te, non minus tua, quam mea interesse, ,
 semper judicavi; ut & intelligas, quanti te illi
 faciant, & quam recte me iis commiseris, cui
 bene consultum esse voluisti. Angelum enim Pa-
 pium, & Sigonium tui cupidissimos esse perspexi,
 qui honorificentissimam etiam de te semper men-
 tionem fecerunt. Si verò utriusque amorem *πρὸς*
ἑτέρον ζυγοσυνῆσαι oportebit; Papii erga te amor
 præponderare quodammodo videbitur; nam &
 humanitatem tuam collaudando, & eruditionem
 singularem, summamque eloquentiam commen-
 dando, horas aliquando integras mecum extraxit,
 semperque mihi operam suam detulit; pollicitus-
 que est, se omni studio, cura, & diligentia in
 rem meam incubiturum, fecitque adeo mihi spem,
 fore, ut propediem mihi prospiceretur, quod
 certe futurum est jucundissimum: *ὠκείαι* enim, ut
 scis, *χαίρεις γλυκεράπραι*. Sigonium quidem
 amicissimum tibi esse cognovi, sed ejusmodi, ut,
 quia in eodem pulvere sibi currere videtur, liben-
 tius laudes suas audiat, quam alienas, & ea, quæ
 illi in litteris tuis adscribebas, confirmari sibi a
 me, patiatur non gravate. Eum tamen, ut inge-
 nue fatear, quam speraram, tui amantiozem ex-
 perior, & mihi quoque benevolentiozem; neque
 dubito, quin hoc commendationi tuæ acceptum
 ferendum sit, quæ sane fuit perquam gratiosa: etsi
 nihildum cerno, quod ab eo præstitum sit, aut quod
 me

me in spem aliquam meliorem erigat. Interea tamen fruor ea libertate, quam isthinc mecum attuli, & sperare audeo aliquid tandem erupturum; *ἐκ γὰρ δὴς εἰς τὴν ἀπαντίς ξηροίαι προχόιτ*. Sed ut ad Petrum Victorium veniam, quem Florentiæ reperi, scito, eum, quantum deprehendi, privatas adhuc aliquas tecum similitudines gerere. Nam cum sæpe de te mentio a me esset injecta, ne verbum quidem unquam est prolocutus. Invectus est autem acerbè in eos, quibus, in castigandis probatorum auctorum scriptis, conjecturæ momenta potiora essent, quam auctoritatis; eoque nomine Josephum Scaligerum reprehendit graviter, quod in conjectaneis illis suis in Varronem adeo confidenter quædam asserat, ut cum Varrone ipso colloquutus esse videatur: contendebatque Victorius, nunquam aut rarò discedendum esse ab auctoritate; conjecturas autem, tamquam *Ἰουδαῖς μάρτυρας*, ut de Etymologia, quodam loco Galenus loquitur, prorsus esse averfandas. Qua in re quam bene sentiat, tuum esto iudicium. Ab eo certe humaniter sum acceptus, donatusque epitaphio Arretii recens invento, quod ad te mitto, quia talium rerum desiderio teneri te, memini. Indicavit idem mihi Chimæram, quæ est in ædibus Ducis Hetruriæ: in Chimærae autem illius dextro femore hæc aliquot litteræ ita leguntur, ac ne leguntur quidem;

VIΣOMHIX¹

quæ cum minus a me intelligerentur, secundò ad Victorium adii, rogaviq; ut mihi in iis intelligentiam suam aperire, ac explicare non gravaretur; qui tum pernegavit, eas a se intelligi, affirmavitq; se unam aut alteram æneam tabulam vidisse, in qua characteres ejusmodi incisi essent, ex quibus sensus nullus erui a quoquam potuisset. Tu siquid habebis, quo lucem his litteris afferas, ejus me quæso facias participem: sum enim in rebus ejusmodi ἀξόπεινος. Brevi isthic, ut spero, Petrum Morinum visurus es, quem hic mihi nosse contigit; in quo facile deprehendi, verissima ea esse, quæ de illo aliàs prædicabas. Ab eo autem intellexi, quam incommode hic ageretur cum iis, qui aliis operam dare vellent; ita ut parum abfuerit, quin animum desponderim, nisi me confirmasset Papius, & Sigonius, qui longe meliora ominati sunt. Verum totius hujus negotii πείρατ' ἔχοντες ἐν ἀθάνατοις θεοῖσιν: nam πολλάκι παρ' δόξαν τε καὶ ἐλπίδα γίνεται ὄρεϊν ἐργ' ἀνδρῶν. At tu, si mihi benevolus esse perges, ut fuisti usque huc, bene sperare nunquam desinam. Vale, & prolixitati litterarum mearum ignoscas: est enim δυσχέρτων μα-
προλο-

¹ Iconem cum litteris præter ceteros, qui idem fecerunt, exhibuit cl. Gorius tab. c. v. Musæi Etruscæ, fusque disseruit ib. to. 2. p. 289. Legunt Tilmecius de significatione, viri harum rerum intelligentes non conveniunt. An nomen artificis ejusdem continent, an puminiq; cui ea signa dicata? ait subdubitan; cl. Bonarota ad Etr. Dempsteri p. 93.

AD M. ANT. MURETUM. 501
προλογεῖν. Iterum vale. Bononiæ VIII. Kal. Maji
A. CIOICLXXV.

LXXIII.

Io. Bissnerius M. Antonio Mureto S.

EX litteris Pauli Vialardi, & Nicolai Audeberti
cessationis tuæ causam intellexi, quæ mihi li-
belli mei jactura multis nominibus molestior acci-
dit: non enim tanti mihi unquam fuerunt castiga-
tiones illæ, ut obeas litterarum tuarum bono fa-
cile carere valeam: & ut credas non fuisse mihi
gravem jacturam illam, confirmo tibi, habere me
alias in eundem castigationes, si non tam uberes,
at ejusmodi, ut non difficile beneficio earum, de-
siderium superiorum lenire queam, aut illas etiam
oblivisci. Hoc unum incommodum accepisse vi-
deor, quod lacunam illam orationis Lysæ explere
nequeam: quam jacturam, quanti facere debeam,
tu ipse scis, qui primus in Gallia, unde compleri
posset, quondam docuisti. Noli ergo posthac, si
me tibi satis fidelem, & satis in amore constantem,
& observantem tui putas, committere, ut caream
litteris tuis; & ne deesse tibi scribendi argumen-
tum causeris, peto abs te, ut quid sentias de ob-
scuro illo loco orationis pro Quinctio, ad me dili-
genter perscribis, ut sententiam tuam objicere iis
valeam, qui me de illius loci sententia interpel-
lant. Ciceronis verba sunt hæc, ne tibi evolgen-
da sit illa oratio: *Mors honesta sepe vitam quoque*

*turpem exornat; vita turpis, ne morti quidem honestæ locum relinquit*¹. Nodus videtur perdifficilis, & te solo dignus vindice: in quo prorsus mihi aqua hæret, quod ajunt; neque Hottomani licentia uti libet, qui ut aliquem ex eo loco sensum eliciat, legit *obscuræ*, loco *honestæ*: sed de hoc hætenus. Sigonius scito, somnium Scipionis publice interpretari ingressum, ut liceat ei in veterum philosophorum hortos excurrere: quæres? jam movit quibusdam nauseam. De litteris meis ad Simonem Bosium diutissime fui sollicitus, necdum de iis bene sperare audeo, cum nesciam, utrum ad te perlatæ fuerint; facies quæso, ut sciam, an ei reddendas curaveris, & me, si non erit molestum, admonebis; num isthic secundioribus auris, quam hic uti possem, ne mihi aliud consilium alienissimo hoc tempore sit ineundum. Carolus Sigonius, & Angelus Papius, me tibi verbis suis salutem multam dicere

¹ Difficilis plane locus, in quo aquam sibi habere item Hotomannus professus est; eandemque difficultatem Lambinus exaggeravit: varias sive emendationes, sive explanationes collegit Gravins pag. 61. concludens, quod dictum notum a viro erudito, esse ex iis sententiis quæ inanem verborum strepitum habent, quales nunquam excidisse Tullio sui quasi immemorari, ab aliis aut observatum fuisse. Commodiores, sive tolerabiliores mihi videntur explanationes duæ 1. Manutii, qui sæpe, quod est in priori membro, ad posterius quicque referri vult; atque hæc hoc modo: Sæpe accidit, ut honesta mors turpem quoque vitam exornet; sed sæpe etiam ut vita turpis exornari honesta morte non possit? Quinilius autem eo redigitur, ut ne mori quidem honeste possit. Altera, sive eadem potius paulo luculentius exornata, est Jacobi Facciolati animadv. 4. ad hoc cap. 15. restituens quod ablatum a librariis putat sic, vita ita turpis dec. ut sensus sit; et si vita aliqua turpis morte honesta sæpe exornetur, vita ita turpis, qualis a me descripta modo est, ne morti quidem honestæ locum relinquit. Eadem videtur fuisse Jo. Clerici tom. 2. Art. Crit. probatque ab Oliveto.

cere jusserunt. Vale, & me, quod mutuo facis, ama; & quid videatur tibi de inscriptione illa, qua usus est Victorius in Politicis Aristotelis a se illustratis¹, uno verbo significes. Bononia VI. Idus Novemb. CIOIO LXXVI.

LXXIV.

Io. Biffonerius Marco Antonio Mureto² S. D.

CONVENIENTER consuetudini meæ facturus videor, si veterem illam observantiam in te meam tuebor potius, quam indulgeam dolori, quem ex litteris tuis coepi: qui quidem non ab illa tua *παρρησία*, qua mire delector, est ortus, sed ab eo, quod aliorum a te accepta fuerint quæ scripsi, atque sensi cum scriberem. Næ tu de verbis meis errasti, cum illud *nimis* meum ita es interpretatus, ut scripssisse videar, te apud Bosium plus æquo esse a me laudatum: ita scilicet ad tuum sensum detorque verba mea voluisti, ut me ureres. Scito vero, me ex consuetudine Gallici sermonis esse locutum, in quo *nimis* pro *multum* non raro accipi, animadverti, idque fieri imitatione Græcorum, Testis est mihi instar multorum tritus ille Tyrtæi versiculus τὸ μὲν δὲ ἄγαν, ἄγαν μὲ τίς περ, quod

I i 4   inter-

¹ *Inscripsit*: De optimo statu civitatis. *Sententiam suam explicasse Muretus videtur* vol. 2. orat. 12. quam habuit cum hos ipsos libros explicaret scribens: nomen Politices Græcum esse, Sed quod jampridem jus togæ impetravit.

² De voluntate in Muretum sua, & de quodam epistola sua loco, qua nimis se Muretum laudasse scripserat.

interpretor *μεγάλως*¹. Ego sane & verum ad te scripti, & illud *ἄγαν* meum ita intellexi. Ex quo enim notas illas tuas in epist. ad Atticum ita commendavi, ut debui, ac potius minus magnifice, quam debui, non discidit quidem amicitiam, sed dissiuit Bofius: & ut hinc ego tibi gratior essem, & ostenderem, me non plane indignum esse amore tuo, significandum tibi id putavi. Quod autem non videris admittere, tam diuturnam litterarum tuarum moram debuiffe mihi suspicionem injicere immutatæ voluntatis, a te in eo, toto coelo ut dicitur, dissentio; utpote qui existimem, nullum majus argumentum esse perfecti & fidelis amoris, quam, optime de te sentientem, & in amore & benevolentia tua conquiescentem, si non explere scribendo, aliquando saltem de tuo in eum animo certiores facere: quod certe a quamlibet potenti amico tribui solet.

Antequam redderentur mihi litteræ tuæ jam hic erat auditum, condicionem illam Polonicam² respuisse te; istam vero tam utilem, tamque fructuosam honoris accessionem tibi gratulor, optoque in dies majorem; & de ea admonui Sigonium, Papium, & Amasæum, qui hoc nomine tibi valde gratulantur; præterea nostratibus omnibus significavi. Pontificis frater isthinc rediisse existimatur, re infecta. Is se modo continet ruri, nec usquam pro-

¹ Vulgatiore etiam sunt loca alia, uti ea quibus juniores τοὺς ἄγαν τίς appellant: sic seniores &c.

² Vide lib. 2. ep. 81. & qua in Mureti vita scriptum pag. 338.

prodit. Pontificis filius modo ditionis suæ loca omnia perlustrat: dicitur autem orta inter eum, & proximum Marchionem magna quædam controversia de finibus, parumque abfuisse ajunt, quin post aliquot contumelias, verba ad rem conlata fuerint. Sed cum rem parum exploratam habeam, de ea non agam apertius. Ab eodem Pontificis filio nudiusquartus donatus est Sigonius CC. aureis numis ob recentem historiam xx. librorum, quam rursus in ejus nomine apparere voluit, quæ modo typis illinitur. Tibi idem Sigonius significari hoc a me voluit, ejusque verbis, & Papii multam tibi dico salutem. Vale Bononia 11. Kal. Novemb. C1D1DLXXVII.

LXXV.

Io. Biffonerius M. Antonio Mureto¹ S. D.

Duplici nomine gratissimæ obtigerunt mihi litteræ tuæ, tum quia nihil æque sollicitum me habere solet, atque paulo diutius carere solida illa voluptate, quam ex litteris tuis haurio; tum vero etiam, quia nihil certi habebam quod responderem iis qui crebro sciscitabantur ex me tamquam ex tuis uno, numquid ad me scriptum esset de singulari illa summi Pontificis in te beneficentia. Rogitabat Sigonius etiam sæpe, majoremque fidem se adhibiturum verbis meis dictitabat, quam Majoricensi Epi-

¹ Cum Muretum Biffonerius rogasset, ut de aucto stipendio, verumne esset, perscriberet, pro scriptis litteris gratias agit, narratque quædam de Sigonio. Vide quæ scripsimus pag. 338.

Episcopo, ex quo se rem omnem audisse confirmabat. Tum ego ad quosdam familiares meos scripsi, qui mihi rem totam *λεπτομερῶς* significarent, ut satisfacerem iis, qui tam anxie id a me efflagitabant. Interea *ὡς περ ἀπὸ μηχανῆς* præsto fuerunt litteræ tuæ; quibus res omnis & patefacta, & credita est. Salutavi verbis tuis Papium, & Sigonium, qui vicissim plurimam tibi salutem impertiunt, & diuturnam precantur secundam istam auram fortunæ; egoque in primis, cui gratius nihil hoc nuncio contingere potuit. Itaque vix perlegere epistolam tuam licuit, contuli me statim ad Papium, & Sigonium, rem omnem aperui: nec cessavi, donec testatum apud omnes relinquerem egregie, mihi præter ceteros esse gratam fortunam istam tuam, a qua, ut mihi persuades, pendet quoque mea; tametsi incipio rursus Galliam cogitare serio. Non est vero prætermittendum, quod etiam ante aliquot dies rogatus sum ad te scribere, stipendium annum Sigonii crevisse ad sexcentos aureos, quos vulgo monetales vocant, qui conficiunt aureos nostros quingentos & quinquaginta, plus minus. Hac autem lege usitatum stipendium auctum est, ut fidem suam Senatui Bononiensi obstringeret Sigonius, se quoad viveret nullam aliam condicionem quantumvis optimam circumspecturum. Accepit ille condicionem: neque eum arbitror male consuluisse rebus suis. Nam externam condicionem neque ambit, ut ait, neque ambire debet; quoniam,

niam,

niam, ut dicam aperte quod sentio, ad scribendum, non ad docendum natus est. Is modo privatim, historiam Romanam L. Flori interpretatur in ædibus Summi Pontificis. Urget ille historiam suam Imperii Occidentalis, quæ jam ante duos menses typis cœpit illini. Finem scribendi feceram, cum adierunt ad me duo nobilissimi adolescentes Galli, qui percontati sunt, numquid decrevissem ad te scribere; quibus cum indicassem hanc epistolam, quam tum de manibus deposueram, rogant, ut si commodum esset, peterem abs te, an notus tibi sit Joannes quidam Angeletus Casilinas, qui profitetur artem memoriæ; quo usum te familiarissime ipsis confirmavit Hispanus quidam. Cupiunt scire, utrum verum sit, necne; periculum a te in Bibliotheca Vaticana esse factum singularis memoriæ viri illius. Incredibile enim quiddam iis videtur, quemquam reperiri, qui Corsum illum sibi a me indicatum lib. 4. Var. tuarum lect.¹ felicitate memoriæ superare possit; præsertim cum illa memoriæ ejus bonitas, velut inusitata, locum sibi in scriptis suis vindicavit. Horum, si videbitur, honestissimo desiderio satisfacies, ne se illusos a me suspicentur. Vale Bononiæ 11. Kalend. Januar. CIOIO LXXVII.

LXXVI.

¹ Est libri 111. cap. 1. quem vide. Hoc Mureti exemplum attulit & Jo. Brancaccius in libro, quem Panormi a. 1702. edidit inscriptaque: Ars. memoriz. vindicata pag. 19. aliisque addidit. Idem fecerunt Jo. Rombach de Kyrpe, Ludovicus Dolé &c. exemplis artem suam vindicantes.

LXXVI.

P. Gilbertus Mallocius¹ M. A. Mureto V. C. S. D.

NON possum non confiteri, summo me quidem antea, & adhuc non minore teneri desiderio, ut veterem illam, quam de me, dum Tolosæ & Lutetiæ essemus, notitiam habuisti, officio aliquo renovem: dicerem amicitiam non ilubenter; sed variæ utriusque nostrum occupationes non siverunt, illam multo usu & familiaritate conjungi. Nam postquam tu te in Italiam contulisti, ubi in luce hominum, & clarissimo orbis terrarum theatro mira ingenii tui & doctrinæ documenta dedisti; ego non animo quidem & voluntate, sed occupato vitæ genere, a libris aliquantum remotus, exhaustis aliquot laboribus, decurso fere medio ætatis meæ spatio, in Senatu Gratianopolitano tandem confedi, posuique apud Delphinates fortunarum mearum sedem & domicilium. Sic neque tui videndi, neque consuetudine tua fruendi facultas aliqua, aut tempus satis commodum unquam datum est. Fatebor tamen, & vere hoc apud te deponam; me primam illam, quam de te, deque præstanti illa tua ad
om-

¹ Exstat ejusdem Mallocii epistola lib. XI. epist. 96. sed annus non recte expressus in editione Cominiana &c. est: nam in mss. ipsa epistola, & in edita a. 1580. annum præfert 1575. in illius 1570. quem esse sane mendosum ex die quo Gratianopolitanus ille Episcopus Flehardus creatus est, liquet; factum enim anno 1575. Sammarthani ipsi docuerunt. Agit hæc nostra de eodem negotio, sed ad illam editam intelligendam valebit; præsertim cum nihil ferme de eo Gallia Christiana quos diximus Auctores.

omnem disciplinam naturæ vi & felicitate, opinionem conceperam, nunquam deposuisse, aut abjecisse animo, sed magis legendis postea libris tuis, qui jam in omnes orbis provincias doctissimi deferuntur, illam confirmasse; voluntatem vero erga te meam mirabili accessione cumulasse. Sic enim se res habet: ut, quemadmodum locupletes patresfamilias minus se interdum in censu suo habere putant, quam vere habeant, sic tu quoque, & qui perpauci cernuntur hac nostra ætate tui similes, qui supremum in omni doctrina locum arcemque tenetis, propter præclaram, quam in commodum studiosorum omnium navatis operam, plurium quam putatis animos & voluntates ad vos amandum, colendumque allicitis. Ego vero, quod antea tacito animi sensu & inductione feci, aperte idipsum in posterum facturus sum, tibi que quanti te faciam, quantumque me abs te amari cupiam, non obscure sum ostensurus. Quod ut minus verecunde & dubitanter posthac faciam, non tam me patriæ, quæ mihi tecum communis fere est, movet conjunctio, quam impellit Antonius Drachius vir imprimis officiosus, qui tibi has litteras reddidit, tuæ virtutis amator summus & admirator. Is namque anno superiore Roma rediens mihi significavit, nostri memoriam tibi penitus non excidisse; qua de re ita me beavit, ut beatior me, ne Attalicis quidem opibus oblati, efficere potuerit. Nunc vero istuc reversus est,

ut Francisci Flehardi clarissimi Præsidis rem negociaretur. Is autem Flehardus nobili apud Delphinates familia, propter sua, fuorumque perpetua in hanc provinciam merita, & incredibilem in retinenda Catholica & antiqua Religione fidem, singularem denique in propulsandis Ecclesiæ hostibus, a quibus jam tot annos misere divexamur, operam & diligentiam, demortuo Gratianopolitano Antistite, in ejus locum a Rege suffectus est, eoque Pontificatu donatus, summo bonorum omnium applausu, Cleri totius suffragio, nostri vero præcipue ordinis judicio & voluntate mirifice commendatus. Drachium itaque Episcopi nostri res & mandata procurantem ita tibi commendo, ut majore studio, justioreve de causa aliquem commendare non possim. Hunc tu si rebus iis omnibus, quibus potes, potes autem valesque plurimis, in hac sua negotii procuratione adjuveris, præclare imprimis apud Episcopum nostrum, summa & humanitate & probitate virum, quicquid contuleris officii positurus es; me vero, qui totus tuus esse volo, totum tibi in perpetuum devincies; quod ut facias te per Musas litterasque, amata a nobis cultaque numina, oro atque obtestor. Vale. Gratianop.
xv. Cal. Aug. 1575.

LXXVII.

QUOD felix faustumque sit, venit ad te, Murete clarissime, quamvis absens, tuus ille Melissus, majorem in modum rogans atque obsecrans, ut ratione cum Lud. Castanero oratore regio, viro omnibus donis cumulatissimo, inita, consilioque invicem habito, Pontifici Summo & melos meum, & libellum supplicem offerendum curetis. Quid petam, vides; sed absque pecunia: nolim enim emptam dignitatem, Castanero dabis hendecasyll. sibi inscriptum; meum ad te, in quo, ut in Horatianis consuevi odis, *παρρηδίζειν* libuit; boni consules, itemque odem illi ipsi legendam exhibebis, quando in ea illius laus simul comprehensa

¹ Celebre nomen est Pauli Melissi Schedii poeta Laureati, ejus vitam scripsit Melchior Adamus in *Vitis Germanorum Philosophorum*, testatus; nullus tunc ætatis fuit principum, nullus certe literatorum, quin Melissum aut præsens præsentem viderit, compellarit, amaverit, observaverit, tamquam Latinæ linguae Pindarum, unico magis unicum, quique Pindaro Græco controversiam fecisset dignitatis, nisi maluisset secundas agere, & haberi par. Habet itaque Franconia, quibus gloriari possit alumnis, in omni fere doctrinæ genere præstantissimis &c. Eadem, & majora fortasse præconia de eo leges apud Teissarium tom. 4. pag. 410. Bailletus quoque num. 1360. Melissus passe pour un des meilleurs Poètes Latins que l'Allemagne ait jamais produit... on peut dire, que la plupart de ses ouvrages ont eu autant d'approbateurs qu'il y a eu de bons connoisseurs dans l'Allemagne, l'Italie, la France, & par tout où ils ont paru. Il a reçu en Allemagne la couronne du laurier poétique avec toutes les cérémonies accoutumées &c. *Sua vitæ ejus esse hujusmodi, quam nemo imitari possit, scripsit Olaus Borrichius differt. 4. de Poetis latin. num. 152. Hæc fecerunt ut hæc epistolæ ejus vulgarem, additis carminibus nonnullis, quæ his subiciebantur, ex quibus tamen, quin ea consulamus quæ jam fuerant edita, constabis, opinor, quod & Morhofius Polyhist. lib. 7. cap. 3. scripsit; etsi ejus odas magis sint quitæ, ab aliis tamen viciolæ judicari.*

hensa sit. Faciamabo te, ut officium mora ne tardet. Aperte ad te scribo; amas enim candorem Germanorum. Si quid obtinueritis, quod me absente facile mihi fieri posse persuadeo; enitere quæso, ut diploma latine loquatur.

LXXVII. ¹

*Ad Gregorium XIII. Pontificem Max. Melissi
libellus supplex.*

CUM animus tuus, Gregori P. Maxime, in Germanicam nationem plane singularis, tùm in illos ipsos & Romæ & Bononiæ bonarum artium studiis operam navantes summa liberalitas, quæ sese quam evidentissime exerere solet; voluntas denique illa, quæ una omnium voce palam prædicatur, de Germanis perpetuo benemerendi, fecerunt, ut quod ego carmen, tuum in honorem, si quid tamen honori tuo amplissimo accedere potest, novo quodam more Pindarico modulatus fueram, illud quamvis profanum Sanctitati tuæ offerendum curarem. In quo sane, si aliquanto confidentius egisse existimabor, audaciam mihi aliquantum ut sumerem, viri præclarissimi Victorius, Sigonius, Muretus, Ursinus, Bargæus, Stadius, alii Italiæ lumina in causâ fuerunt. Eorum
uti-

¹ Est hæc externa inscriptio. Selegimus vero inter ceteras, ut edere-
mus, has Melissi epistolas, ut intelligi alia Mureti possit n. 14. pag. 376.
quam cum vulgandam tradidimus, & de Melisso scripsimus ad eandem ne-
scio quid, in has nondum incideramus. Ceterum Mureti illi respondet Me-
lissi epistola sequenti; Muretus vero eam scripsisse videtur cum hæc accepit.

utique ego testimonio , quod de me ipsi & sermone coram tulerunt , litterisque testatum confirmarunt , non inaniter fretus , eam in spem erigor , fore , ut quæ de benignitate mihi tua polliceor , certo consequar ; ita tamen , si tua sponte , in me beneficium , idque gratis conferre tibi ante persuaseris ; in me , inquam , hominem Germanum , optimarum linguarum disciplinarumque amantem , & in celebrioribus Germaniæ , Galliæ , Italiæ Academiis per complures annos versatum , jamque domum ad suos revocatum . Cujusmodi vero idipsum sit , quod peto , paucis aperiam ; videlicet ut ea dignitate , eo titulo a te donatus orner , quo qui ornati sunt , iis poetas Laureatos creandi jus , item Philosophiæ , Medicinæ , Juris Doctores , Notariosque faciendi , legitimos pronuntiandi , necnon insignia , sive arma nobilitatis conferendi , facultas conceditur . Quibus si munificentia tua , Pont. Optime , aliquid privilegi aut immunitatis ultro adjicere voluerit ; quamplurima certe , maximaque tibi me debere , semper non solum agnoscam , sed etiam tanto id equidem popularibus meis omnibus gratissimum fore spondebo ; quanto principem meum Julium Episcopum , Wirzipurgensem , Franciæ Orientalis Ducem , cujus nomine mecum de historia scribenda agi coëptum est , tibi semper addictissimum usque adhuc cognovisti , atque in posterum cognoris . Ceterum de me sic habeto ; fore , ut quantum quidem

Cl. Vir. Ep. T. II.   K k   dem

dem in me erit (quid enim aliud promittam , nisi si tu aliquid præterea me scribere jubeas ?) Germanos ad gymnasium Bononiense frequentandum , quando id te maxime velle intellexerim , & mone-
re , & cohortari , illisque persuadere , sedulo enitar .

Paulus Melissus Schedius Eq. Francus
P. Laureatus .

*Ad Gregorium XIII. Pontificem Max. Melos
Pauli Melissi P. Laureati .*

Qualis in Hesperidum viretis amœnissimis
Draco pervigili lumine custos
● Aurea servabat mala ,
Nihil indulgens sopori
Gelidæ fratri mortis :
Tale tuum , Gregori Pontifex maxime ,
Ovilia custodientem
Aufonia , insomnem , bipatentibus
Oculis Draconem
Lanigeri gregis magistri
Videre mirantur , specula
Desuper ab alta Vaticani in Urbem
Acie , totumque obvertit in orbem &c. ¹

LXXIX.

¹ Sequitur Antistrophe & Epodos ; iterumque Strophe II. Antistrophe , & Epodos , denique epigrammata duo ; sed ex versibus qui sunt allati , videtur opinor , te ceteris ejus omnibus carere aequo animo posse ; & sunt multa ejus postea jam edita . Epigramma Mureto habes inter carmina poetar. Germanor. part. 6. pag. 472. quod cum aliis in eum , & Manutium in his Mureti chartis mss. exstat .

LXXIX. ¹

DEsino tibi molestus esse: utinam & me mei pudere desitum sit! mallet pudor ille me prius ab incœpto deterruisset, quam ut tibi negotium facerem, atque adeo ipsi Castanero molestiam exhiberem. Audacia minime tamen illa reprehendenda, si animum spes meum proclivius impulisset. Scias tamen velim, mi Murete, id quod nemini concedi affirmas, omnibus Consiliariis tribui in gymnasio Bononiensi; Consiliariis, inquam, nostræ nationis: sed quæ dignitas, cum sese munere illi abdicaverint, ipsa se quoque exuit. Quod *Gratis* adjeci, nolui quidquam detractum iis, quibus necessario, uti & in aula Imperatoris, & pro scriptura, & pro sigillo honorarium debitum exsolvendum est: id enim juris merito illi sibi vendicant. Manutio Attali divitiæ ut præsto sint opto, aut cornu Amaltheæ, de quo sic Philemona scribere memini; τὸ τῆς Ἀμαλθείας δοκεῖς εἶναι κέρας οἷον γράφουσιν οἱ γραφεῖς κέρας βοός ἀργύριον &c. Melissæ nostræ, præter caprinum lac & mel silvestre, nihil suppetit, præsertim peregre absenti; donec eis τὴν τῆς καινῆς Κρήτης βασιλείαν Jove duce pervaserit. Cl. Viro Castanero s. pl. adscribo, Vale, & me ama. Dat. Senis xiv. Kal. Sextil.

Melissus.

K k 2

LXXX.

¹ Alia epistola cum inscriptione M. A. Mureto J. C. viro clariss. Vide de ea quod modo dicebamus ad superior.

LXXX.

P. Melissus S. D.

PUtasti fore, ut Senæ mihi non placerent. Verum tu eas ita mihi placere scito, ut hanc quavis alia urbe permutare nolim. Istic viator eram; hic quasi domi. Situs certe amoenissimus est; valde ego delector vallibus; jugisque reciprocis. Gerunt in suis insignibus lupam lactantem Romulum, & Remum; unde a me nuper in epigrammate quodam dictæ sunt *magnæ compendia Romæ*, sed Albula destituuntur. Romæ esse me putabo, si tu mecum sæpius per litteras colloquere; id quod Victorius vir optimus & humanissimus facit, nescio qua meorum carminum dulcedine adductus. Epigramma quod mitto ¹ non improbabitur, opinor; tantum effigies potuit: quid si te nova carmina fundenterh audiero? quorum ut copiam mihi facias, Murete cruditissime, te etiam atque etiam rogo: alioqui futurum interminabor, ut te promissi admoneam. Tiberim supra modum exundasse audimus, multumque damni dedisse. Lud. Castanero Oratori Gallico viro præstantissimo pl. sal. adscribo. Vale, & me ama. Dat. VII. Cal. Decemb. Senis ².

LXXXI.

¹ Quodnam illud sit nec scio, nec magnopere scire volo.

² In nulla harum epistolarum, aliarumque, quas habemus (nec ut vulgaremus causa visa est ulla probabilis) dies adscriptum erat, una excepta, qua annum exhibebat 1577. Superioris tempus ex epistola Mureti, liquet esse a. 1579. Hujus inundatio illa Tiberis indicare posset, si insignis adeo fuisset, ut vel Boninus, qui eas persequitur, vel Chronicorum & Annalium scri-

LXXXI. ¹B. ² Parthenius M. Antonio Mureto S. D.

Jure ac merito mirari, vel potius succensere mihi potes, mi Murete, quod cum domesticus usus ac familiaritas inter nos viginti annis amplius

K k 3 fuisset

scriptores illius meminissent; quod ab ipsis factum non invenio. In extrema epistola hac legebatur; V. S. indirizzerà le sue lettere al Bidello della azzion Tedesca: a Siena. Erat nimirum in ea urbe Germanorum juvenum collegium quoddam, cujus etiam monumenta, sive codices, in quos illorum nomina referebantur, legesque erant scripta quas servare debebant, in PP. Dominicanorum Monasterio nunc quoque asservantur; quod ex amici litteris ad nos scriptis discimus, qui etiam locum adscriptis ex unius illorum praefatione: Amanter rogamus, ut cum in hanc urbem veneriat, debito solitoque more requisiti, nomen suum in hoc nationis nostrae album praescripto ordine, locoque, statui & conditioni suae convenienti ipsi referre; in aratum vero pro sua liberalitate, quantum cuique satis esse videbitur, hilari vultu atque animo propenso conferre, quantumque dederit nomini suo adscribere; & Bedello etiam, qui tam sua, quam totius nationis studia unicuique offerre, & promptissime prestare semper in mandatis habet, quantum quisque voluerit, largiri non dedignetur. In alio Codice a. 1574. statutum legitur, ut crescente Germanorum numero Consiliarius ac bini Procuratores constituantur. Itaque an. 1579. ibidem adscriptum est: Consiliario Andrea Wolfango Bar. in Solhann. Proconsiliario ornatiss. & doctiss. viro D. Matthaeo Schoreto Augustano. Procuratoribus nobiliss. D. D. Christophoro Friderico Fonger. in Tansfers, oratiss. viro D. Augullino Vicellio Trittenfi.

¹ Al moito eccellente & Rev. Slg. M. Antonio Moreto mio Slg. Oisino Roma.

² Bernardinum Parthenium hunc esse credo, de quo fuisse Petrus Morinus in epist. de vita & scriptis suis, eum appellans senem valde doctum, & eloquentem ac postea laude clarum; memorans praeterea egregium opus de Poetica imitatione. Exstant ejus carmina in deliciis Poetarum Italorum Gheri tom. 2. pag. 185. eademque tom. 7. pag. 84. edit. Florant. a. 1720. Ode ad Pium V. etiam inter carmina illustrium Poetarum Italorum collecta a Joanne Matthaeo Toscano tom. 2. pag. 209. Carmen aliud ad Maximilianum Caesar. De Victoria adversus Turcas inter Poemata varia Petri Gherardii. Denique Carminum libri 11. editi sunt Venetiis 1579. In his Spilimbergium se appellat, ex oppido ita dicto in Fovojuliensi tractu, quod vetus Bibium nonnulli esse credunt. Liber de Imitatione, quem Morinus nominavit Italice, primo scriptus est hoc titulo: Della Imitatione Poetica di

M. Ber-

fuiſſet, tanto intervallo nihil unquam ad te ſcripſerim, præſertim cum multa mihi eſſent oblata tempora, quibus vel te de meo ſtatu qualis eſſet admonere, vel tibi de tuis honoribus atque ornamentis gratulari potuiſſem, quæ tua virtute doctri-
 naque excellenti, cujus fama omnes jam terras pervagata eſt, comparasti. Quid enim de præclaris rebus tuis fuit, quod quemquam lateret? Profectò quod tibi tam honeſta ſtipendia propoſita eſſent, quod in terrarum omnium principe civitate tanta eſſes auctoritate ac gratia, quodque te civem ſuum Romani eſſe voluerint, cum ſumma omnium qui te diligunt atque obſervant, cum mea autem incredibili voluptate, quotidie nunciabatur. Sed tu cave ſuſpicere, tam perpetuum ſilentium alia cauſa, quam naturali quadam negligentia mea, quod fateri apud te non pudet, accidiffe. Accedit ætas ingraveſcens, quæ me ſegniorẽ in dies facit. Quicquid ſit, velim ignoſcas, tecumque reputes; quæcumque tibi tam feliciter atque ex ſententia evenerunt, tam mihi grata jucundaque fuiſſe, ut nemini eorum, qui tibi neceſſitudine conjuncti ſunt, gratiora jucundioraque accidiffe potuerint. Ne vivam, ſi ſecus: te enim ſemper

M. Bernardino Parthenio al molto Reveren. & Illuſtr. Monſignor Melchior Bi-
 glia. In Vinegia appreſſo Gabriel Glolito de' Ferrari 1560. verſus deinde
 ab eo latine atque auſtus, ut animadverſit cl. Zeno ad Fontanin. tom. 1.
 pag. 230. Alius ergo a Bartholomæo, de quo Ghilius in Theat. & Card.
 Quirini in Specimin. Var. litter. part. 2. pag. 61, atque Antonio Parthenio
 Veronenſi, quem hic pariter memorat. Elegantiffima eſt hæc Bernardini
 epiſtola, qua Mureto Jo. Franciſcum Siccum commendat.

per tantum dilexi ; quantum abs te diligi , semper optavi . Hoc amore impulsus has ad te dare litteras visum est , quibus tibi adolescentem qui tibi eas reddet commendarem . Is est Jo. Franciscus Siccus , tam genere quam indole nobilis , iis moribus atque ea verecundia , ut cum eo quos conferas paucissimos reperiās . Omitto ejus in litterarum studia propensionem ; quæ ipsa per se sibi hominem sine ulla commendatione conciliarent . Is Romam proficiscitur Venetorum Legato operam suam præstiturus . Ejus nos eruditionem Decemviris proxime cum insigni virtutis suæ testificatione probavimus . Cum sæpenumero a me privatim publiceque audisset , quo te studio colerem , quaque benevolentia complecterer , quantumque tibi in omni doctrina atque eruditione tribuerem , a me vehementer contendit , ut se tibi diligenter commendarem . Id ego adolescenti non modo roganti libenter sum pollicitus , humanitate atque amore in me tuo fretus , sed si etiam non rogaret , sponte obtulissem . Tibi igitur , mi Murete omnium humanissime , adolescentem tam probum commendo ac trado , ita ut quicquid in te amoris in me tui residet , in illum effusum velis . Nihil magis optat , quam in tuis esse , in amicitiam benevolentiamque tuam recipi , tuisque interdum doctissimis sermonibus , ac consuetudine frui . Hunc si tuo amore ac studio fueris complexus , me summo beneficio , gratiaque abs te ornatum arbitrabor . Tibi vero polliceor ac spondeo ,

deo, ex adolescentis suavitate ac moribus mirificos fructus capturum. De omni autem statu rationibusque meis, quo loco sint, ab eodem cognosces. Vale. Venetiis x. Cal. Mart. MDLXXVII.

LXXXII.

*M. Ant. Mureto virorum hujus ætatis doctissimo
Janus Pelusius Crotoniata S. P. D.*¹

Superioribus diebus duas habui orationes, alteram Parmæ in funere Fabii Farnesii², alteram Placentiæ in nuptiis Renati Borromæi³. Utramque ad te mitto. Pergratum mihi feceris, si cum per occupationes, quibus distineris, licuerit, ambas diligenter perpenderis, & quid de utraque & carminibus nostris sentias, ad me scripseris: nam judicium tuum facio plurimi. Hoc mihi gratius facere nihil poteris. Vale, & me ad omnia tuo arbitrio

¹ M. Antonio Mureto viro ultra naturæ miraculum docto. Romæ. *Hujusmodi est inscriptio epistola externa.*

² *Edita est hoc tit.* In funere Illustrissimi Fabii Farnesii Jani Pelusii Crotoniata Oratio. Parmæ apud Seth Viothum 1579.

³ Jani Pelusii Crotoniata oratio habita in nuptiis Illustrissimi comitis Renati Borromæi, & Illustrissimæ Herillæ Farnesæ. Parmæ apud Seth Viothum 1579. *Alia multa exstant ejusdem; & præter ea qua recensentur in Bibl. Barberina, hæc vidi.* Pro militibus adversus Jurisconsultos ad Proceres Oratio. In Placentiæ laudem ad Placentinos Oratio. Poematum libri duo. Serenifs. Princip. Vincentii Gonzagæ & Margaritæ Farnesæ Epithalamion. Caroli Emanuelis serenifs. Sabaudix Ducis &c. & Augustiss. Catharinæ Austriacæ Epithalamion. De nuptiis Caroli Emanuelis &c. Protei Vatecinium. Alexandri Pallavicini & Laviniæ Farnesæ Epithalamion. De concessione Arcis Placentinæ Gratulatio cum lusu sarragine. De duhiis epistola facetissima. Epistola apologetica & criminatoria. *Crotoniata a patria dicitur. Hinc in Xanthi fratris carmine quodam Vivet anrcolus tuus libellus nostræ gloria patris Crotonis. Litteras docuit Ranutium Farnesium Parmensem & Placentinorum Principem, ut in ep. ipse prædicat.*

bitrio utere . Parmæ III. Cal. Septemb. Anno salutis nostræ MDLXXIX.

LXXXIII.

N. ¹ M. Antonio Mureto S. P. D.

QUOD mihi semper fuit in optatis , ut meam erga te benevolentiam aliquo officii genere declararem , id peropportune cecidit superiore æstate , cum mihi eum sacerdotem ex Æquicolis juvenem humanissimum , & sacris bonisque litteris imbutum commendasti . Dedi igitur operam , ut sacerdotium illud , quod in vico D. Luciae , nostræ Dioecesis , morte vacuum factum erat , obtineret ; etsi res ipsa multum habuit difficultatis & laboris , non quidem sacerdotis culpa ; quippe qui examinis aleam ita subivit , ut se virum strenuum præbuerit , tuoque patrocinio non indignum ; sed ejus vici hominum importunitate , omni studio contententium , ut alius deligeretur . Accedebant quoque nobilissimæ feminae , Pompeii Columnæ uxoris crebræ litteræ , quibus aliò rem transferre conabatur . Tandem superata impedimenta sunt omnia , Dei benignitate , nostro studio , juvenis patientia . Sed hæc missa faciamus . Venio ad imaginculam nostri Servatoris a te missam , in qua quidem cum munus ipsum , quo nihil est pretiosius , si
ad

¹ Quid hac littera sive nota significet , equidem ignorare me fateor . Est enim nomen Episcopi Constantius Bargellinus , quod legitur in aliis editis lib. 2. ep. 53. 54. &c. Hac vero epistola pietatis & religionis Mureti testis est . De Bargellino præter Ughellum Jo. Franchinus .

ad *πρωτότυπον* mentem referamus, tūm animi tui elegantiam plurimi facio. Dum enim Jesu Christi imaginem donas, prætefers insignem in eum amorem tuum, quem tibi hærentem in medullis, in aliorum quoque pectoribus figi, ac veluti alte radices agere, vehementer studes. Huc spectant verus quos addidisti, pietatis ac religionis dulcedine perfusi, pari verborum elegantia, sententiarum gravitate perpoliti, ex quibus, mihi crede, coepi voluptatem incredibilem, & tibi gratias ago, multumque eó nomine te amo. Reliquum est, mi Murete, te ut horter; nam ut rogem tua humanitas non patitur, me, quod facis, amare pergas, & me ipso utaris ad omnia: quod cum feceris, putabo me in eo beneficium accepisse. Vale. Reate x. Novembr.

Tui amantissimus
Episcopus Reatinus.

LXXXIV.

*Ascanius Columna M. Antonio Mureto S. D.*¹

O Rationem meam Romam miseram, tūm ut illustrium virorum gratiam sibi conciliaret, tūm ut cum doctis hominibus, quorum in Urbe ma-

¹ *Inscript.* Al Molto Reverendo Signore il Sig. M. Antonio Mureto. In Campo di Fiore. Roma. De *Ascanio Columna Ciaconius* tom. 4. col. 170. Edita est alia ipsius epistola lib. 4. epist. 41. data eodem anno Prid. Id. Maj. *Salmantica*. Ut enim *idem Ciaconius* narrat, in *Hispaniam* missus a patre fuerat, ubi perhumaniter a Catholico Rege Philippo II. exceptus, in *Salmantina Academia Juris Pontificii Baccalaureus* dictus est. Atque ibi *Ciaconius*

magna est copia, inita consuetudine, omni exuta barbarie, vere demum Romane loqui disceret: ac, quod iis qui extra patriam diu vagati sunt solet accidere, ut externas voces quibus assueverint non nisi repetito natali solo deponant, idem huic meæ orationi contingeret, ut maternæ linguæ usum in hac longa studiorum causa suscepta peregrinatione pene amissum, quasi postliminio reciperet; quod quando tua præcipue opera factum est, Murete doctissime, sublatisque e mea oratione peregrinis vocibus, in earum locum, ut audio, subiecisti proprias, est quod tibi eas habeam gratias, quas tuis meritis pares referre nequeo. Quod si in iis, quæ mea sunt, tibi vendicandis, tuum esset meo, in iis quæ tua sunt arrogandis, æquale studium, aut æqua laus; næ tu Juris prudentiæ regulis orationem esse tuam evinceret, in qua struenda materiam & operam adhibueris: aut excipiente me, confusio- nem materiæ non esse factam, sed tua velut orna- menta orationi meæ, accessionis cessisse loco; recte replicando ad separationem ageres. Sed cum ego libenti animo ferre non possem, eam ita discerpi, ornatuque quamvis alieno spoliari; redderem facile integram, atque ita vel Salomone iudice, teque etiam, quæ tua est humanitas, non invito, ut in amo-

nus subdubitare videtur, an Abbas s. Sophia fuerit: sed epistola edita in- scriptio, qua talis est etiam in ἀντιγράφῳ, certum id esse iubet. Edita illa epistola mittit Muræto Aſcanius orationem habitam in funere severissi- ma Anna Austria Hispaniarum Regina, ut si cui opus est, corrigat: hac vero nostra pro ea emendata gratias agit.

amore, sic & in tota caussa superior abirem. Neque ego adeo ingratus essem, quin tibi omnem, quæcumque tandem ex ea oratione, atque etiam ex reliquo omni studiorum meorum cursu, mihi proveniret, laudem acceptam ferrem. Quod sane & modo facio, & faciam semper; tuumque hoc beneficium memoria prosequar sempiterna. Vale, 14. non. Septemb. MDLXXXI.

LXXXV.

M. Antonio Mureto Balthasar Ansides¹ S. D.

Sextus jam agitur annus, Murete eruditissime, cum ego tum aliis de causis, tum ut Græcis litteris operam darem, Romam me contuli; quo tempore cum ego ad te officii gratia adiissem, familiariter me ac peramanter excepisti, & cum meam, temporis progressu, Græcarum litterarum cupiditatem perspexisses, prolixè operam mihi tuam detulisti & præstitisti: ex quo non solum singularem humanitatem tuam cognovi, sed etiam mirificam ingenii tui præstantiam, aliàs a Cardaneto meo prædicatam, mihiq; ex tuis scriptis optime cognitam, agnovi: quæ ego ita soleo verfare, ut nemini concedam, qui illa aut sæpius aut libentius, addo etiam illud, majore cum fructu, quam ego, legat. A quo autem die Roma discessi nullas unquam ad te litteras dedi; quo quidem officii

¹ Editas hujus alias Mureto litteras, quæque illis Muretus respondit, leges lib. 4. epist. 83. & 84. De Ansideo Casar Alexius in Elog. Civ. Perus. cent. 2. pag. 51.

ficii genere licet perpusillo meam ad te amandum atque observandum propensionem indicarem, subveritus, ne tibi studiorum, aliarumve rerum occupationibus districto, impedimento essem. Nunc autem cum ad te scribere statuerim, inanibus te litteris appellare, seu potius interpellare nolui; cujus generis multas a multis ad te mitti arbitror, ut tuas eliciant; sed cum sæpe de quibusdam locis Virgilianis sermo inciderit, de quibus varii varia senserunt, de iis iudicium mihi tuum proferri velim: quod idem, Cardanetus præceptor meus, tuique tum studiosissimus, tum laudator mirificus, summe cupit, qui me, ut ad te de iis scriberem, valde hortatus est, illud mihi pro certo propemodum affirmans, me tibi non molestiam pariturum; cum præsertim & dies longiores, & publicorum studiorum serię aliquid tibi vacui temporis suppeditare possint.

Tria igitur Virgilii loca, quo tu homine nihil divinius fieri potuisse dicis, examinanda propono, quæ etsi a multis antea agitata fuere, nullorum in sententia satis adhuc acquiescere possum. Primus ergo est¹: *Ille ego qui quondam &c.* sæpe enim ego dubi-

¹ Tam multi, adeoque diligenter & fusc hos versus excusserunt (quos Taubmannus nominat, quosque ille præterit aut nominare non potuit, Richardus Brandisbæus, de la Cerda, atque in primis Catrou differt. in 1. a *Æneid.*) ut supervacaneum sit de iis aliquid dicere. Itaque hoc solum 3 jactantiam aliquam Virgilio objici non posse, nisi velimus idem Orpheo opponere, aut etiam Herodoto, Thucydidi, ceterisque antiquis, qui nomen suum initio præponere solebant, atque ipsi etiam aliquando quid aliàs scripsissent, quid nunc operis molirentur, significare 3 quod præcipue facit Orpheus init. Argonaut.

dubitavi, sitne vere principum hoc Æneidos? Dubitatio autem mea inde orta est, quod cum Virgilius Homerum sibi tamquam ducem proposuerit, hoc in loco nequaquam imitatus est, qui in utroque opere statim proponit, qua de re sit tractaturus. Deinde, etsi nulla est in verbis tumiditas, videtur tamen magna, quod ad sententiam pertinet, subesse jactantia. Dicens enim; *Ille ego*, tale quiddam videtur innuere,, *Ille ego Virgilius*, qui omnibus sum notus, qui aliis editis operibus celebris,, & alia hujuscemodi; ut cum legimus apud M. Tullium, *Sospater ille Sidonius*, apud Homerum, *ἐκείνος ἄνθρωπος μέγας θεός*, quibus in locis pro nomen illud est vox *ὑπεροχῆς ἰμπατικῆς*. His ego rationibus adductus in eam partem magis propendebam, ut quatuor hosce versiculos non verum esse principium Æneidos existimarem. Alter locus est, ubi Poeta facit Æneam talia de se loquentem¹,

Sum pius Æneas, raptos qui ex hoste penates

Classē vobis mecum, fama super ethera notus.

quam quidem jactantiam Cardanetus nondum satis concoquere potuit. Liceat enim alicui se apud ignotos laudare: sed quorsum, obsecro te, tan-

t2

¹ Hic quoque Virgilium defendunt Taubmannus, de la Cerdà, de la Rue &c. præcunte Servio, & Scaligero Poet. l. 5. c. 3. nec tamen firmæ habent, quod dicunt, nisi ut Homeri locum illum, quem Virgilius expresserit, producant; item, morem fuisse Heroum nec falsa predicare, nec vera reticere. Ego vero, si pius admittimus cognomentum aliquod fuisse aut titulum, ut fuit postea optimus; non video quid tribui superbia, aut jactantia possit; se enim notum cognitumque fama esse, narrare, non certum omnino est laudis indicium, cum & calamitatibus aliisque eventibus accidero celebritas possit.

τα ὑπερβολῇ, *fama super æthera notus*? At secutus est Homerum, apud quem Ulysses καὶ μὲν ἐκκλῆος ὑπάρων ἴκεν. Verum idem profecto scrupulus remanet; quem tu nobis eripe. Tertius locus est lib. XII.¹, de quo illud quæro, quibusnam rationibus recte fecisse Virgilius dicendus sit, qui talem induxerit Æneam, ut Turno suppliciter oranti parcere, & vitam concedere noluerit. Hæc ego ad te scripsisse volui, ad quæ si tibi libuerit, vel per calores & occupationes licuerit aliquid rescribere, gratissimum mihi fuerit, deque eo te plurimum amabo. Vale. Prid. Id. Sextil. MDLXXXIII. Perusæ.

LXXXVI.

*Julianus Archiepiscopus Medices Episcopus
Albiensis S. P. D. M. Ant. Mureto J. C.²*

DIU ac sæpe in illa sum dubitatione versatus, eruditissime Murete, utrum rectius foret, me ad te litteras dare, an in silentio perseverare. Excitabat me ad scribendum, meum summum aliquid de te audiendi desiderium; cui stimulos adde-

bat

¹ Hoc quoque Servius defendit: Omnis, inquit, intentio ad Æneæ pertinet gloriam. Nam, & ex eo quod hosti cogitar parcere, pius ostenditur; & ex eo quod cum Interemit, pietatis gestat insigne; nam Evandri intuitu, Palantis ulciscitur mortem. Fusus Virgilium defendunt Medicus, Scaliger, de La Cerdæ, qui alia aliorum etiam profert.

² Non sermonis elegantiam spectavi, cum ad hanc epistolam edendum adductus sum, sed ut viri clarissimi, quique maxima prudentia laude floruit, testimonium de Mureto exstaret. De Juliano hoc, Ughellus in Archiep. Pisaniæ. Episcopus fuit antea Albiensis, deinde Pisanus. Legatus missus est ad Rodolphum Cæsarem, Matthiam Ungarorum, Sigismundum Polonorum, Philippum Hispanorum Reges. Decessit annos natus 62. a. 1636. vixit Id. Jan. ut in ejus epitaphio legitur.

bat veteris nostræ , quam merito plurimi facio ,
amicitiæ tuendæ studium. Verum deterrebar a scri-
bendo , quoties tuarum quotidianarum occupatio-
num , quibus te ita olim distentum vidi , ut respi-
rare libere vix posses , in mentem veniebat : in pri-
misque ejus temporis , quo tu ista rara atque egre-
gia doctrina , atque isto aureo eloquentiæ flumi-
ne , publicis in scholis infinitum prope auditorum
numerum in tui admirationem rapiebas . Cur enim
non vererer , ne incomperto rudique litterarum
mearum stylo purgatissimis auribus tuis intempesti-
ve obstreperem ; teque interim ab iis doctrinæ stu-
diis avocarem , quibus & Reip. litterariæ commo-
dis , & tuæ consulis immortalitati ? Plus tamen
apud me potuit illa cura ; ne quid forte ex diutur-
niori silentio nostra vetus necessitudo capiat detri-
menti . Accessit illa cogitatio , quæ omnem peni-
tus ex animo meo dubitationem depulit ; te , qui
institutas amicitias religiosissime colas , non quam
elegantè , sed quam amantè quis ad te scribat ,
considerare . Quid ? quod non solum de tua valetu-
dine , qua Deus Opt. Max. faxit , ut perpetuo
optima utare , sed etiam de animi tui tranquillita-
te , iisque studiis , quæ tibi nunc sunt præ manibus ,
certior a te ipso fieri cupiebam ? Illud quoque sci-
re peropto , ecquid ex tua litteraria officina pro-
dierit novi ? Nam memoria teneo , cum te superio-
ribus annis Romæ domi tuæ invisissem , narrari mi-
hi abs te , præclara quædam in Officia Cic. & non-
nulla

nulla alia præstantissimi illius auctoris opera te meditari, quæ ubi perpoliffes mox esses editurus. Ea si mihi unquam videnda contigerint, tunc profecto sublimi feriam sidera vertice. Denique tuam quamlibet brevissima epistola tanta me jucunditate perfundet, quantam ex nullius præterea scriptoris perciperem. Neque enim mihi unquam in mentem venit de tuo animo dubitare. Quamobrem si tibi non omnino indignus videor, cujus postulatis obsequare, te etiam atque etiam rogo, ut paucis me, de omnibus illis quæ commemoravi, facias certio- rem. Postremo si quid erit, in quo me tua causa præstare aliquid posse intelligas, erit mihi quam gratissimum, si in eo meæ erga te benevolentiae, quam tibi semper præsto fore polliceor, periculum teceris. Vale Albiæ VI. Id. Jul. MDLXXXIV.

LXXXVII.

P. Faber M. Antonio Mureto suo S.

Fateor me, quod te his superioribus diebus non viderim, minus esse urbanum quam antea. Sed in astu² alienissimis horis venio; ceterum temporis ruri consumitur; ita fit, ut quod & patruo & ægroto debetur officium, id ipse tibi præstare non
Cl. Vir. Ep. T. II. L 1 pos-

¹ Petri Fabri nomen, nulli, modo bonas ulla artes cognoverit, igno-
tum esse potest. Judicia siue praconia de eo collegit Thomas-Pope-Blount
p. 826. Jurisconsultissimus Jurisconsulto Mureto scribens ex media illa facul-
tate jocos repetit. Epistola hæc postrema annum adscriptum non habent; ideo
postremas facimus; antiquissimam hanc tamen harum epistolarum omnium
esse, non dubitamus. ² Urbem Græco nomine, quo Corn. Nep. utitur.

possim, qui ab illo es remotissimus. Quod si ut officiales tibi quasi patruo, vel patrono potius, operas debeo, ita tibi artificialium nomine obligatus essem, pecuniæ præstatione protinus defungerer. At quia illas alteras debeo; absurdum autem est alio die debere officium, quàm quo is velit, cui præstandum est, ideo exspectare cogor, ut eas indicas tu mihi, quas ex commodo tuo possim edere. Jube igitur ejus rei gratia me venire ad te, vel potius ibi ubi sum aliquid in rem tuam agere. Nam etsi cum duo patroni simul operas indicunt, operarum die cedente, libertus non obligatur, quia non per usum, sed per patronos stat quominus operæ dentur, & alioqui nimis durum existimaverit esse Julianus, eum qui se liberare potest, decem diebus operando simul operis indictis, si in accipiendis non consentiant, compelli ad præstandam alteri quinque operarum æstimationem; attamen singulis diversas operas uno tempore in solidum edere potero. Hæc ad te scribebam, cum puer tuus scedam huc ad me attulit, in qua de libro, quem ad te perferri hodie curabo. Tu interim vide, quid apud Ciceronem lib. III. epistol. ad Appium epist. *Et si quantum*, significent illa verba; *Et illam acerbissimam exactiorem quam tu non ignoras capitum atque ostiorum* &c. ¹

Quid

¹ *Pauca in hunc locum lib. 3. ep. 8. fam. Manutius, Corradus &c. Plura in hanc rem dabit Petrus Burmannus Dissert. De Vestigalibus Populi Romani, Nec tamen video quid vexare tantopere virum eruditum possit, cum nostris*

Quid est, quod ait *capitum*? Equidem scio, Marcellinum lib. XXI. scribere, interrogatum quemdam exacte quid haberet compendii, respondisse, vicens annonas, totidemque pabula jumentorum, quæ vocantur capita: quæ interpretatio, satisne huic loco, ubi de Magistratibus, deque exactione agitur, an parum ei tempori conveniat, tu pro tua prudentia melius judicare potes. Tu puero meo, qui librum ad te adferet, litteras dabis, quæ sententiam hac de re tuam complectantur. Ego ad Card. Armeniacum, qui paulo melius valet, inde ad Senonensem, atque ad patrum cogito. Bene vale,

LXXXVIII.

Salve, doctissime Murete^r.

AB horto Ferrariensi domum reversus, simul atque in cubiculum me recepissem nihil prius habui, quam ut conquirerem apud Ecclesiasticos alicujus nominis & auctoritatis scriptores locum,

L l 2

ubi,

nostris quoque moribus alia sint vestigalia, qua in singula capita, hominum numerum, indicuntur; alia qua in singulas familias, sive domos, & ut vulgo loqui solemus fuochi.

Clarissimo ex doctrina viro Dn. Marco Antonio Mureto legum Doctori, & civi Romano in Monte Quirinali. *Ita se habet inscriptio epistola hujus, ab Alano Copo Mureto scripta. De Alano Copo Jo. Pitseus tom. 1. de Reb. Anglicis pag. 772. edit. Paris. 1619. Alanus Copus, inquit, sacre Theologie doctor Anglus Romæ ad s. Petrum Canonicus vir pietate, doctrina, & Catholice Religionis professione insignis, cujus rei causa longum pertulit exilium &c. Romæ in exilio confessor obiit, & in schola vel Hospitali Anglorum sepultus est circa A. D. 1580. Memorat scriptam ab eo Syntaxim Historiæ Evangelicæ, & Carminum diversorum librum unum. Agit in hac epistola de historia illa Athanasij pueri pueros secum ludentes baptizantis.*

ubi, de qua mecum egeras, res ab Athanasio puero gesta narraretur. Ac statim quidem occurrit Simeon Metaphrastes, qui vitam Athanasii scripsit. Ea autem habetur apud Surium *II. tom. de Vitis SS. d. 2. mens. Maji*. Postea reperi eandem historiam in *Nicephori libro VIII. capit. 44*. Sed quorum monumenta extant, omnium, ut reor, primus Ruffinus hoc memorabile factum litteris mandavit *libro priore Eccl. historia cap. 14*. A Ruffino autem acceptum in *Pratum* suum *Spiritale* transfudit Joannes Eviratus. Hunc librum e Græco in Latinum convertit Ambrosius Camaldulensis Monachus, eumque Lippomanus inseruit in *tomo suo VII. de Vitis SS.*¹ Historia de Athanasio habetur in *Prati* istius *Spiritualis cap. 197*. Hæc sunt, quæ ex occasione sermonis abs te mecum habiti quærendo investigavi, & communicanda tecum duxi. Nunc, quod reliquum est, Deum Opt. Max. precor, ut quam optime valeas, & quam felicissime vivas, necnon de Rep. litteraria bene mereri pergas. Gratias item ago tibi magnas & multas, cum de omni tua erga me humanitate, tum de gratia per te mihi & Thomæ Clementi facta lustrandi hortum

¹ *Habetur in Vitis PP. recognitis a Rosweido pag. 920. Addere poterat Socratem lib. 1. cap. 15. Sozomenum lib. 2. cap. 17. Neque tamen his auctoribus, ut veram, admitti volunt Hermant. in vita s. Athanasii lib. 1. cap. 3. & Eclaircis. Montfauconius in V. Tillomontius not. 2. in s. Athan. tom. 8. Renaudotius in Patrolog. Alex. præter Dupinum, Cave &c. Defendunt eam tamen Papebrochius A. SS. 20. 1. Maj. pag. 186. Sollerius de Patriarch. Alex. Pagius ad a. 311. num. 27. præcipuum argumentum ex Chronologia petitarum dissolventes.*

tum Ferrariensem. Prior Angliæ nunc convalescens multam tibi dicit salutem.

Tui amantiſſimus
Alanus Copus.

*M. Antonii Mureti pro Joanne Episcopo militie
Melitenſis Magno Magistro Oratio¹ ad
Gregorium XIII. P. O. M.*

Sapienter a veteribus institutum est, ut cum primum Pontifex Maximus amplissimi Ordinis suffragiis declaratus esset, Oratores ad eum ex omnibus Orbis Christiani partibus, non tantum officii & gratulationis, sed honoris & venerationis causa, publice mitterentur. Simul enim & potestati Deo in terris proximæ debitus honor exhibetur, & eorum, a quibus illi mittuntur, animus ad imperata facienda promptus ac paratus ostenditur: &, si ipsi insigne aliquod beneficium ab hac sancta Sede acceperunt, seu vicissim aliquid

L 1 3 me-

¹ Titulum ipsi fecimus, ut quid rei esset, continuo lector videret: idem in sequenti præstitimus. Mutilas has in codicibus nostris, manu Mureti ipsius scriptas reperimus, etsi pagina impleta non esset, ut nihil dubitare possimus, a scribendo cessasse Muretum, non vero cum scripsisset aliorum negligentia interivisse. Videt fortasse postea usui non futuras, atque ideo opus suum dimisit. Quando hac prior scripta sit, conjectura assequi possumus. Nam ex oratione Mureti ejusdem vol. 2. erat. 26. in finere ipsius dicta, habemus a. 1572. Frid. Cal. Feb. magnum magistrum dictum; non ergo (si mortis etiam tempus spectemus) alii quam Gregorio XIII. orationem hanc dici velle potuit; quamobrem eodem anno 1572. quo Gregorius Pontifex est renunciatus Frid. Id. Maji scripta videtur. Elegantissimam eam esse, ac hujusmodi ut Mureti manus agnoscere facile possit, quicumque eam leget judicabit.

memorabile pro illius defensione atque amplificatione gesserunt, eorum omnium memoria opportuna commemoratione renovatur. Quarum omnium rerum causa, cum ad te, Beatissime Pater, hic vir Illustris Scipio Ajaccia, miles Hierosolymitanus ab Johanne Episcopo magno ejus ordinis Magistro, universæ illius nobilissimorum ac fortissimorum hominum sodalitatis nomine, legatus sit; isque me potissimum delegerit, cujus opera hodierno die ad hoc munus obeundum uteretur: quæso te, Beatissime Pater, tribue hoc, non mihi, a quo nihil hujus loci auctoritate dignum expectari potest, sed illi spectatissimæ virtutis virorum coetui, ut, quando ipsi toties nostra omnium causa tubarum ac lituorum sonitum alacres audierunt, ejus quoque qui causam illorum acturus est, oratio non invitis animis audiatur. Sperò autem, neque tibi, neque huic amplissimorum Patrum consessui injucundum fore, si breviter exposuero, & quibus de causis hæc sancta Sedes præcipua quadam caritate milites Hierosolymitanos complecti debeat; & quas item ob causas illi præcipuam quamdam spem commodorum atque ornamentorum suorum in tua bonitate ac justitia collocare. Atque utinam ea in me dicendi vis ac copia esset, ut eorum inerita, resque præclare gestas oratione exornare possem: quod quando sperare non datur; una mihi spes reliqua est, quòd dicturus sum de rebus & pulcherrimis & toto orbe celebratissimis: ut oratio mea
quam-

quamvis obscura per se, ex earum tamen rerum, de quibus agam, dignitate ac luce multum splendoris collectura videatur. Equidem ita prorsus existimo, quicumque priscis temporibus homines sapientissimi de optima & perfectissima Rep. tradiderunt, quæque super ea re litteris prodiderunt, ea omnia in militum Hierosolymitanorum Collegio multo perfectius, quam in illorum libris expressa reperiri. Naturam illi atque ortum multum valere, ut in ceteris animantibus, ita & in hominibus judicarunt: quod fere quisque majorum suorum similis esse soleat. Itaque qui ex eis præcipuam habuerunt opinionem sapientiæ, ignavorum atque inertium civium liberos, & aliorum mancos aut mutilos ac debiles fetus abjiciendos potius & exponendos, quam in civitate alendos esse duxerunt. Hi rationem sine ulla inhumanitate repere-
runt, qua consequerentur id quod veteres illi ne fieri quidem posse crediderant, ut Resp. esset ulla, in qua neque ignobilis quisquam, neque corpore parum ad virtutem exercendam idoneo cerneretur. Nam cum legibus ante omnia sanxissent, ne quem in Ordinem suum reciperent, qui non & bono ac nobili genere prognatus esset, & ita corpore atque artubus compactus, ut militares labores facile toleraturus videretur, in quo non præterea ita luce-
ret virtutis indoles, ut nulla eum macula antea contracta ac suscepta contaminaret; ex omnibus Christianis provinciis florem ipsam juventutis col-

ligentes, progressu temporis, quasi civitatem, quamdam spectatæ nobilitatis ac virtutis hominum congregarunt. Educationi secundum a natura locum summo consensu veteres illi dederunt; cuius etiam tantam tradiderunt esse vim, ut & si recta esset pravitate naturæ corrigere, & si mala, quamlibet generosa ingenia depravare posset. Itaque nobilissimi Philosophorum Plato & Aristoteles non tantum eam curam in civitate præcipuam esse oportere monuerunt, verum etiam graviter peccare docuerunt eos legum latores, qui propositis suppliciis cives a peccando abstertere conarentur, potius quam eis a principio recte educandis efficere, ut suapte sponte & turpia fugerent, & honesta sequerentur. Age igitur videamus, num qui in habendo juvenum delectu tantam diligentiam semper adhibuerunt, minorem curam in eis institutendis collocarint. Immo vero, Beatissime Pater, ita eos assuefaciunt, ut averso atque abalienato ab omnibus corporearum voluptatum blandimentis animo, segnitiam ac socordiam mortis instar existiment: ut quæ dura, ardua, perpeffu difficilia sunt, ea sola viris digna esse statuunt: ut laboriosissimas corporis exercitationes pro ludo atque oblectamento habeant: ut famem, sitim, frigus, æstum, vigiliam, vulnera, non qui ferre possit, fortem, sed qui non possit mollem & effeminatum esse ducant: ut ad hostis aspectum expavescere, ad vulnus acceptum ingemiscere, fuga potius quam manu

manu salutis suæ consulere, fas non esse ei qui candida illa crucis imagine pectus ornaverit, arbitrentur. Ita tibi, Beatissime Pater, ita nobis universis educat illos quasi magnanimorum leonum catulos, hujus vitæ contemptores, Religionis propugnatores, Turcarum oppugnatores, Insula Melita parva quidem & aspera, ut Ulysses patriam suam esse ait, sed egregia juvenum educatrix, Melita nobilitatis domicilium, Melita schola fortitudinis, præstantium virorum officina, firmamentum publicæ securitatis, murus, arx, propugnaculum Reip. Christianæ. O rem præclaram, & in hac præsertim morum ac temporum corruptela admiratione dignissimam! Reperiri etiamnum adolescentes domi nobiles, eosdemque abundantes ac copiosos, qui relictæ domo, fortunis, parentibus, consanguineis, amicis, patria, quasi voluntario exilio suscepto, in parvam se ac sterilem insulam, eandemque in ipsis prope immanissimorum hostium faucibus positam conferant, ut pro aliena quiete perpetuos labores, pro aliena securitate perpetua pericula subeant, ut ad depellendum ac propulsandum ab aliis bellum ipsi in perpetuis excubiis, atque in perpetua expeditione versentur. At quam considerate, quamque sapienter exiguam illam Remp. suam legibus & institutis, cum eo fine quem sibi proposuerunt congruentibus, temperarunt? . . . .

Ejus-

Ejusdem Mureti alterius Orationis fragmentum ¹.

EST quidem ut tota hominis ætas, ita quælibet anni tempestas ad discendum idonea: sed tamen & ex omnibus vitæ partibus adolescentia, quæ quali ver quoddam ætatis est, & ex anni partibus ver ad promovenda studia, & ad animos multiplici rerum cognitione saginandos præcipue accomodatum videtur. Quamvis enim hieme cum maxime sæviante, bacchantibus ac proelia inter se miscantibus ventis, frementibus ac mugientibus silvis, ipso in imbres ruente cœlo, grandine crepitantibus tectis, juvat, non electo, ut ait impurus poeta, sed ex cubiculo aliquo bene undique concluso, & adversus cœli injurias munito ventos audire furentes, & libris affixum, ac præclara illa veteris sapientiæ monumenta tractantem, excutientem illos thesauros, indulgere illi nunquam immoderatæ cupiditati assidue plura discendi; nescio tamen quomodo, & ipsum illud vastum atque horrificum murmur terrorem quemdam incutit animis, nec eos totos sibi vacare patitur; & ipsa frigoris asperitas subinde, quasi admotis quibusdam stimulis, fodicans, aut strata

repe-

¹ Fragmentum vocamus, quod longioris orationis, quam Muretus meditabatur, pars sit exigua. De tempestate agit maxime studiis accomodata, fecitque in adversariis suis inscriptionem hanc Muretus; Pro principio Quadragesimæ anni 1584. si vivam, & si Deus volet. Christe ades, & captum cœlesti numine firma. Nequaquam fuisse habitam, neque absolutam ideo puto, quod missionem impetravit, solutusque erat eo anno munere docendi, ut diximus in vita.

repetere , aut ad focum adfidere compellit : omninoque hiems ut cursus fluminum frænât , ut animalium corpora adstringit , ita ingenia quoque torpore quodam vincere atque alligare interdum solet . Accedit huc , quod corpora nostra hieme potissimum frigidis , & crassis , & in morem visci , lentis ac tenacibus humoribus redundant . Quod si qui natura ita temperati sunt , tardi plerumque & hebetes esse consueverunt : quod significabat Heracletus cum diceret , siccam animam ad sapientiam requiri : certe consequens est , quæ tempestas anni tales efficit , ea ingenii acumen obtundi , vim torpescere , celeritatem retardari . Hæc igitur & his adfinia sunt hiemis incommoda ; cui contraria æstas immodicis caloribus & corpora , & animos solvit ac laxat , somnolentos ac languidos efficit ; ita ut totos interdum dies , non modo nullam graviores cogitationem suscipere possimus , sed , quamquam nullo labore antegresso , fracti , defessi , defatigatique jaceamus . Autumno autem , vulgo præclare secum agi putant , qui aliis omnibus omissis cavere morbos , & sartam tectam valetudinem tueri queunt . At ubi , soluto hiemis rigore , verni temporis tepor coelum , terras , maria aperuit , cum & sereniores eunt dies , & tellus nocturno rore madefacta , laxato sinu , opes suas explicat , & quasi coelum ipsum ad certamen pulchritudinis provocans , ut illud stellarum , sic ipsa florum gemmea varietate distinguitur , cum pellucentes rivuli grato lit-

to strepitu per virentia prata decurrunt ; cum liquidis avicularum cantibus nemora novis frondibus comantia resonant ; quis ita torpidus ac segnis est , ut otiari velit ? quis ita ignavus , cui non ipsi quoque florescere quodam modo libeat , cui non aliquid , quo se vivere ac vigere testetur , ex ingenio suo fundere , animus gestiat ? Ut enim tument terræ , ut turgent vites , ut animalia ad gignendi cupiditatem incitantur ; sic gliscere videntur ingenia , & ad exercitationes naturæ suæ maxime congruentes ac consentaneas excitari ; cum ab eis libere obeundis , neque amplius frigore , neque adhuc calore arceantur . . . . .

NICOLAI PATRIARCHÆ

CONSTANTINOPOLITANI

ET

THEODORI METROPOLITÆ NICÆNI

EPISTOLÆ GRÆCÆ

A

LEONE ALLATIO

OLIM RECENSITÆ

ADJECTIS TRIBUS ALIIS

THEODORI PRODROMI.

IN EPISTOLAS

NICOLAI CONSTANTINOPOLITANI,
THEODORI NICENI, ET THEODORI PRODROMI.

NON, opinor, male de Latinis litteris meriti sumus, qui superiores epistolas viro eloquentissimo a disertissimis & doctissimis hominibus scriptas, e tenebris, in quibus jacuerant, forulorum nostrorum, iussimus in aspectum lucemque venire. Cur idem non conemur in Græcis? Sed vereor interdum, ne cum Græcas appello litteras, illas solas intelligant nonnulli, quæ fuerunt Atticorum propriæ, puræ, castæ, simplices, Demosthenico illo succo, & sanguine plenæ; non etiam quæ in sequiorum ætatum Scriptoribus aliis, quasi consenescentes, non naturali sed fucato nitore, reperiuntur. Nam secus omnino est; non quod maxime illas non amaverimus olim (quid enim dicamus nos nunc easdem amare, cum monumenta recentiorum ætatum habentes sæpe in manibus, in verborum sordibus, & fæce volutemur?) sed quod istas quoque posteriorum scriptorum, æris veluti deterioris, magno tamen esse usui atque utilitati arbitremur. Nam ut rerum argumenta quas continent omitamus, & de ratione scribendi dumtaxat loquamur; habent singulæ ætates, quæ Cicero¹ monuit, singula prope genera dicendi; quod quoniam non ita facile est in Latinis scriptoribus propter eorum paucitatem videre, delectare debet in Græcis: item, ut apud eundem Tullium Crassus² aiebat; quod in suo genere præstat, etsi genus ipsum optimum non sit, laudabile habetur; imo ad veram germanam-

¹ lib. 2. de orat. num. 22.

² lib. 3. de orat. num. 9.

namque ipsam Eloquentiam internoscendam multum potest, ut quem habuerit illa cursum, unde & qua ratione desciverit, atque a summo in quem se imum aliquando locum demiserit, intueamur. Quæ qui secum diligenter reputet, animoque comprehendat; non sine causa priori volumine in Græcis nos laborasse intelliget; neque illa quæ ibi continentur, aut nos qui ea protulimus condemnabit. Itaque, quod vir quidam doctus minus eadem probavit, quod in monumentis sæculo xvi. antiquioribus proferendis parciorem me esse voluit, quod Prodrorum, ignavum veluti senem, effetumque, & semibarbarum exagitavit; hoc, plusquam veritati, do, & condono elegantiae hujus hominis atque doctrinae. Nam cum præstantissimis sit imbutus litteris, historiamque Gallicam suam nitidissime politissimeque scribens, assidue in elegantissimis, idest sui similibus scriptoribus pervolutandis versetur; Græcum hunc nostrum, a germana Atticaque eloquentia haud paulò desciscentem est aspernatus. Exhorruerunt, credo, teretes & religiosæ aures, simul ac peregrinam ex Asia eloquentiam illam exaudiverunt; fuitque iterum ac sæpius ad Isocraticas arculas & myrthæcia, ut adhærescentem auribus barbariem detergeret, recurrendum. Nos in producendis ejus hominis epistolis, cujus jam alia eo genere eloquentiae scripta, ut tunc præfati sumus, producta essent ab elegantissimis doctissimisque viris, aliud spectavimus; auctori que ipsi, qui ita scriberet, facile ignoscebamus. Habuit enim illud loquendi genus, quod non tam hominis vitium fuit, quam temporum ipsorum, quæ illud idem in Historicis ipsis, ut ex Byzantinæ rerum scriptoribus constat, extulerunt. Quidni ergo eo Prodrorum uteretur, qui auribus magis, & voluptati, quæ tunc ejus modi scribendi maxima erat, serviebat? Deinde, cum Græcorum sequioris ætatis etiam multi sunt editi libri, epistolas tamen videremus in hominum

num manibus paucas esse, genere hoc eloquentiæ quasi amatorio, sed caste & liberaliter scriptas, facile, amicis etiam suadentibus, passi sumus inde, ubi istas in Bibliothecæ nostræ angulis deprehendimus, evolare; putavimusque, persuasuros sibi viros doctos ac prudentes, si frigida in iis nonnulla occurrerent, imo ineptiarum & stultitiarum aliquid, id sibi esse omne devorandum potius, quam morose, aut etiam ingenuo & libero quodam fastidio repudiandum. Atque hæc nos, non reprehendendi censoris illius causa dicimus, sed ut, nunc cum Græcas alias aliorum auctorum, item ipsius Prodrōmi ternas vulgamus, consilium nostrum quale sit, lectoribus communicemus. Ceterum, illum doctissimum atque amicissimum etiam hominem existimo, blandimenti cujusdam loco, quod caruli belli solent, quibus acutiores dentes non sunt, mordere aliquid voluisse: quod ex eo etiam conjicio, quod monitum me esse voluit, Nicolaum Lyranum, nequaquam anno 1320. sed 1340. esse mortuum. Sicuti non erat id magnum (si standum editis monumentis censerem) cognoscere, præsertim eo ipso loco Waddingum laudanti; ita & typothetis numeros in libro meo positos immutare, fuit profecto facillimum: quod suspicari facile vir ingeniosus potuisset, si animadvertet, me eo loco dicere, hominem qui a. 1388. scribebat, Lyrani ipsius tempore vixisse; quæ conjectura, si de eo loquimur qui a. 1340. decessit, probabilis sane est; si de eo, qui etiam ante annos viginti obierat, falsitati quam veritati propior. Et bene habet, quod crassiora errata alia non vidit, ut pag. 582. *Oppida perventum iri*, positum pro *Oppida perventura*. Ad Priscianum, credo, me & Grammaticorum scholam amandasset, si istud notasset. Verum hæc, sive librariorum, sive operarum errata cavere, Romæ¹ præsertim, quis potest? Nunc etiam dum supe-

Cl. Vir. Ep. T. II.

M m

riora

¹ Vide versus præfixos Recognitioni corruptorum in editione operum Campani Romæ a. 1495.

riora hujus voluminis jam impressâ pervolvo, insignia quædam menda deprehendo. Et primò sæpius *Petrum Possinum* invenio, de quo nihil ad me, pro *Petro Morino*, cujus litteræ ad Muretum hoc volumine continentur. Est id ex peccatis ejus generis, quod magnorum auctorum exemplo excusare possem, si vellem. Tale enim suum *μνημοσινὸν ἀμάρτημα* Cicero notavit¹; in eodem vero Cicerone alia alii²; in veteribus præterea nonnulla Fabricius³; Hieronymus vero Tartarottus tam multa in antiquorum & recentiorum scriptis, ut ex his integram dissertationem sive epistolam confecerit⁴; nec tamen argumentum exhaustit, quod infinitum est⁵. Inexcusabilia alia videntur, si mea sunt; ut pag. 193. *opere socii pro opere*; ibidemque, *multas eorum pro earum*: Pag. 203. Anno MDXXXVI. legi debet, ubi est Anno MDXXXI. Pag. 207. *permissum est in patriam reverti*, ubi *patriam reverti*. Pag. 262. *libertate & otio*, non *liberalitate & otio*: Pag. 273. *dilaudat*, de *licaverit* non *dedicavit*: P. 293. *conductum stipendio*, non *conductus*: pag. 329. *ante annos duos*, non *annos duos*: pag. 347. *professus idem est*, non *professum*: pag. 351. in adnot. *Audii inexpletum*, non *studii*: pag. 353. *ingressurus sis cum Deo propitio*, non *congressurus*: pag. 356. *neglexisse videntur*, non *videtur*: pag. 359. *labarent fundamenta*, non *laborent*, atque ibid. *efficta atque ære incisa*, non *afficta*: pag. 360. *fetum ingenium erat*, non *foetum*; & in adnot. *Rivaldus Lenovix*, non *Rualdus*; quod epitaphio inspecto verum esse cognovi: pag. 363. *Bunelli epistolis*, non *Dunelli*: pag. 373. in adnot. *πρωτόφων*. Piget alia indicare: itaque lectores exoratos meos volo, ut horum aliorumque, quæ inter legendum occurrent, summam omnem in Auctorem

¹ lib. xiv. ad Attic. ep. 5.   ² *Mantuanus* de Senat. Rom. pag. 25. *Muretus* var. leß. vi. 10. & xiv. 20. &c.   ³ B. G. vol. 6. pag. 122.
⁴ *Calogierà* raccolti. d' Opusc. tom. 25. pag. 349.   ⁵ *Addi potest Petrus Victorius* ex Muret. var. leß. viii. 6. *Casa* in epist. &c.

rem ne conferant, sed ex æquo saltem inter ipsum atque operarios partiantur.

Sed ad epistolas ipsas venio, quæ nunc producuntur, easque ut ederet, seposuerat descripseratque ex vet. codicibus vir Græce doctissimus Leo Allatius; ut si quod ille olim cogitaret, nunc nos perfecturi sumus, nemo jure reprehendat. His vero, Prodrōmi tres adjecimus, ut ceteris adnecterentur, quas jam vulgavimus, & possent se istarum aliarum nomine & commendatione tueri. Sunt vero Allatianæ istæ, Nicolai Patriarchæ Constantinopolitani VII. Theodori Metropolitæ Nicæni VIII. De Theodoro Nicæno frustra aliquid in vulgatis scriptoribus & libris quæras. Itaque le Quien dolet, tempus ipsum hujus sibi esse ignotum: nam de litteris his nostris scribit¹; *Leo Allatius Diatriba de Simeonibus spondet, se publici juris facturum epistolas Nicolai Patriarchæ Constantinopolitani, Theodori Metropolitæ Nicæni, Photii &c. quod tamen morte præventus non præstitit: utinam vero saltem Theodori tempora nos docuisset!* Docuit enimvero Allatius in *Diatriba de Theodori*, quam affectam vir doctus reliquit, nosque viri Græce docti, amicissimi que beneficio legimus: in ea ergo de Theodoro hoc; *Sub eodem Constantino Porphyrogenneta florebat Theodorus Metropolitæ Nicænus, vir, neque indoctus, & scribendis epistolis non inelegans, cujus penes me sunt octo reliquæ, dignæ plane quæ lucem videant.* Vixit vero Constantinus ille ad a. 959, ut ex vetustioribus Auctoribus Ducangius², Bandurius³, alique statuerunt. Quamquam ad hos nihil necesse est confugere, cum Theodorus ætatem suam his ipse litteris prodât, præsertim v. quam Polyeuclō Patriarchæ dedit, quem Constantinus (cui scribit VII.) de Patriarchatu dejecit, ut Cedrenus⁴ tradit.

M m 2

Ni-

¹ Oriens Chrī. 26. 1. p. 648.
Imperat. 10. 2. p. 733.

² Famil. Byzant. p. 142.
⁴ pag. 641. edit. Reg. Paris.

³ Numism.

Nicolaus quis ille sit Constantinopolitanus, nondum certò statuo. Nam quatuor fuisse hoc nomine Constantinopolitanos Episcopos, nemo ignorat; 1. quem *Mysticum* vocant, seculo x. extremo, atque initio xi. Alterum cognomento *Cbrysobergen* ab anno 982. (sequor hic Gulielmi Cuperi¹ rationes) ad a. 995. iii. *Grammaticum*, cujus sedis initium exactè adnotavit Anna Comnena², id. a. 1084. iv. denique Nicolaum *Muzalenem*, Episcopum factum a. 1147. Mallem ex his *Mysticum*, de quo Acta Bollandiana *ad diem Maji* 5. quòd illum indigitare videantur & argumenta litterarum ipsarum, & scribendi modus. Edidit hujus epistolam unam Græce Baronius³, præterea alias 5 Latine; Labbæus item duas⁴: extat etiam Decretum ejusdem, de litteris a Patriarcha concedendis gratis, in *Jure Græco-Romano*⁵; Papadopulus⁶ nominat & Synodicon *De gradibus matrimonii*.

In his ergo producendis primo laboravimus, ut, quam emendatissimum possemus, Græcum textum exhiberemus, neque ille operatorum imperitia aut oscitantia corrumpetur: deinde, aut ejusdem lectionem aut sensa conjecturis quibusdam & adnotatiunculis nostris illustraremus; tandem argumenta omnium epistolarum satis copiosa præponeremus, quæ vel Græce parum scientibus ad auctorem illum intelligendum satis esse viderentur. Maluimus vero hoc potius, quam versionem epistolarum cudere, non tam ut labori nostro parceremus, quam ut volumini huic, quod satis excreverat, modus aliquis imponeretur: nam qui Græce sciunt, Græcum magis lingua sua, quam Latina aut Italica loquentem audire volunt.

N I-

¹ In tractat. de Patriarch. Constant. 2 lib. 10. Alexisd. pag. 273. edit. Reg. Paris. 3 ad a. 917. 4 Coll. CC. tom. p. pag. 1269. edit. Paris. 5 lib. 4. pag. 249. 6 Pranut. Myllazog. pag. 283...

ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ.

α'.

ΥΤχὴ πρὸς Θεὸν ἀναδύσα, ἀνθρώπων τὰ χεί-
ρονα ψιζομένων, ἔποιήσε) λόγον, τὴν
βελτίω περὶ αὐτὴν Θεῷ ψῆφος ἐπισαμένη. ὁ δ' ἐφ'
οἷς αἱ τυραννικαὶ φέρουσι ψῆφοι καταπίπτω, δίδω-
σιν ἑλεγχον, μὴ τῇ θεῷ πισδύων τὰ κρείττονα
φέρουσιν, καὶ διὰ τὸ πρὸς ἀθυμίαν ἐκπίπτων.

α'. Qui animum in Deum intentum habet, frustra hominum judicia negligere, consensum favorabilioris Dei iudicii; qui vero ob tyrannica etiam decreta deficit inquiturque animo, satis ostendere, se Dei iudicio diffidere.

β'.

Κάμνομεν πὰς ἡμέρας ἀπαειδήμενοι, καὶ πότε
καιρὸς ἐπισήσει) ¹ πρὸς ὀφθαλμὸς ² ἄγων πὰς ἡμετέ-
ρης. ἔχει μὲν τοι ἔπρὸς ἡδονὴν ἢ ἑλπίς αὐτῇ, νικᾷ
ἢ τὸ ἡδὺ ἢ ἐκ τῆ παρατείνεσθαι τὸν χρόνον ἀξασπάρ-
ξις τὴ καρδίας. ἡμεῖς καὶ ἄπαξ, καὶ δώτερον ὑπε-
θέμεθα. εἰ τὸ ἀσφαλὲς ἐκ οἶδα. Θεὸς δ' ἂν εἴ δεινὸν
ὁ τὰ ἐσόμενα βλέπων, τὴν ³ ὑπὸ τῷ πρὸς ὑμᾶς ἡν-

M m 3

αγκασ.

¹ leg. ἐπισαίνεται. ² ei. ³ superlativum videtur ἰσχύι.

αγχασμένοι πόθῳ, καὶ τῷ ἱμῶν κακῶν ἐπίφορ-
 θον τὰ ὑμέτερα τίθειναι. τὰ ὑποπεθεμένα ἡλθε
 πρὸς ἔννοιαν, καὶ ἡ ἐννοίας ταύτης ἀναχωρεῖν ἔ-
 νάμηναι. εἰ ἔν δυνάτον, γέθω' τί πρὸς κοινὸν πα-
 ραμύθειον ὑμῶν τε καὶ ἡμῶν. εἰ δ' ἔστι τί τι φοβεῖν
 ὑμᾶς, ἔτι διὰ τῷ τῷ ὁρμῶν ἀναστέλλον, ἰάθω ἥ
 περὶ ἐμὲ φοβερά, ἐκεῖνο κρατέω τὸ, μὴ δοκῇν ἐπά-
 γειν ὑμῖν τινα χαλεπότητα.

1 leg. γινέσθω.

β'. Angl se, amicum expectando, numerandoque dies j& quamquam nonni-
 hil voluptatis spes videndi aliquando amicum, pariat t hanc tamen angore illo
 qui a dilatione oritur, extinguit: hacenas se itineris illius semel iterumque
 (quod etiam tutumne sit, addubitat) audire fuisse, ob commune ex eo
 commodum; si scire sit, amici securitatem commodo suo antepone.

γ'.

Ἦν πότε καιρὸς ὅτε τὸ πάχειν ὑπὲρ φίλων, μὴ
 ὀττιγὲ ὑπὲρ πατρὸς ἐξηλῆτο, καὶ πολλοὶ ἔτι φαύ-
 λως βιέντων, τῷ τῷ εἰφιλοτιμῶντο, τὸ φίλων
 πάθεισιν ἐπικοινωνεῖν. οὐκ ἔτι, ὡς ἔοικεν, ὑμῖν τοῖς
 ἐν ὁσιόπτη βιῶσι, τῷ τῷ δοκεῖ φιλότιμον τὸ τῷ πα-
 τέρας ἐξαργεῖσθαι. τὸν μὲν σὸν, καλὲ καὶ ἀγαθὲ
 ἀνθρώπῳ, ποιῶν, τὸ ἡμέτερον ἀχαιρεῖν, ὡς ἐπὶ
 τοῖς ἀλλοῖς τοῖς συμβεβηκόσιν ἡμῖν, ἔγω καὶ ἐπὶ
 σοὶ τῷ Θεῷ, τῷ τῷ δέ σοι μόνον φασίν. Γνώθι μὴ
 ἐμὲ ἀθετήσας, ἀλλ' ἐν τῷ ἐμῷ προσώπῳ τὸν ὑπά-
 ρον Πατέρα, ἢ νείμος, τιμᾶν τέκνοις πατέρα.

γ'. Fuisse olim tempus, cum certarent homines, ut pro amicis, necdum pro
 patre mala tolerarent, & vel minus probos affectasse hanc laudem, ut com-
 municarent cum amicorum malis. Nunc etiam sanctiorem vitam professus videri
 laudabile patres ipsos abnegare; nec se tamen rejici, sed excollem illum pa-
 trem qui praecepit, ut patribus honor deferatur.

δ'. ο

δ'.

Ὁ καθ' ἡμῶν ἀγὼν ἤνυσαί σοι. τί ἐτι κάμνεις ἰπαγωνιζόμενος, ἢ αὖξιν ἐπιζητεῖς τὰ ἐπὶ τῷ βραβεῖα; ὅφει τὸ σπουδαζόμενος, ὅτε τῷ πλείονι μέρει τῶ βραβείων, πλείον ὀιμώξεις. τῷτο μὲν ἢ μέλλουσα ἡμέρα δείξει ἀναμφιβόλως, τίς ἔθ' ὀιδεν εἰ μὴ καὶ ἡ παρῶσα;

δ'. Absolutum esse certamen ab amico contra se institutum; amplius laborare cum non debere, quasi præmia victoriæ ampliora consecuturum: visurum cum quid tibi sit, & eo magis platurum, quo majus certaminis præmium erit; idque futurum tempus, fortasse etiam præsens declaraturum.

Σαλδύσει τὴν ὑγιαίνουσαν ἔξιν καὶ πρὸς νοσώδη μεταποιῦσι διαθείσιν; πολλὰ καὶ ἔτι πλείον ἄφθέρησιν, καὶ μόνον τὰ δηλητρία, ἀλλὰ καὶ καρυκεῖαι, καὶ πόσεις τὴν αἰδοῦσιν γοντύνουσαι. μακάριος μὲν ὁ μὴ φθειρόμενος ὑπὸ δηλητηρίων, ἀλλ' ἐπικρατῶσαν ἔχων τῷ φαρμάκῳ τὴν τῷ σώματος ἔξιν. μακαρώτερος ἔ, ὃν ἡδονὴ καὶ διερχήσατο. τῶ μὲν γὰρ ὑπὸ δηλητηρίων τῷτο παθόντων ἔχουσι τὴν κατὰ γνῶσιν οἱ παῦτα σιωπηθεϊκόπες καὶ δόντες, τῶ δ' ὑφ' ἡδονῆς τίς ἄλλος, ἢ ὁ δείξας ἑαυτὸν ἀνδράποδον ἡδονῆς.

δ'. Bonam corporis habitudinem labefactare, morbosamque inducere, sepe & perfectum corrumpere, sedum venena, sed condimenta ciborum, putio-nesque gustum abriplentes. Felicem ergo esse, cui minime venena nocent, sed feliciorē, quem voluptas non consumpsit. Illos quod venena lædant, culpam sustinere qui venena composuerunt & misceuerunt; horum damni quod a voluptate fuissent, ipsos esse in causa, qui principia se voluptatis esse ostendunt

ζ'.

Οὐπω τὸν κοσμικὸν ὁρῶμεν ἄροχόν τ' ἰδίᾳς πε-
παυμένον κινήσεως, ἀλλ' ἔτι κινεῖται, ἔτι κινῆσεται
πάντως ἄνω καὶ κάτω περιφερόμενος, ἕως ἀν' ἀνθρω-
πος ἐπὶ γῆς, καὶ ἀνθρώπινα πράγματα, εἰ σὺ
ἔτις ὁμολογεῖς, καὶ αὐτὸς, οἶμαι δ' ἐφάγεις τὴν
ὁμολογίαν, μὴ πάνυ σεαυτῷ πισδύσης, μὴ δ' ἐφ'
ὕψιλιν θαρρήσης μεπωριζόμενος. συμπερινεχθήσῃ
ᾧ καὶ αὐτὸς, τυχόν εἰ καὶ μὴ ὑπὸ τ' ἡβ' ἀραγμάτων
περιπετείᾳ; ἀλλ' ὑπὸ τ' κοινῆς περιφορᾷς, ἥτις σε
πάντως κατενέξει πρὸς τέφρον, ἢ ἡβ' ἐν ἀνθρώποις
κάτω δοκύντων, ἐδὲν κατώτερον ἀρεθίσει.

ζ'. Mundanas vicissitudines, totam veluti quamdam esse, quae semper mo-
veatur, & nunquam sibi a motu cessatura; non debere ergo amicum, etsi in su-
blime se ferri videat, statui huic fidere; saltem enim a communi motu la-
tum iri ad sepulcrum, quo, eorum quae inferna apud homines censentur,
nihil inferius.

ζ'.

Εὐχαρίστῳμεν τῷ Θεῷ, καθὼς ὀφειλόμεν ἐς τὴν περι-
τὴ ὑμῶν ὁσιότητος, ἡκάστατο ἀναμανθάνοντες, ἔτι καὶ
κατὰ σὺν μαρίαν τῷ μεμνηνότες, ὡς ἀληθῶς, καὶ τὴν
σὺν κατ' ἐκείνην ἀπόλητον παρρησίαν, δι' ἧς ὁ μὲν
ἐνδύεται τὴν αἰχρύνην, λαμφοτέρα ἢ ἡ σὴ γνωρι-
ζει ἀρετὴ, καὶ δοξάζει μὲν ὁ Θεὸς, χαίρει ἢ ἡβ'
ὁσιβέντων τὸ πλήρωμα. μάλιστα ἢ ἡμεῖς οἱ ἐν
τοῖς

1 leg. ἡκάστατο.

τοῖς ἀπλάγχνοις ἑαυτῶν, οἷα δὴ τόκον ἀγνοῖ τὸ
Θεὸν Ἐκκλησίας περιφέροντες. ¹ ποῖα γὰρ ἡμῖν ὑπὸ
τῶν καθ' ἐκαστὴν θλίψεων αἱ πολλαὶ ἐβαρεῖται κατὰ
τὴν Ἐκκλησίαν ἐπιφύοι] κακωμένοις. ἐκὶ προσ-
γίνε] ἀνέσις, καὶ παράκλησις λογιζομένοις τῷ διὰ
σὺ ὠφέλειαν τῷ ποιμνίῳ ὑπάρχουσιν τῷ Χριστῷ ὡς
παράσσει ² μὲν ὁσημέραι οἱ κακοὶ θρασύνου] κύρις,
ἢ ὅτι σὺ ἀρχυπνος φυλακὴ, ὅσοις ἐχαρίσθη τὸ σώζε-
σθαι, τίτῃς ἀλαβεῖς τὸ ἐκείνων ἀγριότητος στυπρεῖ. ἀλλ'
εἰς καὶ νῦν, καὶ διὰ παντός, πρὸς τὴν μακαρίαν ταύτην
ρηγορησιν ὑπὸ τοῦ μεγάλου ποιμένος ἐνιχυόμενος, ἐ
σώζων, καὶ ἐπαυροθύμενος, καὶ σπείρων τίς ἐκάστου
τύπων ἐν χρείᾳ καθιστάμενος.

¹ leg. ποῖα.

² leg. ἐν στασίδι.

ζ'. Gratias se agere Deo, quod contra alterius furorem, amici illius liber-
tatem in loquendo cognoverit, de qua (altero pudore suffuso) omnes laeta-
ri, se in primis, qui eum veluti filium complectatur. Ceterum aliis alias
adjungi calamitates, nec consolationem satis idoneam asserre ejus pro grege
custodiendo labores; optare tamen, ut illam vigiliam perpetuo servet, in
qua a magno pastore confirmetur.

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ.

α'.

Αινίγματα πυθαγόρεια ἤκεις ἡμῖν φέρων, αὐτὸ
γὰρ τὸ χεῖμα τῷ παλιμβόλῳ, καὶ ὡς οἷα δε-
λέαται πρὸς ἡμᾶς παρορμῶν σέλλεσθαι τὸν σωέ-
σιον προφάσει δῆθεν διωποτικῆς ἐξ ἀποστολῆς, καὶ
ἄλλο τι

ἄλλο τι, ἢ ἀφινθίων μέλιτι παραρτύσας, καταναγ-
κάζεις πιάσασθαι τὸν ἐπάρατον, εἰ μὲν ὅν ὀρθῶν τι
βύβλει, ἢ μᾶλλον ἐπαγορῶν, ἢ δὴ ᾧ ὀρθῶτο, εἰ
καὶ παρεξάπει, ὀρθῶ καὶ τὴν χάριν εἰσόμεθα, εἰδὲν
ἐνὶ φρεσὶν ἄλλο τι παρ' ὁ διὰ γλώσσης ἐκφίρεται,
κἀθέτω, αὐτόθεν ἔξεις τὸν ἔλεγχον, ποικίλος καὶ
πολύτροπος, ἀντὶ μονοτρόπου φανείας, καὶ ἀπλῆς.

α'. De amico queritur, quod per ænigmata, Pythagoreorum more, scri-
bat, quodque, specie quidem Aristolatus, domesticum mittat, re ipsa vero
abſinthiam melle tegat; si dirigere quid velit, rem jam esse perfectam; si
velit iterum id facere, se illi gratiam habiturum; si vero aliud lingua præ-
ferat, quam mente retineat, fore ut in reprehensionem hominum incurrat, &
subdolos audiat pro sincero.

β'.

ΒΑΣΙΛΕΙΩ, ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΩ, ΚΟΡΙΝΘΟΥ.

Ἡ μακρά σου σιγὴ μὴ δεξιῶς πρὸς ἡμᾶς ἔχειν
δίδωσιν ἐννοεῖν. καὶ εἴγε σκοπήσεας, ἀνήσαμεν,
ὅση ἰσχὺς, εἰ καὶ πῶτο εἰς πᾶν αντίον ἡμῖν περιέσται.
ἀλλ' αὐτὸς ὅπως ἔχεις πᾶς πρὸς ἡμᾶς ἔχει, καὶ ἐδὲν
περὶ πᾶτος διοισόμεθα, ἐνὶ ᾧ πᾶτος θεραπεύσαι μὴ
ἀναδύσεας. φήμη τίς πονηρὰ, καὶ ἀπαίσιος, ὡς
μὴ ὠφελεῖ τὴν ἡμῶν ἀκοὴν διεπάραιξεν, ὡς ὁ τῆς
ἡμετέρας ἀφ' ἑδρος πῶ νόμῳ λειτουργήσας τὸ φύσει
ἀπ' ἡρᾶς πρὸς πᾶς ἐκάστω δικαιοσύνην, καὶ εἰκὸς ἐστὶν
ἀνθρώπον ὄντα πῶτο παθεῖν, ὅπερ ἀπὸ δόχου γι-
γορεύει, εἰ καὶ μὴ χρηστῶς διετέθη πᾶς πρὸς ἡμᾶς
τὴν

τῷ πάντιν ἢ ἀνθρώπων ὁρῶν , πλὴν ἀλλ' εἰ τ' ἀληθεῖ διηγορόμεν ἢ φήμῃ ἀξιῶμεν τῷ ὑμῶν Θεοφίλειον μὴ κατὰ πολυλόπερον ἐκείνῃ προχειρίζασθαι , εἰ μὴ καὶ μᾶλλον κατὰ τὴν βίον καὶ λόγον , καὶ σωῖσιν , ἐπεὶ μὴ μέλλοις ἡμᾶς μὲν λυπεῖν , ἀφορμὰς αἰτιῶν ἢ δίδόναι τοῖς Θέλεισι , πρὸς ἃ πάντων βύλομαι Βασίλειον τὸν μοναχόν , καὶ πρεσβύτερον χειροτονηθῆναι , ἄνδρα χρεῖστον καὶ πρῶτον , καὶ Διῶν , Ὁ Θεοφιλῆ , καὶ συμετὸν , καὶ μοναχὸν ἐκ παιδὸς , καὶ τῆς γήραος , καὶ τῆς ἀκμηδουσῆς κοσμέμενον . εἰ ἢ μὴ πρὸς τὸ ἐκείνους καταπόσῃ ἀπηνειάχθαι παραγμάτων βυλόμενος , τίως κἄν μὴ τὸ παλαιὸν ἔθος ἐκλωβήσασθαι , ἀλλ' ὅτι ἂν αἱ δύο πόλεις ἐκλέξων) συμφωνήσασθαι , τῶν τὸν τῷ μεγάλῃ Πέτρῳ ἐγχειρίζασθαι θρόνον . καὶ ὅτι καὶ ἡ ἐφ' ἡμῖν φιλονεικία ἐκ ἄλλων , ἢ τῶν ἐχθρῶν τὸν ἑόπον τὴν μακρὰς συνηθείας , εἰ καὶ μὴ λίαν ἐστὶν ὀσεβῆς ἀντὶ νόμου τῷ κυρωσάσης , καὶ τὸ κράτος ἀπονεγκάμενης ἄχρῃ τῇ νυκτὶ .

β' Ex longo Basilii silentio suspicatur , illum non bene erga se esse animatum : si tamen rem bene perpendat , illum a se pro viribus adjutum ; et si aliud nunc videatur . Utcumque vero sit affectus , id certe eum agere debere , ut quoniam infaustus de Patriarchæ morte rumor advenit (quod accidere equum est pati , incommodum vero propter idoneorum hominum penuriam) , si quidem rumor is vera tulerit , quamprimum ordinet , quem vita , eloquentia , prudentiaque commendat ; præ omnibus autem se velle Basilium monachum & presbyterum , mansuetum hominem , recti studiosum , affabilem , qui a puero in monastica vita & paupertate consuevit ; si ille abnuat , quod velit a negotiis se esse liberum , non sane esse antiquam disciplinam laudandam , sed in quo duæ civitates consentiant , hunc in magni Petri sede collocandum : ad evitandas enim contentiones indudum jamdiu hunc morem , & toleratum .

γ'.

ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΩ, ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ.

Δειμύμι καὶ κρόνιον ἡ τύχη ἐμβλέψασα, καὶ ὥσπερ ἀγανακτήσασα τοῖς παρ' ἐμῆ ρήθεϊσι σκώμασι κατ' αὐτὸ ἡμύνατο κατὰ τὴν ἐνὸν τῆς ἡσυχίας ἀποσερήσασα, ἥς καὶ πάλαι τὸν πόθον ἐκεκμήλω πολύν. ἀλλ' εἰ μὲν εἰ οἶόν τε μαθέτω μὴ προσηκόντως βεβλωμένη, ἔγω γὰρ καὶ τὸ φρόνιον ἀνάλωτον τ' ἐμῆς ποθεινῆς ἡσυχίας γυνήσει), εἰ τὸ κατὰ μοιὰς ἐπ' ἐλπίδι κατῴκισάς με, μελετηθήσει). εἰ δὲ μὴ τῶτο, ὡδὲν ἄμφισβητῶ διαποτικῇ κελιάσει πειθομένος.

γ'. Torve se a fortuna aspicì, eamque quasi iratam ob diuturnam in eam contumelias se ulfellei, ablata quiete illa, quam adeo olim conceperat; si fieri potest, discat, injuria hoc eam tentare: sic praesidium desiderat quietis inextinguibile futurum; hoc vero illi curae futurum, qui se in spe condidit: ubi aliter accadat, Domini tamen voluntati acquiescendum.

δ'.

ΘΕΟΔΩΡΩ, ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ.

Τῇ συνίσει προσπιγνομένη παιδεία, ἢ φαύλως τὸν ἔχοντα ὤνησον, εἰ δὲ καὶ γνώμῃ μὴ πρὸς τὸ χεῖρον παρέποιτο ἀποκλίνουσα, τὸ τ' σωσίσειως σερρόν ἐπεκύρωσον. καλῶς ἔν' αὐτὸς τῇ πρώτῃ παρὰ τ' φύσει κοσμηθεὶς, συνεδῇ τῷ δούτῳ προσ-

προσεπικτήσω. ἥτοι πρὸς τὸ ἀγνωμον ἐρύθμισεν ἀκρεβῶς, ὃ καὶ τῷ χρόνῳ εἰς ἔξιν ἤλθον, πῶς διεργάτας ἐπαίδευσεν, ἢ προσῆκεν ἀμείβειν. τὸ πρῶτον κινέμενος ἐδεξιόσω τοῖς οἷς ἐδεξιόσω, ἐφ' οἷς τῷ προαίρεσιν ἐκ ἐπεμίσχασάμεθα, ὅτι σοι μηδὲν πρόσσει ποσαῦτα ἤρ' ἐκτός, ὡς ἀμιλληθῆναι ταύτην καὶ σωσπεκταθῆναι. ἔχου πόινω τὴ γνώμης ταυτοσὶ τὴ ἐπαινετὴ ἵνα καὶ δεξιόμενος ἀφραΐνης, ἔ μη δεξιόμενος μὴ λυπῆς.

Α'. Indoli accedentem institutionem non parum adjumenti afferre hominis si autem voluntas ad pejus non vergens, comes accedat, confirmari indolis bonum. Bene igitur ipsum prima illa laude ornatum a natura, diligenter in altera acquirenda allaborasse, quæ illum ad æquitatem omnino conformavit; quæ æquitas tractu temporis ad habitum redacta, beneficos instruit, qua ratione gratiam rependere deceat. Hoc agitantem, his rebus comiter excerpisse, quibus excipit; ex quibus tamen ejus propositum non æstimaverit, quia non adsint illi tanta ex his, quæ sunt extrinsecæ, ut invidenda & simul comparanda sint. Habeat laudabilem hanc mentem, ut & humaniter excipiens oblectet alios, & non excipiens molestus ne sit.

ε'.

ΠΟΛΥΕΤΚΤΩ, ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ.

Καὶ ἤρ' ἄλλων ἐξηρημένῳ μοι τ' ὅσα ζωῆς ἀφορμὰς ἐμπαρέχειν οἶδε, ἀνιά τις, καὶ ἡδ' ἀναγλήτως ἐπὶ τοῖς συμβαίνουσιν ἔχομεν, πρόσσει. πολλὰ δ' ἢ πλείον τῆς ὑμετέρας δόξης, καὶ θέας, ὡς ἡμῖν ὡς ἴοικεν ἀπετείχισε τὸ πολὺ τῶν ἀμαρτιῶν, ὡς μηδὲ ρήμασι πυθέσθαι τὰ κατ' ἡμᾶς τὸν ἔγω χρηστὸν, ἔ φιλόανθρωπον, καὶ μόνον ἐπὶ τῆς αἰνός, ἀλλὰ καὶ τῆς α' λ-

ἄλλως ὑπό τινος καπμένως ¹ δυσνοίας, καὶ πρὸς
 τίνα τῶ Θεῷ ἀνθρωπίνῃ ἀποβλέψομεν; τίς ἡμῖν τὸ
 πλήρες; ὅρᾳς ὅσον ὑποπνέται τῇ συμφορῶν; εἰ ἔ
 πρὸς τῇ κατ' ὄψιν ὁμιλίᾳ, καὶ τ' κ' ψυχῇ ἀπε-
 λείφθημεν ἡθελείας, καὶ ἐμοὶ πῶτο λογίσασθαι τῇ
 διὰ πείρας ἔχοντι τὸ ἡμέτερον σωειδὸς, ὅποτε καὶ
 οἱ μὴ δ' ὄψι καταδόντες ἡμᾶς ἐκ μόνης ἀκοῆς, εἰ
 καὶ μέγχι λόγῳ τ' συμφορᾶς καποκτενῶσι². σὸν δ' ἂν
 εἴη καὶ τὸ κατ' ὀφθαλμὸς ἀγαγεῖν, καὶ παρακαλεῖσαι
 ταῖς ἡμῶν³ σοφαῖς παραινέσεσι, καὶ συμβαλεῖσαι
 τὸ δέον, εἰ μὴ πῶτο ἡμῖν ἀποξοπιάζῃ, μὴ πῦ καὶ
 λάθοιμεν εἰς ἀπογνώστεως βυθὸν τοῖς πονήτοις λυπη-
 ροῖς ὠλισθήσαντες.

1 f. κατιχομίμει. 2 καποκτενῶσι. 3 ἡμῶν.

6. Ceteris vite commodis cum carear, merore quodam angē (non enim va-
 care nos culpa in illis quæ accidunt); multo vero magis affligi, quod ejus pre-
 cibus & conspectu careat, quem julte sibi multitudo peccatorum, quasi muro
 extructo, intercludit, ut ne verbis quidem cognoscere res suas possit vir ita
 benignus atque humanus, non modo erga benevolos, sed in malevolos etiam.
 Ad quem ergo oculos convertat? quis futurus sit finis? Annon videt quan-
 tum calamitatis immincat? Si autem una cum collocacone, quæ coram sit,
 deficiatur etiam animi affectione, se, qui qualis sit animus suus experiat, ut
 computare non posse magnitudinem calamitatis; quando illi qui ex solo audi-
 tu, non visu hauscrunt, eam, licet tantummodo verbis, misereantur.
 Ejus esse, & multis ante oculos ponere, & sapientibus admonitionibus ad-
 hortari, & consilium ejus præbere quod facere oporteat. Nisi, expiatis pec-
 catis, quæ id impediunt, consequatur, metuendum esse, ne in desperationis
 profundum hisce angoribus tacite prolatabatur.

Τὸ πολὺ μὲν τῷ συμφορῶν ὑποτέμνει τὸ τῷ ἐλπίδων χησόν, αἱ μὲν καὶ μικρὰν ὑποξέφουσιν, εἰ δὲ μὴ τὴν γαστέρα οἶδε βόσκειν ἐλπίς. καὶ ὃ οὖτος φιλάνθρωπος, ὃ συμπαθὲς βασιλῆς εἰς ἄπειρον ἔτι κατ' ἀνθρώπου μνηστὴ δέπλῃς, ἀλλὰ μιμήσει τὸν τὸ κράτος αὐτῷ δωρησάμενον, ὃς τὸν ἥλιον ἐπὶ τοῖς πονηροῖς ἀνατέλλει, καὶ ἀγαθοῖς. εἴγῃ καὶ ποῦτον ὄφθιμεν αὐτῷ πονηροί. ἀντὶ τίνος ἐγὼ τοῖς ἐχθροῖς ὑποχείριος, καὶ αἱκεῖνοι μὲν ἐπιτωδάσουσι, καὶ τὸ ἑαυτῶν κακόνδε θρέψουσι, καὶ ταῖς ἡμετέραις λιπυνθήσονται συμφοραῖς. ἡμεῖς δὲ πένητα βίον βιάσομεν. ἀλλὰ ἔχνασθηδὶ ὁ ἐμὸς μετὰ κυρεῖ κηδεμῶν, καὶ τὸ σωτήρας ἀνάμνησον φιλάνθρωπίας τὸν βασιλεῖα τῷ μὴ ἀπμέλητον ἰάσαι ἄνθρωπον μηδὲν καὶ τὸ αὐτῷ βυλδυσάμενον σωτηρίας. ἀλλ' αἰεὶ ἐπ' αὐτῷ ἐγκαυχάμενον. εἰ δὲ ποῦτον ἡμῖν αὐτὸν αἰ ἡμετέραι ἀμαρτίαι ἔξεπολύμισαν, καθιδέμεθα τὸ σκυθρωπὸν τὸ ψυχῆς, ὃ μέχρι τῷ ὀφειῶν φέροντες, καὶ θρηνησώμεν, ὡς εἰκὸς τὸ ἀνελπίστως ἡμῖν συμπεσόν καὶ Θεῷ τὸ δ' ἡμετέρας ἀνοήτους τῷ τῷ ἡμῶν προνομῆν συμφύροτος.

τ Calamitatum magnitudinem spei utilitatem refecare, quæ se multum alax, etiam ventrem alere spes nesciat: non enim fore ut natura humanus & misericors Rex in infinitum irascatur vili homini, sed ut eum imitetur, qui potentiam ipsi dedit, quique solem super bonos & malos oriri facit: siquidem malus ipse illi sit visus. Alicujus se gratia in potestatem inimicorum redactum esse; sibi illos irritatos; eorum ipsorum malignitatem auctos, suis gavissuros

ἀλλὰ τῆς σωφροσύνης πενίαν, καὶ ἀδοξίαν περιπαλεῖς ἀπε-
λύσομαι πρὸς ἀγαθὸν δειπνῶν, ὃ καὶ αὐτὸς ἐξω-
μοίωσαι, καὶ τ' ἀπὶ χειρὸς ¹ πάντως ἵδ' ἐμῶν ἀπο-
ληψομαι καμάνων καὶ τέως καταγέλασμαι ἡδ' ἐχ-
θρῶν, καὶ ἡδ' συκοφαντῶν κατορχήσομαι, καὶ ἐπὶ τῆς
ψύχης τῷ ἐλπίδα θεμείνον, καὶ προσδοκῶντων δι'
αὐτῶ σκεπαζήσεται.

1 f. ὑπερησίοις. 2 f. ἰγκατατίσθαι. 3 τὸ μᾶλλον δέ.
4 f. ἐπὶ χεῖρα. id. ἐπὶ χεῖρα.

ζ'. Calamitatibus factum esse, ut desponderit animo, & tentationum vi
sultitendæ impar sit; Constantinum ergo rogat, ut saxe misertus infelicira-
tis, unum se faciat ex mortuis, liberetque ab hac vita dolorum plena; id
sibi magni beneficii loco futurum: se gloriam non appetere, non divitias,
non quæcumque munifica ejusdem dextera dona elargitur; sibi pro his mor-
tem appeti; nosse se durum aliquid dixisse, & postulationem interpositis
contrariam ejus naturæ, quodque alias factum non est: nihilominus vim sibi
inferens, paulisper misericordiam deponat, & de se primum, solùmque hoc
annuat; misereatur hominis qui mortem cupit, doloris vero locum averfa-
tur: quid enim oporteat, hominem tam male tamque infelici, ut videt,
& continuo expirantem, vivere? vel conspectu ejus potius & prudentia
orbari, quem melius sit omnino morientem a quotidiana calamitatibus libe-
rari: non desuetum se possessiones, pecuniam, gloriam, sed paupertatem,
quæ secum veluti crevit; atque ignobilitate veluti ornatum rediturum ad bo-
num Dominum, eul ipse quoque similis factus sit; facile abstractum se tri om-
nino a calamitatibus suis, tuncque irritum inimicos, & sycophantas, ga-
visurumque de illis, qui spem in mendacio ponunt, expectantque ut protegi
se ab illo possint.

η'.

ΝΙΚΗΤΑΙ ΜΟΝΑΧΩΙ ΣΠΛΑΘΑΡΙΩΙ ΚΑΙ ΚΟΙΤΩΝΙΤΗΙ.

Εἴ τις ἐδωρῆτο μοι πάλαντα χυσιῖα πάντα, καὶ
πάντα, ἢ καὶ ἂν ἔπος με διέθιχον ἄθυμον ὡς αὐτὸς
ἐφ' οἷς ἐνεργάτω ὅλον ἐμὲ ἀναθεωρῶν ἐν σεαυτῷ.

Cl. Vir. Ep. T. II.

N n

τί

τί ᾧ ἂν ἄλλο βυλοίμην , ἢ τὸν ἐμὸν Νικήταν ἐν τοῖς ἐμοῖς εἶναι ἄλλον ἐμὲ , πλὴν ὡς ἴσικον μικρολογον ὑπολαμβάνων με , σμικρολόγοι ¹ ἐποίησαν , καὶ τὴν τῷ ἱχθύων ἀνάληψιν . εἰ ᾧ ἔ πασων ἐχρήσω διαποτικῶς ὡς ἐγὼ ² , μᾶλλον ἂν ἐθεράπευσας , δεικνυς ἀταπύργυτον , καὶ καθαρὰν τοῖς ἀγνοῦσι τὸ πρὸς ἐμὶ σε διαθεσιν . διγέ χάρις , διγέ φιλίας , διγέ πνέματος , σωδύσμος , ἔγω μοι δέχμενοις αἰεὶ καὶ παρῶν , καὶ ἀπῶν ὑπὸ τῇ θείας σκεπόμενος χάριτος .

1 Legendum omnino videtur μακρολόγον .

2 Ita hic cotinetur omnia , ut sensum elicere non possim .

α'. Si quis suri talenta multa donaret , non ita affectum se iri lætitia , ut ipse , iis quæ fecisset , se ipsum in amicum spectans . Nec se malle aliud , quam Nicetam suum , alterum se inter sodales suos reperiri ; loquacem eum suscepiisset , taciturnum reddidisse , veluti ex piscibus aliquem . Si dominum more secum agat , nulli se malle servire , ac declarare iis , qui nesciunt , promptam sinceramque ejus erga se benevolentiam ; magnam gratiam , magnum amicitia & spiritus vinculum ; optare ut sibi semper præsens atque absens Divina ore incolumis conservetur .

α'.

ΤΩ ΝΟΜΟΦΥΛΑΚΙ .¹

ΡΑνὶς Θεοῖς ἐνδεδεχῆσα πύξας κοιλαίνει ² , θεώσασσι δέωστα , ἡμεῖς δέσιν τῇ μεγαλοπρεπείᾳ νεκλῶες ὅλως καταρράκτας τῇ ἐπιστολῶν ἐπικλύσαντες , καὶ διὰ τῶτο μικρῶν ἀξιώθῃναι συλλαβῶν αἰτησάμενοι , καὶ πύξας ἀποκρότῃ πρὸς τῶτο ἀμαλακτόπερον ³ ἄφρομον . εἰ μὲν ἔν ᾧσι πεπαρωνηκότας ἔγω πολάξεις ἡμᾶς · ἔκ ἔχομεν γινώσκειν τὸ παροινίαν , ὑδὲ τὸ ταύτης εἶδος ᾧ , τί ποτὲ ἐσι · τὸ ᾧ εἰς σὲ λα-

λαβείαν κ' δολιχῶ ἄνοιαν ἀκραφνεστάτῳ ἀρχήσῃ
 καὶ μέχρι τῷ νυῦ πεπρήκαμεν. εἶδ' ὡς ἀναξίως ἰδῷ
 θεῶν κ' ἱερῶν σε φωνῶν ἀποστρεῖς τ' ἔκτων ἐνδύ-
 ξεις. σύμφημι μὲν καὶ αὐτὸς, κ' μάρτυρας καλῶ
 τὸν ἑρατὸν κ' τ' γλῶ· ὡς ἀνάξιος τ' σῆς μεγαλοφυῆς
 ἄχτοίᾳς καὶ γλώττης ἐγώ· πλὴν ἀλλὰ πῦρ σὺ τὸ με-
 τριοπαθὲς ἐκείνο κ' ἡ Χερσομίμητος συγκαταβασίς.
 ἔκ αἰτῶμεν σε χρυσόν, εἶδ' ἄργυρον, ἔς ἐκ ἔχομεν,
 εἶδ' ἢ μὴ ἔχοντες ἐκηπίσαμεν, ἀλλὰ λόγους ἔς σιωπῆς
 πίσαμεν, δι' ἧς τ' ἐθελήσιον πενίαν κατακεκρίμεθα,
 καὶ τῷ τ' χρυσῆς σὺ γλώττης ψηγμάτων ἀντιβολῶ-
 μεν μεταχρεῖν, ὧν ἀποστρείσκων ἡμᾶς τῷ καιροπατῆ
 ἰδίᾳ ἀποστρείσκειν, καὶ ὧν φθορῶν, τῷ τὸ πάλαιον
 κατορυζάντος ἐννόει τὸ ἐπιτίμιον. κεφάλαιον τῷ λογῇ,
 ἢ μ' ἀνάειρε ἢ σ' αἰαίρω⁴, κ' ἢ μεθ' ἡμῶν γινῆ, ἢ
 μετὰ σὺ ἡμᾶς συμπάραλαβε.

1 Sunt ha postrema epistola tres Theodori Prodromi, qui eidem Nomo-
 phylici alias scribit, & ex iis, quas superiore volumine vulgavimus, deci-
 mamtertiam, ubi nomen exprimitur Arilteni, id. Alexii Arilteni, de quo
 vide Praefationem ad eas epistolas pag. 12.

2 Πίτραν κοιλαιὴν ῥαῖς ὕδατος ἰσχυρίσθαι. Celebris Chavili versus
 apud Simplicium Comm. in lib. 8. Phys. de quo versu, & auctore Chavilo
 Muretus Var. Lect. xi. 1. 14., scribens, multos magnosque habuisse imita-
 tores, ut Lucretium lib. 1v. Nonne vides etiam guttas in saxa cadentes Hu-
 moris, longè in spatio pertundere saxa? Tibullium lib. 1. Longa dies molli
 saxa percidit aqua, Ovidium IV. de Ponto Gutta cavat lapidem &c.

3 Fort. ἀμαλακότεροι, sive ἀμαλακότερον.

4 Homericum est Iliad. xxiii. v. 724. ἢ μ' ἀνάειρ, ἢ ἐγῆες.

4. Jugem guttam lapidem cavare: se vero cum in illum Nilivae veluti
 totas catarrhas epistolarum proolvere, petens ut paucas ab eo syllabas
 auferre posset, vel saxo duriores expertum esse: si se quasi petulantem puniat;
 ejus generis petulantia ista sit, se quidem intelligere non posse; se enim illum
 servi inflari observasse. si autem ille hoc faciat, quod se indignum iudicet cui scri-
 bat; in eo quidem consentire, & testes hujusce rei caelum terramque appellare;

desiderare se tamen ejus animi moderationem demissionemque, qua Christum imitetur. Se non aurum, non argentum postulare, nisi his carcat, sed mutuos sermones illos, per quos se voluntarie paupertati addixit, velutiramenta aurea linguz, quæ sibi si invidetur, cogitare debeat defossi talcanti prænam: summam facit illud Homeri „ vel tu me tolle, vel ego te „.

Ceterum ex ultima parte hujus epistolæ colligere mihi posse videor, de quo in Eraf. dubitaveram, monachum fuisse Prodrum, & Aristeni potissimum fuisse monasticam vitam & pauperiæ amplexum esse.

β'.

ΤΟΤ ΑΥΤΟΥ.....

Οὐκ ἔγωγ' ἔλεγον ὅτι δεινὸς ἕτος ἀνὴρ καὶ πέραι
τῷ μέτρῳ δικανικὸς καὶ φιλοκατήγορος, ὅσπερ ἔμειν
ἀφιλίαν ἐπικερτόμησε καὶ ταύτῳ τῷ πρὸς αὐτὸν τοῖς
ἀισπνέεσι καὶ φιλίας πολλῶ πλεον ἢ τὸν αἶρα. ὁ δ',
τῷ ἐκείνο φησὶν, ὃ πρὸς τῷ ἁμαξάν οἱ βόες¹,
δίκαιος ὢν πρὸς ἡμῶν ἀφιλίας ἐγκληθῆναι. γεφύῳ
τῷ, μὴ κοινῶσαι τοῖς φίλοις, φθάνει καταγορᾶν
ὑπὲρ αὐτῷ τῷ ἡμᾶς καὶ ὑποδύνει τῷ σφετέρῃ δει-
κνύει ἐγκλήματος. καίτοι εἰ μὴ πῶτα φρένας αἱ ποιη-
τικῇ ἄρπυιαι ἀνηρεῖσσαντο, δέκα πρὸς ταύτῃ ἐπισο-
λᾶς ἡ προδρομικῇ² χεὶρ τῷ φιλάτῳ χυδρῆν³ ἐνε-
χάρησεν. ὁ δ' ἢ ἐκὼν, ἢ ἄκων ἄχθε⁴ ὑπὲρ ὧν, ὡς
γεφύει, ἐκ ἀπεσάλκαμεν. βάλῃ⁵ ἐς μακαρίαν⁶ ὧ
ἕτος ἐπὶ πεμμαχίᾳ μάρ⁷ μικρῷ τ' χεδίας⁸ λέγω
τῷ σῶν γεμματων τὸν Ὀδυσσεά ὁρῶν ἐμὲ δ' ἔπεισέ-
οντα τῷ ζῳῷ, ἔ γυμνὸν παλαίειν λωαγκασμένον
τοῖς κύμασι, σκάφος αὐτὸς αἰτεῖς κάρτερον καὶ γεν-
ναῖον, ἀγκύρας δὲ μάλα καλὰς καὶ λεπτὰς ὁδόνῳ
καὶ ἴσόν καὶ κεραίας δ' ἐργῇ τὰ πάντα προβεβλημένον.

1 *Ap. Diogenian. Cent. 111. 54. βούε ἐπὶ ζυγόν, ἐπὶ τῶν μεχεύονται. Ita & Suidas Cent. 1v. n. 55. ex rec. n. f. Schotti.*

2 *Manifestum est lufum in nomine proprio suo atque altero appellativo, quod antevertere significat, eum quarere; verumque est, priorem ipsum amico scripsisse.*

3 *Vix Graciam esse ullam talem vocem puto: an hac librarii errore facta ex ἀνδρί?*

4 *Per ἰουφμισμὸν nimirum Graeci ita dicunt, quod Latini in malam rem, malam crucem &c.*

5 *Et hanc quoque ignoro Graciam vocem, nec unde, aut quomodo facta sit, habeo dicere.*

6 *Est hac ex paullo audacioribus Prodomi allegoriis, qua frustulum raris tumultuarie constructae appellat brevem amici epistolam; navim bene compactam & instructam, multas & longas suas. Cod. Vat. 252. bis hanc epistolam habet: post alias Prodomi pag. 205. post Neophyti monachi quassdam pag. 213.*

β'. Dīctum a se jam fuisse, molestum esse illum, veteratoremque in primis & criminosum hominem, qui animum ab amicitia alienum sibi exprobrat, qui amicitiam magis quam actem spirat. Sic ergo facere, quod est in proverbio de iis qui injuria alteri sunt molesti „plaustru boves“, & cum de neglecta amicitia accusandus ipse sit, se accusare. Nisi enim erret, & sibi mentem Poetiae harpyz abriperint, decem epistolas Prodomica manu exarasse; ipsum vero de epistolis non scriptis dolere. Eae igitur cum frustulo illo suo navis tumultuario opere confectae, videntique se quasi alterum Ulyssē cum fluctibus luctari coactum, qui etiam omnia projecerit, ne petat navim validam & firmam, optimis anchoris, carbasco velo, malo, antennisque bene instructam.

γ'.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΤΩ ΕΥΘΥΜΙΩ.

Εἶπα ποῦτον τῇ ψυχῇ μὲ κάρον² καταχεάμενος, καὶ πλικῦτον μοι χρατῆρα θλίψεως κερασάμενος. καὶ ἔγω τῇ λύπῃ μεθύσας με πόν ἐγκέραλον ἐφ' οἷς ἔφης πάχειν ἀνιαιοῖς. ἐρηγορότος ἔργα καὶ νηφαλὶς με ἀπαιτεῖς καὶ παρηγορηθεῖς, ἀξιεῖς δευχαράττειν σοι συλλαβάς πολὺ τὸ μέλι προβεβλημένας, καὶ τῇ ἀνίας πικρῇ ἀντιγράμῳ. ὅπως ὅλῳ ἐβαπτίθης τῇ συμφορᾷ τῷ καρδίας ὡς ἀγνοῆσαι τὸ μὲν

παρηγορεῖν τῷ ἑξῶ τῷ παθὲς ὑπάρχειν. τὸν δὲ Πρό-
δρομον, αὐτὸν τυγχάνειν Ἐυθύμιον, καὶ μηδὲν τῷ
κατ' ἐκεῖνον χαρμονικῶν τε καὶ λυπηρῶν ἀλλοθίου
ἑαυτῷ. καίτοι τίς ἂν εἴη λόγος μὴ σὺ πλείον ἡμᾶς
τῷ παρηγορήσοντος δεῖσθαι. σοὶ μὲν ἦ καὶ αὐτὸ τὸ
μεταβολῆς ῥῆμα, μέγα μέρος πρὸς ἡδονῇ συν-
τελεῖ· τοῦτον ἢ μόνον τῷ ποιητῇ, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἔργοις
αὐτῷ μαρτυρούμενον. ἔγωγε καὶ περὶ τῆς ταῦς πολ-
λάκις καὶ τῆς γράμης διὰ τὸ συνήθεις τὸ φοβῆς δυσ-
ορεκτικῶν³, καὶ σιγχάζοντες⁴, κάρδαμον εἰ τύχη
καὶ θύμον μεταβαλόντες, ἡδέως ἔδομεν. καὶ ἄγγελος
πειεῖρχη καὶ, λεωφόρος, αἷς ἔκ ἐνδὲρ τελεφας καὶ λε-
ξοῖς πειραιέσθαι τὸ σῶμα, οἷς ἔποτε πειρερράνθης.
καὶ τὰλλα τὸ μεταβολῆς αὐχεῖς ἀγαθὰ. ἔτι δὲ καὶ τῷ
διωπῶν θρόνῳ⁶ ἐνυπτιάζων... τιθεῖς τὸν πῆχυον
παρίσασθαι, καὶ τῶς τὸ γλώττης ἐκείνη πυρίνης βο-
χῆς κατα... ἢς ὁσῶραι κλέπτεις κυλιομένους καὶ τῷ
θεομοδοτημάτων⁷ ἀκέραια παπαὶ ὁπόσω παρηρτυ-
μένων τῷ τ' ἀσείοτος ἄλατι. καὶ διαπναρχεῖς τοῖς
φίλοις ἐπὶ τὰ ἴσα παρ' ἐκείνων ἀντιλαμβάνεις ἀσάρ-
πην περὶ τὸ ἀρχῆς ἀπολάου καὶ ἀνθρώπων τῷ ἀγα-
θῷ⁸. ἢ μὲν ἀλλὰ καὶ ἰππάζη δειῶσαν ἐκυνηθεῖς
καὶ θηρόεις, ἵνα μὴ ἐπὶ τῷ δημῷ παροιμίας πα-
ρεισκευαλῶ τῷ τὸ εἶχον ὕδωρ μὴ ὁδωδέναι διδα-
σκίσασαν. ποσὶ τοῖς χέτλις τοῖς ἀγαθοῖς περιβεῖ-
θων καὶ πλικύων ἀτυχημάτων ὡς κατακώχιμος.
ἔπειτα θρύπτει καὶ ἀκκίζει περὶ ἐμὲ καὶ ὅλῳ⁹ ὥσπερ
σοὶ καὶ κεφαλῆς λελαζδέσθαι τὸν ἄθων ἢ τὸ μετὰ
λείας τὸ βαρὺ κατακχεῖσθαι λειτέρημα, ἢ τῷ τῷ
ἰξιο-

ἰζίοτος ἑοχθῇ ἀποδέδεται ἢ ἄλλα τὰ πάχεν τ' ἀμη-
 χάνων κακῶν, καὶ παραμυθνεῖς ¹⁰ λόγους ἐπὶ ταῖς
 αἰτεῖς ἐξ ἡμῶν. μὴ σύγε, ὦ βέλτερε, μάλλον μὲν
 ἢ σὺ τὴς τοιούτης ἡμῶν ¹¹ ὁσῶραι πέμπων μὴ ¹² ἀπαν-
 δήσης, ἢ ἀγανακτῶμεν πρὸς αὐτὰς καὶ οἰοδῶμεν ¹³
 ὥσιν. ἔσον τ' ὅτι πάντως τ' ἡμῶν φυτεργίας καρποὶ ἢ
 ἀνάξιοι. κέλντας ἀκρεβῶς νομίσωμεν καὶ πεζύωσι,
 ἔπειθῶμεν αὐτοῖς ἔως γέροντας αἰδεσθῶμεν καὶ
 ἔπω καὶ ¹⁴ γυναισκάσωσιν. ἴδι ἦδ' ὡς ἐν τῷ τ' κοιτιάδος
 ἐτι κλαυθμῶν ¹⁵ περικαθήμεθα. ἔγωγε ἄσκοπλῶ
 ἡμῶν ἐδιδίκατο εἴληθε τὰ δεινὰ. εἰ δὲ πᾶν τὸ σωμαχι-
 ζον ἔθαμιζον περὶ τινα καὶ ἡδύτατον ἦ, προσκο-
 ρεῖς καὶ ἀνδρείως ἐστὶ τῷ μετέχοντι δίδωσί σοι ὁ λό-
 γος σκοπεῖν, πόσῳ αἰ ἔχη τ' ἀνδρίας τὸ καὶ σωμα-
 χεῖς καὶ πικρὸν ὁποῖον πολλῶν τῶν δεινῶν ἢ ἐμὴ ψυχὴ
 καθέστηκεν ἐργασίον ἐνὶ μόνῳ πάντῳ τοῖς τῶν φίλων
 διτυχήμασιν ὀναψύχουσα. εἰγ' ἢ καὶ τὸ ἀφαιρεθῆναι.
 ἄρπυιαι ¹⁶ τὰ λοιπὰ τὰ κατ' ἐμὲ λαβῆσαι φερέτω-
 σαν. ἀλλὰ μὴ εἴη τὸ Χεῖρε βασιλεῦ. ἀλλ' ὁτο-
 χοίμῳ ἐπεὶ ἢ ἐμαυτῷ τῶς γουὺ φίλοις καὶ τῇ καλῇ
 ἑταιρείᾳ καὶ μάλιστα τῷ Εὐθυμίῳ, ἵν' ἐπαληθεύῃ
 πάντῳ τὸ ὄνομα. εἴη σοι τέκνον ὑγεία καὶ ἀποκοπὴ
 καὶ πρὸς ἡμᾶς μετὰ ρασώνης ἀσφαλὲς ἐπαναζούεις.

N n 4

1 Habetur hac epistola in cod. Vaticano Ottobon. ccliii. pag. 204. nec
 multo tamen correctior, quam in nostro. 2 Leg. καταχινεμένοι.

3 Fort. δυναρχεῖντες. 4 Leg. συζητῶντες.

5 Nescio quid hic faciat, ut admittere debeamus ἀγίαν, itaque resis-
 tere malo. 6 interpretatus sum ἄρπυιαι.

7 Suspecta mihi est hac altera vox ἐνυπιδίζων: quid enim est superum
 adorare? atque hic corruptus est Vaticanus codex, posteaque lacunam ha-
 bet;

bet ; credo tamen sperni debere iustitias ; vel et iustitias ; atque in altera locum κατατραιούς : quid vero est δούρα ? an legendum ut ἔρα ? asidue, semper ? ut ut iustitias . 7 Leg. βισμοδοκυμάτων .

8 Homer Odysse. ix. v. 109. 'Αλλὰ τάς' ἄσπαρτα ἐν ἀνέρετα πάντα φύνται . Vid. G. v. 123. 9 Legendum puto ἔρα . 10 Leg. παραμυθητικούς . 11 De hac voce superius not. 6. 12 Fort. ἀπαιδίσκη .

13 Lege οἷν δ' ἔπειτα . 14 Leg. γυνιάζουσιν .

15 Suspicor ita resistendum esse hunc locum, legendumque ἐν τῇ τοῦ κλαυθμῶνος ὥς κελεύει, scilicet enim nos adhuc in lacrymarum valle sedere .

16 Leg. τοῦ λοιποῦ τῶν κατ' ἡμέ .

γ'. Nihil esse, quod a se postquam stuporem in animum insudat, & cateterem veluti acerbitalis propinavit, caputque inebriavit dolore, maiorem suum natrans, exultat consolatorias litteras, adversus mœoris amaritalem melle perfusas, vigilantis & sobrii hominis opus; eorum esse alios consolari, qui ægritudine ipsi vacant, a se *Prodrómo*, ut *Euthymius* sit, injuria possit; sibi porius utendum eo consolatore, cui mutatio ipsa magnam partem ad lætiam vergat; quod non pœsi solum, sed operibus testetur. Ita accellere sæpe, ut pavones & græcæ, quod iis assidue vescamur, fastidimus; nasturtium vero, si in manus incidat, & agrestem ex pœm libenter edamus. Illum nunc fura, & frequentes vias, quod olim non faciebat, circuire; lavationibus, quibus non insueverat, uti; aliisque gloriari posse, quæ mutatio intulit bona: præterea domini throno accellere, atque el uinas imponentem adflare, necnon ipsius linguæ ignitos ac rotatos sermones urbanitatis sale conditos continuo suffurari; convivia amicis præbere, ab iisque invitari, fruendo bonis nec satis nec aratis; item illum equitate, si sit opus, canibus delectari, venari, ut usurpati vulgatis præcæmia possit, aquam quæ præterit male nunquam ulere, . Tantis scellestibus detentus, cur ludit, & simulatione secum utitur? neque statum ac debilitatum ostendit, veluti si capiti Atho mons incurreret, aut cum manetipilis grave onus sustinere deberet, aut Ixionis roæ alligaretur, vel aliud pateretur immanium malorum. Cur sermones consolatorios postulat? Eius esse id munus: neque illos displiceturos, etsi soli mittantur: quamquam essent pedestri sermone scripti, illos pedites, quasi velocium, & desultorium equorum numero se habiturum, eosque revertitum veluti senili ætate, licet nondum pubescent; se in lacrymarum valle sedere, nulla accepisse relaxationem mala. Si autem omne quod assiduum est & frequens, etsi sit suavissimum, satietatem affect, atque injucundum aliquando est, cogitare ipse poterit quantum habeat acerbitalis continuatio & amarities multorum malorum, quorum animus officina quædam est constitutus, unicam allevationem habens ex prosperis amicorum rebus: si hoc tollatur, & quod sibi est reliquum harpyæ tollant. Ne tamen hoc fiat, Christum precari, utque felix sit, quoniam non talis sibi ipse erit, sed amicis honestisque sodalibus, & Euthymio, ut verum sit ejus nomen. Precatur ergo illi, ut sanus sit, progrediaturque, & ad se cum certo mœoris levamento revertatur,

INDEX

I N D E X

RERUM ET NOMINUM.

A

- Academia, Aldi Manutii pag. 204. Pauli Manutii *Ibid.* Romana cui præpositus Beroaldus Junior. 345. Vaticana. 293. Veneta, sive *Famæ*. 226.
 Adagiorum liber an Manutio tribui debeat? 265.
 Adnotata quædam in libris suis a Mureto. 349.
Adversus 466.
 Aldina Bibliotheca Parisiis. 208. Typographia. *V. Typographia*.
 Aldus Manutius. *V. Manutius*.
Amare an valeat *bene velle*? 410.
 Anconitani triremes Carolo Andegavensi dare recusant. XXXV.
 Anni qua ratione ab Honorio IV. numerati? XXXIX.
 Ansidus Balthasar. 525.
 Asulani. *V. Torrefani*.
 Asulanus erat Antonius Bladus. 246.
 Athanasii pueri historia. 532.
 Athenæi lacuna suppleta opera Mureti. 346.
 Avancius Hieronymus Veronensis addendus Academicis Aldi. 205.

B

- Bailletus emendatus. 128. 135. 136.
 Bargellinus Constantinus Episcopus Raetinus. 521.
 Bargaus Petrus Angellius genethliacon Aldo Manutio scribit. 210.
 Basianas cur dictus Aldus. 191.
 Bencius Franciscus non adeo in Mureti rebus suspectus esse debet. 307. *Filius & pater* a Mureto vocatus. 351. Illi versionem Rhetoricorum Aristotelis dedicavit. 351. Plautus appellatus. 469. A Lipsio laudatur. *Ibid.*
 de Beneficio Christi liber scriptus a Palcario. 124.
 Beroaldus Junior. *Vide* Academia Romana.
 Bononiensis urbs a Paulo Manutio laudata. 225.

- a Capite fontium Christophorus de Mureto . 314.
 Cæſaris commentarii a Manutio editi , & nonnulla in eis a Mureto notata . 403.
 Cajetani fratres a Paulo Manutio litteris inſtituti . 251. Eorum epistoliarum codex . *Ibid* .
 Canterus fragmentum Athenæi accipit a Mureto . 346. Non fuit e Vaticana Bibliotheca deſcriptum . 347. Ejus *Lectio- nes* . 349.
 Cardanetus Horatius . 459.
 Carolus Andegavenſis Pactarius . XIX. Sæpius habuit hanc dignitatem . *Ibid* . Vicarius Imperii . XXI. Capitaneus Tuſciæ . XXIII. Morbo tentatur & convaleſcit . XXVII
 Carus Annibal Pauli Manutii amiciffimus . 202. 205. Ejus litteras colligere aggreditur Manutius . 227.
 Catulli locus explicatus . 409. *Lectio* . 414.
 Cenus pro Regno Neapolitano primum a Roberto Guiſcardo perſolutus . XXXV. Qualis fuerit ? *Ibid* . Perſolutus Sede vacante . *Ibid* .
 Chimæra Muſei Florentini . 500.
 Ciceronis locus explicatus . 438. 501. 531.
 Cioſanus Hercules . 369.
 Columna Aſcanius Card . 583.
 Conciliorum Hiſtoriæ in editione Romana Auctor . 299.
 Contatenus Paulus . 203.
 Copus Alanus . 531.
 Cujacii judicium de Manutii libro *de Legibus* . 220.
 s. Cypriani opera Romæ quanta cura edita ? 241. Marcelli ff. in his recensendis labor . 242.

D

- Dispensationum in conſanguinitate exempla . XXVI.
 Duarenus in familiam Card. Eſtenſis vocatus . 442.

E

- Epigramma Mureti in Medicum loquacem . 349.
 Epistoliarum Italicarum primus collectionem inſtituit Paullus Manutius . 209. Et latinarum 221.
 Epistoliarum Manutii ad Muretum ſeries . 227.
 in Epistolis Romanorum Pontificum dies indicatus , aut more antiquo per Nonas , Idus , Calendas . aut Eccleſiaſtico inſignium dierum Cœnæ Domini &c. XLII. In Gallia maxime
 vi.

viguit alter hic modus. XLIII. Prior in Epistolis Romanorum Pontificum antiquissimus. XLV. s. Gregorius I. videtur primus ordine naturali mensis dies numerando indicasse. XLVII.

Erythraeus Janus Nicius explicatus. 352.

Estensis Hippolytus Card. 339.

Excommunicationis sententiæ ferri solitæ a Romano Pontifice. V. in Cæna Domini, die Ascensionis, die Dedicacionis Basilicæ SS. AA. XXXI.

F

Faber Petrus. 529.

Fabricius Jo. Alb. emendatur. 193.

Flaminius M. A. obiit a. 1550. non 1551. 128.

G

Gellius, an Agellius dicendus sit? 463.

Gerardus Blancus legatus in Sicilia. XXXVII. XXXIX.

Gerra Petrus Archiepiscopus Montisregalis quando hunc Episcopatum inivit. XLI.

Giphanius Obertus. 464.

Grævius castigatur. 125. 139. 140.

H

Hallbaveri vita Palearli. 117. Castigatur. 119. 125. 133. 135. 139.

Helias Jacobus. 287.

Homagii Pontifici Romano præstiti pro Siciliæ Regno exempla. XXIII. Antiquissimum Roberti Guiscardii. Ibid.

Homeri locus explicatus. 466.

Honorius IV. Senator Romæ. XXV.

Horatii locus explicatus. 417. 460. 461. Notata a Mureto in commentariis Lambini. 280.

I

Itali soli ex omnibus Latina oratione perite ac scienter uti dicuntur a Mureto. 319.

Italicæ linguæ studium displicuit Viris nonnullis eruditis. 219.

L

Lambinus Dionysius ubi natus? 267. Male ejus natalis annus a ceteris consignatus. 267. Anno MDXLIX. in Italiam venit ex Gallia cum Card. Turnonio. Ibid. Romam cum eodem pergit. 269. Redit in Galliam. 270. Cum Mureto con-

conjunctio . 270. Dissidium . 271. Romam revertitur . 274.
 Quæ in eius versione Aristotelis notavit Muretus . 276.
 Reversus in Galliam fit Parisiis Latinarum litterarum Pro-
 fessor Regius . 278. Paulo post Græcarum . *Ibid.* Quando id ac-
 ciderit ? 279 Quæ in ejus commentariis ad Horatium nota-
 vit Muretus ? 280. Moritur Anno MDLXXII. 287.

Lampridii Benedicti mors male consignatur anno . MDXL.
 121.

Latinus Card. *Paciarus* . XVII.

Leges pro Regno Siciliæ Guillelmi II. XXXVI. Honorii IV.
 XXXVII. Friderici Suevi . XXXVIII.

Leo Mapheus . 197.

Lipsii Justii epistolæ . 467. *Lectiones* . 473.

Logi Georgii commendatio Manutii . 200.

Lucas Ariminensis . 463.

M

Manutius Aldus senior ab A. MCCCCXCIV. ad MDXV. in libris
 edendis egregie allaborat . 191. Quando mortuus ? 192.

Manutius Aldus junior . 210. 228. 401.

Manutius Antonius Paulli frater Latinis litteris & Italicis
 eruditus . 206. Uxorem ducit . *Ibid.* Exulat a patria . 207.

Manutius, Manutius Paulli frater . 207.

Manutius Paullus primo non satis bonos magistros nactus .
 195. Incidit in morbum , ob quem librorum usus ei a Me-
 dicis interdicitur . 195. Aliud incommodum domestica-

rum controversiarum . *Ibid.* Quæ fuerint ? 196. Edendis
 ipse libris operam primum navat Anno MDXXXIII. 197.

Primus liber ab eo editus non fuisse Ciceronis epistolæ fami-
 liares . *Ibid.* Italicis Scriptoribus imprimendis operam na-

vat . 199. Græcis . 200. A. MDXXXV. Romam adducitur .
 201. Redit Venerias ad veteres legendi & scribendi exerci-

tationes . 203. Erudiendæ XII. nobilium adolescentum Aca-

demie adhibetur . *Ibid.* Peregrinatur a patria, ut Bibliothecas
 scrutetur . 205. Primus Italicarum epistolarum collectionem

instituit . 209. Et latinarum . 221. Uxorem ducit Margari-

tam Odoni A. MDXLVI. 209. Ex ea suscipit Aldum A.
 MDXLVII. Idib. Febr. 210. In eo educando diligentia . 211.

Animum adjicit ad Romanas antiquitates explicandas . 211.
 Romana itinera . 212. Morbus & incommoda valetudo .

214. A. MDLVII. edit librum de Legibus . 219. Alia opera .

221. A. MDLV. Bononiam se confert . 223. Agitur de eo retinendo . 224. Conditionem a Card. Estensi oblatam accipit . 225. Venetias redit . *Ibid.* A. MDLXI. Romam venit . 234. A. MDLXX. Venetias revertitur . 248. Causa . *Ibid.* Decennium Romæ fuisse se dicit . 256. Peregrinationes . 259. Romam redit filiae causa A. MDLXXII. 260. A Greg. XIII. retinetur . 261. Gravi morbo affligitur . 263. A. MDLXXIV. Prid. Non. April. moritur . *Ibid.* De ejus filia . 264. Ejus laudes . 266.

Martene emendatus . XXIV.

Medices Julianus Archiepiscopus . 527.

Mediolanum ante cetera regna a Carolo V. Philippo filio datum . 131.

Melissus . *Vide* Schedius.

Memoriae insignis exempla . 507.

Menagius . 308. 309.

Mensis dies qua ratione olim indicatus ? XLV. *Medii* dies qui essent ? XLVI. Mensis aliquando exprimitur , dies taceatur in epistolis RR. PP. XLVIII.

Morini multi litterarum laude illustres . 288.

Morinus Petrus natus A. MDXXXII. non anno superiori . 288. In Italiam venit e Gallia . 289. Venetiis ubi erat apud Paullum Manutium Vicentiam accersitur ad Græcas & Latinas Litt. docendas . 290. A patre revocatur domum . *Ibid.* Romam migrat . 292. Rhegii litteras docet . 292. Romam revertitur A. MDLXXV. 294. Bibliis Græcis recognoscendis edendisq. operam navat . *Ibid.* Et Latinis . 296. Item Indici texendo . 297. Conciliorum editioni &c. 298. Decessit Romæ A. MDCVIII. 304. Morini Epistolæ . 442.

Muretus M. Antonius senior natus A. MDXXVI. Prid. Id. April. 305. Utrum Mureti, an Lemovici in oppido ipso ? 306. Ejus institutio . 307. Pictavium ad jus civile discendum missus . *ibid.* A. MDXLVII. circ. Bardigalensem scholam regebat . 308. A. MDLII. Parisius floret eloquentiæ fama . 311. Docet ibidem Philosophiam & Jus civile . 312. Anno MDLIV. Tolosæ erat . 313. Eodem anno Venetias migrat . 315. quo mense ? 316. Horatium & Terentium recenset & vulgat . 319. Commentarios scribe in Ciceronis Catilinariis . 320. Patavium abit . 321. Privatim , non publice ibidem docuit . 323. Conturbatur calumnia quadam . 324. Trans-

transit in familiam Card. Estensis. 325. *Secretarii* munus obtinet. 458. Romam Cardinalem afficitur. 327. Et in Galliam. 328. A. MDLXIII. Romæ Philosophiam Moralem docet. 330. A. MDLXVII. Jus civile. 333. Ejus opera de Jure civili. 334. Se munere docendi abdicat anno MDLXVIII. post quinquennium. 335. Postea ad Juris Civilis tradendi munus revocatur. *Ibid.* A. MDLXXII. humaniores litteras docere jubetur. 337. Cum a Poloniæ Rege expeteretur, augetur ei stipendium ad 700. Romana *scu-
la*. 330. 505. Civitate Romana ob habitam orationem in M. A. Columnam donatur. *Ibid.* & 488. De Mureti orationibus. 304. Opera Philologica. 344. Ejus nonnulla, quæ hæcenus lucem non viderunt. 348. Mureti carminum editiones. 355. De Poetica Mureti facultate. 356. Missionem muneris docendi impetrat A. MDLXXXIV. 357. Sequenti anno 1585. moritur Prid. non. Jun. 359. Mira ejus in scribendo facilitas. 360. De ejus epistolis. 362. Fragmenta orationum nunc primum edita. 533.

Muretus M. Antonius junior. 353.

Mufurus Græcis libris edendis præpositus Venetiis. 192.

N

Niceronius emendatur. 135. 288. 297.

Nicolaus Patriarcha Constantinopolitanus multiplex. 545.

O

Ochini Bernardini fuga. 123. *Ocellus* vocatur a Palcario. *Ibid.*

Odoni Carolus. 209.

Odoni Rinaldus. *Ibid.*

Orationum Mureti numerus male auctus. 341.

Otonis Everardi Judicium de Mureto. 333.

P

Paciarii nomen. xv. Origo muneris hujus. *Ibid.* Auctoritas. xvii. xviii.

Palcarius Aonius quando natus? 116. Roma discedit Anno MDXXX. 118. Senas migrat. 119. Patavium, 120. Orationes Senis ab eo habitæ. 122. Librum edidit de Beneficio Christi, cujus lectio Christianis interdicta. 124. Senis privatim, non publice litteras docuit. 125. Lucam venit anno MDXLVI. 127. Docendi munus deponit. 128. Mediolanum evocatur. 131. Honorifice excipitur, & maximo concurfu di-

uicit. 132. summa litterarum laude floret. 131. Romæ se
sistere iubetur. 135. Quo anno? *Ibid.* Juste damnatur. 136.
Thuanī aliorumque calumnia. *Ibid.* De ejus filiis & uxore.
140. De ejusdem epistolis. 141. Editio epistolarum Amste-
lodamensis castigata. 121.

Parthenius Bernardinus. 517.

Pelusius Janus Crotoniata. 520.

Petrus Aragoniæ Rex sacram expeditionem simulat. XXVIII.

Ejus damnatio. XXIX. XXXII. &c.

Phrygepanis Cincius. 119.

s. PII V. æquitas. 138.

Pisanus Cardinalis. 134.

Pontifices Romani ante consecrationem nomen suum in *Bul-
lis* exprimere non solebant. XXVI. Nec nomen suum præ-
ponere ceteris; præponebatur vero Archipresbyteri. *Ibid.*
Qua ratione annos aliquando numerasse videntur? XXXIX.
Præfationes Manutii in earum collectione omisæ vel mutatæ.
201.

Q

Quetif emendatur. 288. 293.

R

Rhambertus Benedictus. 194. Quantum ei Paullus Manutius
debeat? *Ibid.*

Riparius Alexander. 365.

Romana commoratio maxime Mureto placebat. 329.

S

Salarii vox nil vile sonat. XLI.

Sammarthani male olim constituerunt initium Sedis Biterren-
sis Laurentii Strozzi. 269.

Scaliger Josephus an de Mureto cum narrat, fidem mereatur?
308.

Scaliger J. Cæsar Muretum quasi filium amabat. 309.

Schedius Paulus Melissus. 376. 511.

Scholasticorum cœtus Romæ. 301.

Senarega Matthæus. 203.

Senarum urbs a Paleario laudatur. 119. Melisso Schedio pla-
cet. 517. In ea Germanorum juvenum Collegium. *Ibid.*

Senatoria dignitas delata a Pop. Rom. Honorio IV. nunc pri-
mum asseritur. XXV. Martino IV. XXIV.

Seripandus Hieronymus Cardinalis Paulo Manutio favet.
232. Sigo-

576

Sigonii epistolæ ad Muretum . 437.

ad Solarium quid sit ? XLI.

Statii Achillis epistola ad Muretum & carmen . 435. Liber imaginum . 404.

T

Terentii locus explicatus . 415. 416.

Theodorus Nicænus, ejusque epistolæ Græcæ nunc primum prolatæ . 545.

Thuanus castigatur . 137.

Tiberis inundatio . 516.

Torneamenta vetita a Nicolao III. XL.

Torrentius Lævinus . 494.

Torresani Asulanos se dicebant . 194. Præfationibus libros ornant . 193. Eorum controversiæ cum Paulo Manutio . 196. Asulanorum & Manutiorum societas dirempta anno MDXL. 206. Andreas . 192. 193. 196. Bernardus . 208. Franciscus, & Fridericus . 193. Hieronymus . 207.

Typographia Manutiana silet ab A. MDXXIX. ad MDXXXIII. 194. Quam multi libri ab ea prodierint anno uno MDLIV? 221. Romæ instituta . 235. Quæ opera emisit? 236. Qui Cardinales eidem præfuerint? 239. Romana 232. In ædibus Populi Romani . 245. Vaticana . 245. Cameræ Apostolicæ . 246.

Typographiæ Apostolicæ institutum . 301.

V

Vesianus Ord. Min. *Paciarus* . XVII.

Vesperæ Siculae dictæ? XXVIII.

Victorii inscriptio librorum Politicorum Aristotelis . 503

Virgilii locus explicatus . 408. 525. 526.

Virtus quid sit . 400.

Urbs vetus ne a militibus Petri Aragonii occupetur, cavet Martinus IV. XXIX.

Z

Zeno Apostolus illustratur, aut emendatur . 199. 210. 230. 233. 234. 250.

F I N I S.

JO. ANTONIUS TIMONI

VICARIUS GENERALIS

SOCIETATIS JESU.

CUM Librum , cui titulus = Miscellaneorum ex Mss. libris Bibliothecæ Collegii Romani Societatis Jesu Tomus II. = a Petro Lazeri Sacerdote ejusdem Societatis , aliquot nostri Theologi recognoverint , & in lucem edi posse probaverint , potestatem facimus , ut typis mandetur , si iis , ad quos pertinet , ita videbitur : cujus rei gratia has litteras manu nostra subscriptas , & Sigillo Officii nostri munitas dedimus . Romæ 8. Decemb. 1757.

J. Antonius Timoni .

ADPROBATIONES CENSORUM

EN alteram Miscellaneorum partem , quam ex manuscriptis Bibliothecæ Collegii Romani Codicibus erutam Clariss. Vir Petrus Lazeri Soc. Jesu Presbyter typis edendam commisit . In ea Pontificum Romanorum , ac Mureti , Paulli Manutii , aliorumque Latinæ Epistolæ permultæ , Nicolai Patriarchæ Cpolitani , Theodori Nicæni , & Prodromi Græcæ aliquot nunc primum in lucem prodeunt , Præfationibus , Adnotationibusque ab Editore doctissimo refertæ , quibus & Manutiorum , ac Mureti res enodantur , & Literaria sæculi XVI. , in Italia præsertim , historia mirum quantum illustratur . Quum Epistolas , tum quæ Editor addidit de suo penu , Rm̃i P. Josephi Augustini Orsi

Cl. Vir. Ep. T. II. Ma-

Magistri Sacri Palatii Apostolici jussu, libentissime
pervolutavi, ac attentè legi; quodque nihil ex ea-
rum lectione Catholicæ Fidei, vel bonis moribus
damni, aut periculi impendere possit, dignas cen-
seo, quæ in omnium manus typorum ope deve-
niant. Dat. A. CIRCA MDCCCLVII. a. d. x. Kal. Januar.

Prosper Petronius.

Reverendissimi P. Josephi Augustini Orsi Magi-
stri Sacri Palatii Apostolici jussu attente per-
legi volumen, cui titulus: *Pontificum Romanorum
Epistolæ XXX. sæc. XIII. scriptæ. Aonii Palearii xxv.
Mureti, & ad Muretum Cl. Vir. Ep. Selectæ nunc pri-
mum editæ*: opera & studio Cl. V. Petri Lazari S. J.
Presbyteri utilitati publicæ elaboratum. Nihil in
eo deprehendi Catholicæ Fidei, probivse moribus
non consentaneum; Historiæ autem tum Ecclesia-
sticæ, tum civili Epistolis nunc primum editis,
& Cl. Editoris eruditis Præfationibus lucis pluri-
mum allatum iri in me recipio. Quamobrem typis
mandandas esse censeo.

Ex meo domicilio in civitate Leonina Calendis
Nov. 1757.

Cajetanus Cennius.

IMPRIMATUR,

Si videbitur RATIo P. M. S. Palatii Apostolici.

F. M. de Rubeis Pat. Conf. Vicef.

IMPRIMATUR,

Fr. Vincentius Elena Ord. Præd. RATIo P. M. S. P. A. Soc.

